Ю. Федькович
ТВОРИ
VIII
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00690927 9

Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
by
Mrs. Hlynka

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА БІБЛЇОТЕКА.

ТОМ ОСЬМИЙ.

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКА БІБЛІОТЕКА
ВИДАЄ ФІЛЬОЛЬОҐІЧНА СЕКЦІЯ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА
ТОМ VIII.

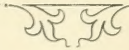

ЖИТЄПИСЬ

ОСИПА ЮРІЯ

ГОРДИНСЬКОГО-ФЕДЬКОВИЧА.

ЖИТЄПИСЬ

ОСИПА ЮРІЯ

ГОРДИНСЬКОГО-ФЕДЬКОВИЧА.

НАПИСАВ

Др. Осип Маковей.

У ЛЬВОВІ, 1911.

З ДРУКАРНЇ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

UNIVERSITY OF TORONTO
DEC 14 1904

Yrjö Koskinen.

ПЕРЕДМОВА.

Зібравши матеріяли до житєписи Осипа Федьковича, я побачив, що на основі їх уже можна писати про житє поета повнійше і вірнійше, як доси писали. Отже і зважив ся я зладити першу повну житєпись Федьковича, використовуючи до неї не лише відомі вже матеріяли, видані мною і иньшими людьми, але й невідомі та забуті, порозкидані по ріжних часописях і книжках, в невиданих листах, писаних до Федьковича, судових актах і и. Се видко н. пр. в розділах про маєткові відносини поета, про його астрольогічні занятя і в иньших уступах.

По кождім періоді житя Федьковича розглядав я також його писаня, звертаючи увагу на біографічні моменти в них, бо дійсно мало в нас таких письменників, котрих житє так сильно відбилось би на їх творах, як се бачимо у Ф-ча. Тілько знаючи житє поета, можемо зрозуміти богато його писань.

Коли-ж про деякі роки в житю Федьковича я таки не знав богато сказати, не я тому винен; уже нігде не міг я розвідати більше. Проте я не сумніваю ся, що віднайдуть ся ще нові матеріяли, н. пр. листи Ф-ча до Кониського, котрими можна буде виповнити деякі малі прогалини.

В житєписи помістив я 31 образків, а то 9 портретів самого поета, потім портрети: його

батька, Роткеля, Найбавера, Кобилянського і Ем. Марошані, 14 краєвидів із Сторонця-Путилова й околиці, ґрупу Гуцулів, автоґраф поета і памятник на могилї. Потреби портретів не потребую доказувати; про краєвиди скажу, що се все околиці, серед яких поет жив; він за ними тужив і описував їх; отже образки помагають нам красше, як слова, зрозуміти його любов до своїх гір.

Ся житєпись Федьковича являє ся саме у 50-ті роковини відродженя буковинської Руси, котре почало ся його поезиями, виданими 1861. р. Я був би дуже рад, коли-б ся моя праця була гідною памяткою із сих роковин, коли-б вона нагадала всїм землякам великі заслуги першого буковинського поета.

Львів, 6. падолиста 1911.

Осип Маковей.

ЖИТЄПИСЬ ФЕДЬКОВИЧА.

Оцінка жерел до житєписи Федьковича.

Три автобіографії поета і їх оцінка: — Що писав і говорив Федькович про своє походжене, родину, хлопячі літа і 1848/9 рік. — Про побут у Молдові. — Про військову службу. — Про дальше житє від 1863. р. — Біографічні студиї Івана Франка, Олександра Колесси і Романа Заклинського. — Показник друкованих праць про Федьковича.

Минуло вже більше, як двацять літ від смерти Федьковича, а його повної і по змозї докладної житєписи все ще нема. Причина тому передовсїм така, що сам поет не богато сказав про своє житє; а те, що сказав, більше перешкодило, як помогло написати вірну його житєпись. В історії нашої лїтератури просто нема письменника, котрий би пустив у сьвіт стілько фальшивих відомостий про себе, як се зробив Федькович. Пізнавши цїле його житє, ми зрозуміємо, що сего не робив він сьвідомо; се була ся невідома йому самому тайна його орґанїзму, унаслїджена може по предках, панах та сьвящениках, рід неврастенії, котра у нього то змагала ся то слабла і доводила його між иньшим і до видумок про себе. Був се поет, котрого по його хоробливій вдачі треба поставити побіч так само недужих, хоч і не однаково, письменників: Гоголя, Достоєвського, Ґрільпарцера, Кляйста і иньших, що збогачували лїтературу працями сьвітової слави, а сами були більше або менше нещасними людьми. Нещасливий був і Федькович, тому що не мав сили побороти в собі

сю „превелику тугу“, яка мучила його від молодости аж до смерти, яка знівечила його талант і з него самого зробила мовчаливого відлюдка. Федькович, хоч і не переступив сего порога, де кінчить ся розум і сьвідомість, а починає ся божевілє, однак душею так наче би перехилював ся у сей сьвіт несьвідомости і завертав ся з острахом назад до буденного житя, до сьвіта і людий. Коли-б мати докладні відомости про житє і здоровлє його предків та його самого, то тут лікар-психопатольог міг би сказати слово правди, хоч, звісно, і він не вгадав би, звідки взяла ся у „божевільного“ чоловіка ся „божа іскра“, яка вивисшила його понад других людий, яка дала йому спромогу не лиш відчути своє і людське щастє і горе сильнійше, але й виповісти се гарними словами у гарній формі. Таких відомостий про родину поета у нас нема і ми тілько бачимо, що він сам був „ненормальний“ — а пізнаємо се й по тім, що про своє житє мало сказав правдивого.

Друга причина, чому тяжко було написати житєпись Федьковича, така, що він більшу часть свого віку прожив здалека від культурних осередків, то в Семигороді, то в горах у Путилові, де люди не займали ся ним, як поетом, бо таких людий біля него не було; а коли він і попав на якийсь час у Львів, а потім у Чернівці, де такі люди були, то сам уже був для них скринею, на сім замків замкненою; з него вже не можна було нічого правдивого видобути про його житє. Тому то і споминів про него не богато. Є загальні характеристики, що вказують на таке чи сяке його „дивацтво“, але нема деталів, — поет мало з ким жив щирійше, а без того нема й споминів.

Самих листів Федьковича також не богато; хоч очивидно деякі затратили ся, проте, можна думати, так занадто богато їх не пропало; Федькович відразу вибив ся на верх в літературі і всї ті люди, що мали діло з ним, зберігали пильно його листи, хиба що по їх смерти хтось несьві-

домий їх закинув. Ми знаємо, з ким Федькович переписував ся, і у всїх тих людий його листи найшли ся; пропали тілько ті, що їх н. пр. забрано при ревізиї, як у Кониського, або що їх закинув недбалий чоловік, як директор театру Ом. Бачинський. Отже й Федьковичевих листів було і є замало, щоб уважати їх богатим жерелом до його житєписи; а яка вартість саме найважнїйших, бо автобіографічних його листів, про се ще буде мова.

Таким способом приходить ся складати житєпись поета на основі иньших жерел, його документів, чужих споминів і листів, до него писаних, і т. п., хоч, звісно, і т. зв. дїлові листи поета і його твори стають у пригодї, одні більше, другі менше. Так я й пишу далї про житє поета, користуючись уже готовими жерелами і такими, що я сам зібрав та видав (у материялах до житєписи Федьковича).

А покищо вважаю потрібним розібрати критично те, що Федькович писав сам про себе. Сю оцїнку його автобіографічних відомостий треба тому взяти окремо, бо в них — коротко сказавши — занадто мало правди, щоби їх можна без застереженя ужити в самій житєписи. Треба перше показати зовсїм непевну вартість автобіографій поета, щоби потім на основі иньших жерел розповісти, яке справди було його житє. Так я й перегляну по черзї сї відомости, що поет подавав про себе, спиняючи ся передовсїм на тих, що або зовсїм неправдиві, або не заслугують на віру.

Є три автобіографії Федьковича.

Першу автобіографію (для Дїдицького) написав Федькович у Семигородї 1861. р., коли переживав „велику тугу“ за рідним краєм, за своїми горами, за волею, — коли зненавидїв війско і бажав його покинути[1]). В його тодїшнїх листах і поезиях знати певні обяви мелянхолії.

[1]) Вона надрукована в „Поезіяхъ Іосифа Федьковича“, 1862, у передмові Дїдицького.

Другу автобіографію написав Федькович також у Семигороді в січни 1863. р., перебувши що йно тяжке запаленє легких і олегочної. Про обяви мелянхолії у себе під той час він і сам пише виразно в листах. Се треба памятати при оцінці сеї автобіографії[1]).

Третю автобіографію записав 1885. р. зі слів Федьковича Т. Ревакович. Коли поет скінчив оповіданє про себе і зміркував, що Т. Р. записував його слова, сказав: „Ану-ко прочитайте, що ви там написали, бо може що не так, як я говорив.“ Т. Р. прочитав і Федкович сказав: „добре“[2]. Але чи правду сказав і сим разом, се ще покаже ся.

Крім сих автобіографій є ще деякі біографічні відомости у листах і творах Федьковича й у споминах Р. Роткеля — і я їх, де буде потрібно, ужию також для контролї автобіографій.

Сї всї відомости від самого поета про його житє я подаю у такім порядку, як саму житєпись, а то:

1. Що писав або говорив Ф. про своє походженє, родину, хлопячі лїта і 1848/9 рік.

Першу автобіографічну вістку про Федьковича находимо у споминах Рудольфа Роткеля. Сї спомини тим є певні, що Роткель, як бачив і пізнав Федьковича ще в Молдові в роках 1851—1852, так потім не сходив ся і не переписував з ним ніколи, не знав, що з ним стало ся, і тілько 1886. року, довідавши ся припадково про ювилей Федьковича, написав йому лист. Отже у своїх споминах пише Роткель те, що чув колись від Федьковича, і нам цікаво довідати ся, що поет уже в роках 1851—1852 вирікав ся батька: „Городинський не є моїм батьком — я нази-

---

[1]) Материяли, стор. 58 і 66—70

[2]) „Зоря“ 1888, ч. 2.

ваю ся Федькович“ — казав він. Роткель думав, що Гординський се вітчим Федьковича... І вже тоді, коли ще батько поета не мав і гадки віддавати Осипа до війска, той гнївав ся на нього, видумував чомусь, що він Серб, а за те любив маму. Отже не сама військова служба була причиною його гнїву на батька; вона лише скріпила незгоду між обома. Для зрозуміня сего треба звернути увагу на характеристику молодого Федьковича під той час, написану Роткелем, на велику нервовість його, що відбирала йому вже тоді спромогу, оцїнювати свої відносини вірно.

У першій автобіографії написав потім Федькович таке:

„Моя мама були вперед за сторонецким панотцем Д. віддани, а поодовівши, віддали ся за мого батька, зайшлого з Галичини, і жили собі з господарства, котре їм витекало, аби мого старшого брата Івана і мене щось трошки до шкіл дати.

Нас тривало пятеро дітей: два брати і три сестрі. Старший брат Іван, вернувши зо шкіл, був при дому на господарстві, а разом і депутатом на наш окіл враз з Кобилицев, о котрім сте може чули.

Старша і молодша сестра були дома, а середуща була віддана за панотцем Т. далеко від дому, де скоро померла.

Так ми собі тривали щастливе, аж не прийшов нещастний рік 1848/9, котрий нашу фамілїю унещастливив, а нас дітей сиріт по світї роздув.

Мої обидві сестри померли з жалю та з туги за старшим братом... Де він ся тепер (1861) обертає, того і до сього дня не знаю, бо я, поховавши сестри, пішов був в наддунайскі краї, хлїба собі глядїти, і — не чув єм більше о домі.

Тілько менї о моєм домашнім бутку та родинї лиш сказати можна, а більше і не рад бим.“

В сїм уступі написав Ф. правду про батька, що він був зайшлий з Галичини, але замовчав,

що батько був мандатором і з того певно мав більші доходи, як з господарства. Батько і мати мали з чого давати „щось трошки“ синів до школи.

Пятеро дітий, про які поет згадує, бо сам запамятав їх, се були по першім батьку, Дашкевичу: сестри Марія (* 1817, † 24. липня 1848), Одокія (* 1820, вийшла замуж 1836 і небавом померла) і Іван (* 1823, оженив ся 21. жовтня 1848 і виїхав у Молдову); по другім батьку, Гординськім, син Осип і донька Павліна (* 1841, † 1853 в Чернівцях). Вистане подивити ся тілько на роки смерти сестер, щоби бачити, чи вони померли з жалю та з туги за старшим братом. Марія і Одокія померли ще перед весїлєм і виїздом брата Івана у Молдову; а Павліна (Гординська) мала тоді сїм лїт і вмерла пять років пізнїйше).

Про старшу сестру Марію написав ще Ф. тут, що від неї ще хлопчиком навчив ся богато казок і пісень. В часї від осени 1846 р. до 2. липня 1848 був Ф. у школї в Чернівцях і приїздив до дому лише у вакациї та у сьвята. Сестра Марія померла 24. липня 1848, отже Ф. мав би запамятати єї піснї та казки ще в тих часах, коли сам мав найбільше 13 лїт. Хоч у тім і могло бути трохи правди, але вірити в таку память хлопця не дуже можна і не дуже треба. Се у Федьковича про нещасні „сестрички“ витворила ся цїла поетична леґенда в ті часи, коли він сам був хорий.

Житє родини до 1848 р. називав Ф. у першій автобіографії щасливим; тілько рік 1848/9 мав унещасливити родину і роздути дїтий по сьвітї. Як і чому, не сказано виразно.

Та про сей 1848/9 рік я зберу потім відомости разом, а тут розгляну ще уступ про батька з другої автобіографії.

Дати взяті з путилівських метрик.

Вже в р. 1862. поет просто мстив ся на батькови, найбільше в поезиях, а в однім листї нї з того нї з сего зачислив його навіть до покійників[1]). В р. 1863. по тяжкій недузї, ще хорий, в листї до Танячкевича написав таке:

„Ще спімну про мою „Любу-згубу.“

Ни є це нибилиці, але кавалок мого житя. Так я дома тривав; а я ся з дому ни називаю Осип Федькович, але Юрій Коссован, ци як мене дома звали: Коссованючок. — Федьковичем то мене лиш в рекрути вписали, бо мене, знаєте, без паса з Молдови видали. — Рад би я вам і більше ще уповісти та ще ни можу, але Костеви (Горбалеви) я дещо про себе напишу, аби, як загину, хоть він дещо вам знав про мене розказати.

Гий, гий!
Та виріс в наймах, в неволи,
Та ни мав я долї нїколи, —
Та гий же!“[2]).

Чи „Люба-Згуба“ є кавалком Федьковичевого житя, чи нї, про те не тут місце говорити; зрештою не знати, як він се розумів і вільно було йому в оповіданю видумувати, що уважав потрібним; але дальша вістка про себе, як бачимо, цїлком серіозна — і Танячкевич очивидно й не сумнївав ся, що все те правда, що сказав Федькович, хоч і він міг подумати над словами: „мене без паса з Молдови видали.“ Як се так? Адже коли Федькович ішов у Молдову і там служив то в інжінєра то в аптикаря, то пашпорт мусїв мати і з тим пашпортом вернув ся й на Буковину; з Молдови не потребували його „видавати“, бо нїчого злого не вчинив. І самим прізвищем „Федькович“ не вписали його в рекрути, бо справди вписали його: Josef von Fedkowicz Hordyński[3]), — се доказують військові документи його. Звідки-ж взяв він Юрія Коссована?

---

[1]) Мат. ст. 39.
[2]) Мат. ст. 58.
[3]) Мат. ст. 353.

Як обіцяв, так і справди написав він Костеви Горбалеви про сю Коссованщину ось що:

„Ни сердь ся на мене про те, що так ни скоро тобі відписую, але щож робити: ни раз і ни два брав я ся уже до пишка, та годі було як з каменя що написати, така мене туга, бачиш, переймила та і доти терла, доки мене не звалила на постіль.

Ти уже-с мав чути про мою недугу? Решту тобі Танячкевич най уповість, а я хіба тілько додам, щом дуже слабий, та бою ся, аби ни впасти у сухоти, бо дуже кашлаю. От видиш, брате, на що собі самому смерть заподівати, коли Бог милосерний сам допомагає.

Але на всї способи маю тобі богато ще дечого розказати, абес хоть ти знав про мене що сказати, як загину, але аж як загину, — памятай! бо моя неня ще тривают, та ни треба, аби люде без часу усьо знали. — Слухай же:

Моя неня потропопи дехтенецкого донька, а віддали они ся дуже молоденькі за одного попа сухотника.

А буйні гірскі дївчинї що за трай за таким чоловіком? Був у Сторонци красний, прикрасний легінь, Іван Коссован: от і полюбили ся моя неня з ним.

Піп умер скоро. [Справди жив 16 років з жінкою і мав осьмеро дїтий, котрі скоро повмирали, очивидно через те, що батько був сухітник].

Потропопа присилували (?) неню піти за якогось (! окомана, що звав ся Федькович, — неня его страх ни любили та нищечком усе ся з Коссованом кохали. Я его син, братчику, а брат старший, Іван, і сестри — то само. [Іван Коссован родив ся р. 1809, 11. січня, а р. 1834 оженив ся[1]). Марія Дашкевич родила ся 1817, Одокія 1820, Іван 1823, Олександра 1824, — батько їх, панотець Дашкевич помер 1830, — отже Коссован,

[1]) Ю. Коссован, Колеси, 48.

маючи 9 літ, мав би бути батьком Марії — а найбільше 15 літ — батьком Олександри. Очивидно нісенітниця. Та хоч Коссован тоді, як уродив ся Осип, мав уже 25 літ, то таки не був його батьком].

Який тривок у нашім домі був, — пише дальше поет — ни треба тобі уповідати, бо сам здоровенький можеш зміркувати; зросли ми помижи чужі люди (?), бо як ся бувало домів навернем, то вбиває нас песій Лях, ни инак. — А що моя ненька ни витерпіла! — лиш хіба оден Бог знає. [В житєписи буде показано, скілько тут неправди і прибільшеня. Діти зовсім не зростали помежи чужими людьми].

Але довго се так ни було, — підріс мій старший брат, а удав ся він був зовсім у свого батька, Коссована (?!), — гарний, як який лицар. — Скоро-ж він почув ся у силї, зараз уступив ся і за ненев і за нами; Ляшок ни знав уже, що робити, тай повіяв ся на дідьчу маму (sic!), а ми росли при братови на своїм господарстві, і дуже добре нам було. „Люба згуба“ узята з того веремя. — А я за чим тужу, братчику? — Ти ни годен і зміркувати, як щастливо ми собі жили! — Правда, що ненин рід, самі се попи були, нас зовсім був ся відцурав, але добрі люде і любили нас і жалували нас, хоть ми байстрюки були, — а вирчи се слово нїхто ся не важив, бо брат би го був порубав. [Все з гори на діл одна велика видумка. Вистане сказати, що Ад. Гординський переніс ся тілько в лютім 1848 р. до Черновець, де Осип уже другий рік ходив до школи,— і переніс ся лише тому, бо знав, що панщина буде скасована і з мандаторства уже не буде їсти хліба. Осип не мав тоді ще й 14 літ житя і не міг навіть бути тим Юрієм з „Люби згуби.“ Отже як „Люба згуба“ є собі іділлею, так і тоті щасливі часи за „панованя“ Івана Дашкевича дома є також іділлею, хоч мандаторська родина могла справди жити зовсім вигідно].

Що я тобі про мою неню писав та і про мене, ни кажи нікому, аж хіба я загину і моя неня. — Я тобі отсе лиш розповів, абес у послїди знав, як тай що, — а по мої смерти, братчику, най ни друкуют під мої поезії Осип Федькович, але просто Юрій Коссован або Коссованюк. — Се я так жилаю, а сес мій лист послужит за поруку. — А як би я ни загиб і вернув домів, вiступивше з війска, так я зараз перебираю назад своє імя.

Та відай сего ни діждати, бом дуже слабий, братчику, дуже, лиш оден Бог ми вірит, а нічо ми вже так віку ни уймає, як та туга. І ни можу їй ся збути, — а дохторі усе покивуют головами та кажут: ни журіт-ця, та ни журіт-ця. Ім добре говорити, а помочи нема кому. Навіть Господь Бог мене ся відцурав; ни раз збираю ся, Богу помолить-ця, та з превеликої туги годї. [Федькович жив ще по тій слабости 25 років і не змінив свого прізвища на Коссованюка. Причиною усїх тих його видумок були горячкові делїрії, які ще мав по запаленю легких, разом з неврастенїєю, „превеликою тугою“, яка його мучила від 1861. року, коли не сягати аж до побуту в Молдові].

В третїй автобіографії розказав Федькович про часи до 1848. р. таке:

„Мати моя Ганїцка з дому.

Перший єї чоловік був Николай Дашкевич, православний сьвященик на Буковинї; по двох роках пожитя помер. [Се не вірно, бо Дашкевич жив 16 років з жінкою].

Моя мати віддала ся другий раз за мого тата.

Мама й тато говорили по руски.

Мама була православна, тато — унїят, уважав себе за латинника. [Тато не був унїят, тілько римо-католик].

Мене хрестив православний піп, но тато записав мене у метрику латиньского ксендза. [Поет був римо-католиком аж до 1863 р., потім перейшов на православіє. Коли-б його був хрестив

православний піп, то був би і записав у своїх книжках; тимчасом у путилівських метриках уроджених нема Осипа записаного].

З моїм татом мали нас мати пятєро дітий. [Лише троє, а иньші діти були від Дашкевича].

Я мав брата старшого і три сестри.

Тато кинув нас усіх. [Не добровільно, а через службу].

Мати лиш сама опікувала ся нами й провадила господарку. Мати раз враз нам казала: „Діти, учіть ся!“ Початки науки побирав я у дяка в Путилові. І дяк Лукаш учив нас на церковних книгах: „Блаженъ мужь“ і прч. Дяк нераз пяний збиткував нас; але й ми раз єго попобили — і 16—18 хлопців утекли ми зі школи. [Все Федьковичеві видумки: бо і батько і мати дбали про те, щоби діти вчили ся. Поет учив ся приватно у свого вуйка по матери, в Кисилицях, а не в дяка — се взяв він із Шевченкового житя і приложив до себе. Потім батько посилав його до низшої реальної німецької школи в Чернівцях, де Ф. добре вчив ся].

Три мої сестри вмерли.“

Хоч у сій третій автобіографії уже менше видумок про батька і хлопячі літа, однак у подробицях є їх досить.

Але є ще один, дійсно важний Федьковичів лист з 1886. р., котрий появив ся тілько в Материялах (ст. 325), а в нім є вістка така, що може засмутити всякого прихильника таємничости у житю поета. Знайомий Федьковича з давніх літ. адвокат Мелітон Бучинський, вичитав в урядовій часописи, що сї і ті люди жадають від Андрея Гординського Федьковича, властителя реальности в Гордині, суду окружного Самбірського, щоби він або звернув їм ґрунта або щоби заплатив за них. Суд у Луці не знав, де сей Андрей Гординський жив, і взивав його в урядовій часописи, щоб він зголосив ся. Бучинський прочитав се і погадав собі, що коли не знати, де Андрей Гординський обер-

тає ся, то може його і взагалї нема (справди-ж він жив і був лїкарем, але є натомісць иньший Гординський, Осип Федькович, мабуть свояк Андрея, що міг би ґрунта дістати, бо може і без права забагли їх иньші забрати, — і написав сей свій здогад поетови.

Поет доїдав 1886 р. уже останки свого мастку і був хорий. Спадщина, нехай і невеличка, була би дуже йому придала ся. І от він перший раз на свойому віку признав ся Бучинському до свого роду, бо і сам се розумів, що судови годї писати про Коссована. Не богато він знав про свій рід і тому Бучинський не приняв ся заступати його справу, але й те, що сим разом сказав Федькович, цїкаве і — правдиве.

„Я похожу з Гординї, мій дїд був властителем села Гординї. Той Андрей Гординський Федькович є на певне мій кревний, но не знаю, в якім степени він менї покревнений. Мій тато Адальберт мав брата Йосифа, котрий єще тепер ц. к. старостою в Самборі є. Більше кревних не нагадую собі.“

Та хоч і не нагадав поет собі більше кревних, нам і сих його слів досить; хоч раз почули ми від него правду про його родину...

Розгляньмо ся тепер у сих вістках, що поет подав про 1848/9 рік.

Уже було сказано висше, що відомости про брата Івана Дашкевича, подані поетом у першій автобіоґрафії, зовсїм невірні. Жадна сестра не вмерла з туги за ним; депутатом на довгопільський окіл він не міг бути, бо в 1848 р. мав лише 25 років (притім не знати, як і розуміти се депутатство зовсїм молодого парубка); в розрухах Кобилиці не брав участи, бо вже в жовтни 1848. року повінчав ся в Чернівцях (жінка його була із Серета) і десь незабавом потім виїхав у Молдову.

„Де він ся тепер обертає — писав поет 1861 р. — того і до сьогодня не знаю, бо я, поховавши сестри, пішов був в наддунайскі краї, хлїба собі глядїти, і не чув єм більше о домі.“

І в сім уступі повно неправди: поет пішов у північну Молдову, а не в наддунайські краї, по похороні одної сестри, а не сестер. І про свою родину він чув, бо був на Буковині і в Чернівцях 1852, 1854. і 1859—1860. року і про побут Івана Дашкевича знав дещо більше, як признавав ся, бо не даром же писав 1863. р.: „Я гадаю сего літа або сеї осени у Мольдову до роду[1])“ — очивидно до нікого иньшого, лише до Дашкевича.

В другій автобіографії Федькович поклав уже Івана Дашкевича поруч Кобилиці виразно: „Мій брат був дуже буйний. Удав ся він 1848 року з Кобилицев (а Кобилиця, колис за него чув, мав зраду з Угри) — тай попацив нищастє. — Нашу хату зруйнували, наше господарство спустошили, сплїндрували. Неня утекли до зятя (а зять був уже удовец), а я пішов світом блукаючи.“ — Як видко із сих слів, Федькович не знав, що Кобилиця не мав ніякої зради з Мадярами, і не знав також, ще ніхто хати Гординських не сплїндрував[1]). Правда, частина війска стояла 1849. р. постоєм в домі Гординських у Путилові, але не за кару, тілько на кватирі. Що мати утекла підчас гуцульських розрухів до Черновець до чоловіка, се могло бути. В поета лишили ся про той час тілько неясні спомиви з чужих оповідань.

У третій автобіографії з 1885. р. Федькович уже не лучив свого брата з Кобилицею, лише казав: „Мій старший брат став літографом в Яссах на Молдові, забогатів пізнійше, — відтак зволошив ся і назвав ся Грігорій Агапі. Коли я мав 14 літ (Федькович мав 14 літ 1848 р.), пійшов до Ясс, де заслуговав за прості роботи одного гальбена (т. є. дуката) на місяць, бо хотів у брата учити ся літографії, але се була для мене за тяжка робота, бо не мав тілько сили.“ Поминувши неясну стилїзацию слів: „заробляв за прості

---

[1]) Мат. ст. 79.
[2]) Др. Франко: Лукіян Кобилиця, стр. 34

роботи, бо хотів у брата учити ся" — деінде заробляв, щоби у брата учити ся?! — з иньших слів самого Федьковича виходить не те, що він перше писав про Івана Дашкевича; виходить таке, що сей Іван був в Яссах ще перед розрухами Кобилиці...

Отже що із сих споминів поета про 1848/9 рік і про Івана Дашкевича можна уважати правдою? Нічого! Хиба сю одну замітку, що Осип покинув Буковину, коли мав 14 літ, треба би додати: уже скінчених. В роках 1861. і 1863. поет переконував Галичан найбільше в тім, який він нещасливий, і на доказ сего — видумував нещастя; а 1885 р. він уже й не розбирав добре того, що говорив Т. Реваковичеви.

2. Що писав і говорив Ф. про свій побут у Молдові.

В першій автобіографії Ф-ич написав, що по пригодах 1848/9 р. він пішов шукати собі хліба в „наддунайскі краї." Із споминів Роткеля відомо нам, що Федькович був у Яссах і в Нямц у північній Молдові, звідки до Дунаю ще дуже далеко...

Про те, якого хліба він собі там глядів, не сказав Ф. тут нічого, лише про знайомість з малярем Роткелем написав ширше, хоч знову не все вірно.

„Бувши в Молдаві, дав ми Бог був таке щастє ци може нещастє, що м ся запізнав був з одним славним німецким маляром Р., котрий ся за мнов так уступив і мене так дуже полюбив, що мене не лиш з усев силов німецкої мови і єї поезієв обізнав, але навіть і з гишпанськов мовов і єї горячов поезієв. Ціла душа того великого, непонятного мужа була чиста, правдива поезія; він і мою душу нев так наситив, що нині всї брані пекельні мені той чудотворний скарб вирвати вже не годні... О милий Боже! коби був не прийшов

той так нещастний 1852. рік, котрий мене на асент-пляц ставив, то я би-м сьогодня (1861) не тужив так озде в Семиградчині, межи гордими Мадярами, а не розставав ся з сердешним тим маляром і його краснодушнов женов, в которих домі приятно і щасливо жив я, посьвятивши ся лиш поезії і науці.“

З малярем Роткелем розстав ся Ф. не через військову бранку, як пише, тілько тому, що сам не хотів уже служити в аптикаря Бредемаєра в Нямц; його житє в сего аптикаря далеко не було таке „приятне і щасливе“, як каже; він не „посьвячував ся лиш поезії і науці“, тілько служив і таки гірко служив в аптиці, хоч з Роткелем проживав приємні хвилї. На те, щоб Роткель навчив Ф-а еспанської мови, не дав потім Ф-ич ніколи ніякого доказу. Як і знав він дещо з еспанської поезії, то тілько з німецьких перекладів.

В другій автобіографії не сказав Ф. нічого про свій побут у Молдові, за те в третій оповів, як ми вже знаємо, що брат став літографом і що в него він ніби то учив ся також літографії, але не мав сили до того. Одно і друге без найменшого сумніву є видумкою.

„Відтак — каже він — служив я у богатої боярки в Яссах, Бранкованїци, великої добродійки бідних. У неї було менї дуже добре й тут пережив я до 18-ого року.“

Се також невірно, бо зі споминів Роткеля, про котрого і сам поет писав у першій автобіографії, відомо, що „до 18-ого року“ Ф. практикував у інжінєра і в аптиці. Про сю свою практику Ф. взагалї ніколи не згадував, а сим разом не згадав анї словом і про Роткеля, за те видумав що инше про себе і про брата. Цікаво ще, що, бувши в Молдові, Ф. нічого не згадував Роткелеви про Івана Дашкевича, лише про якогось приятеля в Яссах. Може бути, що сей приятель був саме брат Іван Дашкевич.

3. Що сказав Ф. про свою військову службу.

З першої автобіографії: Служба у війску була для Ф-а „также не без поезії.“ Його товариші — як він пише — були би того розщипали, хто би йому згірдне слово був сказав, так його любили за казки і співанки, які знав від сестри Марії. А він оповідав товаришам і справдішні казки про свою вандрівку по Сербії і по Україні — і пише про се в автобіографії так, як би він дійсно коли був у сих краях. „Але такі щасливі часи не довго, горе, тривали, бо мене далї поклали на фрайтера, ба і на капраля, ба по тому і на фельфебра, а нарештї 1859. року і на офіцера, бо я таке щастє, ци нещастє (sic!) у Бога мав, що мене не лиш мої камратя, але і старшина любила...“

Кільканацять рядків перед сим уступом писав Федькович: „О милий Боже! Коби був не прийшов той нещастний 1852. рік, котрий мене на асент-пляц ставив, то я бим сьогодня (1861) не тужив так озде в Семиградчинї, межи гордими мадярами,“ — а той нещасний 1852. рік приніс йому щасливі часи, котрі нїби то від того погіршали, що Ф-ич мав щораз більше значінє у війску і ставав старшим, бо його всї любили. І він сам не знає, чи то щастє чи нещастє!... А далї знов каже, що воякам „винен стілько щасливих годин свого житя...“

Так безкритично не пише здоровий чоловік, котрий знає, чого має вимагати від житя і від людий. До тодїшнїх його поезій з військового житя нема чого й сягати - в них читаємо уже тілько про нещастє чоловіка, котрого всї любили. Шукати у поглядах поета на військову службу послїдовности — дарма. Він служив уже (1861 р.) девять років при війску і воно йому знудило ся; се було понад його силу, — він у цїлім своїм житю в жадній службі так довго не видержав...

В другій автобіографії не сказав нічого про свою військову службу; за те про обставини матери, правдиві і видумані, писав так:

„Неня жили у зятя, а ґрунта наші стояли пустопаш.“ — Се не вірно, бо хоч неня бувала справди у зятя Теодоровича, але бувала і в чоловіка в Чернівцях, найбільше-ж у Путилові, де дуже запопадливо пильнувала господарства.

„Але як постановили бецирки, так староста післав за ненев карту, щоби вертали домів на господарство, бо як ні, то скаже усе зліцитувати. От і вернули неня і зачали на ново господарувати, а Бог та добрі люде допомагали. От і справили на ново усе, трохи що ни так, як давно було. [Де-ж се могло бути, щоб староста грозив ліцитацією господарства через те, що воно стояло пустопаш! Мати справила на ново усе, трохи що не так, як давно було, а давно було добре, — а тимчасом у першій житєписи написав Федькович, що 1863. р. застав свою неньку „в великій нуждї та бідности“, хоч від постанови бецирків (старостів) 1861. р. не минуло і два роки, а Гординська не мала вже ким опікувати ся].

А кілько минї они (неня) усе писували: прийди та прийди, синку, домів, та прийди, — чо тобі ся у тім війску понивіряти, коли ти ни сирота ще, Богу дякувати. — А гадаєш, брате, що я пішов! — ні, ни пішов; а чого, відписував я неньці, чого маю домів вертати, — аби на мене люде справляли: от ади байстрюк! Таке в мене, бачиш, каменне серце. [Нема сумнїву, що так не писав Ф-ич до рідної матери, бо не мав підстави так осуджувати її. А мати тїшила ся 1859. р., що Осип став офіциром].

Аж перед 3-ма недїлями пишут знов ненька: Синку, я дуже ся постаріла, дуже ослабла. Коли в Господа праведного віруєш, то верни домів хоть тепер, аби моя праця ни пішла марне на чужі руки, — а ци-ж я така бідна нищастлива на чужі дїти крірвала, та нї випила нї ззїла, а усе

старала ся, аби мої дитині притулок який лишити? — Або хоч ти, синку, аби ни було мині навіть кому руки на вхрест скласти? — Синку, я отце до тебе кровавими сльозами пишу: Збудь ся твої фудулії, збудь ся того проклятого війска та верни до рідної твої неньки, — я вже доста за свій гріх відпокутувала (?!), а коли Господь милосерний простив, чому ти мене ни хочеш простити? [Сей уступ здає ся на перший погляд таким правдивим, що тілько присягай на него, але сї слова, що ними мати ніби то признає ся до видуманої сином історії з Коссованом і покути за свій гріх, відбирають сему уступови за одним замахом всяку вартість. Се знову видумка Федьковича, на котрій могло бути стілько правди, що мати писала йому: „Вертай до дому, адже маєш з чого жити та й мені буде лекше при тобі“].

Прочитав я сес лист тай затужив. — Ни така в мене туга, аби їй можна розбити, — звернула мене на сам наш новий рік; та коби мня була таки добила, то би ліпше було було. [Отже сей видуманий лист матери був ніби-то писаний під конець 1862. р., бо Ф. захорував на новий рік 1863. Про справдїшні листи матери є згадка в листї Ф-а до Горбаля з грудня 1862[1]), але там сказано лише: „Сегодне кортит мене ще до ненечки дещо написати, бо так ся і убиває за мнов! Ох, Боже, милий Боже! потїш ти і сї та поратуй, бо нікому, бо тяжко сироті одовіц! без своїх дїтий погибати.“ — І не туга звалила Ф-а на постїль, тілько запаленє легких].

А знаєш ти, який я нищастливий? — Слухай: Читвертої днини в мої тяжкі недузї приходит мині лист з дому, — пише до мене наш громацкий писар: „Ihre Mutter liegt sterbenskrank; wenn Sie sie noch sehen wollen, so kommen Sie gleich per Post, — а я сам дожидаю смерти.“

---

[1]) Мат. ст. 48

[Маємо два листи Ф-а, написані не четвертої днини в недузї, а так найменше в тиждень або й пізнїйше, майже в один час із сим листом до Горбаля, — Ф-ич міг тодї уже встати з ліжка і писати — се є листи до Танячкевича, Климковича і Шашкевича; в них повно усякого нарікання, але про недугу матери анї слова, хоч вістку про се нїби-то мав уже четвертої днини в недузї. Він би був замовчав таку „тугу“?! Нїколи. Тілько тодї він ще її не видумав, а при писаню листу до Горбаля уже й се придумав, так як і лист від мами про єї „покуту].“

Тепер менї вже лехше і хоть бих міг зза пару недїль і поїхати, так — ни маю з чим, хоть ще був який ґрейцар при души, увес пішов на лїки та на лїкарі, а трьох їх платити, то треба, бо я мусїв, бачиш, цивільних лїкарів кликати, — наші войскові дурні, як саки. — Або ни щістє, або ни талан, братчику? — Ех, Боже милий! — за що минї тілько кари на сему світу, таже я нїкому ще так злого ни зробив.

А з дому все ни маю відомости, що там ся дїє. Ненька моя може вже в гробі. — Я писав до того писаря, що і як я тут попацив; може він умисне мене ни хоче турбувати, та і ни пише. Як би що доброго, то він би уже був написав, бо він минї і ни чужий доводитця: він тримає мою непоту. — Боже милий! — Коби ненька моя ще тривали, а я абих ни загиб, зараз вертаю домів. — Поли рубаю від сего войска та іду домів; може бих свої неньцї старенькі хоть пару день єї послїдних ще осолодив. — Та Бог уже знає! [Мати Ф-а мала тодї вже 63 роки і по тій „смертельній“ недузї, про яку пише Ф., жила ще цїлий рік. Може й справди була хора, але коли читати про се в листї, де стілько було инших видумок, — з них найбільша про Коссована, — годї розпізнати правду від неправди і вірити поетови на слово не можна].

В третій автобіографії подав Федькович богато невірних відомостий також про свою військову службу:

В августі 1852. року взято мене до війска. [Невірно, бо се стало ся 1. падолиста 1852. р].

Тут учив ся я по німецки читати в Kompagnieschule. Фельдвебель Баранецкий учив мене. В війску научив ся по німецки говорити. [Невірно, бо Федькович знав добре німецьку мову ще зі школи і писав навіть німецькі вірші ще перед війском].

Капітан Аппель давав мені книжки читати і учив мене що день по француски. [Вістка зовсім непевна, бо доки Ф. був підофіциром, ледви чи капітан учив би щодень французької мови (! навіть фельдвебля; коли-ж Ф. став офіциром, тим більше ні, бо міг сам учити ся і справди вчив ся, бо знав французьку мову. Що книжки діставав від капітана, се може бути].

19. цьвітня 1859. р. став я офіциром. [Се було 11. цьвітня, а не 19].

Був я в битві під Кастенедольо. — Оповідав нам ще поет — пише Т. Ревакович — що по битві під Кастенедольо відкомендеровано відділ війска під єго командою до гребаня упавших. Коли жовніри збирали мерців, надбігла може 16-літня, красна дівчина Італіянка і впала на груди помершому Італіянцеви й яла дуже голосити: „Caro mio fratello!“ [Все те поетова видумка, бо він під Кастенедольо не був. Таку сцену з чужих оповідань він описав у „Пісні молодецькій“, том II, ст. 116, і там сказано, що се було під Сольферіном].

По руски научив ся я писати 1859. року в Чернівцях від Антона Кобилянського й Костя Горбаля. [Як раз А. Коб-ий і К. Горбаль навчили його писати латинсько-чеським письмом а не руським, а руську мову він сам знав.].

По россійски й по польски навчив ся я також. [Польську мову Ф. знав, се певне, російську мову мабуть лише розумів].

В війску служив я до 1863. року. На середопістє пішов я в пенсию. —

Як бачимо, то і вісти про військову службу, які подав сам Федькович, дуже непевні або й зовсім не вірні. Натомість в його оповіданях, писаних, так сказати-б, не про себе, а про товарищів, є кілька правдивих уступів з його військового житя. В кількох листах є також місця, що заслугують на віру, бо можна їх провірити.

Про своє дальше житє від 1863. р. Федькович уже не богато писав та оповідав. Драгоманову написав був докінченє до своєї автобіографії з 1861. р., зложене тілько із самих фактів. Невірне тут лише те, що шкільним інспектором був він не від 1867. р., лише від 1869. р., а цікаве те, що 14 місяців свого побуту у Львові назвав „чорними"; по них вернув ся „розчарований" в гори.

В третій автобіографії сказав лише коротко: „Від 1863. до 1876. жив я в Путилові, з того був 14 місяців ві Львові.

20. серпня 1876 прийшов до Черновець і жию тут до тепер.

Словами „Ich gehöre zu denen, die am Wege sterben" — закінчив поет свою біографію (записану Т. Реваковичем) і повторяв з гіркостию сї слова з „Урієля Акости."

Сей перегляд автобіографій Федьковича показує, з якою осторожностию треба їх брати. Вони є документами з його житя, однак документами більше його душі, його психічної недуги, яка, як бачимо, не покидала його від молодих літ аж до смерти. Брати сї автобіографії за основу житєписи поета, зверхнїх пригод його житя, годї, бо можна зайти на манівцї, так як і зайшли вже деякі історики літератури.

До самої смерти Федьковича користували ся ті, що писали про поета, звичайно його автобіографією з 1861. року. Тілько по його смерти появила ся в „Зорі" 1888 житєпись, записана Т. Реваковичем, і в „Товаришу" 1888 лист Федьковича

до Танячкевича з 1863. р., де вже є згадка про Коссована. Сей лист про Коссованщину збив з пути передовсїм Івана Франка, котрий у статї про „Молодий вік Осипа Федьковича“ (у „Правдї“ 1888) заговорив про деякі фальшиві деталї в житєписи Федьковича — „правда, для самого поета нераз дуже важні і болючі, але для широкої публїки менше інтересні, деталї так інтімного характеру, що поет мав право промовчати о них і не видавати їх на поталу цїкавим язикам.“ Очивидно, повірив Франко Федьковичеви, гадав, що імя Федькович се псевдонїм, а Юрій Коссован справдишнє імя, хоч і не по Гординськім. Уже в другій частинї сеї своєї статї Франко спростував свої здогади, діставши вістку від проф. Ст. Стоцкого і д-ра Клима Ганкевича, що поет справди називав ся Осип Гординський де Федькович. Через те статя Франка вийшла тілько, як приготовлене до житєписи Федьковича.

Інтересний в сїй статї один уступ, котрий вказує на те, що поет, нагадавши свої листи до Танячкевича і Горбаля про Коссована і байстрюків, хотїв се якось направити. „Др. Клим Ганкевич чув з уст самого поета ось яке пояснене тої клички Коссован). Давно колись жив у Сторонци Гуцул, що звав ся Коссован. Був се чоловік нелюдяний, скорий до бійки і кривди людської, а затим загально нелюблений в селї. Мусїв він добре дати ся в знаки людям, коли імя єго перейшло опісля в поговірку; всякого нелюдяного і недоброго чоловіка в селї почали називати Коссованом, так як деінде з подібних причин прозивають Довбущуком, Дралою, Драгарюком і т. п. Таким прозвищем охрестили сторонецькі Гуцули й батька нашого поета, Гординського, а відси пішло й те, що синів єго прозивали Коссованючками[1]).

[1]) „Правда“ 1888, ст. 61—62.

Др. Кл. Ганкевич жив у Чернівцях від 1872. року, отже міг чути се від поета в 70-их роках. Як бачимо, се оповіданє про Коссована далеко не подібне до того, що Федькович написав про него 1863. р.

Автобіографічний лист Ф-а до Горбаля з 1863. р., що доповняв лист його до Танячкевича (про Коссована), надруковано в „Зорі“ 1892. Відпис сего листу мав ще перед тим Олександер Колесса, повірив словам Федьковича і написав цілу студію п. з. „Юрий Коссован (Осип, Домінік, Ігор Гординський де Федькович. — Проба критичного розбору автобіографічних його повістий та його житєписи. У Львові, 1893.“ — Крім повістий і згаданого листу д. Колесса слідив ще й у Сторонци-Путилові за матеріялами до житєписи поета і зладив працю, інтересну і цінну там, де пише про гуцульські відносини за молодих літ Федьковича, але слабу там, де на силу хоче доказати правду Федьковичевого листу. Богато з того, що найшов Колесса, доказувало якраз щось иньше, як написав поет, але молодий учений, очивидно, не міг повірити тому, щоби поет написав неправду, — і тут, звісно, була перша вина по стороні Федьковича, а не його житєписця.

Роман Заклинський має ту заслугу, що розбив усю ту леґенду про Коссована і в студиї п. з. „Чи можна Федьковича Коссованом звати? Слово в обороні правди. У Львові 1896“ — доказав, так сказати-б, самому поетови, що він написав про себе неправду. Заклинський розібрав увесь матеріял, який знаходимо у самого поета, а котрий промовляє за походженєм Юрія від Коссована; опісля-ж той, що сьвідчить против такого походженя, будьто в листах та автобіографіях Юрія, будьто в иньших записках, оповіданях та листах. В автобіографіях самого поета, як ми бачили, можна було найти докази, що промовляли за Коссованом і против него, та місця, де поет не хотів правди сказати, або на-

писав видумки і про иньші справи, не лише про Коссована. Заклинський сконтролював дуже пильно сї уступи, вказав на те, що поет був дуже подібний до Адальберта Гординського, зібрав ріжні вісти від поетової родини, що також не не годили ся з „Коссованщиною,“ звернув увагу на те, що Федькович писав свої видумки в недузї (се справди важне) — і так розбив сю леґенду.

І в працї Колесси і в працї Заклинського є зрештою досить богато подробиць, дуже придатних до житєписи Федьковича, але загально дають вони мало позитивного до цїлої житєписи поета. Один автор доказував, що „Коссованщина“ — се правда; другий доказав, що Коссованщина — се видумка, і хоч, без сумнїву, обі працї причинили ся до виясненя сеї справи, але остаточний висновок був такий: Ми довідали ся, що Федькович не був Коссован, але хто він був і як жив, про се і далї не богато знали.

Відчував се і д. Заклинський і в двох нових працях: Спомини про Федьковича і За слїдами Федьковича подав богато нових матеріялів про батька і матїр Федьковича, про його службу у війску, особливо про роки 1861—1863, про житє його в Путилові від 1863. р., про сервітутовий процес, двірництво, лїтературні занятя, педаґоґічну діяльність і т. п. Сими матеріялами вияснив д. Заклинський справди богато подій у житю Федьковича і поширив значно наші відомости про нього.

Про дальші працї иньших авторів над Федьковичем нема потреби тут довше розводити ся; що з них буде придатне для житєписи поета, буде на своїм місци ужите і відповідно оцїнене. Всїх праць про Федьковича назбирало ся вже досить велике число, хоч загалом біоґрафічного матеріялу в них небогато; я подаю тут їх показчик за порядком роками, як друкували ся. При сих працях, про котрі я ще не згадував або котрих заголовок не каже нїчого, що в них є, я подаю і короткий зміст.

ПОКАЗЧИК

друкованих уже статей про Федьковича.

Автобіоґрафія Федьковича, друкована у „Поезіяхъ Іосифа Федьковича“, часть I, виданих Б. Дідицьким у Львові **1862**, стор. X—XVI. Доповнене до неї у виданю Драгоманова.

Józef Fed'kowicz. Poeta ludowy. Друковано в варшавськім ілюстр. тижневнику Kłosy **1873** N-го 424 з 2 (14) серпня.

Коротка житепись поета (після автобіоґрафії з 1861 р.) і дуже прихильна оцінка його діяльности: до того портрет поета (дереворит) і польський переклад трох поезий: 1. Moje dumy (Dumy moje, ruskie dumy! skądeście się wzięły!), 2. Marsz do Włoch. (Zaświeć gwiazdko, moje zorze!) і 3) Pod Magentą. (Na żołnierskie ubranie spojrzyj, matko kochanie!).

Ukraino. Il movimento letterario ruteno in Russia e Gallizia (1798—1873), статя М. Драгоманова, друк. в „Rivista Europea“, Firenze **1873**. Переклад сеї статї у „Правдї“ 1873, стор. 552 і д. Тут бесїда і про Федьковича.

Передне слово про галицько-руське письменство. Михайла Драгоманова, у виданю „Повістий Осипа Федьковича“, Київ **1876**, стор. I—LVI. Тут і автобіоґрафія Федьковича, доведена до 1873. року.

Замѣтки про взаємины руского языка и народнои литературы — Івана Верхратского, друковані у „Лѣтописцї“ (Станиславів, **1880**) частинами майже у всїх числах річника. В сих інтересних замітках оповідає ся про початки 60-их років мин. стол. у Львові і в Галичинї і між иньшими говорить ся також про перші працї Федьковича (на стор. 135 - 137 і 189—191).

Рôчниця двацятьпятилѣтнои литературнои дѣяльности Осипа Федьковича, празнована литературнымъ товариствомъ „Руска Бесѣда“ въ Чернôвцяхъ, дня 24. червня (6. липня) **1886**. Друковано в Календарі Рускої Бесїди в Чернівцях на рік **1887** (сам календар вийшов з друку під конець 1886. р.).

Поданий тут докладний опис ювилею і відчит проф. С. Стоцкого про діяльність і значінє поета, читаний підчас ювилею. Опис зладив Омелян Олексів т. є. Омелян Попович. (Сей опис ювилею, тут в календарі розширений, взятий з „Буковини“ 1886, ч. 13; друкований після „Буковини“ також в „Ділї“ 1886, ч. 69, 76 і 77. Подяка Федьковича за ювилей надрукована у „Буковинї“ 1886, ч. 13).

Kartka z dziejów literatury mało-ruskiej. (Z powodu 25-letniej rocznicy literackiej działalności Józefa Fed'kowicza) Napisał Wł. Ma*** (Mašlak). Друковане в краківськім дневнику „Nowa Reforma“ **1886**, чч. 152 і 153 (з 8. і 9. липня).

Передмова про лїтературний рух в Галичинї від М. Шашкевича до Б. Дїдицкого, потім коротка житєпись Федьковича (після автобіографії з 1861. р.) і оцїнка дїяльности його (після Драгоманова). До того доданий переклад оповіданя „Талїянка.“

Осипъ Юрій Федьковичь. (Колька словъ по поводу 25-лѣтного ювилея его литературной дѣяльности) написав Іван Франко. Друков. в „Зорі“ **1886**, стор. 236—237. Коротка оцїнка дїяльности Федьковича, єї сильні і слабі сторони.

Оглядъ житя и творôвъ Юрія Федьковича. Написавъ Олександеръ Барвѣньскій (у лїтературнім збірнику „Ватра“, стор. 135—142, виданім у Стрию **1887**. Се є популярний відчит з нагоди ювилею Федьковича.

Josef Fed'kovič a jeho literarni význam pro rakouské Rusiny. Napsal K. B. Kadlec. Друковано у „Slovanskij Sbornik.“ Ročník VI. Redaktor Edvard Jelinek v Praze **1887**. (Сторони 257—260, 325—328, 374—377).

Осипъ Федьковичь. — Статя Омеляна Огоновського, друкована спершу в „Зорі“ **1888**, стор. 189 і дальші, потім в „Исторіи литературы рускои“, том II, стор. 615—661.

Перша проба, подати житєпись і загальний огляд дїяльности поета. Житєпись зладжена на основі автобіографій з 1861. і 1885. р., отже дуже непевна.

Опис похорону Юрія Федьковича надрукований в „Буковинї“ **1888**, чч. 1 і 2. (Такий самий опис в „Ділї“ 1888 чч. 3 і 9).

Посьвяченє памятника Ю. Федьковичеви описане в „Буковинї“ **1888**, ч. 12.

Осипъ Федьковичь. Статя Григорія Цеглинського в „Зорі“ **1888**, ч. 2.

Кілька слів про теоретичне народолюбство у Галичанцю справди хилять ся радо до шляхетчини, у противеньстві до Федьковича, що був Гуцулом „з роду, ходу, мови, думки, звичаю і всеї поведінки.“ Він „одинокий серед сучасної інте-

лїґенциї, твердий, демократичний характер на вий і внутр." Далї подає автор кілька черт для характеристики поета з житя у війску, у Львові і в Чернівцях, величаючи його як „ідеал демократичної інтелїґенциї."

Франко називає сю посмертну згадку Цеглинського „більш ефектовною, чим правдивою." („Правда" 1889, ст. 59).

Причинки до біоґрафіѣ Ос. Федьковича. Подав Тит Ревакович в „Зорі" **1888**, ч. 2.

Автор пише, яка була вдача у поета, і подає відомости про єго житє, записані з оповідань поета 1885. в домі Івана Тимінського. Про сї причинки була вже мова висше.

Причинки до біоґрафіѣ Ос. Федьковича. Подав Евстахій Цурковський в „Зорі" **1888**, ч. 8.

Спомини о. Цурковського відносять ся до р. 1873, коли поет був у Львові. Цурковський описує, яке враженє зробив на нїм поет, та гостину єго підчас Великодня у Дмитровичах. Тут був о. Цурковський парохом. Федькович приїхав у гості і дуже всїм сподобав ся, а найбільше вже селянам, у котрих також гостив.

Молодий вік Осипа Федьковича. Написав Іван Франко. Друк. у „Правдї" **1888**, стор. 59—66 і 125—132.

На початку полемізує автор зі статею Гр. Цеглинського в „Зорі" 1888, ч. 2, а потім пише про молодий вік Федьковича, використовуючи житєписні материяли повнїйше і докладнїйше, нїж се до того часу (1888) зроблено. Дає віру листови Федьковича до Танячкевича (про Коссована), що доводить його до фальшивих здогадів; поясняє, звідки взяв ся у Федьковича той ідиллїчний настрій у картинах гуцульського житя, його любов до Гуцульщини — зрештою статя повна тілько непевних здогадів, основаних на листах та писанях Федьковича.

Осипъ Федьковичь. Письмо въ редакцію А. Кониського. Друк. Вѣстникъ Европы, **1888**, томъ I. ст. 888—892.

Се є посмертна згадка з житєписю поета (головно на основі автобіоґрафії) і коротка характеристика його творів. Кониський знав особисто Федьковича.

Про знакомство з Роткелем говорив Ф. Кониському, що се був найщасливійший час в його житю. „Я живо помню, какъ при личной встрѣчѣ со мною въ 1884 г. поэтъ съ восторгомъ и съ какимъ то благоговѣніемъ вспоминалъ это время..." (стор. 889).

„Къ великому моему огорченію, рядъ писемъ ко мнѣ Федьковича, полныхъ поетическихъ описаній горной природы Карпатъ и ея обитателей, погибъ въ 1869 году невозвратно"). (Стор. 890). Мова про листи з років 1865—1869.

Про часи при Просьвітї оповідав Ф-ич Кониському: „Тиж лѣе всего въ это время было для меня то — жаловался мнѣ въ 1884 г. покойный поэтъ — что Просвіта не только указывала мнѣ темы и планъ для народныхъ сочиненій, но правленіе общества цензировало и поправляло мой слогъ и языкъ...“ (стор. 891).

„Какъ человѣкъ, покойный отличался необыкновенною скромностью, симпатичною добротою и беззавѣтною любовью и преданностью къ русинамъ, въ особенности къ своимъ Гуцуламъ. И Гуцулы знали и любили „своего батька Федьковича!“ Въ сердцахъ ихъ онъ никогда не умретъ (стор. 892).

„Новобранчикъ“, поема Ю. Федьковича, друков. у „Зорі“ **1889**, стор. 124 і д.

Від редакциї додана тут передмова, що „Новобранчик“ переписаний з автоґрафу К. Горбаля, і надруковано лист Федьковича до Горбаля з 1862, 25. жовтня. Відомости до зносин Горбаля з Федьковичем.

Юрий Коссован. (Осип. Домінїк, Ігор. Гординський до Федькович). Написав Олександер Колесса. У Львові **1893.** (Передрук із „Зорі“ 1893). Стор. 99, 8-ка. Автор назвав свою працю „пробою критичного розбору автобіоґрафічних його повістий та його житєписи.“ Спонукала його до того така сама „проба“ Франка у „Правдї“ 1888.

Чи можна Федьковича Коссованом звати? (Слово в обороні правди). Написав Роман Заклинський. У Львові, **1896.** Передрук із „Зорі“ 1895 з доповненем. Сторін 45, 8-ка.

О. Федькович в послїдні місяцї войскової служби друковано в „Буковинї“ **1896**, ч. 128. Подав Т. Галїн.

Се є спомини господаря Дмитра Гудими з Брідка на Буковинї, котрий знав Федьковича в роках 1862 і 1863, коли служив у війску. Гудима оповідає, як людяно обходив ся Федькович з війском і як сьвяткував з вояками Різдво в зимі 1862/63, саме перед своєю слабостию.

Федькович яко полїтик і педаґоґ. Статї Анатоля Вахнянина в „Руслані“ **1897**, чч. 171—173 (передруковані потім у „Буковинї“ 1897, чч. 169—171). Тут подано лист Федьковича з 1869 р., 11. падолиста і його статю про потребу живої мови в народних школах, вісти про Федьковичів букварі і його замітки до меморіялу.

Kleine Beiträge zur Kunde der Bukowina. Erste Folge von Dr. R. F. Kaindl. Czernowitz **1897.**

Тут надруковано 6 листів Федьковича до свояка Юрія Ганїцкого, з поясненями того-ж Ганїцкого і Кайндля. Вони вставлені у відповідні місця переписки Федьковича.

Зъ педаґоґічної писательскои творчости Юрія Федьковича — в „Дїлї“ **1899**, ч. 217. Автор статї Г. П. подає кілька уступів (віршом і прозою), які собі колись виписав з рукописи читанки Федьковича. Подані тут з деякими відмінами казочки: 1. Дитина, вогник і мама (друк. потім у „Писанях“ Ф-а, том. I. стор. 524). 2. Медвідь і бжоли (друк. ibid. стор. 530). 3. Кінь і батіг (друк. ibid. стор. 531). 4. Наша хата (друк. ibid. 520). 5. Церков (О церков божа, Спасів храме! Яка-ж ти красна межи нами!) — сеї поезиї нема в повнім виданю, — і дві байки прозою після Ґрімма: 6. Перепеличка, 7. Убога тай богачка — їх також нема в повнім виданю. Друковано їх в „Матеріялах.“

Леся Українка про Федьковича. У „Буковинї“ **1900**, ч. 44 надрукований відчит Л. України про Федьковича, Кобилянську і Стефаника. Про Федьковича подає Л. У. коротку характеристику його лїтературної дїяльности.

Причинок до повного виданя творів Ю. Федьковича. Подав Др. Василь Щурат в „Дїлї“ **1901**, ч. 163. Маловажні спомини члена тернопільської студентської „Громади“ Танчаковського і кілька уступів, списаних з памяти, з Федьковичевого „Посланія.“ Се „Посланіє“ написане 1866 або 1867; надруковане також у „Матеріялах,“ стор. 570.

Інформациї д-ра Щ. про те, що в церкві в Камянках сховані листи Федьковича разом з иньшими з лїт 1863. і 1864. показали ся хибними, як се сконстатував д. Р. Заклинський.

Перше повне виданє творів Федьковича. Статї Івана Франка в „Дїлї“ **1901**, ч. 237, 242, 243, 282, 283 і в „Дїлї“ 1902, ч. 1. Се є критичні замітки до поезий Федьковича (Франко приладив їх до друку) і історія, як їх збирано та порядковано.

Спомини про Федьковича. Зібрав Роман Заклинський. (Передрук з Лїтературно-наукового Вістника). У Львові. **1901**, стор. 32, 8-ка.

Про Федьковича. Написав Осип Маковей (в „Буковинї“ **1901**, ч. 133 і 134). У першій статї подає автор сьвідоцтва поета з низшої реальної школи в Чернівцях з р. 1846/7 і 1847/8; у другій статї подає в перекладї з нїмецького перерібку Федьковичевого „Побратима“ п. з. Дон Жуан, що друкував ся в „Czernowitzer Zeitung“ 1868.

Федькович, концертант і прелеґент, статейка Івана Франка у Лїт. Наук. Вістнику **1901**, книжка 12, стор. 175—177. Про те саме пише Іван Верхратский у „Злобних видумках д-ра Івана Франка“ (Львів, **1907**) на стор. 15—19. Говорить ся про ті часи, як Федькович був у Львові.

Поезиї Федьковича. Написав Ярослав Левицкий. Друк. в „Альманаху руско-українських богословів", зібрав Олександер Сушко. Львів, **1902.** стор. 2—17. Се є оцінка і характеристика Федьковичевих поезій.

Осип Федькович шкільним інспектором. Написав Омелян Попович (у „Bukowiner Schule". **1904.** стор. 75—84).

На основі урядових документів і справоздань Федьковича, подає автор характеристику діяльности поета, як інспектора шкільного, в часї від 31. серпня 1869 до 20. червня 1872, отже за три роки.

Причинок до біоґрафії Федьковича — в „Ділї" **1904.** чч. 178 і 179. Др. Денис Лукіянович переповідає тут статю Ом. Поповича про інспекторство Федьковича, друковану в „Bukowiner Schule" 1904.

Мій приятель Федькович Написав Ґустав Кудерна. Друковано у „Проміни" **1905.** чч. 11—13.

Кудерна не годить ся з гіпотезою проф. Колесси про походженє Федьковича, вияснює відносини Адальберта Гординського до своєї жінки (вона була 8. роками старша від чоловіка і через те заздрісна, а він не дуже вірний жінцї) і поетів лист про Коссована бере на карб його фальшиво понятого демократизму. Дальше згадує Кудерна про те, як поет зложив офіцирську гідність, як любив свою матір, яким був інспектором шкільним і яка була його вдача. Подає також характеристику батька.

За слїдами Федьковича. Записки з прогульки по Буковинї — Романа Заклиньского. Друковано в Лїтер. Наук. Вістнику **1905.** книжка 9-та, стор. 205—234 і книжка 12-та, стор. 179—190.

Історично-лїтературні записки, друковані у лїт. наук. часописи „Сьвіт" **1906,** ст. 44—46.

Перша замітка В. Щурата п. з. До „Сонних мар" Федьковича вказує на те, що у сїй поезиї є слїди лектури Плятена.

Другі „Замітки про Федьковичеві перводруки", Волод. Бирчака, показують, що редактори, котрі видавали твори Федьковича, н. пр. Заревич, В. Шашкевич, Драгоманів і н. поправляли мову Федьковича, звичайно українцили. Потім у „Сьвітї" 1906, стор. 69 надруковано „Безталанне закохане" Федьковича на основі рукописи його і показано поправки редакторів. Мова Федьковича була більш гуцульська ніж у перводруках.

Спомини Б. А. Дїдицкого про Ю. Федьковича й Із. Воробкевича, друковані в „Руданї" **1907.** чч. 49—52. Сї спомини від-

носить ся до 1861. р., коли Дідицький видавав поезиї Федьковича.

Причинки до житєписи Юрія Федьковича. Подав др. Осип Маковей. Друк. у „Проміни" **1907**, ч. 9.

Се є спомини Івана Кирстюка, пенсіонованого респіцієнта скарбової сторожі, котрий в рр. 1869—1871 жив у Путилові і знав Федьковича. У сих спминах є мова про відношенє поета до батька, „Коссованщину", про те, як Ф. був двірником і заступав грома ди при сервітутовім процесї — та який він був сам по своїй вдачі. Найважнїйша частина споминів — се сервітутовий процес. Кирстюк осьвічує діяльність поета в сїм процесї инакше, як проф. Колесса у своїй студиї.

Дещо про житє й поезиї Осипа Юрия Федьковича і два слова про иньші його писаня. Написав др. Денис Лукіянович. Стор. 43. Се є передмова у виданю „Поезий О. Ю. Федьковича" для молодежи, зладженім Іл. Кокорудзом. — У Львові **1907**.

Перша справди поважна, хоч і коротка та неповна, житєпись поета.

До родословної Федьковича. Замітка для біографів поета. Подав др. Богдан Барвіньский (у „Руслані" **1908**, ч. 175).

Автор звертає увагу біографів Федьковича на то, що у гербарях польських згадують ся два роди Федьковичів, які вийшли з Росії. Наш поет належить, як видко, до роду Федьковичів-Горгиньских гербу Сас, що 1782. леґітимував ся в Австрії. Порівнай в наших матеріялах шляхоцький диплом Федьковича. Рід його був з Гордині в Самбірщині.

З переписки двох поетів. Ю. Федьковича й Іл. Воробкевича. Подав Осип Маковей — у „Буковині" **1909**, чч. 46 і 47.

У передмові говорить ся про переписку обох поетів у 1876-ім роцї з нагоди виданя альманаха „Руська Хата" і про візиту Федьковича у Воробкевича. Далї подані листи обох, доповнені иньшими вістками про житє і працї обох.

Про Юрія Федьковича написав Осип Маковей. Чернівцї **1909**. Видало тов. „Руска Бесїда в Чернівцях. Се є коротка (на 2½ сторони) житєпись поета, зладжена на основі новійших матеріялів.

Шипітскі берези. Замітки до кількох поем Федьковича подав др. Осип Маковей — у „Буковині" **1909**, чч. 232 і 234. Статя про жерело і оброблене поем: „Юрій Гінда" і „Шипітскі берези" в трох редакциях.

Матеріяли до житєписи О. Федьковича. Зібрав і упорядкував др. Осип Маковей. Видало Наук. тов. ім. Шевченка. Львів **1911**. Зміст: I. Переписка Федьковича. II. Документи і спомини про Ф-а. III. Недруковані писаня Ф-а і варіянти.

Крім сих праць були ще друковані короткі замітки та оцінки по ріжних часописях.

I.

Родина Федьковича і його хлопячі літа.

Родовід Гординських-Федьковичів. — Адальберт Гординський і його карієра. — Анна Дашкевичева і її родина. — Женитьба Адальберта з Анною. Нещасливе пожите обох і причини того. — Адальберт Гординський мандатором до 1848. р. — Осип Гординський, його уродини і житє в родині. — Його наука дома і в Чернівцях. — Слідоцтва з низшої реальної школи. — Виїзд Ад. Гординського до Черновець.

Рід Федьковича по батькови не мужицький, як він писав про себе, лише панський, шляхотський, і навіть не український, лише польський, або що найменьше спольщений уже в початках 19-го століття. В часї прилученя Галичини до Австриї і мабуть довгий час ще й перед тим сей рід проживав у Гординї, шляхотськім селї у Самбірщинї в Галичинї. Від сего села й мав він своє родове прізвище: Гординський. Шляхотський придомок його був Федькович (eques de Fedkowicz); печатав ся гербом Сас. Гординські-Федьковичі живуть ще й досї в Гординї і взагалї в Галичинї.

По прилученю Галичини до Австриї сей рід леґітимував ся в земськім перемиськім судї 1782. р.

У шляхотськім дипльомі[1]) з того часу поданий родовід Гординських-Федьковичів сягає у 17-те столїтє — і коли-б се на що здало ся, можна би без труду поназивати предків поета Гординського-Федьковича майже за три столїтя.

Можливо, що в давні часи Гординські-Федьковичі були справди маючі люди, але вже у 18-ім столїтю було їх стілько, що мабуть не сиділи вже всї в Гординї на своїй батьківщинї і шукали собі занятя поза своїм селом.

Прадїд поета, Николай, був два рази жонатий і мав — як видко з дипльому — шістьох синів; дїд поета Михайло (Generosus Michaelis Hordyński eques de Fedkowicz) названий ще в однїй метрицї haeres bonorum — і поет памятав се, очивидно з оповідань батька, що дїд його був дїдичем села Гординї — але в иньшій метрицї[2]) він названий вже praefectus sylvarum (управителем лїсів); з того-ж, що його син, Адальберт, уродив ся вже не в Гординї, а в Селисках у Станїславівщинї, видко, що вже він покинув свою батьківщину.

Дїд Михайло був також два рази жонатий[3]) і мав трох синів і доньку; називали ся вони:

1. Адальберт (1809—1876), батько поета Осипа.

---

[1]) Пор. Мат., стор. 337. — Др. Богдан Барвінський (у „Руслані“ 1908, ч. 175 вказав на шляхотський рід Федьковичів, але вивів родовід поета неправдивий, тому, що було кілька родів, що звали ся Федьковичами.

[2]) В регістратурах повітового і краєвого суду в Чернівцях є акти, що відносять ся до служби Адальберта Гординського, і акти спадкові по його смерти та по смерти сина. Коли помер син-поет, його свояки думали, що він лишив значний маєток, отже зголосили свої претенсиї до спадщини і поприсилали свої метрики, які й лишили ся в актах, і з них тепер — та ще при помочи шляхотського дипльому — можна без великого заходу зложити родовід поета. Сї акти мають знак IV $\frac{188}{1}$.

[3]) У згаданих метриках названа, як його жінка, Юлїянна Бенєцка; у шлюбній метрицї Адальберта — Катерина без прізвища. — Пор. Л. Н. Вістник 1905, XXXI, 221.

2. Осип, був старостою в Самборі і радником в намісництві у Львові, помер 1884 р.

3. Андрій (1834—1906) був лікарем, помер у Бережанах.

4. Текля, замужна Жураковська, жила 1876. у Глїбоцї на Буковинї, — про неї більше нїчого не відомо.

Із того, що дїд Михайло двох своїх синів, Андрія і Осипа, посилав і на унїверситет, видко, що дбав про дїти і хотїв, щоби вони мали якісь красші становища; однак чому й Адальберта не посилав далї до шкіл, а згодив ся на те, щоб він уже хлопцем писарював по мандаторських канцеляриях, се лишить ся на завсїгди тайною. Адальберт писав[1]), що не мав за що вчити ся далї, однак коли його брати могли ходити до висших шкіл, міг і він, тим більше, що був талановитий, — се потверджують його знайомі. Може тут мачоха була виною, а може й сам він не дав себе вести, як потрібно було йому за молоду, про се ми вже правди не дізнаємо ся.

Адальберт Гординський-Федькович родив ся в Селисках (у Станїславівщинї) 21. жовтня 1809. року. Вчив ся в нормальній школї у Станїславові і скінчив її р. 1823. Не мав, як каже, за що ходити далї до шкіл і тому практикував у мандаторських канцеляриях в домінїях Дубки, Босанче, в Кучурові Великім і в Тисьменицї, отже в Галичинї і на Буковинї, до вересня 1829. р. Був там очивидно нїчим більше, як звичайним писарем.

Від жовтня 1829. р. був занятий в комісарияті для стяганя належитостий (Gefällen-Commissariat) у Вижницї. Покликав його туди бувший мандатор, а потім комісар Ільницький, у котрого А. Гординський перше служив.

Коли сей комісарият на весну 1830. скасовано, вступив Гординський знову на практику до

---

[1]) Див. Personal-Standes-Ausweis його, у Мат., стор. 339 – 342.

мандатора Вінкентия Рудковского в Путилові. Тут уже був він рівночасно і управителем (dispositor) дібр путилівського дідича Михайла Ромашкана[1]). Тут він і оженив ся за згодою свого батька, бо був ще неповнолітним, 23. падолиста 1830. із вдовою по сьвященику Дашкевичу, Анною. Він мав тоді ледви скінчених 21 років житя, а жінка його мала вже трицять літ (родила ся 1800. р.[2]). Вінчанє їх відбуло ся в латинськім костелї у Вижниці.

Анна Гординська була донькою протоєрея з Дихтинця, Михайла Ганїцького[3]), віддала ся була за о. Миколу Дашкевича у пятнацятім роцї житя і мала з ним осьмеро дітий. Дашкевич по-

---

[1]) Пор. метрику його слюбу, де він названий dispositor in Putilla, і в метрицї сина Осипа dispositor Domini Michaelis Romaszkan in Putilla. — За слїдами Ф-а, Лїт.-Н. Вістник 1905, т. XXXI, 221.

[2]) Лїт.-Н. Вістник 1905, т. XXXI, 221. Сю дату взяв Заклинський з метрики родин. Колесса Коссован, 48) подає рік 1801, як рік уродженя матери Осипа. В путилівських парохіяльних книжках я сам бачив р. 1802 коло імени Анни Дашкевичевої. Здаєть ся, вона вменшувала собі при нагодї лїта з уваги на молодого мужа. Вірити треба метрицї родин.

[3]) Тому що в житєписи часто прийде ся згадувати родину матери, подаю тут єї родовід:

Ганїцький Василь

Петро		Михайло і Евдоксія Овад:		
Іван		Мария, муж о. Дияконович. Дїти: Анна Вікторія Юлїя Лев	Олена муж: Юрій Кантемір	Анна 1. муж: Дашкевич 2. муж: Гординський
Юрій, парох із Сергіїв	Веронїка		Григорій Кантемір, протоєрей з Ростік	Осип Федькович.

До родини Федьковича числив ся ще писар і господар з Розтік буковинських: Олександер Волянський (жінка Анна, перва сестра Осипа, їх син Василь, учитель, сестра Олександра Волянського, Павлїна і Олекса Чернявський, первий брат Федьковича, а рідний брат Анни Волянської, його жінка Катерина з Дашкевичів, за другим чоловіком Никифорянова).

мер на сухоти 15. цьвітня 1830. З дітий його лишило ся по смерти його всего троє і то найстарші: Мария (роджена 1817), Одокія (роджена 1820) і Іван (7. січня 1823) і ті діти жили, коли мати їх віддавала ся за Гординського. Молодші вимерли, очивидно через те, що батько був сухітник; від 1824. р. майже що року вмирала якась дитина, а 1830. р., коли батько помер, відбув ся похорон ще одної дитини[1]). Очивидно, що найменьше кілька остатних літ не зазнала Анна Дашкевичева гаразду, маючи хорого безвихідно чоловіка[2]), тай пізнійше не вели ся їй діти з першого подружа; найстарша донька Мария була хрома і вмерла 1848, середуща Одокія вмерла небавом, як вийшла замуж (1836) за сьвященика Теодоровича-Гаврилецького, при першій дитині; один Іван, той, що пішов у Молдову, був ще 1848. р. живий і, здасть ся, прожив довше.

Федькович писав у своїй недузї 1863., мов би то батько Анни Дашкевичевої, коли вона повдовіла, присилував її вийти замуж за „якогось окомана.“ Як там справди було, про се вже не довідаємо ся, але можемо собі уявити, що і сама вдова і єї батько певно журили ся, що далї робити. Правда, по Дашкевичу лишило ся гарне господарство, але як його вести молодій вдові з троїма дітьми? Хоч найстарше з них мало вже 13 років, а наймолодше сім, проте великої помочи з них не було. Такій вдові не легко було вдруге віддати ся; перебирати між кандидатами на чоловіка вже не могла. А тут у самім Путилові жив

---

[1]) Пор. Колесси: Коссован, стор. 48—49. Ту є помилка, що крім названих дітий жила ще дочка Олександра і вийшла замуж за Теодоровича. Тимчасом жінкою Т-ча була Євдокія, а Олександра вмерла ще дитиною 1824. р.

[2]) Федькович писав також Горбалеви: „Моя неня віддали ся дуже молоденькі за одного попа сухотника. А буйні гірскі дівчині що за трай щастє за таким чоловіком?“ — Пор. Мат., стор. 67.

21-літній управитель, А. Гординський, що мав охоту взяти її за жінку. Для вдови по сьвященику, що сама мала з чого жити, він не був „партиєю“, свого маєтку не мав і міг хиба потішати її надіями на красшу будуччину. Можна дуже сумнівати ся, чи саме батько Анни силував її віддавати ся за Гординського, — се вже мабуть було ділом тілько їх обоїх. І досить спішно було обоїм побрати ся, коли від смерти Дашкевича ледви минуло сім місяців — і вони вже повінчали ся[1]).

Двох людий, що добре знали Ад. Гординського і його відносини, о. Григорій Кантемір і Густав Кудерна[2]), згідно кажуть, що се було подруже більше з рахунку, як з любови. Анна мала маєток — казав Кантемір, а „Полячок не не мав нічого“[3]). „Против него — казав Кудерна — була вона ciepła wdówka, бо він був голий, але за те против неї кількома роками молодший. Він одержав маєтну жінку, а вона молодого чоловіка“[4]). Хоч воно і не поетично сказано, але так могло бути, тим більше, що, як сьвідчить Кантемір, Анна була вродлива сама собою і притім добра господиня. Вона вбирала ся по панськи чи по міщанськи, тілько капелюха не носила, бо в ті часи селами навіть обивательки не вбирали капелюхів, значить: підходила і з того боку під шляхотську міру. Правда, мала одну недостачу, яка з часом могла разити єї мужа: не вміла ні читати ні писати (попівська донька! і не знала говорити ні по польськи ні по німецьки, що тоді належало на Буковині до доброго тону, лише говорила по

[1]) Колесса: Коссован, 19.

Мати Григорія Кантеміра і Анна Гординська були собі рідні сестри, а Кантемір все проживав недалеко Сторонця. Густав Кудерна знав Гординського з пізнійших часів, уже з Черновець, але його відомости про Федьковича, поминувши недокладність в роках, загалом вірні.

[2]) ЛНВістник 1905, XXXI, 224.

[4]) Тамже, XXXII, 179.

руськи[1]). Народних шкіл давно у горах взагалї не було; найблизша від Путилова школа була аж на долах у Вашківцях над Черемошом, — не диво, що й попівська донька зросла без науки і хиба деякими звичаями та ношею ріжнила ся від селянок.

Так дібрало ся, чи справди не дібрало ся се подруже — і ми для зрозуміня їх дальшого пожитя, котре у їх сина Осипа дало пізнїйше причину до нечуваних видумок, мусимо вже зразу вказати на сю ріжницю, яка була межи Адальбертом і Анною. Коли він мав 21 лїт, а вона 30, все ще могло бути і було в порядку, але вже по кільканацятьох роках ріжниця в віку обоїх ставала виразнїйша: він був ще молодим і тілько набирав смаку в житю, а вона вже була, хоч і не старою, а все таки вже жінкою в лїтах; уже весна єї проминула; з Дашкевичем мала осьмеро дїтий, з Гординським троє — стілько дїтий не піддержує молодости.

Так як зростала між ними ріжниця в лїтах, так зростала і в значіню, якого Гординський з часом набирав, а якого жінка по власній заслузї не набирала, хиба завдяки чоловікови. Коли він женив ся, він був лише незначним писарем і управителем маєтку. Оженивши ся, він зробив іспит, що називав ся Mandatar-und Polizei-Prüfung[2]), — перед ним усьміхнула ся надія стати мандатором, що мав у ті часи велике значінє, і він се небавом дійсно осягнув, став справдешнїм паном. Оттодї вже він помітив красше ріжницю поміж собою, а своєю неписьменною, простодушною та навіть забобонною[3]), підстаршою жінкою. Не так би він

---

[1]) Стверджує се Кантемір (ЛНВістник 1905, XXXI, 224) і Никифорянка (тамже, 233). Також у Колесси: Коссован, стор. 58.

[2]) З оповідань Кантеміра, пор. ЛНВістник 1905, XXXI, стор. 224.

[3]) Пор. Колесси: Коссован, 58. Кантемір оповідав Колессї, що Анна ходила часто до ворожок і Осипа брала

був оженив ся, коли би був почекав до мандаторства – відгадуємо його думки на основі того, як він пізнійше поводив ся зі своєю жінкою. Тимчасом сего вже не можна було поправити, треба було „терпіти.“ І коли його жінка зі зростом поваги і значіня свого молодого чоловіка могла лише тішити ся з того, бо за його головою стала панею мандаторкою, то він міг, як не явно, то тихцем, жалувати свого молодечого поступку. Уже йому що найменше маєток жінки, зрештою не такий то дуже великий, не міг подобати ся; уже він його й не потребував, щоби жити і то навіть добре жити. А тут ще й пасерби, чужі діти, в хаті, – найстарша донька ледви вісім літ молодша від нього, від вітчима...

Але придивім ся перше його дальшій карієрі. Ще як був Адальберт у Путилові управителем у Ромашкана, уже й иньший дідич, Джурджован, що сидів у Вижниці, уживав його також до завідуваня своїх маєтків в Довгопільськім околї, бо Адальберт пише у своїм „виказї“, що се діяло ся рівночасно з його управою в Путилові. Потім він служив уже лише в Джурджована і був актуаром домінії в Довгопільськім околї, де стягав податки. Коли-ж став повнолїтним, то став небавом і мандатором (27. липня 1833) і поліцийним судією (27. лютого 1835) (Mandatar und Polizei-Richter) у Довгополи, потім ще у Брошківцях і Кабинї на Буковинї.

І в метриках находимо зазначену сю карієру Ад. Гординського. Коли йому родив ся син Осип (8. н. ст. серпня 1834.), він був все ще управителем (dispositor) у Ромашкана — так записано у метриці Осипа[1]), — у метриці другого сина Панкратія Ізидора Любина 1836. р. він названий вже мандатором у Довгополи. Очивидно, не міг лишити ся Адальберт у Путилові, бо там був мандатором Руд-

з собою, коли він був дома. Від ворожок навчила ся й вона ворожити і сина навчила.

[1]) ЛНВістник 1905, XXXI, 221.

ковский[1]), а коли сам хотів стати мандатором — на те й учив ся — то мусів приймати посаду, де була, отже й приняв у сусідстві, хоч і не близкім, у Довгополи. З Путилова до Довгополя на поперек через гори недалека дорога, розуміє ся, літом і в погоду; однак в зимі зовсім не близка, бо треба об'їздити хребет гір дорогою на Устє Путилови і Устєріки. Коли-ж потім крім мандаторства в Довгопільськім околї Ад. Гординський обняв ще таку саму посаду у Брошківцях і Кабині — се вже було далеко від Путилова, бо сї місцевости лежать коло Сторожинця, — то через саму свою службу мусів він часто жити здалека від жінки. Мандатором був він до 20. лютого 1848. р., отже що найменьше від 1836. року не сидів безвиїздно в Путилові, лише навпаки був тут гостем. А що служив у домініях ревно — так що майже всї жалували за ним, коли він відходив — на доказ сего покликує ся Ад. Г. у своїм виказї (Personal-Standes-Ausweis) на сьвідоцтва сих домінїй — то очивидно тим менше мав часу сидїти у Путилові.

Така була карієра Адальберта Гординського в горах за той час, як Осип уродив ся і підростав.

Хрестили Осипа не зараз, коли він уродив ся (8. серпня), тілько почекали до 17. падолиста 1834., завезли його до Вижниці і тут reverendus dominus Емерик Зборай охрестив будучого поета по латинському обряду двома іменами Осип Домінїк[2]. Адальберт мав рідного брата Осипа і йому, видко, було мило назвати так і свого сина, а дати йому ще друге імя — се вже мабуть було по шляхотськи. До хресту тримали Осипа дві пари кумів, котрі нам виразно показують се товариство, в якім Адальберт жив: перша пара

[1]) Якийсь час (1836. р. заступав Адальберт також сего мандатора в Путилові; пор. P. St. Ausweis (besondere Vorfälle), Мат. стор. 341.

[2]) Пор. метрику Осипа у Л. Н. Вістнику, 1905. XXXI, стор. 221.

кумів — Вінкентій Маковецкий, економ з Путилова, і Антоніна Ржепецка, жінка економа з Пйотрова; друга пара: Вінкентій Рудковский, мандатор у Путилові, і Текля Пшибиловска, донька бувшого економа з Жабя. Мандаторське та економське товариство, до того ще й польське — нікого з родини жінки, з панотців або Гуцулів-господарів, бо се син колишнього дідича з Гордині, шляхтич, латинник і Поляк, хрестив свого першого сина, хоч і від православної матери... Чи було се до смаку самій матери і єї батькови, не знаємо; може й було, може тоді ще не відчували так тяжко віроісповідної та національної ріжниці, як тепер.

В неціли два роки пізнійше (1836) уродив ся Гординському другий син, охрещений знову після латинської віри і трома іменами: Панкратій Ізидор Любин. До хресту тримали його православний сьвященик з Путилова і жінка мандатора Рудковского. Дитина померла до двох місяців[1]).

Потім через пять літ не було у паньства Гординських хрестин, аж знов 1841. р. 21. червня вродила ся їм донька Павліна, котра померла 1853. р. в Чернівцях (так записано в Путилівських метриках, коли вже єї брат Осип був при війску[2]). Більше дітий у Гординських не було.

Так отже в часї до 1848. року, доки Ад. Гординський був мандатором, його син виростав разом із дітьми Дашкевича і своєю рідною сестрою Павліною. Про самі дитячі літа Осипа годї щось певного сказати; дитиною він не помічав ще

[1]) ЛНВістник 1905, XXXI, 222 — Легенький натяк на своє польське походженє читаємо і в автобіографії Федьковича у словах: „Ци я Русин, ци я не Русин."

[2]) Про сестру Павліну поет нїгде не згадував, лише у гороскопі записав рік єї смерти (пор. тут дальше). Слова поета: „Я, похоронивши сестри, пішов в наддунайскі краї" очивидно не згідні з правдою, бо Павліна померла значно пізнійше.

певно ніякого розладу в родині і проживав свій вік так, як усі діти.

Про него самого відомо нам лише, що він ще дитиною нездужав на очи і що ся недуга не була легка, бо уже молодцем у війску мусів носити окуляри і військову службу мусів покинути між иншим також з причини слабих очий[1]).

Домашні відносини він міг тілько тоді замітити, коли уже дещо розумів, а се не могло бути скорше, як по році 1840. Батько його, як мандатор, їздив тоді то сюди то туди за ділами, а дома лишала ся мати з дітьми. Із тих дітий, рідних Осипови тілько по матери, як не рахувати Павліни, що була від Осипа сім років молодша і не могла його нічого „навчити,“ — запамятав він собі найбільше сестру Марійку, старшу від себе о 17 років. Вона була хрома, так що до церкви носили її у кріслї. „Якесь таке було дебеле, — говорив про ню один старий Гуцул, що запамятав її — та жалосливе, та тихе, як сьвяте. А що гарне!... Шкода, що така дівчина, та каліка!... А сьпівачка була! Такої не було на всї гори. Як бувало засьпіває, то камінє би плакало, не то люди [2]):

Ся хрома сестра дуже любила Осипа і як нещасна каліка, що не могла помагати в господарстві, занимала ся найбільше малим хлопцем. „Моя старша сестра — каже сам поет в автобіографії — знала незраховані казки і пісні руськонародні (в нас дома, натурально, лиш по руськи бесїдовано), а же ми ся обоє так дуже любили, то я, хлопчиком бувши, раз у раз при нїй ся забавляв, і всї такі співанки і казки поперейняв.“

Про середущу сестру Одокію (родж. 1820 знаємо, що вона 1836. р. віддала ся за о. Теодо-

---

[1] В першій автобіографії пише про се так: „На очи я з малого хлопця не був дужий.“

[2]) Колесса: Коссован, 60.

ровича і небавом померла далеко від Путилова, отже Осип не запамятав її добре. За те згадував він ще, хоч і непевно, брата Івана Дашкевича, старшого від себе о неціїих дванацять років. Сего Івана, як каже сам Федькович, посилав „щось трошки“ до шкіл вітчим Гординський — і се справди так було; Іван учив ся в роках 1832—1835 в т. зв. головній школї в Чернівцях[1]). Пізнїйше проживав він уже дома і виручував, здаєть ся, матїр та вітчима в господарстві, поки не оженив ся і не вивандрував в Молдову.

Для зрозуміня ролї сих пасербів дома і їх впливу на Осипа, треба розглянути ся в оповіданях сучасників про пожитє Гординського з жінкою. Без сумнїву, Марія і Іван, пасерби Гординського, помічали розлад між ним і своєю матерю, бо вже були старші і розуміли, о що йде. Доки їх вітчим не був ще мандатором і поліцийним судією, доти ще не буяв, посилав Івана до школи і хату своєї жінки вважав безпечним для себе пристановищем. Коли-ж став мандатором, пожитє його з жінкою почало псувати ся. А треба памятати, що мандатор у передконституцийних часах мав поважне становище між селянами, яке приносило не тілько честь, але й доходи. Коли трафив ся мандатор без сумлїня, гірка була година селянам; се був тиран, якого хату й особу обминали люди здалека з капелюхом в руках[2]).

Ад. Гординський зовсїм не належав до лагідних мандаторів. Гнат Хмелївський, котрий був також мандатором і знав Адальберта, казав, що він був чоловік славний із своєї строгости в обходженю з селянами. „Бояли ся його більше, як Господа Бога. Він був хитрий, а для хлопів тиран. Перед ним всьо трясло ся. Як хлоп ішов попри

[1]) Се записано в катальогах давної Kreis-Hauptschule, як. находять ся тепер в архіві учительської семинариї в Чернівцях.

[2]) Пор. оповіданє Григ. Кантеміра в Л. Н. Вістнику 1905, т. XXXI, ст. 227.

него, то як здоймив капелюх сто кроків перед ним, так заложив на голову аж в сто кроків за ним. А такий був себе певний, що бувало, як приїде до Коломиї, то каже: „Хоть я тут, а знаю, що в Путилові діє ся“ [1]).

Иньший знакомий Гординського, Ґ. Кудерна, описав його подібно: „Ад. Гординський був чоловік наскрізь практичний і розумний. Він був мандатор в цілім значіню того слова (се значуще слово). У справах звичайного житя не давав над собою нікому старшувати. Найлекша проба з боку його жінки, наложити йому роги, не уйшла би його бачности. А коли би правдою було те, що Федькович наплів про своє натуральне походженє, то Гординський був би ніколи не узнав його своїм сином і тим менше не лишив йому спадщини“ [2]).

То не Гординська, лише єї чоловік, спанївши і не злюбивши собі старшої від себе жінки, позволяв собі бути їй невірним. Вона лиш почувала в душі, що втратила у свого чоловіка ласку, і сценами заздрости, замість навернути його до себе, ще більше відтручувала його. Єї свояк, Гр. Кантемір, оповідав, що вони часто й сварили ся з тої причини і для прикладу навів таку пригоду:

Панський двір був один у селї Розтоках, а другий у Довгополи. Сюди приходив Адальберт полагоджувати всякі мандаторські справи. Раз перебрала ся Анна за Гуцулку і прийшла до Розтік підзирати його, що він тут робить. Зазирала вона, зазирала, а він її пізнав; злий був за то, що його підглядає, та вислав пушкарів, аби їй дали доброго перцю: „Що за нужда ходить! Ідіть, дайте їй!“ Дали їй кілька кольбів; вона втікла і не признала ся, що вона мандаторка [3]).

---

[1]) Чи можна, 21—22.

[2]) Промінь, 1905, чч. 14, 15, стор. 163.

[3]) ЛНВістник, 1905, XXXI, 224.

Ґустав Кудерна розказував також, що жінка нераз докоряла Адальбертови його невірностию. Скоро він прийшов до дому, то вона зараз зачинала суперечку: „Я бачила“, або „мені казали, що ти з тою, або з тою говорив, а за тою заглядав“ і т. д.; він відгризав ся і се була звичайна причина до сварки. Того всього зразу не було. Аж коли він став мандатором, розбогатів та спанів, тоді почав брикати[1]).

І у своїх споминах Кудерна сам написав, що се подружна невірність з боку Адальберта була причиною непорозуміня між ним а жінкою. „І ще тепер жиють старі люди, як приміром панотець декан Кантемір[2]), що могли би оповісти про тодішні загально знані ріжні сцени зависти, які виправляла пані Гординська свому мужови, котрий щось трошка за богато на боки скакав. Но пан Гординський, не меньше вразлива натура, не міг знести таких вибухів зависти без огляду на їх мотиви і, як загально відомо було, дуже грубими манєрами робив конець таким виступам. Ті обставини, а може ще більша ріжниця в пониманю господарських основ житя могли викликати тревалий заколот межи подружем Гординських. Остаточно таке житє довело до віддільного господарованя“[3]).

Сьвященик о. Іван Левіцький, що жив у Путилові від р. 1864—1875, чув також від путилівських людий, що А. Гординський мав любаски, хоч зрештою не чув про него нічого злого, з чого міркував, що він не був лихим чоловіком; про иньших мандаторів гірше говорили[4]).

Ще два свояки Гординської сьвідчать також, що се подруже не було щасливе і що причиною тому був передовсім Гординський, як чоловік

[1]) ЛНВ. 1905, XXXII, 179.

[2]) Кудерна писав свої спомини 1903. р., а Кантемір помер 1904. р.

[3]) „Промінь“ 1905, ч. 11. ст. 138.

[4]) Чи можна Ф-а, 38.

гордий, без характеру і тиран, що понижав і зневажав жінку, уважаючи себе чимсь більшим і висшим[1]). Однак, хоч зле жив з жінкою, проте дітий не збиткував. Він був чоловік інтеліґентний, але гордий — оповідав Кантемір[2]) — будь із ким не говорив, але щоби він понижав ся аж так далеко і бив діти — як писав потім поет — про се Кантемір не чував ніколи ані від матери дітий ані від нікого. „Тоді діти сиділи більше в офіцинах," значить, батько і мати не займали ся дуже дітьми, а лишали їх більше на опіку слуг, або як у домі Гординського, на опіку старших дітий. А діти по Дашкевичу уже й не були такі малі, щоби Гординський міг на них чинно знущати ся. Вони лиш бачили і чули сварку вітчима з матерю, слухали нарікань зневаженої матери і очивидно ставали по єї стороні, бо вона була їм рідна мати. Сестра Марія (родж. 1817. р.), тиха та жаліслива з причини свого каліцтва, була вже на стілько доросла, що коло 1840. р. і пізнійше могла й дуже добре розуміти матір та відчувати єї горе — і те, що сама відчувала, впоювати в малого Осипа. У пасербів взагалі не могло бути любови до строгого вітчима, а що сей вітчим і Осипом не мав часу займати ся, то пасерби виховували й Осипа в ненависти до рідного батька. Чи завсігди та ненависть була оправдана, чи не кривдили може й діти свого вітчима тілько за те, що він, як звичайно батько в хаті, не розпускав дітий, чи не була ся ненависть тілько наслідком фальшивої домашньої педагогії — батько тримав діти остро, а мати пестила — сї питаня і сумніви ми мусимо також для справедливости мати в памяти, щоб не скидати усеї вини на Адальберта. Осип писав пізнійше, що його брат Іван був „дуже буйний," а й сам він, як ціле його житє засьвідчило, зовсім

---

[1]. Дмитро Никифорян і Василь Волянський, пор. Чи можна, 43

[2]) ЛНВ. 1905, XXXI, 224.

не був із тихих та слухняних дітий, навпаки найшло ся в Осипа досить богато таких самих прикмет, як мав його батько Адальберт, — так можна собі легко уявити, що мандатор мусів хоч десь колись ужити своєї поваги, коли вже не против Марії, то хоч против пасерба Івана і свого сина, котрого — як оповідав Кантемір[1]) — мати дуже пестила.

У таких то домашнїх відносинах треба також шукати причин пізнїйшої ненависти поета до батька. Коли-б не те, що ся ненависть виявляла ся у него ріжними способами і між иньшим завела також велику путаницю в житєписи, було би більше людяно, про житє покійних батька і матери писати більше обережно; а так не можна не сказати правди, бо без сеї правди не зрозуміємо поета. І не треба нам разом з ним видумувати таких страховищ, що батько побивав діти і ті діти в наймах були і треба було аж Івана Дашкевича, щоби боронити матїр і нагнати „песього Ляха на дїдьчу маму“ — усї такі поетові видумки можемо відложити спокійно на бік, а натомість приняти се цїлком звичайне і природне поясненє, яке й подавали ровесники Адальберта та Осипа про житє Гординських і яке найбільше може нас переконати.

Сей самий Адальберт Гординський, що зле жив із жінкою, на стілько дбав про хлопців, що й пасерба Івана Дашкевича і свого сина Осипа посилав до шкіл. Осип учив ся перше приватно. О три кільометри від Сторонця, в Киселицях жив стриєчний брат Осипової матери, протоєрей Іван Ганїцький, і мав домашнього учителя для своїх дїтий. Туди доходив і Осип учити ся[2]). В Путилові міг і Іван Дашкевич йому дещо показати, доки сам сидів дома.

---

[1]) Колесса: Коссован, 56.

[2]) ЛНВ. 1905, XXXII, 183.

Від 4. жовтня 1846. р. вчив ся Осип у низшій реальній школї в Чернівцях[1]). Із чотирох його сьвідоцтв, які тут подаю, видко, що Осип мусїв уже бути досить добре підготованим, заким прийшов до сеї н і м е ц ь к о ї школи. Передовсїм мусїв уже дома навчити ся нїмецької мови, а попри те очивидно і всего того, що йому уможливило потім учити ся далї ґеометриї, стереометриї, механїки, ґеоґрафії, історії природи і фізики, рисунків і будівництва. Значить, уже дома в Путилові, та у вуйка в Киселицях, він мусїв досить богато „пріти“ над книжками і коли може батько часом ужив своєї поваги і в тім напрямі, то треба се вчислити у його заслугу навіть тодї, коли би педаґоґічна метода мандатора була Осипови неприємна. Батько очивидно хотїв, щоби з Осипа були люди, і хоч сам не жив ще в Чернівцях, посилав його сюди до такої школи, яка під той час попри ґімназию була тут найвисша.

Про себе писав Адальберт 1855. р.[2]), що він знав нїмецьку, польську, руську і волоську мову в слові і письмі, — а розумів „у меншім степени“ і російську, а то навіть і латинську, хоч нам не відомо, де він без ґімназиї міг її навчити ся. Та вже чи знав він латину, чи не знав, бачимо, що чоловік був, як на свій час, не з простих, осьвічений хоч троха; не диво, що такий батько міг жадати й від сина, щоб учив ся, і тому посилав його до школи.

---

[1]) В Чернівцях була в 40-их роках т. зв. окружна головна школа (k. k. Kreis-Hauptschule): вона складала ся в роках 1846—1848 з кляс: елєментарної, першої, другої і третьої; а четверта кляса дїлила ся на два роки— отсе й була двоклясова низша реальна школа. Катальоґи сеї школи находять ся і доси в архіві учительської семинариї в Чернівцях і звідти я виписав сьвідоцтва Федьковича та оголосив їх у „Буковинї“ 1901, ч. 133. Тут я передруковую сї сьвідоцтва наново, бо з „Буковини“ мало хто знає про них. Скорочене sg. значить sehr gut, g-gut, E-Eminent, в перекладї дд-дуже добре і д-добре).

[2]) Пор. Personal-Standes-Ausweis в Мат. ст. 340.

Учеників низшої реальної школи в Чернівцях відзначували у сьвідоцтвах такими титулами: найліпші ученики були „преміянти“, другий степень був „акцедент“, третій „емінент“; тілько по них ішли сї ученики, що мали „першу клясу“, а потім сї, що мали „другу.“ Осип, як видко з його сьвідоцтв за два роки, все мав на перший курс лише першу клясу і тілько на другий ставав „емінентом“, значить у порівнаню з „преміянтами“, та „акцедентами“ не був найліпшим учеником, а так середним. І спосібности його означувано у сьвідоцтвах все лише словом „добрі.“

У шкільнім роцї 1846 7 Федькович записаний два рази „v. Hordyński Joseph“, значить шляхтичем „von“, в другім роцї без von. Придомку „Федькович“ нема у жаднім сьвідоцтві; видко, батько не подав зарядови школи свого шляхотського диплому[1]). А самі сьвідоцтва Осипа такі:

---

[1]) Місто Чернівцї, у котрім Федьковичеви довело ся хлопцем прожити майже два роки, було в тих часах нічим незамітне. В часах прилученя до Австриї Чернівцї були селом, в якім було ледви 900 мешканцїв разом з передмістєм Рошошом 1620); мурованих домів було тут ледви кілька. В роках 1846 -1848 Чернівцї разом з Буковиною належали ще до Галичини і хоч за кількадесять минувших лїт вони значно піднесли ся, все ще були малим містечком. Була тут від р. 1808. ґімназия, від 1827 богословська школа, крім того окружна головна школа народна і реальна), були очивидно й ріжні уряди, але красші будівлї, як прав. катедру, церкву св. Параскеви, ратуш і и. тілько тодї почали мурувати; перше церкви і доми були звичайно деревляні. І житє черновецьких мешканцїв до 1848. р., о скілько йде о духові інтереси, нічим не було замітне, — так що говорити про якийсь особливший вплив міста Чернівцїв на Федьковича трудно. Одно певне, що школа і люди помогли йому вивчити ся красше нїмецької мови. Рідної мови він навіть не мав нагоди у школї вчити ся.

Осип Гординський	Зим. курс 1846/7	Літній курс 1847	Зим. курс 1847/8	Літній курс 1848
Вік	11[1])	13	14	14
Релїгія	р. к.	р. к.	р. к.	р. к.
Місце уродженя	Путилів			
Занятє родичів	Мандатор			
Принято до кляси	4/10		1/10	
Обичаї	дд.	дд.	дд.	дд.
Спосібности	д.	д.	д.	д.
Не був у школї	13	—	—	—
Катехизм	д.	дд.	дд.	дд.
Біблїйна история	д.	дд.	дд.	дд.
Красне писанє	д.	д.	д.	д.
Рахунки	д.	д.	д.	д.
Нїмецька мова	дд.	дд.	д.	дд.
Правописні вправи і диктати	д.	дд.	дд.	дд.
Письменні задачі	д.	дд.	д.	дд.
Ґеометрия	д.	д.	—	—
Стереометрия	—	—	д.	д.
Механїка	—	—	д.	д.
Опис землї австр. цїсарства	д.	д.	—	—
чужих земель	—	—	д.	дд.
Історія природи		—	д.	дд.
Фізика	—	—	дд.	дд.
Красне читанє	—	—	—	—
Штука будівництва	д.	д.	д.	дд.
Рисунки	дд.	дд.	дд.	дд.
Загальний поступ	I.	E.	I.	E.

[1]) Се була помилка, яку справлено зараз на другий курс.

Сьвідоцтво за перший рік дістав Осип, як записано в катальогах, — 11. серпня 1847, а за другий рік 2. липня 1848. р. В тім часї, як він ходив до другої реальної кляси, в лютім 1848. р.[1]) спровадив ся його батько до Черновець. Причина тому була ясна: панщинї надходив конець, заносило ся на конституцию; Адальберт не мав уже чого, як мандатор, сидїти в горах і очивидно шукав собі завчасу иньшої служби. Начальник магістрату в Чернівцях, Краль, котрий перше був у Довгопільськім околї окружним комісарем і знав Гординського, порадив йому перенести ся на службу до черновецького магістрату. Гординський послухав і став у Чернівцях поліцийним судиєю і помічним референтом, а потім зробив іспит (1850) і провадив черновецькі книги ґрунтові. Здаєть ся, по мандаторськім пановаию не дуже мила була йому нова канцелярска служба, тим більше, що спершу, майже три роки, не мав і сталої плати, а тілько діставав дієти; — але треба було шукати собі нової служби, на те не було иньшої ради. Таким способом зажив А. Гординський уже й зовсїм далеко від Путилова і від своєї жінки, котрій жалко і шкода було покидати своє господарство, тим більше, що єї чоловік, утративши мандаторство, що найменше три роки не мав нїчого певного в руках.

Так-то склало ся, що з чотири місяцї (марець, цьвітень, май і червень 1848-го року) жив Ад. Гординський із сином Осипом в Чернівцях, та передумував серед змінених обставин власного житя, що далї робити з собою та сином.

Під той час, як Осип учив ся в Чернівцях, він очивидно у більші сьвята та вакациї бував у Путилові; мати приїздила по него (се була далека дорога на два днї їзди) та забирала в гори. Так було й тодї, як Адальберт спровадив ся до

---

[1]) Пор. Мат.. стор. 341.

Гора Сокільський.
В низу Черемош.

Черновець [1]. Однак смутні вакациї мав Осип 1848. року, бо тілько він приїхав з Черновець, як небавом, 24. липня померла на сухоти у 31-ім році житя сестра Марія, котра його так любила[2]. Вітчим Адальберт може й був на похороні, а може й ні; а коли й був, то мусів вертати до служби; дома у Путилові лишила ся мати із сином Іваном і Осипом та з дочкою Павліною. Чи Іван тоді весь час проводив у Путилові, можна сумнівати ся, бо він загадував женити ся і найшов собі суджену далеко від Путилова; з того-ж, що нарешті пішов у Молдову, видко, що невелику надію покладав на материн маєток, який по справедливости мав би розпасти ся на три пайки, бо було троє дітий, а при тім мав виживити і матір. Маєток той не був такий великий, щоб на нім могли всї троє дітий лишати ся, і се, серед змінених по скасованю панщини обставин в горах, наводило навіть малолїтного Осипа на думку шукати собі хлїба десь дальше.

Коли так, без зайвого трагізму, зібрати тілько самі факти з житя родини Гординських до 1848/9 року, то без сумнїву сей рік можна уважати, разом з поетом, нещасним для сеї родини; однак причини сего нещастя були далеко не ті, що поет назвав; тут не лише родинні обставини так склали ся, але навіть і знесенє панщини, само собою чей же не нещастє, відбило ся ся тяжко на мандаторській родинї. Дотеперішнї пани опинили ся нї в сих нї в тих; Адальберт Гординський пішов на непевне місце до Черновець, жінка його розважала цїлком розумно, що шкода покидати хату і господарство, поки не знати, що буде з чоловіком; а сини і собі-ж оглядали ся за хлїбом. Так то 1848. рік, і без окремих заходів з боку батька і матери, „роздув

---

[1]) Оповідав Кантемір, пор. ЛНВ. 1905. XXXI, ст. 225 і Колесса: Коссован, 56.

[2]) ЛНВ. 1905, т. 32, ст 181.

Долина між Підзахаричем а Розтоками.
(Знято під горою Німчичем).

по сьвіті“ родину, яка — хто знає — без скасованя панщини була-б може й инакше далї жила.

Стілько всего можна сказати про родину поета і його хлопячі літа на основі певнійших документів, ніж його автобіографії. Лишає ся до розгляду його оповіданє „Люба згуба“, про котре він написав: „Не є це небилиці, але кавалок м о г о ж и т я; т а к я д о м а т р и в а в.“

Дотеперішні житєписці Федьковича (Франко, Колесса і и.) повірили поетови на слово, що в „Любі згубі“ він писав про себе, і помилили ся: бо хоч яке се оповіданє само собою гарне, в нім можна дошукати ся лише зовсім невиразних згадок поета з хлопячого віку, доповнених пізнійше у війску розмовами з Гуцулами-вояками, і забарвлених його великою тугою з 1862. р. — Федькович памятав справди мало що про свій побут дома до 1848. р. — що найменьше не описав сего нігде так, як н. пр. описав деякі сцени з військового житя, коли вже все сам розумів добре. Що „Люба згуба“ не може бути частиною Федьковичевого житя, хоч би навіть з 1848. року, коли він мав уже 14 літ, се зразу видко, як тілько порівняти хлопячий вік поета з подіями у згаданім оповіданю. Так він сам дома не тривав; так і брат його, Іван, котрий взяв собі за жінку не Гуцулку, тілько дочку шляхтича із Серета, також ледви чи „тривав.“ Що найменше мати, досить — як знаємо від сучасників сї — горда на своє мандаторство, певно не дуже годила ся з тим, щоб сї син був калфою (старшим) між гуцульськими парубками. Сам же Осип, що покинув родину 14-лїтнїм хлопцем, не мав навіть коли придивити ся з дозрілою розвагою гуцульському житю; він не розумів, що довкола нього діяло ся на Гуцульщинї 1848/9 року і попередними лїтами, і коли що виніс з гір на вандрівку житя, то се була його любов до гір, яку він відчув тілько тодї сильнійше, коли вже сих гір не міг бачити і коли серед тяжких обставин житя забажав волї.

Краєвид з Устя Путилови.

(Тут розходять ся дві дороги: одна праворуч веде до недалеких Устерік, де зливають ся разом оба Черемоші, Білий і Чорний, і далї до Довгополя та до Яблоницї, а друга лїворуч до Сторонця-Путилова).

Тому то до оповіданя про хлопячі літа поета можна би додати ще тілько опис сих околиць, серед яких він жив і які бачив, вертаючи зі школи з Черновець до Сторонця-Путилова. Сї околиці від Вижниці аж по Сторонець понад Черемошом і Путилівкою вбили ся йому в память своєю дикою красою і перша велика туга, яку він висказав кільканацять літ пізнїйше своїми поезиями, се була туга за сим Путилівським Підгірєм[1]).

В'їзджає ся у сї гори або буковинським містечком Вижницею або другим боком Черемоша, де є галицьке містечко Кути. Сї два містечка лежать наче у воріт гір, роздїлені бистрим Черемошом, котрий у повінь дуже часто зриває довгий, деревляний міст, який їх лучить. Федьковичеви випадала дорога на Вижницю. Се містечко, як тепер є, так і колись було майже зовсїм жидівське; тілько давнїйше воно певно було значно біднїйше і бруднїйше, як є тепер. Жили тут Жиди, що спершу були тілько звичайними дрібними купцями і перепродавцями та з часом обмотали всї гори у свої сїти і знищили економічно та морально трохи не всю сусїдну Гуцульщину.

З Вижниці їде ся понад потоком Виженкою під круту гору Нїмчич, високу більше як на 500 метрів. Ся гора з правого боку Черемоша і Сокільський з лївого боку — се два камяні велитнї, що ще в часи, як Федькович був хлопцем, справди замикали вхід у Гуцульщину. Тут Черемош, перепливаючи круто поміж двома високими пасмами гір, від непамятних часів лупав з одного і другого боку береги і скали так, що понад саму ріку не було жадної дороги і люди їздили в гори і з гір верхом на конях то Сокільським то Нїмчичем. Нїмчичем і доси їздять, правда, далеко красшою дорогою, нїж колись була, та проте й сегодня дуже стрімкою й тяжкою; а на скалистім Сокіль-

---

[1]) Я даю тут і далї образки околиць над Черемошом і Путилївкою; вони більше скажуть нїж опис словами.

„Великий камінь“ або „Погар“, також Бісків званий, за Устєм Путилови.

ськім тілько сліди остали ся з тих давних стежок-плаїв, якими Гуцули колись на силу добували ся до своїх домівок. У лиху „годину“ — як Гуцули кажуть — се були дороги такі, що могли хоч кого задержати на довгий час дома, бо були дійсно небезпечні.

Німчича називає Федькович кровавим — мабуть на основі народних переказів — а Сокільського гордим[1]), очивидно тому, що його скалиста стїна над Черемошом піднимає ся на кільканацять поверхів у гору майже прямовисно. (Образок на стор. 53). Про сего Сокільського читаємо часто у Федьковичевих поезиях[2]); тут він посадив давних богів і короля Гуцула і Льореляй Гайного (сокільську княгиню) і взагалї приклав ріжні перекази до сеї гори. Сї перекази він сам повидумував, захоплений величю стрімкої скали-гори. У його німецькій поезиї „An Sokilski“ так і видко се його зачаровнє:

Wie ne Riesenburg der Hünen
Ragst empor du in den Raum!
Und in deinen Hallen innen
Spuckt es, wie ein Märchen-
[traum.

Zeig, o zeig mir diese Mähren,
Öffne deine Eisenbrust!
Lass' mich schauen, lass mich
[hören.
Ist's auch Wust, ist's Märchen-
[wust!...

Коли минути сих двох велитнїв, Німчича і Сокільського, і зійти на широку долину понад Черемошом, на душі стає відраднїйше: тут уже по буковинськім і галицькім боцї ріки живописні гуцульські села, — країна добре відома Федьковичеви, бо він тут усюди бував. Як подивити ся зпід Німчича в право, видко напротив Сокільського церкву у Підзахаричу і деякі хати, порозкидані по обочи гори; а по лївім боцї, трохи подальше, село Розтоки (по волоськім і по лядськім, себ то по буковинськім і по галицькім боцї), назване так від Черемоша, котрий тут на широ-

---

[1]) Писаня, т. I. 408.

[2]) Тамже, 411, 443, 458, 465, 745, 770.

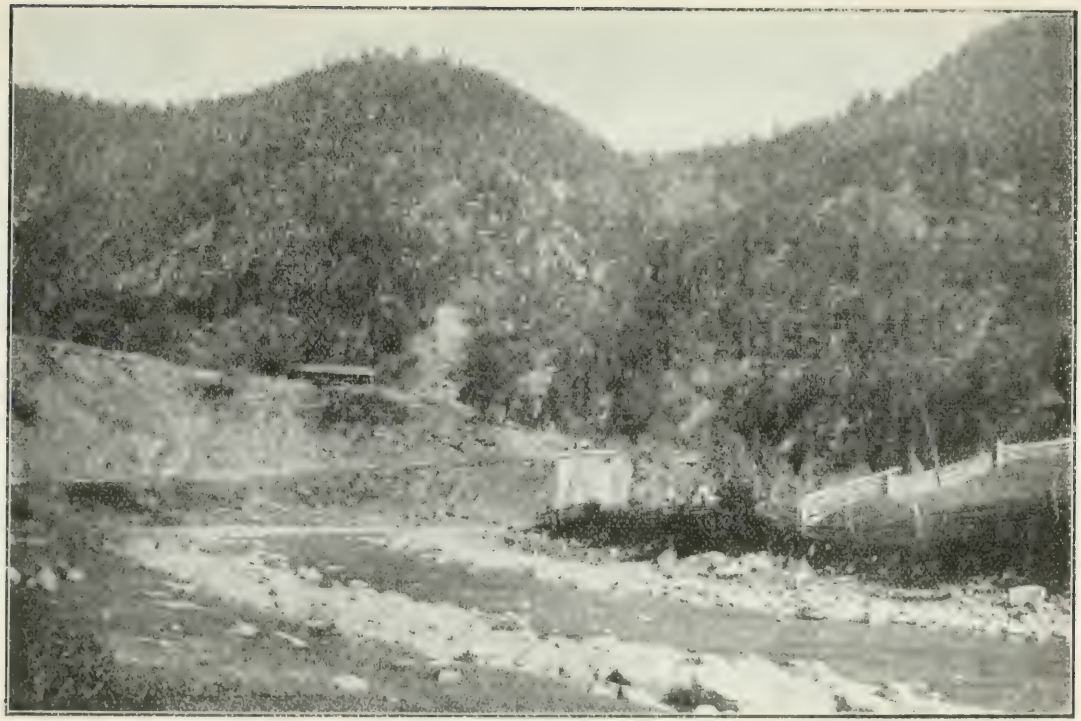

Краєвид із Дихтинця.

кій долині розтікає ся кількома раменами. (Образок на стор. 55).

У Розтоках бував Федькович і за молоду, бо тут жили його свояки, а по 1863-ім році перебував тут нераз цілими тижнями і дуже хвалив собі се село. В оповіданю „Опришок“ згадане село Р... — се Розтоки. „Село велике, пишне — описує Федькович. — Все сади, все сади, все горіхи волоські, та вишні, та черешні. По-через плоти понадвисала червона калина. Зпоміж садів видко побої пишні: серед села стоїть церков нова, велика — хрести золочені“[1]). Дійсно село гарне і вражає найбільше своїми садами, котрі тут не переводять ся через те, що стоять у затишку, заслонені горами.

Сусїдне село се Петраші, по галицькім боці Білоберезка і далї Бервінкова. Долина Черемоша у погоду тут чудова; ріка, хоч і пливе бистро, але не страшна; однак у повінь вона покриває всї острівцї, лози і купи ріни та творить велике озеро, — анї гадки тодї перебристи Черемош або переплисти човном.

За Петрашами село Мариничі, далї Устє Путилови. Всюди овочеві дерева, як і в Розтоках. Боками гори, а понад ріку на берегах сади, які саме через те сусїдство гір дуже дивують зайшлого з долів чоловіка. Село Устє Путилови називає ся так тому, бо тут річка Путилова (Путилївка) вливає ся до Черемоша. (Обр. на ст. 57). Понад сею Путилївкою вузкою долиною серед гір веде дорога у Сторонець-Путилів. Недалеко за Устєм Путилови є потік і цїлий хребет гір, що зве ся Бісків.

Тут — як каже Федькович — „уздриш на березї страшний великий камінь, мов манастир який заклятий, або замок який, що до половини засунув ся у землю. І хто зна, чи се справди не є який заклятий замок, бо що ночи, бачите, скоро

---

[1]) Писаня О. Федьковича, т II, 171.

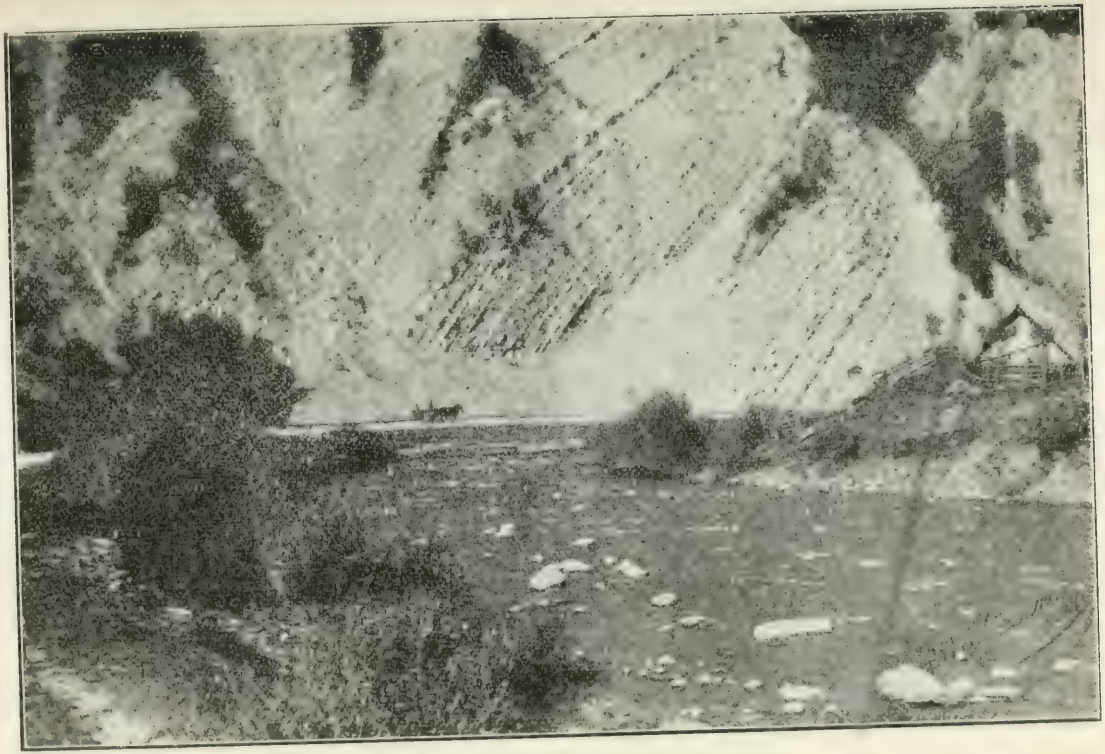

Скалиста стїна над Путилївкою в Киселицях недалеко церкви.

місяць у повні, сидить він (щез би) у одній дірі або на прискалку де, та так вам сумно та жалісливо на скрипоньці приграває, що подорожний, аби не знати що, то мусить стати і заплакати. У нас тому назвали тот камінь Бісків (бо ніби біс там грає), а по нему назвали й цілий верх против того каменя Бісковом"[1]). Гуцули називають згадану скалу також „Великий камінь" або „Погар." (Образок на стор. 59).

Чим далї, тим гори щораз висші і дикші. Путилівка шумить серед зарослих берегів. Село тягне ся вже за селом так, що одно лучить ся з другим: Дихтинець, Киселиці, Тораки, Сторонець-Путилів і Сергії. (Образок з Дихтинця на стор. 61). Се та справдишня Федьковичева батьківщина, звісна йому з-малку. Тодї було тут певно більше нерушаних лїсів, як є тепер, і гори не сьвітили так голими боками і не обсипали ся так, як се тепер буває місцями, н. пр. в Киселицях, що небезпечно їхати дорогою. (Образок такої небезпечної стїнискали на стор. 63).

Чим близше до Сторонця-Путилова, тим гори щораз низші, так що можна зрозуміти, чому Федькович сї свої родинні сторони називав лише Підгірєм. Дійсно, гори у Сторонци, коли порівняти їх хоч би з недалекими верхами в Устю-Путилови і Дихтинци, доволї низкі, хоч незвичайно живописні[2]). Теперішнїй Сторонець-Путилів се переважно жидівське містечко, що тягне ся довго вузкою долиною понад Путилівкою; гуцульських хат тут зовсїм нема; вони у верхах. За хлопячих лїт поета було в Сторонци зовсїм инакше; року 1846-ого — як записано у метриках місцевої православної церкви — було тут 1020 православних

---

[1]) В оповіданю „Штефан Славич"; пор Писаня т. II, ст. 47—48. Переказ про чорта, що на Біскові грає на скрипцї, поданий також у поезиях „Бісків" і „Biskof" — пор. Писаня т. I, ст. 410 і 730.

[2]) У дальшій частинї житєписи Федьковича є кілька образків із Сторонця-Путилова.

Родинна хата Федьковича.
(Найдавнійший образок)

Гуцулів, 23 латинників і 11 греко-католиків, а Жида не було анї одного...[1]). Був тут панський двір, у котрім урядував мандатор, була церква; зрештою ся долина над Путилівкою була тодї мабуть зовсїм незамешкана Гуцулами, бо вони своїм звичаєм жили собі по сусїдних горах, здалека один від другого, кождий окремо на своїм господарстві.

Родинна хата Федьковича (Обр. на ст. 65). стояла в низу над Путилівкою, з краю великої левади, яка належала колись до його матери, а потім до него. Маленька церква, яку Федькович описує в „Любі згубі", не стояла там, де теперішня стоїть, тілько позаду теперішньої — дзвінниця була також в иньшім місци (Обр. на ст. 67), так що перед церквою справди було „базариско страх велике" — і тут могло помістити ся богато Гуцулів, що сходили ся на храм та на розривку. Молодий Осип, котрий жив недалеко від церкви, міг такі „храми" нераз бачити. Зрештою не мав він за хлопячих лїт так богато нагоди придивляти ся гуцульському житю, бо в сусїдстві його дому ще у 60-их роках мин. ст. — як оповідають старші люди — було ледви кілька хат. Отже було тут звичайно тихо і відлюдно; мандаторський син міг хиба на прогульках бачити несьвяточне гуцульське житє.

Однак околиці його родинного села вбили ся йому сильно в память. Се Підгірє звеличав він потім у поезиях „Сонні мари" і „Вечір на Підгірю"[2]), а взагалї про гори сказав у „Штефанї Славичу": „Най каже, хто що хоче: я все своєї: нема й нема кращого сьвіта понад гуцульські гори. Небо над ними чисте, як дорогий камінь, смеречина зеленїє, як зимі так лїтї, пташка не втихає, а хрещатий барвінок стелить ся по шовкових травах, що цїлу

---

[1]) Пор. мої записки п. з „По дорозї в рідне село Федьковича" в „Руслані" 1910 чч. 261—269.

[2]) Писаня, т. I, 13 і 28.

Теперішня церква в Сторонци.

З правого боку хата, на місци котрої стояла колись Федьковичева. (Фотоґрафія з 1909. р.).

Буковину своїми запахами обвіяли. О, панство моє миле! як у кого коли серденько заболить, най лиш іде до нас, а коли тут не подужає, то вже нема йому ліку у Господа милосерного...“ [1]).

Так писав Федькович 1863. року, але на таку думку про гори склали ся у него вражіня і з хлопячих літ; гірська природа була його першою учителькою поезиї.

Писаня, т. II, 47.

II.

Побут Федьковича у Молдові.

1848/9 рік. — Побут Федьковича у Молдові. — Спомини Р. Ротікеля.

Оповіданя Осипа Федьковича про пригоди в родині 1848/9 р. такі непевні і помотані, що найбезпечнійше буде майже зовсім не брати їх на увагу. Він запевнював усіх, до кого писав чи говорив, що того року склала ся катастрофа в родині — яка, се вже відомо[1]). Але-ж бо ся катастрофа зовсім не виглядала так, як він її описав! Правдою є тілько те, що батько покинув родину і перенїс ся до Черновець, бо вже не міг бути далї мандатором; він був за гордий чоловік, щоби лишати ся без посади в тих околицях, де кільканацять років був таким значним паном; однак — після того, як сей батько жив з родиною, уважати його виїзд катастрофою, доста дивно. Се було нещастє для матери, але не для дїтий. Друга правда така, що сестра Марія померла — смерть єї міг Осип глибоко відчути. До дальшого нещастя матери причинили ся вже сини, хоч і сего нещастя нема причини брати занадто траґічно, коли зважити, що ішло о шуканє хлїба.

Іван Дашкевич оженив ся 21. жовтня 1848 в Чернівцях з Александрою Касандрою), дочкою пок. Павла Сочевана, резеша (шляхтича) із Серета, і жив — найменше до січня 1849 на Бу-

---

[1]) Порів. його автобіоґрафії, тут на стор. 12—14

ковині[1]. З того, що весїлє відбуло ся в Чернівцях, можна би здогадувати ся, що тут була вся родина: і батько і мати з иньшими дїтьми. З початком 1849. р. вивандрував Іван з жінкою у Молдову, не спонуканий до того нїякою родинною катастрофою, анї гуцульськими розрухами на аграрнім тлї, лише потребою шукати собі занятя.

„Був звичай ходити в Молдову“ — оповідали сучасні, отже пішов і Іван Дашкевич і був писарем при австрийськім конзуляті в Яссах, — карієра дуже правдоподібна у чоловіка, хоч і письменного, але з невеликою осьвітою. Коли хто устроїв матери катастрофу, то був се Осип, котрий - як сам каже — маючи 14 лїт пішов також у Молдову за Іваном Дашкевичем, „хлїба собі глядїти“[2]). Можна собі уявити недолю матери; вона сама в Путилові дома з малою донечкою Павлїною, вже 48-лїтня жінка; чоловік єї, котрий ще не мав 40 лїт, у Чернівцях, а два сини у Молдові. Се був справди рік, котрий „фамілїю унещасливив“ і „дїтий (дійсно лише двох синів по сьвітї роздув“ — як писав Федькович — але причиною тому не були розрухи Кобилиці, тілько потреба „глядїти хлїба“, так у батька, як і в синів, та незгідливе пожитє батька і матери.

Нам не відомо, чи Осип пішов у Молдову за згодою матери і батька; натомісць відомо, що він практикував у Молдові в інжінєра Чунтуляка, Буковинця родом, і на тій основі можемо здогадувати ся, що се батько Осипа, знайомий мабуть з Черновець з Чунтуляком, коли той виїздив до Молдови, міряти землю, дав йому до помочи і на

[1]) Між паперами поета був запис Івана Д. для жінки з дати: Чернівцї 1849, 15. січня. (Пор. спадкові акти в повіт. судї в Чернівцях, IV. 1888/1).

[2]) Оповів Кудерна, ЛНВ 1905, XXXII, 180: „Юрій пішов у Молдаву, бо там був його брат у Ясах писарем при австрийськім урядї (нинїшнім конзуляті). Юрій відай старав ся також дістати там місце. В Яссах мав нагоду вчити ся і осьвічувати ся“

практику свого сина. Осип скінчив школу саме відповідну до такої практики — і батько думав, що таким способом вийде з сина геометер.

Котрого місяця виїхав Осип у Молдову, ми не знаємо, і про цілий 1849. рік не маємо взагалї жадної певної вістки, коли не брати на увагу дуже підозрілих оповідань Осипа про те, що він учив ся літографії і служив у якоїсь боярки Бранкованіци. Мусимо памятати, що се був зовсїм молодий, 15-літнїй хлопець, котрий, хоч би який був уже розвинений та інтелїґентний, сам на власну руку ледви чи зважив би ся був на таку далеку дорогу в чужину. З другого боку батько, хоч міг уважати своє подруже недібраним, все таки дбав про Осипа; се-ж був його рідний син. Ми не маємо нїякого доказу на те, щоб могли закинути батькови байдужність до сина аж до часу, як він став повнолїтним; і пізнїйше він не заслужив собі на такий докір. Так коли Осип був ще хлопцем, ми ще менше маємо яке небудь право думати, що батько не журив ся ним і пустив його так у сьвіт на божу волю.

Однак, як сказано, нїчого певного, принаймнї про перший рік побуту Осипа в Молдові, не знаємо. Одно певне, що був у Яссах, бо се видко з його пізнїйшої поезиї: „Ніч в Яссах“. А що далї з ним дїяло ся, про се вже розповість нам гладко і гарно маляр Рудольф Роткель, котрого споминів не переповідаю, тілько подаю у вірнім перекладї. У сих споминах находимо і факти з побуту Осипа в Молдові і його характеристику, дуже придатну для зрозуміня дальшого житя його. Роткель пише у своїх споминах так:

„Було се, коли не помиляю ся[1]), пізним лїтом 1851-ого року, як я пізнав Федьковича в Нямц

[1]) Роткель пише далї, що знав ся з Федьковичем рік і кілька місяців. Федькович вступив до війска 1. падолиста 1852. р.; коли від того часу відчислити „рік і кілька місяців“, то, виходить, що справди в лїтї 1851. Федькович почав практикувати в аптикаря, а перед тим був у Чунтуляка

у Молдові, в домі мого шваґра, аптикаря Бредемаєра, що мав в арендї мійську аптику, приналежну до нямецького монастиря. Я жив перше у Романї (в Молдові) і тілько за намовою шваґра Бредемаєра спровадив ся до Нямц, щоби моя жінка провадила йому, свойому нежонатому братови, господарство.

Рудольф Роткель.
(Фотоґрафія з 1872. р.)

Федькович був тодї на практицї у землеміра Чунтуляка, що був родом з Черновець і жив також у Нямц, і вчив ся у него землемірства. Небавом потім, як я приїхав до Нямц, покинув Федькович свого дотеперішнього принципала-землеміра; може йому не подобав ся сам Чунтуляк, чоловік мало

інтеліґентний і взагалї немилий, а може не злюбив і його занятя; досить того, що покинув його і вступив у науку у мого шваґра, щоби стати аптикарем. Отут я, як сказано, пізнав Федьковича.

Він мав тодї може сїмнацять або вісїмнацять лїт, був стрункий і гарно збудований хлопець; поводив ся несьміливо і здержливо; на його правильнім лицї знати було черточку, котру можна було брати за ознаку почутя відрази до чогось, глуму або й болю. Можете собі подумати, що сьвіт не дуже прихильний до таких людий, котрі так виглядають, — сьвіт відчуває якусь дивну антипатию до таких, у котрих міркує, що в них є дух, талант.

Так то склало ся, що найблизші люди, а передовсїм мій шваґер і його мати, дуже скоро не злюбили молодого Федьковича. Инакше було зі мною; я в цїлім моїм житю держав ся засади:

Не суди завчасу!
Дороги жизни дуже неоднакі;
Ти знаєш се із досьвіду свойого.
Ти перше придивляй ся чоловіку
і слухай, що він каже, а тодї зміркуєш
і знати будеш, хто він є й що вміє[1]).

Так коли иньші дивили ся на Федьковича скоса, мене тягло до него і ми дуже скоро заприязнили ся, хоч між нами була ріжниця віку з 15 лїт.

Дуже радо служив я молодому приятелеви своїми невеликими відомостями і житєвим досьвідом. Я родом з Прусів (з Берлїна), учив ся в ґімназиї в Кведлїнбурґ, потім в академії штук в Берлїнї і Діссельдорфі, щоби стати малярем краєвидів і портретистом, — нарештї відбув далеку подорож з Нїмеччини через Галичину до Буковини і Молдови, — така подорож в ті часи, коли ще не було зелїзниць, щось значила; — так коли я по тім

Се є слова із Роткелевої драми: „Твардовський у дворі Жиґмонта II.“

усім думав, що міг дечого навчити молодого чоловіка, то чей мені ніхто не возьме сего за зарозумілість з мого боку. Коли-ж би я сказав, що іменно я намовив Федьковича писати поезиї, то отсе вже була би дійсно неправда: Федькович був уже поетом тоді, коли я пізнав його у Нямц, однак писав поезиї, о скілько нагадую собі, тілько по німецьки.

Про його першу шкільну науку стілько всего мені відомо, що учив ся в якійсь школї в Чернівцях. Я замітив дуже скоро, що у него була велика охота до наукових студий, був талант і бистре розумінє; він дуже тїшив ся, коли я обізнав його з німецькими клясиками; я дав йому між иньшими і Історию німецької національної літератури Вільмара, навчив його і початків латинської мови.

Про його родинні відносини мало що знаю.

Пан Городинський, вітчим Федьковича, провадив ґрунтові книги в Чернівцях. Спершу, як Федькович прийшов у дім мого шваґра, ми не знали, що се вітчим, бо нам і Федьковича представили Городинським. Федькович жив мабуть з паном Городинським не в найліпшій згоді. Раз у розмові сказав він мені, не без деякого гніву (Indignation): „Городинський не є моїм батьком, — я називаю ся Федькович“.

[Коли проф. Стоцкий написав потім Роткелеви, що Гординський таки був батьком, а не вітчимом Федьковича, Роткель відповів: „Від Вас, пане професор, чую вперше, що Городинський був рідним батьком Федьковича. Я вже Вам писав, що по словах Федьковича, дуже неприхильних для батька, я мусів дійти до думки, що він жив з ним у незгоді: „Адже він не є мій батько“ — сказав раз Федькович“].

Городинський був раз у нас з відвідинами у Нямц, щоби пізнати мого шваґра. Коли маю правду сказати, пан Городинський не припав менї до вподоби, хоч був тихий та скромний.

Про свою матїр говорив Федькович з великою любовю. Казав менї також, що його батько з роду Серб (чи може походить від Сербів), і висказував ся у той час з великою симпатисю про Сербію — так про край, як і про людий.

Так то найшов я собі тодї у Федьковичу любого приятеля і справди, не пригадую собі, чи я у цїлім своїм житю пізнав коли молодого чоловіка, з котрим би я так симпатизував, як із Федьковичем; наші чутя, наші уподобаня і думки завсїгди годили ся; чи ми розмовляли про сегосьвітну прозу, чи ми займали ся поетичними мріями, все ми у своїх думках сходили ся і розуміли один одного. У Федьковича не було тодї помітно анї трохи охоти, зажити легко; він не знав, що то значить по молодечому погуляти, як то робить кождий молодець, забувши ся хоч на хвилину. Характер Федьковича був такий, що він дивив ся на житє поважно; одна лише страсть була у него, а то до науки, охота вчити ся. А притім любив він усе, що добре, усе, що благородне; підлі характери — (а Молдова, звісно, богата підлими і низкими характерами) — так його разили, що він ніяк не міг здержати себе і виглядом свого лиця, своєю міною виявляв, що думав про таких людий; сї люди зараз се і помічали. Можете собі подумати, як через те богато людий напосїдало ся на него та говорило: „Такий ще недоварений, а який зарозумілий!“ Кілько то я мусїв говорити, щоби людий пересьвідчити, як несправедливо вони Федьковича судять. Але звичайно се менї не вдавало ся. Тимчасом я старав ся подати мойому молодому фільозофови-приятелеви хоч початки рутини, як у сьвітї з людьми себе поводити, і вчив його, що чоловікови з поважними фільозофічними поглядами нераз потрібно вдягати на себе відповідну маску перед сим придуркуватим, безглуздим сьвітом.

Федькович був під той час дуже нервовий, дуже вразливий; на доказ сего я мушу

тут розповісти ще одно про него. Тому що я дуже люблю природу, гарні краєвиди і проходи у красній околиці, то я старав ся брати з собою і свого молодого приятеля. Коли тілько було можна, просив я свого шваґра, щоби пустив його на ціле пополудне, і ми ходили тоді у Карпатські гори, у котрих підніжа лежить містечко Нямц. Ох! се були найкрасші години, що я прожив підчас мого десятьлітнього побуту у Молдові, — сї години, в котрих я блукав з моїм молодим приятелем горами, щоби відсьвіжити духа і тіло здоровим гірським повітрєм.

Хтось мені оповідав та сьміяв ся і глузував собі притім, що Федькович боїть ся, коли хто стріляє, не може стерпіти гуку і т. п. Отже я постановив собі призвичаїти мого приятеля до стрільної збруї, бо се справди так і було, що він, як би то сказати, мав якусь нервову відразу до гуку по вистрілї. Я то переконував його приязно то робив кілька разів проби і таким способом довів до того, що Федькович не лише привик до вистрілів, але нарештї і сам брав рушницю або пістоль в руку та стріляв. Чи нагадував він собі потім при війску, як ми в Нямц учили ся стріляти?

Так минув рік і кілька місяців — і за той час я мешкав в домі шваґра та жив з моїм приятелем Федьковичем. Тимчасом Федьковичеви знудило ся вже аптикарство. „Із сего хлопця нїщо в житю не зведе ся, він нїгде і в нїякій службі не видержить довго“ — говорили люди; я розумів його красше. Мій шваґер (він помер 1854. р. в Нямц) не був справди злим чоловіком; походив він з нїмецької родини в Галичинї, але з повітря польського краю, де родив ся, набрав ся стілько „польських вибаґів“ (polnische Mucken), був такий примховатий і притім нераз такий прикрий, а навіть і грубіянський, що чоловіка аж руки свербіли попобити його. Яке було положенє практиканта, як Федькович, у такого принципала, се можна собі легко уявити. Так Федькович нарештї не міг уже

тут довше видержати; я його потішав та втихомирював; (зі шваґром годі було чи при сій чи при иньших нагодах договорити ся до чогось розумного); вкінци й я зміркував, що так дальше не може бути; хоч мені було дуже жалко, що втрачу свого молодого приятеля, пристав я нарешті на його просьби і поговорив зі шваґром та розяснив йому, що Федькович утратив всяку охоту до аптикарства, мусить шукати собі иньшого занятя і т. п. Мій шваґер дуже розлютив ся, наговорив богато немилих річий на Федьковича, прозивав його всіляко і сказав між иньшим, що взяв Федьковича на практику в надії, що потім субєктом відробить йому довг, а тепер що він з него має? і т. д. (Тут мушу я замітити, що шваґер не був скупий і лакомий чоловік, але у злости говорив, що на язик попало).

Досить того, що нарешті вдало ся мені втихомирити шваґра, тілько замітив ще: „Се ви напхали Федьковичеви всяких непотрібних ідей, се ви зіпсували чоловіка!“ Я приняв сей докір спокійно; я знав, що не зіпсував Федьковича. Він прийшов до нас тверезим, невинним і з чесними думками (edelgesinnt) молодцем; таким самим непопсованим він і відійшов від нас. Виїхав з Нямц, щоби вернути ся до Черновець.

З того часу не чув я про него нічого аж до тої хвилини, коли один знакомий у Львові звернув мою увагу на замітку в часописи про ювилей Федьковича і на букви Р. Р., що мали значити моє імя. —

Пізнійше і я покинув Нямц і жив потім рік у Яссах, вкінци у молдовськім місті Пятра.

Як часто нагадував я собі свого приятеля Федьковича! Однак він не подавав про себе ніякої вістки і я не знав, де він проживав. В р. 1857. виїхав я з Молдови на завсігди і вернув ся до Німеччини. По дорозі вступив я до Черновець, тут звідував ся за своїм приятелем, однак не дізнав ся нічого“.

До сих споминів додав Роткель німецьку поезию Федьковича, яку мав у своїм альбумі, — в ній Федькович величає Роткеля за те, що він розуміє божеську красу сьвіта і що сам такий добрий. „Я не знаю — каже Федькович — більшого щастя, більшої сьвятости, як красу, яку всюди видко, і на земли і на небі, а ти сю красу бачиш, розумієш і відчуваєш найліпше. За те тобі, ангеле сьвітла, припаде честь і слава, бо ти улекшуєш иньшим терпіня, втираєш сльози, провадиш серед бурі до ясного сонця — о доброто! я не знаю нічого більше божеського від тебе!“

„О скілько знаю, — додає ще Роткель — Федькович не писав ще під той час поезий по руськи.

Я все мав надію, що приїду до Черновець. там найду собі роботу і проживу ще якийсь час з моїм приятелем із молодих літ, але надія одурила мене, як се вже нераз бувало в житю. — Ой коли-б я був міг хоч раз ще побачити мого любого Федьковича! Я справди гордий на те, що я перший пізнав духа, талант і характер молодого тоді чоловіка, пізнав уже у той час, коли люди не добачували у Федьковичу нічого більше, як лиш молодого, „немилого“ молодця“.

Професор Стоцкий спитав ще Роткеля, чи не чував він чого від Федьковича про Івана Дашкевича. Роткель відповів:

„Про Федьковичевого брата (літографа), що „у той час“ проживав в Яссах, я нічого не знаю і не можу собі нагадати, щоб коли чув що про него. Але про якогось приятеля говорив часом Федькович — сей приятель жив тоді в Яссах, коли Федькович пробував у нас в Нямц. З ним і був він, як здавало ся, у дуже щирих зносинах“.

Стілько знаємо про побут Федьковича у Молдові із споминів Роткеля. Хоч як не богато сих споминів, однак зміст їх дуже важний і інтересний. Із фактів, поданих у споминах, певні два.

а то що Федькович практикував у інжінєра Чунтуляка і з півтора року в аптиці в Нямц, і непевний, чи може „сей приятель в Яссах“ не був саме Іван Дашкевич. Але важнійша від фактів характеристика молодого Осипа, яку подав Роткель. Отже довідуємо ся тут у перве, що Федькович уже тоді (1851. і 1852. р. писав німецькі вірші, що вже прийшов до Нямц поетом. Роткель дав йому читати німецьких клясиків та історию німецької літератури Вільмара, учив його латини і крім того ще й розмовами розвивав його духа.

Сам Федькович описаний у споминах так вірно, що ся його характеристика годить ся зовсім з його пізнійшими поступками, хиба є та ріжниця між житєм його в Молдові і пізнійшим, що тут був ще Федькович зовсім молодим, невиробленим чоловіком, лише із завдатками тих прикмет, добрих і злих, які потім пізнійше у него розвинули ся або йому на добро або на шкоду. Отже яким змалював нам Роткель Осипа у ті часи?

Молодий поет був несьміливий, здержливий, тверезий і невинний, поважний, нецікавий до молодечої гулянки; з лиця гарний, але знати було на нім вираз відрази і глуму, чи може внутрішнього болю; до науки мав і талант і охоту; любив усе чесне і гарне; підлих людий не терпів і се виявляв без лукавства; був дуже нервовий і вразливий, бояв ся спершу вистрілів. Звичайні люди не терпіли його, бо не могли його зміркувати, але зрештою виворожили йому зовсім вірно, що він не видержить довго у ніякім занятю.

Та що притім найцікавійше для дальшої характеристики Федьковича: уже в Молдові вирікав ся він батька, хоч ще і в думці не мав, що той віддасть його до війска, і називав батька вітчимом та зачисляв його до Сербів. Тимчасом сей „вітчим“ не лякав ся відбути далеку дорогу з Черновець

до Нямц (возом, бо зелїзницї ще не було), щоби подивити ся, як живе ся його одинакови... Ось тут уже, у Молдові, ми бачимо той початок трагедиї, у котрій зростала з лїтами щораз більше ненависть сина до батька, хоч той йому не був ворогом. Батько і мати сварили ся і мирили ся, а у сина, як засїла думка не признавати ся до батька, так він не викинув її із своєї голови майже цїлий свій вік. Нема сумнїву, що тут не лише перші вражіня з рідного дому так випачили його душу; тут уже зводила його на манївцї його, здаєть ся, вроджена нервовість і вразливість, з якої він собі і не здавав справи. Хто знає, чи на карб сеї нервовости не треба зарахувати і його подорожи в Молдову в такім молодім віку, бо чейже годї се напевно сказати, щоби батько силував його до того; адже і в Чернівцях або на Буковинї міг найти йому службу. Охоту до вандрівки находимо звичайно у нервових людий, і в богатьох письменників вона також була. Якась невідома сила гонила їх з місця на місце, не давала душі втихомирити ся...

Із споминів Роткеля виходить, що Федьковичеви не так то сьвітло поводило ся в аптикаря; він мусїв там не лише працювати, але й терпіти великі примхи аптикаря, так, що нарештї аж просив ся, щоби єго пустили на волю. Тимчасом до десятьох років він усї неприємности забув і свій побут у Молдові звеличав 1861. р., якби не знати які гаразди. Але й видко тут з його слів також, який великий і добрий вплив мав на него Роткель.

„Бувши в Мольдаві, — писав Федькович 1861. р. — дав ми Бог був таке щастє, ци може нещастє, шо м ся запізнав з одним славним нїмецким маляром Р., котрий ся за мнов так уступив і мене так дуже полюбив, шо мене не лиш з усев силов нїмецкої мови і єї поезієв обізнав, але навіть і з гишпансков(?) мовов і єї горячов поезієв. Цїла душа того великого, непонят-

ного мужа була чиста, правдива поезия; він і мою душу нев так наситив, що нині всї брані пекельні менї той чудотворний скарб вирвати вже не гідні... О милий Боже! Коби був не прийшов той так нещастний 1852. рік, котрий мене на асент-пляц ставив, то я бим сьогодня не тужив так озде в Семиградчинї, межи гордими мадярами, а не розставав ся з сердешним тим маляром і його краснодушнов женов, в которих домі приятно і щастливо жив я, посвятивши ся лиш поезиї і науцї(?!)".

Є прибільшенє в сих словах, — се зразу видко – але є й потвердженє того всего, що Роткель написав. Видко вдячність поета і одушевленє „великим, непонятним мужем" — і такі чутя до Роткеля заховав він до самої смерти. Ол. Кониському оповідав Федькович про свій побут у Молдові, що се був найщасливійший час в його житю. „Я живо помню, — пише Кониський у некрольогу Федьковича[1]) — какъ при личной встрѣчѣ со мною въ 1884. г. поэтъ съ восторгомъ и съ какимъ то благоговѣніемъ вспоминалъ это время".

Для нас сї слова про приятне і щасливе житє в Молдові, про сей найщасливійший час в його житю, є загадкою через те, що він же сам уважав нещасливим 1848/9-ий рік, котрий „роздув дїтий по сьвітї"; тимчасом сей рік, ся вандрівка в Молдову, в чужину, далеко від матери, котру любив, принесла йому „найщасливійший час". Виходить з того, що вдоволенє з вандрівки і з житя на чужинї, хоч обставини були зовсїм не милі, було таке велике, що перемагало його тугу до гір і до матери; він був би радо не „розставав ся з сердешним тим маляром і його краснодушнов женов". Се все очивидно почуваня поета з пізнїйших лїт, хоч про його велике поважанє для Роткеля

[1]) Вѣстникъ Европы, 1888, томъ I, стор. 889.

ми не маємо причини сумнївати ся; і в поезиї з 1851. або 1852. р. і в автобіографічній замітці з 1861. р. і в розмові з Кониським 1884. р. він однаково згадував Роткеля дуже радо і з вдячностию. І ми, коли цінимо високо Федьковича, повинні також згадувати з вдячностию сего першого, благородного учителя нашого поета, типового добродушного Німця, бувалого і високо інтелїґентного чоловіка, що „наситив душу Осипа поезиєю, так що всї брані пекельні не годні були вирвати йому сего чудотворного скарбу“ [1]).

Федькович писав, що коли б не війско, він був би не розставав ся з Роткелем, — і тут, легко сказавши, написав видумку, аби зіпхати вину на батька, що позбавив його „приємного та щасливого житя“ в Молдові; коли тимчасом він сам по своїй вдачі чи нервовости не хотів уже служити в аптикаря, уже йому ся служба знудила ся, уже чув — як пізнїйше нераз у житю — що він „не на своїм місци“, що треба йому шукати собі чого иньшого. Коли його батько був у гостях в аптикаря Бредемаєра в Нямц, очивидно розвідував ся передовсїм про свого одинака, як він справує ся. Що міг йому сказати Бредемаєр, се легко зміркувати з оповіданя Роткеля. Були се зовсїм нерадісні для батька замітки про сина, з котрих виходило, що такого дивного хлопця, хоч і цікавого до книжки, та не цікавого до служби, що давала йому хлїб, здалось би взяти сильнїйше в руки, бо инакше нїщо з него не зведе ся. „Тихий та скромний“, як каже Роткель, батько не забув розмови з аптикарем, зрештою і сам мусїв знати вдачу Осипа, і зробив так, як зробив би і деякий иньший батько з лїпшою славою, як мав Адальберт:

---

[1]) Роткель (Rudolph Rothkähl) помер 5. мая 1895. р. у Великополи коло Янова в Галичинї, в домі свого сина, Юлїя, котрий там і тепер є лїсничим.

віддав сина до війска не на кару, а на те, щоби став з часом офіциром; не в „неволю“, а у службу таку, що могла з непевного хлопця виробити чоловіка. Поет чув до смерти жаль до батька за те, але ми можемо батька легко зрозуміти і повинні оправдати.

III.

Федькович у війску 1852—1859. р.

Пожите батька і матери за час від 1848—1863. — Поворот Осипа з Молдови. — Служба його в канцелярії купця Добрянського. — Бранка Федьковича до війска і його військова карієра. — Похід у Семигород 1853. р. — Перші літа служби. — Приставане з простими воякамн. — Побут у Чернівцях 1854. р. — Роки 1855—1859 у Семигороді. — Принагідні німецькі вірші Ф-а і народні пісні. — Зневіра його 1858. р. — Побут у Відни і похід в Італію 1859. р. — Іменоване офіцером. — Перший український вірш. — Поворот до Черновець. — Стріча батька з сином: характеристика обох.

Про дальше житє батька і матери Федьковича ми не маємо богато відомостий, але й те, що знакомі їх запамятали, або що лишило ся в документах, вистарчає, аби уявити собі, як воно виглядало. В січни 1851. р. батько став урядником в Чернівцях, що вів міські ґрунтові книги і мав 500 зр. річної плати; в липни 1855. став офіциялом краєвої табулї і ґрунтових книг з такою самою платою — і на тій посаді вся його карієра скінчила ся[1]).

За весь той час, як Осип служив у війску, батько його не був нічим більше і провадив скромне житє малого урядника, бо й не було

---

[1]) Пор. Мат. 339- 343.

за що гуляти. Притім жив так ощадно, що в родині уважали його дуже скупим[1]); тимчасом він складав гроші, щоби купити собі невеличкий дім за кілька тисяч зр.

У Чернівцях виступав він явно Поляком. Доки був мандатором, то не грав ролї Поляка анї не ходив у польськім убраню[2]), а в Чернівцях ходив радо аж до смерти в польській ноші[3]). Хто знає, чи іменно ся польська ноша батька не навела його сина Осипа, перебрати ся потім по гуцульськи, на перекір цілій родинній традициї батька, мовляв: коли ти носиш ся по польськи, то ось я тобі на злість переберу ся цілком инакше: по гуцульськи. Не даром же помічали в родині, що досить батько був чоловік завзятий, але син був ще завзятійший і кромі того дивак[4]).

Коли Ад. Гординський жив у Чернівцях, жінчина родина відвідувала його при нагоді і не цурала ся його. Бував у него писар і господар з Розтік буковинських Олександер Волянський з жінкою, о. Гр. Кантемір з жінкою, Катерина Чернявська (з дому Дашкевичівна, за другим чоловіком Никифорянова) і єї муж Олекса Чернявський, писар в Розтоках буков. Адальберт уважав їх за свояків і приймав[5]).

Тай зі своєю жінкою Адальберт зовсїм не зірвав зносин; їх пожитє зовсїм не виглядало так трагічно, як би можна думати на основі слів поета. Зазнала, правда, Анна Гординська ще одного нещастя, котре мусїло її тяжко прибити: єї одинока донька Павлїна померла 1853. р. в Чернівцях, проживши 12 років[6]) — і так не стало і сеї звязи, яка ще лучила недібране супружество. Але з того, що вона в Чернівцях умерла, а не в Пу-

---

[1]) Чи можна Федьковича Косованом звати, 9.
[2]) Оповідав Кантемір, ЛНВ. 1905, т. 31, стор. 224.
[3]) Чи можна, 15.
[4]) Чи можна Ф-а, 27.
[5]) Тамже, 27 і 28.
[6]) Так записано у путилівських парохіяльних книгах.

тилові, видко, що жила у батька, — може бути, що й разом з материю.

Бо і справди Адальберт і Анна жили нераз разом; або він приїздив до Путилова, або вона приїздила до Черновець. Раз навіть наймили собі обоє більшу хату в Чернівцях і мешкали разом. Але її все тягло в гори; господарство єї було велике і приносило значні доходи, а що без догляду упадало, то вона вертала знов, бо мусїла вертати; там були не лише кури, качки, гуси, але й конї, воли, корови, плуги і вози, — треба було того всего допильнувати. Так хоч нераз приїздила до Черновець, то сидїла тиждень, або й місяць і знову вертала ся. Того нїколи не було, щоб він її зовсїм покинув[1] — так оповідав о. Гр. Кантемір, близкий свояк Гординських.

П. Никифорянова оповідала також, що Гординська сидїла якийсь час у Чернівцях, але їй було тут скучно, вона не мала що робити і дуже дивувала ся, чого чоловік сидить цїлими вечерами в касинї. Раз убрала ся в білий капелюх тай пішла за ним до касина, бо гадала, що там бувають і жінки, але переконала ся, що не було. Побула трохи тай пішла до дому. У неї все на гадцї було єї господарство, тому вертала назад в гори, хотїла придбати добра для свого „Юзя". Коли бувала в Чернівцях, Адальберт рад би був, щоби вона говорила з ним по польськи або по нїмецьки, але вона того не знала[2]).

По сих оповіданях ми так і бачимо, що з лїтами житє Гординських складало ся смутнїйше, але й спокійнїйше. Анна мала вже більше як 50 лїт; жити мала з чого, бо їй, самотній жінцї, зовсїм вистарчало єї господарство; він, хоч і не панував, як за мандаторства, не потребував також помочи жінки. Покинути посаду і вертати ся до Сторонця було не розумно і не було по що; так

---

[1]) ЛНВ. 1905, XXXI, 225.
[2]) Л. Н. Вістник 1905, XXXI, 231.

само їй, простодушній жінці, що зросла в горах і привикла за пів століття до иньших обставин, не було чого сидіти в німецьких Чернівцях — і ми дуже добре можемо зрозуміти єї душу підчас гостини у чоловіка, як вона, запопадлива господиня, журила ся, що там діє ся з єї господарством в Путилові, полишеним на ласку Божу, або на опіку непевних слуг. Ні з ким побалакати в смак, бо читати не знала, ні в кого порадити ся, чоловік то в уряді, то в касині — скучно тай годі.

Не треба і нема підстави придумувати, за прикладом поета, ще якусь незвичайну трагедию між батьком, а матерю; вони обоє серед нових обставин і з літами втихомирювали ся, хоч і не обійшло ся часом без сварки[1]), — і коли мали ще якусь більшу журбу, то з причини таки самого „Юзя“, котрому 1852. р. було уже 18 літ і він все ще не був нічим. Пробував сего і того, а нарешті лишив ся тим, чим був.

---

[1]) Про одну таку сварку, яка мала бути 1852 р., оповідав Іван Кирстюк, респіцієнт скарбової сторожі, що від 1869 до 1871. жив у Путилові і чув неодно про Гординських. „Федькович — казав він — не любив тата за те, що той зле обходив ся з мамою. Тато жив окремо у Чернівцях, а мати господарила у Путилові. Тоді, як Федькович вернув ся з Молдови і жив у Чернівцях, склало ся, що мати мала приїхати сюди з гір. Хтось доніс наперед Ад. Гординському, що його жінка їде зі своїм любасом, надстражником Воронкою. Вона справді їхала з сим чоловіком, але він зовсім не був єї любасом. Гординський вийшов на зустріч жінці, на дорогу, що веде до Сторожинця, і справди побачив їх обоє, як їхали. За те дома він страшенно збив жінку. Бачив се син, Осип, побіг до бурмістра за помочию, бурмистр вислав якогось урядника і той спамятав загонистого мандатора. Зі злости на сина за такий скандал, батько казав його асентерувати — а в ті часи батько міг таке з сином зробити. Звідси ненависть сина до батька — і за маму і за військо. Тому він пізнійше вирікав ся батька і не хотів його знати“. — На сім оповіданю Кирстюка щось може й бути трохи правди, але приняти його без застережень годі. Жінка Гординського мала тоді вже 52 роки; причина до сварки могла бути иньша: підозрівати о невірність могла радше вона його, а не він її. — Пор. „Промінь“ 1907. ч. 9.

Вернувши з Молдови, Осип — се можна сказати майже на певно — перебував у батька в Чернівцях, як довго не відомо, — може місяць, може й довше, не знаємо. В листї д-ра Павлусевича з 1866. р.[1]) находимо вістку, що Осип був писарем у канцелярії купця Добрянського. Здаєть ся, було се не иньшого року, тілько 1852. р. Пізнїйше не могло бути, а скорше хиба 1848. р.; але 14-лїтнїй писар ледви чи богато поміг би купцеви, а 18-лїтнїй уже дещо розумів — і тому можна здогадувати ся, що се було 1852. р. Та коли-б воно й не було, сей факт сьвідчить нам, що молодий Федькович до 19-ого року житя пробував уже троякого хлїба і жаден йому не смакував. Отсе й було причиною, що батько віддав Осипа до війска, в надії, що тут будуть його остро тримати і з него буде по часї офіцир.

Житєписцї Федьковича майже зовсїм не доторкали ся доси його військової служби, хоч вона найбільше заважила і в його житю і в його писанях. Найкрасший час своєї молодости, від 19-ого до 29-ого року житя перебув він при війску. Ся служба, що забрала йому десять років і не цїлих 4 місяцї, пережитих звичайно на чужинї, була жерелом і його великого невдоволеня з житя і значної частини його поезий та оповідань. Тому пізнати той час хоч о стілько, о скілько позваляють досить скупі жерела, доконче потрібно[2]).

---

[1]) Мат. 123.

[2]) Сю частину житєписи я складаю на основі відомостий з мінїстерства війни, історії полку 41-ого (автор Яромір Форманек), оповідань самого Федьковича, згадок у листах і із споминів Федьковичевого товариша із 41-ого полку, Івана Каспшицкого, котрий 1859. р. у стрічі під Кастенедольо втратив цїлу ліву руку по плечі за се дали йому лицарство: Ritter von Castenedolo. Сей Каспшицкий жив у Чернівцях пенсіонованим майором. Він родив ся 1835. р. Розмову з ним про Федьковича мав я 25 вересня 1909. р. Небавом потім, на веснї 1910 р., він умер — В архіві 41-ого полку піхоти, де я сподївав ся найти кваліфікациї Ф-а, трудно було що небудь найти, бо не упо-

Найпевнійшим жерелом до опису військової служби Федьковича є відомости з міністерства війни. Подаємо їх на початок, як основу до дальшого опису. В письмі міністерства війни сказано[1]):

Федькович „служив 10 років, 3 місяці і 17 днів активно з дуже доброю кондуітою, відбув похід 1859. р., але не брав участи у битві. Пішов у пенсию 1. жовтня 1864. з причини короткозорости; тяжко було дібрати для него окуляри[2]). В падолисті 1868. р. зложив офіцирську шаржу; за причину подав у своїй просьбі родинні відносини і намір, старати ся о цивільну службу. Иньші дати міністерству не відомі“.

У другім письмі з рахункового відділу міністерства війни подана ціла його військова карієра на основі т. зв. Grundbuchsblatt-у. Сї відомости такі:

Осип де Федькович Гординський.

Місце уродженя: Путилів.

Рік уродженя: 1834.

Релїгія: рим. кат.

Занятє: ніяке.

Відобраний до війска: добровільно 1. падолиста 1852. на 8 років служби в лінії і 2 роки в резерві до 41-ого полку піхоти. Дістав на руку 3 зр.[3]).

рядкований: так само у комендї доповняючого округа ч. 41. (Ergänzungs-Bezirks-Kommando) не найшло ся нічого. Старші у сих урядах казали мені, що ледви чи що й найде ся у них коли, бо всї важні документи про официрів відсилають до Відня, а при полку їх по якімсь часї нищать.

[1]) Мат. 352—354

[2]) Так треба розуміти слова: Beschränkte Akkommodationsfähigkeit.

[3]) Gegen 3 fl. Handgeld. Сей одноразовий даток був призначений на дрібні річи, потрібні воякови: щітки до

1853, 13. цьвітня став полковим кадетом і пішов до полку.

1854, 16. марця став капралем.

1855, 18. мая став фельдвеблем.

1859, 11. цьвітня став підпоручником 2 кл.

„ 25. мая став підпоручником 1 кляси.

„ відбув похід до Італії.

1863, 1. серпня пенсіонований тимчасом з річною платою 291 зр.

1864, 1. жовтня пенсіонований на все.

1868, 5. падолиста зложив офіцирську шаржу, задержавши собі пенсию 291 зр.

1881, 1. січня дістав додаток до пенсиї 9 зр. річно.

1888, 11. січня помер у Чернівцях.

Отсе урядово стверджені дати про військову службу Федьковича, сухі і скупі, що правда, але за те зовсім певні. Иньші жерела поможуть нам доповнити їх та сказати дещо більше про військову службу Федьковича.

Отже відобрали Федьковича до війска 1. падолиста 1852. р.[1]). Несьміливий, поважний і нервовий молодець, що тілько недавно скінчив 18-ий рік житя і бояв ся, як оповідає Роткель, взяти рушницю в руки, пристав „добровільно“ до війска, де саме з рушницями найбільше діла. Чи справди з доброї волї та з охоти він зробив се, можна сумнївати ся, хоч по 18-лїтнїм молодци годї й сподївати ся основаної на власнім досьвідї від-

---

чищеня, ложку, вилки, ніж і т д О тих 3 зр. є н пр. згадка в поезиї Федьковича: Думи мої:

І ци можна дивувати тому тулачеви,
Що продав ся до жовнярства за три срібні леви?
(Поезиї, 18).

[1]) Сю дату подає і Ф. у присьвятї „Новобранчика“ Горбалеви, „аби згадував 2-го нїмецького просимця 1852. року, коли мене обстригли“. Очивидно 1-го просимця (прозимця — падолиста Ф. зголосив ся до війска, а другого дня його „обстригли“.

рази до війска. Він міг знати тілько се, що мусить служити цілих вісїм років у службі такій, де ще карали буками, або пускали засудженого „улицею“ з голими плїчми, по котрих два ряди вояків били прутами[1]), і де старші при всякій нагоді носили при собі тростинки та палиці. Сьвідомість сего не могла дуже заохочувати його до військової служби, але він дав перемовити себе; долю його, — сина такого, що ще в 19-ім роцї не мав певного занятя і малу надію на красшу будуччину — рішив батько[2]). Про се оповідав о. Гр. Кантемір так: „Адальберт Гординський просив мене, щоб я намовив Юрія, що найлїпше буде, як він піде до війска, а за те тато купить йому кадецтво. Так я його на те наклонив, а він пристав. То подали до відомости старому і се склонило його, що казав його асентерувати. Тато купив йому кадецтво: 120 зр. коштувало[3])“. Також о. Іван Левіцький, котрий знав Федьковича, каже, що „тато купив єму кадецтво[4])“. Що воно справди так було, бачимо з того, що року 1853. Федькович уже був кадетом, то значить: кандидатом на офіцира.

Р. 1851. вийшла постанова, після котрої всякий молодий чоловік, без уваги на те, хто він з роду і з якого стану, міг старати ся о кадецтво. Отсе й була головна причина постанови Федьковичевого батька що до сина. Найважнїйшим услівєм до принятя в кадети був іспит; кождий аспірант на кадета мусїв його зложити[5]). Сей іспит не був дуже трудний; вимагали при нїм головних відомостий з нїмецького, математики,

---

[1]) Сї кари знесено тілько 1855. р. — Пор. Geschichte d. 41 Rgmts, стор. 567.

[2]) Так і оправдував себе Ад. Гординський перед свояком Василем Волянським, що віддав сина до війска для його добра, бо що з него було би? — Пор. Чи можна Ф-а, стор. 27.

[3]) Л. Н. Вістник 1905. том 31, стор. 225 і 226.

[4]) Чи можна Ф-а Коссованом звати? — стор. 38.

[5]) Geschichte d. 41 Rgmts, 545.

географії й історії, — можна думати, що Федькович, як добрий ученик низшої реальної школи не мав з ним великого клопоту. Такса 120 зр. була лише вступною оплатою, мабуть на одежу.

Кадети — як оповідав Каспшицкий — були тоді троякі: 1. цісарські — Kaiserkadeten, звичайно сини шляхти та офіцирів, 2. полкові — Regimentskadeten — сини урядників, і 3. кадети ex propriis — що служили при війску за свої гроші. Перше право до авансу мали завсігди цісарські кадети і тілько, коли вже їх не було на черзі, приходила черга на полкових кадетів, а там уже на кадетів ex propriis. Федькович, як син урядника, був т. зв. полковим кадетом і через те мусів, як пізнійше почуємо, троха чекати на аванс.

Від 1. падолиста 1852. р. аж до весни 1853. р. перебував Федькович у війску в Чернівцях при вербецирці (Werbbezirk). Се був час його першої військової муштри („абрихтунку" — Abrichtung) і час, коли він зложив свій іспит[1]). Тілько з весною 1853. р. виправили його з Черновець до 41-ого полку в Семигороді. Призначили його туди до другої компанії ґренадирів, як вояка високого росту і інтеліґентного, і при сій другій компанії він служив аж до часу, як став офіциром[2]. Такий був початок військової служби поета.

У двох Федьковичевих оповіданях, дуже подібних до правди, Сафат Зінич і Штефан Славич) читаємо такі його спомини про перший рік служби (у „Зіничу" він тілько в части має себе на думці):

---

[1]) Під той час був він мабуть на похороні своєї сестри Павлїни, а також дома у горах, очивидно за відпусткою, а не як дезертир — се хибно здогадує ся Колесса Коссован. 87.

[2]) Кождий полк піхоти мав у ті часи свій баталїон ґренадирів. Се були вибрані, високі вояки, що добре вели ся. Пізнійше мали полки лише по дві компанії ґренадирів і шість полків разом складали ся на один баталїон ґренадирів.

„Я собі вже нераз оттак сижу та гадаю: як то, бідний світе, деякого сердешнього некрута бють та глузують при ті науці! — а мене, було, і палцем ніхто не кине, не то що. Алеж бо я і бравсь швидко тої муштри! було капраль мині ні покаже, а я вже так і вдав. А пан майор наш і розсудили: „Тобі“, кажуть, „не при вербицирці маятись; скоро по абрихтунку, підеш до полку“.

От і пішов.

Наш полк стояв тоді аж у Банаті, далеко. Трохи не два місяці машерували, доки зайшли.

Мене дано до ґранадирів до першої компанії, до третього цугу, що по кватирьох собі стояв. — А добрі кватирі мали! все в Сербів; богачі знаєте. — Туда ситні краї, не такі, як у нас, чи що[1])“.

Що такий інтеліґентний вояк, як Федькович, „брав ся швидко муштри“ і не потребував коштувати буків (хоч пізнійше у поезиях, н. пр. „Думи мої“ писав се), сего можна було сподівати ся, бо се-ж і невеликі мудрощі. Знаючи німецьку мову, він розумів усі прикази і легко міг навчити ся того, що так мучило його товаришів-вояків. З оповіданя „Штефан Славич“ довідуємо ся, що йому не дуже то так і скучно було в початках; були й у війску добрі люди та веселі години — він і сам згадує їх радо. — У сім оповіданю пише він про ті часи, як уже кадетом машерував кілька тижнів у Семигород до полку — і се, що він тут каже, має всі прикмети правдивости. Він і говорить тут про себе зовсім виразно, називаючи себе Федьковичем.

Годить ся подати в житєписи Федьковича сї спомини його-ж таки словами:

„Та бо не довго того нашого гуляння й було. — Штефана остригли як на весні, а мене в осени, але я його вже в Чернівцях не застав, бо зараз, скоро його взяли, так і займили, сер-

---

[1]) Писаня, т. II., стор. 94. (Оповіданє: Сафат Зїнич).

дешного в Ардял до регементу, а я ще служив більше як пів року при вербицирці, доки і мене туда займили[1]. Не діждав би я був ні тот Ардял видіти, ні тоті цісарскі дорожечки бити!

Нас провадив один оберлейтмаи, молодий, білявий, — Господи, що мині добре з ним було! Шо днини, що днини, бувало, платить мині або горівки, або снідання, або дасть доброго турецького тютюну в люльку. Скоро лиш рушимо зо стациї, він зараз і кричить: — „А де мій Гуцулячок, де!?“

„Гир! пане оберлейтман“.

„А чому „гир“, чому не „гір“? питає бувало.

„Або тото не однако, пане оберлейтман, чи так, чи так гаркати?“

Він у сміх. „Ану заспівай“, каже.

„Сегодня бігме не можу, пане оберлейтман!“

„А то чому би не міг?“

„Захрип, пане оберлейтман.“

Він знов у сміх: а віттак кричить на свого профатина: „Міхал! а дай но там, серце, мому Гуцулови що поснідати. Ну, а тепер співай, або гроші вертай!“

„А я відки гроші маю, пане оберлейтман? Доки ще стояли на Рошоші[2]) по кватирах, то все перепадало по копійчині від дівчат, коби здоровенькі, а тепер і те урвало ся. Не всігди в середу Петра“.

„Та ти, пташку, і тепер не гинеш з голоду“, стали декотрі з ряду обзивати ся.

„А, не гину! а ви коби знали, що я ще сьогодня навіть і не курив“.

Пан оберлейтман наші зараз і виймають капшук з тютюном, тай дають мині повну жменю. „Ну, а тепер же співай!“

Я зараз заведу якої там, що він любив, а

---

[1]) Виходило-б, що Ф-а займили в Семигород в маю 1853. Ардял, Erdely — се Семигород.

[2]) Рошош — називає ся передмістє в Чернівцях.

дуже він наші співанки любив! Дві чи три навіть собі написав, так йому були уподобали ся.

Оттак зайшли ми поволи й до Турди, де моя компанія стояла.

Не велике містечко було собі ся Турда, але гарне та веселеньке, мов у віночку. На горбу стояла церківця з трьома верхами, улиці скрізь широкі та чисті, доми білені та цеглою криті, люди приємні та ввічливі, дівчата як намальовані, а доокола міста зеленіли гори-виногради[1]).

Не далеко міста вийшов протів нас один товстий черлений капітан з охвицирами, ніби тото нас зустрічати, а сам такий якийсь неласкавий, надутий, — по чому би й капітан називав ся? Пообзирав нас, пообзирав, напалив нашого пана оберлейтмана, та й потік ся у місто, а нас казав роздати по компаніях. Девять нас відобрав один молоденький фельфебер, та й повів до своєї компанії, звісно: до нашої, а тут віддав нас капралям, що вже умисне того чекали. Я ще з двома прийшов до третього цугу до одного чорнявого капраля, що його Круком звали.

Чемний се був козак, дуже чемний, — дай Боже, де він тепер обертаєтця, щоби йому щасливо вело ся на кождім поступі, бо се не капраль був нам, але батько рідний, а може й батько рідний не дбав би так за своїми дітьми, як він за нами; він, бувало, сам кару прийме, а чоловіка до біди не приведе. А був він з Галичини родом, либонь чи не з Шупарки коло Заліщик.

Іван Крук справди не видумана, лише жива особа. Коли Федькович 1862. р. писав лист до свого товариша з війска, Семена Нарівняка у Новосілці Костюковій коло Заліщик, казав йому поздоровити і Івана Крука із Шупарки. Нарівняк

---

[1]) Містечко називає ся справди Торда, а не Турда. На весні 1853. р. займав 41 полк такі кватири в Семигороді: Klausenburg, Deés, Szilágy-Somlyó, Carlsburg, Zalatna, Abrud-bánya, Torda. Пор. Geschichte, 553 і 554.

пішов з листом до Шупарки і Крук дуже втїшив ся тим, що Федькович не забув за него. На Нарівняковім листї до Федьковича він дописав ся: „Також уклін засилаю пану лейтнантови за так добру память, що ще прецїнь о своїх давних не забувають[1])“. — Се заразом доказ, що, як попереду, так і далї Федькович пише не видумки, тілько правду про себе і других, хоч і не без дотинок на адресу батька: „може й батько рідний не дбав би так за своїми дїтьми, як він (Крук) за нами“, а далї, що він „одної вдовиці син і „сирота...“ — Треба памятати, що „Штефан Славич“ написаний 1863. р.].

„А ти відки?“ став мене (Крук) випитувати ся, пообзиравши нас на усї боки.

„Я з Сторонця, пане капраль, з Буковини, коли знаєте“.

„З Сторонця? де тото той Сторонець, що я його не знаю?“

„Ледви й знати мете, пане капраль, бо се дуже далеко, на Гуцулах“.

„А як ти називаєс-ся?“ став далї допитувати.

„Так і так“ кажу я йому. [Коли Федькович назвав себе повним іменем і прізвищем перед Круком, то мусїв сказати: Осип Домінїк Гординьский де Федькович. Тому то Крук замітив]:

„Якесь не просте імя, — чи не попович?“

„Є з нашого роду богато й попами, пане капраль, але я не туда: я собі так, простий, одної вдовиці син.

[Федькович мав очивидно на думцї свого дїда по матери, панотця Ганїцького, у котрого родї були справди сьвященики, потім о. Дашкевича і о. Теодоровича, що був жонатий із сестрою Ф-а. Сам же не числив себе „туда“, вважав себе „простим“, одної вдовиці сином, „сиротою“ — з жалю до батька].

---

[1]) Мат. стор. 49—51.

„Нічо тото, синку, нічо“, став він (Крук) мене попід бороду гладити, — справуй ся лиш добре, то добре тобі буде.“ —

„Не жури ся, небоже,“ стали жовніри, що там були в хаті, один від одного вмовляти, — „наш пан капраль — батько рідний, вони тобі кривди певно не зроблять“.

Мині аж сльози стали в очах від такого ласкавого слова моїх товаришів. „Браття“, став я казати, „будьте й ви на мене ласкаві, я вас буду слухати і поважати по старшині, лиш навчайте мене на добре та наводіть на розум. Я сирота, не обіжайте мене, товариші мої милі!“

Усі зараз приступили, тай стали мене цілувати[1]. —

Так описує сам Федькович свою першу дорогу в Ардял (т. зн. в Семигород) і свій прихід до полку. Поміж своїми новими товаришами він, як доброволець, був наймолодшим, не мав ще й 19 років; а його товариші, як котрі старші, то й по 30 літ могли мати і дивити ся на Федьковича, як на хлопця, що справди потребував опіки. І промова Федьковича до сих „старших“ товаришів, котрі його так ласкаво привитали, дуже подібна до правди. Чути в ній і жаль і страх і послух і вдячність; адже від доброї волї старших товаришів дуже залежало його нове житє.

Такий був початок його служби. Як вело ся йому дальше? чим він займав ся? Вело ся йому, як кадетови, мабуть незле, бо вже 16. марта 1854. р. став капралем і порівняв ся з такими своїми наставниками, як Крук і иньші; а займав ся, звісно, передовсїм тим, чим у війску мусїв займати ся: муштрами та вартами. Часом висилали його з иньшими в яке село на екзекуцию для втихомиреня збунтованого населеня. В оповіданю „Штефан Славич“ згадує ся про таку екзекуцию в однім селї недалеко Торди, де Во-

[1]) Писаня, II, 50—52. (опов. Штефан Славич).

лохи побунтували ся та не хотіли податок платити. Постій війска на кватирах у селян був карою за „бунт“. Самож війско уважало такий постій відпочинком для себе, волею — „по-за-яка тото вже у війску й воля“ — додає смутно Федькович[1]).

Зрештою серед сірого одностайного житя з дня на день складали ся часом такі пригоди, як от зі Штефаном Славичем, що застрілив ся на стійці з любови до Волошки, або із Сафатом Зіничем, що з великого розуміня людської кривди застрілив невірного парубка, котрий зрадив дівчину — або й звичайнійші пригоди, що дали Федьковичеви основу до пізнійших поезий: самоубійства вояків з туги за родиною, смутний похорон вояка без родини, дезертирство, арешт, туга за молодими літами і рідним краєм, стійка на морозі, битє буками, „улиця“ і и.[2]). Такі пригоди западали глубоко в душу молодого кадета і вироблювали в нім помалу сей неприхильний погляд на війско, що вже до кількох літ перемінив ся у него в охоту покинути сю службу, а нарешті і в нестерпну тугу за волею.

Кантемір оповідав, що Федькович „дуже виобразував ся“ у війску[3]). Яке було се „образоване“, не відомо; здаєть ся, читав доволі книжок — і то очивидно німецьких — бо в 50-их роках він не тілько в Семигороді, але й на Буковині не міг так легко роздобути руські книжки, хоч би такі, які тоді виходили у Львові. До того він спершу не знав і нашого письма і тілько мабуть аж у війску навчив ся читати по руськи; а писати почав руськими буквами ще пізнійше. Одно певне з тих часів, що від товаришів навчив ся богато народних пісень, котрими вони уприємню-

[1]) Писаня II, 55

[2]) Пор. поезиї: В церкві, (ст. 39), Похорон жовняра (56), Рекрут (41), Св. вечір 42), Дезертир (43), В арешті (44), Ой нічка то тиха (45), Шельвах (107) і и.

[3]) Л. Н. В. 1905., т. 31, ст. 22б.

вали собі своє одностайне житє та розважали свою тугу, як то у війску й доси буває. Се й було першим жерелом його симпатий до української літератури.

У своїй автобіографії пише Федькович так про перші роки своєї військової служби: „Як я перші місяці в війску прожив, то не буду тут уповідати, бо Ви сами, коби здорові, відгадаєте; але по-малу присвоїв ся я до мого стану, котрий для мене також не був без поезиї. — Моя старша сестра знала незраховані казки і пісні русько-народні (в нас дома, натурально, лиш по руськи бесідовано), а же ми ся обоє так дуже любили, то я хлопчиком бувши, раз у раз при ней ся забавляв, і всї такі співанки і казки поперейняв. Не гадала певно моя сестричка тогдї, що тоті співанки і казки мене не од одного бука, не од одної зневаги заступя; але то претцї так було, бо мене мої камратя, сами Буковинські і Чортківські молодцї, за мої співанки так бувало любили, що би того були рощипали, хто би менї згірдне слово був сказав. Здавало ся, шо с тими піснями і казками душечка моєї сестри, яко благий ангель-хранитель, мою скраню од горя заступала.

Ще сього дня нагадую собі ті любі вечери, коли бувало під касарнев в світлї луни мене братя обсядут, а я їм співаю, аж ся не одному часом сльози лицем котили; а як ся наспіваю, та уповідаю їм або сестрині казки, або о вандрівцї по Волощинї, по Сербії і по Українї[1]). Але такі щастливі часи не довго, горе, тривали, бо мене далї поклали на фрайтра, ба і на капраля, ба потому і на фельфебра, а нарештї 1859. року і на офі-

[1]) Оповідати про вандрівки у Волощинї Федькович міг, бо бував там; міг і про угорських Сербів дещо знати, але в самій Сербії і на Українї він не був. Се одна з його видумок, яку повторяв і Антонови Кобилянському, бо і той писав у „Slov-i na slovo“ про Федьковича: „Той пізнав Україну (сам в ню ходив) і Сербів“.

цира, бо я таке щастє ци нещастє в Бога мав, що мене не лиш мої камратя, але і старшина любила[1])".

Є в сих споминах Федьковича (nota bene з 1861. р.) дещо прибільшене, дещо недоцінене — як н. пр. ті слова про щастє чи нещастє (?!) тому, що всї його любили[2]); — можна думати, що й пісень та казок сестриних не запамятав так богато, — коли то чув він їх? ще хлопцем, найбільш 13-лїтнїм! — але уподобанє до народних пісень та казок у него справди було. Не потребував він ними боронити себе „від бука", бо не було за що його бити, такого інтелїґентного хлопця, що все скоро розумів і за те скоро авансував, — але бавити себе і товаришів піснями та казками міг — у се можемо повірити.

В маю 1854. р., з уваги на кримську війну, заповіджену вже Росиї Франциєю й Анґлїєю, поставлено, між иньшими, і 41. полк піхоти на воєнну стопу та заразом переведено три баталїони його із Семигороду до Буковини (четвертий лишив ся в Семигородї). Тут сї три баталїони стояли цїлий рік в околицї Снятина, у Сторожинци, Глиницї, Драчинцях і Чернівцях, а від вересня 1854. р. в околицї Черновець, поки в червни 1855. р. вернули ся до Семигороду, а четвертий баталїон прийшов натомісць до Буковини[3]).

При сїй нагодї — як оповідав менї майор Каспшицкий — був і Федькович на Буковинї і то в Чернівцях, бо ґренадири стояли в сїм містї. Шкода, що про сей цїлий рік побуту уже 20-лїтнього Федьковича в Чернівцях ми не маємо нїяких певних відомостий. Знаємо лише, що за сей рік він дослужив ся степеня фельдвебля (18. мая 1855, коли не мав ще повних 21 років житя), значить за нецїлих три роки служби, як на його обста-

[1]) Повісті, вид. Драгоманова, III—IV.

[2]) Порів. тут на стор. 16.

[3]) Geschichte, 559—566.

вини, він досить скоро авансував і перевисшив своїх старших товаришів, як „панів капралїв“: Крука, Лагадина, Українця, Кримера, Циприса, що по імени названі в оповіданю „Штефан Славич“. Сим дав він доказ, що справував ся у війску дуже добре.

Як фельдвебель, що у війску розпоряджав уже сам вояками, він очивидно був уже дозрілим мущиною — і нам цікаво було би довідати ся, як він у Чернівцях жив зі своїм батьком, котрий також тут служив. По тій ненависти, яку чув поет потім до свого батька, можна би здогадувати ся, що причини до неї „збирав“ він уже скорше і то передовсїм тогди, коли сам міг контролювати житє батька і матери. Мати, жінка уже 50 і кількалїтня, господарила в Путилові і тілько доїзджала десь колись до Черновець, подивити ся, як живе єї значно молодший чоловік у столиці, а то певно і до сина у війску. Може бути, що у той час склали ся такі події, що відвернули ще більше сина від батька, але, коли нема нїяких певних вісток про ті часи, то нема й потреби вдавати ся в здогади, тим більше, що Федьковичеви й не треба було вже більше причин, щоб ненавидїти батька.

Важнїйше було би знати хоч дещо про те, що Федькович у ті часи читав, з ким знав ся, щоби зміркувати, якими дорогами ішов розвій його таланту, але й про се годї щось певне сказати. В Чернівцях, правда, міг він роздобути книжки до читаня лекше, як у Семигородї, але само собою се місто було тодї занадто скромною „столицею“, щоб могло було мати якийсь більший вплив на него. Не було тут унїверситету, лише духовний семинар; із середних шкіл лише одна гімназия і низша реальна школа на всю Буковину; а загальне житє було таке старосьвітське, що люди вдоволяли ся присиланими з далека часописями, а самі у себе, у столиці Буковини, не чули потреби мати якусь свою часопись. У гімна-

зиї, правда, було кілька інтеліґентних професорів, між ними Ернст Рудольф Найбавер, котрий як раз 1855. року видав свої досить гарні „Lieder aus der Bukowina“, але не маємо ніяких доказів на те, що Федькович уже тоді знав ся з Найбавером та иньшими. Одно, що міг Федькович винести із тодішніх Черновець, се був німецький дух, який майже всевладно опанував всю інтеліґенцию.

В літї 1855. р. Федькович був уже разом зі своїм полком знову у Семигородї і прожив тут тепер майже чотири роки. В історії 41-ого полку, котрий пробував тут до сїчня 1859. р., не зазначено нїчого для нас цїкавого, крім ріжних змін кватир і великих маневрів (1857. р.) коло Фоґарашу і Германштадту. Федькович не жив на однім місци, тілько зміняв постій разом зі своєю компанїєю. Як йому у той час поводило ся, що він робив, про се також богато вісток не маємо. Стілько всего знаємо, що сказав д. Каспшицкий.

Як раз про сї роки 1855—1859. оповідав Каспшицкий, що Федькович з товаришами-кадетами не жив, у них не бував, до розмови і забави з ними не був охочий, а ті його й не шукали, бо Федькович, хоч був добрим чоловіком, але не знав товариських форм, „fein war er nicht“, а до того був занадто поважним, замкненим і маломовним з ними. Про те, що бував колись у Молдові, товаришам нїколи і не згадував. Було щось дивачного у його поступках, так як і у його тата — говорив Каспшицкий. Однак уже й тодї він складав нїмецькі, принагідні вірші то на честь властителя полку, то свого полковника, на іменини або на памятку якоїсь битви і т. п. Каспшицкий нагадував собі, що сї вірші автографовано і вони були загально знані в полку.

Як Федькович нерадо приставав з рівними собі, так знову — оповідав Каспшицкий — він любив товариство „менших“, чи то шарж чи й „простих“ вояків. Скликував їх до себе, гостив, частував горівкою, вояки оповідали йому всяку

всячину, співали, а він се списував собі. Так пізнавав свій нарід. У такім товаристві нераз можна було його застати дома у неділю: всї вигідно порозбирані, а він між ними. Се були ті „щасливі хвилї“, що їх Федькович пізнїйше так радо згадував, се була та Федьковичева школа, з якої він виніс любов до свого народа, хоч сам по всїм правилам свого часу був знїмченим, як на кандидата на офіцира пристало. Адже перші його вірші були не иньші, тілько нїмецькі...

Може і се товаришуванє з „мужиками“ шкодило Федьковичеви в дальшім авансї, а може і справди черга на него не приходила, — досить, що в лїтї 1858. р. ми уже бачимо, як він нетерпеливить ся[1]). Про ті часи можемо вже дечого дізнати ся з трох листів (капітана Аппеля, Федьковичевого батька і шваґра о. Теодоровича[2]), які затримали ся і до сегодня.

Чотири роки ждав Федькович на дальший аванс. Хоч, як сказано у письмі мінїстерства, мав „дуже добру кондуіту“, офіциром його не робили. Товариші, що пізнїйше від него вступили до війска, ставали офіцирами, а він все ще лишав ся фельдвеблем. Журило се його подвійно, бо не заспокоювало його амбіциї і не давало більших доходів, а 35 кр. денної плати[3]) було очивидно за мало для чоловіка, що, як кадет, повинен був жити з офіцирами і бавити ся разом з ними. Батько його каже, що помагав йому, посилаючи йому додаток (Zulage) до плати, але що сам мав лише 500 зр. річно, то яка то й могла бути його

---

[1]) У гороскопі Федьковича, де подані зрештою правдиві і самі важні події з житя поета, хоч роки не певні, записано під р. 1858: „Sturz von der Stiege“ — упадок із сходів. Не маємо нїгде жадної иньшої вісти про се, однак, здаєть ся, поет мусїв тяжко потовкти ся, коли сю подїю аж у гороскоп поставив. Може у звязи з тим був і його намір покинути війско.

[2]) Мат. стор. 3—7.

[3]) Geschichte, 581.

запомога? Товариське житє, як звичайно у війску, вимагало, щоб кандидат на офіцира своїми доходами і житєм порівняв ся з офіцирами, тимчасом Федькович мав за мало гроший, щоби жити відповідно до такого погляду на товариське житє. Се очивидно було також причиною до того, що він у товариство офіцирів мало заходив, а радше жив собі у приязни з простими вояками. Другої причини здогадував ся цілком вірно батько, що знав добре вдачу свого сина. Він писав до властителя полку: „Я довідав ся, що мій син тїшить ся найліпшими кондуітами (себ то дуже добре записаний у війску). Поминають його при авансї мабуть лише через те, що у него нема охоти до товариського житя (Mangel an Gusto zur Geselligkeit), а нема її мабуть тому, що його вже кілька разів поминули при авансї — він через те нераз так гриз ся, що аж лежав хорий у шпиталю. Ся недостача відпаде сама собою, коли його відносини поправлять ся і його честилюбність заспокоїть ся“.

Однак отся неохота до товариського житя (розуміє ся з офіцирами та кадетами), мала ще й иньшу причину, про яку батько не згадував, а може й не добачував її: се були початки його мужицького сьвітогляду, недовірє до всяких „панів“, вічно чужих для тих вояків, над котрими старшували. Ті вояки пригорнули зразу Федьковича до свого простого, нехитрого, щирого серця ще тодї, як він сам був рівний з ними і з недовірєм та з жалем відносив ся до батька та всякої висшої старшини. А тут, щоби порівняти ся з офіцирами, треба було не лише гроший, але ще й їх, так сказати-б, байдужности до долї вояків, по народности їм звичайно чужих, а на се не міг Федькович здобути ся.

Лише тим способом можна вияснити знеохоту Федьковича до війска, про яку читаємо в його листї до капітана (пізнїйше генерала) Осипа Аппеля з 26. липня 1858. Несподївано для сего

капітана, Федькович написав йому, що не має надії зробити карієру при війску і хоче старати ся о посаду писаря або управителя вязниці (керкермайстра). До сего й просив помочи і протекциї капітана. Той відповів йому, щоб не тратив надії, а вже ті посади, про які Федькович думав, уважав зовсім невідповідними для него. „Я не вірю в те, — писав він, — щоб ви на такій посаді були коли вдоволені“. Радив добре розважити діло, заким на него рішить ся — і тілько в крайнім випадку обіцяв протеґувати його на такі посади. Федькович надумав ся і сим разом ще стерпів.

Прийшов рік 1859-ий. Полк 41-ий дістав наказ перенести ся до Відня. В січни вибрав ся пішки до Темешвару, а звідси вже зелїзницею заїхав у перших днях лютого до Відня і замешкав у касарні „Штіфт“ при улиці Маріягільф. У Відни стояв полк до 5. цьвітня[1]). Тут очивидно був і наш поет, все ще не офіцир, тілько фельдвебель. Батько знав сю його журбу, а як йому залежало на тім, щоб він став офіциром, видко із його листу до властителя 41-ого полку, барона Фрідріха Кельнера. Просив його, щоби з уваги на літа служби Осипа, на його здатність до служби і офіцирської шаржі, на його дуже добрі кондуіти і гарний зверхній вигляд зробив його офіциром. Притім і він, батько, що посивів у державній службі, бажав би собі[2]), в 50. день своїх уродин, які мав обходити в жовтни 1859. р., мати сю потїху, що його син має вже своє становище.

На брулїоні сего листу дописано олівцем, рукою самого батька:

Der Inhaber hat gelacht
Und den Joseph zum Offizier gemacht.

---

[1]) Geschichte, 585—586.

[2]) Брулїон сего листу задержав ся між паперами Ад. Гординського. Мат. 4. — Крім того предложив він військовим властям і свій шляхотський диплом, як видко з того, що відпис його казав потвердити 1858. р. 31. серпня в тім уряді, в котрім сам служив. — Пор. Матер., стор. 339.

але вірити сему, щоби старий Федькович своїм листом се осягнув, ледви чи можна. (Майор Каспшицкий не вірив сему). Се похід в Італїю і війна були причиною, що Федькович став офіциром; потрібно було офіцирів, отже й його зробили. Полк вибрав ся зелїзницею з Відня до Трієсту дня 5. цьвітня 1859, а вже 11. цьвітня (в дорозї до Трієсту) став Федькович підпоручником 2-ої кляси. По кількох тижнях, дня 25. мая, уже підчас війни, Федькович став підпоручником 1-ої кляси, отже авансував з нагоди війни зовсїм скоро.

З того часу затримав ся лист о. М. Теодоровича, пароха з Джеміни (він був шваґром Федьковича[1]). Із сего листу видко, що Федькович повідомив його про свій аванс і своє здоровлє. Він дуже довго не давав про себе вістки, так що мати журила ся, що з ним дїє ся, і старала ся затримати путилівське господарство для него; не продавала його, хоч лучали ся купцї; — тепер же, по авансї Федьковича, певно буде тїшити ся і його щастєм і його здоровлєм. Про батька нема анї згадки в листї...

Так отже підчас війни в Італїї Федькович був уже офіциром. В ночи з 23. на 24. цьвітня переїхав 41. полк кораблями з Трієсту до Венециї; 24. цьвітня був і Федькович у сїм дивнім містї. Дня 25. і 26. цьвітня від'їхав полк далї зелїзницею до Бреші[2] (Brescia). Разом з иньшими відділами війска сей полк становив самостійну резерву, котра мала дбати про спокій у власнім краю (Льомбардиї), забезпечувати головну армію в плечах против можливих бунтів у краю або й нападу ворога з заду і уважати на зелїзницї і телеґрафи. Ся задача вимагала безнастанних, скорих походів з одного місця в друге (fliegender Corps) і безнастанної готовости до маршу.

---

[1]) Мат. 6.

[2]) Geschichte, 586.

При сїй резерві був і Федькович. Після зовсїм певної вістки з мінїстерства війни він не брав участи у жадній битві[1]), бо із 41-ого полку тілько частину (один баталїон) приділено до оперуючої армії. Федькович разом зі своїм полком відбував лише великі марші) по ріжних місцевостях поміж Медіоляном, Комо і Брешою, та пильнував потім зелїзниці з Бреші до Берґамо і Тревілїо[2]). Спека і дощі страшно докучили тодї воякам.

На однім з таких маршів, в таборі під Кассано[4]) в долинї Маргораббія, в околиці збунтованій Ґарібальдім, написав Федькович свою першу руську поезию п. з. Нічлїг се було мабуть 31. мая 1859.). Дише з неї неспокій вояка, що ось завтра може померти, і резиґнация:

Де хто ляже, Божа воля —
Є де спати, много поля,
Є де голов приклонити,
А зірниці ймут світити[5]).

Коли Французи переступили границї Льомбардиї, австрийські війска почали цофати ся, отже і резерва також. Підчас битви під Маджентою (4. червня) цїлий 41. полк стояв коло Варезе і Монци[6]) і зовсїм не брав участи у битві. Чули там громи пушок зпід Маджентн, але через три днї не мали певної вістки, як випала битва. Коли-ж стало відомо, що битва зле скінчила ся для Австриї, почав ся дуже тяжкий відворот війск у сторону Верони. Спека і дощі, голод, тяжкі марші, з котрих один тривав 30 годин, дуже знесилили війско. При тім відвороті на високорівни Кастенедольо дня 14. червня мала частина 41. полку стрічу з

[1]) Мат. стор. 252.
[2]) Geschichte 591 і дальші.
[3]) Geschichte, 596.
[4]) Geschichte, 613.
[5]) В „Писанях“ Федьковича, т. I, 3 сказано, що ся поезия написана „лїтом 1858(?)“ — се очивидно помилка
[6]) Geschichte 617—618.

повстанцями Ґарібальді-ого, що випала користно для Австрийців, хоч із 41. полку згинуло притім 12 вояків, а 26 ранено[1]). Тут ранено тяжко Каспшицкого; Федьковича у сій стрічі не було.

Дня 20. червня 41. полк був уже у Вероні, призначений на залогу для сеї кріпости. Звідси чув лише далекий гомін пушок у нещасливій битві під Сольферіном (24. червня), що забрала стілько жертв (убитих 94 офіцирів і 2198 вояків, а ранених 500 офіцирів і 10.307 вояків). Отже Федьковича і під Сольферіном не було.

Дня 28. червня ціла австрийська армія зібрала ся коло Верони; 3. липня підійшли сюди і Французи; заносило ся на нову битву — тимчасом 12. липня 1859. прийшло до згоди і мира у Вілляфранка і війна скінчила ся. Льомбардию (без міст Пескієри і Мантуї) відступила Австрия Франциї, а Франция віддала її Сардинії; решта австрийських земель в Італії (з містами Тоскана, Парма і Модена) лишили ся покищо при Австриї[2]).

Нещасливий конець війни мав такі наслідки, що від 22. липня 1859. на кілька літ здержано дальший аванс офіцирів, а що їх було за богато, то позволено їм брати відпустки на шість або і 12 місяців за половиною плати[3]).

Дня 29. липня виїхав 41. полк з Верони на Відень до Пешту, куди приїхав 8. серпня. Головна частина полку стояла тут до жовтня 1859, 4. і 5. баталїон вернули ся до Черновець, а з ними прийшов сюди і Федькович.

Він і сам пише у своїй автобіографії[4]), що в літї 1859. р. (очивидно, не скорше, як у серпни) був у Чернівцях. Похід в Італїю, порохи і жара

---

[1]) Geschichte 625—632.

[2]) Geschichte, 639.

[3]) Geschichte, 640.

[4]) Повісті, вид. Драгоманова, IV. і VI.

дуже зашкодили йому на очи, що в него були слабі ще з дитиньства, і в Чернівцях він мусів передовсім лічити ся.

Приїхавши до Черновець, він замешкав у готелю під Чорним Орлом. Довідав ся про се батько і післав поліцияпта до готелю з приказом,

Осип Федькович.
(Фотоґрафія з 1859. або 1860. р.)

перенести синові річи до него. Так і стало ся, але без відомости Осипа. Коли-ж Осип про се довідав ся, післав жовніра з головної варти (Hauptwache) до дому батька, відобрати річи. Було се, очивидно, з його боку зовсім не делікатно, але сьвідчило, в якім настрою до батька вернув ся Осип з війни.

Опісля просив батько безнастанно свого Юзя, щоби прийшов на обід і він раз справди прийшов — та тілько на те, щоби знову зробити батькови прикрість. Прийшовши, привитав ся холодно, відопняв шаблю, повісив на шарагах — і оба засїли до обіду. Юзьо не відзивав ся анї словом. Тодї батько почав нарікати: „Przedstaw sobie, kochany Józiu, że ty jesteś ojcem, a ja twoim synem; przychodzę do ciebie i ani słowem do ciebie się nie odzywam“. — Старий Гординський, як бачимо, говорив зовсїм розумно, — щож зробив Юзьо? Встав, припняв шаблю, взяв шапку тай вийшов з хати...

Так гнївав ся Федькович на батька за те, що віддав його до війска та й за те, що з мамою зле обходив ся. „Нехай йому Бог простить за кривду мамину“, говорив нераз Федькович до Василя Волянського, котрий і розповів нам сї дві сцени з житя Федьковича по повороті з війни[1].

Розуміє ся, що після того батько з сином не сходили ся і жили собі окремо в Чернівцях. А прецїнь сей батько був також нещасливий, хочби тому, що рідний син так його зневажав! Не терпіли себе обидва, очивидно, тому, що оба були такі подібні до себе і оба мали в собі з роду якісь душевні прикмети, за котрі й відповідати не могли. Про батька знаємо ми за мало, щоб — так сказати — подати цїлий діягноз його душі; деякі прикмети його ми пізнали, але сего за мало, щоби повести паралелю між ним, а сином; про сина знаємо більше, знаємо стілько, що його ненависть до батька мусимо р і ш у ч о покласти на карб його нервовости, його недуги. Що він сю нервовість міг унаслїдити саме по батькови — у тім і вся трагедия сих нещасливих людий, батька і сина.

Одного і другого знав у той час коло 1860. р. Антін Кобилянський і описав їх. Сим описом

---

[1] Чи можна Ф-а, 43 і 44.

хотів він, правда, доказати, що проф. Колесса зі своєю Коссованщиною помилив ся, але він подав притім і характеристику обох, яку варта пізнати. „Хто знав — каже він — старого Гординьского, хто го видів, хто з ним говорив, бував або був у него хотьби лиш раз один, — так як я, або і иньші, — тому анї через ум не могла перейти гадка, не могла анї навинути ся жадна инша мисль, лиш одна: „Що то за вірний образ свого вітця є тот Йосиф Гординьский, тот „Федькович!“ То „викапаний“ отец! Ба наветь, лебой (либонь) чи не буває то дуже, а дуже зрідка, аби так дуже були до себе подібні отец із сином!

Таже то — якби так один із них не був старший і будовов тїла ширший і чорнобривий, а тот знов молодший не був більше бльондин, то був би чоловік в немалій колїзиї, сказати, котрий з них Йосиф, а котрий єго отец? Гей тота жартовна приспівка каже: „Микито, чи ти то? — Не я то, — мій тато!“ — Весела річ!

Але подібність — можна би сказати: рівність образа обоїх особистостий іде так далеко, що наветь голос мали майже той самий, тай тоті самі уста — любіжно (пристрасно) розширені і повні, видатні, — тот сам взрок, тоті очи, тот сам вираз мелянхолїйний, — лише що у Йосифа дивили ся тоті очи більше гей би крузь мраку, на сьвіт ся проборюючи[1]), — а у вітця мали они більше практичного змислу в собі — були більше земско огнисті. А очей тих повічки також лиш мало відружнювали ся від себе. У обох були трохи набресклі, лише що у сина (Йосифа) береги повічків більше бляді (блїді), анемічні були, а у вітця більше червоні, гей би від нічного диму, від куреня при картах або і при винї для забитя „червака...“

У обох же: у сина і вітця був один вираз, що аж в очи впадав, а то був той: образ не-

[1]) Федькович був дуже близорукий.

звичайне видатний болю умислового, а то так, що у сина перемагала фантастичність, неясність чувства etc., що також відбивало ся і на цілій фізіономії і у всїх мінах і рухах, — а у старого то була більше сконцентрована смута́, ховаюча ся перед сьвітом, але переважно зраджуюча жаль ізза сина — ізза того, що син єго Йосиф так якось гей би по чужому заходив ся із вітцем, не зносив ся із ним так, не сходив ся так, як би то вітцеви було мило. Віразно ж бо він і віявив мінї річ тоту, той отец бідний, а то наветь майже сими словами той біль свій ізза річи осеї. Тай стиснув же він плечима, бідацтво, і зітхнув крадки майже, гей би закривав якусь журу тяжку, якусь і єму самому наветь невіяснену причину нещастя[1])".

Кобилянський приписував „умисловий біль" Осипа його мелянхолії, але ся мелянхолїя була тілько одним з обявів його надрушеної чимсь душі — кажу: чимсь, бо годї певно знати, що се було. Ми бачили, що він уже в Молдові, хоч який зрештою був інтелїґентний і чесний, вирікав ся батька, і на основі того обяву можемо здогадувати ся, що він мав се з роду, по батькови, котрий також терпів від „умислового болю" і також ще хлопцем покинув батька. Було справди якесь фатум в житю і батька і сина, неясне їм обом...

Так, приїхавши до Черновець, жив Осип з далека від батька. Чи вида́в ся з матерю, на те в нас нема доказів. На всякий випадок не було се так, як він написав у своїй першій автобіографії, що як пішов (1848. р.) у „наддунайські" краї, то вже „не чув більше о домі" до 1861. р. І чув і знав він, що „дома" діяло ся, тілько не хотів сказати...

---

[1]) Материяли, стор. 355—357.

IV.

Федькович у Чернівцях 1859—1861. р.

Федькович у Чернівцях від літа 1859. до лютого 1861. р. — Його нові знайомі: Е. Найбавер, А. Кобилянський і К. Горбаль; короткі замітки їх і характеристика. Спомини Горбаля про житє в Чернівцях коло 1860. р., про Л. Лукашевича, про Кобилянського і його знайомість з Федьковичем і про сходини у пані Марошані. — Що Федькович читав. — Федькович і Емілія Марошані. — Федькович і Семен Наріжний. — Брошура А. Кобилянського: Slovo na slovo і Holos na holos.

Від літа 1859. р. пробував Федькович у Чернівцях, де стояла і частина його полку. Настав для него час, дуже важний для його літературної діяльности, час, коли він під впливом інтелігентного товариства, у яке попав, почув у собі сьвідомість свого таланту, а то й національну. Не довго він сим разом жив у Чернівцях; як рахувати від серпня 1859. до лютого 1861. р., то не більше як 17 місяців, і се ще з перервою, але й сего часу вистало, щоб із него виробив ся сьвідомий Українець і щоби дозрів його талант. За весь той час свого побуту в Чернівцях жив Федькович дуже солідно, з офіцирами поза службою не сходив ся, а перед жіноцтвом був дуже соромливий[1]).

---

[1]) Се оповідав мені о. Гр. Кантемір 1901. р.

У сїм короткім часї припадок звів до купи кількох таких на скрізь самостійних, не пересїчних людий, як Ернст Найбавер, Антін Кобилянський, Кость Горбаль і Федькович. Усї вони (крім Горбаля), як цїле житє їх засьвідчило, були фантасти й ідеалїсти, яких мало, без практичного змислу для щоденного житя, котрого нїколи не вміли довести до ладу; усї вони з материяльного боку все були у клопотах, один більше, другий менше; усї цїле житє шукали тих ідеалів, що їм за молоду присьвічували, і не найшовши їх, зневірювали ся на час, щоби потім знову жити для своїх мрій. Федькович з них може ще найменше міг мати претенсиї до сьвіта і він справди мало й мав, тому що в житє вложив, так сказати-б, найменше капіталу, науки і підготовленя, але за те він пізнїйше, не маючи кріпких основ під собою, і найскорше з них звихнув ся.

У своїй автобіографії Федькович пише про тодїшнїй свій побут у Чернівцях зовсїм не богато, але й те, що він сказав, мусимо взяти на початок опису сего часу. „Вернувши уже офіцером в лїтї 1859. року з Італії до Черновець, пізнавєм ся з любим нїмецким черновецким поетом, професором Найбавером, котрого так високо цїню, як самого півця Всеволода Тура[1]; тому-м прочитав мої нїмецкі думи, котрі-м ще в Молдаві писав, а той ревний нїмецкий поет так мене дуже полюбив, що я не лиш вступ в його високочесний дім отримав, але він менї навіть раз казав, що я в лїрицї з кождим нїмецким поетом міряти ся можу... Но не мав я ще доси случаю тії поезиї обявити, бо не маю до того гроший; але скоро нїмецка часопись на Буковинї ожиє, то

[1] Був се, коли не незаслужений комплїмент для Б. Дїдицького, то доказ, що Федькович тодї ще не добре розумів ся на вартости такої „лїтератури“, яку писав Дїдицький. Мабуть лише з чемности написав він таке, бо-ж се було призначене для збірки його поезиї, яку видавав Дїдицький.

редактор Найбавер мене вже наперед до удільствованя запросив, і при тій оказиї буду міг не лиш мої німецкі думи в сьвіт пустити, але і німецкий народ з чудеснов наріднорусков поезисв обзнакомити, до чого мене Найбавер, читаючи деякі мої німецкі переводи з руских народних дум, як найдужше заохочує, бо він ся в солодкій вонї нашої поезиї налюбовати не може".

Стілько всего сказав 1861. р. сам Федькович про свою знайомість з Найбавером, а пізнійше він сих звісток не доповнив.

Федькович, Найбавер, Кобилянський і Горбаль жили тоді в однім місті, отже не потребували писати до себе — і так їх листів з того часу нема. Найбавер у своїх споминах, про котрі далї згадаю, не каже про Федьковича нічого, проф. Стоцкому обіцюваних споминів про Ф-а не прислав, а всї свої листи попалив — і так помер. Від А. Кобилянського годї було щось докладнїйше дізнати ся, хоч я особисто відвідав його у Львові. Один К. Горбаль лишив деякі спомини, невеликі також, але все таки інтересні. Иньше приходило ся роздобувати ще у живих людий, а що й сего не вийшло богато — не диво, се-ж уже пів сотнї лїт минуло з того часу...

Треба нам очивидно насамперед пізнати, о скілько можна, сих людий, що мали такий рішучий вплив на нашого поета. Між ними на першім місци мусимо покласти професора черновецької гімназиї, Ернста Рудольфа Найбавера, німецького поета й голосного імпровізатора, чоловіка бувалого і з широкою осьвітою. У творах Федьковича ми находимо слїди Найбаверового впливу (найбільше в поглядах на походженє Гуцулів); однак більший вплив Найбавера був особистий; він заохочував його писати, цїнив його талант, друкував потім його німецькі вірші (1862. у своїй газеті) і відносив ся завсїгди дуже прихильно до него. Федькович, як ми читали, сам хвалив ся,

що Найбавер „дуже його полюбив“, і зі свого боку назвав його також „любим“.

Що наш поет пізнав ся з Найбавером, коли не скорше, то певно вже 1859. р. по повороті з війни, про се сьвідчить картка Найбавера:

Ернст Рудольф Найбавер.

„Herr Lieutenant von Fedkowicz wird für Donnerstag den 10. November 1859, abends 7 Uhr, zu einer kleinen Privat-Feier des ersten 100-jährigen Jubiläums von Schillers Geburt höflichst eingeladen von Prof. E. R. Neubauer“. Цікаво, що Чернівці

у той час не могли ще спромогти ся на публичне сьвяткованє Шілєрового ювилею і що Найбавер відчував потребу помянути німецького поета хоч домашнім сьвятом. Як се сьвято випало і в кого воно відбуло ся, не відомо, — мабуть у домі самого Найбавера; все-ж таки Федькович мав нагоду чути і бачити не пусту забаву, а якусь більше ідейну.

А про те, що Найбавер і Федькович справди жили вже тоді у приязни, сьвідчить посьвята, написана Найбавером на його збірці Lieder aus der Bukowina: „Dem innig geliebten Freunde Oberl. Fedkowicz von Hordinski zur freundlichen Erinnerung an seinen treuen E. R. Neubauer. — Czernowitz 26. Juni 1860“.

Так сї два приятелї знали ся вже 1859. р. і сею знайомостию нам треба починати оповіданє про побут Федьковича в рр. 1859—1861. в Чернівцях. Хто був Найбавер? Його ученик, а потім учитель і приятель, що разом з ним служив, Кароль Вольф, тепер директор І-ої гімназиї в Чернівцях, подає таку його характеристику[1]):

---

[1] Пор. Ernst Rudolf Neubauer. Von Professor Karl Wolf. Друковано в Чернівцях у „Deutscher Kalender für die Bukowina. 1906“. стор 105—109. — Подаю тут коротку житєпись Найбавера, зладжену на основі згаданої статї К. Вольфа у німецькім календари на р. 1906 і автобіографічних записок самого Найбавера, друкованих у Czernowitzer Allgemeine Zeitung 1908. в маю, чч. 1295- 1300 п. з. „Biographische Momente aus dem Leben E. R. Neubauers. Von ihm selbst geschrieben“.

Ернст Рудольф Найбавер уродив ся 1828. р. в Ігляві. Там скінчив гімназию; потім учив ся в Празї і у Відни. Ще студентом видав 1847. збірку віршів п. з. „Schilf und Weide“. В р. 1848 належав до студентського леґіону і був навіть адютантом команданта Месенгавзера, котрого потім, коли військо здобуло Відень, застрілили як бунтівника. Найбавер лише припадком уйшов подібній карі. Перед облогою Відня він за відпусткою поїхав до Ігляви, відвідати родину, і та не пустила його до збунтованого Відня.

У Відни видавав він 1848. р. кілька місяців свою газету „Der freie Wiener“ і належав також до иньших ре-

„Поміж многими високоталановитими мужами, що за австрийського володіня прийшли з німецького заходу на Буковину, щоби тут ширити німецького духа і німецьку осьвіту, був шкільний радник Ернст Рудольф Найбавер одним з найвизначнійших.

Природа наділила сего мужа незвичайним поетичним талантом. Сей талант виявив він не лише у численних поезиях, дуже старанно оброблених, гарних формою і повних змісту (з них лише частину оголошено); він мав ще й дар, дуже рідкий у Німців, що міг говорити віршами так само плавно, або й ще плавнійше і красше, як невязаною мовою (прозою). Притім сї його вірші, сказані відразу, мали і розумний зміст, гладку,

---

дакций. В р. 1849. видав нову збірку віршів п. з. „Oesterreichische Gedichte". Коли-ж абсолютизм почав знову брати верх, Найбавер покинув журналїстику і поїхав до Черновець, де 1850. р. став суплєнтом при ґімназиї. Тут найшов собі скоро приятелїв та прихильників На Буковинї чув ся зовсїм щасливим; він сам казав, що се його справдишня батьківщина. В р. 1855. видав він у Чернівцях „Lieder aus der Bukowina", що виявили його поетичний талант у повнім розвою. В р. 1857 вийшла „Die illustrierte Bukowina", яку він видав разом з черновецьким малярем Кнаппом. Кнапп нарисував образи, а Найбавер подав до того текст. (Звідси Федькович узяв тему до своїх поем: Юрій Гінда і Шипітскі берези).

Від р. 1862. до 1869. редаґував Найбавер урядову ґазету „Bukowina", що потім змінила назву на „Czernowitzer Zeitung". Найбавер мав і свою друкарню Але і часопись і друкарня принесли йому тілько втрати. До того люди, яким він вірив, ошукали його і обікрали 1866), він попав у великі довги і кілька років сплачував їх, хоч сам жив у бідї. Все попродав: свій дім і друкарню, ще й зі своєї плати докладав. Ґазету переняв також иньший редактор. Ще у своїй друкарнї надрукував він свої „Erzählungen aus der Bukowina" 1868. р. В р. 1870. написав студию: „Über die Teilnahme normännischer Fürsten an den Kreuzzügen".

В р. 1872. став Найбавер директором ґімназиї в Радівцях. І на сїм становиску найшов він ще час для письменської дїяльности, тодї надрукував свої наукові працї: „Grundzüge zur Geschichte vom Serethland" 1873. „Ueber das Gudrunlied" 1876. „Ueber Tristan und Isolde" 1876. „Anakreons

красну форму — і через те поетичну силу та вплив. Найчастійше казав Найбавер притомним давати йому тему, яку мав поетично обробити, — і всї самі переконували ся, що він віршував без приготовленя. Мало того, він казав нераз подавати собі і кінцеві рими, яких мав ужити при обробленю поставленої теми, і сї трудности перемагав, як играшку. При своїх імпровізациях уживав незвичайно зручно навіть античних строф і тяжких італїянських форм сонета, станци і терчіни. А то й акростихи (себ то вірші, у котрих початкові букви рядків дають якесь імя) складав у хвилинї дуже легко.

Oden" 1876, „Konstantin Brankovan" 1877, „Ueber Basedow". Крім сих наукових праць видав 1876. поему „Nogaia oder die Steppenschlacht", а 1882. свою головну фільозофічну поему „Die Ideonen", де в поетичній формі подав свій погляд на сьвіт і людий.

Більше знаним був Найбавер як імпровізатор. Ще професором виступав він з імпровізациями по нїмецьких містах західної Австриї; коли-ж 1882. пішов у пенсию, то в зимі 1883/4 об'їхав усї більші міста Австриї і Нїмеччини і своїми імпровізациями здобув собі великий розголос. Часописи дуже величали його тодї за сей незвичайний талант, хоч гроший він тим способом не заробив.

Як учитель відзначав ся широкими відомостями і дуже цікавим викладом. З учениками поводив ся людяно та поважно; всї дуже його любили. Як директор не легко давав собі раду з адмінїстрациєю та канцелярською роботою, котрої не любив; за те його педагогічний провід був гідний всякої похвали.

Сам собою Найбавер був красавець, гарний з лиця, з темносинїми очима, з буйним, чорним волосєм. Уже 60 років мав, а все ще приманював жінок до себе. А Найбавер був дуже до жінок прихильний; його житє — каже К. Волиф — було далеко богатше на любощі, нїж годило ся жонатому чоловікови. Жінку мав, хоч розумну, але значно старшу від себе (оженив ся 1854. р.) — і се мабуть була одна з причин, що любив ся в иньших. Помер в два місяцї по смерти своєї жінки, 5. мая 1890 в Радівцях. Перед смертию попалив усї свої листи, бо не мав уже коли подїлити їх на такі, що їх можна лишити, і такі, що сьвіт про них не повинен знати (се були численні любовні листи). Таким способом загинули і листи Федьковича та памятки по нїм.

Такий дар імпровізациї трапляє ся у романських народів частійше, у Німців мало коли. Бо німецька мова, хоч як гарно надає ся до висказу і найглубших думок і найвисших почувань, таки зовсїм трудна до імпровізованя. Знати її зовсїм докладно і уживати з легкостию — се вже знак високої духової осьвіти. А повне знанє і цїлком легке уживанє мови — се перше і найважнїйше услівє для імпровізатора, хоч і не одиноке. Імпровізатор мусить ще крім того скоро похопити думку і передумати її, мусить мати смак, дотеп, притомність духа і поетичний полет — а се такі прикмети, що їх лиш мало у кого можна найти разом. А у Найбавера вони були, і тому то кождий, хто лиш мав щастє, чути його імпровізациї, не міг надивувати ся великому талантови сего чоловіка і відчував притім, яке се боже чудо наша красна (німецька) матїрна мова. Нею і самотний поет, що помалу творить, і мислитель списують свої твори; нею й імпровізатор складає скоро, як чародій, свої блискучі, барвисті видумки, що, на жаль, дуже скоро і розлїтають ся, як баньки з мила. Коли-б Найбавер був жив і працював не в малій Буковинї, лише в якімсь великім німецькім осередку культури, то був би мав щастє, стягнути на себе увагу великих сего сьвіта, житє його пройшло би щасливійше та яснїйше і його імя стало би славнїйше. Та не все дали боги одному чоловікови: щастя не мав Найбавер ніколи, він не мав практичного змислу до житя і не розумів ся на інтересах".

Такий був Найбавер, Німець.

Неменше інтересні були і сї Українцї, що з ними познакомив ся Федькович у Чернівцях і переняв ся їх думками: Антін Кобилянський і Кость Горбаль. Із записок А. Кобилянського довідуємо ся, що Федькович познайомив ся з ним і з Горбалем тілько під конець 1860. р. Коб-ий зійшов ся перший раз з Федьковичем 22. падолиста 1860. у Марошанки і тодї намовляв його

писати по українськи, другий раз 24. падолиста, потім 9., 16., 18., 23. і 25. грудня. Дня 26. грудня виїхав Федькович на Станїславів до Пешту за якимись військовими орудками і вернув ся аж по місяци. Дня 7. лютого 1861. Кобилянський і Горбаль бачили ся з ним знову. Дня 11. лютого 1861. радив Федькович Коб-ому свій лист до Дїдицького (Slovo na slovo) надрукувати. Коб-ий послухав і вже в лютім складала ся його перша брошура; Ф-ич був ще в Чернівцях. Ще 26. лютого були Горбаль і Коб-ий у Федьковича — і тодї читав він їм частину свого нїмецького твору: „Abenteuer aus meiner Korporalszeit“. Небавом потім — мабуть у перших днях марта — він пішов з військом у Семигород.

Як бачимо з того, Ф-ич не більше, як кільканацять разів зійшов ся з Кобилянським і Горбалем, або лише з одним з них. Проте і ся коротка знайомість з ними дуже заважила в його житю та думках.

Кобилянський ще на шкільній лавцї був дуже вільнодумний; був рішучим противником тої мертвої мови, що тодї зачала ся витворювати, і горячим прихильником народної мови. К. Горбаль, котрий знав Кобилянського у Чернівцях, каже про нього у своїх споминах[1]), „що мало було людий між галицькими Русинами, котрі би так вчасно і так независимо зрозуміли народну руську ідею, як А. Кобилянський і, хоть про него сьвіт забув, то він з того взгляду мусить його високо цїнити, що він сам від себе, без нїчийого впливу або приміру відразу, неначе інстинктом пізнав, що Русинам треба народною мовою писати і на народї оперти ся — і що нїколи не зміняв пересьвідченя і не служив чужим богам... Взагалї був А. Кобилянський ідеалїст, а навіть фантаст, а притім зимний діялєктик: писав слабі вірші і вельми їх перецінював, поезиї

[1]) „Зоря“ 1892, 333.

других одначе умів добре оцінити. Мав немалий дар слова і був досить оборотний. Мимо того був він у своїм житю в високім степени непрактичний; він усе підготовлював ся до житя і на тім йому зійшло житє[1])".

Докладнійшу характеристику А. Коб-ого можна зложити з його власних мемуарів. В його записках про роки 1860. і 1861. читаємо все в суміш: і найбільші пустяки і важні події. Він записував трохи не всяку булку і яблоко, що з'їв, і поруч з тим вісти н. пр. про знакомство з Федьковичем, характеристику епископа Гакмана і т. п.,

---

[1]) Антін Кобилянський родив ся 29. січня 1837 в селї Переросли під Надвірною у східній Галичині, де його батько був дяком. Низші і середні школи кінчив у Станїславові, від 1857. до 1858. учив ся на теольогії у Львові, потім до 1861. р. на теольогії в Чернівцях, де приняв православну віру. В тім часї пізнав ся з Федьковичем.

Скінчивши теольогію 1861. р., Кобилянський не хотїв бути православним сьвящеником, лише подорожував кількома наворотами по Німеччині та по инших краях. В Німеччині був спершу проповідником „вільної релїгійної громади", що її заложив Рунґе 1848. р.

В газетї Bukowina з 31. січня 1866. ч. 11. (сю ґазету видавав Найбавер) читаємо про Кобилянського, що він „перебув кілька лїт на німецьких університетах, нарештї виступав актором на польській і німецькій сценї також у Чернівцях) — і всюди, де був, звертав на себе увагу своєю дивною вдачею як веґетарияненць, зрештою своїм талантом і космополїтичними поглядами доказував, що він чоловік бистроумний. Недавно у Липску дістав він місце проповідника „старокатолицької громади" т. зв. німецьких католиків). Його проповіди дуже подобають ся: богато людий ходить їх слухати".

Потім виїхав Кобилянський до Америки проповідувати і там перебув якийсь час. Притім завсїгди радо займав ся медициною, особливо т. зв. природним лїченєм. Так прожив він десять років.

Других десять років або учив по школах або сам учив ся до професорського іспиту. Від 1872. до 1874. р. був учителем при висшій реальній школї у Львові: сю службу мусїв покинути через те, що не признавав ся до жадної релїгії ((warum? — aus Religion! — як казав німецький поет), хоч се не перешкаджало йому видати саме тодї свій переклад евангелія Луки кирилицею і чеською право-

не розбираючи, що важне, а що пусте. Із сих записок видко виразно, що вже тоді був се справди фантаст, фанатичний веґетарияне́ць, ворог горячих напоїв і тютюну, гіґієніст, що жив не то скромно, але бідно, тілом дужий і здоровий, сьпівак з гарним голосом, добрий проповідник, притім дуже певний себе і навіть зарозумілий на свою красу і довге, русяве волосє, на свою орігінальність і свої відомости. Любив, коли його величали реформатором і пророком, подібним з лиця до Христа, і записував собі пильно, чим кому вподобав ся: чи то

писю. Від 1874. до 1877. р. учив ся в університеті у Відні, потім учителював рік в реальній школї в Більску, а другий рік при такій же школї в Новім Ічині на Мораві. В р. 1880. зложив іспит у Відні з мов: української, польської, німецької, румунської і французької. Крім сих мов він знав ще й чеську мову та розумів анґлїйську й італїянську.

Потім покинув і учительованє і від 1882 до 1888. р. вчив ся медицини у Празї, у Відні і в Кракові. В р. 1889 став доктором медицини у Празї, здавши іспит з відзначенєм — мав уже 53-тий рік житя! Як лїкар він був завсїгди прихильником природного лїченя, але поводило ся йому матеріяльно зле і тому зміняв часто місця побуту.

Крім лїкарюваня займав ся також винаходами і мав патенти на т. зв. фізіократичну камеру (прилад з поля медицини) і димолов чи димовлад (прилад до повного спалюваня вугля і диму, Rauchverzehrung--Apparat), однак і сї винаходи не принесли йому зиску та не виратували з біди. Два роки перед смертию переніс ся з Відня до Львова і тут помер 8. лютого 1910.

Кобилянський мав шестеро дїтий, котрі так поназивав: синів: Геліос, Зорин, Лютвор і Айзіос; доньки: Прозора і Салюта..

Дня 22. грудня 1909. відвідав я його у Львові, щоби дізнати ся дещо про него і про Федьковича, однак старий не памятав уже богато. Я сконтролював лише його власну житєпись, подану у „Русскій Правдї“ 1889 чч. 11 і 12 звідси взяв я деякі відомости про нього, дістав його фотографію з 1862. р., котру тут подаю, та провірив, о скілько можна було, деякі вісти про Федьковича. Уже по смерти його, мав я нагоду у д-ра Геліоса Кобилянського в Чернівцях бачити кількадесять зошитів мемуарів його пок. батька, писаних протягом майже цїлого житя, і в записках з років 1860 і 1861. найшов вістки про Федьковича, з котрих тут користаю.

була краса його чи довге волосє чи талант, за котрий поважав його навіть епископ. Самі записки його сьвідчать як не можна красше, що в талановитій голові А. Кобилянського вже за молоду назбирало ся всякого краму — і корисного і пустого — і се лежало у нїй без ладу, як зерно і полова, не віддїлене одно від другого. Тут і релїгійна боротьба (кінчаючи православну теольогію 1861. р., він уже не вірив у те, з чого робив іспити), тут і охота реформувати житє, віра у своє

Антін Кобилянський.
(Фотографія з 17. 3. 1862. р.)

велике післанництво і пророцтво, — і тут же велике незнанє щоденного житя і потреб його та дитяча наївність у ріжних справах.

К. Горбаль[1] був чоловік инакший: він мав більше безпосередного теплого чутя, був усе

[1] Кость Горбаль родив ся у Тисьмениці 1836. р. Взив ся приватно і дуже бідував. Року 1858. переніс ся на Буковину і тут заробляв на житє лекциями по селах та здавав іспити до поодиноких кляс гімназиї. Іспит зрілости зложив у Чернівцях 1861. р.; мав тодї вже 25 лїт. Підчас

сьвіжий, живий, веселий і дивив ся досить тверезо на сьвіт. Умів богато пісень народних, знав добре народну мову, знав також досить добре і старославянську. Любив дуже книжки і скуповував їх собі, хоть се його немало коштувало. Між його книжками знаходили ся: „Вѣнокъ“ Івана Головацького, „Зоря яко альбомъ“ Дідицького, (котру саме тоді передплачував, але не подобала ся вона анї йому анї Кобилянському), збірники пісень народних Жеготи Павлї і Вацлава з Олеська і инчі. Крім того читав він з польських часописий Dziennik literacki, а з руських „Вѣстникъ“, видаваний у Відни Василем Вислобоцьким-Зборівським, однак у „Вѣстнику“ мало що було цікавого і розумного; з Dziennik-a literack-ого хіснував троха більше. Коли прочитав у нім бібліографічну оцінку поезий Шевченка, гадав, що вони мусять уже бути у Львові; тому записав собі з книгарнї Вільда Шевченкового Кобзаря, а при сїй нагоді Кулїшеву Хату, Максимовичеві Піснї народні, Маркевичеву Історию Руси, Венглїнського Поезиї і инчі. Вільд прислав йому усе крім найважнїйшого, се є Кобзаря: але з піснями Шевченка міг уже був познакомити ся з „Хати[1])“.

Олександер Барвінський, котрий знав добре К. Горбаля від осени 1865. р. і жив з ним у при-

---

побуту у Чернівцях познакомив ся з Федьковичем. Від осени 1861. учив ся далї у Львові і належав до кружка „Вечерничників“. Унїверситет скінчив 1864 р.; знов дуже бідував. В роцї 1865. видавав лїтер. наук. часопись Нива (вийшло всего 20 чисел); 1867. р. видавав полїтичну часопись Русь (двічи в тиждень; вийшло лише 75 чисел).

В осени 1868. став Горбаль ґімназияльним учителем в Тернополї; від 1877. учителював у Стрию, в сїчни 1891. перейшов до ґімназиї в Перемишли і тут помер в сїчни 1903. р. [Пор. його некрольоґ у „Руслані“ 1904, ч. 232. Тут у числах 232—241. подані також спомини К. Горбаля з молодих лїт, але вони не доведені до часів знакомости з Федьковичем. В дальших числах [243—262 надруковані деякі лїтературні працї Горбаля].

[1]) „Зоря“ 1892, 333.

язни аж до його смерти, писав про него так: „Се була щира душа, що горячо любила свій нарід. На становищи учителя (учив головно української мови і літератури) мав великий вплив на молодїж, умів заохотити її до читаня і розбудити до самостійного думаня, хоч наука його не була систематична. Тай сам безнастанно працював над собою, щоби доповнити своє знанє, якого трудно було тодї набратись з викладів Головацького. Мав він незвичайний дар помічуваня і пізнаваня людий, їх вдачі і характеру, а визначав ся також природним гумором і чутливостию, що проявляло ся в його цікавих оповіданях в кружках знакомих і приятелїв. Коли-б так можна було нераз стенографувати все те, що Горбаль розказував часто до пізної ночи, вийшла б була з того неодна вельми цікава повість[1])“.

З такими то інтелїгентними людьми зійшов ся і заприязнив ся Федькович у Чернівцях. Нам потрібно було пізнати їх близше, бо всї вони мали на Федьковича великий вплив, хто тілько підчас побуту в Чернівцях, а хто й пізнїйше, як Горбаль та Найбавер.

Про те, як вони всї пізнали ся, і дещо про житє в Чернівцях коло 1860. р. оповідав Кость Горбаль[2]) — і ми повинні дати тут його слова, бо се оповідає сьвідок тих часів.

Кость Горбаль був 1858/9 домашнїм учителем в одного буковинського сьвященика. Приготовивши ся до іспиту із шестої гімназияльної кляси, він приїхав 1859. р. до Черновець, щоби зложити іспит. У Чернівцях почав вивідувати ся у тамошнїх школярів-ровесників про шкільні відносини, про професорів і про инші такі речі,

[1]) Руслан, 1904, ч. 232.

[2]) „Знакомство О. Федьковича з А. Кобилянським і К. Горбалем. Записки після оповідань К. Горбаля“ — зладив Володимир Левіцький (Василь Лукич), редактор „Зорі“ (рік 1892, стор. 332—333). По сих записках надруковано в „Зорі“ вісїм листів Федьковича до Горбаля.

котрі йому могли придатись до іспиту. Тим чином познакомив ся з кількома учениками-Русинами. Зробивши іспит, вписав ся К. Горбаль як приватист до семої кляси і знов поїхав на село учити чужі діти. З села приїзджав часами до Черновець, де видав ся зі своїми знакомими товаришами.

У Горбаля почутє руськости було уже розвинене, — ще з Галичини його виніс — то-ж звернув зараз пильну увагу на стан руськости в Чернівцях. Відразу впало йому в очи, що тамошні ученики Русини говорили між собою то по польськи то по німецьки, а руського слова та духа й чути не було; вони уміли вправді сяк-так по руськи, та фальшивий встид, привичка, вихованє, чуже окруженє віддрулювали їх від рідної мови.

Кость Горбаль зачав їх вговорювати, що вони повинні говорити по руськи і якось трохи рущиною заінтересуватись. Вони йому відповідали: „Ет, знаєш ти що, ми до того не звикли, ту таке оточенє, такі обставини; але є ту оден такий самий, як ти, загонистий, що згідно з тобою думає, але стоїть осібняком. Добре би було, щобись ся з ним познакомив“.

Тим рідким чоловіком, з котрим Горбаль невдовзі заприязнив ся, був Льонгін Лукашевич. Він пробував тоді в Чернівцях, яко приватний ученик VI. гімн. кляси і учив одного з семої кляси: добре йому за тото платили. Був се хлопець добрий, здібний і мислячий: особливо занимала його дуже географія і история, умів також греку і латину, а і в математиці та фізиці орієнтував ся. Знав він уже тоді досить добре етнографію Славян після Народопису Шафарика (в перекладі польськім), мав до географії земель славянських усілякі мапи і карти і мав який-такий погляд на історию руську, що в тодішніх часах була річ надзвичайно рідка. Знав уже він і Шевченка — злучайно побачив раз на ляді одної черновецької книгарні — Ґергарда липське виданє: „Neue Ge-

dichte von Puschkin und Schefftschenko“ — і зараз купив собі.

Приїзджаючи часто до Черновець, бачив ся Горбаль нераз з Лукашевичем: вони балакали з собою на ріжні теми, найбільше-ж про руські справи. Від него почув Горбаль перший раз імя Шевченка, але з поезиями його не міг познайомитись, бо Лукашевичеви на той час липське виданє Шевченка десь було поділось. Лукашевич деклямував йому деякі Тарасові твори і з того вже вносив Горбаль про великі поетичні спосібности Шевченка. Слова: „За горами гори, хмарами повиті, засіяні горем, кровію политі“ зробили на нім вельми сильне вражінє. Одначе про особу і житє великого Кобзаря не знав тоді Лукашевич ще нічогісінько.

„Раз, тямлю — оповідав К. Горбаль — проходжували ся ми одною з відлюдних улиць Черновець і балакали про руські річи: він щось знав, я щось докинув і так піддержували ми розмову і підживляли наші чувства.

Вкінци зійшла бесіда на Федьковича. — От знаєш, каже Лукашевич, жиє тутки в Чернівцях один офіцер, високого росту, русявий, у цвікері, Русин-Гуцул родом, пише несогірші вірші німецькі і зве ся Федькович. — При сих словах показав він мені німецьку баляду Федьковича, надруковану в Чернівцях на малім піваркуші і присьвячену панночці Марошані. Оба ми прочитали вкупі сю баляду і обом нам вона припала дуже до вподоби. Я знав уже тоді німецьких поетів-клясиків, то-ж міг я її бодай в части добре оцінити. І я і Лукашевич признались ьмо немалий талант поетичний Федьковичеви і обом нам була шкода, що він не пише руських поезий, але німецькі“.

Незадовго потім показав Лукашевич Горбалеви Федьковича на улиці.

Ще таки того самого року (1859) відїхав був Лукашевич до Тернополя і Горбаль його вже більше в Чернівцях не бачив, аж у Львові. —

А усе тото казав Горбаль — стало ся 1859. р., з початком котрого Федькович, зіставши офіцером, замешкав у Чернівцях[1])".

Нам уже відомо, що Федькович замешкав у Чернівцях тілько „від літа" 1859. р. отже й говорити про Федьковича та читати його баляду могли Лукашевич і Горбаль тілько в осени 1859. р. Однак із сих споминів Горбаля не виходить, що Федькович знав ся з Лукашевичем. Вони, правда, пізнійше переписували ся, хоч і не часто, але Горбаль далї виразно каже, що А. Кобилянському першому пощастило ся пізнати Федьковича.

Особисто познакомив ся К. Горбаль з Федьковичем, коли був в осьмій клясї (себ то в р. шк. 1860/61).

А було се так: Коли К. Горбаль, здавши екзамен з семої кляси, вписав ся знов яко приватист до осьмої, то вже не їхав на село, а лишив ся в Чернівцях, аби міг тим лекше приготовитись до матури. Удержував ся з лекций і мешкав вкупі в одній хатї з Антоном Кобилянським. Се був його колишнїй шкільний товариш з пятої кляси (ще зі Станїславова), але що К. Горбаль кілька лїт стратив на лекциях, то-ж був доперва в осьмій клясї, коли тимчасом А. Кобилянський був уже на третїм роцї богословія. Для якихсь причин не приняли його до семінаря, то-ж жив він на екстернї. Оба вони, мешкаючи вкупі, жили з собою в приязни і спомагали ся, як могли. К. Горбаль привіз був з вакаций 100 злр. (значну на той час суму), котру заробив приватними лекциями на селї, то-ж з початку оба жили за Горбалеві гроші, а коли вони розминулись, дїлив ся з ним Кобилянський своєю працею, (бо дістав був тодї дуже добру лекцию).

Так вони у той час, Горбаль і Кобилянський, хоть не однакові успособленєм, однак зближені

---

[1]) „Зоря" 1892, стор. 332.

житєм і ідеєю, жили в купі у великій приязни під одним дахом.

Кобилянському першому пощастило ся пізнати особисто Федьковича.

Бо жила у той час в Чернівцях одна богата вдова по купці Румуні, сама Німкиня родом, і мала дуже гарну доньку-чорнобривку, уже дорослу панночку[1]). Була се дівчина, вихована в дусї польсько-німецькім, говорила обома язиками добре і складно, була очитана і трохи науково осьвічена.

Тота вдова, по мужу Марошані, і тота гарна донька — був се той „поважаний дім“ черновецький, в котрий впровадив був Федьковича проф. Ернст Рудольф (не Роберт, як казав К. Горбаль) Найбавер, чоловік вельми поважаний і осьвічений, „Schöngeist“, навіть поет... — Офіцир Федькович і проф. Найбавер бували нераз — а навіть часто — в домі паньства Марошані, тим більше, що наш буковинський Кобзар мав був залюбити ся в панні Марошанці.

В той дім вкрутив ся також невдовзї Антін Кобилянський і бував там на вечерках, де збирало ся численнїйше а веселе товариство, в котрім, розуміє ся, говорило ся виключно по німецьки. Там пізнав ся він і сходив ся нераз з Федьковичем і Найбавером і балакали часто на усякі теми, хоть розуміє ся, руської справи зовсїм не тикано, бо лише оден Кобилянський міг би був тодї щось на той темат говорити. Помимо знайомости з Федьковичем не старав ся Кобилянський спершу зблизити ся до нього, а учинив то доперва за намовою Горбаля, котрий йому радив, щоби він близше познакомив ся з Федьковичем і щоб заохочував його писати руські вірші.

---

[1]) Се не була вдова по купцї Румунї, тілько по губернїяльнім секретарі зі Львова, Осипови Марошанї. Написано се в метрицї його доньи Емілїї, а ся метрика є у п. Мелянїї Ґергель в Чернівцях. Я сам її читав. — Инакше трудно би було вияснити польсько-німецьке виховане йоо гдо ньки Емілїї.

Одного вечера вибирав ся Кобилянський до п. Марошані. Горбаль йому дуже наказував, аби не забув на Федьковича. (Було се, як знаємо із записок Кобилянського, 22. падолиста 1860).

Вже було по одинайцятій, коли вернув Кобилянський до дому; Горбаль ще не спав — читав книжку.

— А що, — каже Горбаль — говоривєсь що з Федьковичем?

Та, знаєш, в товаристві якось не було як доперва, як уже-сьмо вертали, я прилучив ся до нього тай зачав вивідувати ся, чому він не пише руських поезий. Він мені відказав, що він Русин, що того не встидає ся, що по гуцульськи добре уміє, але руської історії, літератури і взагалі про Русинів майже нічого не знає, а навіть писати по руськи не вміє, хоть кирилицю читає. А що дотичить руських поезий, то на його погляд нема для кого писати. „Але абисте си не гадали, що я си свого вже відцурав, то маєте явний доказ“, — сказав вкінци Федькович чисто по гуцульськи і, підходячи до ліхтарні, показав мені думку „Нічліг“, написану в таборі під Касано. Мова у тій думці чиста, народня, гуцульська, а писана правописию чеською. —

Сам Федькович каже про сю свою розмову з Кобилянським таке у своїй першій автобіографії:

„Знайомість з Найбавером дала мені вступ не в єден чесний дім в Чернівцях. При такій оказиї обізнав я ся і з п. Кобилянським, котрий, чувши мої деклямациї німецькі, на мене все налягав, чому я по руськи не пишу, бувши з роду Русином? Я єму на тоє: „Хотя я по руськи не пишу, то преці я славянську, а особливо руско-народну поезию дуже високо ціню, а аби ви знали, що я і по руськи вже щось написав, то дивіть ся озде в мій дневник з походу тогорічного, що я якоїсь буйної години, в таборі під Касано, і на одну руську думочку ся зважив“. І показав єм єму мою думку „Нічліг“.

„Сеся думочка, запевно без усього поетичного вартунку, єсть моя перша руська поезия, котра але ся п. Кобилянському (котрий у мене з-часта бував і котрому я не одну народну пісню співати мусів) так сподобала, шо він мене конче просив, аби єму з-пару думок до єго „Слова на слово“ написати, шо я также і зробив, і котрі думки Вам знані є; при сїй оказиї перевів я і нїмецький гимн народний на просто-руське, а додавше до нього ще з-пару співанок, мною утворених, казавєм то усе друковати і межи мої руські молодцї-вояки роздати, котрим я тілько щасливих годин мого житя винен є“.

Як бачимо, оповіданє Горбаля згідне з оповіданєм Федьковича та ще деякими подробицями і докладнїйше. А. Горбаль таке ще оповідав про сї часи:

Від того часу жив Кобилянський з Федьковичем у великій приязни і бував нераз у нього. Розмовляючи згадував часто К-ий Федьковичеви про Горбаля, то-ж Федькович рад був з ним познакомити ся. Щоб догодити бажаню Ф-ча, вибрав ся Кобилянський з Горбалем до него в гостину, але його не застали дома.

Другий раз повело ся їм лїпше. Коли отворили двері, представив ся їх очам такий вид: комната невеличка, убого уладжена, осьвітлена промінєм заходячого сонця, котре вдирало ся через вікно; під вікном сидїв слуга-жовнїр на подорожнім куферку і курив люльку, а обіч нього на кріслї при столї сидїв Федькович і сьпівав якусь пісню руську баритоном, приграваючи на цитрі. [Обох їх, Кобилянського і Горбаля, дуже здивувала тота „поуфалість“ офіцира з жовнїром].

Федькович привитав своїх гостий щиро, а ще щирійше приймав їх. Просив їх сїдати і честував їх тютюном з пушки, котра представляла голову Турка в завою. Тодї зачали говорити про піснї народні; Федькович, котрий перед хвилею що-йно

сьпівав якусь народну пісню, не міг нахвалити ся народних пісень: він справди ентузиязмував ся ними.

Показував їм опісля деякі свої поезийки, котрих тоді було ще не багато[1]), а між иншими переложений на руський язик: гимн народний. Про Шевченка не знав Федькович нічогісько. Горбаль перший сказав йому про нього і виголосив звісний засьпів: „Думи мої, думи“. Поезия вельми подобала ся Федьковичеви. Тоді просив Федькович Горбаля, чи би йому не міг яких книжок позичати і той позичав йому опісля усе, що мав. Характеристичним є се, що „Альбом“ Дідицького не припав був зовсім Федьковичеви до вподоби.

По сій першій стрічі був ще Горбаль у Федьковича щось два чи три рази; відтак розлучила їх доля на довший час: Федькович в зимі 1861. року пішов разом зі своїм дівізіоном на Ардаль до Семиграду[2]), а Горбаль пішов до Львова на університет. Між ними розпочала ся сердечна переписка...“

Спомини Горбаля відносять ся, як бачимо, саме до того часу, як Федькович жив у Чернівцях по повороті з війни. Щож нам кажуть сї спомини про самого Федьковича?

Для нас передовсім цікаве те, що замітили Кобилянський і Горбаль у него: перше, що він дуже любив народні пісні, друге, що він уже починав складати поезиї по українськи від 1859. р., хоч не мав їх ще богато. Був се очивидно наслїдок його розмов з А. Кобилянським, хоч першу поезию написав без його впливу („Нічлїг“).

Від своїх нових знайомих, сьвідомих Українців, він позичав книжки, то значить від Горбаля міг дістати в руки і читати збірники пісень Вацлава з Олеська, Жеготи Павлї і Максимовича, „Вінок“

---

[1]) Дня 25. грудня 1860. дав Ф-ич Кобилянському свою поезию: „Під Маджентов“. (Із записок Коб-ого).

[2]) Ардаль, Ардял, по мадярськи Erdely, а Семигород, — то все одно.

— Івана Головацького — а се були самі такі книжки, що або зміцнювали його уподобанє до народних пісень, або — як книжки Маркевича і Кулїша — розвивали його національну сьвідомість.

Такий був початок діяльности Федьковича на ниві рідної лїтератури.

Крім того і сам Федькович згадує свої нїмецькі поезиї, що їх деклямував в домі Марошанки, — значить, се не була у нього новина, він справди писав нїмецькі поезиї ще перед тим. За сї поезиї цїнив його високо Найбавер і просив о лїтературну поміч для часописи „Bukowina", яку загадував видавати.

Крім сих знакомих, що мали вплив на розвій думок у Федьковича, на зріст його таланту і національної сьвідомости, Федькович в рр. 1859—1861. перебув ще одну новину у своїй души: він залюбив ся у паннї Емілїї Марошанї. Сам Федькович тілько згадав у своїй автобіографії той „чесний дім", у котрий його запровадив Найбавер. Очивидно, годї було йому прилюдно признавати ся, що в тім „чеснім домі" він не тілько слухав розмов гостий та імпровізацнй Найбавера і не лише деклямував свої нїмецькі вірші, але й зітхав у своїй души за ідеалом, який отсе приняв подобу панночки Емілїї, котра й справди, як описують сьвідки, була гарна і грала та сьпівала дуже гарно.

Уже Лукашевич показував Горбалеви 1859. р., значить: небавом по приїздї Федьковича до Черновець, друковану нїмецьку баляду на честь Емілїї Марошанї[1], на основі котрої оба Галичани признали Федьковичеви значний поетичний талант. Видко, що знакомість Федьковича з Марошанкою

---

[1]) Роздобути сю баляду я не міг у нікого; очивидно Федькович надрукував небогато примірників.

й почала ся уже 1859. р. Була се любов, здаєть ся, не без взаїмности, але безнадійна о стілько, що офіцир не міг женити ся без кавциї, а ні сам Федькович ні панна Емілїя такої великої суми не мали. (Мабуть чи не 30.000 зр. кавциї вимагали

Емілїя Марошанї.

(Фотоґрафія мб. ще з перед 1860. р.)

тодї від офіцира). Була отже перешкода, яка і поета і панночку могла настроювати дуже сентиментально і безнадійно. Обоє були, так сказати-б, невинні своїй долї і обоє могли тілько зітхати, чому такі нещасливі.

Є ще сьвідок з тих часів, що з-близька бачив і знав закоханих — і від нього я довідав ся дещо більше про сю пригоду поетового серця, яка його — разом з иньшими пригодами — на ціле житє настроїла сумовито: він мало коли описував щасливу любов; за те повно у його творах нещасливих пригод з причини горячої любови. Іменно д. Омелян Фоляковський оповідав мені про знайомість Федьковича з Марошанкою таке[1]):

В домі матери Фоляковського мешкала вдова по уряднику, Марошані. Вона мала братів при війску (якийсь Марошані служив при тім самім 41-ім полку, що й Федькович) і доньку Емілію. У неї сходили ся від часу до часу гості на чай: військові і цивільні, між иньшими Найбавер і Федькович. А у Фоляковської мешкав тоді й Антін Кобилянський і він, як сусід пані Марошані, запізнав ся з нею та з єї гістьми, Найбавером і Федьковичем. Дім Марошанки був німецько-польський, не дуже заможний, але гостинний. Емілія була й сама дуже мила панна і грала на фортепяні та сьпівала дуже гарно. Найбавер і Федькович деклямували на сих сходинах свої й чужі вірші. А. Кобилянський бавив також нераз товариство та дивував своєю пропаґандою веґетарияніизму і своєю оригінальністю — він носив дуже довге волосє, — иньші причиняли ся також до оживленя сих чайних вечерів — і так складали ся „сходини“, котрі особливо заважили в житю Федьковича, бо він, як з усего видко, залюбив ся в Емілії. Фоляковський запевнював, що в його родині говорило ся вже й про заручини Федько-

[1]) Се записав я від него 15. вересня 1909; заразом дістав я від него фотоґрафію Емілії Марошанки, котру тут подаю, і фотоґрафію Федьковича у ґрупі офіцирів. Сам Ом. Фоляковський родив ся 1843. р., отже мав 18 до 19 років тоді, як діяли ся описувані ним події. Його дім стоїть і досї за протестантською церквою в Чернівцях при т. зв. Sterngasse. — А. Кобилянський і п. Мелянія Ґерґель посьвідчили мені, що фотоґрафія Емілії автентична.

вича з Емілією, тілько ніщо з того не могло вийти, бо вона не мала потрібної для офіцира кавциї.

У той час, як Федькович відійшов з полком до Семигороду, Марошані випровадила ся з дому Фоляковського, а Емілія вийшла небавом (1863.) замуж за значно старшого від себе дідича з Кудричен в Румунії, Ґерґеля, і виїхала до Ясс. В Яссах дуже її полюбили у румунськім товаристві, „грала першу ролю“. Але забави, сьпіви і гра підкопали єї здоровлє і вона ще молодою померла (1875. р.), не лишивши жадних дітий. Прожила всего 32 або 33 роки[1]).

Таке оповідав д. Фоляковський.

Однак і сам Федькович лишив нам два поетичні документи про свою любов, Вони ще красше, ніж оповіданє сьвідка, показують нам, що поет таки не на жарт і не на хвилину закохав ся. Особливо його поезия, написана для Емілії на іменини (мабуть у січни 1860. р. бо в рік пізнійше Федьковича у січни не було у Чернівцях), показує нам, що се не було переминаюче уподобанє. Є се панеґірик, у котрім Емілія звеличана справди „під небеса“, бо навіть порівняна з Пречистою.

Поет хотів би стати еспанським трубадуром і піснею з країни сонця і цьвітів звеличати свою милу, бо на півночи, де все студено, де й серця зледенілі, тяжко й о пісню таку, щоби була гідна „царівни рож“, Емілії. Ся пісня мала би бути така гарна, як молоді рожі, і така лагідна, як вечірний легіт на весні. Але чей колись він заблукає у сей край — і тоді нагадає собі милу і в день сї іменин заплаче. А коли його хто спитає про причину плачу:

---

[1]) Ґерґель оженив ся потім вдруге; — вдова по нім, Мелянія, живе в Чернівцях; у неї я й найшов поезию Федьковича: „An Emilie“, друк. в Мат. 561—563.

So sage ich: in meiner Heimath Gauen,
Wo so viel Schnee und kalte Herzen gibt,
Dort kenne ich die edelste der Frauen,
Die ich geehrt, die ich vielleicht — geliebt.

Поет наче боїть ся признати ся, що не „може любив“, тілько справди любив Емілію, бо усе те, що він каже про неї в панегірику в устах лише „почитателя“ було-б марним комплїментом. Тимчасом він, як на приятеля, каже далеко більше: Емілія чиста, як ангел; найчеснїйша з жінок; найкрасша рожа півночи; хто її раз побачить, боготворить її, любить її, молить ся за неї; сам чорт, побачивши її, молив би ся за неї побожно Богу. Не диво, що й Федькович молить ся за неї і благає Пречисту взяти невинну Емілію у свою опіку, якої їй потрібно у зимнім, непривітнім, немилосернім краю; благає всякого добра для неї, щоби тілько по рожах ступала, а в горю находила потїху в таких щирих молитвах до Матери Божої, як отсе й Федьковичева молитва.

Саме спокійне поважанє для дївчини не добирає собі мабуть нїколи таких слів і такого високого тону, як Федькович дібрав їх для своєї величальної пісні. Очивидно кохав Емілію — про те нема що сумнївати ся.

Лишила ся ще й друга Федьковичева поезия п. з. An Emilie, написана очивидно в пізну осїнь 1860. р., коли вже 41-ий полк почав віддїлами перекочовувати ся з Черновець до Семигороду[1]). Федькович мав також відходити, се вже він знав. Обоїм, здаєть ся, було зовсїм невесело на души, бо ось що вписав поет дївчинї в альбом, звісно, нїмецьким віршом, з котрого я лише гадки переповідаю: „До Емілії: Чи ти може не найкрасша зпоміж красних, чи не молода, що сьпіваєш так тужливо, а коли заговориш слово, то зараз плачеш! Не скажеш менї, чому се? Бо я сам тебе про те не спитаю і не можу нїколи спи-

[1]) Поезиї, 716–717.

тати". — А ми додамо від себе: „і не потребую питати, бо сам знаю". Федьковичеви дуже прикро, що вона смутить ся і плаче, і він рад би її розвеселити казочкою, а коли не розвеселити (бо в се він очивидно сам не вірить), то хоч заняти на хвилину.

І яку то він казочку оповідає їй? Про рожу і стрільця (се-б то про Емілїю і Федьковича). Полював собі стрілець у зеленім лїсї і побачив там дуже гарну рожу. Вона його також побачила і стала нарікати: „Хиба я не найкрасша? не найкрасша на долах і горах? І я маю так сама цвисти і зівянути? Нїхто не хоче мене на серцю носити?" — Стрілець паде на-вколїшки перед рожею, рожа вже хилить ся до него, його груди аж підносять ся від огню коханя, він уже хоче притиснути її до серця! до грудий! — коли тут доля відзиває ся: „Не зірвеш ти нїколи сеї рожі!" Золота труба кличе, стрілець мусить відходити".

Тепер ми вже розуміємо сю поезию і дещо з неї можемо зміркувати: се не лише сам стрілець хотїв притиснути рожу до свого серця, — вона також хилила ся до него, годила ся на те, щоб її зірвати („die Rose nickt dem schönen Jäger wieder"), та от клята доля: поход у Семигород! І написавши сю казочку Емілїї в альбом, поет питає ся троха лукаво, троха з жалем, бо се-ж і його доля: „Скажи-ж менї, моя найкрасша, як тобі подобала ся моя маленька казочка?" Замісць слів, ждав поет очивидно на сльози, хоч нїби-то хотїв її розважити своєю казочкою... Eine alte Geschichte, мовляв Гайне.

Затрубіли на „золотій трубі" у поход, прийшов час розлуки. Було се з початком марта 1861. року. Гордий „Гуцул" не пішов попрощати ся з Емілїєю, бояв ся мабуть, щоб не розплакав ся. Товаришцї Емілїї, ґувернантцї Антонїї Урускій, написав якийсь вірш на відходнім — який, не знаємо. Але ще не відійшов з Черновець. Емілїя післала йому листок, запечатаний квіткою, як годить ся,

і написала: „Хоч Ви, пане поручнику, анї слівцем не попрощали ся зі мною, то я таки даю Вам доказ моєї правдивої приязни. А сей дубовий листок, записаний особою, котрій Ви посьвятили свою нинїшню поезию, нехай Вам буде талїзманом у всїх пригодах житя! А тепер будьте здорові і великий Бог нехай Вас має у своїй сьвятій опіцї. *E*“.

Дає листом доказ „правдивої приязни“, а ґувернантка Уруска виписує на сухім дубовім листку по французьки як же би инакше? — на те вона й ґувернантка!): „Є иньше житє: надія на справедливість, страх перед злом, — шануймо могили!“ Се на талїзман...

І ще одну карточку дістав Ф-ич у Чернівцях від Емілїї, саме перед відходом (27. лютого); — ми зрозуміємо її красше, коли нагадаємо собі Ф-ів панеґірик на іменини Емілїї; — вона писала: „Коли часом у далеких сторонах усьміхне ся до Вас небо полудня, звернїть свої очи раз на холодну північ і нагадайте собі хоч на хвилину мене, що Вам була і на віки буду правдивою приятелькою. Емілїя Марошанї“. Тут і букетик штучних квіток з написом: Erinnerung, — а може сей букетик був при иньшім листї сї — все одно. По такій „любій“ карточцї відходити від милої на чужину гірко хоч кому, а не то вражливому поетови[1]).

Федькович відійшов. Може по листї Емілїї прийшов попрощати ся, а може й нї. Мабуть не солодко було йому...

Вже у Семигородї дістав лист від матери Емілїї. Федькович його не затримав, але карточки від Емілїї, вложеної у лист мами, не викинув. А вона писала: „В листї мами не лишило ся анї малого місця для мене, а я доконче хочу Вам, високоповажаний пане і чесний приятелю, власноручно написати і переслати моє найсердечнїйше і справди

---

[1]) Мат 7—9.

приятельське поздоровленє та з глубини мого серця подякувати Вам за ласкаву память і прихильність. Будьте певні, поважаний Пане, що нам дуже жалко, що Вас тут нема, бо сьвідомість, що правдивий приятель не далеко, о що тепер так трудно, була справди дуже мила. Так я поручаю ся й на далї Вашій ласкавій памяти і остаю ся з найбільшим поважанєм і приязнию — Емілїя М".

Се так звичайно буває: де з любови не може бути хісна, там говорить ся про вічну приязнь, котра до кількох тижнїв щезає... Федькович цїле житє переховував і сї карточки від Емілїї і букетик і „талїзман" у видї дубового листка. Богато иньших листів та памяток запропастив, а се затримав... Дороге воно було йому — і ми, що знаємо з иньших жерел, як Федькович саме під весну 1861. занедужав на мелянхолїю (про се ще буде мова далї), можемо здогадувати ся не без основи, що між иньшими причинами ся розлука з Емілїєю також не мало причинила ся до його недуги.

Між карточками Емілїї лежав ще і віршик Федьковича. Поет причіпив галузку моху шпилькою до картки, а коло того написав:

Wo diess Blümchen ich gefunden,
Liess die Ruhe ich zurück,
Und die neu erwachten Wunden
Klagen blutend dem Geschick:
Szeklerland,
Wo ich meinen Himmel fand,
Den sie mir so schnell entrissen, —
Hab' ich dich denn finden müssen?!!

Bözöd, 26/3. 1861.

Bözöd се місцевість у Семигородї — там сей оклик болю написаний. Що він значить? Здаєть ся, отся галузка моху (diess Blümchen) ще з Черновець — тут він найшов її і тут лишив свій спокій. А тепер ся галузка нагадала йому його

гірку долю і він кличе: „Краю Секлєрів, а чи тож я тебе мусів найти, мусів аж сюди зайти?! Тут мені отворило ся небо (мабуть по листах Емілії) і се небо мені забрали!“ Се вже написав поет сам собі і лишив між своїми паперами, мов на доказ, як тужив він з причини своєї безнадійної любови.

Є й українська поезия Федьковичева також з 1861. р. (була надрукована у виданю Дідицького) п. з. До неї[1]). Ся поезия відносить ся цілком певно до Емілії і нагадує нам почасти вступ до „казочки“ про рожу і стрільця в альбомі Емілії.

„Ти плачеш, моя душко? чей же не на мене?
Вшак знаєш, красавице, що люба́ не воля.
Як я не винен тому, так і твоя доля
Невинна, що у мінї серце ти студене.“

„І чо-ж ти мня не любиш, ти козацкий сине?
Ци може моя гадка также не соколя,
Або не красший край тут може, як Подоля,
Шо твоє думне серце коло мого стине?“

„Утри ся, моя рибко, далї сніг загине,
Ледви потоки пустя, небо стане сине,
А ти мене забудеш, підливавши квіти“.

„А ти підеш до дому другої глядїти? —
Гляди си, а як найдеш, як ся ймеш вінчати,
Прийди собі бервінку на мій гріб нарвати“.

Сеї поезиї Емілїя мабуть в руках не мала, проте се писанє „до неї“. Залюблений поет придумує ріжні ситуациї: вона може його забути уже до весни, а може вона не забуде, тілько він і вона з туги помруть? Проте обоє своїй долї невинні, як сказано на початку. Красше й не любити ся...

Тимчасом коло вірної приятельки, Емілії, вже снував ся иньший милий, навіть наречений, Пр. — се записав А. Кобилянський — і стара Марошанка журила ся, що сей наречений „микитив“.

---

[1]) Поезиї, 39.

А й сам Кобилянський „мав ся“ до Емілії, тілько його віра у своє післанництво була сильнійша, ніж уподобанє в Емілії, і він виїхав з Черновець 5. липня, давши на прощанє панні букет.

А далї що? Як скінчила ся та любов поета? Скінчила ся непорозумінєм, до котрого нї Федькович нї Емілія не дали причини, лише А. Кобилянський, стара Марошанка і єї брат, адвокат Вольфельд. Кобилянський записав се у своїх мемуарах досить докладно — і ми мусимо дивувати ся його безпардонности, неменшій, як і у старої Марошанки, котра очивидно бажала видати свою доньку за чоловіка на гарнім становищи, а не за поета або реформатора з довгим волосєм.

В лїтї 1861. р. виїхав Кобилянський у Німеччину. Тимчасом — як пише Федькович до Кобилянського 24. вересня 1861. — „одні люде писали минї з Черновец, шо Ти на мене за тото си гнїваєш, шо я на пенсию ни пішов; то дало минї право, Морошанцї си поскаржити, ни знавши ї за підлу особу. Може бути, шо она мене нї за шо ни має, але тото мене нї раз ни обходит, милий брате, вшак ти знаєш, як мене моя доля зниважає і ни подивуєш си, шо я нарештї однако рад доброму як злому[1]).“ Щож се таке стало ся, що Федькович нараз забалакав так безнадїйно про Емілїю?

Тут Кобилянський наплутав; він мав свої рахунки зі старою Марошанкою; вона була йому винна кілька золотих і не віддавала, а йому було потрібно. Крім того чогось мав він жаль до Емілії. Довідав ся також, що брат старої Марошанки назвав Федьковича „простим Федьком“. Дещо з того подав він Федьковичеви до відомости, очивидно вже у вересни 1861. — і поет відчув се, як образу, хоч і писав, що „то його нї раз не обходить“. Тимчасом спільні обрахунки Кобилянського з Марошанкою дійшли так далеко, що він у

---

[1]) Мат. 20.

жовтни вилаяв і стару Марошанку і молоду, назвавши її лялькою, скелєтом без серця і духа, котрому тілько любощі в голові. Стара відослала Коб-ому сей лист і від себе вилаяла його по польськи: ґалганом, дяком, пролєтарієм і Русином... Тоді Коб-ий підмовив і Федьковича, упімнути ся за „простого Федька“. Він написав лист, післав його Коб-ому прочитати і вислав Марошанці. Вона не відповідала: „Madame Marossanyi con sa belle fille — писав він Коб-ому 10. грудня 1861. — не вважала навіть гідним заходу, відповісти менї на мій лист, котрий і Ти читав; вона певно боїть ся, щоб раз не вибухла й моя мужицька натура та не захопила її, — але Ти обіцяв менї прислати відомий лист, чому не прислав його?“[1]).

Нарештї Марошанка відповіла — і з сеї відповіди зміркував Ф. якусь інтригу Кобилянського, через що на якийсь час втратив віру в него. Про се писав він Горбалеви 16. марта 1862. коли вже перша збірка його поезий була відома і він уже був славним чоловіком, що знав собі ціну:

„Пишеш, шо Ти банно, чиму Ти люде періже не пізнав, от і я то само на себе баную, — але цить, най Ти уповім: Писав ми раз п. Кобиляньский з Вроцлавя, шо Марошанка мала дес казати, шо то я таки „простий собі Федько“. Добре і так, гадаю я собі, тай удиївсми до неї карту, єксми сам уже розумів, а она ми на тото зараз і відповіла, а шо відповіла, то будь ласкав, та прочитай сам здоровенький, а вітак скажи ми, чия правда; тут бачиш, ни инак, але обоє — брешут, або обоє правду кажут, — я про себе самого правди си лиш держу[2])“.

Цікаво те, що Марошанка (не знати, чи мати чи Емілія) боронила ся, бо може й справди була невинна. Федькович хотів їй вірити і через те перестав вірити Кобилянському. Але похопив ся

---

[1]) Мат. 31.
[2]) Мат. 37.

і написав небавом Горбалеви: „За Марошанку і не пригадуй ми більше, — пльотка пльотков, була тай буде, - шкода лиш, шо Ти ся о ні тілько розписав. Де я тогди лишень розум мав, коли я ся через одно нічо на одного Кобиляньского міг погнівати, шо я го можи і ни варта. Але я знаю, шо він мене простит, овшем, коли Ти за мене добре слово даш, а тим часом я сими дни самий до него напишу[1])“.

Очивидно, відозвала ся у Федьковичу вдячність до Кобилянського: се-ж він перший вивів його на ту дорогу, що так несподівано скоро довела його до слави... Підтримувати далї безнадійну любов, котра сяк чи так не могла скінчити ся вінчанєм, не було рациї — і так вона таким глупим непорозумінєм і закінчила ся. Панна Емілїя поховала собі вірші Федьковича, що величали її, і 1863. року вийшла, приневолена мабуть материю, замуж за дідича, пожила коротко, але по великопанськи, доступила чести, як оповідає єї наслїдниця, друга жінка Ґерґеля, що навіть сам румунський король танцював з нею на балях (бо єї муж був визначним чоловіком в Румунії) — пожила, забавила ся, і померла. А віршів Федьковича таки не викинула... Так само й Федькович не викинув єї карток...

На закінченє сеї любовної історії варто ще придивити ся поезиї Федьковича: „Воля не бранка: панна тай Циганка“. Поет написав її в осени 1861. р., коли вже склало ся непорозумінє між ним, а Марошанкою. Ніхто б і не погадав, що в сїй поезиї можна дошукати ся також подій з житя поета, — так вона виглядає „невинно“. А проте, розчитавши ся в иньших поезиях Федьковича, ми зрозуміємо, кого він мав на думцї, коли писав паралелю між панною а Циганкою.

Ще перед 1861-им роком, очивидно у Семигородї, „тет за містом на краю у кучерявій черемшинї“ стояла хатина, а в хатинї жили Цигани.

[1]) Мат. 39.

Була там і гарна дівчина, Цора, що Федьковичеви вподобала ся. „Пішло то серденько козаче до Циган в найми“, Федькович полюбив чорнооку Цору.

І як у той крутїж упав,
У ті прокляті чорні очи!...
І хочет-ця і ще ся хоче —
Хоть серце зна, що пропадає —
У ту хатиночку у гаю!...
. . . . . .
Да щож я маю нарікать?
Хіба не вірне в'на любила?
О Боже правий, Боже милий,
Один, один я виноват,
Одного серця було мало!...
А як коханого не стало,
Тодї я догадавсь, коли
Вже пізно було! — — —
І ю втопив і сам пропав.

Таке оповідає нам сам поет у поемі „Циганка[1])“. Мало нам сих вісток, але більше у нікого вже не найдемо, хиба знову у самого поета. Сю дївчину, котра його вірно любила і котру він „утопив“, він згадував потім дуже радо, хоч і не без жалю, коли писав, що у могилї найде всїх, що були йому любі:

І тебе, ти, моя зоре,
Чорнявая Цоре,
Що-сь зоряла надо мною,
Як ранїшня зоря
Місяцеви молодому —
Зоряла — зомлїла...
Там ми, серце, звінчаємось:
Досвіта в неділю
На всеночній повінчають...
Доле моя, доле![2])

---

[1]) Поезиї, 245.
[2]) Поезиї, 234

Була се, як бачимо, якась горяча, молодеча, романтична любов з нещасливими наслідками; поет не міг її цілий свій вік забути — і тема про горячу любов Циганки належала також до його поетичного репертуару. А що він при найблизшій нагоді, у Довбуши (трагедиї), не міг инакше назвати геройки-Циганки, готової на всякі жертви, инакше, як Цорою, сего ми могли бути певні, знаючи звичай поета, що брав до своїх творів імена живих людий, своїх знакомих.

Довідавшись хоч стілько про сю першу, сильну любов поета до Циганки, ми зрозуміємо тепер, що він хотів сказати у поемі: Воля не бранка: панна тай Циганка. Поет порівнював тут Циганку Цору з панною Емілією. Одна і друга мала матір та радила ся сї, чи можна милого кохати. Але Циганка не зважала на те, чи мати годить ся чи нї, і давала собі волю, кохала милого по вподобі та тілько тужила, чому вона не „вельможна панна“, щоб могла гарно вбирати ся. Натомість панна тужила, чому вона не Циганка, щоб могла кохати, кого серце хоче, чому вона „вельможна“ панна, що не має волї. Нещаслива проживала свій вік у тузї та в думках.

Такі то були поетичні рефлєксиї Федьковича по любови з Цорою і Емілією.

Із побуту Федьковича в Чернівцях (1859—1861.) годить ся розповісти ще про його незвичайну приязнь із Семеном Нарівняком, селянином із Новосілки Костюкової коло Заліщик. Семен служив разом з Федьковичем при війску і був з ним в Італії 1859. р. Йому то присьвятив потім поет свою поему Пугу, написану 1862. р.[1], і у

[1] У присьвяті (порів. Поезиї, 127 хибно надруковано:

присьвятї згадав про свою фотографію, яку йому Семен „видер силоміцю[1])“.

Оба жили собі у війску так добре, що — як поет каже —

З нас ся люди дивували,
Собі говорили,
Що ми гроші викопали,
Та ті нас здружили.
А в нас гроші — чисті душі,
Усї то маєтки...

Се лиш незначний слїд і доказ на те, що ми вже чували про незвичайно прихильне відношенє поета до простих жовнярів ще перед 1859. роком. Мабуть того року 1859-ого, зараз по війнї, або найпізнїйше 1860. р. пустили Семена з війска, при котрім він вислужив 12 лїт. Небавом потім, як Семен Нарівняк вернув ся до Новосїлки Костюкової, приїхав до сего села й Федькович, очивидно з Черновець. Заїхав у коршму і каже: „Дайте менї Семена Нарівняка.“ Коли Семен явив ся, вони оба поцїлували ся і розмовляли по нїмецьки, по волоськи, по мадярськи. З коршми пішли до Семенового брата, Федора. Тут Федькович каже Семенови: „Поскликуй сюда цїлу фамілїю! Ти казав, що маєш сестру уродливу — нехай подивлю ся, ци то є правда“. Прийшла сестра Палагна[2]) і иньші, а він каже: „Сядьте собі коло мене, нехай я надивлю ся на фамілїю Семенову“. Тодї був він гостем у Семена пять днїв.

Мому брату Семенові
(В Новосїлцї) Костюкові,

бо Федькович мав на думцї Семена Нарівняка) у селї, що називає ся Новосїлка Костюкова.

[1]) Про сю фотографію є згадка і в завіщаню Федьковича; порів. Мат. 372.

[2]) Ся Палагна була замужна за Повшеком і мала вже дорослого сина Івана, котрий тодї пізнав Федьковича. З його уст і записано се оповіданє (Пор. Мат. 357—360).

Другий раз приїхав він до Новосілки Костюкової в осени (1859. або 1860. р.) на весілє Семена і замешкав у Палагни Повшек[1]. На весілю був за батька, а Іван Повшек був за дружбу. Сей дружба оповідав, що Федькович навіз тоді на весілє всілячини в дарі для Семена. Заким до слюбу дійшло, мав ще богато заходу з тим, щоб Семен дістав дозвіл повінчати ся. Ходив сам за тим до Заліщик, телєґрафував, поки нарешті видобув для свого приятеля дозвіл — і вінчанє відбуло ся в ночи проти самого Пилипа.

У Івана Повшека лишило ся ще в памяти, що Федькович „з вуйком Семеном мали велике закоханє, так що собі не викали. Балакали собі, шо як ішли до трахтиєрні або до театру на забаву, то Федькович без Семена не пішов". Потім, як уже Федькович сам осів на господарстві в горах, намовляв він Нарівняка, щоби той прийшов до него та вів йому господарство, а він йому потім його подарує. Нарівняк і справди був у Путилові цілий тиждень, але гори йому не послужили, він заслаб і вернув ся у своє село, обдарований гуцульською одежею. Відтак ще писав Федькович Семенови: „Будеш жалувати, що не хочеш того маєтку приймити, бо я нежонатий, дітий не маю — і не буду женити ся".

Що Федькович міг мати таку гадку і так писати до Нарівняка, се дуже подібне до правди: він же потім дарував свій маєток свому наймитови Юзькови Огоновському.

Др. Антін Кобилянський оповідав мені, що Федькович 1860. р. у розмовах з ним завсігди фантазував об тім, що покине війско та почне з ним видавати часопись п. з. Вечерниці[2]).

---

[1]) Пор. лист С. Нарівняка в Мат. 49—51.

[2]) Сю назву переймили потім Львовяни, тому то Ф-ич каже в листі до Горбаля: „От жаль ми лиш, шом їх охрестив", се-б то Вечерниці. — Мат. 40.

Але покинути війско зараз було йому нелегко, треба було перше оглянути ся за якимсь иньшим занятєм. Тимчасом коло нового року 1861. Б. А. Дїдицький прислав А. Кобилянському запрошенє до передплати „Слова“, яке починав видавати. Кобилянський хотїв відповісти Дїдицькому приватним листом на се запрошенє; Федькович порадив (11. лютого 1861.) відповісти друкованим, щоб і ширша громада знала, як він думає, — і так повстала брошура „Slovo na slovo do redaktora „Slova“, зложена, так сказати-б, з теоретичних думок А. Кобилянського про мову і письмо, і з прикладів Федьковича, яка повинна бути письменна мова.

Тому, що від сеї брошури починає ся лїтературна дїяльність Федьковича, ми мусимо їй близше приглянути ся. Кобилянський і Федькович прочитали вже, очивидно, кілька перших чисел „Слова“ — і воно їм своєю мовою не подобало ся. Своє невдоволенє зі „Слова“ висказав Кобилянський у друкованім листї до Б. Дїдицького так:

„Pidchlibjeje my toto, žeste my pryslaly zaprosyny na peredplatu „Slova“. Ja neznajomyj nezasluživ sobi toji uvahy. Nevižydaju takže toho Slova jak naridnoho, ale jak Vašeho. Hirko my čytaty movu pokaličenu, ale nepopravlenu staroslavjanščynov. Tysiači sliv slavjanskych, kotrym by v formi maloruski krasno prydalosie, pokryvleni formamy čužymy, abo takymy, ščo vže z žytie vijšly. Naše staroslavjanskie: ъ (jor), ščo cilkom utratylo svij holos, mučene, mertve šče z hrobu dobuvajut, aby ho prylipyty nazad na svoje davne misce. Kyrylyciu duže šanuju, chotj teper z neji bohato liter vikynuty dast sie. Hraždanku nemožu liubyty, bo ona my zdaje sie mišanycev kyrylyci i rymščyny i šče do toho znaky hejby jakojisj upertosty nelogičnoji i protyvoričnosty filologičnoji na sobi nosyt, n. p. ščo u liudyj i u brativ Slavjan (Poliakiv, Čechiv, Serbiv) zvesie u (ov, ѹ, uk), to v nas toto

maje sie zvaty: **y** (У, ypsilon), a ščo u druhych: **y**, to v nas toto: **u**. Podibnych protyvnostyj i v ynšych literach, n. p. polskie: **p** u nas: **r**: **n** u nas: **p** (п).

Koly tak z odnoji storony bojimo sie Poliakiv i tym sposobom vidrubujemo sie vid nych bodaj literamy, kotri sjvit pryjmyv, z druhoji storony vydžu cilkom ynače v movi: užyvajemo sliv poljskich, kotri siljskyj čolovik nezrozumije, užyvajemo navetj čužoji budivli zdanj, a to vse tomu, bosmo sie nenavčyly svoji movy. My skarbiv jeji neznajemo; vna dlia nas tak hejby nebula. Bidkajemo sie, šo nemaje obšyrnosty i prostoru naridna mova, a žesmo revni Rusyny, to chočemo ji pidojmyty, ale tak nezgrabno i nedokipno[1]), šo hubymo sie v staroslavjanščyni, moskovščyni i ynčych čužych movach, ubravšy lyš masku (lub[2]) naridnoji movy; ale ona sama vid nas daleka. Vna velyčna sama v sobi; nezahyne farbiv krasa tomu, šo slipyj ji neznaje. Vijde vna z okoviv, kotri ji nakladajut knyžnyky, nedouky, ale vijde až tohdy, jak vstanut v narodi pivci i potrafiet zaščebetaty ridnym holosom, ale ne ošukannym teperišnych perekinčykiv, takych, ščo z malu svoho jazyka neznaly, jeho sie vstydaly, a teper raptom poetamy i pysarčukamy staly. Dobre v kalamutni vodi rybu lovyty, dobre odnookomu meży slipymy korolem buty; poetam bohato teper dobre buty, jak sie virojily nedavnymy časamy v našim Ljvovi.

A ja Vam kažu, šo pryjde nebavom čolovik z hir huculjskych, z sveji rodyny: Toj, solovij, Vam zaspivaje tak, šo vsi naši poetčuky obernut sie v žaby. Lipianka nedoukiv knyžkovych neostojit sie, jak sie pokaže naridnoji movy palata! Odnoho spivaka naridnoho znaju, zabavjeju ucho moje jeho pisnev, ščo dušu pidojmaje i serce zahrivaje. To ne

---

[1]) Очивидно: недотепно, недотїпно.

[2]) lub — читай: луб.

z tych poetiv, šćo tam u Vas kažut za Huculiv spivajučy, šo „bujnyj viter z lystiom prohanial — a vsiudy tychonjko“, ani z tych, šo bohato sliv hovoriat, a nic v nych nekažut, korotko skazavšy: to z tych, šo na poetu sie vrodyly. Koby nam lyš bilše hrošej, a pokazalybysmo Vam jazyk — naridnyj. Mij poet spivaje o Bojani, o liubvi, o bojach, o Dovbušy, a tak spivaje, šo ho z slozamy radosty čolovik sluchaty musyt. Toj piznav Ukrajinu (sam v niu chodyv) i Serbiv, piznav i ynčych Slavjan naridnoji movy sylu[1]). — I to ne lyš v poezyji, abo v ričech seliana blyzjkych mij poeta krasno rodymym slovom vladije, ale vydyt ho zdibnym i užyvaje ho takže do umijetnostyj, kotri duže hladko prokazuje po siljskyj. Lyš by to vmity dobre toto slovo i znaty ho v cili šyryni, hlubyni i krasi jeho! Treba znaty budivliu jeho, jeho zvoroty, povedinky (frazy) i ozdoby, a tohdy ne bude sie kazaty, šo vno lyš dla sela! Naša, jak kožda ynča mova, vijde i do nauk i do knyh, ale ne čerez takych, šćo jeji neznajut, ta ynčy hejby na posmich ridnoji robiet i nevydiet, zaslipleni, šćo robiet...

І далї ще боронить А. К. народної мови та латинської азбуки, висьміває мову „Слова“ й иньших львівських письменників, не хвалить нї кирилицї нї гражданки, котру уважає „барикадою, що відстрашує чужинцїв і своїх від книжників і їх письма“, каже, що в Галичинї „були недавно коло р. 1848. лїпші книжки (як тепер 1861), не споминаючи нїц о Українцех“ та заповідає, що він і його прихильники не підуть за „Словом“. А як має виглядати народна мова, на те він подає за взірцї поезиї Федьковича. „Прубу нашої мови даю тут в кількох кавалках“, — каже він при кінци своєї статї і додає ще таку замітку про Федько-

[1]) Були се перехвалки, до котрих мабуть сам Федькович дав А. Кобилянському притоку, бо він в Україну не ходив, а Сербів знав хиба угорських. Др. А. Кобилянський не міг менї сего пояснити.

вича: — „на діла обширнїщого розміру, на новелї, епопеї, драми і инчі в роботї мого поети не тут місце, анї час“.

Свою статю написав А. К. в місяцю лютім 1861. — саме перед відходом Федьковича з Черновець до Семигороду — тодї ще „новелї, епопеї і драми“ Федьковича певно не вийшли із сфери бажань та мрій. Розмови з ним на лїтературні теми (про Бояна, любов, бої, Довбуша, як згадує А. К.) дали йому притоку до сеї заповіди новель, епопей і драм Федьковича.

У „Слові на слово“ помістив А. К. сїм поезий Федьковича:

1. На день добрий! Летїв-прилетїв сивий голубко —

2. Днїстер: Ци дружина люба, мила з краю загостила —

3. Оскресни, Бояне! Оскресни Бояне, пресьвітлий співаче —

4. Віправа в поле: Ой брате мій, ой коханий —

5. У Веронї: У Веронї, гей на брамі каменії —

6. Під Маджентов: Гей, у поли, у поли[1]) —

7. Співацкая доля: В містї Гумани на золоті бани —

а крім того ще Федьковичів переклад цїсарського гимну із Зейдля.

Усї тоті поезиї написав Федькович очивидно ще 1860. або з початком 1861. р., бо в перших днях марта 1861. були вони вже надруковані. Можна здогадувати ся, що він мав ще більше готових уже поезий, тілько А. Кобилянський не мав защо їх надрукувати; свою брошуру уважав він тілько відозвою, котра „лиш дорогу до правди торувати має“, уважав вистрілом, „картачем“, хоч

---

[1]) Сю поезию дістав А. Коб. від Федьковича ще 25. грудня 1860.

не вірив тому, щоб сей картач знищив зараз „противну силу“. Федьковичеві поезиї у брошурі мали бути лише „пробою нашої мови“.

Проба випала справди гарно. Федькович не був „книжником“ і сьпівав так, як нарід сьпіває: тут і фразеольогія народна і ритмітика народних пісень і та люба наівність та щирість, якою нарід своїми піснями добирає ся до наших сердець. Читав і Федькович уже дещо -- се видко хоч би й з тих кількох поезий — але не мудрував лукаво, слухав ради Кобилянського що до мови, а власний талант диктував йому поетичні вислови та зміст. А і те, що читав чи чував він, підходило під його сьвітогляд. Зараз у першій поезиї „На день добрий“ находимо сліди пісні Т. Падури: „Не жури ся мій хазяю, не за датком я іду“; цілий помисл Падурів, декотрі гадки є лише парафразою слів Падури[1]); — а проте і тут пізнати „льва по кігтю“, пізнати майстра, що хоч і засьпівав тої самої пісні, а проте красше, як Падура, красше тим, що простійше, щирійше і з більшою фантазиєю.

Друга пісня — ідилля з-над Днїстра, сторін, які Федькович знав, бо був н. пр. коло Залїщик (на весілю С. Нарівняка); третя — поетична просьба до Бояна, щоби воскрес та заграв „свою правдиву пісню, а згинуть безчесні крикливці“ — менше більше та сама гадка, яку висказує Кобилянський у своїй статї, — очивидний наслїдок розмов з ним; потім ідуть три „жовнярскії думи“ з походу до Італії (дві з них: Виправа в поле і Під Маджентов зложені на лад народних пісень); а кінчить ся брошура піснею, „Співацкая доля“, яку Федькович зложив сам про себе, — і є се не що иньше, тілько перерібка першої пісні

---

[1]) Н. пр. у Падури: „Оттак сяду, заспіваю,
Відспіваю тай піду“,

У Федьковича: „Лиш заспіваю, кілько сам знаю,
Відспіваю тай піду“.

„На день добрий“. Тут він просив ся до „чесного господаря“ до хати, щоб йому засьпівати, а у „Сьпівацкій долї“ він, „пан поручник, молоденький Федькович“ уважає себе сьпіваком для „жовнярского субору[1])“.

Разом взявши, сї поезиї Федьковича хоч і не давали ще повного понятя про те, що він потрафить написати, але показували все таки сьвіжий і сильний талант, не збаламучений львівськими „книжниками“.

Крім поезий Федьковича помістив А. К. у своїй брошурцї також свої „поезиї“, котрі сьвідчать хиба про те, що й він займав ся в рр. 1857—1860. „стихотворенєм“, але без таланту. Подав також одну поезию свого брата, „сїльского малоука“, як каже, і „ущипки“ К. Н., себ то жарти Костя Горбаля, також досить слабенькі. Подаємо з них одну про „альбом“ на р. 1860., антольоґію ріжних галицьких поетів, видану Б. Дїдицьким:

Ne dyvujte, dobri liude, ščo naši durijut,
Curajut sie ridnym slovom, bo jeho nevmijut,
At se (адже?) pravda z daven davna, ščo kožd'yj [spivaje
Po svojemu j ne do ladu, jak lipše ne znaje.

І Кобилянський подав також „ущипку“:

Hyrkyj sjvit nyni pysaty,
Ale šče hiršyj čytaty!

Цїла брошурка, як уже й із сего змісту видко, була справди відважно написана — і хоч не подавала нових гадок, бо народної мови уже й давнїйше за М. Шашкевича і по нїм боронили, а гадку уживати латинської азбуки порушив ще

---

[1]) Брошурка „Слово на слово“ зложена з двох частин; друга частина (4 картки, де є пісня за цїсаря, жовнярскі думи і Співацка доля Федьковича), долїплена до готової вже брошурки. Звідси то походить, що в нїй та сама поезия Федьковича надрукована в двох редакциях. Сей додаток призначив Ф. для своїх вояків.

трицять років перед А. Кобилянським Осип Лозинський, проте в часах таких баламутних, як 1861. року, коли боротьба против народної мови з появою „Слова“ приймала щораз виразнійшу форму, брошура А. Кобилянського була справди тим „картачем“, що бодай ранив заплїснілі душі, а других робив уважними на небезпеку для народної мови. „Слово“ 1861. р. було, правда, досить толєрантне і для народної мови, про Шевченка містило досить щирі посмертні згадки, приймало дописи Українців, але містило статї написані й мертвеччиною, на яку кождого галицького автора було стати. Сам же редактор „Слова“ Б. Дїдицький, відомий уже зі своїх віршів і як впорядчик „Альбома“ на 1860. р., не давав поруки, що він на будуче пошанує народну мову, котрою сам не писав; його хвилева прихильність навіть до українщини подобáла більше на підступ „хитрого Малороса“, котрий думав затягнути у свій табор усїх Галичан і Буковинців — а то й Українців.

Навіть сам А. Кобилянський, хоч як рішучо не годив ся зі „Словом“, а проте в марті 1861. р., як висилав Дїдицькому свою брошуру, — бо він же-ж і написав її на його адресу — умовляв ся з ним що до дописів, тілько ставив мабуть услівє, щоби друкувати їх латинсько-чеським правописом. На се услівє очивидно Дїдицький не міг згодити ся, бо се вже треба сказати знову на оборону його і всїх, котрі боронили тодї свого письма, що латинсько-польські чи латинсько-чеські букви не мали вже від 30 років у Русинів прихильників. По недавних же заходах намісника Голуховского, котрий зробив ще раз невдалу пробу, завести між Русинами польську азбуку, Русини рішучо відвернули ся від сеї азбуки і дорожили своїм письмом — хто кирилицею, а хто гражданкою.

У „Слові“ 1861., ч. 18. з 24. марта у „Переписц-ї со всѣми“ читаємо такі слова Дїдицького:

„П. Антонови Кобыльянскому: Ваши дописи охотно помѣстимъ въ Словѣ, а тôлько не ставѣтъ намъ условій, которымъ мы ніякъ удоволити не можемъ. Тое же саме объявляемо Ч. Другови Вашому, П. Федьковичу, которого истинно поетичный талантъ мы согласно съ Вами цѣнимъ высоко, и для того рады бысьмо, абы ôнъ крѣпкіи силы свои сполучилъ съ силами всѣхъ инныхъ подвижникôвъ нашои словесности“.

Ся відповідь Кобилянському була справди дуже осторожна — а що до Федьковича й прихильна. Федькович і зловив ся на сю похвалу, як ще пізнїйше побачимо. Кобилянський також гадав, що буде міг іти разом зі „Словом“ — таке щонайменше виходить із замітки в „Слові“ 1861. ч. 48. з 27. липня), де читаємо, що він подавав Дїдицькому „братню руку“ до спільної праці[1]). Але се було кілька місяцїв пізнїйше, в лїтї 1861., — тимчасом у мартї того року ладив він другу брошуру: „Hôlos na holos dlia Halyčyny“, котра вийшла з початком цьвітня 1861.

При видаваню сеї другої брошури Федьковича вже не було в Чернівцях. Він сам каже про той час (від перших днїв марта до лїта 1861.) у своїй автобіографії, написаній 1861. р.: „Не спостиг я тоті піснї розіслати (се б то додаток до „Slova na slovo“, призначений для вояків, розісланий, як видко, ще з Черновець), аж ту припав (сеї зими 1861.), нашому дівізіону марш сюда на Ардаль (Семиград), де-м занедужав, а прикований до ложа недуги, писав-єм усї такі думки, що-м Вам (Дїдицькому) дотепер поприсилав. Не можу Вам сказати, котрими днї я тоті думи писав, тілько знаю, що перша моя поезия, котру-м тутки написав, були „Сонні мари“. — Пішовши у Семигород, Федькович ще й у цьвітни не знав, як люди приняли „Slovo“ і його поезиї. „Що там чувати?

[1]) Материяли, стор. 18.

— питав ся він Кобилянського в листї із 6. цьвітня[1]). — Шо і як сте з Вашим Slovo-м зорудували? — Ни ошукали Ви си в минї?“ Він тілько в липни 1861.[2]) довідав ся, що Дїдицький у „Слові“ похвалив його „истинно поетичний талант“, а так цїлу весну писав собі поезиї тілько під вражінєм розмов та книжок, що чув або читав ще у Чернівцях.

Тимчасом А. Кобилянський видав другу свою брошуру „Holos na holos“. Вона зложена з трох листів: листу ученика 8. кляси тернопільської ґімназиї, Ізидора Якимовича, писаного до Антона Кобилянськото з нагоди першої брошури, і листів А. Кобилянського та Костя Горбаля, писаних до Ізидора Якимовича. Ся переписка приятелїв, бо так вони себе називають, мала на метї дальше виясненє сих питань, що їх порушив А. Коб. у „Slov-i na slovo“: а то 1. справу народної мови і 2. справу письма.

Якимович писав Кобилянському: Zažerjesj sie z „Slovom“, z panom Didyckim, česnym i šeyrym Tvojim bratom i druhom... Vpravdi jest to literacka svarnia, ale i toho ne treba bulo, bo zavše lipše v dobryj sposib, brat z bratom. Dosytj vin sie maje vse vit polakiv, trebaž mu šče i vit Tebe?[3])“ Зрештою Якимович пізнавав потребу „ne lyše naridnoj movy, ale i zminenja pysjma našeho, t. j. užyvanja liter latynjskich“, хоч і казав, що не на часї сю думку виконувати, треба до того помалу брати ся, руська інтелїґенция ще взагалї стидає ся говорити по свойому, нїхто єї не вчив, добре вже, коли вчить ся мови хоч із словарів, як не має з чого иньшого. Найбільша надія на „сьвятого отця Григорія“ (Яхимовича, митрополита), сей „великий заступник нашого сьвятого руского народа не дасть загибати в нещасній долї своїм вівцям. —

---

[1]) Мат. 11.

[2]) Мат. 16.

[3]) Я подаю слова з оригінального листу Якимовича, з котрого А. Коб-ий повипускав дещо.

Він заведе нас на добру пашу. За ним потягне і наш цар".

Наївні були ті думки Із. Якимовича, але чого й вимагати від ученика 8. кляси? Він повтаряв те, що чув або вичитав у „Слові". Кобилянський відповів йому рішучо: „Aby šče na sto rik Poliaky zaarenduvaly u nas misce na svoju movu, to nezapaskudiet ruskoji tak hej naši knyžkovi — boju sie zkazaty Rusyny, voliu — slipcuny". А далї питав здивовано: „Slovariv, tovmačiv treba narodovy do svojich knyžok!?" На адресу Яхимовича кинув докір: „Pastyri tamočni najby očystyly Halycynu vid nakynenoho tam napastev Papizmu — otož to by vny sie prysluzyly krajevy i v zahal osjviti, koby tak přijmleni duchom apostoljskym; a v literaturi najdut sie vže taki, šco maloruščyni krasu pidojmut".

К. Горбаль писав також, що красше відразу прийняти народну мову, ніж доходити до неї манівцями, „помежи словарі та книги чужі". Тимчасом у Галичинї наші учені відгребують старословенщину і не бачать, що „перстев (землею) закидують городець, який другі любовники засадили, придавлюють цьвіти, що нам наше руске житє красять. І має-ж нас зимний мур більше тїшити, як садочок вітцївский? І кому-ж гадка серце не стисне, сли на такі мури подивить ся, що ту на тім місци був рай, якого другого може на сьвітї рідко знайти! А наша нарідна поезия, то правдивий рай!" І при тім Горбаль досить прикро вдарив на Яхимовича та на всїх „пастирів", що все дивили ся на нарід, як на череду овець, стригли її і доїли, а тимчасом „наші пастирі, кілько вже їх було — і від котрого часу, кілько їх є! а маємо ми красну книжочку в руках? написав котрий для наших хлопців гісторию народа, щоби обзнакомити з дїдами, прадїдами? Пишуть своє Богословіє, Баснословіє — Лихословіє і чорт знає що більше, що як читати, то аж піт студений на чолї

виступає. І тото має бути по руски? для „просьвічения народа?!“ Просьвітили-ж го!...“

У сій другій брошурці були ще чотири поезиї невідомого автора, досить гладкі, як на ті давні часи[1]); з них одна: „Вірність козака“ є наслідованєм „Погоні“ М. Шашкевича. Кобилянський додав і тут кілька дрібничок, як н. пр. „Відозва“:

O, Bojany! zahrymit
Ruščynov nad Halyčynov!
O, sokoly! vkryjte sjvit
Tym, ščo huhnajut Moskovščynov!
(21. 3. 1861).

На сій брошурці й скінчило ся видавництво А. Кобилянського, але ще зо два місяці тягла ся його переписка з Якимовичем[2]). Кобилянський шукав собі прихильників для своїх думок і навертав Якимовича на свій бік; сей на хвилю ніби то приймав гадки черновецького реформатора, але потім з тим більшою силою боронив „Слова“. Кобилянський мав крім літературних інтересів ще одну реформу на меті: заводити веґетарияніїзм, бо сам був завзятим веґетариянцем. Якимович, сам бідний і голодний ученик, опущений родиною, не міг того зрозуміти, що можна обійти ся без мяса. Крім того Кобилянський, хоч сам був православним теольогом, „любив Лютра“ і промовляв за тим, щоб не дихати таким огнем на Поляків, як „Слово“ дише (а за ним Якимович); Якимович, хоч був уніятом і уважав митрополита Яхимовича проводирем Русинів, збирав ся йти на православну теольоґію, в поглядах на Поляків був дуже завзятим, поперечив ся навіть з Кобилянським за латинську азбуку, назвавши його „польским Ру-

[1]) А. Кобилянський оповідав мені, що мав сї поезиї ще з ґімназиї; диктував їх ученикам проф. Мих. Полянський.

[2]) Ся переписка задержала ся, іменно є листи Якимовича і бруліони листів А. Кобилянського. З них я й подаю ще деякі дальші звістки.

сином“, що виховав ся під впливом „якогось Куліша“. Треба було Якимовичеви толкувати, хто такий Куліш і чого він хоче, — одним словом труд був за великий, щоб навернути сего чоловіка, і Кобилянський очивидно знеохотив ся.

Для нас у переписці Кобилянського найбільше інтересні ті вісти, що відносять ся до Федьковича. Замісць брошур загадував А. Кобилянський видавати народну ґазету. Якимовичеви писав він про се 27. цьвітня 1861. р.: „Fedjkovyč choče vid davna vže vidavaty krasnu gazetu čysto naridnu; koby to naši Rusyny mohly jak začuty, ščo to za žytie dlia nas buloby utvoreno vid bohacty Muz toho čolovika i jemu podibnych, toby tysiečamy jazykiv prosyly ho i platyly jako prenumeranty, aby lyš borše utvoryty toto žytie. Slovisty by pukly zi zlosty, ščo Rusynam sie utvoryly očy na lipši vzory!“

В листї до Куліша (7. мая 1861.) писав А. Кобилянський також: „Myby tut vidavaly gazetu naridnu; osoblyve Fedjkovyč davno tym plianom zajmaje sie, ale jak tut do hrošej pryjty, do prenumerantiv, to neznaty. Jakby mož z Vamy zavjezaty jakyj zvjezok, jakby vin mih čerez Vas svoji Muzi utvoryty dorohu do ruskoho naroda, napyšit, prošu, a toto by duže utišylo jeho zbolile serce, zbolile, bo ošukane na sim sjviti, v kotrim tak malo prostoty, toji prostoty idealnoji, ščo nas do hidnosty Boha pidojmaje!“

Куліш, хоч і віднїс ся прихильно до заходів А. Кобилянського[1]), не знав, як порадити йому у справі ґазети, — зрештою по кількох поезиях Федьковича, які тодї були відомі лише зі „Slova na Slovo“, не міг зміркувати, чи потрафив би він і часопись видавати. Так і не дійшло сим разом до нового видавництва, а Кобилянський в маю 1861. р. укладав собі вже новий плян, по скінченю теольоґії, виїхати до Німеччини на дальшу науку,

[1]) Мат. 11.

(між иньшим він постановив учити ся й гідротерапії по методї Ріхтера), — уже рішав свою долю, як писав: „чи бути попом і мати гроші, чи бути вільним і зарабляти на свобідне житє“. Він рішив ся на те друге і православним сьвящеником не був ніколи. В лїтї 1861. виїхав із Черновець до Львова, а потім до Німеччини. Горбаль, зложивши іспит зрілости, також виїхав тодї з Черновець.

V.

Федькович у Семигороді 1861—1863 р.

Відхід Федьковича до Семигороду. — Недуга його. — Неприємности у службі. — Намір покинути військо і шукане нової служби. — Гуцульська одежа. — Зносини А. Кобилянського і Федьковича з Б. Дідицьким. — Поезиї Федьковича у „Слові“ 1861 р. — Окреме видане поезий. — Думка Дідицького про них. — Непорозуміня Федьковича з Дідицьким і А. Кобилянським. — Біографічні моменти в поезиях Федьковича з 1861. р.

В жовтни 1860 р. почав сей відділ 41-ого полку, що був у Чернівцях (се був 3. баталїон), переносити ся до Семигороду: до Марош-Вашаргель і Секель-Удваргель[1]). У звязи з сим перенесенєм війска була очивидно і подорож Федьковича із Черновець на Станїславів до Пешту та побут на Угорщинї, що забрали йому час від 26. грудня 1860 до перших днів лютого 1861., коли він вернув ся знову до Черновець. Тут був він тепер не більше, як з чотири тижнї, і з початком марта 1861. відійшов з рештою війска також до Семигороду. До кінця 1861. року жив Федькович у Kezdi-Vásárhely, як видко з його тодїшнїх листів, посиланих із сеї місцевости. В сусїдстві, у місцевостях Csik-Szereda, Gyergyó-Szent-Miklos, Alsó-Csernaton, Felsö-Csernaton і Bereczk стояли иньші

---

[1]) Geschichte, 647, 649.

відділи 3-ого баталїону. У переписцї Федьковича згадують ся декотрі із сих місцевостий.

Рік 1861-ий в житю Федьковича незвичайно важний, бо того року він написав переважну частину сих поезий, що їх при кінци 1861-ого р. видав Дїдицький. Сї поезиї виробили йому відразу славу поета, найбільшого на ті часи по Шевченку, хоч люди, читаючи їх, і не знали докладнїйше, на скілько вони були наслїдком житя самого поета. Тимчасом близші відомости про його тодїшнє житє дають нам спромогу, зрозуміти поета і його поезиї ще лїпше, позваляють заглянути в його душу, в котрій зродили ся ті щирі думки, що так загально подобали ся.

Передовсїм мусимо звернути увагу на стан Федьковичевого здоровля в 1861. роцї. Дня 6. цьвітня 1861. р. писав поет А. Кобилянському: „Не бануйте на мене, шо я си Вам з моїм листом так опізнив, але я дуже слабую, і від нїмецкого великодня нинї по перший раз на годинку з ліжка устаю, аби до Вас, до п. Марошанки і до Екгардта по пару слів написати. — Як борзо я си поздоровію, і ци я си поздоровію, того ни знаю, бом моц слабий, — в Гоморі[1]) діставєм запалїнє шиї, і від того часу до здоровя прийти не можу. Лїкар самий не знає, шо минї є, але претцї дає надїю, шо за пару місяців здоров буду, — дай Боже, бо мене не конче кортит, на Венгерщинї погибати[2])“. В сїм самім листї читаємо також про обяви страху, звичайні при неврастенїї: „Душа моя шос віщує, — ци смерть, ци нещистє, ци може і щистє, — сам ни знаю, — відпишіт, прошу, — година зо годинов буду Вашого листу ждати“[3]).

А. Кобилянський, котрий уже богословом займав ся гігієною, по сїм листї Федьковича писав Кулїшеви про його (Федьковичеве) „зболїле

[1]) Гура Гумора — містечко на Буковинї.
[2]) Мат. 9.
[3]) Мат. 11.

серце, зболїле, бо ошукане на сїм сьвітї, в котрім так мало простоти, тої простоти ідеальної, що нас до гідности Бога підоймає! Ошукав ся, хоть чувство єго горяче немало лишило му на недолю гарту фільозофічного"[1]). Виходить, що Кобилянський добачував у Федьковича більше психічну недугу, як фізичну, — і се справди так і було.

В листї Ф-а з 12. травня (мая) 1861. ми так і читаємо: „Вір ми, шо я вже гей дурний хожу, і сам ни знаю, анї шо зо мнов си робит, анї шо я робити маю... Ти мусиш знати, шо мене мій лїкар ни сповна розумним (irsinnig, schwarze Melancholie) описав... Минї си навіть уже самому видит, шо я ни маю усего розуму, — так мене Господь Бог покарав, — за шо, ни знаю"[2]).

Цїлий лист з 12. мая писаний під вражінєм смерти Федьковичевого товариша, фірера Поповича, котрий хотїв розігнати пяних вояків, а ті його вбили, — коли Ф-ич писав свій лист, Попович лежав ще на марах — із сеї причини находимо в листї поета правдиві зойки розпуки, — але нема сумнїву, що не сама смерть товариша навела на нього такий смуток, — він сам був хорий на мелянхолїю. Кобилянський (в листї з 18. мая 1861) пробував лїчити його суґґестиєю, та радив жити иначе, мірно, і лїчити ся водою. Вмовлював, що у него є сильна воля, нехай надїє ся на Бога та вірить у свою будуччину, котра принесе йому славу[3]). Федькович і сам старав ся ратувати себе таким способом, що хотїв покинути військову службу, але се йому тодї не вдало ся; він і сам роздумав ся.

У такий то час тяжкого пригнобленя душі написав він свої поезиї: 1. Сонні мари, 2. Пречиста Дїво, радуй ся, Маріє, 3. Ой вийду я з хати тай стану думати, 4. Як я, братя, раз сконаю і 5. Весна ся вернула, всї пташки щебечуть (се на па-

[1]) Мат 12.
[2]) Мат. 330 - 333.
[3]) Мат. 13—15.

мятку по товаришу Поповичу) — самі поезиї, повні туги та тяжкого смутку.

У вересни 1861. р. писав Ф-ич Кобилянському таке про свій стан душі: „О Ти високого, чистого, непоятного духа, — я з Тобойов одним загоном линути не можу і не зможу, хиба що Ти мене двигнеш. Але того може вже не потрафиш; читай мої поезиї, котрі Тобі тепер посилаю, (се були названі висше поезиї), подиви си, шо си в мої души діє, — ні, діяло, — бо тілько болю, тілько нуждованя, тілько страти перепалили вже моє серце, оно більше ни гріє, бо оно вже студеніє, стине, вже си мотає в паутину, ніби той шовковник, почуваючи вічну, вічну студінь. — Так мене, милий брате, моя нищастна доля змінила; ни можу ї втечи, то най си хоть перед нев сховаю в егоїзм твердий, студений, як камінь, і буду видіти, ци Ти для мене однакий зостанеш... Моя доля май ворожлива, ніж аби она мала допустити, аби на темні дорозї мого житя минї такий високий приятель заснияв, як Ти“[1]).

І з поезий, післаних із сим листом А. Кобилянському, і із наведених висше слів Федьковича видно знову, що се писав чоловік, хорий передовсїм душею. Нагадує ся нам діягноза Федьковичевого лїкаря з весни, — вона була вірна. Потвердженє єї находимо і в словах поета, писаних до Горбаля, уже по виданю поезий Дїдицьким, в січни 1862: „Я сими дни слабував шос трохи, а я сеї зими і того лїта богато занепадав і дуже занепадав; туга за моїми горами, повними піснї і бервінку, мене си коснула, — нидїю очивидьки від днини до днини, а наш войсковий лїкар каже, шо як я свою тугу ни укою, то нема минї відки богато жити. — Не жаль минї сего світа, милий мій друже, вшак знаєте дуже добре, шо усе, шом любив і шо мене любило, перед

[1]) Мат. 21.

Богом спочиває, а я лиш сам си озде блукаю, не мавше нїгде притулку, як та бідна билина, але претцї жаль би минї ще гинути, бо чую в собі силу, шобим си свому світлому народови міг співаком прислужити, а тепер аж собі зміркуйте, любчику, як я си Вашим листом урадував, бо ци-ж могло би мене шо дужше май увеселити, як та відомість, шо люде мене ще за люде мают, а ни хочут минї на сторонї марне погибати дати! — О, Ви не здумаєте, Соколе, який я при ті гадцї щасливий, шо нинї-завтра у свої краї, межи свої люде си поверну і їм ще най хоть лебедю пісню заспіваю. — Коли-ж мене лиш сама думка так щасливим робит, який же я тогди аж щасливий буду, як тота думка на яві стане?[1])“

Тут уже і сам поет подає одну з причин своєї недуги: була се туга за своїми горами, чи то взагалї за рідним краєм, за своїми людьми, туга, що доводила його до глубокого смутку.

На сю появу його душі ми мусимо заздалегідь звернути пильну увагу, бо се (1861. р.), о скілько нам відомо, його душевна недуга вперше виступила так виразно. Причини сеї недуги були ріжні. До вродженої нервовости поета, яку Роткель замітив у него ще за хлопця, долучили ся ще ріжні иньші пригоди, звязані з побутом його в Чернівцях і зі службою.

По тяжких воєнних походах в Італії, Федькович прожив кільканацять місяців у Чернівцях, де його житє зовсїм инакше склало ся, як доси. Хоч Чернівцї й не були в ті часи великим містом, але своїм житєм були без сумнїву інтереснїйші, нїж ті далекі містечка у Семигородї, де так довго пробував поет; тут були свої люди, було красше, інтелїгентнїйше товариство, з котрим Федькович, вернувши з війни офіциром, міг приставати; тут розмова і розривка була иньша і красша, нїж з вояками у непривітних касарнях. І Нїмець Най-

---

[1]) Мат. 32.

бавер і Українці: Кобилянський та Горбаль, помітивши у Федьковича поетичний талант, розбудили і підтримували у него авторську амбіцию. До того любов, хоч і несьмілива, до інтелїґентної дївчини Емілії Марошані піднимала його душу також немало. Одним словом його душевне житє стало куди богатше від попередного, його сьвітогляд поширшав, його бажаня зросли, — поет тілько починав жити житєм, яке подобало ся йому.

Коли нараз те все урвало ся! Покидай Чернівці і Буковину, покидай осьвічених товаришів і любу дївчину, забувай усї лїтературні інтереси і йди цїлими тижнями у далекий Семигород на таке саме житє, як було перше. Очивидно було се дуже гірко. Чим далї відходив поет, тим виразнїйше бачив свою втрату і ріжницю поміж своїм минулим житєм в Чернівцях, а теперішнїм.

Він заслаб ще в дорозї, на Буковинї, на запалїнє шиї, значить: перестудив ся. І так хорий ішов чи може й їхав возом у Семигород. А тут і військова служба приносила з собою також богато неприємности.

„Днем перед віходом з Черновец, так і маршем мавєм много неприємних трафунків, так шо минї стан войсковий, а не так стан войсковий, як офіцирский від дня до дня уритнїйший[1]), бо не під одним тонким кабатом підле, і дуже підле серце животит, а то бідне слово: гонор, — думаєте, шо єго хто розуміє?[2])“ Так писав Федькович Кобилянському в цьвітни 1861. Які се були ті „неприємні трафунки“, ми не знаємо, але із слів поета виходить, що се були якісь більші непорозуміня з товаришами-офіцирами.

Прийшовши до Кезді-Вашаргель, Федькович захорував ще тяжше і від „нїмецького великодня“ до 6. цьвітня пролежав у ліжку. Була се слабість не з тих, що хорий не годен до нїчого взяти ся,

---

[1]) Уритний, волоське слово, — поганий, відразливий.
[2]) Мат. 10.

бо сам Федькович каже у своїй першій автобіоґрафії про той час: „Прикований до ложа недуги, писав єм усї такі думки, що м Вам (Дідицькому) дотепер поприсилав. Не можу Вам сказати, котрими дни я такі думи писав, тілько знаю, що перша моя поезия, котру м тутки писав, були Сонні мари“. Писав він сї думки, не знаючи, як люди приняли його поезиї у першій брошурі Кобилянського — „шо там чувати, шо і як сте з Вашим Slovom зорудували?“ — питав ся Федькович Кобилянського ще 6. цьвітня[1]) — хоч тодї вже Дідицький надрукував був у переписцї свого „Слова“, що рівно з Кобилянським цїнить високо справди поетичний талант Федьковича; писав він свої поезиї ще до лїта тілько під вражінєм розмов з Кобилянським і його намови, щоб виповісти свою тугу, яка налягла на його душу. Його поезиї з того часу є сьвідоцтвами його недуги, але заким ми станемо дошукувати ся в них звязи з житєм поета, мусимо ще придивити ся, які ріжні форми приймала ся туга.

Ще в Чернівцях намовляв Кобилянський Федьковича, щоби він покинув війско і пішов на пенсию. Що мав би Федькович потім робити і з чого жити, над сим мабуть обидва докладно не застановляли ся, даючи волю молодечій фантазиї. Ще в маю 1861. писав А. Коб-ий Кулїшеви: „Ми би тут видавали ґазету нарідну; особливо Федькович давно тим пляном займає ся, але як тут до грошей прийти, до пренумерантів, то не знати[2])“. Не знав того й Кулїш, як порадити двом фантастам, і Кобилянський небавом покинув сю гадку і виїхав з Черновець, мабуть не без гнїву до Федьковича[3]). Той троха більше думав про своє положенє і оправдував себе, чому на пенсию не хотїв іти. „На пенсию не піду, нє, бо нїмцї від

---

[1]) Мат. 11.
[2]) Мат. 12.
[3]) Мат. 20.

чоловіка вимагають, аби з тими 20-ма левами по боярски жити, — не знати, відки, — а вітак чоловіку доля усе завязана, і він, як то кажут, ні сплив, ні втонув[1])". Так писав Федькович ще з весною. В осени, у вересни, повторив те саме: „На пенсию не пішовєм, бо лиш я знаю, який то то гіркий хліб, — хліб? — неволя! а я бажаю свободи, свободи, милий брате! Дай мині кавалок хліба сільского, дай мині свиту, а зараз скину свої золочені шати, і буду хлопом, мужиком, але буду слобідним[2])".

„Рад би я, гой рад до наших країв, межи мої Гоцули повернути, але нема мині там відки жити, не мавши жадного притулку. Правда, шо мама моя хатку і кавалок грунту має, але мама, хоть з простого стану, встидає си ним, гордує і лиш на висоту бгає (Господи Боже прости) — а я лиш в простім стані щасливим бути можу, бо ще лиш в простім стані добре серце, гонор, поезию найти можна, а инде? рідко або ніколи[3])".

Так нарікав Федькович у своїй слабости вже на весну 1861., стараючись навіть видумками, у котрі мабуть сам вірив, переконати Кобилянського про своє тяжке положенє. Бо коли він бажав лише „кавалка хліба сільського", свити і свободи, то міг те мати безпечно на материнім господарстві. Дім матери — се не була „хатка", бо ся хатка була чи не найбільша тоді в Путилові, а „кавалок грунту" був зовсім гарненький і міг по господарськи прогодувати добре Федьковича з материю. Притім Федькович ще дещо видумав, сказавши про свою матір, котру зрештою дуже любив, що вона з простого стану, а проте встидає ся сего стану, гордує і лиш на висоту бгає, бо справди мати була попадянкою з роду,

---

[1]) Мат. 10.
[2]) Мат. 21 і 23.
[3]) Мат. 10.

і хоч осьвітою може й не богато ріжнила ся від „простих“ селянок, проте як вдова по сьвященику, а потім жінка мандатора, мати офіцира, теща сьвященика, споріднена зі сьвящениками, могла хоч троха „на висоту бгати“, бо так і виходило з обставин єї житя. Була се одна з тих видумок, яких досить богато пустив Федькович про себе, про батька і матїр, саме в часї своєї недуги 1861—1863. р., а то і в часах, коли чув ся здоровшим. Нема причини, брати їх на карб лихої волї поета; він писав таке несьвідомо, бажаючи у своїй неврастенії переконати людий і правдою і видумками, як у поезиї, про свою недолю. „Радьте, пане Кобилянський, ангеле мій благий, бо минї горе, — писав Федькович. — Нема жадного способу, аби межи Гоцулами прожити можна? Нема, видит ми си, — але Бог батько, — сербский край не далеко, піду і пристану у вояки, покину я свій край, побаную, тай перестану, — а хоть і не перестану, то може си минї хоть сї щасливі часи обернут, шом, бувше простим жовняром, при войску прожив;

бо мої братя правим серцем жили
і чтили гонор, чтили Бога, віру,
не знали фалшу, збитків, лицеміру,
бо мої братя — того си не вчили[1])“.

Читаємо сї слова поета і знову дивуємо ся йому, як він тут хилить ся до приятеля, мов мала розжалоблена дитина до матери, щоб її потїшила, і просить о раду, хоть сам красше від Кобилянського знає спосіб, якби межи Гуцулами міг прожити; називає ті часи, коли був простим жовнярем, щасливими, хоч у листах[2]) і в поезиях з того часу гірко нарікає на те, що його навіть били у війску (се було видумкою), — і що найчуднїйше: з війска хоче ратувати ся утечею — до сербського війска, з офіцирського стану утечею до стану

---

[1]) Мат. 10.
[2]) Мат. 33.

простих жовнярів... Усе те очивидно хоч і не поетична видумка, але все видумка, подиктована незрівноваженою душею хорого поета.

І яких то ріжних занять не придумував Федькович для себе, коли у него дозрівала думка, покинути війско! На випадок, коли б Кобилянський став сьвящеником, думав стати у него дяком — і се у него був „красний сон“. Писав (мабуть знову видумку), що за него сватають мужичку і він готов за стихи борозни по поли писати[1]). Під конець 1861-ого року стали вже його долею журити ся й у Львові, Горбаль з якимсь богословом ходив до члена виділу краєвого Лавровського просити о яку посаду для Федьковича, — придумали або надзір Ставропигійської друкарні передати йому, або місце у якімсь уряді[2]). Тимчасом сам Федькович мріяв далї про місце учителя або при театрі, або навіть про занятє вандрівного сьпівака з лїрою(!), що йому дуже подобало ся; радив ся навіть Кобилянського, чи не добре було би застрілити себе(!)[3]). Надія на перенесенє до Львова, яку йому подав Горбаль разом з вісткою, що його поезиї, видані Дідицьким, загально подобали ся, дуже звеселила Федьковича і він уже дуже докладно став умовляти ся про службу: перше, щоби вона була безпечна, а друге: щоби йому вільно було ходити в сердаці і кресани. Отся постанова, носити ся по гуцульськи, яку він потім і виконав, на стілько цікава, що варто послухати власних слів поета:

„Шо я, бувше в цівільнім станї, лиш в сардаці тай у кресани ходити гадаю, то я не казав лиш на жарт, але тото моя вірна правда, і я міг би лиш тогди службу якус приймити, якби минї мою сїльску одежу носити не боронили, — я не кажу, шо я бим акурат з простого сукна одежу

---

[1]) Мат. 22.

[2]) Мат. 25.

[3]) Мат. 30—31.

лиш носив, бо як би чоловік лиш затєкав, то міг би собі оден або і два ряди одежі і з тонкого сукна дати зробити, але крій і краска то би мусіла токма така бути, як то у нас в горах нося. — Ви будете си сміяти, честний друже, і скажете, шо то є „марота“, — може бути, але я ї си покинути не гадаю; „кабат або сардак!“ — так я раз собі присягав, і свою присягу не поломю[1]).“

Хоч ся „присяга“ в 60-их роках м. стол. не була чимсь незвичайним і відповідала зовсїм думкам тодїшнїх галицьких народників, що носили козацьку одежу, однак була перепоною до державної служби, і при осягненю місця управителя друкарнї ставила деякі перешкоди, з котрими Ставропигійський Інститут мав певно клопіт. Можна собі легко уявити, що тодї неоден із заряду сего Інститута сказав або хоч подумав собі про Федьковича: „От якийсь дивак!“

Тай нам, по довгих лїтах, ся постанова, носити гуцульську одежу, завдає деякого клопоту, як психольогічна загадка. Галицькі студенти 60-их років носили козацьку одежу тай перестали, а тут офіцир задумав перебрати ся по гуцульськи і, скоро тілько покинув війско, справди перебрав ся тай носив ся так до самої смерти. Виходило се очивидно із його тодїшнього способу думаня: „Я лиш в простім станї щасливим бути можу, — писав він — бо ще лиш в простім станї добре серце, гонор, поезию найти можна, а инде? рідко або нїколи“. Длятого то Федькович приставав радше з простими вояками, як з офіцирами. длятого і той час, як сам ще не був офіциром, називає щасливим, длятого й сам себе понижував до простого стану, придумавши до того навіть цїлу історию про свій рід. Був се демократизм, доведений аж до несмачних видумок хорим поетом — навіть тодї хорим і ненормальним, коли иньші помічали у него тілько дивацтва.

---

[1]) Мат. 33.

Тимчасом сей демократизм диктував поетови свої умови: „Найраднійший бим був службі при Ставропігії, бо сеся менї на усї боки найлїпше си подобає, лиш коби она менї що до 2-го пункту (гуцульської одежі) перепони не робила; до цісарскої служби, таки правду скажу, не конче мене душа тягне, хиба що би то така професура при висших школах була, а минї що до 2-ого пункту не перечила. (Подвійна утопія, бо Федькович не мав такого приготовленя, щоби міг бути професором при висших школах, а крім того справди чудно, як він уявляв собі професора висшої школи в гуцульській одежі!...) Але таки, як кажу, „найлїпша би така служба, що би і де би чоловікови нїмцї сьвіт не путали, бо я бим в свій час також рад був, подеколи на рускій сценї виступати, куда мене душа дуже тягне... На пенсию нїяким сьвітом бих не пішов, бо я хочу бути, як єм казав, від нїмецкого волокна раз на завсїгди вільним, а як то не могло би бути, то волїю на шию вже кайдан, нїж петельку[1])“.

Очивидно з таких плянів при таких умовах не могло нїщо вийти і вже в марті 1862. Горбаль повідомив про се Федьковича. Той відповів на се: „Не гадай, шо Ти мене зажурив, бо я ще до Тя пишучи, знав, що з того усего нїчо не буде... Шо ти мене, братчику, обсудив, (Горбаль писав мабуть, — листу його нема, — що ті умови Федьковича тяжкі і дивні), тото ми не дивниця, тай і не сержу си на тото, бо знаю, що мене нїхто в сьвітї ще не зміркував тай і не годен зміркувати. а відки Ти би мене мав пізнати? — Кажи Ти кілько хоч, що мня знаєш, коли я знаю, що Ти мене все таки не знаєш[2])“. Прочитавши се, міг Горбаль сказати: „Справди!“ Тай нам не легко зрозуміти душу поета, бо коли б ми схотїли дивити ся на него, як на нормального, здорового

---

[1]) Мат. 34.
[2]) Мат. 37 і 38.

чоловіка, то мусїли б сказати, що він занадто вже дурив людий своїми видумками. А тож він в однім листї до Горбаля[1]) — чого доброго — навіть свого батька зачислив до покійників, хоч батько ще жив і служив здоров у Чернівцях. Добачувати у такім поступку тілько брутальність здорового чоловіка — не можна, бо той же сам Федькович і в листах і в поезиях і у своїм житю 1861-ого р. показує ся нам дуже мягким і добрим чоловіком. Згадаємо тут тілько на основі листів, що він дуже тужив по смерти свого товариша Поповича і свому слузї Урсуцї, що з неосторожности втопив ся, справив похорон за свої гроші; обох же помянув у гарних поезиях. Тай так цїлий той час, поки покинув війско, був стужений і дуже розжалоблений. — І він же сам нї з того нї з сего написав, що мати його паношить ся, батько помер, що він сирота, як билина в поли, не має нїгде притулку і т. п. Се переходить межі здорового розуму і сягає уже туди, де починає ся душевна недуга. Дальший розвій сеї недуги прийде ся нам потім зазначувати, а тут покищо треба нам подивити ся, як відбило ся його житє і думки в поезиях, писаних 1861. року, та як дійшло до виданя сих поезий Дїдицьким.

Істория двох брошур Кобилянського уже відома. Федькович приняв гадки Кобилянського і Горбаля за свої так що до мови, як і що до письма. Він до самої смерти не писав инакше, тілько народною мовою з великою примішкою гуцульського діялєкту; і що до письма, більше як рік по відходї з Черновець, був тої гадки, що Кобилянський, та уживав латинсько-чеської правописи. Потім почав писати буквами і правописю „Вечерниць“, чим дав доказ, що красше зрозумів справу письма у галицьких Русинів, нїж Кобилянський. Латинські букви, чи на чеський чи на

---

[1]) Мат. 39.

польський лад перероблені, годї вже було між Русинами завести.

Федькович відійшов до Семигороду і не знав, як його поезиї у „Slov-i na slovo“ подобали ся. Захорував і не міг навіть листом спитати ся, що чувати в Чернівцях. Тимчасом Кобилянський, хоч як остро відповів Дїдицькому у своїй брошурі, таки писав йому, що готов дописувати до „Слова“, тілько ставив умову, як можна здогадувати ся, щоб йому друкували дописи його правописю. Дїдицький відповів йому при кінцї марта 1861. р. „Ваши дописи охотно помѣстимъ въ Словѣ, а тôлько не ставѣтъ намъ условій, которымъ мы ніякъ удоволити не можемъ. Тое же саме объявляемо Ч. Другови Вашому, П. Федьковичу, которого истинно поетичный талантъ мы согласно съ Вами цѣнимо высоко, и для того рады бысьмо, аби ôнъ крѣпкіи силы свои сполучилъ съ силами всѣхъ инныхъ подвижникôвъ нашои словесности[1]). Сю відповідь і похвалу для себе прочитав Федькович тілько в перших днях липня 1861. і зараз написав лист до Дїдицького. Подякував йому за прихильну оцїнку, за „милу відомість“, і запевнив, що він анї не просив Кобилянського, щоби зголосив до „Слова“ його готовість дописувати, анї не ставив нїяких умов, що самі собою є „майже сьмішні“. „Ваше ласкаве бажанє — писав Федькович по нїмецьки — щоб я свої сили злучив із силами иньших подвижників руської лїтератури, зробило мене справди гордим, але я не знаю способу, як би я міг виконати вашу надїю на мене, як би я міг мойому горячо улюбленому народови прислужити ся піснею і сьпівом так вірно, як вірно служу мечем свойому найяснїйшому цїсареви. Отже коли Ви справди поважно думали про мене, в що я вірю, то прошу бути й на далї ласкавим до мене і порадити менї, як би то найлїпше міг я

---

[1]) Мат. 9.

ужити мого невеличкого національного поетичного та письменського таланту[1])".

Із сим листом післав Федькович Дідицькому дві свої поезиї: 1. Товариші: Гей, брате милий, гей ци чуєш і 2. переклад з Улянда: Співацка клятва, просив переписати їх кирилицею (я — писав він — уважаю азбуки лише способом, а не метою) і помістити в альбумі, про який чував, хоч не знає, хто ним займає ся. Притім заповів, що готов прислати і свої новелї до альбума та що за свої твори не бажає жадної заплати, бо „його стан і доходи звільняють його від сего прозаїчного жаданя".

Дідицький ще того самого місяця надрукував прислані поезиї Федьковича і додав до них замітку, якою й зловив його хоть на пів року для себе. Треба признати, що редактор „Слова", хоч дивив ся на сільсько-народну бесїду як на „скромний материял", проте не відносив ся тодї до народної мови ворожо, а на поезиях розумів ся більше, нїж хто иньший в Галичинї за його часів. Він надрукував у „Слові" таку замітку при поезиях Федьковича:

„Съ правдивою радостію помѣщаемъ ту поетичныи утворы многонадѣйного, но мало еще извѣстного руского пѣвца І. Федьковича, желаючи звернути увагу на ихъ велику цѣнность такъ що до содержанья, якъ и що до формы. Молодый пѣвецъ, возросшій межи спѣвными Гуцулами, одаренный глубокимъ для поезіи чувствомъ, составляе изъ скромного матеріялу сельско-народної бесѣды пѣсенныи творенія, которы идутъ въ заводы съ утворами найлучшихъ нашихъ поетовъ. Оцѣняючи вполнѣ его стремленье, намѣряючое сохранити въ нашой поезіи выразъ чисто-народный, мы радо витаемъ его въ нашомъ кругу, до которого онъ въ цѣли вспôльного дѣйствованья на полю рускои сло-

[1]) Мат. 17.

весности самоохотно нынѣ приступає. Съ тою же цѣлію подае намъ братню руку и Г. А. Кобылянськiй, даровитый труженникъ на нивѣ руской письменности, владѣющій превосходно словомъ популярнымъ народнымъ. Мы надѣемся, що при ихъ помочи стане тымъ крѣпчайше успѣвати оная часть литературы, котора безпосередно призначена для народа и котора высше всего нынѣ для насъ потребна". *Ред.*

Крім поезий Федьковича поміщена тут „поезия" А. Кобилянського п. з. „Передъ Богомъ" про гору Цецину під Чернівцями:

Цецино руино, пôдъ небо сь мня взяла,
Якъ зоря зъ за хмары на землю свѣтила!
И тамъ мы нынѣ разомъ зостали,
Якъ птахи пѣсню Богу спѣвали,
Якъ яснôсть сонця Бога хвалила,
А горы, небо и хмары,
Що яснôсть тоту не мали,
Руменьцемъ Богу честь ôтдали.

В тім самім числї „Слова" була оповістка про „Проповѣди А. Кобыляньского" в чисто-народній мові, котрі „залицяются(!) до якъ найборшои предплаты[1])".

Таким способом обидва приятелї, Федькович і Кобилянський, зійшли ся у „Слові", — зловив їх Дїдицький і уступкою для народної мови і похвалами, хоч хто прочитав поезиї обох, бачив зараз, що Кобилянський не поет.

Кобилянський перебував тодї вже у Львові і сходив ся з Дїдицьким; відписав собі навіть у него лист Федьковича, де сей писав: „Правда, я знаю пана Кобилянського особисто і дуже його поважаю, але сим разом посунув він свою приязнь до мене троха за далеко і мене, мабуть мимоволї, так сказати-б, виставив на сьміх, бо Ви чей не повірите, щоб я був такий безумний і ставив поважаній редакциї умови, що є майже

---

[1]) Мат. 18—19.

сьмішні[1])". Розуміє ся, Кобилянському не дуже було мило читати такий уступ в листї Федьковича і він тодї сказав перед кимсь у Львові, що ошукав ся на Федьковичу[2]). Сей хтось дав знати Федьковичеви. Вийшло мале непорозуміне між приятелями, хоч Кобилянський і не міг дорікати Федьковичеви за присилку своїх творів до „Слова", коли й сам так робив.

Ще в листї з цьвітня 1861. питав ся Федькович Кобилянського: „Не ошукали Ви си в минї?[3])" — і сї слова не можна инакше розуміти, тілько так: „чи Ви й далї думаєте, що я справди поет і ваш?" Кобилянський відповів, що не ошукав ся. Тимчасом Федькович, не спитавши ради приятеля, став посилати поезиї Дїдицькому. Дїдицький виписував йому друковані подяки, котрі всї могли у „Слові" читати. У перших днях вересня була у „Слові" ч. 60. така нова переписка:

„ВБл. Г. Федьковичу. — За присланныи стихи сердечно дякуемъ; при доброй способности мы напечатаемъ ихъ будь въ Словѣ, будь въ якомъ сборнику. О дальшую присылку такъ поезій, якъ и приреченыхъ повѣстокъ прозою умильно просимъ. Ваша мысль о издаваніи белетристичного письма „Вечерницѣ" — дасть Богъ — може осуществится съ будущимъ рокомъ, тѣмъ бо́льше, коли надѣемся, що въ дѣлахъ словесности нашой участвовати стане такожь Украина[4])".

Всї, що не годили ся з Дїдицьким, або хоч підозрівали його наміри, могли жалувати, що

---

[1]) Мат. 17.

[2]) „Коби тото я ся хоть на два роки в свої земли вздрів, заспівав би я вам инак, — міркую, що нї Кобилянський нї ти би вже більше не сказали, шо сте ся на менї ошукали. Так, бачиш, писано ми раз зі Львова". Пор. лист до Горбаля, Мат. 44.

[3]) Мат. 11.

[4]) Мат. 20 — Між присланими у вересні або може ще в серпні 1861. р. до „Слова" поезиями була очивидно

Федькович пристав до него, тим більше, що поезиї нового поета дійсно були гарні і загально подобали ся. Сам Федькович, хоч як далеко жив відо Львова, міркував також, що щось у його поступках недоладне, хоч і рад був у своїй недузї та тузї, що от найшла ся нагода, заняти свою душу чим иньшим, як самими жалями та нарікане́м. Тепер нам будуть зрозумілі слова його в листї до Кобилянського з вересня 1861.: „Ти пишеш, шось на минї не ошукав ся, — сьмішна річ, бігме, — не читав єс мій лист до „Слова“? — не кажеш сам, що неретенно виступаю в наші справі? — тай ще на минї не ошукав ся! — А щож би робити, аби Ти на минї вже раз ся ошукав? О, Ти високого, чистого, непоятного духа[1])...“

Тимчасом Кобилянський виїхав до Німеччини і Федькович, так сказати-б, вийшов зпід його опіки. Сї поезиї, що Кобилянський мав від него, передав він Дідицькому; крім того прислав нові сам поет — і так повстала у Дідицького думка видати їх разом. Шкода, що нема з тих часів переписки поета з редактором „Слова“ — здаєть ся, Дідицький не жалував тодї комплїментів Федьковичеви і зовсїм щиро радував ся його поезиями. Один уступ з його листу післав поет Кобилянському, — варто хоч його подати на зразок, як навіть чоловіка, що в принципі не годив ся на народну мову в лїтературі, захопила правдива поезия Федьковича. „Повѣрте менѣ, — писав він йому — о вашихъ поезіяхъ такій маю судъ, що и найменьшу пѣсеньку, яку лишь напишете, достойно — а навѣть святымъ обовязкомъ есть, напечатаньемъ обнародовити. Ви есьте природный

і „До нашого батька Могильницкого“, надрукована в ч. 66-ім „Слова“. В ч. 76-ім „На могилї мого брата“ (Весна ся вернула, всї пташки щебечуть, в ч. 83: „Співацка добраніч на скін Тараса Шевченка“, в ч. 84: „Празник у Такові“ і „Співанка“ (Зашуміли темні лози).

[1]) Мат. 21.

поетъ, а що лише напишете, буде поезія. Всѣ мы бôльше на книжкахъ выученй поеты, скоро не овладѣе котрого зъ насъ грѣшный духъ ароганціи, всѣ мы уступимъ вамъ приналежне первое мѣсце, яке предначертавъ вамъ середъ народа Руси спѣвацкій ей геній. Маючи то предназначенье, записане въ книзѣ судебъ вышнихъ, вы уже нѣякъ не въ силахъ вырвати ся изъ чародѣйного руской поезіи круга, якъ не могъ того до самой смерти доказати Тарасъ Шевченко. Ваша доля се задача велика: маете спѣвати рускому народу пѣвцемъ его найвѣрнѣйшимъ, а молодымъ поетамъ Руси приводникомъ и образомъ. Будьте лишь вѣрни всему тому, що въ грудехъ Вашихъ поезіевъ грае, и творѣтъ по власному вдохновенію, по любвѣ къ народу, изъ котрого вы вышли, и до котрого душу вашу судьба приковала. Я зъ моей стороны неисповѣдимо тымъ щастьемъ радую ся, яке менѣ послѣ друга Вашого г. Кобыляньского достае ся, що можу Васъ зъ честіевъ представити святой моей Руси" etc, etc.[1].

Такі похвали давали Федьковичеви велику потїху і певність себе, якої йому по недузї, у його зневірі дуже було потрібно. А тут уже він знав, що його поезиї вийдуть окремою книжкою. У „Слові" з 30. н. ст. падолиста 1861. стояло: „Литературное извѣстіе," де було сказано: Въ типографіи Ставропигійской печатаются современно „Поезіи Федьковича". Вже по кôлька разы, якъ и нынѣ, предлагали мы въ фелетонѣ „Слова" поединокіи стихотворенья сего ново явившого ся народного пѣвца нашой Руси, — и мы думаемъ, що уже изъ тыхъ малыхъ примѣрôвъ имѣли Пчт. Родимцѣ довольно способности, оцѣнити великанскій талантъ поета, съ которымъ приготовляющоеся нынѣ особне изданье его поезій вскорѣ еще близше ихъ познакомить[2])".

---

[1]) Мат. 29—30.
[2]) Мат. 23.

„Великанський талант“ — похвала була така, що Федьковичеви могло в голові заморочити ся. І написав сю похвалу не хто иньший, а сам Дідицький, у ті часи найбільший в Галичині авторітет на поли літератури. Не дивно, що Федькович чи то може тілько з чемности, чи може і з пересьвідченя звеличав також Дідицького в поезиї „Оскресни Боян“, поставивши його разом з його Буйтуром Всеволодом обік Шевченка[1]). Можливо також, що се була у Федьковича тілько проста несьвідомість діла, бо він прийшов з поклоном і „до нашого батька Могильницкого“ (Антона) і звеличав його також, хоч від него не мав чого сподївати ся[2]). Сяк чи так, нема причини так рішучо брати звеличанє Дідицького на карб Федьковичевого лукавства, як се взяв Горбаль в листї до Антона Кобилянського[3]), і нема також чого дивувати ся, так як Горбаль, що Федьковичеви все таки „потроха слави захочувало ся“. Иньшої заплати за свої поезиї він не мав і не міг мати, бажанє слави не є непростимим гріхом, бо без того бажаня він може й не мав би охоти писати, амбіция прислужити ся народови також гідна похвали, — коротко сказавши, і найблизші приятелї не зовсїм розуміли Федьковича.

У далекім Семигородї Федькович не знав, що дїє ся у Львові, яка ріжниця викльовує ся поміж Дідицьким і будучими „Вечерничниками“ — адже сам Дідицький робив рекляму „Вечерницям[4])“ — отже й міг він відзивати ся до Дідицького, як до свого чоловіка, тим більше, що той справди обійшов ся з його віршами зовсїм толєрантно і навіть дуже прихильно. У 1861-ім роцї не лише Федькович, а й декотрі Українцї дописувати до „Слова“; Ксенофонт Климкович, що видавав потім „Мету“, був помічником в ре-

---

[1]) Поезиї, 36.
[2]) Пор. „Поезиї“, 38.
[3]) Мат. 24.
[4]) Мат. 23.

дакциї „Слова“, і богато иньших людий уважало „Слово“ своєю часописю. Сам Дїдицький правду сказав про ті часи у своїх споминах[1]):

„Выраженіе: вся пишущая австро-угорская Русь концентровалась въ моемъ „Словѣ“, могло бы казатись самохвальнымъ преувеличеніемъ, если бы не той фактъ, що тутъ концентровалась и Холмская Русь (всѣ щиро-русскіи опоненты полонофиля-суфрагана Войцицкого) и навѣть бывшая за Польщи восточно-русская „Украина“ (Олександеръ Конисскій-Верниволя, Номисъ, харьковскій проф. Потебня и Лашнюковъ, а чрезъ посредство Як. Т. Головацкого даже П. Кулишъ, Бѣлозерскій и Ник. Костомаровъ, который еще въ г. 1861. въ Петерб. „Основѣ“ напечаталъ свôй русскій переводъ мого стишка „Niema Rusi“. —

Отже коли стілько людий годило ся то більше, то менше зі „Словом“, міг годити ся і Федькович. Се лиш Львовяни, як Горбаль, могли знати при кінци 1861. р., що „Слово в діскредиті“. Се лиш Горбаль і його товариші знали „много молодших людей, що противлять ся чим раз тій блудній тенденциї, яку мало Слово, домагають ся лїпшої страви від родимців-писателїв, patres gentis ruthenicae, як їх звуть[2]). Федькович про се не знав і Горбаль збирав ся навіть вияснити йому цїлу справу[3]), та потім і справди вияснив та відвернув його від Дїдицького.

Покищо Федькович мав потїху, що його поезиї друкують ся. Дїдицький додав до них автобіографію поета і свою передмову, в котрій поставив Федьковича трохи не на рівнї з Шевченком. Вияснивши, хоч і не розумно, чому на Українї могла розвивати ся українська мова, а в Галичинї треба було творити книжний язик, він все таки

---

[1]) „Руслан“ 1907, ч. 52.

[2]) Мат. 24.

[3]) Мат. 25.

був рад розвоєви народної мови і витав Федьковича таким величанєм:

„Изъ середъ руского народа, зъ семьи Буковинскихъ верховинцôвъ, поетичнымъ настроеньемъ духа богато одаренныхъ, явился для насъ пѣвецъ, самородный геній людовои поезіи, который мовъ фениксъ на противоположномъ кранци Малои Руси возлетѣлъ изъ родинныхъ горъ, абы новымъ житьемъ засіяти понадъ пепелища, въ которыхъ скрыто недавно посвятныи останки Тараса Шевченка.

Помнимъ тутъ, що одинъ изъ знакомитшихъ писателей Украины сказалъ про Шевченка: же онъ, Шевченко, спѣвалъ такъ, якъ бы спѣвалъ самъ малорускій народъ, скоро бы прійшолъ до высшого степени духовой образованности. Въ томъ судѣ заключаесь найвысшая хвала пѣвцеви народа. Такій же судъ выдасть кождый о пѣвцѣ Федьковичу, кто лишь и тіи немногіи его поезіи, въ предлежащой книжцѣ заключенныи, со вниманіемъ знатока перечитае. Даръ великій: для высшихъ навѣть предметôвъ способомъ природнымъ, невынужденнымъ спопуляризовати форму до той степени, же предметъ и форма приступны суть и якось мовъ свойски понятію простонародія, — той даръ великій зарôвно природный и Шевченкови и Федьковичу. А если тотъ первый, избравши собѣ задачею свого житья, стояти въ борьбѣ противъ томителей свого народа, изливалъ зъ своей болящой груди напѣвъ столь трагичного содержанья, на скôлько трагичною есть доля кривдженного изъ всѣхъ сторонъ народа, если онъ Тарасъ Шевченко, подъ вліяніемъ смутныхъ политичныхъ обстоятельствъ, неразъ громко ударялъ въ тую струну, котора на весь бѣдный народъ его тенденційнымъ звучала отгомономъ: то не въ рôвнью тому Федьковичъ, жіючи пôдъ отмѣнными обстоятельствами, выносячи зъ родиннои хаты одно сокровище спокойнѣйшихъ думъ народныхъ, начинае свое спѣвацкое

посланничество отъ вѣрной и пластичной передачи всего того, що его по дорозѣ житья пріязнымъ або непріязнымъ случаемъ окружае. Содержанье его поезіи зависло бôльше отъ окружающихъ внѣшнихъ впечатлѣній, которы при теперѣшнôмъ побытѣ его на вояцкой службѣ за предѣлами отечества не могутъ здѣлати его для насъ тымъ, чѣмъ по содержанью своихъ пѣсень былъ для Украины Шевченко. Будь Федьковичъ нынѣ межи нами, обôіми своимъ горячимъ чувствомъ нынѣшню страсть велику нашого народа, а польются изъ подъ жаркого серца пѣсни руски — слезы, якими свому народови сплакавъ сынъ-мученникъ за матерь-Украину.

Все тое, що произвелъ въ поезіи Федьковичъ донынѣ, носитъ на собѣ незапереченное пятно народного спѣвацкого генія, заправляющого силы свои вступными пригрывами до бôльшого дѣла. Дай Боже, абы исполнились наши предвѣщанья и надѣѣ, до повзятья и высказанья которыхъ мимовольно побуждены мы за ближшимъ розсмотрѣньемъ сихъ, же такъ назвемъ, вступныхъ, первѣстныхъ его производôвъ".

У сім величаню одна думка „збила з пути" Федьковича: було се порівнанє з Шевченком, що навело його небавом на думку дорівнати Шевченкови поезиями, писаними на його лад. Щоби Федькович міг дорівнати Шевченкови, Дідицький думав, що до сего вистане, аби лиш Федькович зажив між своїм народом і пізнав його житє. Федькович се небавом зробив, зажив між своїм народом, та се — можна сказати рішучо — вийшло йому і літературі тілько на шкоду.

Згадуючи у старости, як видавав поезиї Федьковича, Дідицький написав таке:

„Що до Юрія Федьковича, то съ его поэтичными твореніями выйшло у мене совсѣмъ иначе, як з Воробкевичевими) бо за первымъ же пересмотромъ тѣхъ твореній я и всякій хоть бы трохи знатокъ мôгъ дозрѣти ех ungue leonem.

Менѣ прислалъ ихъ въ довольно объемистой тетрадцѣ изъ Черновецъ тамошній православный богословъ г. Кобыляньскій[1])... Поэзіи тѣ Федьковича были списаны латинскими буквами, правописію чешскою, и присылающій ихъ просилъ мене, щобы я издалъ ихъ печатно. Читая пьесу за пьесою съ найбольшимъ восторгомъ, я видѣлъ въ нихъ появленіе оригинального поэта, намъ на скрôзь свойскою, а великого, якъ бы въ родѣ гуцульского Тараса Шевченка, та сейчасъ взялся переписывати и печатати ихъ буквально нашою поконвѣчно-русскою правописью, а въ цѣломъ зборнику тѣхъ поэзій не измѣняя нѣгде ничого, а тôлько изъ обавы передъ строгою тогда для насъ за „Ляхôвъ“ цензурою заступилъ въ чудесной балядѣ о Довбушѣ однѣсенькое слово „Ляхи“ на звѣри, такъ що начало той баляды, вмѣсто крепкого оригинала „Гей ци чули, добры люди, передъ кѣмъ то Ляхи стынутъ“, стоитъ въ моемъ изданіи „Гей, ци чули, добры люди, передъ кѣмъ то звѣри стынутъ“. Ужасна то передѣлка, неспасенный грѣхъ, якого Вы молодшіи уже днесь не маете раціи якъ нибудь допускати ся[2])“.

„Мое изданіе его (Федьковича) поэзій, а также мое же предисловіе къ нимъ здѣлало въ молодой публицѣ нашой великую сензацію, и не было майже русского студента, ба и молодого суплента гимназіального, который бы не зналъ що изъ тѣхъ поэзій, особливо же цѣлого Довбуша задеклямовати[3])“.

Сю певність, що поезиї гарні, мав по листах і похвалах Дідицького і сам Федькович. Він дочекав ся слави, почув „у собі силу, що міг би свому сьвітлому народови сьпіваком прислужити

---

[1]) Се мабуть не зовсім вірно. Поезиї присилав і сам поет, не питаючи Коб-ого, і Коб. давав їх потім добровільно Дідицькому.

[2]) Материяли до історії зносин Галичан з Буковинцями. Руслан 1907, ч. 51.

[3]) Руслан, 1907, ч. 52.

ся“ — і ся сьвідомість додавала йому певности і бадьорости, яку й помічаємо в листах його з кінця 1861. і з 1862. року, хоч і підмивала сю певність щораз більша ненависть до військової служби і злучена з тим туга за свободою. Ся слава поета була без сумніву найліпшии ліком у його мелянхолії по ріжних втратах та розчарованях.

Сьвідомість, що „руске бояньство“, себ то тодішні поети в Галичині, приняли Федьковича з одушевленєм, диктувала йому горячі слова подяки для Кобилянського і Дідицького. — „Так, чесний, дорогий приятелю, — писав поет Коб-ому у грудни 1861. — ти перший промостив мені дорогу до сьвятині нашого народу, ти перший запровадив мене у лавровий гай... Ти був моїм ангелом-поводатором до сьвятині чести, — чи не міг би Ти запровадити мене і до сьвятині щастя? Я все ще і на віки не є на своїм місци, не є там, де належу[1])“. І про Дідицького писав Федькович Горбалеви в січни 1862, відповідаючи йому на якісь докори: „За п. Дідицкого не можу сам нічо писати, бо щем не дістав від него обіцяний екземпляр моїх друкованих поезий; я о чоловікови борше добре ніж лихе гадати лакім, а овшем о такім чоловіку, котрий незнайомому чужинцеви руку подасть. Неоден може тепер говорити, а чиму і оден не сказав мині вперед і „пек тобі, бісе!“ Але Дідицкий був перший, котрий си за мнов у Львові уступив, а хоть він мене в єго послїднім листї дуже уразив, то я єму претці подяку винен, — я раз уже такий[2])“.

Яка се ураза була, нам не відомо; здаєть ся, був се наслїдок заходів „Вечерничників“, відтягнути Федьковича від Дідицького. На весну 1862. р. дійшло вже навіть до таких непорозумінь між

---

[1]) Мат. 30.
[2]) Мат. 35.

Федьковичем а Дідицьким, що Федькович писав Горбалеви:

„За Дідицкого не маю Ти богато шо і казати, бо мнє серце болит, шом ся так опарив, але кажут, шо хто ся кипєтком обіжже, то і на студену воду дує; так буду і я від тепер робити, бо вже бачу, шо я ни Ляфатер. Я до него писав, як до свого батька ріднесенького, шо го вже ни маю (?!), а він — пустив мене на публіку; більше ни потрібно нікому знати, хто хоче Дідицкого пізнати. — Sapienti sat[1])“.

Знову, при недостачі листів, не знаємо, на яку се „публіку“ пустив Дідицький Федьковича і тілько можемо здогадувати ся, що се дві партиї, консервативна, староруська з Дідицьким, як провідником, і молода, українська, що мала своїм органом „Вечерниці“, робили заходи придбати для себе вже славного поета і з його причини робили інтриги. „Кобес Ти знав, як тото він (Дідицький) до мене красно писав, доки я му ще мої думи ни поприсєлав, а вітак? Але най, колись, як ся зийдемо, покажу я Ти і тоти листи, а вітак і тоти, шо ми їх Дідицкий у послїде писав. Скажеш і Ти: Auch eine originelle Studie.

Ни лїзь до динї,
бо тя ззїдя свинї[2])“.

Розрив з Дідицьким був уже на весну 1862. р. готов...

Дійшло до непорозуміня і між Федьковичем та Кобилянським, але се вже через панну Марошанку, котра мабуть і Кобилянському не була байдужа. Вийшли сплетнї, про які вже була мова: Федькович розсердив ся на Кобилянського, а там і знову подобрів на него, махнувши рукою на всю свою любов. „За Марошанку і ни пригадуй ми більше, — пльотка пльотков, була тай буде, — шкода, шо Ти ся о нї тілько розписав. Де я

[1]) Мат. 39.
[2]) Мат. 40.

тогди лишень розум мав, коли я ся через одно нічо на одного (sic!) Кобиляньского міг погнівати, шо я го може і ни варта. Але я знаю, шо він мене простит, овшем, коли Ти за мене добре слово даш, а тим часом я сими дни самий до него напишу[1])".

Федькович певно й написав, але Кобилянський у Німеччині за своїми новими плянами уже не займав ся приятелем. Приязнь і тут урвала ся. Розійшли ся два приятелї в імя тої служби народови, якої обидва приняли ся. Федькович зразу попав на свою дорогу, хоч і показали йому її; Кобилянський далї шукав її сьвітами, бажаючи реформи цїлого громадянського житя. Цікавий з того боку є лист Федьковича до Кобилянського з грудня 1861-ого р.[2]):

„Чого Ти — питав ся Федькович — покинув свою віру, свій рідний край, чому, дороге серце, що вони Тобі зробили? Покинув край повен пісень, повен поезиї, і пішов у край, де престолом є платничий стіл, а „один раз один" є сьвятая сьвятих! — Я справди не годен Тебе зрозуміти, любий, добрий Антоне, Ти є для мене вічною загадкою, моїм вічним противеньством. — чи може Ти менї тому й такий милий, шо Ти моїм противеньством? — Я, єй Богу, не вдаю, вір менї, що я Твій приятель, хоч притім і Твій Верріна, причім Ти є мій Фієско, Шіллерів Фієско, що хотів здобути волю свому рідному краєви, щоби потім його тим сильнїйше скувати в кайдани".

Федьковича дивувало, що Кобилянському забагло ся реформи релїгії, дорогої народови, і він радив йому, не шукати свого щастя в нещастю мілїонів, бо релїгія народови дорога і сама собою і як заповіт славних предків, — він не вірив реформаторським забагам свого приятеля, хоч і сам уважав релїгію тілько обгорткою, що

---

[1]) Мат. 39.
[2]) Мат. 28—31.

покриває неміч чоловіка. Мав він тоді на думці очивидно православну релїгію, хоч сам був ще римо-католиком, коли тимчасом Кобилянський переходив уже третю переміну: був проповідником старокатоликів у Вроцлаві не без симпатиї до протестантизму.

Так оглянули ми, по змозї докладно, цїлий той час, коли Федькович писав свої поезиї, що їх видав Дїдицький, і сягли почасти і до 1862. р. для повноти образу. Хоч як не богато маємо відомостий про той час у його житю, проте і на основі сих відомостий, які зберегли ся, пізнали ми потроха душу поета, виведену з рівноваги слабостию, військовою службою, чужиною, розчарованєм в любови, тугою за рідним краєм, за своїми людьми, за свободою, за простим станом, сьвідомостю, що він все ще не на своїм місци, а міг би прислужити ся свому народови поетом. Під весну 1861. р. ся його туга була найбільша, під конець того року поменшала значно, — виперло її почутє певности, що „люди мають його за люди“, потїшила його слава, хоч з другого боку вона тим більше переконувала його, що він „не на своїм місци“. Намір, покинути військо, дозрівав у нього чимраз більше, треба було ще тілько доброї нагоди до сего.

На основі сих Федьковичевих листів, які зберегли ся, помітили ми й головну прикмету його неврастенїї чи може гістериї: недостачу критичної міри в оцїнцї пригод житя і його обставин, надмірну чутливість (Нїмець називає се Gefühlsduselei), перецїнюванє або недоцїнюванє доброго і лихого. Його думка про військову службу не все певна й однакова; хоч і нарікає на військо, але не знає собі иньшої ради, тілько „кабат (військовий) або сердак“, значить: хоч кабат і не дорівнює сердакови, проте більше варт, нїж сурдут чи яка там иньша панська одежа; його наміри на випадок,

коли би покинув війско, дуже часто фантастичні, н. пр. думка ходити з лїрою по краю або бути дяком; йому здаєть ся, що він може бути або дяком, або лїрником, або професором при висших школах, або актором, або управителем друкарнї або урядником — і всего того він готов приняти ся, переконаний, що до всего здав ся, коли б тілько позволили йому носити гуцульську одежу. Притім не забуває досолити і мамі і батькови, хоч ходить на могили товариша Поповича і слуги Урсуци і там придумує дуже гарні, жалісливі поезиї, та дивує ся, що люди не відчувають того жалю, що він. Тужить за горами і хоче між Гуцулами жити, але у той сам час він готов перенести ся до Львова, де нема нї гір нї Гуцулів. Усе те без сумнїву є доказом, що Федькович не мав сили, критично дивити ся на житє. Він і сам часом був сьвідомий сего, коли н. пр. Горбалеви писав: „Я уже такий чоловік раз на сьвітї, шо мене аби дитина з пути зібє... Видиш сам здоровий, який я повійвітер... Бачу, що я не Ляфатер[1])“, але сю критику самого себе перемагав його звичайний, головний настрій, про який була мова.

Уже й ті поміченя помагають нам дуже, зрозуміти тодїшнї поезиї Федьковича, звязь між ними а його житєм, та щоби не поминути нїчого, що нам вияснило би його індівідуальність, звернїм ще увагу на один важний момент, що, так сказати-б, став ся жерелом його творчости, а відбув ся поза межами його сьвідомости. Доки він пробував у Чернівцях, він певно не відчував так глубоко того, що тут переживав, як відчув у Семигородї в недузї, коли й надїї не мав вернути ся до рідного краю. Обставини Федьковичевого житя в Семигородї були далеко гірші і неприв'ітнїйші, як у Чернівцях; на чужинї, серед людий, зовсїм байдужих до його думок і роботи, він зачав порівнувати свої обставини з черновецькими, своїх

[1]) Мат. 39.

товаришів і знакомих з буковинськими, семигородські землї з гуцульськими горами, свою недугу з давнїм здоровлєм, свою зневіру з недавною ще любовю до Емілії, свій тодїшнїй вік зі своїми хлопячими і молодечими лїтами — і всюди добачував контраст, недостачу зрозуміня його у людий, безнадїйність, — чув ся чужим і не на своїм місци. Се зробило віддаленє від рідного краю, втрата красших обставин — а наслїдком того була туга, самота, зневіра, погорда (хоч і хвилева) для людий. Федькович був, як і кождий иньший поет, великим ентузиястом природи, своїх гір, „повних бервінку“, Підгіря, „де все ще щасливе“; втрата сего Підгіря, неспромога оглядати його далї, порівнанє його з непривітною чужиною — все те доводило його або до поетичних жалїв або до думки, „сховати ся в егоїзм твердий, студений, як камінь[1])“, иньшими словами, до відомої погорди людий, до чудацької самоти, в якій у старших лїтах і справди жив Федькович.

Вся сила його поезий з 1861. р. є передовсїм у тім, що він на чужинї, на самотї, потонувши, так сказати б, глубоко сам у себе, мав відвагу отверто виповісти те, що в собі найшов; а що в його схвильованій души передовсїм чутє переливало ся через край, чутє справди щире, не заморожене критичними рефлєксиями, то сим чутєм він і підбивав собі души читачів. І хоч він 1861. р. пробував писати й коротші епічні оповіданя, все таки він передовсїм лїрикою здобув собі тодї славу.

Поставивши таку діягнозу Федьковичевій души 1861. р., придивім ся тепер, як сильно відбили ся його тодїшнї думки, його настрій, його неврастенія на його тодїшнїх поезиях. Се не буде оцїнка його поезий, бо на се не тут місце, се буде лиш поясненє поезиї власним житєм поета.

---

[1]) Мат. 21.

Про сї поезиї Ф-ча, що були надруковані в брошурі Кобилянського, я вже сказав кілька слів[1]. Кобилянський пересьвідчив Федьковича, що він поет, і він у поезиях заповідає свою готовість сьпівати людям, коли нема надії, щоби давні Бояни воскресли. Перші пісні його то „жовнярські думи“, спомини з війни, тема найблизша поетови. Склав він сї пісні на лад народних, мабуть сьпіваючи собі при писаню і самі мельодиї. У збірнику народних пісень, н и м с а м и м зібраних, є н. пр. пісня:

Гей, засвіти, місяченьку,
Та і ти, зоре ясна!
Гий, в поли, в поли,
У поли пшениця,
Там дївчина прекрасна.

Розмір сеї народної пісні находимо в поезиях:

Виправа в поли.	і	*Під Мадженгтов:*
Ой брате мій, ой коханий, Чо ти ходиш заплаканий? Гай, гай, не думай, Поїдем за Дунай, Гей поїдем, коханий!		Гей у поли, у поли Там лїтають соколи: Летя, лїтают, Сумненько гукают, Аж мене серце болит.

Розмір поезий „На день добрий“ і „Співацка доля“:

Летїв, прилетїв сивий голубко
а з гори Чорногори —

є той самий, що в народній пісні:

Гой, розгнївав ся та мій миленький
Без причини на мене.

Поезия „У Вероні гей на брамі камснії“ має той сам розмір, що народна пісня: „Ой попід гай, ой попід гай зелененький“.

Без мельодиї такі строфи звичайно не легко складати: се не є т. зв. шкільний, правильний розмір, тут музики потрібно; тут Федьковичеви

[1]) Пор. тут на стор. 153—155.

помагало знанє народних пісень. Між поезиями, що їх видав Дідицький, є також такі наслідуваня народних пісень:

Поклін.

Гей по горі по високій
Тройзіль розстелив ся,
З України до дівчини
Козак поклонив ся.
(Поезиї, 19).

Народна пісня.

Гей, по горі по високі
Повій постелив ся,
З України до дівчини
Козак поклонив ся.
(Збірник Ф-ича).

Сестра.

Ні зазуля в лузї затужила,
Ні пташина в тузї голосила,
То сестричка лист писала,
На сторону посилала,
Тай до брата слезно про-
[мовляла.
(Поезиї, 21).

Наслїдуванє відомої української думки, пор. Збірник Метлинського, 1854.

При відході.

Чо ти плачеш, дівчино єдина,
Вшак ти видиш, не моя при-
[чина —
Не рад би я від'їжджати,
Гонить Цїсарь воювати;
Не тра серцу туги завдавати.
(Поезиї, 22).

Народна пісня.

Гой зацвила калиночка в
[лузї,
Чогось моя головочка в
[тузї;
Анї їсти анї пити,
Анї з милим говорити
Через тяжкі ворожечки —
(Збірник Ф-ича).

Наслїдуванєм народних пісень є також: Коляда, пісні ладовниї (таких весільних пісень поет хотів більше зложити), Співанка (Зашуміли темні лози) і У поли, гей у поли! Пізнїйше склав Федькович цїлу вязку коляд і пісень на Маланки (новорічних). Усе те сьвідчило про велике його уподобанє в народних піснях, з котрих він брав або форму або зміст, або одно й друге, хоч і додавав богато свого. „Федькович не міг нахвалити ся народних пісень, — казав Горбаль про 1860. рік — він справди ентузиязмував ся

ними[1])“. Не диво, що при своїм таланті умів так легко попадати в тон народних пісень і складати пісні, такі подібні до народних, хоч проте оріґінальні.

Друга ґрупа тодїшнїх поезий Федьковича се поезиї: До руского Боянства, Оскресни Боян, До нашого батька Могильницкого, Співацка доля, Русь (по Mignon Ґетого), Україна і Співацка добраніч на скін Тараса Шевченка. Основна думка в них та сама: Федькович мало що знав ще про галицку Русь і Україну, мало знав і про Шевченка, мабуть красше знав твори Дїдицького і Могильницького, — і се було то „руске боянство“, до котрого він впрошував ся, „почувши в своїх грудех пісни силу Божу“. Величанє Шевченка, котре найлїпше сьвідчить, як мало знав Ф. твори його, закінчив він також, подібно як Кулїш у „Досвітках“, готовостю продовжати його пісню:

Спи-ж ти, руский соловію,
Я за тебе тужу,
А як тутки зазоріє,
Я тебе пробужу.
(Поезиї, 37).

Федькович починає поважно розуміти свою „співацку долю“, своє післанництво у народї.

Третя ґрупа поезий має темою похід в Італїю і військове житє. Я подав був нарочно кілька докладнїйших вісток про війну в Італїї, щоби тут, коли йде мова про поезиї на тему сеї війни, показати, як мало у них фактичних даних. Сї поезиї писані менше-більше в три роки по походї і, хоч у них знати тут і там власні Федьковичеві вражіня з походу, проте є в них слїди й чужих вражінь та оповідань, а на всїх відбив ся виразно Федьковичів тужливий настрій. Не війна зродила сї поезиї, а Федьковичева туга за змарнованими

[1]) Зоря 1892, ст. 333.

у походах літами; вони є добутком його житя з 1860. і 1861. року.

Виправа в поле і Марш на Італію — се думки про час перед війною, повні непевности та смутку. Двом пісням, що подібні до себе змістом, дав Федькович заголовок: раз Під Маджентов, а другий раз Під Кастенедолев (ся друга поезия є перерібкою з першої). Про них сказав др. Франко[1]): „Обі ті редакциї мають біографічне значінє: перша потверджує, що Федькович брав участь у кровавій і для австрійського війска нещасливій битві під Маджентою д. 4. червня 1859. р., а друга посьвідчує участь Федьковича в битві відділу ґенерала Урбана з охотниками Ґарібальді під Кастенедолє дня 15. червня“. — Ся замітка, як уже знаємо, не основана на правді. Федькович не брав участи у сих битвах і тому було йому все одно, чи дати заголовок: Під Маджентов — чи під Кастенедолев. Таких своїх спостережень, що не позволили би йому прикласти пісню доволї до сеї або тої битви, він не мав і переробив „Під Маджентов“ на „Під Кастенедолев“ мабуть тому, бо тут у битві брала участь мала частина його, 41-ого полку, котрий під Маджентою зовсїм не був.

Поезия Товариші (про битву під Маджентою) описує долю раненого у битві улана, а не піхотинця, — очивидно також з чужих вражінь. Так само мало власних вражінь і в „Пузї“ (котру беру вже тут для цїлости, хоч вона написана 1862. р., щоби оглянути всї поезиї про війну разом). Є тут одна реалїстична сцена, але цїла поема - се певно якась воєнна леґенда. Жовняри (в Італії) утекли з міста і стали в гаю. „Де хто впав, там і спав“. Всї голодні. Кадет хоче зловлену пугу (сову) їсти, та жовняр дає йому хлїба, а пугу пускає. Дальша подія уже казкова. Жовняр, що

---

[1]) Поезиї, ст. 50.

пустив пугу, упав ранений у битві. В ночи приходять до него вовки. Пуга кидає ся їм в очи і так ратує свого добродія...

Співанка у Вероні (у двох редакциях[1]), Лист[2]) і Товариш[3]), що мають за основу подію у Вероні, називають се місто і камяні брами фортец; тут 41. полк пробув найдовше; тут і Федькович мав нагоду бачити, як вояки у страху та жалю тужать, — і тому сї думки дуже живі та правдиві.

Загально взявши, всї ті поезиї — се тілько лїричні спомини по війнї, без таких прикмет, що нагагували б нам зразу сю чи ту битву.

Так само і поезиї про військове житє, се самі смутні, безпросьвітні думки. Один „Кельнер-марш“, досить слабенька пісня для 41-ого полку, яку може й сьпівали вояки сего полку у походах, своїм змістом більше бадьорий, веселий і енергічний. Усї иньші поезиї подають самі смутні образки: дезерция з причини туги (Вечером і Дезертир), журба у Сьвятий вечір і Варештї і смерть вояка: В церкві, Рекрут, Трупарня. Всї ті образки і правдиві і глубоко відчуті, але односторонні, — Федькович не злюбив війска і не добачував уже нїчого веселого у нїм. Се його власний настрій знати у сих поезиях.

Та вже найбільше того власного настрою у його поезиях, що їх написав про себе. Посилаючи Кобилянському у вересни 1861. р. кілька своїх поезий, він написав: „Читай мої поезиї, котрі Тобі тепер поселаю, подиви си, шо си в мої души дїє, — нї, дїяло, — бо тілько болю, тілько нуждованя, тілько страти перепалили вже моє серце[4])“. Були се Сонні мари, Пречиста Дїво, радуй ся, Маріє і три думки: Ой вийду я з хати тай

---

[1]) Поезиї, 10 і 51.
[2]) Тамже, і10.
[3]) Мат. 563.
[4]) Мат. 21.

стану думати, — Як я, братя, раз сконаю — і На могилї мого брата. „Сонні мари“ були першою думкою, написаною в Семигородї підчас недуги[1]). Основою сеї поеми, на скрізь лїричної, є саме та тяжка туга, яка мучила поета у недузї; декорациї до поеми списані на основі вражінь з дня 24. цьвітня 1859. р., коли 41. полк, разом з Федьковичем, був у Венециї переїздом на війну. Поема названа „Сонні мари“, але се лиш пів-сон, а пів-ява, бо поет не писав же у снї, тілько на яві, хоч і міг бути в горячцї або відчувати особливо тяжко свою недолю.

Поетови нїби-то привиджує ся його мати і питає ся: „Десь був, мій синку?“ А він відповідає:

Або-ж я вже знаю,
За тілько років, по котрім то краю,
Котрим замірєм нещасливий блужу,
Ци де не найду рідну, братну душу,
Ци не здибаю, словом, чоловіка! —
І вже-м на ноги, ненечко, калїка, —
Тай не найшов-єм, — нинї повертаю
Назад в Підгірє, знов до свого краю.

Підгірєм називав Федькович свої путилівські сторони, бо мабуть тілько Чорногора була вже справди у него гора. Отже в поезиї писав про те, про що мрів, як ми читали, і в листах. Се Підгірє видало ся йому на чужинї таке гарне!

Ой як гаразд то було тутки жити,
Нїм я пішов був цáрами блудити!

І він починає вичисляти ріжні красоти сего Підгіря та бажає собі, ту хоч свою бідну голову зложити. А там уже й починають ся справдешнї галюцинациї у него: він згадує могилу Довбуша і його „брата“ Івана, так як би знав, де Довбуш похований, хоч сего нїхто не знає. Згадує, як у

[1] Поезіи, вид. Дїдицького, XV. — В замітцї до „Сонних мар“ див. Писаня т. I, 18) сказано, що в Семигородї є місто Ардаль Тимчасом Ардял, Ардаль, по мадярськи Erdely, значить Семигород.

неділю ходив, бувало, з легінями грати Довбушеви, аж плакав нераз на його могилї. Тимчасом те все така сама видумка, як і Довбушева могила, бо Федькович ще хлопцем пішов з дому „царами блудити“ і як мандаторський син ледви чи й приставав дуже з гуцульськими легінями. Яке діло було гуцульським легіням до „панича“?

Проте у сїй видумцї стілько щирого жалю, що поет, здаєть ся, справди й вірив у своїй недузї сїй „сонній марі“ і розжалоблював ся, так сказати-б, без розумної причини.

Щож то ще „перепалило його серце“? Поезия „Пречиста Діво, радуй ся, Маріє“ — се добачуванє усюди горя, звісний Weltschmerz. Думка „Ой вийду я з хати“ — мрія поета про те, як він верне ся у своє Підгірє, де орлом родив ся, де соколом ріс, як будуть його всї витати: мати, легінї, сестри, дївчина; горою все думка: „Над наше Підгірє на сьвітї вже нїт!“ Се Підгірє він описує ще раз окремо у „Вечері на Підгірю“; просто не може навеличати ся його, як тут весело, які всї щасливі, навіть сам чорт тут щасливий, бо може відпочати: тут йому нема роботи, тут самі люди чисті, як ті Божі дїти. Те саме читаємо і в поезиї „Чому?“

Щож з того, коли поетови було трудно вирвати ся з війска! В думках він утїкав з війска на Підгірє, так як і сей „Дезертир“ його, що утїк, аби помагати матери. Він завидував свобідному козакови, що їде собі до дївчини, і зітхав:

О Боже мій милий, менї коби так,
Коби я не жовняр, коби я козак!

(Поезиї, 57)

А що він жовняр і не має надії вирвати ся з війска, то сидить і журить ся („Ой нічка то тиха“), згадує свої хлопячі лїта, як пішов у сьвіт широкий за кавалком хлїба, як продав ся до жовнярства за три срібні леви, як його у війску били („Думи мої“), згадує „Ніч у Яссах“, міркує собі, що треба уживати сьвіта, доки служать лїта

(„Квітки“), дивить ся на свою фотографію і падкує над тим, що з него зробило ся („Мій образ“, також „Гуцулка“ і „Конец“); молить ся, уважаючи себе „найнещаслившим на всї людскі діти“ („Молитва“); сумно благословить приятеля, мабуть А. Кобилянського, „на дорогу“; за другим приятелем, певно за Поповичем, гірко плаче („На могилї мого брата“; смерть слуги Урсуци доводить його до явної мізантропії:

І все лиш люде, люде все та люде!
Коли, коли вже раз конец вам буде?
(„Недїля завтра“).

Згадує і свою любку та думає, що й сам помре і вона помре з туги („До неї“); а щоб нїчого не хибло у сїм образї душі неврастенїка, він тужить і за смертию (Як я, братя, раз сконаю).

Уже й сей короткий огляд лїрики Федьковича показує, скілько власного поетового житя і думок у нїй. Поет справди не фальшував анї своїх думок анї чутя навіть тодї, коли писав очивидну видумку про себе, бо критичної міри у него не було. Що поезиї на тім не втратили, а навпаки зискали на інтензивности, се вже сей секрет творчости, се загадочне добро, що повстає з лиха, з недуги. Федьковичеви було справди тяжко і гірко, а лїтература мала хосен з його нещастя.

У першім виданю поезий Федьковича були ще й баляди й оповіданя (разом сїм) і три переклади з Улянда і Шілєра. Трафунок і Стрілецка пригода — се незвичайна тодї у Федьковича проба написати щось веселе, погідне. Про поему: Воля не бранка: „Панна тай Циганка“ — була вже мова. Тема Довбуша взята з народної пісні, тема Юрія Гінди у Найбавера[1],

---

[1] Пор. мій фейлєтон „Шипітскі берези“, замітки до кількох поем Федьковича“ у „Буковинї“ 1909, ч. 232 і 234. Федькович взяв переказ, записаний Найбавером на Буковинї, і обробив його на кілька ладів.

Киртчалї і Празник у Такові з повісти Мих. Чайковского „Kirdžali[1])“.

Три переклади з Улянда і Шіллєра сьвідчать про те, що Федькович знав сих поетів.

---

[1]) „Киртчалї“ оснований не імовірно, як сказано у Поезиях, стор. 99, лише цїлком певно на повісти М. Чайковского Kirdžali. Ф-ич взяв другий уступ з повісти і обробив його віршом; 15-та строфа подає зміст першого уступу повісти. У Федьковичевім обробленю дуже мало його видумки. — З повісти „Кірджалї“ взята також тема до „Празника у Такові“, а не з книжки Ранке „Geschichte der serbischen Revolution“, як здогадував ся др. Франко, пор. Поезиї, 102. У XIV-ім уступі повісти М. Чайковского оповідає ся про повстанє Милоша Обреновича. Хоч Федькович обробив се оповіданє оріґінальнїйше, нїж „Киртчалї“, проте паралєльними місцями в повісти і поемі можна доказати, що поет із сеї повісти взяв свою тему. М. Чайковский писав Таків, не Такова, шездар (муж.), не шездара.

Остатний рік служби Федьковича у війску. — Здоровлє його у 1862-ім році. — Пляни, як уладити собі житє. — Федькович читає твори Шевченка, Квітки, Марка Вовчка і Куліша. — Житє його і поведенє з вояками. — Некористні обставини до писаня. — Різдво 1863. р. — Тяжка недуга і обяви меляхолії в початках 1863. р. — Поміч зі Львова. — Відпустка. — Федькович у Чернівцях від кінця лютого 1863. р. — Перехід на православіє і імя Юрій. — Осїдок у Путилові. Біографічні моменти в творах Федьковича з 1862. і початку 1863. р.

1862. року Федькович перебував далї у Kezdi-Vásárhely (почта Bereczk). Иньші стациї 3-ого баталїону були тодї Bereczk і Kovászna. Так було і 1863. р.[1]). Є слїди, що Федькович хоч короткий час перебув також і в Marosz-Vásárhely. В житю Федьковича 1862. рік і перші два місяцї 1863. р. — то був конець його служби при війску. Та заким до сего дійшло, він мучив ся справди ще кільканацять місяців при війску, серед обставин, які його дальшій лїтературній працї хиба о стілько сприяли, що підтримували у него безнастанну тугу, се головне жерело його тодїшнїх лїтературних праць, для него-ж самого були кайданами.

Здоровлє його помалу поправляло ся, хоч туга не покидала його. В січни 1862. він писав Горбалеви: „Лиш того одного си бою, що загину, тай си мижи свої люди ни дістану, бідна головко!

---

[1]) Geschichte, 653. 663.

Але Бог батько[1])"! В марті 1862. р. писав він подібно: „Вір ми, шо я тепер якис такий ни по свої воли та стужений, шо таки очивидьки нидію та бою си, шо далї загину, — бою си, кажу! Або-ж ни лїпше сто раз гинути, нїж так тривати, як я от триваю, шо нї сплив нї втонув[2])"? Тілько в жовтни того року дав красшу вістку про себе: „Минї ся видит, що я вже зачинаю помалу до себе приходити, але вже би далї і час. За тілько ми жаль, що я тогід тілько римарив, прости мня, днинко сегоднїшна, тай ти, руский народе[3])"!

Але се лиш фізично красше почув себе Федькович, бо невдоволеня, туги і своїх плянів, нераз зовсїм дитячих, він не покидав. Його намір, перенести ся до Львова, не повів ся, — так він тілько зітхав: „Якже тото мило мусїло би бути, мижи нашим руским козацтвом заспівати[4])"! Після сеї невдачі, на весну 1862. він таки нїчого иньшого не міг для себе придумати, тілько — поетичну мрію. „Нераз — писав він — як читаю твори україньскої лїтератури, занося мня гадки, аби ся зречи свої мамони та піти співаючи Українов, а хоть лиш Галичинов. Лиш бою ся, шо прошений хлїб дуже гіркий, то як го вкушу, так загину. Але се менї ся може лиш так видит. Я міркую, шо однако гинути, ци там від прошеного хлїба, ци тут з жалю та туги, як та пташка в клїти. Може би честний наш батько Лавровский минї хоть у сїм способі поміч хотїв дати та віходити длї мене таке письмо, шоби ми можна було ходити пріськи (? мабуть пішки, а може пріськи від просити) та співаючи цїлим руским краєм, Українов, Галичинов, Буковинов та Угорщинов[5])".

На такі пляни Горбаль не знав очивидно, що й казати, через що поет і нарікав на його

---

[1]) Мат. 35.
[2]) Мат. 38.
[3]) Мат. 43.
[4]) Мат. 35.
[5]) Мат. 41.

мовчанку[1]). І тілько пізнійше Горбаль витолкував йому всю фантастичність сего пляну, з чим Федькович зараз і згодив ся: „Що ти мині, Костику, про вандрівку на Україну написав, усе твоя правда, — ще би чоловіка забили у Сібір тай тілько. — Я лиш тиму бажаю Україну видіти ще раз(?), аби там ся нашої поезиї учити. Але уздрів я, що рускої поезії можно ся і на Буковині і на нашім Подоли учити, коби чоловік лиш міг ходити[2])“. Так хоч думку про вандрівку поет покинув, зате видумав теорию, як учити ся нашої поезиї. Але він тоді, коли се писав, щойно перебув тяжку недугу, у котрій повидумував богато иньшого і прикрійшого на себе, на батька та на матір.

Попри зовсім фантастичні пляни мав він і більше реальний: у нього дозрівала думка, зажити в горах разом з матерю. „Сегодне — читаємо в листї поета ще з пізної осени 1862. — кортит мене ще до ненечки дещо написати, бо так ся і убиває за мнов. Ох, Боже милий, Боже! потїш ти і єї та поратуй, бо нікому, а тяжко сиротї одові(?!) без своїх дїтий погибати[3])“. І сей плян, вернути ся в гори, переміг остаточно всї його мрії.

Рік 1862-ий у житю Федьковича замітний тим, що він тілько сего року почав докладнійше пізнавати українську лїтературу, до чого допоміг йому Горбаль. В марті 1862. Федькович читав уже Шевченка і так собі його вподобав, що почував себе, як в раю, читаючи його[4]). „Шевченко, соловію! хто сріберного твого голосочку раз чув, ци може той жєбиного крікоту дожидати? — Галичино, Галичино, бідна ти Галичино! — Але чей Бог ни допустит, аби жєби соловіїв поглушили[5])“. Квітчина „Маруся“ також дуже йому сподобала

---

[1]) Мат. 45.
[2]) Мат. 70.
) Мат. 48.
[4]) Мат. 38.
[5]) Мат. 40.

ся: „Се ни повість, се одна красна, красна душя, вісипана на папери. Кілько люби, кілько поезиї! Як чоловік су книжочку в руки озме, то не инак, але тоне в красї, гей бжівка в цвітах, а як му ся прийде ї з рук покласти, то аж боїт ся, бо ни инак, але му ся видит, шо свій рай, свою душу тратит. О, ни дай Боже таких книжок богато, таже чоловік міг би з туги за тільков красов одуріти або і загинути[1])“. Так писав Федькович про „Марусю“ на весну 1862. р. і ми, знаючи поетів настрій душі, дуже добре можемо тепер зрозуміти, через що ся лірична, тужлива повість Квітки так дуже припала до вподоби стуженому Федьковичеви.

Поет просив Горбаля, щоби купив йому українських книжок. Той і прислав йому в липни 1862. Шевченкового „Кобзаря“, повісти Квітки (в двох томах), повісти М. Вовчка і Кулїшеві: Досвітки, Чорну раду та Хмельнищину, до того ще й портрет Шевченка[2]). „Чорна рада“ і „Хмельнищина“ не сподобались Федьковичеви — „ни усе Квітка та Шевченко, шо на Україні пише, ох ні!“ — сказав поет свою критику коротко, очивидно прочитавши сї твори; про иньші надіслані тодї книжки в листах не читаємо його оцїнки, за те між оповіданями находимо описану цїлу сцену після того, як сї книжки з почти прийшли.

„1862-ого року — оповідає Федькович — стояли ми ув одному містечку на Семиградїх, Кезди-Вашаргелї звалось. Містечко це було маленьке, не гарне; от і не волочивсь я по базарі, а сидів собі дома: читав або що. А по „розказї“ і тількі вже мене не кортїло на місто. — Не встигну, було, і шаблї одчипить, а тут уже і наші хлопцї позлїтають ця до мене, мов ті соколи ясні.

„Здорові були, пан лекман“.

„Дай вам Боже, пани! — а шож там“?

---

[1]) Мат. 40.
[2]) Мат. 42.

„Нічо, добре, Богу дякувати“.

„Сїдайте, братїки!“

Посїдали. А поштар з двома паками на двері.

— „Чи тут мешкає пан лекман Федькович?“

„Тут, — що там такого?“

„А ось вам дві паки: одна зі Львова, а друга з Черновець“.

Я зараз і одібрав, як треба. А хлопцї до мене:

„Ану, розпечатайте, пан лекман, любий, дорогий, ану розпечатайте“.

А я давай дрочить-ся з ними, „еге“ кажу: „не розпечатаю, аж завтра“!

„А я сам розпечатаю“! каже фір Хрестик.

„А штокгавз на що?“ кажу я.

„Або в штокгавзї не люде сидя?“ — Печатки тількі захрупостїли, а Хрестикови остались у руках дві книжцї, в червонний сапіян оправних, а ще до того і гарно назолочених.

Всї так зараз і обступили його. — „Ох, а отце що?“

„Отце“, кажу, „часословець длї фіра Стихаря з 15 компанії, коли знаєте“. (А я був у перед у 15 компанії, доки пішов до 13).

„А Стихарь же нїби знає читати?“ питає капраль Урбанський.

„Правда, що знає, — я його вивчив. Да ще до того і фрайтера Ґермана і Антонюка. — Ось для Ґермана псалтиря. — А Стихар учить тепер капраля Близнюка, Ґерман Сухарюка“.

„Отце ж то!“ каже Дучак, „таже Ґерман волох“?

„Ану скажи йому, що волох, чи зараз ти в писок не дасть?“ — каже Урбанський. — „Я його знаю, ми ходили оба до піонєрів“.

Доки ми отце говоримо, а Хрестик уже і другу паку розпечатав: „Мой-мой!“ каже, „оттут книжок!“

Дивимось, а отце львівські парубки поприсе-лали минї і Кобзаря і Квітку і Марка Вовчка і Кулїша. — Спасибі їм.

„Та бо отце не по німецьки“, каже капраль Павлїнчук, що в срібних перстнях ходив, — (а він знав по трохи німецької азбуки, мабіть те, що німці вже позабували).

„А я знаю, по якому отце!“ — каже фрайтер Тевтул.

„Ну, по якому?“ питає Павлїнчук.

„Або по руськи!“ каже фрайтер.

„Ти хіба знаєш, котре по руськи а котре ні?“

„Правда, що знаю“.

„Ану, то читай, коли знаєш!“

Став фрайтер читати, а отце був Кобзар. — Читав він його аж до чапістраху, а ми тільки утераємось; не то що, але і Хрестик заплакав. — „А я“, каже, „хочу вчити ся читати“.

„І я, і я, а я також“! — стали усї ми казати. А Дучак як налетить таки на фрайтера Тевтула: „А ви“, каже, „як мене не виучите по руськи читати, абих так знав, як ви сами, то не маєте ся чого і крутити в цуґу“. (А Дучак був старшим капралем у 4-ому цуґу).

„А я з тобов буду учить ся“, каже Павлїнчук до Дучака.

„А мене таки пан лекман сами навчуть!“ каже Хрестик.

„А мене також!“ каже Урбанський.

„І мене, і мене, а мене ні?“

За три місяцї знали усї не тільки читати, але і писати.

Було, по цїлих ночах сліпають. На різдвяні святки сами собі листи домів уже писали.

А що вже з моїм Кобзаром та з Марком Вовчком подїялось, то й не сказати. Як стали їх, знаєте, возити варта від варти, касарня від касарнї, від одного „письменного“ до другого, то тільки цумаття я вже достав, а не книжки, і то ще такі, що хозяйка бублейниця була-б з їх кварту сала натопила.

З Кобзаря богато собі дечого повиписували наші „письменні“, а богато дечого повиучувались

і на память. А ніхто вже так, як той фрайтер Тевтул. Було хлопці його аж по руках нося: „Фрайтер, сизий, ану ще раз тої: Ух, ух, соломяний дух!“

А він стане на стів (бо невеличкий собі був) та як утне! Аж чоловікові мороз тілом піде[1])“.

Усе, що тут написав Федькович, живцем взяте з його житя. Всї прізвища вояків і події не видумані, а правдиві — се видко з листів та поезий поета. Се стверджене і споминами жовнярів, що служили з Федьковичем. Усї згідно величають Федьковича, як чоловіка, дуже людяного і прихильного до вояків.

Двірник (начальник села) з Руського Банилова на Буковинї, Яків Осташик, оповідав таке Романови Заклинському про Федьковича:

„Я пізнав Федьковича в Симбірках[2]), як наш реґемент стояв у Марош Васаргелї. Наш пан лейтман Федькович дуже дбав, аби жовняри знали красно співати. Прийде неділя, то в неділю з полудня не пішле хлопців на спацир на місто, але котрий мав добрий голос, тих усїх збере на подвірю в касарни, тай учить співати. Як хто знав грати на скрипцї, той уже грав, а вони за скрипкою співали. Учив, учив, аж поки не привчили ся добре співати. Тодї то варт було послухати співанок. Любив він дуже руський нарід.

— Чого ви, хлопцї, сумні стали? — питає раз.

Хлопцї кажуть: — Небавом буде сьвятий вечір у нас дома, а ми тут бідуємо, гей межи Циганами.

— Не журіть ся, хлопцї, ми тут справимо сьвятий вечір. Складайте-но гроші, і так: фірер нехай дас лева, капраль 50 кр., а фрайтер 25 кр. Скоро зложили, наймив кухаря і казав прилагодити таку вечеру, як перед нашими сьвятами різдвяними. Позасїдають, бувало, до вечері, але

---

[1]) Писаня, II. 105—107: „Кобзар і жовняри“.
[2]) Siebenbürgen. Семигород.

не самі, а з нашим паном. Він, як прийде на таку вечеру, то каже: „Добрий вечір, панове братя!“ Повитає ся з кождим і тогди відпинає свою шаблю, кладе у закуток, або вішає на шараги і каже: „Пан офіцир у закутку, а ми собі братя“.

А любили хлопці нашого пана, — любили! у огонь би за ним скочили, не то що. Повечеряють, тай як стануть колядувати, — от і мине ся вечір, якби й не було. —

Весело було під таким офіциром у війску служити; хоть як служба, то не було острійшого понад него, а поза службою то не було ліпшого приятеля над него. Наш пан як вивчив жовнірів співанок, тай як має йти цілий баталїон на екзецирку, на манебри або на фельдібунки, то пан збере співаків наперед, сам іде перед ними, комендерує до співу, то так і співають цілу дорогу. По екзецирці так само. Вертають до міста, то знов співають аж до касарні“.

Я. Осташик нагадував собі ще деякі пісні з тих часів[1]).

Иньший селянин з Руського Банилова, Гнат Кузь, згадував також Федьковича дуже добрим словом:

„Я був браний 1859. року. Мене займили з другими до Італії, але в огни я не був, бо вже війна скінчила ся. Я ще не знав ся з паном Федьковичом, анї не чув за него, але співанки його вже крутили ся між вояками. Одні других учили, і мене вчили тай казали: „Навчи ся; ті співанки зложив наш краян, пан лейтман Федькович із Сторонця“. Я вчив ся їх. Ми пізнали ся добре з паном аж у Симбірках, як стояли ми в Кіс Васаргелї і Марош Васаргелї. —

Пан за людьми був би у огонь скочив! За жовняра дбав, аби не було йому ніякої кривди анї зневаги. Капралї, фірери, крий Боже, якби

---

[1] За слїдами Федьковича. Л. Н. В. 1905, том XXXI., ст. 209—210.

який ударив жовняра; нещаслива година була би йому! То жовняри його любили, як рідного батька. Як би був казав, то би з ним пішли на край сьвіта. Такого другого не було,

Пан дуже любили порядок тай рехт. Крий Боже, як хто жовнярови простому зробив яку кривду. Кождому був рехт. Не було понад него в цілім баталїонї. Його любив цілий реґімент. Пан любив рехт і гонор, але не гордував нїким.

На своїй кватирі пан тримав завше такого форишіца, що знав на скрипку грати. Нераз йому сего потрібно було, коли хоче у своїй кватирі співати. Як зачне співати, а форишіц йому пригриває. Нас посходить ся богато, тай слухаємо, не наслухаємо ся. Деколи, як прийдуть до пана такі, що співати знають, то помагають йому.

Як ішли ми, бувало, на манебри, або на фельдібунки, то пан поскликував наперед усїх, що вміли співати. Я також добре співав. Ідуть та цїлу дорогу співають. Дуже дбав за жовнярів, аби їм все весело було[1])".

Гнат Кузь памятав дві поезиї Федьковича: У Вероні і Під Маджентов, котрі співано у війску. Мельодию до них дібрав Федькович очивидно з народних пісень.

Ходачковий шляхтич з Руського Банилова, Василїка Драґінда, описував так житє Федьковича в 1862-ім роцї:

— Як я був у Ниталїї, я не видїв там пана Гординського, але співанки його знали вояки з иньших реґіментів. Вони казали до мене: „Це Федькович зложив сю співанку, наш краян".

Пан Гординський дуже любував ся в тім, аби жовняри красно співали і в касарни і на маршах і в церкві. Все до співу вибирав хлопцїв таких, що мали добрий голос, та при скрипках учив їх співати. Було то в Кіс-Васаргелї в Семигородї.

---

[1]) За слїдами Федьковича, Л. Н. В. 1905. том XXXI., стор. 211—213.

Пан мав богато(?) часу та все учив співу. Раз задумав він навчити хлопців гимн цісарський. Учили ся ті хлопці, що визначали ся найліпшими голосами. Коли вже вивчили ся добре, тоді Гординський витягне шаблю, махне на свої співаки, вони виходять, постають у ряд перед престолом. Тоді пан Гординський шаблею уклонить ся сьвященикови, той поблагословить співаків, а вони зачинають співати „пісню цісареви“. А співали по руськи: „Сохрани нам, моцний Боже“. Коли доспівають, пан наш знов уклонить ся сьвященикови, той поблагословить, а пан дасть знак шаблею — і кождий іде по тихоньки до свого ряду.

Як ми були в церкві, у той час люди і панство не могли Богу молити ся, лиш на нас дивили ся. А коби то ви виділи, яка сила панства йшла на нашу службу божу! Так сподобали собі спів вояцький. На великій службі анї половини не було. Кажу вам, церква набита. А як почнуть, бувало, наші співаки рівними а красними голосами співати, то в церкві хоч мак сїй, а всї дивлять ся на нашого пана лейтмана. Декотрі аж на лавки повилїзають, не можуть наслухати ся та налюбувати ся. Що то вже по цїлім містї не хвалили нашого пана лейтмана, нї, нї! А йому то байдуже! Найбільше сходили ся на нашу службу божу панї та панни. Нам жовнярам весело було, бо скоро глянеш по церкві, по панству — а то всї, як в образ, дивлять ся на нашого пана лейтмана. Не одна панна тодї очи видивила за нашим паном Гординським. І було на кого дивити ся: така особа, як з воску, най ховають ся всї!

Пан Гординський любив красний спів; тай для себе і для нас устроював хор. Сьвященик бувало каже: „Такої паради в церкві нїколи не бувало, як тепер завів пан лейтман Гординський“.

Про забави Федьковича з вояками оповідав Драгінда таке:

— „Як коли ми мали під липами забавляти ся, зараз хлопцї винесли йому крісло і столик, та

лавки співакам, аби посїдали. От ідуть тодї і музиканти з кождої компанії. Як почнуть співати, то серце кождого радує ся. Співають, співають, а відтак танцюють та приспівують до танцю. Він купує цигара, вино, і так бавлять ся аж до вечера. А як вечір настане, всї розходять ся. Се було на гофу (подвірю) коло касарнї. Столика йому треба було, аби поставив книжку. Як співаки вже посходять ся під липами та позасїдають на лавках, а пан тодї каже: „Хлопцї, ану співайте менї цеї!“ Він ся дивить у книжку, ци не помиляють. Таке було що недїлї. То було у Кіс Васаргелї р. 1862.

Як бувало йдемо на зицирку, зицирують нас пан лейтман Гординський, а так на розум розказують кождому, що і найдурнїйший буде знати зицирку. Добре вчили, дай їм Боже здоровлє! Нераз по зицирцї, по бефели, а пан лейтман уже кажуть:

— Прийдїть, краяни, до мене, будемо шос співати, забавляти ся.

Ми прийдемо, застукаємо в двері, він крикне: herein! Ми приходимо до покою, салїтируємо:

— День добрий, пане лейтман!

А він: — Дай Боже здоровлє! Що робите, краяни?

— Добре нам, — відповідаємо — що пан роблять?

— Здоров, Богу дякувати.

Тогди посїдаємо і він сїдає коло стола серед станциї. Пан читає нам книжку, каже принести бриндзї в деревляних мисочках та честує нас.

Пан Гординський мав уже тогди для себе мундур гуцульський. Нераз, бувало, скине з себе свій мундур офіцирський, убере ся по гуцульськи тай каже:

— Най краяни видять, як менї пасує гуцульський мундур.

Мав капелюх чорний, з огольоном, широкий, з павами, сердачок чорний з китицями, сподні (гачі) черлені, постільцї з волоками і черлені онучі,

черес широкий; а як ся убере, возьме топорець у руки, ходить собі по станциї тай каже:

— Краяни, а ци пасує менї?

Ми кажемо: „Пасує!“ Таки пасувало йому. Сидимо нераз і дві годинї, а як маємо ерлямес (Erlaubnis, дозвіл), то сидимо й далї, до десятої часом, а як не маємо, то до цапістраху (Zapfenstreich, о 9. год.). Як нема ерлямесу, то пан Гординський каже:

— Краяни, йдїть, абисте до штрофу (Strafe, кара) не прийшли, аби вас не карали. А другий раз просїть ерлямес, абисте мали більше часу забавити ся“.

На питанє, які піснї співали жовнїри, Драґінда відповів: — То цес, то тот співає співанки, які з дому знає. А як котра співанка панови вдодобала си, то пан бере ґітару і приграває. Найбільше співали ми такі піснї, що він сам повигадував. Він самий учив нас ті співанки співати. (Роздавав також, як оповідав Драґінда, всїм, хто вмів читати, сих кілька пісень, що надрукував Кобилянський у своїй брошурі).

Як недїля прийде, а вже по бефели, то не йде пан Гординський з офіцирами на спацир. „Що там, каже, буду гроші з ними тратити, я лїпше тут з вами лишу ся“. Позасїдаємо під липами, що росли на нашім подвірю, співаємо, співаємо, аж до несхочу, аж люди дивують ся“.

На великі забави, на касина з панами не ходив, лише найлюбійше йому було говорити з низшими від себе. Заведїя був. Як співанка, то співанка, а як служба, то служба. Другом пана Гординського був лейтман Молдаван з Михальча під Чернівцями. Вони оба дуже добре заходили ся.

Пан Гординський мав таку натуру, що як кому що обіцяв, то слово його не пропало; аби з під землї, то видобув[1]).

---

[1]) За слїдами Федьковича, Л. Н. В. 1905, том XXXI, ст. 214—217.

Господар Дмитро Гудима з Брідка на Буковині, котрий служив 1862. р. у 13-ій Федьковичевій компанії[1]), оповідав д-рови Т. Галіпови таке про Федьковича:

„Поручника Федьковича ми жовніри зараз сильно полюбили. Бо був він дуже людяний офіцир, з рядовими жовнірами обходив ся, як рідний брат. А хоть був він на муштрі острий, то до кари нікого не приводив, лишень соромив словами. Иноді прикладами научав. Раз каже до мене: „Працюй, Думитрашку, працюй, синку! Диви ся, як німа животина, ота пчілка, працює. Так роби й ти!“ Такий то він був людяний!

А що вже по муштрі, бувало, до нас добрий був, любо згадати. Ото нераз збере нас наш лейтнант навкруг себе та каже наших народних пісень сьпівати або аркана танцювати. Але все при тім нагадував: „Сегодня, каже, я ваш камрат, (товариш), але завтра на зецирці (муштрі) я офіцир“.

Отак то я вже знав, що Гординський-Федькович не гордує нашим чоловіком та що в нім є добре серце, Але ще не знав я того, що він стояв за тим, аби наші селяни стали письменними. Я тогди був неписьменний. Але дома, до мого тата приходив, нім мене взяли до войска, один дяк та вчив мого старшого брата. Я деколи прислухував ся тій науці тай сам уже пізнавав деякі букви. Але того було за мало. З тим я пішов до войска.

Раз якось вніс один з наших унтерофіцирів якусь книжку в цимбру (сьвітлицю) та лишив єї на столі. Я нишком підійшов та дивлю ся на букви. Аж тут той унтерофіцир надходить і уздрів, що я ніби читаю. „Що то, рекруте? Ти вмієш читати? А не признавав ся, що вмієш?“

Побіг унтерофіцир до лейтнанта. Приходить Федькович, питає ся, чи я вмію читати. Оповів я,

---

[1]) Гудима казав, що се було в Марош Вашаргелї.

що я прислухував ся, як брата вчив той дяк. Отже Федькович за якийсь час приносить під пахою кілька книжок, дає мені одну, а решту кільком унтерофіцирам, що були неписьменні. Моя книжка се був буквар. З неї я невдовзї таки на добре підучив ся. Будучи письменним я опісля став фельдфеблем — а се лишень через Федьковичів буквар[1])".

Господар Адамко із Заставної, котрий служив з Федьковичем два роки при одній компанії, оповідав також Миколї Яцеву, учителеви в Заставній, що Федькович давав жовнярам книжки читати, сам їм читав та оповідав ріжні дотепні приповідки. Він любив чесних жовнярів, не піяків, давав їм гроший, як котрий з них був у біді, та справляв забаву. Не карав, тілько напоминав. Часто запрошував вояків до себе, читав книжки та вчив, як і що у нас колись було. Жовняри всї любили його, як батька, і кождий з них казав, що з таким чоловіком не жаль і вмерти і коби ще до того в одній ямі з ним лежати[2]).

В однім з Федьковичевих листів до Горбаля, з осени 1862. р., читаємо також про те, як він займав ся всяками та як трудно було йому літературно працювати: „Ти ни знаєш, брате, як минї тяжко приходит, дещо гарного написати, от до знаку так, як музиці в якім млинї грати. Але що маю свої голові робити, — відь так уже доля судила. — Ох, брате! Коби тото я ся хоть на два роки в свої земли вздрів, заспівав би я вам инак, — міркую, що нї Кобилянский нї ти би вже більше ни сказали, що сте ся на менї ошукали (так, бачиш, писано ми раз зі Львова[3]). — От зачивєм був колис одну повістку задлї Вечерниц писати[4]), та зачивєм, тай мусїв перестати, бо нїколи. Отже

---

[1]) „Буковина" 1896, ч. 128
[2]) З недрукованих записок Р. Заклинського.
[3]) Мат. 44.
[4]) Се була повістка „Люба згуба".

абес вірив, то розкажу ти про цікавість, як я тут ся морочу: встаю о $^1/_2$6. години рано, та доки ся зберу, доки що, то вже і 6-та. Тут треба ся Богу також відай помолити (нихай прийме), от уже $^1/_1$7. О $^1/_2$7 приходит до мене оден капраль (мій таки краян) по руски ся учити, — учимо ся до $^1/_2$8. О пів 8-ї лечу до касарні.

Осип Федькович.
(Фотоґрафія з 1862. р. — Пор. у Мат. ст. 41 і 59).

Заки перегляну їй, заки що, уже й 8. — О 8. приходит капітан, тримає рапорт ба що, от уже й $^1/_2$9-ої. О $^1/_2$9 зачинає ся школа і тримає ся до 10 години. О 10. біжу до нашого майора, та учу ся з єго хлопцем (богдай ся нічо з него ни звело, бо такий урвитіль, що аби го лиш Бог побив) аж

до 12. години, відси біжу на обід, а о 1. годині мушу вже бути знов у компанії, у школї писарскі, — там ти обучую 24-ох їх писати і читати по німецки (Руснаків та Волохів по німецки!) От учу їх до $^1/_2$3, голова ми стане як цебер, та ци рад ци ни рад, мушу іти на пів години на прохід, бо о 3. мушу знов бути у школї, та знов ся аж до 4. морочити, від 4. до $^1/_2$5. тримає ся розказ, а о $^1/_2$5. знов біжу до майора, та капарую аж до 6. — О 6 іду домів, та молю ся дорогов Богу святому, що поміг день трутити, прихожу до дому, тай застаю знов двох унтерохвіцирів, що ся ходя до мене по руски учити писати (та мусївєм їм волю вчинити, бо як стали прохати, так годї було ся збути). От учу ся з ними аж до 8. — О 8. вечераю, та колим ни так гей дуже згризений, то ще пишу собі де що з годину, а як нї, то мушу іти спати, бо бих ни здужав. — От тілько, що хіба часом у неділю маю коли до церькови рано піти, а по службі божі на цвинтар до свого Урсуци, але часом так припадає, що і в неділеньку святу треба ся клопотати то одним то другим аж до 3. години по полудню. О 3. годині іду на прохід, та бавю аж до 4., о читверті прихожу домів, аж тут уже за мнов і наші капралї та і инші жовнїре роєм: Пан летман, батечку наш, ану прочитайте нам де що з Кобзаря або про Марусю. — Я читаю, а они плачут, тілько нашої і розривки. Є мижи ними оден, що ся називає Капра, аж дес із Якубен, ци відки, той приходит ізо скрипков, та як заграє! — Господи! — ни инак, але серця добуває, а ми знов зачинаємо за ним співати наших Буковинских. От так зийдут нам тих 4 годин, як би і ни були, — розходимо ся, а у понедївнок зачинаємо знов так, як єм ти уже в перед розказував. — Циж ни гаразди, брате? — Але — коли чоловік ни голий та ни голоден, то дяковати Богу і за те[1]).

---

[1]) Мат. 46–47.

Рік 1862-ий в житю Федьковича не був, як ми бачили, такий прикрий для поета, як 1861. р. Хоч служба була по давному тяжка і немила і спиняла його дуже в літературній роботі, але він чув ся уже здоровшим, особливо в осени 1862. р., коли писав богато; до чужини рад не рад знову троха звик, а слава, яку здобув собі своїми поезиями, осолоджувала йому гірке житє. А тож у „Вечерницях“ (1862, в падолисті) Федькович читав, що й Іван Тургенєв був „въ восторгѣ“ від його поезий, а проф. Ціхановецький, котрий писав се з Гайдельбергу, також казав: „Это великій поетъ[1])“. Слава поета сягла вже поза Галичиину. Малі поезиї і більші поеми і оповіданє „Люба згуба“ з 1862. р. сьвідчили, що талант Федьковича не меншав, а зростав, набирав сили, — що хоч поет сими своїми творами скаржив ся перед сьвітом на своє горе, але сї твори самі собою були великим і красним здобутком для рідної літератури. Туга і неволя, що мучили поета, виходили на добро народови.

Не знати, якими дорогами пішов би був далї розвій поетичного таланту Федьковича, коли б він лишив ся був при війску; національне самолюбство підсуває навіть немилосерну думку, що красше було би для літератури, коли-б Федькович лишив ся був при війску; — тимчасом новий рік 1863. приніс поетови запаленє легких і олегочної, тяжку недугу, з якої він навіть не мав надії вийти здоровим, — і ся недуга визволила його остаточно з війска і з „неволї“, він дістав спершу відпустку для поратованя здоровля, а небавом пішов і зовсїм на пенсию та почав нове житє у простім станї, як бажав.

Почав ся 1863. рік іділлею, яку зладив Федькович і собі і воякам, мов на доказ своєї туги до рідного краю і поважаня для народних звичаїв. Він зладив св. вечір у себе, який на чужинї у Се-

---

[1]) Мат. 49.

мигороді певно дуже вподобав ся воякам. Дмитро Гудима, котрий був при тім, по звиш 30 роках не міг забути сего сьвята і оповідав таке: „В день св. вечера став межи нами Федькович тай каже: „Хлопці, будемо робити св. вечір, як дома. Складім ся!“ Склали ся ми всї, що під ним служили, і він накупив всего того, що в нас на св. вечір потрібно, тай сказав кухарям прилагодити осібну вечеру: галушок, сушениць, пирогів, пшениці і т. д. У вечір він запросив нас до себе.

Коли ми зійшли ся, каже наш офіцир: „Уже вечера готова, але на самперед пішлемо хлїбасоли до пана майора“. Майор наш звав ся Ґарас (справди Gareiss[1]). Федькович убрав ялинку тай післав двох підофіцирів до майора. Коли ті пішли, бере він тай розмикає свою скриню. Дивимо ся, а він витягає відти сердак, постоли, крайки, тай убрав ся по гуцульськи. Тогди став тай лишень дивить ся на нас. А ми, самі буковиньскі жовнїри, дивуємо ся та згадуємо на чужинї рідний край.

Аж тут отворяють ся двері і входить майор Ґарас з жінкою та двома хлопятами. — Як узрів майор нашого Федьковича, дивним дивом задивував ся. Федькович попросив гостий сїсти. Посїдали они, посїдали й ми навкруг сьвяточного стола. А на столї була й горівка. Отож Федькович бере, наливає чарку, та встаючи каже: „Встаньте, братя, будемо пити за Небесного волю, а за Найяснїйшого здоровлє!“ По вечері ми зачали веселити ся. Федькович все нам духа піддавав та жартував з нами. Коли ми випили першу чарку вина за майора, встає Федькович знов: „Тепер, камрати, випийте за здоровлє пана лейтнанта Гординського-Федьковича!“ — каже він весело.

Опісля заколядували ми. Довго слухав нашого співу майор, потім подякував Федьковичеви, обдарував нас тай пішов. А ми ще до пізна сидїли у нашого лейтнанта[2])“.

---

[1]) Се був той майор, що у него Ф-ич учив сина.
[2]) „Буковина“ 1896, ч. 128.

За сю вечеру дякували Федьковичеви і майор і вояки[1]) — та се вже було, так сказати-б, остатне прощанє поета з „камратами“; пізнійше він не мав уже нагоди, забавити ся з ними. Характеристичне для нього було се, що він на св. вечір перебрав ся по гуцульськи та що у своїй скрині про таку нагоду мав навіть готову гуцульську одежу. Так і бачимо, як він не тілько у поезиях та листах мрів про гори, але й причаровував до себе свою мрію хоч тим способом, що гуцульську ношу мав у себе дома та хоч десь колись подивив ся на неї та перебрав ся.

В часї межи Різдвом а Новим роком 1863. Федькович мусїв сильно перестудити ся, через що на сам Новий рік тяжко занедужав. Недуга здавала ся йому така небезпечна, що він розпорядив ся, мов на смерть, що всї його письма має дістати редакция „Вечерниць“ та попрощав ся коротким листом із львівськими приятелями: „Спасибі, браття, за все! Лежу в ліжку та чекаю смерти. На сам наш новий рік занепав я дуже сильно — Lungen- und Rippenfellentzündung. Як не загину, то відпишу. — Робіть, що ваша воля тай ласка. — Прощайте, браття мої.“ Танячкевича, Заревича, Шашкевича, Климковича і всїх молодих людий, що стояли близко до редакциї „Вечерниць“, ся вістка просто переразила. Вони видрукували її у „Вечерницях“ із 17. сїчня і заким ще се число видали, спитали телеґрафічно Федьковича, що з ним дїє ся, та при кінци сего числа „Вечерниць“ подали ще й відповідь його на телеґраму: „Трохи лїпше. Дякую. Незабаром лист[2])“.

Ся вістка з „Вечерниць“ облетїла всї молоді громади по Галичинї і стревожила їх — жалко стало їм хорого поета. Ґімназисти у Станїславові наняли службу божу за здоровлє поета, бо Федькович „брат-батько молодої ґенерациї, він штан-

---

[1]) Пор. лист майора, Мат. 51, і фірера Стихаря, 52.
[2]) Мат. 53.

дар їх народний“ — сказано у дописи „Слова“ про се богослуженє[1]). Тамошній гімназияльний катихит також молив ся за здоровлє поета. По иньших містах може й не молили ся, але певно не менше жалували, що поет такий хорий.

В листї до Д. Танячкевича, писанім уже тогди, коли головна небезпека минула, Федькович так описав свою недугу:

„На наш новий рік був я дуже, дуже чос сумний, ни инак, але здавало минї ся, що як би земля минї ся проступила, то бих у ню пішов; ни тямю, щоби я був ще коли такий смутний, як тої днини, — відай душя сама вже своє горе віщувала, бо у ночи, бачите, дес коло 9-ої години, як мене ухопили кольки, то нї відки було тривати. Скочив мій служка зараз до касарнї дати знати, позбігали ся наші хлопцї, але я вже їх і ни пізнаю, такі мене страшенні кольки прут. Побігли по лїкаре, ледви повідшукували їх по коршмах, але претцї хоть оден на моє щастє ся лучив, що минї з обох рук кров пустив; от і полекшало минї трошки, але все 4 дни бувєм білше на тім як на сїм світї, та коли ще Бог дни дав, то ще і жию, і вставєм сегодне трошки, аби вам на ваші любі, прилюбезні листи хоть по пару слів повідписувати. Якже они мене у мої тяжкі слабости потїшили!“

Дуже потїшило поета співчутє львівських молодих громадян, він дякував їм і за се і за надіслані ними книжки, щоб мав що читати у недузї, але недуга його була очивидно не така, щоб утихомирила його тугу; навпаки ся туга змогла ся ще. „Дофторі усе таки ще крутя головами, — кашлаю дуже, бою ся, що бих у сухоти ни впав, — та як уже там і буде, то мого віку ни богато: нидїю день за днем; та щож і робити! Лїкарі усе кажут та наказуют: ни журітця тілько, бо пропадете, — а Бог ма чим ся радувати. Само серце ся журит[2])“.

---

[1]) Мат. 54.
[2]) Мат. 55.

Журив ся Федькович і собою (уже втратив охоту, переносити ся до Львова) і своїми літературними працями і матерю.

„Хотівше Довбушя писати, то мусів бих дома бути, без грижі, без туску, мижи своїми людьми, аби мині ся поезія нашого народу назад нагадала, бо вже богато дечого ся позабувало. — Або чиму, гадаєте, я ся так за домом убиваю? — тиму, — та нищастна моя долечко! — Циж нима таки ратунку? — Длї других, що хотя ся учити на що нибудь, є стипендії, а для того, котрий би ся рад учити поезії свого народу, нима нічо. — Але я ни нарікаю; сам смерти собі ни заподію, бо Господь сам, бачу, гадає мене спрятати з сего світа. Та і не жаль ми за ним, — лиш тілько бих рад, у свої земли лежати, тай і на тото ни маю ґрейцаря, аби домів поїхати, бо пішки ни путерую іти. Де ще ся який гріш при души заважав, усьо пішло тепер на дофторі та на ліки, та ще мушу ся і удовжити. — А трйох лікарів платити, то ни жерт. — Але нічо тото, Богу дякую за все.

За ваших вельможних[1]) ни згадуйте мині, сокілку, ніколи нічо, бо они ни варта, аби добрі люде їх і в губи брали. — От най ся западают. — Дуже я зрештов рад, що мене ни пригорнули до Львова, — а яж би у Львові що робив? О ні, братику, моє щістя ни там. — Моє щістя в Буковині у горах, а коли ни в горах, то все таки у Буковині мижи Дністром а Прутом. — Ни знаєте ви, Любку мій, кілько там краси та поезії! — Хто ни може на Україну, та там ся народного духа учити, то най іде в руску Буковину: до Кіцманя, у Заставну, у Чорний-потік, а як там побуде якис час, най іде мижи Гуцули, у Довге-поле, у Ростоки, у Шипіт, у Сторонец[2])!“

Танячкевич, Климкович і В. Шашкевич щиро тїшили ся, коли Федьковичеви полекшало, та щоб

---

[1]) Федькович мав очивидно на думці Лавровського і иньших, що мали постарати ся йому о посаду у Львові.

[2]) Мат. 57—58.

і ділом допомогти йому у недузї, післали йому 50 зр., що справди було розумно, бо не даром же писав він уже в недузї: „Тепер тяжко постало за ґрейцар, бігме тяжко[1])“.

Федькович приняв гроші, дуже дякував — „як бисте, каже, були мене не помилували, то мусїв бих тут погибати, а так зможу ся може домів дістати, та там умерати му[2]) — але просив більше гроший не посилати, бо не прийме.

Журив ся він і матерю, про котру саме підчас недуги мав дістати відомість, що вона смертельно хора, — кажу „мав дістати“, бо в сїм листї, де він про се пише, поет подав дуже богато видумок. З пізнїйших його листів можна тілько зміркувати, що справди мати постаріла ся і ослабла. Але й сего було досить, щоби збільшити тугу поета.

Гадка про свої гори так його займала, що аж йому снили ся. Сей сон[3]), зложений, очивидно, із фантазий поета, сьвідчив би, що він мав ще нераз сильну горячку, ще недуги не перебув. Та на те, що він тодї дійсно був тяжко хорий, нема лїпшого доказу, як та істория про своє походженє, яку він тодї у слабости видумав. Хоч він уже й до того часу пустив досить видумок про себе, але се, що він тепер написав, перевершило всї попередні видумки. Се цїла істория про парубка Івана Коссована, що мав кохати ся з матерю поета та привести на сьвіт і його і дїти Дашкевича. Не розважив поет (а ся нерозвага, ся недостача критики сьвідчить як раз найбільше про його нервовий стан), що найдуть ся по його смерти цїкаві люди і ті заглянуть до метрик та до иньших документів і викажуть йому самому — неправду, написану не зі злої волї, а просто з хо-

---

[1]) Мат. 56.

[2]) Мат. 63.

[3]) В оповіданю про сей сон мати каже про 14 років, себ то про той час, як Осип забрав ся з дому (в зимі 1848/9). Мат. 64.

робливої нерозваги[1]). У недузї відчував він жаль до батька і до цїлого сьвіта, більший, як коли небудь, бояв ся смерти на чужинї і укладав собі нові пляни: думка „рубати поли від війска та іти домів, може би своїй ненцї старенькій хоть пару день єї послїдних осолодив“ — перемогла всї иньші фантастичні пляни, якими доси бавив себе, — і що за тим ішло, він уже в недузї рішив ся, так сказати-б, приготовити себе до житя в Путилові повним зближеним до народа, не лише мовою, ношею, але і видуманою Коссованщиною та вірою.

Що діяло ся з Федьковичем в лютім 1863., ми при недостачі листів не знаємо докладно; але вже 3. марта він писав Танячкевичеви з Черновець: „Учера тиждень, як я тут у Чернівцех“, а із сих слів виходить, коли відрахувати тиждень, що Федькович приїхав почтою із Семигороду 23. або 24. лютого. Ся дорога не близка, забрала певно з тиждень часу, а з тиждень перед тим старав ся о відпустку та ладив ся в дорогу, — тай тому мабуть і листів його з лютого не маємо, не мав коли писати, бо „летів, як птах“ до ненечки. — У згаданім листї з 3. марта є також звістка, що

---

[1]) Є два листи Федьковича в Мат. 55—60 і 66—71), в котрих він пише про Коссованщину. Оба вони без дати, але писані протягом кількох днів і то в часї межи 20. а 30. січня. На новий рік (13-ого) заслаб, 4 днї „був більше на тім як на сім сьвітї“, у „Вечерницях“ із 17. січня була телеґрама, що йому „трохи ліпше“ і що „незабаром“ напише лист — сей лист він і написав (до Танячкевича), вставши „трошки“ з ліжка десь по 20-ім січня. В сім листї (ч. 32 згадав уже про Коссована і заповів, що Горбалеви напише о тім докладнїйше І справди написав (ч. 35), не пізнїйше, як в кілька днів по листї до Танячкевича. У листї до Горбаля ще нарікав, що не має гроший; між тим, як він сей лист вислав, прислали йому зі Львова 50 зр і він подякував окремим листом Усї ті листи (чч. 32—35) писані під конець січня 1863, отже не більше, як в два тижнї по новім роцї, по захорованю. Се треба памятати, щоб вірно оцїнити їх зміст.

Танячкевич з приятелями прислали йому знову гроші — скілько не знати.

Про свій тодїшнїй побут у Чернівцях він писав Танячкевичеви невесело: „Учера тиждень, як я тут у Чирнівцех, а до Тебе, братіку, ще анї чичирк. — Ни гнївай ся, любчику: при мої біді та нуждї я вже далї і своєму світу ни рад, ни то що, а тут ще з моїм здоровям ни можу ся помістити, 4 дни вилежавєм у ліжку, анї ся кинув, страшне мня чогос груди боля і у одно кашлаю.

О свою відправу я вже ся подав, та ни знаю ще, як буде, бо Нїмцї минї великі перепони робя, але минї однаково: ни рушу ся відси, аж доки свого ни доконаю, абих знав, що дадут мня до штокгавзу. — Така то моя нужда, — а тут неня минї гожма пишут, аби іти борше домів, бо дуже ослабли та ни путеруют уже весну робити[1])“.

Що поет ще і в мартї не був здоров і попадав у тяжку мелянхолїю, се він і сам пише про себе в листї з половини марта[2]): „Я, брате, сам бідую. — А ще до того учепилось мене лишенько: годинами прийде минї така манколїя, що сам себе ни тямю. Стались люде мене боять, да і я сам уже себе ся бою. — Мабіть я дуже грішний перед Господом Богом, що мене так тяженько карає... А ще до того і вороги, серце, їдять мене та доїдають, нима до кого піти, нима с ким своє серденько розрадити, от тиму ж то я мабіть став і занивать на умі... Коби хоть Господь дозволив, дождати святого воскресенія! Боже, що го дожидаю!“

Що се за вороги „їли“ поета, ми зараз дізнаємо ся, тут тілько скажемо ще, що коло 15. марта він виїхав у перше до Путилова до матери і вражіня із сего побуту описав Танячкевичеви; але ще мусїв вертати ся до Черновець за оруд-

---

[1]) Мат. 71—72.

[2]) З порівнаня листів чч. 36 і 37 виходить така дата, менше більше. Мат. 71—72.

ками, бо подав ся о відправу з війска і старав ся о дозвіл, перейти на православну віру, — а се було получене з клопотами.

Федькович нїгде і нїколи, анї в листї анї устно, не виявив своїм знакомим, з котрими переписував ся або котрі випитували ся його про нього, що він був римо-католик, так як його батько. Перед Реваковичем і Тимінським сказав лише небилицю, що тато був унїят, а уважав себе за латинника; його-ж (Осипа) мав охрестити православний піп, а тато записав його у метрику латинського ксєндза. Так не було і не могло бути; ми вже знаємо, хто й коли хрестив Осипа. І житєписцї Федьковича не знали доси[1]), коли Федькович перейшов на православіє, хоч і чули та знали з метрик, що він був латинником; не знали також, чому він, покинувши війско, почав підписувати ся Юрієм, особливо на лїтературних творах, бо на документах підписував ся дальше Осипом. Тимчасом у спадкових актах по поетї в повітовім судї в Чернівцях лежать і доси два документи, котрі нам сю справу виясняють докладно.

Федькович, як видко зі всего, придумував просто ріжні способи, як би відцурати ся батька. Не називав себе уже при першім виступі на лїтературній ниві своїм правдивим прізвищем Гординський, лише своєю шляхотською кличкою: Федькович. Мало було йому того, і він, бодай у листї до Танячкевича і Горбаля, вирік ся і сеї клички: „Федькович“ і казав себе називати Коссованюком. Мало було йому ще й того; він рішив ся виречи ся ще і свого імени, чи справди двох імен Осип Домінїк, що занадто нагадували йому латинський звичай, і вибрав собі завчасу нове імя: Юрій, котре йому дуже припало до вподоби. Уже в „Любі згубі“ з кінця 1862. р. він називає

[1]) Колесса (Коссован, 50) писав, що Федькович перейшов на православіє коло р. 1854.

свого alter ego Юрієм і видуманого Коссована (в січни 1863.) каже називати не инакше, лише Юрієм. Як бачимо, уже завчасу обдумав собі цілий плян, як спекати ся Гординського зовсїм, так щоб і слїду не лишило ся анї в імени та прізвищу, анї у вірі, анї в ноші, анї у способі цїлого житя. Не все те повело ся йому, але що міг, того доконав з великим завзятєм.

Так у Чернівцях, в марті 1863., заким ще осїв стало в горах, Федькович повідомив римо-католицького військового капеляна про свій намір, змінити рим. кат. віру на православну. Дїло не було таке просте, як здавало ся. Федькович, як офіцир австрийської армії, в котрій рим. кат. віра уважала ся першою поміж усїма, мусїв після військових приписів три рази в ріжні часи приходити до військового капеляна з двома сьвідками і з тою самою заявою, що хоче переступити на православіє. Хоч капелян старав ся витолкувати йому, щоби сего не робив[1]). Федькович не змінив своєї постанови — і 31. марта 1863. дістав сьвідоцтво, підписане капеляном Йосифом Францом і двома сьвідками, що його заяву принято до відомости.

В три днї потім, як дістав се сьвідоцтво, Федькович написав довгий лист Танячкевичеви (ще з Черновець); про все писав, але про сї свої заходи, змінити віру, замовчав. Написав лише загально, як ним „Нїмцї крутять“.

„Я все дома пробуваю, хиба подеколи кличут мене сюда до Чернівців, от як тепер, то бавю тут кілька день, а вітак знов вертаю домів. Завтра) їду знов до Сторонця і буду там бавити аж до по велицїдни, може де до цьвітної середи, а може таки аж до 1. мая, сам ни можу знати, бо Нїмцї, братіку, таке мнов крутя, що лиш аби їм

---

[1]) Порів. слова: „aller Bemühungen und Vorstellungen ungeachtet“ в письмі капеляна, Мат. 360—361

[2]) Лист писаний 3. цьвітня 1863.

ся так у голові крутило, цопаки собачі: ба сего, ба того їм не стає до мої просьби, ба до дохторя треба йти, ба до авдіторя, — ніт вісти, що тобі все повибагают, а ти їдь 16 миль намість дурного та трать ґрейцарик останний, що маєш при души, бо ми, знаєш, коний тепер ни тримаємо, все треба наймити, все наймити, — лиш оден Бог мині вірит хіба, а більше ніхто. — А тут ще треба ся стягати і на убраня, бо дома мало я вже дечого застав з давних моїх уборів — відки ж би ся могли і задержати за 14 років! хто годен зміркувати[1]). — Боже милий, Боже, ратував ти мене вже в ни однім припадку, поратуй мене ще і тепер, а вітак уже — да буде воля твоя[2])".

Як бачимо, про заходи з причини переходу на православіє анї слова, тимчасом нема сумніву, що коли поет писав, що ним „Німці крутя", він мав на думці і сю справу, дуже пильну, як йому здавало ся. Дня 4. цьвітня 1863. він виїхав до Путилова (16 миль возом) — і тут не вспів відпочати, вже 7. цьвітня пішов до православного панотця Олександра Поповича, показав йому сьвідоцтво від військового капеляна і зголосив своє приступленє до православної церкви[3]). При сій нагоді з побожности (pietatis causa) приняв нове імя Юрій (Георгій[4]). Від тепер міг уже й формально не називати себе Осипом, лише Юрієм, і він так себе й підписував та на честь свого нового патрона складав потім і набожні пісні.

Крім того він небавом перебрав ся ще й по гуцульськи — і, перебувши таку метаморфозу, від цьвітня 1863. р. зажив уже тривко в горах,

---

[1]) Із сих слів виходило би, що Федькович, як був у Сторонци в зимі 1848 49, так з того часу там не був; 14 років справди минуло в зимі 1862 3.

[2]) Мат. 74.

[3]) Мат. 361.

[4]) В родині матери поета було двох Юріїв: Юрій Кантемір і Юрій Ганицький — може й звідси було в Осипа уподобанє до сего імени.

хоч і виїздив часом за ділами до Черновець. Таким способом осягнув свій ідеал, за котрим тужив тяжко щонайменше два остатні роки, — два роки великої слави і великої туги. Як він сї свої гори розмальовував у поезиях та в „Любі-згубі“! А тепер ось і зажив він на своїм Підгірю житєм таким, якого сам бажав. Чи вийшло воно йому на добро, се показало його дальше житє. Від мрій поета до правдивого житя все була і буде дуже далека дорога...

Серед таких то обставин приходило ся Федьковичеви 1862. р. працювати для літератури. Хоч його здоровлє помалу поправляло ся, проте він не позбув ся своєї туги з минулого року, а ненависть його до військової служби ще й змогла ся, як видко з його тодїшнїх творів.

Поезиї й оповіданя „Люба-згуба“ з 1862. р. повні вісток, коли не про житє поета, то про його тодїшнї думки. Сими вістками можна сьміло доповнити не богаті зрештою иньші жерела до його житєписи з того часу. Вони вповнї годять ся з тим, що ми вже знаємо про поета, вони доповняють наші спостереженя про його незрівноважену душу.

Федькович писав 1862. р. подібні поезиї, як і попередного року. Його поезиї на тему війска: Шельвах, Зїлє, Лист, Золотий лев, Хустка, Пуга і Новобранчик — своїм змістом все смутні. Протест у них против мілїтаризму ще сильнїйший, як 1861. р., але й жаль поета до своєї долї ще більший. Те саме читаємо і в його тодїшнїй лїрицї про себе. Йому звичайно смерть і могила лиш на думцї (Нічлїг, Думка, До Мих. Дучака, Гуцулки), тужить за горами, бо тілько там бервінок гарний (Бервінок); просить Львовян у „Гуцулцї“:

Ой слухайте, леґіники, я гину, ой гину!
Не дайте ми загибати, — я вас не покину.

Сумує за покійним товаришем („Не знаю“), тужить за матерю, за молодостю, за Буковиною (Думки, I—V) — коротко сказати, поет подає нам трохи не в кождім віршику якусь вісточку про свою тугу. З другого боку переконуємо ся, скілько треба знати поетового житя, щоби зовсім розуміти його поезиї. Коли н. пр. він кінчає поезию „До Мих. Дучака“ такими словами про себе самого:

Ляхи єго замучили,
Німці 'го добили,
А ті руські легінники
Бервінком накрили[1], —

то нам тепер не трудно здогадати ся, що Ляхи — се батько, а Німці — се війско, хоч ми на поступок сего Ляха можемо й инакше дивити ся, пізнавши „смутчу вдачу“ його сина-поета.

У „Новобранчику“ в кількох місцях цілком виразно пише Федькович про себе, про свої заходи дістати ся до Львова і невдачу, що наводить його на думку застрілити себе, і про те, що він дармо не хоче їсти хліба, тимчасом йому не дають. У посьвяті „Новобранчика“ Горбалеви поет каже:

Братїку мій, ни цурай ся,
Хоть ти оден цего бранця;
Ни цурай ся єго сліз,
Що в поклонї ти приніс.
Бо го люде на кеп від себе прогоня,
Нїби коли в латю, то він вже ни їх, —
Де кури ни піют, де дзвони ни дзвоня;
„От там ти — та там ти!“ справляют на сміх
„В нас хліб ни вродив ся, нїчо' ни зібрали“ —
Так люде до його, тай замкнут ся в клїть.

Бодай ви святого таки ни діждали,
Коли співакови кавалка вже нїт!
Абож я го, люде, за дармо в вас хочу?
Я буду співати, му серце топить,
Я буду робити, аж вилїзут очи,
Лиш дайте прожити, між вами прожить,
Гарненько-мирненько, як в вас то живет ся,

[1]) Поезиї, 139.

Де Пречиста Божа за столом сидит,
За тисовим столом із вами посполом.

Ох, братя панове! аж серце ся бєт,
Аж душечка в мені крильми собі збила —
Зриват ся летіти, залізячко дзур!!
Богдай ворогам ти, не нам ти дзвеніло!
Співав бих — так годі, ведут в калавур...

А другий раз ни му вже вас
Морочить в сїм дїлї:
Коли Нїмцї ни застріля,
Самий ся застрілю[1])...

Читаємо в „Новобранчику“ і нарікання на страчені лїта — а в листопадї 1862. р. саме минало десять років, як Федьковича взяли до війска.

Чого нам тривати, панове молодцї,
Коли нашя воля в поганих руках!
Ведут нас під міру у мокрі сорочцї,
В кроваві пускают по десїть роках,
По десїть найкращих, — пожаль же ся Боже! —
Заплакав бих, братя, та слїз уже нїт
За тими роками, гадаєте може,
Бих плакав, що всохли, як маковий цвіт? —
Нї, братя, що впало, на віки пропало, —
Абих цїле стадо цїсарске всїдлав,
Уже ни здогоню, — та й на що б ся здало? —
Ци я вже ни доста в сих десїть страдав? —
Нї, братя молодцї, про їх ни заплачу,
Про вас я заплачу, про руский талан
Та рускую волю, ту рідну, козачу..
Заплачмо, панове, най трісне кайдан![2])

Тут і знову згадка про батька Ляха, що розбив домашнє щастє, та туга за матерю, що в листах нарікала на своє справди невідрадне житє: чоловік у Чернівцях, син у війску, а вона на старі лїта сама в горах.

Хиба й свою головоньку китайкойов звяжу...
Але-ж бо я, леґіники, китайки ни маю, —
Пустив свою китаєчку долів по Дунаю —
Кровавую, сльозавую до ненечки в гостї.
Бо і в мене, пани братя, хата на помостї —
Була... була, соколики, та Ляхи розбили;

---

[1]) Поезиї, 140.
[2]) Поезиї, 142.

Все забрали, а сироті нічо не лишили.
Нічо?... Брешу! Лишили ми неньку як голубку,
Дрібні слїзки збіраючи до срібного кубка,
Доки верну в Буковину в гори у гостину...
Ци я верну, ци не верну, я післав хустину,
Аби мала моя ненька по минї поману:
Мою хустку крівавую та в слїзоньках прану[1]).

І знову наріканє на батька, що продав його в нїмецькі рекрути, наріканє, котре небавом по новім роцї в недузї приняло просто монструальну форму: поет вирік ся зовсїм батька. Тут уже, у „Новобранчику“, ми бачимо, як він доходив помалу до сеї вигадки, як у него вона формувала ся, заким ще заслаб.

Та як же ни плакать, та як же ни рути
Минї молодому?... Молодцї, скажіт!...
Продали мня Ляхи в нїмецькі некрути,
Втопили ми долю, втопили мій світ;
Пропав, як тот камінь в глубокому мори, —
Нїхто ни добуде! Нїхто ни спита,
Як тяжко я мокну у сльозах та в горю;
Нїхто ни спитає... бо я сирота.
От хожу та хожу, як дух на покутї,
Що пустков блукає, а прощі 'му нїт.
„Ходи! — кажут лютри — бо пута вже куті!“
Ходи, аж ни впадеш здихати під пліт.
Ходи, аж ни здохнеш в нечистім дес краю,
Де дзвони ни дзвоня, ни піє когут,
Де руські молодцї на гуслех ни грают,
Де руські дївчата співати ни мут.
Соломяна вілля — цїсарська симбріля,
В кутї дес за плотом — там руський співак...
Слїдочки по світї, слїзочки по цвітї, —
От тілько помани!.. Молодцї-ж, ни так?...
О, так, пани братя! Душя ми віщує
І думка говорит, і серденько чує,
Яка моя доля і чо' минї ждать[2]) —

Поема „Лукіян Кобилиця“, написана, як і „Новобранчик“ 1862. р.[3]), повна також ненависти

---

[1]) Поезиї, 145 Тема та сама, що в думцї І. на стор. 124.

[2]) Поезиї, 146. Симбріля (волоське слово) — заплата.

[3]) Що поема „Л. Кобилиця“ була вже готова 1863 в лютім, сьвідчать згадки про ню в листї з того часу

до війска і „Німців“, сьвідчить, як далї розвивали ся і ширшали погляди поета на відносини його і народу. Як Шевченко писав: „Було колись в Україні ревіли гармати“, так і Федькович, очивидно вже під впливом Шевченка, звеличав минувшину Буковини:

Було колись, в Буковині
Добре було жити —

а тепер Німцї у Відни копають Буковині великий гріб. В уста Кобилицї вложив поет такі острі слова против Німців, цїсаря і війска, що ся поема й не була друкована за житя його. Згадка про „Юрія Гінду“, як про буковинського героя, хоч такого не було, показує, що поет жив ще під впливом переказу, записаного Найбавером, і обробленого вже в поемі „Юрій Гінда“.

З довших поем мав Федькович 1862. р. ще Циганку і Зрадзїлля[1]) і плян до Довбуша, мабуть до трагедиї. Циганка мала бути велика поема, у шестеро більша, як „Новобранчик“, але з неї остали ся лише два виривки; мабуть сам поет знищив її, щоби переробити поему так, як вона була надрукована 1867. р. Що таке було „Зрадзїлля“ — також не відомо. Загадував поет і якусь поему „Квіти-дїти“, бо з неї подав малий уступ до „Вечерниць“ 1862.[2]). Чи і в сих поемах не писав чого поет про себе, годї знати; одно видко, що 1862. р. він богато писав, хоч як було йому трудно.

Оповіданє „Люба́ згуба“, написане під конець 1862. р., сьвідчить також, як Федькович ще на чужині тужив за своїми горами і лише тут

(Пор. Мат. 64 і 79). А що сїчень і лютий 1863. р. — то був час слабости поета, отже ся поема ще з 1862. р., написана рівночасно з „Новобранчиком“. (Поезиї, стор. 170—171). Колесса не мав рациї, коли здогадував ся, що ся поема з пізнїйших років і на сїй основі робив ріжні висновки. Пор. Коссован, 95

[1]) Порів. Мат. 57.

[2]) Поезиї, 121.

добачував і красу і добро. З далека видавало ся йому все гарне та пишне, все „під золотом та під сріблом“, як ті образи у тісній путилівській церкві. Люди самі добрі і коли у них яке лихо звело ся, то тільки з незвичайної любови. А люба́ (любов) то згуба, то нещастє — улюблена думка Федьковича по невдачі з Марошанкою; з того часу обробляв він сю думку на ріжні лади то поезиєю то прозою, змальовуючи любов як пристрасть просто всевладну над чоловіком.

І в листах із січня 1863. р. і в самім оповіданю впевняв Ф-ич, що се він описав „кавалок свого житя“.

„Ви не знаєте, як тото мило чоловікові згадати про давні свої гаразди, а я їх зазнав — зазнав, панове, тай браття мої любі. Що я тут пишу, то я не пишу небилиці, але кавалок мого життя, мого так красного та любого тривку, що годі його буде й до гробної дошки забути. Ні! зелена моя Буковино, сині мої гори, холодні мої ізвори! Хіба мене рука моя забула-б, щоби я вас забув. Тото лиш ви мене забули серед світа, але я вас про тото не забуду[1])“.

Здавалось би: як і не вірити поетови, коли він сам каже, що се „кавалок його житя“. А проте — як уже було розказано — годі вважати сї слова правдою.

Коли й можна „Любу згубу“ уважати „кавалком Федьковичевого житя“, то тілько як невиразні спомини з його хлопячих літ, прикрашені мріями та тугою поета. Квітчина „Маруся“ зі своїми етнографічними сценами і тужливою любовю і оповіданя Марка Вовчка, в котрих також богато любовних тем, навели Федьковича на думку, написати щось подібне з гуцульського житя. А Федьковичева коротка замітка в оповіданю: „Тото лиш тепер перейшли Гуцули на біду, але з-за мого веремя ще инак було. Ох, ох! милий Боже! ти

---

[1]) Писаня, т. II, 27.

високо, цар далеко, а песї віри роблять, що хотять. Але чей колись і на наші ворота сонце засвітить[1])“ — ся замітка позваляє здогадувати ся, що першим товчком до оповіданя „Люба згуба“ була звичайна допись у „Слові“ (а „Слово“ діставав поет від Дідицького правильно[2]), допись про Гуцулів, писана на диво чистою мовою. Якийсь А. К. писав знад Черемоша у Слові 1862, ч. 12. (з 10. 22 лютого):

„Бувало то перед кільканацяти лїтами, аж любо було подивити ся на Гуцула, — живий, як рибка в водї, веселий як ластівочка, і красше від гордої пави убраний в черлене лудинє, всякими красками, волічками і золотими нитками повишиване, в кресаню, блєхов обвиту і павєми перами обтикану, і в черес ремінний, широкий, а до того красно узброєний — гуляв си над Черемошем, гей би мотилик по долинах, горах і полонинах. Нїчого не браковало му; мав маржинку, шкапєтка, овечки і грошиків гаразд. В клїти бувало повно дорогого лудинєчка і скорому, то масла, то молочка, то бриндзї. Що то панщина, не знав він нїколи, хиба раз в рік кільканацять деревець долів ріков до скарбу спустив, і то було всего. Мандатор, і то оден на кільканацять сел, докучав деколи єму, але все таки то нїщо не вадило, а хоть дав що, то лиш одному, і бодай борзо право своє мав. Жидівнї також богато не було, бо не могла так легко через скали приступити д нему, як до поляницї; а дорога возова не давно отворилась, коли порозстріляно скали, передже були лишень прикрі обходи або облази для коней поодиноких і людей. Так жив собі Гуцул без клопоту і спокійно в своїх горах; не стало хлїба, то продав маржинку яку, тай мав досить. Нераз подумав єм си, чи є дехто щасливійший над него?

Нинї же все то ся змінило. З дня на день марнїє він, як в осени билинка, лице єго веселе

---

[1] Писаня, т. II., 12.
[2]) Мат: 48.

огорнув смуток; голоден, босий і обдертий зсихає, як деревина без кореня, кори і листєчка; в кліти вже порожно, не видати ні такого лудиня, ні скорому тілько, як давнійше; в загородах, где череди стояли, румеґає якась коровка або блеє кілька овечок голодненьких. Ліси і толоки повідбирано єму від скарбу. Годі му туда яку маржинку пустити, побережники зараз ю арештуют; оден злісний взяв навіть собі за играшку, кози, вскочивші в ліси, як заяців стріляти, а сіна громадскі, к лісам припираючі, палити. Остає ся му тілько кавальчик грунтику навколо хати і цариночка на кілька копичок сінця, і то жити з того єму, — годі маржинку викохати і продати, аби хліба у поляниці купити, хліба бо там дуже мало ся родит і заледви на три місяці вистає. Одні полонини, хотяй 5—8 миль від села віддалені, дают ще якотакий притулок маржинці, бодай на два або три місяці; но звір великий і малий казит ю погано, а пушок гляба, аби го бодай відполошити. Давнійше, доки без вафенпасів вільно було носити пушки, мав кождий майже у себе кріс, і маржина була безпечна; а тепер, коли єму не так легко до пасу без великих келтунків і трудів допроситись, намножилась звір дика так, що грозит великим нещастєм для всїх Гуцулів. Правда, колись то роблено лови на медведя з 200 людьми, відав з сторони уряду бецирковoго, але щож, — пани не йшли в глїбокі ліси, бальовались, пили або, як оден злісний шпуряв кресаню д горі, а другий стріляв в тоту, гей би в медведя; а потому розкинули на села по 10 до 20 левів за кошта ловні, котрі відай на свій хосен обернули. І то були лови?!

А що би то єще за іниї притїсненя і надужитя згадувати! „Асєк вже депутовані не поможут“, говорив оден Гуцул, „права не дождесь, лиш термії та термії; от далїй прийдесь нам в Молдову і Волощину забирати. Монарха наш відай не знає, як гіренько ми коло доріг бідуєм,

і що пани діют, а Бог знат, як ся з тотим господарит, що полєнскі села на дороги зложили". І в правді, робота сеся тягне вже щось два роки і укінчит ся за 5 літ, бо відай, як розмірено за той час, має ся понад ріку саму всюда рівно за висока і досить широка цісарска дорога через гори до Угор отворити. Не перечим того, що будованє догідних доріг потрібне є для краю, особливо ту, де іде о лекшу комунікацию з богатою землев Угрів; однакож єсли по знесеню панщини принято вже засадою, сельский нарід до безоплатної роботи не принуджати, то належало б туюж людскую засаду заховувати і напротив бідних Гуцулів.

І Гуцул охотно послухає, єсли обяснит ся єму людяним способом потреба приложеня рук і несеня жертв во благо народа і родинного краю; але сли го женут, як маржину, на тяженький труд і обходят ся з ним ту, як з безсловним скотом, — то не диво, що зпід людского серця вириваєсь у него жалібний стон на недолю. Бо і якже єму дієсь: в літї годї му де на зарібки пійти, аби що на зиму собі прикорпати; блукає, як тїнь, то коло хат двох або трьох заможнїйших ґаздів в селї, то коло Жидів, котрим відай з ласки панів шпекулянтів гори попались в руки, або забираєсь цїлком в Волощину.

Найзимнїйше чувство мусит ся обурити, як ще до того з него збиткуют ся, коли 60-лїтну женщину за то, що невеликий каменец зняла, ногами доптано, коси микано і бито, мужа єї і дяка, котрі за ню просили, в кайдани взято, а чотирох ґаздів за тоє, же ся за дяка вставляли, в желїзню до Кутів відпроваджено, где їх тиждень на самій водї держано і без всякого протоколу пущено, і котрі з того попуду виновних за свою кривду висше позивати боят ся. — Від хати до хати чути лиш жалї і наріканя на недолю...

Послїдна надія остаєсь тепер на наших заступниках, аби ся за бідним народом перед Мо-

нархов вставили і єму нужду єго предложили; а чей дознают вірниї Гуцули наші якого-такого улегшеня, иначе бо прийде до того, що все жебрацтвом стане і підриєсь все довірє в народї".

Ся допись нагадала очивидно Федьковичеви давні часи в горах і сих „песїх вір", що звели Гуцулів на біду. „Люба-згуба" писана уся в тім тонї, що й ся допись у Слові, як то колись добре жило ся Гуцулам, і підходить зовсїм під настрій Федьковича 1862. р. Се ідїлля, хоч фабула кровава.

А про те, що поет читав допись у „Слові", сьвідчать і сї слова в „Лукіянї Кобилиці" про „ляцьку неволю" Гуцулів:

Сперли лїси, сперли пашу,
Дров нї хворостини,
Ваші жінки, ваші дїти
Від студени гинут.
(Поезиї, 167.

Друга Федьковичева повістка: Серце не навчити, яку треба зачислити ще до військового періоду творчости поета[1]). — се не гуцульське житє, тілько стара казка про велику любов, таку саму, як і в „Любі-згубі", про поєдинок закоханих, правдивих лицарів, — коротко: се також ідїлля, вимріяна поетом.

З біографічного боку інтересні дечим ще дві Федьковичеві посьвяти. „Пугу" посьвятив Федькович „мому брату Семенові (Нарівнякови в Новосїлцї Костюкові" коло Залїщик, у котрого був на весїлю. Сей Нарівняк мабуть і читати не знав (листи писав йому хто инший) тай, коли Федькович прислав „Пугу", може й не богато зрозумів з неї; тимчасом поет зве його давним милим та щирим товаришем ще з Італії[2]).

---

[1] В листї Ф-ича з 3. цьвітня 1863 Мат. 75.) читаємо, що Ф. післав до „Вечерниць" нову повістку. У „Вечерницях" ч. 8 і 9. була друкована повістка „Серце не навчити" — отже се є та повістка, написана Федьковичем ще за військових часів.

[2] Про сего Нарівняка була вже тут бесїда на стор. 147—149.

Поезия „До Михайла Дучака“ се наче б лист з просьбою,

Аби того нагадав,
Кого братом колись звав,
Кому казав: „Ріднесенький!“
Кому казав: „Друже!
Не жури ся, бо й я журюсь“.
Та я вже не тужу.

Ніби-то не тужить, а справди такої могильної пісні засьпівав, що на що й смутнійшої?

Не забудь мя, товаришу,
Названий мій брате!
Ні! ти мене не забудеш:
Не так ми-сь любили,
Щоби ми ся забували,
Товаришу милий.

Федькович мав таких „братів“ досить богато і справди їх любив. Нічим иньшим, лише сею любовю мужчини до мужчин можна вияснити солодкаво любовний тон у листах сего офіцира до „простих“ вояків, у його посьвятах, поезиях та оповіданях, хоч, звісно, не у всїх. Федькович не був ворогом жінок, але й не побивав ся дуже за ними; втрату Марошанки він переболїв на диво скоро; однак військове, безженне житє по малих семигородських містечках, де не було знакомих, лишило на нїм свої лихі наслїдки...[1]). Він був демократ і то великий, щирий і переконаний демократ, він справди не гордував „меншими“ братами, дбав про них, але... нас мусить дивувати поява: скілько у него було між простими вояками любчиків та братчиків, другів і товаришів, з котрими він був на „ти“. Адже своєю інтелїґенциєю жаден з тих „братів“ не дорівнував Федьковичеви, становищем у війску також нї, а про те...

---

[1]) Кантемір оповідав про ті часи, як Ф-ич був у Чернівцях (1859—1861), що він тодї „був такий, як панна: пити не пив, курити не курив, анї в карти не грав, а стидливий був, як дївчина“. ЛНВ. 1905, т. 31, ст. 226.)

Треба ще хоч кількома словами згадати тут також про велике уподобанє Федьковича в народних піснях, яких сам записав до сто[1]). Німецькі перерібки декотрих народних пісень — нераз такі свобідні, що можна їх уважати орігінальними поезиями, посилав Федькович Найбаверови для його літературного додатку до часописи „Bukowina". Отже й на се находив Федькович час 1862. р.

---

[1]) Мат. 64.

VI.

Суспільне житє на Буковині в роках 1848—1884.

Про часи на Буковині по прилученю до Австриї. — Збірник пісень І. Велегорського. — Давні повісти. — Г. Продан. — В. Ферлесвич. — 1848. рік і суперечка Волохів з Русинами. — Роки 1849—1861. — Пробудженє 1861. р. — Дописи у львівськім „Слові“. — Поминки Шевченка 1864. — Думка про свою часопись 1864. — В. Продан і М. Коморошан. — Думка Галичан про Буковину. — Суперечки Русинів з Волохами. — Основанє „Руської Бесїди“ і сї дальший розвій. — Москвофільський напрям. — Основанє унїверситету в Чернівцях 1875. — Житє молодежи. — Національний напрям бере перевагу 1884. р.

Від р. 1863., коли Федькович осїв у Сторонци-Путилові, його житє і праця залежали у великій мірі від сих обставин, які були на Буковині; тому треба нам придивити ся, яке житє застав він у своїм ріднім краю і що він у се житє свого вложив, якими думками випереджував своїх земляків і як сї земляки приймали його працю. Іде о те, чи Федькович змарнував ся тілько з власної вини, чи може й суспільність, головно буковинська, не знала його виховати, підтримати і покористувати ся його талантом, як се зауважав Драгоманів.

Про те, яке вражінє робило на Федьковичу житє народу, котре він оглядав за своїх хлопячих літ, ми мало що можемо сказати. Коли судити по

його перших писанях з 1861. і 1862. р., Гуцульщина з часів до 1848. р. записала ся в його памяти тілько так, як записує ся побут у горах в памяти студента підчас вакаций: все довкола гарне і веселе, смутку та нужди не видко...

В часї від 1848. до 1863. р. Федькович був кількома наворотами на Буковинї, але про те, щоб його тодї цікавили якісь суспільні справи в ріднім краю, ми нічого не знаємо. Зрештою се були такі тихі і незамітні в народнім житю часи на Буковинї, що тілько з великою бідою можна виловити з них два-три прояви якоїсь національної сьвідомости. Тілько коли Ф-ич, уже відомий поет і незалежний чоловік, осїв у горах і почав сам брати участь у житю Буковини, він почув на собі всю вагу сих тяжких обставин, які в сїм краю від давна зложили ся для його земляків; і хоч він сам не завсїгди здавав собі з них справу, однак без сумнїву терпів від них о стілько більше, о скілько талантом і сьвідомостию перевисшав кождого Русина на Буковинї, крім Ізидора Воробкевича та ще кількох земляків.

За весь час, як прилучено Буковину до Австриї, від 1775—1861. року, не було тут між Буковинцями такого духового житя, щоб ми його хоч по части могли прирівняти до житя України та Галичини в той час. Воно й не дивно: Буковина — невеликий край, — що й тепер (1910. р.) не має більше, як 700,000 мешканцїв, між ними всего 300.000 Русинів-Українцїв. А в часї прилученя Буковини до Австриї наших людий була тут зовсїм невелика громада, коли зважити, що всїх мешканцїв на Буковинї начислено тодї тілько 23.000 родин, отже всего коло 100.000 душ, в більшій части всяких емігрантів з Польщі, Семигороду та з Волощини[1]). Коли в Галичинї, де Русинів було здавна в десятеро більше, як на Буковинї, аж до 30-их років 19-ого столїтя не було майже нїякого

[1]) Пор. „Буковиньска Русь" проф. С. Стоцкого, стор. 14 і д.

духового житя, чого-ж можна було сподївати ся по жмені наших Буковинців, котрі до того вийшли зпід турецької власти, правда, більше свобідні, бо не знали такої тяжкої панщини, як була у Польщі, але безпечно більше темні. Австрийські ґенерали, що заводили порядок на Буковині при кінці 18-ого столїтя, не находили тут хоч сяк-так осьвічених людий, навіть між духовеньством, котрого було богато, а не то між простим народом. Селяни, розкинені рідко по краю, жили старосьвітським, простим, природним ладом — і скорійше найдемо в історії докази на те, що між ними цвило розбишацтво (не лише Довбушеве, опришків було на Буковині богато), як слїди якоїсь своєї осьвіти. Правда, з давних часів, із столїть 15-ого, 16. і 17-ого, стояли на Буковині нїмі сьвідки колишньої культури, чудові церкви і монастирі, розмальовані в середині і з надвору фресками, однак 18-те столїтє не доклало до сеї культури нїчого, а навпаки зазначило ся великим упадком на всїх полях. Грецькі купцї „Фанаріоти", що брали від Туреччини Молдову в аренду так, як тепер беруть посесори маєтки панів, не дбали про край так, як колись старали ся: Александер Добрий, Стефан Великий, або хоч так, як родина Могилів та Василь Лупул; їм ішло найбільше о те, щоб відбити собі на краю і населеню в десятеро те, що заплатили султанови за аренду, — а що край нидів і загибав, се їх не смутило. Два „господарі" з 18-ого столїтя, князї Константин Маврокордато і Григорій Ґіка, означили, правда, панщизняні обовязки селян супротив дїдичів — і сї обовязки, як сказано, були дійсно не надто тяжкі — однак про якісь иньші культурні заходи їх для населеня в краю ми не знаємо нїчого: на самоволю дїдичів закону не було, на темноту селян і дуже численного духовеньства нїхто не шукав ради[1]). Колиж Австрия заняла край, то довгий

---

[1]) Часи на Буковині по прилученю до Австриї описані живо й інтересно в „Буко Руси" проф. С. Стоцкого.

час не розбирала, що за народи тут живуть і, розуміючи їх потреби по свойому, почала заводити порядки, які з національного боку могли буковинським Русинам вийти тілько на шкоду. По урядах і міських школах заведено зразу німецьку мову, по сільських школах покладено вагу на „молдаванську“ мову, а Русини вийшли майже з порожними руками. До того прилученє Буковини до Галичини ще погіршило справу.

Від р. 1786. до 1849., а на ниві шкільництва аж до р. 1868. належала Буковина до Галичини і не мала своєї самостійної управи. Через те доля єї залежала в великій мірі від галицьких урядників, — вся реакция, яка запанувала по смерти цісаря Йосифа II, відбила ся також тяжко на Буковині, особливо у шкільництві, котрим завідувала латинська консистория у Львові[1]). В першій черновецькій ґімназиї, заложеній 1808. р., вчили аж до 1848. р. переважно по латині, в части і по німецьки; в народних школах більшої опіки зазнавала волоська і навіть польська мова, як українська, хоч загалом сї школи не приносили народови хісна, бо й не було їх богато (1857. р. були на цілий край тілько 4 головні і 34 тривіяльні школи) і властям не залежало на тім, щоби діти справди ходили до школи та вчили ся.

Так коли в Галичині аж до 1848. р. були тілько спорадичні обяви національної самосьвідомости в Русинів (гурток М. Шашкевича), то ще менше було таких обявів серед знімеченої відразу буковинської інтеліґенциї — і ми протягом цілих десяток років аж до 1861. р. даремно шукаємо якихось більших слідів праць сих учеників, що кінчили ґімназию в Чернівцях. Се були звичайно сьвященики, що з ґімназиї йшли в духовний семинар, який був у Чернівцях, а звідси на села

---

[1] Православна консистория дістала під нагляд православні народні школи тілько 1850. р., иньші доглядала латинська консистория аж до 1868. р.

і там жили по старосьвітськи, найчастійше без часописи та без книжок, бо й не було звідки їх взяти. Першою часописию на Буковині була черновецька волосько-німецька Bucowina, орґан Волохів, з 1849. р., тай та небавом упала; а Німці, що прийшли просьвічати „Малу Азию“, спромогли ся на свою першу часопись, і то напів-урядову, не скорше, як 1862. р. — звала ся вона також Bukowina. Видко, люди не відчували потреби займати ся тим, що діє ся в краю і на сьвіті, і їм вистарчало те, що винесли зі шкіл: знанє німецької мови і літератури, та деяка книжка, німецька або польська, яка припадком попала ся в руки, а журбу про край та нарід лишали урядови. Латинська та німецька наука у ґімназиї викорінювала в учеників любов до своєї мови і всяку думку, подбати про свій нарід. А живійші одиниці, ті, що мали щось людям сказати, і самі починали доливати до німецького моря, складаючи свої праці німецькою мовою.

Із першої половини 19-ого століття маємо лише кілька рукописів та одну книжку, видану Буковинцем в Чернівцях, що при всім своїм убожестві сьвідчать, яка ще література, крім офіцияльної, німецької, могла бути відома і мила буковинським панотцям і їх родинам. З р. 1806., отже ще перед основанєм ґімназиї в Чернівцях, клирик Іван Велегорський зладив собі збірку[1]), у котрій ми находимо дві весільні волоські промови, писані ще кирилицею, шість набожних пісень, між ними одна на честь київської ахтирської Богородиці, сім сьвітських пісень, з них дві військові московські (мабуть з часів постою російського війска на Буковині 1768—1774.) і пять народних або напів народних пісень. У такім маленькім збірнику ми находимо мову волоську,

---

[1]) Я надрукував сю збірку в „Буковині“ 1901, чч. 116 і 117.

церковно-славянську, мішану з українською і польською, московську і чисту народну, а зміст пісень то набожний то любовний. Набожні належать до ряду тих пісень з 18-ого століття, що їх сотками вже призбирано на Прикарпатю; більше інтересні любовні пісні, складані якимись півінтелїґентами, може й не на Буковині, — се перша „штучна“ лїрика, напів народна.

Ось одна із сих пісень:

Ах, я бідний, ах, нещасливий,
що я тебе вірне кохаю,
не могу жити в вольности правдивой,
що о тебі завше думаю.

Завше плачу, як не бачу
твоєй уроди прекрасной;
проклинаю, житя лаю,
ах, я нещасний!

Куда пойду, куда поверну ся,
всюда туга за мною;
спати лягу, вскорі обужу ся —
і там тужу і там нужу собою.

В день і в ночи мої очи
слезами ся заливають,
з твої причини і години
вольности не маю.

Твоя краса, твої чорні очи
моєй туги є причина:
хочай мя мучать в день і в ночи,
єднак кажу, що ти єдина

пані є того серця мого,
котре любить тебе,
тебі служить, бєть ся, тужить
і губить себе.

Ся поезия, записана 1806. р., а зложена мабуть ще скорше, сьвідчить, що були вже й тоді люди, яким мало було набожних і чисто-народних пісень, і які без хитрої мови сьпівали своїх пісень так, як їм „дзюб виріс[1])“.

---

[1]) Подібну пісню любовну, не народну, надрукував також проф. Стоцкий у „Буков. Руси“, ст. 97.

Дві пісні у збірнику є чисто народні, одна з України:

Не боїть ся козаченько нї грому, нї тучи,
хорошенько в кобзу грає, до дївчини йдучи, —

і одна зовсїм сьвіжа, галицька, про те, як парубки втїкали перед австрийською рекрутчиною за кордон.

Збірник Велегорського показує нам в мінїятурі сю свою домашню, писану „лїтературу“, яка безпечно проживала собі в домах інтелїґенциї і письменної дрібної шляхти на Буковинї, без уваги на те, чого навчали у школах, яких зрештою тодї було дуже мало.

Дещо з такої переписуваної лїтератури помістив також проф. Стоцкий у своїй „Буковиньскій Руси[1])“. Одна буковинська родина, з дрібної шляхти, переховала у себе рукописи (з років 1826 —1832.) з житями сьвятих та з давними повістями, як н. пр.

Повѣсть о єдной женѣ, како погибе за Христа ради зъ дитям своим,

О играх и пляшущих во дни святїя,

За человѣка богатого и многогрѣшного,

О женѣ, како ся богу молила,

Како водил ангелъ єдного мужа на оном свѣтѣ,

О Андреи, како бѣ 7 лѣтъ нѣмъ,

Гѣсторія о рицару и о смерти,

Исторія младенца с панною і и.

Таких переписаних „історий“ було очивидно на Буковинї більше, так само як і на иньших наших землях — і були вони спадщиною ще по прадїдах, у котрих така набожна, моралїзаторська лїтература заступала теперішнї часописи і книжки.

„Простий“ народ сьпівав собі тимчасом своїх старосвітських пісень, а що Буковинцї в великій части були кольонїсти з иньших наших земель

---

[1]) Пор. стор. 91 - 105.

(н. пр. в селах коло Чернівців жиє доси богато селян, що називають ся „Українці“ на прізвище, очивидно люди зайшлі з України), то на Буковині лунали й українські й галицькі пісні і свої місцеві про опришків, про рекрутчину, про панщину, Лукіяна Кобилицю і и.

З учених складачів віршів на Буковині в першій половині 19-ого століття можна назвати тілько двох сьвящеників: Гаврила Продана і Василя Ферлеєвича. По Гаврилї Продані (*1816 †1844) лишило ся кілька віршів, писаних ніби-то по „руськи“, по латині, по німецьки і по польськи (елєгії на смерть якоїсь Віценти, що застрілила себе[1]). В руських віршах писав ладом оди Державіна „Богъ“, виданої 1830. р. у Львові, але мовою „книжною“, притім без найменьшого поетичного таланту. Ось одна строфа з його величаня Буковини:

Здѣ рочно гордыи класы прозябаютъ,
А зъ нихъ сплетенными вѣнци свою
Главу стружденныи женцы украшаютъ,
Ся по обылной жатвѣ веселящи,
И нѣжногласно разными языки
Поютъ единодушно зрядныи лики
Богинѣ Церерѣ благодарящи...

Такий „поет“ і з такою мовою був би кепський навіть на 17-столїтє у нас.

Другий сьвященик, Василь Ферлеєвич (уроджений 1783. р.) видав два рази, 1845—6 р. і 1849. р. свої „Пѣснѣ съ нотами“ (названі потім: „Пѣснѣ, псалмы и стихи“), в котрих дуже пильно дбав про „краєгранесіс“, щоб із початкових букв строф вийшло його імя і прізвище і село Товтри, у котрім він був парохом. Проф. Стоцкий назвав його справедливо „послїдним писателем середного періоду нашої літератури, котрий тягнув ся на Буковині аж до 1849. року[2])“. Докладнїйше оглянув книжечку Ферлес-

[1]) Буков. русскій календарь на г. 1876, стор. 46-52, статя Е. Андрійчука.
[2]) Бук. Русь, 89.

вича др. Франко[1]), вказуючи на апокрифічні мотиви в декотрих піснях. І дійсно, коли чим і цікаві сї „псалмы“, то сими мотивами, яких, у нічім не сумніваючись, ужив сьвященик, та ще хиба своєю великою наївностию у змісті, бо зрештою вони і мовою і формою зовсїм недоладні. Ось два приклади: одна строфа з псальми про вроджене Каіна:

Єгда Каїн ся народилъ.
прикыдѣніе діяволъ сотворилъ,
ꙗ̃ки дитя седмъ главъ мамѣ,
кровъ ѝ сосци зъ ѹ̃ти сцамѣ
ѹ̃та плаче.
Ядамъ рече:
Чтож ꙗ сотворю,
плачъ твой ѹтолю?
нима врача,
намъ ѿрочя
ѿ седмъ главъ сцѣлити —

і кілька строф з „Пѣсни їхъ висшокопрѣсвященствꙋ Єѵгенїю Гакманꙋ, їхъ консїсторꙋ и всемꙋ соборꙋ“.

Всѣ ѹвважаймо, честь и хвалꙋ даймо
пречестномꙋ консисторꙋ,
Ярхіпастирю ѝ нашемꙋ царю
ѝ кождомꙋ асесорꙋ.
Совѣтъ благїй, ѿ всѣхъ драгїй
на сессїи зложаютъ,
Інтереса наша въ папери вписаша
до насъ присилаютъ. —
Єѵгенїй Гакман ѐдинъ ѿ всѣхъ изкраинъ
на Ярхипастиря.
Перви и пани, воини и миряни
чтꙋтъ якоже и цесаря.
Єдина єсть глава, въ Бꙋковинѣ слава,
архипастиръ міра.
Всѣ ся кланяютъ, и нхъ величаютъ
яко Ярхіерея.

---

[1]) Карпато-руське письменство, 151—158.

Їєтеній скѧтителъ ѡсновалъ ѡбителъ
въ Черновецкомъ градѣ.
Что ю ѡсвѧтилъ ѝ крестъ водрꙋзилъ
при великой парадѣ. —
Хощемо знати, же всѣмъ церквам мати
въ краю Бꙋковинѣ,
І ни бꙋла болша, ни бꙋла славънѣйша
ѿ вѣка ѝ до нынѣ.

Так писав на кільканацять років перед виступом Федьковича на літературній ниві його попередник на Буковині.

В р. 1849. надруковано ще в Чернівцях латинськими буквами „комедіо-оперу“: Diwka na widdaniu, abo: Na myłowanie nema syłowania, — і „комедіо-оперу“: Wesilie abo: Nad Cyhana Smahayła nema rozumniszczoho — але сї річи видав галицький сьвященик Іван Озаркевич і були вони не його орігінальними працями, лише перерібками, перша з Котляревського „Наталки Полтавки“, а друга із „Купала на Івана“ Стецька Шерепері.

З таким убогим літературним дорібком діждали ся Буковинці конституцийних часів і знесеня панщини. Латинсько-німецька гімназия не могла навчити буковинських Українців, як вони повинні писати по свойому; тому хто за се брав ся, потрафляв в найліпшім разї писати так, як читав у церковних книжках, богослужебних і моралїзаторських; а що й се не було легко, то — як бачимо — майже нїхто й не писав для своїх земляків. При такій недостачі національної сьвідомости не диво, що ми 1848. р. у найвисших церковних кругах на Буковині бачимо дивовижні стараня Русинів з роду про — волоську мову. Епископ Евген Гакман і його референт Яків Воробкевич постарали ся о се, що в гімназиї почали вчити волоської мови вже 1848. р.; того-ж року зарядив епископ, щоби слухачі теольогії „так славянської(!) як і романської нациї учили ся романської мови після граматичних правил“, і ректоратови семина-

рії написав, „що дуже горячо бажає, аби на дальше уся наука теольогії відбувала ся волоською мовою[1])“. А сьвященики, з роду Русини, були тоді трохи не одинокою інтеліґенцією, яка мала вести нарід...

До національного житя на Буковині пробудили ся перші Волохи. Передовсім вони вже 1848. р. робили стараня, щоби відлучити Буковину від Галичини, і се справди осягнули на другий рік. Стараючи ся про се, вони уживали між иньшим і такого арґументу у своїх письмах до правительства і в ґазеті Bucovina (1849), що Українцями на Буковині є тілько греко-католики (уніяти), а всї иньші — Волохи, хоч би і не знали говорити по волоськи. А тут саме 1849. р. на підмогу буковинським Волохам прийшов Арон Пупнул, уніятський сьвященик із Семигороду, що утік перед мадярським переслїдуванєм, — сьвідомий волоський патріот, що для буковинських земляків став правдивим Мессією. Хоч як на Буковині цвила між православним духовеньством здавна ненависть до католицької віри, проте уніята А. Пумнула приняли радо православні дідичі, як Гормузакі, теольоги: Голембйовский, (він назвав себе потім Porumbescul), Андрієвич (потім Morariu), Калиновський (потім Calinescu) і и. Пумнул тілько пізнїйше приняв православіє; тимчасом як учитель почав і в школї і поза школою будити самосьвідомість між Волохами[2]). А ся самосьвідомість відразу заявила себе великим апетитом на православних Русинів, з чого й вийшла полєміка між Bucovin-ою а „Зорею галицкою“, — перший документ про те, що хтось із своїх земляків думав про буковинських

---

[1]) Sbiera: Aron Pumnul, стор. 104 і д., 191).

[2]) Sbiera: A. Pumnul, стор. 84. — Про пробудженє національного почутя на Буковині пише широко проф. Стоцкий у „Бук. Руси“, стор. 156 і д. Я у своїй праці звертаю більше увагу на ті прояви духового житя, які виходили від самих Українців.

Русинів. Львівська „Головна руська рада“ старала ся навязати взаємини з Буковиною — і від неї очивидно вийшла ся оборона Буковинців. Дня 16. лютого 1849. Іван Борисїкевич представив сїй радї тодїшнїх буковинських послів, трох селян, (бо четвертий, Лукіян Кобилиця, тодї уже не послував); сї посли знали ся очивидно вже й передше з галицько-руськими послами — і мабуть у сїй знайомости з Галичанами та в їх намовах треба шукати причини, що сї посли були противниками відлученя Буковини від Галичини. З ними був тодї у Львові і брат епископа, професор Николай Гакман, і він „заявив радість Буковини ізза того, що нарід галицько-руський упоминає ся мужно о свої права[1])“. Однак взаємини Галичан з Буковинцями були занадто слабі та короткі, щоб з того вийшов більший хосен для Буковинців; тілько й слїду з них, що статя у „Зорі галицкій“ п. з.: Русины Буковиньски и письмо румуньскоє „Буковина[2]“. Читаємо тут таке:

Коли в иньших краях уже признають істнованє Русинів, „спостерегаемо зо смуткомъ, що въ третôмъ короннôмъ краю державы австрійскои, въ котрôмъ руская народнôсть становитъ значную часть жительства и давнѣйше всегда узнавана була, голосы противъ неи и противъ правамъ си тамъ приналежащимъ зачинаются обзывати. Мовимо тутъ о Буковинѣ. Вызнати довжнйсмо, що тіи голосы съ тымъ бôльшимъ болемъ насъ дôткнули, чимъ менше сподѣванй намъ приходятъ, хотяй зъ другои стороны тымъ потѣшати ся можемо, що число тыхъ Румунôвъ Буковиньскихъ (народови нашому пôдъ назвою Волохи знаныхъ), которіи рускôй народности суть противными, не єсть ажъ такъ великоє, абы ихъ голосы

---

[1]) Історія литературы рускои, Ом. Огоновского, II. 1 стор 29

[2]) „Зоря галицка“ р. 1849, чч. 94—97.

за общій голосъ румуньского народа на Буковинѣ уважати. Суть то голосы тои жмени Румунôвъ, которая увзялася Воєводство Буковиньске яко исключительно румуньскую область, въ письмѣ часовôмъ черезъ ню пôдъ назвою: „Буковина[1])“, Вѣстникъ румуньскій для справъ политичныхъ, церковныхъ и для словесности“ выдаваємôмъ, представляти“.

Bucovina завела суперечку тим, що почала кидати негідні клевети на Русинів, а буковинських Русинів зачислила до Волохів тому, що вони православної віри. Сю думку спростував хтось у ґазеті: „Das Constitutionelle Blatt aus Böhmen“ (1849, ч. 250), сказавши, що віра иньше діло, а мова иньше; Русинів на Буковині стілько, що й Волохів, і вони в ґімназиї повинні також мати катедру руської мови, так як для Волохів заложено румунську катедру.

На сю допись відповіла Bucovina (1849, ч. 35) лютою статею п. з. „Народний ультрамонтанізм“, виміреною против Галичан і Буковинців. „Зоря галицка“ була пересьвідчена, що ся статя

---

[1]) До заголовка часописи Bucovina додана така редакцийна замітка: „Письмо тоє выходитъ въ Чернôвцяхъ разъ на тыждень въ языцѣ нѣмецкôмъ и румуньскôмъ разомъ. Мы не узнаємо потребы запускати ся въ догадки, чи той нѣмецко-румуньскій коменіюшъ пише ся первотно въ языцѣ нѣмецкôмъ, и ажъ потôмъ переводится на румуньске — чи може таки въ самôй рѣчи пишеся первѣстково въ языцѣ румуньскôмъ и разомъ, абы румуньскоє читательство артикулы тіи лѣпше зрозумѣло, переводится для нихъ ще и на нѣмецке; але тую увагу зробити можемо, що то далеко легше приходитъ своимъ читателямъ въ переводѣ ще разъ тоє самоє повтаряти, якъ имъ вмѣсто переводу щось полезнѣйшого удѣляти. Текстъ румуньскій такою мѣшаниною буквъ (въ половинѣ латиньскихъ, а въ половинѣ славеньско-кирилліискихъ) писаный, якая лише образъ происходженя народа румуньского якъ найвѣрнѣйше представити може; буквы б, в, г, ж, л, п, ф, ц, ч, ш, ъ, затримано; вмѣсто д, м, н, с, т. принято латиньски буквы: d, m, n, s, t, и проч.“.

повинна би буков. Русинів, так уніятів, як і неуніятів, „зъ ихъ дотыхчасовои оспалости обудити“.

Bucovina старала ся доказати, що історичний характер Буковини румунський; по румунськи говорить 209,293 людий, а по руськи 108,907 (хоч богато Волохів знає також по руськи або говорить лише по руськи). „Чи вже той Румун, що кромі матерної мови знає ще чужу, або вживає лише чужої, не уміючи своєї, через те саме має бути вилученим від своєї народности і уважаним за перекинчика?“ — так боронила свого Bucovina. Назвала притім Русинів галабурдними заволоками і політичними бурлаками, а нарід нововинайденим, „котрий сам себе ще до тепер шукає, але ще не найшов себе“. Такому народови не треба катедри для руської мови в Чернівцях. Румуни не дадуть себе винародовити. Як би мали гинути, то красше згинуть у німеччині, як у рущині.

На сю статю відповіла „Зоря галицка“:

Ми шануємо і Румунів, але як сьміє Bucovina називати нас нововинайденим народом? Що то за Румуни, що вміють говорити тілько по руськи? Се не лише фанатизм, але і чистий нерозум. — „Тамтого року вмовлювали въ насъ тутка: „Вы не Русины, вы Поляки, по руски бесѣдуюшіи“; теперь кричатъ на Буковинѣ Русинамъ Буковиньскимъ: „Вы не Русины; хотяй вы не умѣете ани слова по румуньски бесѣдовати, хотяй лише по руски говорите, вы однакожь Румунами“.

Далї говорить „Зоря галицка“ про головні ознаки народу: походженє і мову. Русини на Буковинї не заволоки: се Волохи прийшли з Мармарошу і Семигороду до Буковини. Тепер рівноправність, чому би Русини не мали вчити ся своєї мови? Коли Румуни зрущили ся, то вони вже Русини, а не Румуни. Чи ж мало Славян зиїмчених і змадярщених? — Але ж Покуте завсїгди було руське! Буков. уніяти повинні мати свої церкви, хоч ми не є за тим, щоби вони перечили ся

з православними за віру. Але знаємо, що то не народи перечать ся, лише одиниці.

Передмарцеве правительство не підпирало нікого, лише Німців, отже й буков. Русини не мали від правительства помочи.

Ми всїх уважаємо Русинами, хто до нас признає ся, чи він унїят чи православний. Адже є і латинники Русини! До Головної руської ради належить і кількох православних. Для Австриї ми льояльні і не думаємо про дакорумунську републику, так як Волохи. Жадаючи своїх шкіл, ми не хочемо кривди Волохів. —

Так відозвала ся „Зоря галицка“ в інтересї Буковинців — і се була одинока в тих часах українська статя в обороні земляків на полудне від Прута і Черемоша. Та не лише в тих часах, бо від р. 1849. аж до 1862. ми в жадній нашій галицькій часописи не находимо нї одної дописи про Буковину, з чого найлїпше видко, що в сїм краю не було тодї сьвідомих Українців.

Відзивав ся, правда, кілька разів з Буковини Н. У. (мабуть Николай Урицький, унїятський сьвященик у Глїбоцї), але його дописи „від Черновець“ зовсїм не доторкали ся буковинських справ і могли бути лише доказом нїби-вчености, а справди темноти навіть у тодїшнїх сьвящеників. У „Зорі галицкій“ 1850.[1]) він тужив за тим, щоби до нас вернула ся шляхта, аби було кому спомагати лїтературу.

„Я знаю, — писав він — же и Вы подѣляете гадку мою, знаю и обстоятельства, подъ якими письмо Ваше существує, ибо и я въ юности моей бувъ сотрудникомъ покойного Г. Михалевича при издаванію дневника польского; знаю, же ще не настигло время настройти бандурку иншимъ строємъ, але въ короткомъ часѣ треба намъ буде маючихъ Русинивъ, и тихъ словомъ

[1]) Ч. 13, стор. 75 і д.

поєднанія, словомъ любвы и величанія, бо паны привыкли, абы ихъ вездѣ почитати, къ матери рускôй приобрѣтати будемъ. Я теперъ, нимъ хвиля тая настигне, которая писменнôсть нашу выплекати має, думаю, дабы перше усторонити ôдразу, якую денекотрй маютъ ôтъ письма нашого руского, и въ тôмъ намѣренію сочинивъємъ „Слово о древности письменъ рускихъ“ доказуюче: що первобытній письмена нашй не ôтъ С. Кирилла походятъ, але же праотцй нашй передъ Х. Спасителемъ своими чертали буквами. Єстъ моє сочиненіє противне почтенному Г. Дубровскому и загальному мнѣнію, якобы любомудрецъ Константинъ, названый у насъ С. Кирилломъ, въ 9-омъ столѣтію по Х. научивъ Словянъ писати; але то невадитъ обудити духа полеміки умственнои. Съ того сочиненія посилаю Вамъ теперь лише малый уломокъ, будьте ласкавый, умѣстѣтъ ю въ Зорѣ. Вашъ и проч. *Н. У.*

А далї Н. У. толкує прекумедним способом значінє слів Аз, буки, віди, глагол, здогадуючи ся, що то не прості собі назви, а цїлий устав Скитів, як люди мають жити. Лїнгвістичні відомости Н. У. дійсно сьміху варті: у него ъ (йор), яр, gwar, swar, воръ, Варяг і Jäger — повстали з одного пня!...

Не лїпша була статя Н. У. „О правильномъ употребленіи писменъ и, ы, ѣ“, друкована у віденськім „Вѣстнику“ 1851 (чч. 128—129 і 132), хоч замітна річ, що він боронив народної мови, якої сам не уживав.

Далеко красше писав Н. У. з Буковини про те, „Чому барабуля гние, и чи цѣлкомъ мае загинути?“ у віденськім „Вѣстнику“ 1852, ч. 1 і д.

Сей Н. У. прогрішив ся також і поезиєю, друкованою від Буковини в т. зв. цїсарськім альбумі з 1858. року передрук у Отечественнім Сборнику 1858, ч. 20. Ся поезия, то „Молитва“, котрою Н. У. дякував Богу, що народив ся престолонаслїдник Рудольф...

Коли сей Галичанин Н. Т. думав на тому звідки взяти шляхти, щоби було кому підпирати літературу, то Буковинець і Русин з роду, сьвященик Олександер Попович (*1832—†1870), одинокий на свій час дійсно талановитий письменник між своїми земляками, писав гладко — по німецьки[1]). В сім огляді українського духового житя на Буковині треба тому згадати сего нещасливого, перед часом помершого земляка, бо він був, так сказати-б, типовим представником свого часу. Міщанський син — він з дому певно не виніс ворожнечі до рідної мови, але латинсько-німецька школа зовсім відчужила його від свого народу і він, принявши суто німецький псевдонім Rudolph Oscar von Waldburg, друкував свої оповіданя, поезиї та етнографічні материяли далеко поза Буковиною у виданях: Radetzky-Blätter, Zeitschrift für Mythologie, Die Biene (Neutischein), Gmundner Wochenblatt і Böhmisch-Leipaer Wochenblatt. З років 1855—1856, отже з часів, як О. Попович тільки вийшов із духовної семинариї, є найбільше відомих його праць: кілька оповідань, писаних в романтичнім дусі, і збірка поезий, що сьвідчать про симпатичний талант їх автора. Коли-б він сї свої праці писав був рідною мовою, то в історії літератури був би поважним попередником Федьковича та Із. Воробкевича, а так і слух про нього загиб. Подаю тут для прикладу три його поезиї (у моїм перекладі):

I.

Früh Morgen war's. Ein Vöglein picke
sanft an mein niedlich Fensterlein.

Раненько стукнула пташина
в моє віконечко мале,
а я утїшив ся тим дуже:
се певно любка вістку шле.

---

[1]) Пор. мою статю про Ол. Поповича в „Буковині“ 1909, ч. 10 і 11. Там подав я в перекладі і вісїм його поезий.

Я знав, се твій післанець вірний,
що на Стіжку[1]) сьпіває все;
ти Серетом його післала
і він менї привіт несе.

Сїв під вікном і так сьпіває
про гарний сьвіт, любов і сьміх; —
се певно ти його навчила
пісень, що в серцю носиш їх...

II.

Tönen aus der blauen Höh'
nicht mehr frohe Lerchenlieder...

З синявої висоти
жайворонок вже не дзвонить,
тілько місяць на хати
і на поле сьвітло ронить.

Глянь же, ангеле ти мій,
на заквітчані ті ниви,
що за чар там і спокій,
як у мріях сплять щасливі.

Я-б тепер у сьвіт пішов
за квітками чарівними,
що з них пахне лиш любов,
щоб тебе прибрати ними.

За квітками, що цвитуть
і в мороз не відцвитають,
що їх споминами звуть
і в серденьку корінь мають.

Я-б зірвав вінок цїлий
і подав тобі від серця —
на прикрасу тих грудий,
де для мене серце бєть ся...

III.

Wenn Alles, was mich längst erfreute,
die Zeit, die Grausame, verschlungen...

Коли вже забере всї втїхи
немилосерний час з собою,
спамятую себе згадками
і ними борю ся з журбою,
а як потім весна настане,
у серце і спокій загляне.

---

[1]) Стіжок — гора у Бергометї н. С.

Не верне вже все те прегарне,
що розпирало серце й груди;
остала ся лише надія,
що і менї ще красше буде.
А хоч надія й та пропаде,
є ще весна, пора розради.

Як пишно зацвили всї цьвіти,
що в ранцї роси їх зросили!
Як ніч не плакала-б росою,
вони-б головоньки склонили.
Так хоч слїзми й житє зрошене,
зійде ще сонце і для мене!

Ся лїрика, хоч і не надто блискуча, все таки о скілько красша від стихів такого Г. Продана і В. Ферлеєвича! Але вона писана по нїмецьки — отже се не наше добро; Ол. Попович є лише першим із тих наших буковинських земляків-письменників, що, коли не цїлий свій вік, то хоч у початках своєї лїтературної карієри писали по нїмецьки. До них належить і Федькович, і оба Воробкевичі — і навіть молодші: О. Кобилянська, Евг. Ярошинська і и. Під впливом нїмецьких урядів і шкіл витворили ся на Буковинї такі обставини, що вся інтелїґенция (навіть волоська) приняла нїмецьку мову за свою — і її уживала і в розмовах і в письмі, бо лише її і знала так, що могла писати без трудности. Тут не шляхти треба було, як гадав собі Н. У., щоби розвивала ся своя лїтература: тут треба було національної сьвідомости, рідної школи, знаня рідної мови і любови до свого народу; тимчасом на Буковинї нїкому се й на думку не впадало.

Крім того „лїнґвіста“ Н. У., що з буковинської землї відзивав ся часом бодай про барабулю, ми не знаємо назвати нї одного чоловіка більше, щоб хоть таке писав. Буковинські Русини спали; тимчасом їх сусїди, Волохи, від 1848. р. безнастанно впоминали ся у правительства, щоби з Буковини, Семигороду, Банату і сусїдних частий Угорщини утворити Велике волоське воєводство (звідси то у „Зорі галицкій“ була згадка про

молдрумунську республику; коли ж се їм не вдавало ся, стали дуже дбати про незалежність волоської духовної єрархії від сербської в Карлівцях, про свою національну церкву, розуміючи добре, що заким дійде до заснованя окремого волоського воєводства, своя церква зі своїми духовниками може богато заважити в розвитку народа.

По скасованю конституциї 31. грудня 1851. сї дві справи притихли на цїлих десять років, щоби потім знову стати осию, довкола котрої довгі лїта крутило ся полїтичне житє Волохів і Русинів. Абсолютистичне правлїнє (1851—1861) здержало всякі прояви національного житя, яке тілько пробудило ся у Волохів; у Русинів же не мало чого й здержувати. Тому то про той час, доки знову привернено конституцию (1861.), ми, як і попереду, не можемо нїчого радісного сказати; буковинські Русини не заявили тодї нїчим хоч маленького зросту своєї сьвідомости. Стілько всего, що з наказу правительства заведено в черновецькій ґімназиї від 1851. р. також науку української мови — однак її подавано ученикам так, що з неї не було богато хісна.

Проф. Стоцкий пише так про се: „Приглянувши ся з близька тій науцї (в роках 1851—1861) бачимо, що в низших клясах майже нїчим не відріжняла ся вона від теперішної науки руской мови в школах народних, ба стояла може навіть ще низше зачерез те, що не було хотьби таких книжок, які тепер маємо для шкіл народних. Наука починала ся букварем. Велику ролю грали відтак переклади з нїмецкого на руске і на відворот. Ледви вивчили ся ученики в такий спосіб в чотирох низших клясах дещо по руски читати і писати, ледви поклали який такий ґрунт, щоб на нїм здвигнути докладне знанє рідної мови і єї історичного розвитку, то вже й переставали дальше вчити ся, бо в висших клясах морочили їх голову виключно церковно-словенщиною, читанєм

і перекладами псальмів або нарешті через цілі 4 роки читанєм хрестоматиї Головацкого. Коли зважимо, що того всего вчили ся що йно ті ученики, що в 1858-ім р. скінчили 8-му клясу, їх же попередники і того не знали; коли ще додамо, що ученики Русини були ще й в иньшім зглядї в некористнім положеню, бо і релїгії учили православних Русинів по нїмецки, а як нї, то по волоски, а по руски хиба тодї, коли вже хто таки й слова не знав волоскої мови, унїятів же латиньскі катехити очевидно по нїмецки; коли нарештї і сего не спустимо з уваги, що екзорти треба було одним православним) слухати по волоски, а другим (унїятам) по нїмецки; то покаже ся нам сумний стан тодїшного духового розвитку буковинських Русинів. Поминувши те, що ученики мало що вміли по руски, вони приучували ся в школї серед таких обставин уважати руску мову за щось низшого від мови церковно-славяньскої, за щось підлїйшого від мови волоскої і нїмецкої, ба навіть маловажити єї... Чи-ж можна після сего всего дивувати ся, що із тих людий, що покінчили тодї школи, отже стоять тепер[1]) в 50 их роках житя і повинні б мати провід в народнім житю, нїкого не видко на чолї руского народу на Буковинї?!“

Що ученики черновецької гімназиї, Русини, при такій науцї справди радше розмовляли по нїмецьки, а навіть по польськи, натомісць своєї мови соромили ся, се стверджує і К. Горбаль, котрий саме 1859. р. бував у Чернівцях[2]) і сходив ся з молодежию. Ізидор Воробкевич нарікав також 1859. р. у своїм дневнику, що він і його брат Григорій „понїмчили ся і так свою нацию і свою віру продали“, але коли ся записка була у нього ознакою, що він починав навертати ся до

---

[1]) „Бук. Русь“ (друкувала ся в роках 1897—1899), ст. 112—113.

[2]) Пор. тут на стор. 127.

свого народу, то в иньших ми такої ознаки не находимо. Помалу, але певно вся інтелїґенция наша нїмчила ся або хилила ся своїми симпатиями до Волохів.

Із сего короткого огляду духового житя Буковинців за час від 1775—1860. р. кождий бачить, що нема способу навязати діяльність Федьковича й обох Воробкевичів до діяльности їх буковинських попередників. Хотїлось би показати, що сї письменники продовжали тілько працю своїх земляків, тимчасом приходить ся сказати, що Воробкевичі по своїх земляках унаслїдили тілько мале знанє рідної мови, а Федькович тілько через те, що писав за радою Галичан по мужицьки, не попав на манівцї, але і він писав свої перші поезиї по нїмецьки, писав і пізнїйше радо сею мовою, а в мові його перших українських поезий можна найти і слова і граматичні похибки, які сьвідчать, що й він був Буковинець, який не мав нагоди навчити ся добре своєї рідної мови, н. пр. польські слова: вшак, рач, до себе тулить бідне сиротяти, дивити (без ся) мушу, від піти (поту) зброя мусить червонїти і и.

Коли-ж так було до 1860. р. на Буковинї, то якими-ж се дорогами дійшло до того, що тут у кільканацять років по такім Ферлеєвичу явили ся два поважні письменники, Федькович і Ізидор Воробкевич? Адже між Ферлеєвичем а ними — просто пропасть на цїле столїтє! Тамтого треба би ще покласти у часи перед Котляревським, а сї були живі, сучасні письменники, що відзивали ся і зрозумілою мовою і порушували живі теми.

Як Федькович навернув ся до свого народу, се ми вже чули, а Із. Воробкевич оповідає сам про себе, що виховали його на Українця народні пісні, Шашкевичева „Русалка днїстрова“, нїмецькі книжки Енґеля про історию нашого народу, оповіданя М. Чайковського (в нїмецьких перекладах) і т. п. На Буковинї були відомі такі книжки хоч декому; пісні Тимка Падури і тут сьпівали ся, збір-

ники пісень Вацлава з Олеська і Жеґоти Павлї й тут будили замилованє до народної творчости — але все те не захоплювало широкої громади, тілько займало невеличкий гурток людий, а то й не знати, чи можна говорити про „гурток", чи не треба назвати поіменно лише кількох людий.

Надійшов 1861. рік, а з ним нова конституция і свобода. Галичани ожили до нового житя, ожили й Буковинцї, але які-ж то слабі були ознаки їх житя! Давна „недуга" буковинської інтелїґенциї: недостача сьвідомости ще не рік і не два, а цїлу четвертину столїтя не давала народови ступити на певну дорогу. Коли перед 1861-им роком просто нїхто з буковинських Русинів не шукав нїякої дороги, якою би вести нарід, то від 1861. р. інтелїґенция тілько починала шукати її і, поблукавши троха манівцями, вибрала собі сю дорогу, яку вказало львівське „Слово", — дорогу до „общерусского" раю. Брошури А. Кобилянського не богато заважили на Буковинї. Від 1861. р. буковинська Русь переживала по части те саме, що галицька, очивидно в дуже скромних розмірах, як і можна сподївати ся по такій маленькій провінциї. Як у Галичинї, так і тут, в перших часах по 1861. р. інтелїґенция не знає, на яку стати, читає „Слово" Б. Дїдицького далї і разом з ним перемагає гладко всякі сумнїви що до народної мови та доходить до думки про „одинъ языкъ" від Вислока до Камчатки, хоч покищо сей „один язик" у неї — се, як і в Галичинї, церковщина, обертана на ріжні лади, як котрий її знав. Бо як у Галичинї, так і на Буковинї, рішають національну справу сьвященики, вивчені на церковних книгах. Сьвідомих людий-націоналів, котрих, здавало ся, було зразу більше, стає чимраз менше, Федькович і Із. Воробкевич пишуть не для Буковинців, тілько для Галичан; на Буковинї їх працї мало кому відомі...

Національне відродженє Галичини по 1861. роцї більше відоме — про нього й писали вже

нераз; — менше відоме відродженє Буковини, а є про нього в „Буковиньскій Руси“ проф. Стоцкого подані інтересні відомости[1]), хоч треба би їх доповнити в неоднім. Відсилаючи читачів до сеї книжки, я вкажу тут тілько коротко на загальні краєві відносини в Буковині і на основі нових материялів оповім, які митарства переходила національна думка, заким вибила ся на свій певний шлях.

Найбільше колоту було на Буковині в часї від 1861—1873. р. у духовних сферах. Волохи відновили свої давні бажаня національної митрополії, яка-б лучила всїх Волохів; тимчасом епископ Гакман спротивив ся тому, між иньшим і з тої причини, що на Буковині добачив і Русинів. В осени 1864. р. установлено волоську митрополію в Германштадті, але тілько на Семигород і Угорщину, а справа буковинської дієцезиї мала рішити ся пізнїйше. Волохи не були з того вдоволені і далї старали ся ріжними гідними і негідними способами видобути від Гакмана згоду на прилученє буковинської дієцезиї до митрополії в Германштадті. Тимчасом Гакман старав ся о піднесенє своєї дієцезиї на степень митрополії і не годив ся на забаги волоських полїтиків, щоб і сьвітські люди мали на церковних синодах право рішати дїла дієцезиї. Борба за сю справу приняла незвичайно широкі розміри: против Гакмана повстала трохи не вся волоська інтелїгенция, що заснувала собі 1863. р. Societatea pentru cultura si literatura, перший осередок для духового житя серед буковинських Волохів; против свого владики почало борбу і волоське духовенство — і навіть дехто з руських сьвящеників, що бачив у Волохів силу і хилив ся до них, підпирав їх у сїм. Була се справди іронїя долї, що Волохи поборювали владику Гакмана, котрий сам богато причинив ся до того, щоб вони поросли в пірє. Гакман не був

[1]) Op. cit. 219 і д.

сьвідомим Русином і як видко з його діл. мало розумів ріжницю між руськими партиями. Як чоловік, що дбав лише про церковні діла, він цінив церковно-словенську мову більше, як народну, сам уживав її у своїх посланіях і цінив сих людий, що думали так само, як він. З тої причини його консистория відкинула Федьковичів буквар 1867. р., бо був зложений народною мовою. Однак про церковні діла він справди дбав, побудував гарну катедру у Чернівцях, для себе вибудував чудову палату, в якій не сором було би і цісарям жити, і нарешті добив ся того, що сам став 1873. р. митрополитом Буковини і Дальмациї, незалежним від германштадської митрополії, отже підніс високо значінє своєї дієцезиї.

Однак, заким до того дійшло, боротьба Волохів против нього непокоїла край з десять років, розворушувала і Русинів, довела нарешті до заснованя першого руського товариства „Руска Бесїда“ в Чернівцях — і з тої причини ми мусимо вказати хоч на деякі моменти сеї боротьби, особливо на ті заяви сяких чи таких думок, які виходили від самих Русинів.

Того самого 1861-ого року, коли Шевченко помер, надрукував Федькович у львівськім „Слові“ поезию п. з. Співацка добраніч на скін Тараса Шевченка. Але сей Шевченко, якого Федькович малює в сїй поезиї, далеко неподібний до правдивого; видко, Федькович тоді не богато ще читав із Шевченка. Його Тарас — то романтичний кобзар, котрий у ясну ніч тужить на могилї, що не нажив ся, що карали його тяжко. Сьпівака на Україні неволять, а він навчив ся був орлом лїтати, степами гуляти, з козаками пробувати — і тому йому не подоба на сьвіті бути, отже й умирає. Вся сила Шевченка, як відомо, не в романтиці, але, видко, так тоді думав буковинський поет про него.

Замітне закінченє сеї поезиї:

Спи-ж ти, руский соловію,
я за тебе тужу,
а як тутки зазоріє,
я тебе пробужу.

Але на Буковині не зараз зазоріло; ще треба було неодин рік почекати, поки люди зрозуміли і приняли ідеї Шевченка за свої. Покищо була тут велика блуканина думок, як се видко із ріжних дописий Буковинців. І так у Слові 1862, ч. 68. з 10. вересня читаємо таку допись з Буковини (писав її якийсь зайшлий Галичанин):

„Не думайте, що на Буковинѣ сплятъ! естъ и тамъ благородныи стремленія — но не съ таковыми препятствіями, якъ у насъ (значить: у Галичині). Живутъ и тамъ двѣ народности, именно Русины и Румуны — но далекіи отъ взаимного гоненія, паче вспомоществуютъ они одни другой въ постиженіи своихъ цѣлей. Кто есть двигатель тотъ — та сила, совокупляюча оба тѣ народы? — Вотъ дворянство; истинно люде благородныи, которы такъ въ рускомъ якъ румунскомъ народѣ видятъ ровно человѣка божія. Безъ розличія подаютъ они помочь такъ руской якъ румунской святынѣ, — безъ соромливости говоритъ дворянинъ такъ рускимъ якъ румунскимъ языкомъ, — безъ посторонности помагаютъ они такъ руской якъ ромунской молодежи въ школахъ...

Вотъ Вамъ примѣры: Гояново Сѣменище въ Черновцяхъ. Стипендіи Барона Петрина изъ Вашкоуцъ по 50 р. ежегодно для посѣщаючихъ гимназію жителей рускихъ якъ ромунскихъ изъ майже 40 селъ по-Черемшемъ и Попрутьемъ начавши отъ Выжницы до Черновецъ... Стипендіи Барона Мустацы изъ Садигуры ровно для рускихъ якъ ромунскихъ учениковъ, скоро рождены на Буковинѣ“.

А далї описує дописець бурсу Василїки Ґояна, властителя села Жадови, на передмістю Рошу. Там виховувало ся 44 ґімназистів Русинів і Волохів,

а всїх утримував, усїми опікував ся В. Ґоян. Два сини його також жили у сїй бурсї.

Отже гадка у сїй дописи менше більше така, яка була ще в „лїнґвіста“ Н. У. — подавайте нам шляхти! Ся туга за своєю шляхтою відзивала ся ще нераз у Буковинцїв, коли тілько бачили, що волоська шляхта дбає про свій нарід, хоч і по свойому.

В пів року по тім читаємо знову у віденськім „Вѣстнику“, що на Буковинї все в порядку:

„У насъ якось неудаєся Полякамъ нѣ-то малѣйшимъ успѣхомъ своихъ забѣгôвъ повеличати ся. Нашь городъ (Чернівцї) прибравши ôтъ многихъ лѣтъ лице поступового города негнушаеся образованіемъ западнымъ — но при тôмъ задержує характеръ народный; нашіи краєвіи языки ромыньскій и рускій рôвно кождымъ почитуются — та лишь одна хиба въ тôмъ, що православный обрядъ бере гору надъ нашимъ католическо-рускимъ обрядомъ[1])“.

Се писав очивидно якийсь ревний унїятський сьвященик, котрий не хотїв чути, що на таке саме нарікають православні Русини. От що один з них написав у Слові 1863. р. — се була перша розумна допись з Буковини, яка не скривала правди[2]):

На Буковинї — сказано тут — далеко більше Русинів, як Волохів. Галицька Русь заслонювала Буковину довго від впливу Польщі. Але тепер уже видко заходи латинїзациї через унїятів. Длятого унїятів ненавидять більше, як латинників.

У самих же буковинських Русинів нема народного почутя, а є апатія до всего. Причини: піянство і Жиди. „Весь простий нарід в руках жидівських“. Пани збіднїли, подїлили ся мастками, в однім селї по кілька „дїдичів“, а кождий ратує себе коршмами. Нарід зубожів.

Подбати про народну і людську гідність у селян нема кому, нема доброї волї у верховодів.

---

[1]) Вѣстникъ, часопись урядова 1863, ч. 15. з 7-го марта.
[2]) Слово 1863, ч. 51. і 52.

Всї шляхтичі гадають, що вони давні бояри, хотїли би ширити у себе ідею про наддунайські княжества, але самі бідні. Сьвященики дивлять ся на бояр і румунщать ся. Також спільна віра є причиною сего. Назви сїл дають волоські, в богослужебних книгах (румунських) викидають славянські слова.

Крім того ґерманїзация зі шкіл заволодїла зовсїм інтелїґенциєю (духовеньством); своєї мови соромлять ся.

Нарід побожний, але попи Волохи, служба божа волоська, церкви бідні і малі. Надія на молодший клир, „но єще не всї видят“.

По сїй статї зважив ся написати дещо і якийсь православний сьвященик[1]). „Слово“ дуже його привитало, бо „доселѣ обнимала православную Буковину якась — же такъ скажемъ — непонятная къ намъ апатія“, здасть ся, з причини гр. кат. віри. „Однакожь мы органъ Руси, не Юра“ — так боронило ся „Слово“ і просило всїх Русинів о поміч. В дописи каже дописець про себе, що він родом з Галичини, але вже 20 лїт є православним сьвящеником на Буковинї (10 лїт межи Гуцулами, а 6 лїт над Прутом межи Русинами) — і далї церковщиною оповідає стілько всего, що ультра-Румуни хотїли би в руських селах у церкві і школї завести румунську мову, але се їм до того часу не вдало ся. Епископ Гакман більше дбає про клир і устрій катедральної церкви, як про полїтику. Духовеньство тілько від двох років обовязане сходити ся на деканальні соборчики, ґазети не має (всего одна „Die Bukowina“ на цїлу Буковину), отже в справах народу і православної церкви могло би порозумівати ся через „Слово“. Унїяти і православні не повинні собі шкодити.

На сю розумну допись знову озвав ся якийсь иньшим тоном: Ми не спимо, — каже він — ідемо разом з Румунами, особливо в справах церковних.

---

[1]) Слово 1863, ч. 54.

Ви (у Галичині) борете ся з Поляками, а нас прекрасно лучить разом віра і обряд (з Волохами). „Не чувствуемъ розличія народностей". Навіть на ґерманїзацию православіє помагає(?![1]).

Сих кілька дописий сьвідчить найлїпше, які непевні були думки у тодїшнїх буковинських Русинів. Тут маєте у зародку все те, що потім розвило ся і розбуяло ся на Буковинї: ненависть релїґійну, попри ґерманїзацию ще й румунїзацию; туга за боярами стає причиною, що сьвященики старають ся стати подібними хоч мовою до буковинської шляхти. Але всї ті обяви ще не сьміливі і не тривкі, у загалу ще думка про суспільні справи не вироблена, — в Чернівцях найшла ся 1864. р. навіть громадка людий, що й Шевченка помянула (тут перший раз!).

Для характеристики часу варто сказати дещо більше про сї поминки. Богословів Русинів у семинариї була тодї половина. Вони устроїли поминки разом із ґімназистами VII і VIII кляси. Всї складали ся на коливо. В ґімназиї між товаришами збирав на се гроші Василь Репта, котрий по роках став завзятим Волохом і митрополитом... Зібрали 16 левів. Парох церкви св. Параскеви, Олїнський, не хотїв згодити ся на те, щоби у його церкві відбували ся поминки поета, про котрого він не чував, але нарештї позволив катехитови Ізид. Мартиновичеви, котрий тодї був нашим чоловіком, одним з найбільш інтелїґентних.

Помянули Буковинцї Шевченка, як могли, але й напитали собі тим клопоту. Консистория зажадала зараз від Мартиновича оправданя, як він міг за унїята(!) та ще й з чужої держави правити богослуженє. Треба було консисториї толкувати, — а зробив се Мартинович — що Шевченко не був унїят, лише православний, а що не був Австрийцем, се ще не причина, щоб його не по-

[1]) Слово 1863, ч. 89.

минати. Шевченко дуже прислужив ся руському народови, отже годить ся се памятати. Чи Волохи не молять ся за своїх патріотів-добродіїв? Коли вільно їм, то вільно й Русинам. Було се, очивидно, нїщо иньше, лише переслїдуванє Русинів навіть за побожне дїло, з причини крайної несьвідомости національної навіть у епископа[1]).

Про сї поминки читаємо і в дописи з Черновець у „Слові“ 1864, ч. 21. з 11. (23.) марта.

„Извѣщаю Вамъ отъ имени тутешнихъ Русинôвъ, що рôчницю смерти бл. п. Т. Шевченка, нашого славного поета, торжественно праздновали мы 29. руск. Лютого, т. е. въ суботу бѣлого тыждня с. р. въ новôй церквѣ св. Параскевы, где молодежь наша руска зъ высшой гимназіи, такъ православна, якъ и уніяцка, съ семинаристами-Русинами численно присуствовала. — Перше була служба, а по службѣ правился парастасъ Отцемъ Мартиновичемъ, катихитомъ и учителемъ руского языка при тутешной реальной школѣ. — Отправа вся происходила велелѣпно, и благодаримо Небесному, що намъ Русинамъ допомôгъ наше желанье исполнити. — Сей актъ много доброго здѣлалъ, возбудилъ чувствія въ нашой молодежи руской и показалъ, що и на Буковинѣ мы ôтъ сна великого встали и про свою словесность гадати зачали“.

Дійсно було тодї в семинариї кількох сьвідомих молодих людий, як Єротей Федорович, Касиян Стратулат і и., котрі зі Львова спроваджували собі газети і книжки і тим способом пізнали і Шевченка[2]). Може бути, що в семинариї остали ся ще слїди гадок Антона Кобилянського — і ненависти до народної мови тут дійсно не було. Отсей самий Стратулат писав Із. Воробкеви-

---

[1]) Руслан 197, ч. 53.

[2]) Пор. біографію Є. Федоровича в „Буков. календари“ Рускої Бесїди на р. 1896. (стор. 5).

чеви про потребу, підтримувати рідну літературу[1]). І до Федьковича дійшла тоді чутка, що в Чернівцях „руське парубоцтво оживає[2])“. Та яке се „парубоцтво“ було непевне у своїх думках, доволї буде сказати, що із сих людий, які займали ся поминками по Шевченку, Репта і Стратулат стали потім Волохами, а Із. Мартинович москвофілом...

У сім самім числї „Слова“ (1864, ч. 21) читаємо ще:

„Радуемся такожь, що недалеко отъ насъ въ Галицкой Коломыи заводится руская печатня, котора чейже дѣлати буде прислуги и для насъ Буковинскихъ Русинôвъ, тôмъ бôльше, що мы своей печатни въ Черновцяхъ досель еще не маемъ. Правительство и Нѣмцѣ тутешни маютъ свôй органъ въ часописи Bukowina, котора часами по-при нѣмецкомъ текстѣ также румунскіи статьи въ фелетонѣ своемъ помѣщае; навѣть Поляки, которыхъ ту немного, стали сего мѣсяця издавати газетку для науки и забавы пôдъ з. Bratek, — а лише мы Русины, найчисленнѣйшіи пражители Буковины, не маемъ тутъ въ Черновцяхъ ни своей часописи ни буквъ рускихъ въ здѣшнôй печатни. Тожь благодарны мы вамъ и за то, що въ вашомъ „Словѣ“ изволяете иногда заступати нашъ интересъ въ общую пользу нашои Руси“.

Гадка видавати свою часопись займала декого ще 1863. р. — і вона вийшла мабуть від Федьковича, котрий тілько що виступив з війска. В листї з 12. 6. 1863. писав він Танячкевичеви: „Оногда, у Чирнівцех, був я у редакторя „Буковини“. — Ни одно ся там говорило, а на решті прийшло до того, ци би ни могла на наші Буковинї одна руска часопись, от на примір, як Вечерниці, виходити. Прохвесор Найбавер казав, що він би міг зараз концесію дістати, сли би я ся редактором тої часописи обібрав. Я знов єму

---

[1]) Руслан 1907, ч. 53.
[2]) Мат. 90.

казати, що мушу ся в перед с тобоъ порадити. Якжеж ти мене порадиш, братю? — абих знав, що Найбаверови відписати.

Ни забудь же ж, братіку, мині відповісти, ци порадити, як ти гадаєш о ті часописи, що я її би мав у Чирнівцех видавати. — Як я гадаю, то ледви би с того що було, бо у нас на Буковині нима багато принумерантів, а ваша Галичина, — але що і казати, коли сам здоров знаєш[1])".

Із сих плянів покищо ніщо не вийшло, але потребу своєї часописи відчував дехто і на другий рік, як про се читаємо у Слові в дописи з Коломийщини:

„Отъ сусѣдной Буковины доносимо вамъ, що и тамъ братія наша съ кождымъ днемъ бôльше и бôльше житья заявляе. Руская молодежь въ Черновцяхъ упражняется прилѣжно въ матерной бесѣдѣ, и межи юною громадкою породилась вже и мысль, завязати руске литературное общество. Творенія Шевченка и Федьковича, ходящіи зъ рукъ до рукъ въ переписяхъ, стались тутъ бôльше всѣхъ популярны. До ново-открытой печатнѣ Бѣлоусôвъ въ Коломыи зголошуются зъ Буковины рускіи издатели. На сихъ дняхъ вѣщали намъ изъ Чѐрновецъ, що православный Епископъ киръ Евгеній Гакманъ зъ одной стороны, якъ и редакторъ нѣмецкои „Буковины" Г. Е. Найбауеръ зъ другой, увзглядняючи взмагающу ся потребу, поощряли славноизвѣстного руского поета Г. Федьковича, щобы тотъ принялся за издаванье якой руской часописи въ Черновцяхъ. Г. Федьковичъ готовъ бы за то дѣло принятися, готовъ бы видавати часопись хоть въ одинъ листъ на тыждень, въ которой заступлена бы была политика и белетристика, однакъ не могучи полагати на скудныи силы Буковинской Руси, радъ бы онъ прежде всего знати, чи предпринятіе его удостоится подмоги у Галичанъ, которыи яко уніяты

---

[1]) Мат. 83, 85.

може и малибъ неодну перепону, зноситися съ рôдною братіею, осужденною быти — filii sat...[1])".

Тут ми бачимо, як Гакман, притиснений Волохами, через Найбавера шукав собі вже 1864. р. редактора для руської часописи, яка-б його боронила, а через своїх семинаристів ширив думку про заснованє руського товариства на перекір волоському. Однак Федькович 1864. р. по смерти матери був і опущений і нездоров — і сама справа видаваня часописи була занадто трудна, щоб на ню зважити ся. До того й Танячкевич писав йому перед Великоднем 1864:

„Обізвав ся якийсь голос у „Слові" про Тебе, що Ти газету у Чернівцях видавати хочеш. Я знаю, братіку, що Ти про це не дуже і гадав, так видиш, моє серце, прийшов час, що справдї давню мисль про видаванє нашого рідного письма у Чернівцях дїлом обявити маєш! Братіку мій, тут треба великого приготовлення і роздумання, щоб часами, перескорившись, великого клопоту собі не напитати[2])".

Федькович роздумав — і так проєкт видавати часопись упав у воду. Ще не прийшов час на него, бо на чергу до проводу народу добивали ся старші Русини-сьвященики, які серед скрутних для епископа відносии бажали стати його оборонцями і притім очивидно дечого також для себе дослужити ся. Два із сих сьвящеників, Василь Продан (*1809, †1881) і ректор духовної семинариї Михайло Коморошан, звеличали велике Гакманове дїло, нову катедру, котру осьвячено 1864, власними віршами, які по відомих уже й на Буковинї Федьковичевих поезиях були страшним анахронїзмом. Василь Продан не міг для свого стиха придумати иньшу форму, тілько так, як і його пок. брат Гаврило, наслїдував оду Дер-

[1]) „Слово" 1864, ч. 28. з 4. (16) цьвітня
[2]) Мат. 99.

жавина „Богъ“ і з нагоди посьвяченя катедри написав також оду, в котрій церква так промовляє до Христа:

О Ты краснѣйшій добротою
Единъ изъ трехъ Лицъ Божества!
Предъ вѣки толь пекійся мною
Зракъ моего вземъ єстества,
Отъ свѣта вѣчна возсіявый
И Самъ свѣтъ сый, свѣтъ зъ тмы возвавый,
Кого душа моя ищетъ;
Кому стоять на Солнци лѣпо,
Держать въ рукахъ весну и лѣто,
Сей въ дверь души моей толчетъ.

Так „товче“ В. Продан в 10 строфах і до кождої додає поясненя прозою, бо очивидно боїть ся, що читачі готові не зрозуміти його „поезиї...“.

Ректор М. Коморошан також придумав: „Поэмъ на день великаго торжества Буковины на посвященіе церквы катедральной“ — і заспівав не красше від В. Продана:

Се мѣсто, гдѣ ни много столь временъ
Назадъ, ся простиралъ лѣсъ, тучно
Природною рукою насажденъ;
Лучи гдѣ солнечныя скучно
Къ верхамъ ся 'го прикасивали
И въ хащу 'го ни приникали,
И гдѣ ся дичь во немъ шатала,
А птица звучну пѣснь свистала“ — і т. д.

Крім того вони постарали ся звеличати се сьвято і свої „поеми“ у Слові (1864, ч. 62) — всї дописи писав мабуть В. Продан, як по стилю видко, — щоби лунала й їх слава попри Гакманову. Про такі „проби пера“ не варто б і згадувати, коли-б не те, що М. Коморошан рішав справу Федьковичевого букваря, а В. Продан виріс небавом на батька буковинської Руси... Се були порадники владики в руських справах і його оборонцї у Слові против Волохів[1]).

---

[1]) Пор. н. пр. допись у Слові 1864, ч. 99, де розказана борба Волохів против Гакмана.

Мабуть сї дописи у „Слові“ давали декому з Галичан причину, покладати великі надії на Буковину. Поява двох письменників, і то таких, що не цурали ся народної мови, Федьковича й Із. Воробкевича, якими Галичани не могли повеличати ся, наводила їх на думку, що Буковина се якийсь щасливий край, особливо корисний для поетів і літератури. Молодий містик Д. Танячкевич так і писав 1865. р. Із. Воробкевичеви своїм широким стилем:

„Сьпіваче наш надійний! Ти Буковинець, Ти православний! Це дорогі для нас прикмети! Буковина — це мов би близька для нас Україна... ой! богато по нїй ми надіємо ся... На Україну дивимось, мов на Мекку народню, — без краю любимо, бо цїлий народ її у піснях спокохав... Тілько-ж горе, що та історична лиха доля нам тепер і тут дорогу заступила! Москалї пантрують страшно, так що й словечка нам тяжко на тепер одібрати!

Тому-ж і так пильно озираємось ми на зелену Буковину! Вона нам, мов близька Україна; тут здоровий, непопсований живе народ наш, тут пісні не позабувались, тут звичаї чисті не перевелись, тут память народня не затупіла. Тут і сьвічня верства (інтелїґенция) не зледащіла так, як наша галичаньска, серце у неї не здеревіло для тих простих чувств народнїх, не залюбилась вона у тім сьвітовім паньскім смаку та у його роскошах... Вже довів нам наш дорогий Юрій Федькович, що Буковина сильнїйша духом від нашої Галичини, — тепер знову дізнали ся ми тої правди і від Тебе, Соколе ясний!

Буковина має і велику історичню вагу! Довго тай дуже довго була вона для Галичини тим певним сховком, тою слобожанською країною, де утїкали від Ляхів та Нїмцїв гноблені добрі галицькі молодцї!

Буковина задержала і православну віру! Панотче, сьвященику православної віри, знай та почуй

щиру ісповідь: православна віра — це наша ціль, бо католицтво це отруя сьвіта — отруя Славянщини. На Буковині ми подивляєм, як можна вольними устами до Отця сьвітів молитись, — не на Московщині, де цар так наказує!...

Так чудна врода тої зеленої Буковини! щоб тільки зіхтіли наші братя нам її виявляти: хто піснею, хто повістию, а хто щирими працями над стариною історичньою[1])".

На сю деклямацию на честь Буковини відповів Д. Танячкевичеви цілком тверезо і вірно Із. Воробкевич 13. марта 1865:

„Братя родимці! Без сомнінія єсть наша Буковина дівственна, зелена, красна і люба; в ній мож знайти і много природних, письменних і історичних сокровищ, але воля і охота бракує.

В нас мало хто о чім дбає; ромуньский елемент наміряє всї славяньскі чувства своїм навалом і прозелїтами задушити, — супротивленє слабе — і може їм, заваруй Боже, по часї і удасть ся. Славяни ся ромунїзують — і так дрімота душевна руску душу, руске серце, як би нитками, обвиває і обмотує.

Кажуть письменні люди, що доля, поезия змикає (утїкає) з шумних городів в гори далекі, туди, де буйні вітри віють, де дух божий пробуває, де орли, соколи лїтають, де до краси природної міске іскутство ще не доткнулось, бо лиш там, так они кажуть, може поезия свою чистоту додержати. Братя мої милі, орли мої сизокрилі! Ви мислите, що в наших Карпатах, де Гуцули живуть, поезия-доля розвиває ся і процвітає. Хорони Боже! Все ся минуло, і Довбуша часи буйні; гуцульский, раз свобідний народ тепер оре в тяжкім жидівскім плузї-ярмі; служить княжнї-горівцї і пропиває не лиш зарібок за тесанє дерева, за коленє гонтів, но і увесь маєток: полонину, хатину, худібку і все, що має...

---

[1]) Руслан 1907, чч 54 і 55.

Скрізь минули ті часи, коли руским полем золоті квіти цвили, коли в гаю райскі пташки сьпівали; все загибло, пощезало, поніміло, хиба лиш відгомін тих золотавих часів знайти, зачути можна в серцю поета.

Коли Буковину другов Українов називаєте, то лиш шукайте сї в серцях кількох щирих дітий Буковини. Коби много так чувствували, як я, то би мож називати Буковину другою Україною, але річ не так ся має[1])".

У другім листї (з 1865. р.) до Воробкевича Танячкевич уже не величав так Буковини, але добачував там красші від галицьких обставини в тім, що Буковинцї вчили ся у школах по німецьки, а Галичани і по німецьки і по польськи... „Західня осьвіта,—писав він— подана німеччиною, не зможе так близько присунутись до народньої нашої душі, як та, що у польщинї ізложилась[2])." І се була тілько утопія Танячкевича, котрий не спостерігав, що Українець переймає гладко всякі чужі мови та осьвіту, так що й пізнати його годї.

Справди було на Буковинї 1865. р. так, як писав Із. Воробкевич. Се потверджує й допись невідомого автора у Слові 1865. ч. 67. п. з. „Рускіи перекинчики а коренныи Румуны". Подавши статистику учеників черновецької гімназиї, він каже:

„Высше подалъ я цифру ученикôвъ декляровавшихся, що суть Русинами, на 183; однакожь наша гимназія має цимало такихъ, которыхъ народнôсть Буковиньскіи Русины слѣдующимъ стишкомъ здефиньовали:

„Тато Русъ, мама Русъ,
А Иванъ — Молдаванъ!"

Но таки псевдо-Румуны находятся не тôлько межи молодежію учащоюся, — есть ихъ много межи недоучеными-выучеными, которы слабого

---

[1]) Руслан 1907, ч. 56.
[2]) Руслан 1907, ч. 64.

характера (най ся легонько выражу), ôтрѣкаются свого народа лишь для того, бо ôнъ бѣдный!... Трафляеся то и въ фамилійнôмъ житью, що сынъ селянина, выучившися, якъ то кажутъ, на пана — цураеся потôмъ свого рôдного батька въ сѣраку. Но свѣтъ, видячи такого виродка, дае му заслуженый епитетъ: подлецъ.

Въ такихъ то Иванахъ-Молдаванахъ маемъ то мы на Буковинѣ, що вы въ Галичинѣ въ Полякахъ sławiańskiego obrządku. Они где можутъ, наносятъ вредъ руской народности — при кождой спосôбности пôдстрикуютъ правдивыхъ Румунôвъ противъ Русинôвъ, высмѣваютъ языкъ рускій, побуджаютъ Русинôвъ до подозрѣванія, яко-бы тіи греко-восточніи, которіи признаются до своеи рускои народности, або — що страхъ сказати — стоятъ въ якихъ литературныхъ ôтношеніяхъ съ Галичиною, маютъ наклоннôсть до уніи и пр. и пр.

Уже то менѣ неразъ ажъ дивно, якъ си нагадаю, яка то однака натура нашихъ перекинчикôвъ по всѣхъ усюдахъ великои рускои землицѣ!

Если отже коли учуете о якихъ недогодахъ, притрафившихся руской народности вообще, або поодинокому Русинови на Буковинѣ, то знайте, на чій рахунокъ то иде. — Пересвѣдчился я не разъ, не два, що Румуны зъ крови и кости, совсѣмъ не наши вороги: они пôддвигаютъ всѣми силами свою народнôсть, образуютъ свôй языкъ и литературу, но при тôмъ всемъ не желаютъ зрумунщенья своихъ собратій рускихъ, а напротивъ поспѣшествуютъ имъ въ пôднесеніюся".

На доказ того подае дописець факт, що у громадській раді Черновець правдивий Румун упімнув ся о руський денний порядок, коли вже постановлено, щоби був румунський. А в раді не було ні одного Русина, за те 5 Румунів.

Спостереженє сего дописця було вірне: Буковинці зазнали найбільше шкоди від своїх перевертнів чи то в бік волоський, чи в бік мос-

ковський. Одні волощили ся і доказували Волохам свій патріотизм ненавистю до всего, що було українське; другі переживали разом зі Словом ті метаморфози, які ся ґазета уже вспіла перейти. Як у Слові 1865. р. вже не було прихильности до народної мови, так і на Буковині, коли може була яка непевність у старих духовників, вона зникала; думки „Слова“ брали верх. Недаром же писав у Слові 1865, ч. 77. Ис. М. (Ізидор Мартинович, сей самий, що рік перед тим правив поминки за Шевченка) з нагоди побуту народного театру Омеляна Бачинського в Чернівцях: „Мы дуже еще сомнѣваемся, чи мова, мимо то, що нею спѣвалъ Шевченко, есть вже нашою общепросвѣщенною мовою“. Зараза ішла з Галичини на Буковину і тут находила собі ґрунт, приготовлений церковщиною і незнанєм народної мови.

Року 1866. ще була у Чернівцях громадка молодежи, що помянула Шевченка богослуженєм[1]), причім розійшло ся і троха Федьковичевих брошурок п. з. „В день скону батька нашого Т. Шевченка“, де він сильно вдарив на „московську Юдею“. З тої нагоди писав Федьковичеви його свояк, Ю. Ганїцкий з Черновець: „Тут є богато Русинів, що не хочуть знати ніякої ріжниці поміж Русинами і Москалями, і тому сердили ся, що Ти напав на Москалів[2])“. Ганїцкий збирав тоді також гроші на виданє нових поезий Федьковича, але се йшло якось дуже пиняво. Справа видаваня ґазети знов виринула сего року, підписувати її мав один правник або професор, а редаґувати її мав з Путилова Федькович, уже й про правопись умовляли ся, але з того знов ніщо не вийшло[1]). Порушив сю справу сам Федькович, але йому було трудно покинути Путилів, а тут і війна (1866. р.) перепинила діло. А Найбавер мав дуже інтересувати ся сею справою.

---

[1]) Пор. Слово 1866, ч. 34. і Мат. 123.
[2]) Мат. 126.

Тимчасом з весною 1866. р. осів у Чернівцях парох із села Лашківки, згаданий уже „поет“ Василь Продан, що став катедральним проповідником. Він переміг свого суперника, о. Олїнського з Глїбоки, тим, що говорив проповідь „строго церковно-русским язиком“, коли тимчасом О. говорив більше по народному[1]) — і так черновецька і заразом буковинська громада дістала в його особі провідника, старого, заскорузлого „книжника“, що дуже радо згодив ся на сю програму про „одинъ языкъ“ (московський і український), яку того року оголосило Слово і Іван Наумович у галицькім соймі. Як у Галичинї, так і на Буковинї настав рішучий перелом в думках на некористь народної мови і лїтератури і, як там, так і тут богато людий, що були непевні і не знали, що думати, подало ся в табор Продана.

Занепокоїло се австрийське правительство і воно, як відомо, старало ся ратувати себе в Галичинї заснованєм часописи „Русь“ з початком 1867. р. На Буковинї знало воно також, у кого звідати ся про буковинських матадорів, і не вдавало ся за сим до В. Продана, але вдало ся до Федьковича. Федькович і сам не знав, звідки і по що явив ся у нього офіцир від жандармів, — а дїло було — як бачимо — просте: ішло о вірні інформациї.

Ось що писав Федькович К. Горбалеви 18. мая 1867.: „Оногди — у середу отсе — найшло мене несподіване лишенько, да таки собі не аби яке, але нїмецке, братчику мій любий. От що: приїхав офіцер від жандармів і мусїв я єму на письмі подати, якої я гадки о Голуховскім, Дїдицкім, Головацкім, нашім Гакманї і о вас деяких. Я коротко описав, що знав, да незабавом мушу докладний мемоар усего того списати і єму подати. Не о малу річ тут ходит: Голуховский

---

[1]) Слово, 1866. ч. 34.

висит лиш на волосочку, а може і Гакман (я ся не радую, але дай Боже!)

А вас прошу, братчики: пришлїт менї листи, часописи, брошури і т. д., котрі би могли досвід дати, що наша партія з австрийским правительством держит. Кожду річ, що сего тичит ся, треба би підзначити, а то виразно.

Ще би менї знати треба, коли Костомаров старав ся о катедру у Львові і яким способом єго відтрутили, — вітак знов: що Кулїш тепер робит і де він ся обертає.

Дїло не аби яке, але дуже-дуже важне, дїля того вас молю, з прислом документів не ждати другої зазулї, бо я у великім клопотї.

Сей лист мій, скоро го прочитаєш, верж у піч, а на вашу кореспонденцію і артикули ґазетні беріт добре саму[1]!

Як називаєтся той референт у мінїстерії, що рускі книжки, а найпаче шкільні перезерає, і хто він є?[2])".

На те Горбаль післав Федьковичеви (2. червня 1867) брошури: 1. Odpowiedź na pytanie, a cóż X paroch na to?, 2. Die ruthenische Frage in Galizien, von Dąbczański, 3. Denkschrift in Betreff der Theilung Galiziens — і ще якісь иньші, а від себе написав довгий лист, у котрім висказав богато розумних думок; з ними і нам треба запізнати ся, хоч по части, бо се була наука і для Федьковича:

„Доводу льояльности Русинів може й не дуже буде слїдно в тих ту материялах. Denkschrift-и і Beschwerdeschrift-и не зву льояльними, але сервілїстичними і облудними. Походять вони власне з тих кружків, що дивлять ся на Австрию, як на який спорохнїлий будинок, що туй-туй запастись має, і раді би зпід него на безпечнїйше місце дістатись.

---

[1]) Брати са́му — уважати з волоського.
[2]) Мат. 151—152.

Коли маєш Мету з першої серії і другої, то ще найбільше далось би звідтам зачерпнути. З „Русї“ не помогли би цитати, Русь стоїть досї ще потроха ізольована. Окрім молодїжи не приказують ся до неї наші „patres“. Тепер, як і вперед, уважають вони органи антимосквофільскі за органи, грошима польскими видавані. Най і так буде. Я сам не присягну, що не так, — сказати „так“ противно якось розумови. Здаєть ся минї, що хто троха правду любить, не добачить в Русї, як і в Правдї, анї в Метї анї ідей польских, анї турецких. (Слово назвало недавно Мету органом польских Туркофілів)“.

„Вість з Путилова (про те, що Федькович писав) заінтригувала мене дуже і помимо, що я майже утопивсь в апатиї, цікавий таки, що се значить ся. На скілько я тут чую і довідую ся, то Голуховский стоїть у правительства дуже сильно і така тут віра, що нїщо не здужає його звалити“.

По довшім уступі про Голуховского, Горбаль пише далї про українську громаду в Галичинї так: „За справи рускі можна богато писати — доказом сїм рочників „Слова“! що року 104 аркуші, отже більш 600 аркушів in folio — Grossformat! Коли би якому патріотови прийшла охота розглянути ся по тім сьмітищи і пошукати... та годї шукати... рускі патріоти не знають ще сами, чого шукати.

Між попівством показують ся чим раз більше забаги за раєм общерусским. „Слово“ триюмфує, годї правди затаїти. Число пренумерантів доходить, бачу, 1000. Хлопоманьскі часописи здискредитовані. „Правда“ має, бачу, до 300 предплатників. Знаємо імена людей, що були давнїйше прихильними до молодої Руси, нинї перейшли до табору „Словістів“ і пропагують отверто ідеї панрусичні Ламаньского і других, не толєруючи і слова „хлопского“. Поляки причиняють ся значно до того, та розумних людей, як Дїдиц-

кий, Головацкий і співка, прибуває і без помочи Поляків.

Інтеліґенция руска то einzig in ihrer Art. Більше як „20 років уже Русинами“, та нині годі між ними найти чоловіка, щоби заступив Головацкого на катедрі літератури рускої. — Щоб можна спровадити Куліша або Костомарова, за те і не гадати тепер, хиба що ти більше знаєш. Ані один ані другий не буде за щобудь“.

І далї писав Горбаль і про інтеліґенцию і про нарід і про правительство без віри, скептично, в чім здаєть ся, не лише нарід і інтеліґенция були винні, але й те, що Горбалеви тяжко жило ся. Але на Федьковича такі думки робили вражінє — а що він, хоч на часок, тратив віру і в себе самого, то не диво, що відносини між ними а львівською громадою ставали щораз холоднїйші і літературна праця не йшла йому гладко з рук.[1])

В листї з кінця мая або початку червня 1867. писав Федькович Горбалеви, знеохочений критикою (в „Руси“ ч. 17. з 26. мая) на його „Рожеві пісні“: „Справі, о котрі я вам писав, ще нема кінця, бо я стараю ся викрутитись, т. є. не дати правительству ніякої відповіди, хіба би мене приконопадили. Да за дві неділи найдалї — міркую, що річи буде конец; удастся менї виховзтись — добре, а нї — також добре, а я тебе увідомлю о всему, як зможу і як трохи з свої апатиї продрюхаюсь. Да я дуже боюсь, у нї затеретіти на віки. Пропав я, сараку!...

Я наш нарід цїлим серцем люблю, і душя моя віщує, що єго велика доля жде, але аби го львівска громада поклала на ноги, не вірю. — Сторія знає богато самозванців-демаґоґів, що ще дуще кричали та об народнім гаразді бідкались, а претціля с того народу шкуру драли, а нарешті

---

[1]) Мат 153–158.

на сарган продали. Сторія в очи коле; бою ся, аби нарештї і нам їх не виколола".[1])

Не знаємо, чи Федькович дав правительству жаданий мемориял, чи може правительство, як дало небавом упасти „Руси" у Львові, так дало спокій і слїдствам на Буковинї про те, хто який є. Тимчасом буковиньскі москвофіли нарікали у Слові 1867, ч. 54: „И у насъ бѣда Русинамъ, а то отъ Ромуновъ". Давнїйше була згода, а тепер хотїли би Румуни все зволощити. На богословію нема нї одного професора Русина, а Волохи мимо того нарікають на Гакмана, що іменував руського проповідника у катедрі і що від професора на катедру теольогії вимагав також знаня „славянського" язика. Треба-ж нарід учити так, аби розумів проповідь! А то буває: руський панотець на румунській парохії учить по румунськи, а румунський на руській також по румунськи. „Часто бываетъ, що зъ роду Русинъ на Ромуна выучуется". Румунів протегують, перекинчикам добре. Клевечуть і на самого Гакмана, що він не льояльний для Австриї, а самі які? Кричать, „що Гакманъ старается запровадити московщину въ ромунскомъ краѣ" — і утїкають з проповідий В. Продана. Тимчасом се повинно бути так: suum cuique!

Серед таких обставин Гакманови не хотїло ся сидїти на Буковинї — і він цїлих сїм місяцїв (до кінця р. 1867) сидїв у Відни, здавши дієцезию на опіку консисториї. При кінци 1867. р. він іменував Мих. Коморошана консисторським радником. Се дало волоській ґазетї Albina привід до „зойку з Буковини", що Гакман з Коморошаном „славянщать" Буковину. В сїчни 1868. Гакман вернув ся до Черновець. Руські сьвященики поскаржили ся йому, що то Волохи роблять неспокій в дієцезиї, хочуть навіть просити цїсаря о свого

---

[1]) Мат. 158—159.

владику, бо Гакман Русин і вже 33 роки сидить на епископськім престолї.[1])

Гакман очивидно старав ся втихомирити розбурхані уми і, здаєть ся, з його порученя появила ся у Слові 1868, ч. 13. статя Ѳ. Ѳеодоровича „православного“ (мабуть Із. Мартиновича, бо він займав ся історию) п. з. „Историчное обозрѣніе о происхожденію бук. Ромуновъ“, де доказано, що Русини не є зайди на Буковинї, — і друга статя якогось „С. С. православного“ (у Слові 1868, ч. 24. з цьвітня), що мала на метї троха злагодити незгоду. Сю статю треба нам прочитати, бо вона заповідала заснованє руського товариства.

„У насъ на Буковинѣ, кромѣ немногого числа загорѣлыхъ Панрумуновъ, есть во всемъ интелигентномъ сословіи и въ всей масѣ народа такъ русского якъ румунского на столько здорового розума, что ни Русскій Румунови не порыцаетъ его симпатіи для румунства въ естественныхъ его предѣлахъ, ни Румунъ Русскому для всего русского мира и Славянства“.

Суперечки незначні, а в головних справах згода. Тимчасом в Галичинї гадають, що на Буковинї великий роздор, і Dziennik polski уже подає гадку, заложити гр. кат. епископство в Чернівцях для пропаганди між православними. Се занепокоїло декого з православних. Обставини правосл. церкви справди дуже пригожі для чужої пропаганди, бо в них нема ладу. І С. С. подає таку характеристику духовеньства:

„Мы лишь умѣемъ величатися, что мы православны, и въ томъ вся наша мудрость, а между тѣмъ, когда мы не чувствуемъ потребы по-за себе дальше оглядати ся, надтягаетъ къ намъ тайкомъ противная сила, и похищаетъ намъ нашихъ вѣрныхъ всякими нечестными способами“.

---

[1]) Сї відомости взяті із дописий у Слові 1868, чч. 2 і 8

Чомуж воно так? — питає ся дописець і відповідає:

„Мы еще не поступили съ духомъ времени на столько, чтобы у насъ, кромѣ темного чувства истины нашой православной вѣры, было еще что больше: сознаніе нашего достоинства народно-церковного.

Когда въ Галичинѣ розвинутое уже чувство народное, а священики стоятъ на челѣ народа, боронятъ при враждебныхъ обстоятельствахъ неустрашимо его завѣтныхъ народныхъ и церковныхъ правъ, терпятъ для добра церкви и народа всякого рода гоненія, и жертвуютъ силами своими и имѣніемъ, мы читаючи о томъ, похваляемъ все тое, но въ слѣды ихъ вступати, трудити ся для добра церкви и народа безкорыстно, просвѣщати народъ, не имѣючи даже потребы при средствахъ нашихъ жертвъ приносити, мы не знаемъ по той причинѣ, что мы еще не полюбили нашого народа, да мы стыдаемся его, — онъ намъ якъ-бы чужій, мы ему чужіи, наше духовенство не русское, но точно самыи коренныи Нѣмцѣ, употребляютъ языкъ русскій лишь съ хлопомъ и официіально въ церквѣ, а съ женами своими, съ помѣщикомъ, съ его економомъ, съ урядникомъ, съ купцемъ въ городѣ, съ гостемъ, со всѣми, кто лишь не въ сердацѣ и обгортцѣ, у насъ языкъ нѣмецкій; на столѣ если есть журналъ, то лишь нѣмецкій, или ромунскій; въ библіотецѣ, если где есть, лишь нѣмецка книжка, и такъ дальше — всюда, всюда нѣмеччина до того степени, что мы уже говоря по русски, говоримъ акцентомъ и слогомъ нѣмецкимъ, не умѣемъ говорити л-ы, но ль-и! Мы чужіи нашому народови, и яко чужіи, не свои, питаемся его трудомъ, не имѣемъ его довѣрья, его любви, и православіе наше на такихъ основаніяхъ колибается всякимъ противнымъ вѣтромъ. Въ уніатскихъ Буковиньскихъ священикахъ, признати мы должны,

видитъ народъ своихъ людей, Русскихъ сердцемъ и духомъ, любящихъ народъ и языкъ свой и не стыдающихся свого питомого. Для того не дивно тое явленіе, что мы дома, на нашомъ грунтѣ, не газдами, а вмѣсто скрѣпляти права наши, чѣмъ разъ больше ихъ лишаемъ".

Дописець подає ще иньші причини занепаду: церкви на Буковинї як шопи і кузнї; до шкіл дїти не ходять, нарід збіднїв через Жидову; сьвящеників за мало; на два, три і більше сїл лише один парох.

На сї недостатки подає С. С. такі ради:

Не вільно православним і на будуче відносити ся так пасивно до католицьких місий. Треба, щоб і православні не лише задержували православіє, але й ширили; отже щоби принимали без перешкід і унїятських сьвящеників, не питаючись, чи на се годять ся унїятські ординаріяти. Крайний уже час, щоби „наши бояре и духовенство и санъ учительскій завязали общество по примѣру русской Матицѣ во Львовѣ къ издаванію дешевыхъ популярныхъ румунскихъ и русскихъ книгъ православного религійного содержанія, и чтобы по примѣру галицкой Рады школьной съ такими же преимуществами учредити Раду школьну Буковиньскую".

Як бачимо, все крутило ся коло одних і тих самих духовних справ, бо і православні школи залежали від консисториї. Хто сидів там на престолї і в радї, той і мав нарід у своїх руках. Через те Волохів сердило всяке нове іменованє чужого чоловіка в консисториї і вони не переставали ганьбити владику. Так газета Albina напастувала Гакмана за те, що взяв собі за секретаря Шенбаха, хоч той мав дуже добре знати дїла духовеньства... „Слово" (1868, ч. 29) боронило Гакмана:

„Въ правдѣ, що до року 1848 не находилась межи Русинами и Румунами ніякая вражда; но зайшолъ сюди изъ Седмигороду г. А. П.

(Арон Пумнул) и въ ніякомъ часѣ стался онъ при здѣшной гимназіи учителемъ ромунского языка, и такъ мало помалу засѣялся на Буковинѣ и Седмигородскій духъ; не знающи же исторіи и обстоятельствъ обохъ народовъ, сочинилъ онъ исторію ромунску на основѣ седмигородской, мысляще, що сія и для Буковины свѣдчити будетъ. Молодежь школьна ромунска ухопилася съ духомъ великимъ за сію исторію — не мало же за нею и русскихъ дѣтей пойшло изъ причины невѣдѣнія своей исторіи и зъ легкости ромунского языка, а то тѣмъ больше, когда еще при семъ въ высшой гимназіи катехитомъ зромунщеннымъ до сего принуждена была, который, якъ намъ самыи ученики повѣствовали, вмѣсто религіи, якіись ромунскіи повѣсти преподавалъ, а може и еще преподаетъ".

Волохи казали, що відколи Шенбак настав, Гакман обстає за Русинами. Тимчасом Гакман, „правду сказавши, угождаетъ ромунскому (народови) еще и больше, якъ то на примѣръ при запроваженью ихъ читальнѣ подперъ ю 200 реньскими! А гдѣ подяка? Въ Альбинѣ!"

На правосл. релїгійний фонд складали ся і Русини, отже і вони мають до него право. А Волохи хотїли би, щоби скликувати синод що року і щоби сьвітські люди там мали також голос і вплив, тодї „могли би навернути наш став води на свій млин і аж тогди би они добре мололи". Але в правосл. буков. церкві не було звичаю, щоби сьвітські люди рядили. „А яка би то радість була, як би Волохи могли буков. епархію з єї релїгійним фондом підчинити семигород. митрополії!" Але се не вдасть ся.

Так то, хоч Гакман, „правду сказавши, догоджував Волохам", склало ся, що Волохи, навіть в його консисториї, н. пр. Морар-Андрієвич, були його ворогами, а Русини виросли на його оборонцїв. „Бояри і декотрі сьвященики хотїли навіть, щоби Гакмана скинути з епископа" — чита-

ємо у Слові 1868, ч. 31 — і тут виразно сказано, що то Морар Андрієвич бажав стати владикою і робив інтриги. В маю — як пише Гакман у своїм посланію[1]) — якийсь пяний сьвященик перед коршмою згубив новий мемориял Волохів до міністерства, вимірений против владики. Ученик реальної школи найшов мемориял і заніс до владики. З підписів владика дізнав ся, хто против нього. „Хоч раз впала птиця в клітку, а плітка в сак“ — записав собі Із. Воробкевича сю пригоду. Вийшов справди великий скандал.

Хоч бояри відобрали від владики мемориял і мабуть вислали його, куди треба, Гакманови се не пошкодило, він став небавом тайним радником цісаря. З тої нагоди міщани, товариства, школи, сьвященики (очивидно, найбільше наші) і урядники зробили йому овацию з музикою, лучницями і адресою, де його величали за вибудованє катедри і резиденциї, за викінченє будови церкви св. Параскеви, за православну гімназию в Сучаві, за реальну школу в Чернівцях, за сільські школи, за опіку для вдів і сиріт по сьвящениках — усе те в великій мірі були його діла і його заслуга. Так пошанований відїхав він собі 19. мая 1868 до Відня на довший побут[2]), а в Чернівцях лишив знову без своєї опіки громадку руських сьвящеників, своїх оборонців. Але вони вже дістали від нього пораду: „Man muss einen Gegenverein schaffen“, себ то, що треба против румунського Societatea оснувати якесь руське товариство для рівноваги. Настрій між руським духовеньством був досить бадьорий — і гадка про нове товариство розійшла ся скоро по краю. Дізнав ся про се і Федькович і 14. серпня 1868. подав сю вістку Львовянам.

„Ще вам уповім, що може заведется у Чернівцех товариство „Покрова“ на опікунство ру-

---

[1]) „Буков. Русь“, ст. 230.
[2]) Слово 1868, ч. 40.

щини буковинскої. Статути вже готові, і ждемо лиш владики з Відня. — Може бути, що вашу „Правду“ обберемо за орган наш товариский, і тогди впрошу ся до вас за головного сотрудника. — Симпатії богато, тож і надія не мала, а найпаче, що много церковної нашеї старшини за нами“.[1])

Се було тоді, як консистория завізвала Федьковича писати книжки для народних шкіл. І він мав таку надію на владику, що у віршику „На честь Евгенія Гакмана“, написанім очивидно 1868. р., звеличав його великими словами:

Як той світич семизлатний
Господньої слави.
Просвіти ся, наш владико,
Евгенію благий!
І засняй в твої церькві,
У твоїм народі.
І жити-ме память твоя
Во роди і роди
І як миро драгоцінне,
Як вонне кадило
Рознесе ся в кожду душу
Імя твоє миле,
Покровителю наш добрий,
Апостоле благий!
І увінчит вічна слава
Святу твою главу.[2])

Федькович, коли се писав, мав надію, завести своїми книжками народну мову у школах, але він небавом переконав ся, що його надія була пуста. Гакман не був таким „добрим покровителем“, як здавало ся, він просто не розумів ся на таких ділах і лишав їх своїм дорадникам-москвофілам.

Нарешті так довго заповідане товариство під назвою „Русская Бесѣда“ (а не „Покрова“) засновало ся. Займали ся сим ділом: о. Василь Продан, проф. Іван Браник, о. Теоктист Дронь,

---

[1]) Мат. 185.
[2]) Поезиї, 70б.

др. Лукіян Сахнович, о. Александер Прокопович, о. Ізидор Мартинович, о. Ізидор Воробкевич, Іван Глїбовицкий і о. Турчманович. Їх називає дописець львівського „Слова“ (1869, ч. 9.) як головних основателїв „Руської Бесїди“. Були се, як бачимо, в більшій части сьвященики, — отже не дивно, що в їх промовах з нагоди основаня „Руської Бесїди“ так дуже чуємо церковну проповідь.

В ч. 23-ім „Слова“ з 1869 р. оповідає дописець широко про те памятне весїлє Евсевія Андрійчука з дочкою Николая Драчинського, пароха в Товтрах, на котрім зібрані гостї умовили ся заложити товариство. Уже — каже дописець „Слова“ — буковинські Русини не могли довше мовчати на гнет Румунів, отже рішили ся подбати про орґанїзацию своєї громади. На другий день по вінчаню, дня 2. падолиста 1868., при снїданю промовив архидиякон Теоктист Дронь, що на Буковинї Волохи і Нїмцї вже мають свої товариства, лише Русини не мають. Отже чи не заложити би і Русинам свого товариства?

На се відповів Василь Продан мовою такою, що вірити не хочеть ся, аби живий чоловік міг такою церковщиною говорити. А зміст сеї промови (вона подана цїла у „Слові“) такий, що справди настала вже пора на своє товариство. Адже ми на своїй земли! Кілько нас збере ся, покаже ся потім, а „нынѣ намъ довольно знати, что мы єсьмы, и когда єсьмы, то и Богъ зъ нами есть! На своей убо земли свободно будемъ мыслити и жити, весело спѣвати (!), и о Бозѣ нашемъ будущій нашъ комитетъ на земли сей дасть плодъ свой“.

А далї, як годило ся при добрім снїданю, бавив В. Продан гостий толкованєм слова Товтри. Товтри значить: „то втри змазу, черность или скверну... Аще кто на сердцу своемъ нечисто что имѣетъ, то втри первѣе нечистоту сердца, и тако приступи до его общества“.

А ще і друге толковане слова Товтри придумав В. Продан, очивидно також побожне:

„Обаче изрядно толкуется сіе имя Товтри на нашу руку, и даетъ намъ надѣю, что сіе наше намѣреніе уберется въ тѣло и будетъ существовати потомъ, ибо сіе, что мы намѣряемъ произвести, „то въ три“ божественныи особы, Отца, Сына и св. Духа (похваляютъ всюду), и аще Богъ съ нами, то кто противъ насъ!“

Дуже побожно се було сказано, се правда, але що притім і досить наівно, се також правда.

По промові Продана говорив о. Василь Харинович, що настав час доказати, що буковинські Русини мають також свою інтелїґенцию, а не лише простих селян. А господар дому Ник. Драчинський висказав наконець свою радість, що то в його домі загадали таке велике діло, бо і він ждав на день „избавленія (Русинів) отъ укоризнъ и руганій“.

По сих промовах гості бавили ся і танцювали, а в другій комнаті вписували ся перші основателї „Рускої Бесїди...“

Перші загальні збори сего товариства відбули ся 26. л. січня 1869. в Чернівцях в готелю „під золотим ягнятем“. Сї збори описані не раз, а два рази, число за числом, у „Слові“ 1869. (чч. 8 і 9 з 6. і 10. лютого).

Починаючи свій опис, один з дописцїв (у числї 9-тім) подає такі причини, чому буковинська Русь так пізно пробудила ся. Нарід на Буковинї не мав провідників, що дбали би про него, про церкву і школу. Хоч релїґійний фонд богатий, але перед епископом Гакманом навіть у Чернівцях були лише деревляні церкви, а виховане духовеньства було низше всякої критики, школи уважали непотрібними — і така байдужність до хвали божої, недостаток своєї інтелїґенциї у висших і середних верствах і темнота селян були наслїдками невідрадної минувшини. Шляхта, як у Галичинї, також відцурала ся свого народу.

Товариство „Руска Бесїда“ мало бути початком відродженя.

Мимо заметїли і студени на перші загальні збори зїхало ся богато людий, і православних і унїятів. Привитав їх В. Продан і пояснив, які задачі має нове товариство: треба просьвіти, треба йти разом з другими народами. По нїм говорив др. Сахнович на ту саму тему, тілько з більшим засобом наукових доказів. Він потїшав зібраних, що нарід без шляхти не загине, як гадають Волохи про Русинів, бо основою нациї є селяни. По Сахновичу промовив о. Іван Наумович, що приїхав на збори, як гість. Сказав, що чує ся тут, як свій між своїми, і нагадавши старозавітного пророка, сказав проповідь на тему розкинених руських костий, що тепер збирають ся до купи і оживають. Буковинська Русь ожила, а се заслуга о. Василя Продана, сьвятого пророка (!).

На таке величанє відповів Продан — як каже дописець — „потоком слїз, спливаючих по чеснім лицю і снїжнобілій бороді“. І инші розплакали ся.

Тимчасом Наумович порівнував Русинів з ягнятами між вовками (пригадую, що збори відбували ся в готели „під ягнятем“, звідси про се ягня говорили ріжні бесїдники і підкріпив слова Сахновича, що нема нам чого жалувати за шляхтою, бо „не надѣйте ся на князи, на сыны человѣческіе, въ нихъ же нѣсть спасенія“. Просьвітїм наш нарід, а шляхта сама верне ся до нас.

Наумовичеви подякував за сей привіт катехит реальної школи о. Прокопович. По одобреню статутів, виборі тимчасового видїлу (головою став о. Продан) і по ріжних многолїтях Наумович дуже забавив зібраних порадою, засьпівати ще одно многолїтстє на честь „Gazet-и narodow-ої“ у Львові, котра черновецьку „Руску Бесїду“ назвала філїєю св. Юра. Для зрозуміня сеї фрази треба сказати, що у Львові є митро-

полича церква св. Юра, а при нїй колись жив головний штаб т. зв. сьвятоюрської, москвофільської партиї, зложений з ріжних церковних достойників. Gazeta narodowa написала коротко: „Філїя св. Юра“ — і на тім оснував Наумович свій жарт. Так сїй часописи відсьпівали також многая лїта і вислали їй таку телєграму: „Руска Бесїда черновецька сьпіває вам многая лїта за вашу заяву, що ми є філїєю св. Юра, звісного витязя правди і сьвітла, побідившого змія-сатану, начальника тьми“ — Продан дописав ще: „і предстоятеля лжи“ — і підписав ся. Сю телєграму вислано до Львова.

Так весело закінчили ся перші загальні збори.

Другий дописець „Слова“ (1869, ч. 8) описував подібно сї збори і величав Продана — „той великопочтенный мужъ воистину есть Русинъ, въ немъ же лжи нѣсть и не будетъ“. Притім поясняв, що Руска Бесїда товариство лїтературне, а не полїтичне — і одушевляв ся дуже промовою Наумовича та ним самим. Та сей о. Іван (Наумович) — тодї ще уніятський сьвященик, але вже рішучий москвофіл — був лихим Іваном Хрестителем для Бесїди, — сам же „сьвятий пророк“ Продан не потрафив зібрати до купи розкинених руських костий...[1])

Першим дїлом сего „пророка“ був його лист до попечителя (президента) виленського наукового округа, П. Н. Батюшкова, — лист з прось-

---

[1]) Внутрішню історию „Руської Бесїди“ за час 1869—1884 подав проф. Стоцкий у „Буков. Руси“, а до р. 1909. о. Евген Дмитрів (Семака) в окремій книжцї, оба переважно на основі протоколів товариства, через те досить сухо та нецїкаво. Праця Семаки ще й тим слаба, що він не тримав ся історичної методи і подав заслуги товариства за 40 років в суміш по рубрикам: церква, школа, полїтика і т. д., з чого не видко постепенного розвитку думок і товариства. Але в обох історіях факти вірні і хто їх хоче пізнати, тому треба їх прочитати. Менї для моєї мети потрібна більше загальна характеристика часу, яку треба складати з иньших жерел.

бою о „вспоможеніе“, і своїм змістом і мовою такий характеристичний, що треба його подати дословно:

„Ваше Превосходительство! На крузѣ земномъ прозябъ и въ нашомъ Краю (зн. Буковині) въ послѣдніе дни Класъ достойный житницы россійской, класъ пшеничныхъ разсѣявшихся по лицу всея земли отъ широкой низы Россіи, сіе есть одно русское общество подъ именемъ „Руска Бесѣда“, учредилось изъ ученыхъ Русскихъ на Буковинѣ въ головномъ градѣ Черновцахъ въ незабвенную память проѣзда Ея Императорскаго Величества великія Государины россійской въ Кримѣ черезъ Буковину, и тое общество существуетъ нынѣ отъ немногихъ дней праведно по уставахъ потвердженныхъ ц. к. Правительствомъ, которыхъ одинъ Екземпляръ здѣ въ прилученіи Вашему Превосходительству всенижайше подносимъ. Но жребій нашего общества разбивается бѣднѣ, на однѣ сторонѣ отъ ненависти злобствующихъ намъ иноплеменниковъ, на второй же отъ чувствительной скудости средствъ къ существованію соразмѣрному предпріятой себѣ цѣли. Въ такомъ убо положенію, да не останетъ русское наше общество въ презрѣніе иноплеменникомъ, возносимъ гласъ къ великодушію и народолюбію высокихъ Мужей въ пространной державѣ россійской о мылостивное вспоможеніе, яковъ Гласъ и къ Вашему Превосходительству предвѣщаваемъ, да благосклоннѣйше изволите сіе общество Вашею Мылостію въ либо чѣмъ состоящемъ дарѣ деньгахъ, книжкахъ, часописяхъ и проч: — подперти, понеже здѣ ниоткуду ни надѣемся помощи, а Славу руску боронити званны есмы природою, и яко быхъ низнали сего званія стидно намъ признатись. Общество сіе подкрѣплено помощію Вашего Превосходительства не забудетъ донелѣже будетъ существовати руку прещедру подавшую ему крѣпость и достойнымъ себе показати имени русскаго народа, при томже

и молити премылостиваго Бога, да рука Вашего Превосходительства не оскудѣетъ никогда, но умножится на болшее прославленіе имени Божаго и святыя Россіи!

Адресъ къ обществу... і т. д.

Во Имя Выдѣла Русской Бесѣды всенижайшіи рабы: Василій Проданъ, православный проповѣдникъ и Еѯархъ каѳедральный яко предсѣдатель Бесѣды; Ѳеоктистъ Дронъ, архидіаконъ каѳедральной церкви, учредитель и секретарь Бесѣды.[1])"

Сей мерзений, жебрацький лист В. Продана переслав Батюшкову прогнаний зі Львова університетський професор, Яків Головацький, котрий ще й від себе поручив Буковинців ласкавій опіці. Доля „Русскої Бесїди" була вже в перших днях єї житя запечатана.

До товариства зголосило ся до 150 членів,[2]) але дійсно вписало ся значно менше. З весною 1869. мали вже видавати часопись, рішивши повісти і поезиї друкувати народною мовою і правописю етимольогічною.[3]) Однак се не складало ся гладко, бо не було людий до роботи. „У нас віє дивний вітер, — писав І. Воробкевич в лютім 1869 — тут ще про нашу літературу многим навіть не снилось, а інтелїґенциї руської дасть Біг. Одні гріють душу дивними забаганками, другі заупалі на духу, а треті от такі, як Бог дав, щоб і не казати, простенькі, дурненькі. Які плоди брацтво (товариство) принести може, легко пізнати. Тут треба мужів, котрі не лиш здатні дещо написати, но щоб і годні були противстати клеветам і очорненям нашим братям по вірі, но найбільшим ворогам, то єсть Ромунам. — При наших за-

---

[1]) И. С Свѣнцицкій: Матеріялы по исторіи возрожденія Карпатской Руси, Львів, 1909. Ч. II, ст 51. Тут і письмо Я. Головацького, додане до листу В. Продана.

[2]) Слово 1869, ч. 5.

[3]) Руслан 1908, ч. 283.

сїданях нераз і душно ставало; хтїли одні, старші, щоб у нашім органї, котрий у маю виходити має, мова „Слова“ употребляла ся. То мене зовсїм розгнївало і я не хотїв більше нїякої участи мати. Удало ся менї й другим нашу мову для поезий, повісток, для описів з природи утримати. — Що буде, будем видїти, но нема з ким робити; опріч одних всї другі мертвими фігурами, аж жаль казати. І членів не богато, Бог зна ци утримаємось. Я лиш желаю, щоб хоть часопись виходила, щоб хоть трохи сьвіту показати, що ми жиємо. Правопись етимольогічна“.[1])

Як бачимо із сих слів Воробкевича, у товаристві були ріжні члени і можна думати, що не всї з них знали про письма В. Продана в Росию. Так хоч часопись у маю не почала виходити і товариство відразу задрімало, про те Воробкевич засьпівав (6. липня 1869) пісню, що стала народним имном Буковинців:

Чом красна Буковина
звенить від гучних нут,
від гір Карпат високих
по бистротечний Прут?
То з тихої могили
дух руский ся збудив
і мов ті фалї моря
по краю ся розлив..

Однак сей „руский дух“ дійсно ще не зараз збудив ся, ще довго треба було на се чекати. Ще не минув і рік від заснованя товариства, а вже в Слові 1869 ч. 89. скаржив ся якийсь Буковинець: „Если бы выдѣлъ нашой Русской Бесѣды лучше зналъ былъ корыстовати зъ первого ромунского пополоха (по заснованю товариства), то наша справа иначе сегодня стояла бы“. Епископ Гакман держав ся здалека від сего товариства, до котрого сам дав почин. Щож стало ся?

Ото, хоч про письма В. Продана в Росию

[1]) Руслан 1908, ч. 180.

ширший сьвіт певно не знав нічого, але Волохи зараз вгадали, куди він хилить ся. Вони небавом замітили, що він заходив до російського конзула Назимова в Чернівцях і добував від нього гроший та книжок на своє товариство. Ходив Продан дійсно не даремно, — як каже проф. Стоцкий[1]) — Руска Бесїда мала і гроший подостатком і дістала гарну бібліотеку. Крім того він переписував ся і з російським агітатором, відомим о. Раєвським у Відни) і в Росию писав, як уже відомо. Сї заходи його стали на стілько явні, що Волохи могли вже 1869 р. і в соймі і в ґазеті Albina відважно посудити Русинів о нельояльність для Австриї.[3]) А що в товаристві були й унїяти, то не трудно було посудити православних ще й о ширенє унії, — а тайний радник цїсаря і православний владика Гакман не міг згодити ся нї на одно нї на друге. Думку про руссофільство якось тяжко було покинути провідникам у Рускій Бесїдї, — дарма, чи вони були православні чи унїяти, — за те здавало ся православним, що „ничого тутъ на Буковинѣ русской справѣ больше не повредило, якъ то несчастне уніятске миссіонерство, зъ Галичины надплывающое“,[4]) — хоч яке було се місіонерство і чим воно зашкодило, про те нїгде не находимо якихось певних вісток. Засліплені руссофільством люди шукали собі очивидно вимівки і оправданя, скидаючи вину за свою сліпоту і недбальство на Волохів і на Галичан, тілько не на себе. І ся борба поміж православними й унїятськими москвофілами в Рускій Бесїдї не втихала, а 1879. р. довела навіть до розриву між ними.

Як же дивив ся Федькович на Руску Бесїду?

) Бук. Русь, 254.

[2]) М. Ѳ. Раевскій и россійскій панславизмъ — Корнила Устияновича, Львів, 1884.

[3]) Пор. Буков. Русь, 255—257 і Слово 1869, ч. 89.

[4]) Слово 1869, ч. 89.

Адже він перед роком також покладав на ню великі надії! В осени 1869. він став шкільним інспектором, отже був, сказати-б, урядовою особою. Однак не се урядове становище спиняло його вписати ся до Бесіди, — ні, він знав сих людий, що обняли провід на Буковині, бо мав зносини з консисториєю з приводу шкільних книжок, і коли його товариш по перу, Із Воробкевич, приставав на компроміси з москвофілами, щоб хоч що небудь виторгувати для народу, то Федькович держав себе здалека і тілько хотів остерегти суспільність перед лихом, яке спадало на нарід, тай то йому не вдало ся, бо його статї Czernowitzer Zeitung не надрукувала, очивидно з уваги на всяких Проданів та з короткозорости, якою довгі літа визначало ся буковинське німецьке правительство. Федькович післав потім сю статю редакциї „Правди“ — і тут вона переховала ся.

Статя, написана в падолистї 1869. р., коли вже Волохи вказали на москвофільські змаганя в Рускій Бесіді, має важний заголовок: „Щоб не було запізно! Голос з-посеред руского народу“.

„Зведено бій під Полтавою (1709), Москалї здобули Русь, їх цар, Петро присвоює собі імя побідженого народу, бере титул царя Руси і укладає собі таку проґраму полїтичну: З Москви над Днїпро, з Днїпра над Вислу, з Висли під Карпати, звідси на Дунай, з Дунаю над Босфор. Чи заперечить хто, що він став невірним сїй проґрамі, — проґрамі загарбаня всїх Славян?“

„Але як? З одного боку московська дика орда, з другого численне, на той час на досить високім степени культури стояче Славяньство... Тількож предприємчивим царям про се не банно. Вже в XIII. віцї накинули вони своїм ордам християньство і церковно-славянську мову, з котрої, з-абсорбувавши тодїшню руську письменність, повстала теперішня московська мова, а котру за-

для незнаня історії Славян Заходом і через безсоромне фальшованє історії Москалями, ще і нині називають руською (russische Sprache). Я буду її називати завсїгди по імени, московською, так само як імя Русь належить ся лише полудневій Росиї, а назва Русин лише нинїшнїм Русинам".

„Якже-ж стоїть дїло нинї, в XIX. віцї, з руською лїтературою? Не дуже лучше, а може ще подекуда гірше. Бо хотя в послїдних часах зпосеред народу і для народу виступили деякі письменники, то московське правительство переслїдувало і переслїдує їх нечуваним способом, і руська лїтература находить ся ще заєдно, як в XIII. віцї, в руках духовеньства і в комнатних учених, котрі як колись, так і тепер, не знаючи народного язика і історії своєї, а силкуючись поправити свою долю, іменно в Австриї, пишуть в жаргонї руських черцїв з XIII. віка, се є в церковно-славянській мові, не дбаючи про народ і про його суд над своєю писаниною".

„А Петербург? Петербург кличе: bravissimo! Тиче всїм, а іменно австрийському правительству, дулю під ніс і підпомагає всїх нїби руських письменників всякими способами: посадами, достоїньствами, ордерами, грішми і обітницями. Та і чого би не мав підпомагати? Від чернечо-руської мови XIII. віка, якою ще і нинї пишуть мнимі руські письменники Галичини і Буковини, до московщини один лише дрібненький крок, а наше правительство є досить чемне (charmant), щоби сему не противити ся та щоби пильненько мостити дорогу „панам з півночи" аж під самі Карпати, а відтак дальше і дальше. Чому би не мостити дороги? Москаль буває приязний і кождому запоручає своє — благоволенїє".

„А чого ти тикаєш ніс в сю справу? — спитає дехто. Справди, по що тикати? Тілько ж воно може і годить ся, коли розважимо—бодай дехто з мислячих — що підручники в наших школах народних писані і доси також чернечою мовою

з XIII. віка, що п. міністер просьвіти не говорить по руськи і задля того зі всім руським здає ся на когось другого, та що сей другий научить п. міністра вкінци не по руськи а по московськи. Ось придивіть ся теперішньому повстаню в Дальматиї, чия рука там за кулїсами? Вже-ж московська! А п. міністер най під сими кулїсами подумає собі Карпати — доки ще час.

Один з тих, що дивить ся звичайно і поза кулїси.[1])"

Може бути, що урядова часопись не помістила сеї статї також задля заміток під адресою міністра, але для нас важне те, як Федькович дивив ся на москвофільство; по буковинськім правительстві 1869 р. і так не можна було сподївати ся, щоб воно „заглянуло за кулїси" та розуміло, куди що йде.

Зрештою Русска Бесїда видимо нидїла. В дописях з Буковини до Слова 1870 р.[2]) уже читаємо нарікання і на Гакмана і на всю консисторию, про „тщетную надежду — и обманчивое ожиданіе", що консистория заведе якийсь лад. Наша молодїж — сказано тут—учить ся волоської мови в гімназиї, релїгії вчать її по волоськи, на теольогії вся наука йде по волоськи; коли б який богослов признав ся до Русинів, зараз записали б його у чорну книгу. Всї добрі парохії забирають лише Волохи, а Русинів сьвящеників висилають в гори. Свояки консисторників зазнають протекциї і т. д. (Слово, ч. 19). „Від голови риба воняє", Гакман не отець, а вітчим „Бесїдї", на се товариство він не дав анї грейцаря. Се секретар Шенбах так поінформував його, щоби не вписував ся в члени Бесїди, аби нїхто не посуджував його о гравітацию до Росиї. А переполохані сьвященики повиступали з Бесїди, коли бачили, що Гакман її не протегує. В надії на добру парохію

---

[1]) Мат. 492—495.
[2]) Слово 1870, чч. 19, 33, 50, 65, 71, 79 і 102.

і червоний пояс неодин Русин вписав ся навіть до волоської Sotietatea (Слово, ч. 33 і 50).

Дивна річ, що виділ „Бесїди“ не добачував, у чім хиба, і з упертістю, гідною красшої справи, настоював на своїм москвофільстві, яке так товариству шкодило. Та се вже звичайно була не впертість, а проста глупота. Коли н. пр. виділови львівської „Просьвіти“ хтось порадив, запросити до участи у видавництвах також черновецького професора, москвофіла Івана Браника, — того самого, що 1869. р. воював у Слові против Ом. Партицького, — він відповів, що на язик відозви Просьвіти „надѣто польское платье, а на етимологію конфедератки“ — а він не так учив ся і не так думає. (Слово, ч. 102). Такі люди—а Браник виавансував небавом навіть на „душу русского общества“ [1]) — могли товариство тілько загирити.

Із 1870. року затримав ся інтересний лист Я. Головацького, опікуна буковинських москвофілів, до голови с. петербурського „Слав. Благотворительнаго Общества,“ А. Т. Гільфердінга. Сей лист говорить сам за себе і показує наглядно всю деморалїзацию, яка настала в Бесїдї. Головацький писав:

„Ваше Превосходительство Александръ Ѳеодоровичъ. Въ послѣдней поѣздкѣ моей заграницу заглянулъ я и въ Черновцы на Буковинѣ, этотъ крайній уголокъ русскихъ поселеній на югѣ, и я старался собрать свѣдѣнія о состояніи русскихъ на рубежѣ румынской націи... Я посѣтилъ русскую бесѣду (Клубъ) въ Черновцахъ и познакомился зъ предсѣдателемъ клуба Отцемъ протоіереемъ и эксархомъ Василіемъ Проданомъ и другими членами. — Я свѣдалъ, что и это общество русское должно постоянно бороться съ непріязненнымъ элементомъ румынскимъ. По мѣрѣ возрастанія и успѣшнаго розвитія русскаго общества

---

[1]) Слово 1872, ч. 126.

растетъ и ненависть и противудѣйствіе противъ его стремленіямъ у мѣстныхъ румынъ. — Доселѣ враждовали православные румыны противъ русской бесѣдѣ, нападая на православныхъ членовъ русской Бесѣды за то, что они заводятъ дружбу съ уніятами русскими, опасными для православія... Но нечаянно явился еще новый недругъ со стороны, откуда всего менѣе опасались буковинскіе русскіе. — На мѣсто Назимова, прежняго русскаго консула въ Черновцахъ, назначенъ Димитрій Дунжанъ, русскій чиновникъ изъ румынской націи. Назимовъ всегда пріятельски относился къ русскимъ въ Буковинѣ, преимущественно православнымъ. Они находили въ немъ своего искренняго друга и покровителя. Когда пріѣхалъ новый консулъ, то предсѣдатель обратился къ нему какъ русскому и православному зъ прежнею довѣренностью, но вдругъ — замѣтилъ въ немъ не друга всего русскаго и славянскаго, а рьянаго приверженца румынской партіи. — Дунжанъ уговаривалъ Продана, чтобы онъ покинулъ русскихъ — эту варварскую рассу, а обратился къ благородной романской націи, происходящей отъ римлянъ — бывшихъ обладателей земли и представителей нынѣшней культуры; онъ увѣщевалъ, что фам. Продановъ не русская а настоящая румынская. Когда онъ замѣтилъ, что онъ — Василій твердо держится своихъ началъ и рѣшительно преданъ идеѣ славянства и русской народности, началъ онъ угрожать, что онъ уничтожитъ это непотребное гнѣздо русскихъ, что онъ употребитъ все свое вліяніе на русское правительство и русскія Общества, чтобы Русской Бесѣдѣ не посыпались поддержки ни деньгами, ни книгами. Члены бесѣды опасаются, чтобы истинно клеветы чиновнаго лица не поколебали довѣрія къ Бесѣдѣ у Благотворительнаго Комитета и просили меня, чтобы я предупредилъ и разъяснилъ причины возводимыхъ на нихъ козней. По той причинѣ я должностію моею почитаю доложить

Вамъ обо всемъ, что я свѣдалъ на мѣстѣ. Теперь, говорятъ, г-нъ Дунжанъ познакомившись съ окрестными помѣщиками и при посѣщеніи ихъ вездѣ съ презрѣніемъ и злобою отзывается о русской Бесѣдѣ и буковинскихъ русскихъ, обѣщая румынамъ, что онъ уничтожитъ эту русскую пропаганду въ румынской землѣ. Намъ неизвѣстно, какія инструкціи получилъ г-нъ Дунжанъ при своемъ назначеніи въ консулы, но соображая, что его предшественникъ не мѣшался въ политическія и національныя партіи, а обращался ко всякой національности равномѣрно, а только въ частной своей жизни оказывалъ пріязнь и благорасположеніе къ русскимъ — не оскорбляя другихъ націй — мы предполагаемъ, что г-нъ Дунжанъ увлекается политическими мечтами румынъ и злоупотребляетъ своею должностію и вредитъ русскому дѣлу вм. помогать. По той причинѣ я прошу Ваше Превосх., нельзя ли было бы г-на Дунж. смѣнить другимъ лицомъ — русскимъ — который лучше исполнялъ бы свою должность. Можетъ быть, это дѣло покажется мѣлочью, провинціальными дрязгами — но Пруссаки имѣвъ въ виду замѣщать всѣ и мѣлкіе посты годными людьми — заняли такую позицію, что стали грозными не только Франціи но и всей Европѣ".[1])

Отже доля Бесїди залежала від зміни російського конзула в Чернівцях... Чи опіка Головацького придала ся Бесїдї, не знаємо певно; здаєть ся, і новий конзул мав також своє слово, коли йшло про поміч сему товариству.

Видимим знаком житя „Рускої Бесїди" в 1870. р. була „Буковинская Зоря, журналъ неполитическій, посьвященый наущѣ и розвеселенію", що почав виходити в лютім і по 16 числах в червни упав. Редагував його проф. Іван Авксентієвич Глїбовицкий, чоловік, котрий—як судити по його писанях — як до потреби писав то більше то

[1]) И. С. Свѣнцѣцкій: Op. cit. 55—56.

менше чистою народною мовою, тілько, Боже борони, не зовсім народною, бо на се він не годив ся. Перший вірш „Буковинскої Зорі“ на першім місци то був панегірик для Василя Продана на іменини. Неначе дійсно який розумний провідник, звеличаний тут

славный нашъ Василій,
Батько щирый, твердый, милый,
Вождъ самъ первый народа;
Твердша стали въ Него воля,
Руси счастье Его доля!..
Въ церквѣ славный витія.
Онъ то русской бѣдной мати (sic)
Не далъ въ нуждѣ загибати і т. д.

Інтересна була „Буковинская Зоря“ тим, що досить рішучо виступала против Волохів (промова Із. Мартиновича на зборах Бесїди, його-ж „Историческіи свидѣтельства о древнѣйшихъ владѣтеляхъ и жителяхъ Буковины и Молдавіи“ та деякі молдавські і волоські грамоти); Григорій Купчанко, тодї ученик 8 гімн. кляси, подав тут деякий етнографічний материял (пісні, опис весїля), що вказувало на якусь думку все таки живійшу, ніж у „вожда“; Антін Петрушевич зі Львова подав свою студию про радовецьке епископство; однак жадна із сих праць, нї Мартиновича, нї Купчанка, нї Петрушевича не доведена до кінця, бо „Зоря“ перестала „сьвітити“. З тої причини не докінчене тут і оповіданє І. Воробкевича „Суджена“, підписане псевдонїмом Іван Іванів зпід Кіцманя. Воробкевич помістив у „Зорі“ найбільше своїх поезий і справди по народному, о скілько не поправив їх редактор. З иньших буковинських поетів заслугує на увагу Василь Продан, але не тим, щоб його вірші: „На розлуку съ сосѣдомъ“ і „Жаръ углей“ були гідні доброго слова, тілько навпаки тим, що чогось більше непоетичного і з кождого боку недоладного не можна собі й уявити. Нехай він собі й був славним у своїх вождом, але по сих поясненях, які він уважав потрібним додавати до своїх поезий, треба сказати,

що він був ще славнїйшим — дїтваком, котрому здавало ся, що все потрафить. А „язичіє“, яким він писав, нїби церковне, нїби российське, гідне дійсно нагороди, як дивовижа. Ось одна строфа із його „стишилища“ для сусїда:

Судьба Тебе постави вышше,
Идешь во Градъ, драгій Сосѣдъ,
Да свѣтится свѣтъ твой свѣтлѣйше,
Дѣла твоя, котрыхъ намъ цвѣтъ
И запахъ на оузоръ остался,
Предъ человѣки всѣми зрятся.
Не должно подъ спудомъ свѣтить
Сосѣду мому, въ Судѣ святѣ
Где въ дусѣ и сердцѣ судятъ Чистѣ,
Велѣлъ ему рокъ засѣдать.

Очивидно нїхто б з того не зміркував, до якого то „сьвятого суду“ пішов сусїд, отже Продан додає тут поясненє: „Сіесть: Сосѣдъ избранъ въ совѣтники консісторіи, переселился до Черновецъ“... І з такої нагоди розсипав ся Продан девятьма строфами, такими самими, як і ся... А Федькович переживав тимчасом у Путилові всї муки „пророка, вопіющого на пустинї“...

Про житє в Рускій Бесїдї 1871. р. нема що казати; його майже не було. Члени приїхали чи зійшли ся, вибрати новий видїл, і на тім конець[1]). „Наші вже всї задрімали, — писав Із. Воробкевич у грудни 1871 — про якесь нове лїтературне дїльце нї чичирк, всїм байдуже, сплять наче пяні, а молодїж підростає і плекає душу свою чужим плодом. Сором, ганьба!“ [2]) У той сам час Іван Браник сподївав ся красшого житя від того, що Руска Бесїда перенесла ся до мешканя знову коло церкви, бо коли перше жила коло церкви св. Параскеви, та їй добре поводило ся, а потім випровадила ся дальше від церкви і се їй пошкодило... Таке виходить із дописи сего ґімназияльного професора у Слові 1871, ч. 95. Наївні були люди, нїчого казати.

---

[1]) Слово 1871, ч. 9.
[2]) Руслан 1908, ч. 225.

В р. 1872-ім бажав Із. Воробкевич видавати літературний місячник на місце „Буковинскої Зорі“ і просив „Руску Бесїду“ о поміч, однак з того не вийшло нїчого.[1]) Бесїда не спромогла ся навіть на малий календар, хоч консистория візвала її до того, очивидно обіцявши запомогу, яку потім давала все на календар аж до 1886 р.

Часи наставали щораз гірші. У цьвітни 1873. помер Гакман, ставши недавно перед тим митрополитом на перекір усяким стараням Волохів. Не стало чоловіка, що хоч сяк-так здержував загонистих Волохів. Наслїдники Гакмана, Бенделя (від падолиста 1873 до серпня 1875) і Блажевич (1877 до серпня 1879) у всїм слухали Мораря Андрієвича, того самого, що його Гакман суспендував 1871. з консисторського радника, а він пішов у монастир, став монахом в трох днях, 1874 в лїтї вже був архимандритом і дорадником Бенделї, а в 1875. роцї кричав уже в катедрі на голос: Scandal mare (великий скандал), почувши руський народний гимн. Сей тяжкий ворог Русинів став 1880 р. митрополитом по Блажевичу...

Про Бенделю каже Григорій Воробкевич у своїм дневнику: „Був се чоловік, що у зруйнованім тїлї мав і зруйнованого духа, хоробливо дразливий, все слухав инших, особливо архимандрита Мораря“. Про Блажевича записав собі по смерти його: „Чоловік добрий і учений, але без всякої енергії і діяльности, він все потакував на предложеня вікара своєго, архимандрита Сильвестра (Мораря Андрієвича). А предложеня сего суть дуже шкідливі для буков. руского народа, н. пр. обсадженє катехита руского при гімназиї гирішним Румуном, Чунтуляком, або проповідника руского — перекинчиком обскурним, п. Прокоповичем.[2]) Сей отець Сильвестер здїлає ся і еписко-

[1]) Руслан 1908, ч. 285.

[2]) Проповіди сего отця й я чув; се був гідний наслїдник В. Продана у видумуваню специяльної „славянської“ мови, незрозумілої для слухачів.

пом, а відтак помагай Біг Русинам; будуть їх давити, що мога — в Галичині Поляки, а в Буковині Румуни... но Русин твердий і вже гірше видержав".[1]) Справди так і стало ся.

До того від вересня 1874. аж до початку 1887. р. був президентом Буковини Алєзані, чоловік також нам неприхильний, а через його руки мусїли переходити всякі іменованя і руські справи. Отже у правительстві і в консисториї настали вороги, в Рускій Бесїдї верховодили москвофіли, сьвященики притихли зі страху перед консисториєю. В. Продан мусїв покинути свою посаду проповідника і вернув ся до своєї давної парохії Лашківки (1878) — коротко сказати, все хилило ся до упадку.

В осени 1875. р. засновано в Чернівцях нїмецький унїверситет з нагоди 100-лїтнїх роковин, як прилучено Буковину до Австриї. Нїмецький унїверситет на Буковинї, де Нїмцїв було лише кількадесять тисяч, був завершенєм системи ґерманїзациї, веденої в краю з розмислом від сотнї років. Був се поличник і для безсильних Русинів і для бундючних Волохів, — однак нї одні, нї другі не здобули ся на рішучий протест, усї приняли його, як щось звичайне і оправдане, а хто з Русинів був сьвідомійший, то потїшав себе так, як Григорій Воробкевич: „Так тепер (по заснованю унїверситету) Буковина може бути дуже гладко зґерманїзованою — і, на мою думку, се красше, чим стати орудєм і добичию (в церкві) захланних і зледащілих бояр. Нехай ся культура і в нїмецькій одежі, все-ж вона культура, а не варварство: адже вчить ся нарід один від другого і се тілько чванливе вивисшуванє себе, коли хто каже, що народ сам зі себе може чимсь стати. Як раз замиканє себе перед иньшими народами витворювало і витворює застій. На культуру зложили ся, правда, всї народи, однак лиш декотрим

---

[1]) Руслан 1908, ч. 286.

удало ся, зробити свої мови сьвітовими, а для науки се дуже важне. Найкрасшу гадку в таких справах висказав Шевченко:

І чужого научайтесь
і свого не цурайтесь![1])“

Се правда, що Гр. Воробкевич собі записав, однак з національного боку німецький університет шкодив так Русинам, як і Волохам, ширячи ґерманїзацию, якої і доси не може Буковина спекати ся.

Так довели ми історию руху поміж старшими Буковинцями аж до 1876. р. До сеї історії треба би ще додати, що те саме, що переживали старші, діяло ся й поміж молодшими. Гімназисти мали від 1870. р. свої два тайні кружки „Согласіе“ і Братскій Союзъ“ для національної самооборони, але ними заопікував ся також російський конзул, давав гроші — і богато молодежи здеморалїзувало ся.[2]) (Так між иньшими зійшов на манівці талановитий етноґраф Григорій Купчанко, ученик з тих часів). Не красша була діяльність і товариства університетських студентів „Союз“, заснованого 1875; і сим товариством заопікував ся конзул, давав студентам стипендиї та виховував професорів не для Буковини, тілько для Росиї, куди й вивандрували майже всї його вихованцї. Тілько невеличка громадка молодежи виратувала себе з тої замороки та стала з часом працювати для свого народу, тай то не зараз з такою сьвідомостию, якої треба було до сеї працї.

Молодежию заняв ся передовсїм Гнат Онишкевич, котрий у марті 1877. р. став професором української мови і лїтератури в черновецькім університетї. Він прийшов з Галичини і про те, що

---

[1]) Руслан, 1908, ч. 287.

[2]) Докладнїйше пише про се проф. Стоцкий у „Бук. Руси“, ст. 127—135.

застав у Чернівцях, писав ось що 1877 р., 13 липня в листї до Ол. Барвінського: „Вчера були загальні збори тутешної „Рускої Бесїди“. Але на нещастє: воду вари, вода буде! Тим людям би зачинати єще ходити до школи сельскої, відтак переробити всї студия, бувати межи людьми, тогди аж могли би основати товариство. Я вступив був перед двома місяцями до тої „Бесїди“ в найлїпших надїях. Однакож, як вчера показало ся, я за мало маю сили, аби там щось перепровадити. Довідав ся я також, що Бесїда дістає „отъ любителей русскаго народа“ річно мало не 1.000 рск. А понеже ті любителї суть такії, що їх імени видїл не може обявити, то я нинї з Бесїди виписую ся і чекаю на лїпші часи, котрі, здає ся менї, небавом наступлять. То тілько мушу сказати, що молодїж університетска майже вся на моїй сторонї, для того я вносив, аби і їх приймати до Бесїди. Моє внесенє перепало, але за то поострило студентів до домаганя ся того права. З всего того вижу, що незадовго Бесїда або зовсїм упаде, або переіначить ся о тілько, що стане на своїх ногах і не буде чекати на субвенциї, перед сьвітом нас компромітуючі, але при менших доходах буде більше робити. Чи моя надїя сповнить ся, не знаю, но я її не трачу“.[1])

Справди, замрачене умів у „Рускій Бесїдї“ було тодї (1877) таке велике, що рішили книги, прислані товариству Драгомановом, знищити.[2])

Роки 1878 і 1879 в історії „Рускої Бесїди“ повні суперечок між Галичанами (поселеними на Буковинї) і Буковинцями, між православними і унїятами. Дійшло до того, що православні москвофіли виїли з товариства унїятів-москвофілів.[3]) Тілько поодинокі люди дещо робили.

Онишкевич оживив тодї полїтичне товариство

---

[1]) „Руслан“, 1909, ч. 6.
[2]) Бук. Русь, 263.
[3]) Тамже 264 і „Слово“ 1879, ч. 60.

„Руска рада“, почав закладати читальні, скликував малі віча, де говорило ся про політичні, економічні і просьвітні справи народу, і навертав студентське товариство „Союз“ на народну дорогу.[1]). Не діждав ся він довести діла до кінця, бо вже 1882. тяжко нездужав, а 1883. р. помер. Але вже було кілька людий, як Максим Михаляк, Єротей і Юстин Пігуляки, Іван Тимінський, Омел. Попович, Іляр. Окуневський, котрі підтримували ту саму роботу, яку вів Онишкевич. Виділ Бесіди в 1883. р. був ще мішаний з обох партий, але він уже ухвалив (14. липня): „щоби календар уложено в язиці для народа больше доступном“, чим очивидно осудив давнійші календарі.

В р. 1884. у протоколах товариства з 27. марця находимо ще характеристичну ухвалу: „Рѣшено просити консула (российського!) о присылку книгъ знаходящихся у него, а дарованныхъ обществу“, але се вже була в історії сего товариства остатна подібна ухвала, бо на тім самім засіданю, коли се ухвалено, голова товариства Калужняцкий і бувший редактор „Родимого Листка“ Огоновський уступили з виділу, так що у нім лишили ся люди більше однакових думок. Причиною до того була допись у „Ділї“, з котрої варто тепер дещо пригадати:

„Дня 15. лютого 1884. — читаємо у сїй дописи — сьвяткували буковиньскі Русини в Чернівцях 15-лїтні роковини істнованя товариства Руска Бесїда, котре 1869. р. основане для піднесеня товариского руского житя в Буковинї покійним о. Василем Проданом і другими патріотами, — 1879. р. замінило ся в лїтературне товариство, що поставило собі за цїль: „підносити просьвіту в рускім народї через пожиточні твори всякого рода і підносити товариске житє“.

Як довго жив пок. митрополит Евг. Гакман,

---

[1]) Пор. його лист в „Руслані“ 1909, ч. 7. і його житепись в „Бук правосл. календари“ на р. 1895., ст. 52—56.

котрий не хотів Русинів давити, і як довго правительство підпирало Русинів на Буковині, так довго числила Бесїда черновецка поважне число членів, особливо з православного руского духовеньства; якже митрополит Евгеній помер, а в консисториї православній почав иньший дух віяти, а ще більше, як правительство лишило Русинів буковиньских своїй судьбі, не інтересуючись більше о їх материяльний і духовий розвій, тогди число членів Бесїди почало чим раз більше зменшати ся, так що навіть свогочасні корифеї, як протоєрей Мартинович, котрий виказав, що Русини в Буковині автохтони, як совітник консисторский Коморошан і пр. і пр. повиступали з Бесїди — лиш із боязни перед переслїдованями зі сторони православно-духовних властий і щоб заскарбити собі взгляди задля авансів, відзнак і материяльних вигід.

Но не тільки що Бесїда числить мало членів, — она не виповняє і своєї важної задачі. І так не виповняє єї в лїтературнім взглядї, бо крім календаря, над котрим рік в рік працюють виключно лиш проф. Із. Воробкевич і старший учитель Омелян Попович, нїчо більше не видає. А і календар не зовсїм нас задоволяє, бо календар, призначений для руского народа в Буковині, повинен виключно лиш по малоруски бути писаний, а не стилем київскої академії XVIII. віку, як часть календаря писано. Народ такої робленої мови не розуміє, а інтелїґенция, котра в великій части в Буковині ще не знає, що она, чи руска, чи румуньска, чи росийска (par excellence „русская“), лиш баламутить ся, — а не служить до скріпленя руского елєменту в Буковині.“

Далї вдарив дописець на те, що Бесїда не підтримувала і товариського житя і не злучила інтелїґенциї, а навіть рішила не стикати ся з міщанами та студентами, що перепинили Ілярій Окуневський і Єр. Пігуляк.

„Бесїда мусить зреформувати ся in capite et membris, бо она сегодня мертва. Бесїда єсть нїби-то лїтературним товариством, а вмирає торік Володимир Барвіньский, знаменитий руский публїцист і писатель, — Бесїда не хоче мимо зазивів вислати телеґраму кондолєнцийну на єго похорон; сьвяткують память Шевченка, Бесїда Шевченка не знає і пр. Буковиньска Рада Руска скликувала була під проводом пок. проф. Онишкевича збори Русинів в льокалях Бесїди рускої для спільної наради, що робити, щоби Русинів буковиньских двигнути з материяльного і духового упадку та з полїтичної ничтожности. Були се дуже оживлені збори. Можна було там послухати дуже здорові і високопатріотичні гадки. Чим раз більше селян і міщан горнуло ся на ті збори і брали горячий удїл у всїх повисше наведених питанях. Но нїколи не явили ся на зборах знатнїйші члени Бесїди, котрі собі із зборів навіть кепкували, то кажучи, що они „люде науки“, а з полїтикою не мають дїла, то думаючи, що удїл в тих зборах перешкодить їм в авансї і пр.; а єсли і появив ся коли один, то знов робив непотрібний заколот.

Аранжували „Союзани“ вечерницї в льокалях Бесїди рускої, члени Бесїди, навіть видїлові, узнали отвітною річию демонстративно не приходити на ті вечері і пр. і пр. Витикаємо тії блуди не в тій цїли, щоби сварню розпочинати, но щоби Бесїда руска ступила на добру дорогу“.

А та добра дорога, на думку дописця, така: передплачувати всї руські часописи, розбудити товариське житє, а люди найдуть ся; а про лїтературу дбати хоч так, щоби збирати етноґрафічний материял і при тім розізнати ся в краю, де Русини жиють. Сили і люди до того є, лиш треба їх пошукати. Треба взагалї доконче вступати в члени „Рускої Бесїди“ і зреформувати її.[1])

---

[1]) Ся допись надрукована в „Дїлї“ 1884. р. ч. 28 (з 20. марта).

Ся допись зі своїми наслїдками становить поворотну точку в історії „Руської Бесїди“. На найблизших загальних зборах (8. вересня 1884) було всего 14 членів. Ізидор Воробкевич, зражений до Русинів тодїшнїми критиками на його драми, і Северин Білїнкевич (москвофіл) не хотїли приняти вибору до видїлу; проф. Браник виступив зовсїм з товариства. Таким способом новий видїл був уже чисто народний: Єротей Пігуляк став головою.

Ще одно „чищенє“ товариства наступило з причини дописи в ч. 75. черновецької „Gazet-и Polsk-ої“, яка появила ся зараз по згаданих висше зборах. Редактор сеї ґазети, Колаковский, котрий жив у приязни з Іваном Тимінським, заявив свою радість, що в „Руській Бесїдї“ взяла верх народовецька партия. Се викликало велике обуренє у декотрих видїлових „Руської Бесїди“ — і на засїданю 29. вересня „на внесенє секретаря заявили присутні члени під словом чести, що нї один з них не доносив о вещах, проізойшовших на послїднім засїданю, подавших причину до дописи, поміщеної в ч. 75. Gazet-и Polsk-ої“. Через підозріня і суперечки виступив з товариства ще о. Н. Огоновський. Хтось із сих членів, що виступили, пожалував ся ще у „Новім Проломі“ (ч. 173), що „между членами „Русской Бесѣды“ есть кто-то такій, которому росходится о польскую милость и симпатію и который всякое событіе, хотя бы и якъ невинное, несетъ въ редакцію „Gazet-и Polsk-ои“ и даетъ ей информаціи, имѣющіи на цѣли подстрекати одныхъ нашихъ людей противъ другихъ“, — але на сих жалях, що нагадують звісну „польську інтригу“, яка нас „видумала“, скінчило ся пановане москвофілів у „Руській Бесїдї“.

І як би на доказ, яку силу має національна ідея, рік 1884 в історії „Руської Бесїди“ справди богатший від усїх попередних реальною працею. Того року видано календар, котрий розійшов ся

у 400 примірниках, приготовлено видавництво „Бібліотеки для молодежи“, уряджувано театральні представленя і популярні відчити в читальні, „Союз“ давав також відчити і приготовляв свій альманах, завязано товариство для будови Народного дому; до 14 читалень, уже заложених, прибули дві нові — і постановлено видавати „Буковину“. „Gazeta Polska“ так похвалила за се Русинів: „Найбільше муравлиної, витревалої, і систематичної праці зо всїх народностий буковинських виказують за р. 1884 Русини. Мимо нечисленної інтелїґенциї, зробили вони в минувшім роцї так много, що направду подивляти треба патріотизм і брати приклад з трудолюбивости наших побратимів.[1])“

Така була животворна сила ідеї, що по 15 лїтах замороченя умів наконець вибила ся на верх і повела товариство на дорогу правдивого поступу.

---

[1]) Пор. Буковину 1885, ч. 2.

VII.

Федькович у Сторонци-Путилові 1863—1872. р.

1. Ф-ич замешкав в родинній хаті. — Перші вражіня. Проба оженити ся. — Житє його 1863. і 1864. р. — Смерть матери. — Карієра батька. — Ф-ич пішов у пенсію.

Від марта 1863. р. Федькович зажив у горах, у Сторонци-Путилові, де родив ся і пробув свої хлопячі літа. По 14 роках вандрівки сьвітами опинив ся знову на сїм Підгірю, котре він у своїй тузї розмальовував найгарнїйшими красками, які мав. Але у своїм серцю чув потроха жаль до Львовян, що не притулили його десь у себе, щоб дальше міг займати ся лїтературою, і тому заповідав (3. цьвітня 1863.), що мабуть тепер перестане писати. „Так, сокілку мій сизокрилий, — писав він Танячкевичеви — треба мабуть кобзу на клинок буде повісити, а самому ся до ціпа та до коси узяти, щож робити; а Господь милий свідім, що при тім війску вже більше ни путерую служити. Гадав я та сподївав ся у одно, що чей-чей може трапитця і минї кавальчик спокійного хлїба що бих міг був музї тілько жити та мій талан образувати, — колиж годї, — відай Бог минї таки ни судив, співаком посеред руського народу стати“.[1]) — В маю 1863., коли вже поет придивив ся своїм новим обставинам, написав так само:

---

[1]) Матер. 75

„Ти мині знов пишеш, братчику мій солоденький, щоби я кобзу ни лишав. Сли зможу, то запевно їй ни лишу, але хліб наш насушний — то перший. — Коли Галичане хотіли — — але вже нічо ни кажу, абес ся, любчику, ни осердив“.[1])

Сей жаль до Галичан був о стілько неоправданий, що ніхто з них не міг йому дати такого безпечного „насущного хліба“, який він застав дома, і нігде не був би мав стілько вільного часу до писаня, як міг мати у Путилові, коли би був знав розумно упорядкувати собі житє. Правда, що люди, між якими він тепер зажив, не могли, бо не знали, підтримувати його інтересу до літератури і розвивати його талант; але ж він і перше не жив у вигідних обставинах, а проте блиснув своїм талантом, як метеор. Навпаки, здавалось би, що тепер, коли він осягнув свій ідеал, коли мав щодня перед очима се Підгірє, за котрим тужив, коли „врубав поли“ від війска, приняв православну віру, одягнув ся по гуцульськи і зажив на волї у неньки, — так тепер повинен був віджити і заспівати ще красше, як перше. Тимчасом з переходом до Сторонця-Путилова почав ся і занепад Федьковичевого таланту, повільний, але певний. Воля вийшла йому не на добро, а на шкоду; він не знав, а може при своїй вдачі і не міг з неї розумно скористати. Бувший офіцир, що з господарством не мав ніколи діла, мусів тепер журити ся і хатними орудками і полем і сїножатями; чоловік, без сумнїву не зовсїм здоровий, котрого недавно ще війскова строгість приневолювала до упорядкоданого хоч сяк-так житя, не чув уже тепер над собою старших і міг усїм лихим привичкам та інстинктам, які в нього були, дати повну волю. І він дав їм волю і загуляв, як думав, найкрасше, та чудував ся, що за те не хвалила його нї рідна мати нї чужі люди. Цікаво читати в листах поета, як він і тепер не

---

[1]) Матер. 77.

бачив вини по своїм боці, тілько нарікав то на „Німців“ то навіть на матір, не маючи спромоги розпізнати лихе і добре і, розпізнавши, поправити ся тривко на завсїгди. З тої причини і сих відомостий, які він подавав про своє житє в Путилові, не можна приймати без контролї; він ще не зараз позбув ся своєї недуги з січня 1863. р., зрештою він був завсїгди невдоволений, де б не був і яке б становище не займав, бо невдоволенє лежало в його вдачі.

Які гаразди застав він у Сторонци-Путилові, вернувши з війска? Як почув він себе тут у самих початках свого побуту в горах? В другій половинї марта 1863. він був уже в Путилові і мав нагоду розглянути ся у своїх нових обставинах. Вражіня із сих обзорин списав він у листї до Танячкевича 3. квітня 1863, — вони такі:[1])

„Мій честний рід приймив мене доста красно, краще може, як я ся сподївав, але — ми ся ни від сего дня знаємо. — Про богатий мій рід був би я на сторонї загиб, якби були ни ви, братя мої дорогі.

Але зо всїм, — то я здоров, братчику, ни маю що Бога гнївити; гірске повітрє дуже минї панит, а ни так повітрє, як робота дома, бо маю тепер кутаня досить, мусївєм собі навіть наймита приймити, — так щож: я по надвірю, ба вожу гній, ба плоти пересипаю, а в хатї нима нїчо, бо ненька день на ногах а два в постели, — дуже низдужают. — Я прийду з наймитом на обід та журу ся, а ненечка у одно: жени ся, синку, бо пропадеш, — я вже ни годна.

Хазяйствечко я найшов гарненько, вже би чоловік якось животїв при ньому до якогось часу, але ненька минї дуже слабенькі! — таки такі слабенькі, що сегодне завтра — прийдїте поклонїм ся, — от тогди аж я сирота! — Да щож робити, може і я ся ни забавю“.

---

[1]) Матер. 74 і 75.

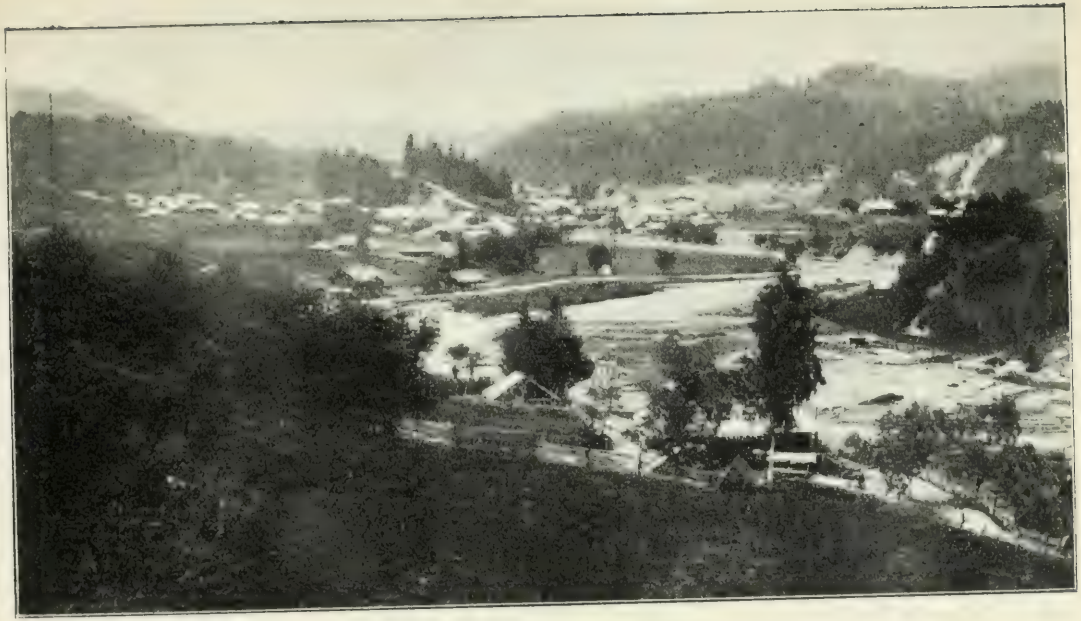

Загальний вигляд Сторонця-Путилова. (Фотоґр. 1909. р. з полудневої сторони).

Уже в маю 1863. про те саме хазяйство, котре в марті найшов гарненько, писав поет трохи инакше, щоб викликати у Танячкевича милосердє: „А знов ни думай, братчику мій пишний, що моє господарствечко хто зна яке; оно дуже маленьке, та треба ся гаразд увихати, аби що було, а ненька вже анї раз таки ни годни, треба ж і їх годувати і самому якось жити, а податки страшні, та ще до того і вівця за опал.

А ти, ангеле мій ясний, братчику мій дорогий, Даниле Танячкевичу: ни бануй душко, що так ни скоро відписую, але бігме, що ни мавєм коли; тепер, бач, весна, та ще і ни одна жура чоловікови голов сушит: сїна нема, худібка пропадає, весна ся припоздила, верхами снїг у хлопа, пани за вівцї друт, ярмарку ни було анї раз, тай тілько“.[1])

Усї ті господарські клопоти, важні і неважні, (бо н. пр. вівця за опал — се ще не був тяжкий видаток) самі собою були звичайними, як у кождім господарстві, однак непривичному офіцирови могли здавати ся тяжкими. Справди ж господарство Федьковича було хоч і не „хто зна яке“, але й не таке „дуже маленьке“, щоби при нїм не можна було досить вигідно жити, звісно, при відповідних старанях. Воно складало ся з великого дому, кількох моргів орного поля, з левади, пасовиска і лїса, — разом займало звиш 35 моргів землї.

В десять років потім, як поет спровадив ся до Путилова, він уже й видумку написав Драгоманову,[2]) що вийшовши з війска, „застав ще стареньку свою неньку живу, але в великій нуждї та бідности“, бо справди було так, як писав під першим вражінєм, що хазяйство, про котре запопадлива мати завсїгди дбала, „найшов гарненько“, тілько, що правда, мати вже була стара

[1]) Матер. 77.
[2]) Пор. автобіографія при повістях, ст. VI.

і недужа та не могла доглянути господарства так, як треба, через що й намовляла сина, щоб він оженив ся. І він дійсно загадав женити ся.

„От і висватав собі дівчину, — пише поет уже 3. цьвітня 1863., з чого міркуємо, що рішив ся женити ся зараз по приїздї до Путилова, ще в марті, — ни богату, ни молоду, от так: против мене, щоб, бачиш, і неньку поважала і минї рада була. — Правда, що я ще ни зовсїм безпеку і маю, але прецїнь маю у Господа милосерного надїю, що в осени поберу рушники, а може таки й оженю ся“.[1])

Федькович не признав ся, кого сватав, але се знаємо з иньших жерел. Йому сподобала ся своячка його,[2]) Юлїя Дияконович, сирота по сьвященику, в сусїдстві в Сергіях. Федькович бував часто у єї матери-вдови в гостях і вдова була рада такому заможному зятеви, бувшому офіцирови, що мав свояків між духовеньством у цїлій Путилївщинї. То була на єї думку „добра партия“. Але дївчина кохала ся вже з ким иньшим, з учителем Крилатим, і зовсїм нерада була новому женихови; його візити лякали її й учителя; в домі вдовиці почали ся звичайні в таких випадках сцени дївчини з причини нелюба — і скінчили ся тим, що мати мусїла вволити волю енерґічній донцї та приспішила день вінчаня з учителем.[3]) Федькович знав уже в маю 1863., що з його сватаня не буде хісна, і писав про се не без іронії та жалю: „З мого сватання також ячмінь: голубка минї відповіла, — старий, каже, задумшливий, минї кращого треба. Зразу, то я ся про се трохи журив, але неня мене найлїпше розрадили: „Синку, кажут, того цьвіту по всїм світу; коби хлїб, зуби ся найдут“. — А те-

---

[1]) Мат. 75.

[2]) Пор. тут на стор. 36.

[3]) Л. Н. Вістник 1905, т. 32., стор. 184. Тут сказано, що се було „може 1864. р.“ Листи Ф-ча показують, що се було 1863. р.

пер уже сам ни знаю, ци ся женити ци парубком гуляти? — бабу мині ся ни хоче брати, а дівки мене знов ни хочуть — тай тількі".[1])

Справди було так, що поет не „троха журив ся", а таки досить тяжко взяв собі відказ дівчини до серця і щораз частійше почав собі шукати веселого товариства, у котрім, звісно, не обійшло ся без піятики.[2]) Він і не сидів безвиїздно дома, тілько бував коли вже не в Сергіях, то в Розтоках у свояків (тут перебув Великдень 1863.), хоч, звісно, у Путилові сидів найбільше, та помагав „весну робити", о скілько сам се діло розумів.

Неприємности мав Федькович ще і з того, що перебрав ся по гуцульськи і так ходив. У Путилові було кілька родин урядників, „Німці", як їх загально зве поет, місцеві інтеліґенти. Вони очивидно чудували ся такій переміні офіцира на мужика, з чого поет зараз складав собі „нещастє" (уже в маю): „А ще до того Німці їдя чоловіка, приступаючи: я від коли дома, то хожу у цівільні одежи, Німці лают, призвали мене лайдаком, хлопом, гадинов; а найдуще вже їм ни по їх, що я таки так гадаю і ходити, як з війска ся визволю, — лаяли доки лаяли, а на решті вже і прося, але дідька ззідя всі, Господь би їм очи заплював.[3])

Такі самі жалї на Німців, поруч з доброю новиною, що вже пустили Федьковича на волю, читаємо і в його листї з 12. червня 1863. „Минула ся, братіку, лихая година: ни тілько, що мене німці домів пустили, але дали мині ще і пенсійку[4]); тепер лиш би жити, але що с того, коли здоровя нима. — І зо мною відай до знаку так буде

---

[1]) Мат. 77.

[2]) Л. Н. Вістник 1905, т. 32., ст. 184.

[3]) Мат. 77. і Л. Н. Вістник 1905, т. 32, ст. 184—185. Оповідала се Федьковичева учениця, Анна Губріх.

[4]) Федьковича спенсіонували тимчасом від 1. серпня 1863 і признали йому пенсію 291 зр. Стало у пенсію пішов він аж по році. — Порів. Мат. 354.

як с тим чирваком, що в хріну свій вік збув, а влїз у моркову, та здох, як тото приповідают. Груди мня дуже боля; здаєтця, що гірське остре повітрє минї ни панит, а ни так тото повітрє, як тота гризота: тутейші нїмцї ни дают минї на світї прожити, інтрігуют, прозивают лайдаком, та хто зна як, а то лиш через мій теплий руский сардак.

Я ж бо тебе ни звержу ся,
Руский мій сардаче, —
Тепер аж я заспіваю,
Тепер аж заплачу,
Бо маю ся в що утерти:
Широкії поли. —
Ни скину тя, мій сардаче,
Нїколи, нїколи!

І тогди ся го ни скину, як бих мав відси піти. — Руский край великий; — а так, братіку?"[1])

Сї нарікання на Нїмцїв треба звести до того, шо путилївські інтелїґенти не могли спершу погодити ся з думкою, щоб офіцир з „простими" парубками запивав ся, і зі свого боку мали рацію; однак ми, що знаємо, як Федькович перехорував ся перед кількома місяцями і яку мелянхолїю він перебув, розуміємо, що по новій невдачі з Дияконовичкою він, ще не зовсїм здоров, чарками втихомирював свою невдоволену душу. І при всїх таких його поступках з тих часів і з пізнїйших, що викликують у нас здивованє та сумнїви про поета, ми коли не хочемо виривати ся з легкодушними засудами на нього, мусимо памятати про його нещасливу вдачу, про його недугу, котра до десятьох років (1863—1873) перевела його через усї стадиї нервовости: алькоголїзм, сексуальні „промахи", містицизм—і довела аж до віри в астрольоґію. Всї ті прояви не видумки, а задокументовані його житєм і дїлами — і хоч не сьвідчать про повну несьвідомість поета, але не позваляють нам кидати каменем у нього та дорі-

[1]) Мат. 82.

кати йому, що змарнував з недбальства свій талант. Се було його фатум, якого він не міг перемогти, хоч старав ся; а обставини його, як на лихо, складали ся так, що не міг зажити правильним, родинним житєм, не міг позбути ся своїх привичок.

Нї батько нї мати Федьковича, котрі стілько літ сина не бачили і не знали докладно, що з ним діяло ся, нї тим менше чужі люди, котрі зовсїм не знали і не розбирали минувшини поета, тілько судили його так, як бачили, не могли, очивидно, зрозуміти причини його поступків, і лихих і добрих, та бажали собі бачити його иньшим чоловіком на свій лад. І тому нас не дивує, що вже по трох місяцях спільного житя з материю — в листї з 12. червня 1863 — читаємо нарікання поета навіть на матїр, котру він справди любив; се зійшло ся, аби спільно жити, двоє хорих людий; стара, немічна, простодушна, самотна мати, котра — хоч і не жила у добрій згоді з чоловіком — але памятала красші часи, коли ще й иньші дїти жили, і чоловік більше тримав ся хати, і вона, як мандаторка, мала більше поваги та значіня, — і син, що — на вдивовижу матери — з офіцира „зійшов“ добровільно на селянина і вніс до хати якісь думки, що не могли помістити ся старій мандаторисї в голові.

„Що ся тичит мої музи, — писав Федькович у згаданім листї — то мушу тобі ся по правдї признати, що тепер дуже мало пишу, і що зачну, то ни маю охоти навіть докінчати, бо та гордість, той укір, та знивага, котров мня тут частують, гризе, як трута, моє серце, — ни дай, Христе Боже, аби се так остало! — волїєш ми дати смерть погану. А ще до того і мати мня зниважає: розумієш ти, братіку, що то значит? Мати тиму собі мене жилала, бо гадала, що стане зза мене панею, аж то — ни туда ся моє серце горне. От і причина моїх угризків. Брате мій дорогий: хіба оден Бог минї вірит, а більше нїхто.

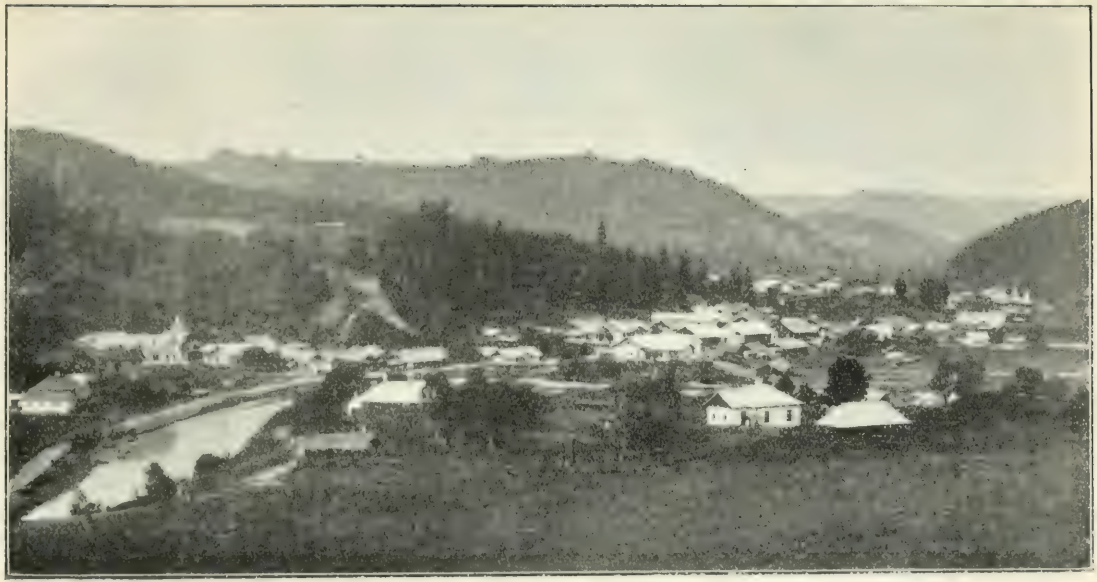

Сторонець-Путилів і околиця. (Фотографія з 1909. р.)

Я маю по сестрі кавальчик ґрунту. Ни раз занося мене такі гадки, аби тот ґрунтик продати та іти в Ґаліцію мешканя глядіти. А вітак знов зробит мині ся жаль за своїми горами, бо красні, братіку, — знов міркую я собі так: твого житя ни довго, — чого ти маєш іти на чужину погибати, коли лучше на своїм цвинтарі, при свої сестричці спочивати. Мині ся, братіку, раз снило, що мого житя ще лиш три роки, а ворожка мині знов казала, що мня мают тутки строїти. Ти с цего сміяти ся меш, але моє серце лишенько віщує...“

А далї, згадавши про свої поезиї, пише поет у сїм листї: „Як за борзо я тобі (Танячкевичеви) манускрипт пішлю, ни знаю, бо серце моє нидїє. Братіку, голубе мій сизий, я пропаду, на віки пропаду! Ни знаєш ти, соколе, хоть одного такого куточка на рускому світї, де би я отца-матїр найшов (sic!), де би з мене люде ся ни сміяли, де би я був — щастливий? Нима відай, братчику! А чого ж я ще жию на сему світу? — най мині хто скаже...

Коби я міг на зиму найти собі який супокійний тепленький кутичок, абих був далеко від дому і нїчим ся ни журив, що ся тичит ґосподарства, то бих зачинав Добушя, бо дома, братіку, гляба що і в руки взяти. Лиш що озьму перо в руки, а мати вже і сваря: а це тут пропадає, а то там, а ти нїчо не дбаєш, а ти (за) нїчим не питаєш, а ти ледащо. — Тай пиши, коли тобі ся хоче“.[1])

Сї виписки з листу кажуть нам досить богато, хоч і промовчують гулянки поета, за котрі мати його найбільше сварила, Уже в три місяцї потім, як осїв у Путилові, він думає дальше вандрувати, бо всюди „вороги“; він у Путилові нещасливий, чує, що прийде лихо на нього, тим більше, що ворожка так йому виворожила... Та-

---

[1]) Мат. 83—85.

нячкевич міг із сего сьміяти ся, а він (Федькович), здаєть ся, вірив ворожці, як дитина... Бачимо уже і в сих словах чоловіка, котрий дивить ся на сьвіт мов не своїми очима і чудує ся ба сему ба тому, та очивидно не бачить, як він сам не вміє погодити ся з обставинами і дає причину до угризків та зневаг.

Про два неоднакові сьвітогляди, у матери й сина, сьвідчить найліпше суперечка між ними, про яку розповідав о. Григ. Кантемір: Вибирав ся раз Юрій на храм до Сергіїв. Сергії від Сторонця недалеко, пів мильки; тому Юрій хотів іти пішки. Мати здивувала ся, що він гадає пішки йти, а синок і впік її за те: „Мамо, мамо! Коли ви гадаєте мандаторство на клинок повісити?“ Так уразив сими словами матір, що вона щось добу лежала в стодолї на соломі та плакала. Їй так жаль було за мандаторством, що панї велика була. За тим мандаторством варто було і рік плакати! — додав Кантемір.[1])

Мати, як се вірно писав Федькович, бажала при синови стати панею, а він на самім вступі в хату перекинув ся на Гуцула; його серце „не туди горнуло ся“. Мимо того треба рішучо сказати, що Юрій любив свою матір і жалував, коли її засмутив. Федьковичів наймит, Юзько Огоновський, зрущений Поляк, про котрого ще нераз буде мова у житєписи поета, — сей наймит був перед тим „гайдуком“ при місцевім податковім уряді, а від весни 1863. р. став на службу у Федьковича — так він оповідав д. Колессї про свого пана ось що:

„Гуляють, бувало, мій пан, аж піт із них ллє ся (а самі в киптари), попивають то горівку, то рум, платять легіням, що хто злюбить: тому вино, тому пиво, тому гарбату; любили раз робити баль! Але ж бо й легіні за ними в огонь би пі-

---

[1]) Се записав від Кантеміра і Колесса (Коссован, 87 і Заклинський (Л. Н. Вістник 1905, т. 31, ст. 227).

шли. А були й такі, що мого пана не долюблювали. Збирали ся їх раз бити — але дістали! Наших було більше...[1]) Оттак бувало раз-у-раз. А пані-мати Юрія гризуть ся. — „Не пий, синку!“— кажуть, бувало, до нього.— „Сиди дома! Покинь тих лайдаків; диви, наша праця пропадає. Таже я вже не довго буду на сей сьвіт дивити ся!...“ Але де там!

„От вертали ми раз із „забави“. Вже було пізно. Подивили ся пан: вже ся дома не сьвітить. — „А ходіть но, хлопці, — кажуть — ще до мене!“ Прийшли ми, ввійшли до старої хати, — там була мала сьвітличка. Пан витягнули бербеничку горівки, ба хліба, ба сира. — „Братчики, будем жити!“ Аж ту в двері пані — в одній сорочці: „А ви, пяниці, а ви такі, а ви сякі, зволочили-сте ми сина!“... Як пішли наші! А пані тоді до сина: „А ти з такими голиками ходиш, Бога не боїш ся! Того-ж я ся по тобі дочекала!...“ А пан у плач, по руках, по ногах маму цілують, а самі ані слова...

От устаткують, бувало, пан, засядуть у своїй сьвітлиці, та нікого й на очи аби не виділи: тілько лише, що води внесемо, або якої страви. Все пишуть та пишуть, та переписують; одні папери в піч кидають, а другі на почту несуть. Так буває з тиждень, нераз зо два; — а потому як підуть!... Знов так як перше“.[2])

Року 1863. Федькович дійсно не зовсім покинув писати: він тоді надрукував у „Меті“ пое-

---

[1]) Про одну таку пригоду пише і сам Федькович в листі з 12. 6. 1863: Пішов він до уніятської церкви в галицьких Розтоках. Там хотіли його напасти парубки, та сьвященик не допустив до бійки. Ф-ч пише, що був би стріляв, бо мав при собі пістолєта. Потім сказав до товариша свого, з котрим був: „Ходім, брате, — ліпше таки у нашім краю. До нас, як чужий чоловік загостит, то зустрічают го хлібом-сіллю, а тутки і до своєї церкви ни дают приступити“. — Але Ф-ч і слова не каже, що се приймили так його такі самі Гуцули, як і путилівські... (Пор. Мат. 85).

[2]) Колесса: Коссован, 85—86.

му: Шипітскі берези і три оповіданя: Штефан Славич, Хто винен? і Стрілець — але зрештою „не мав до нічого волї“, як писав в осени, „ходив мов ни по світу“. Не помогли богато й гостї зі Львова, які відвідали його в Путилові у вакациї та намовляли до ріжних лїтературних праць. Були се: Данило Танячкевич і два його товариші: Яків Гудик та Гнат Гарасевич.[1]) Федькович жалував, що вони приїхали в Путилів саме в піст та ще у слоту, але гостї були вдоволені. Разом з Федьковичем були вони ще й у других: у панотця Александра Поповича, у якогось Даскалюка, у котрого Танячкевич держав дитину до хресту; не без того, щоб і околиці не оглядали, та притім, очивидно, розмовляли і про лїтературу: про нїмецькі поезиї Федьковича, про Кобилицю, про Добуша, народні пісні і звичаї і т. п.[2]) Була між ними, здаєть ся і більше щира розмова про нове житє поета та про те, чому не пише, бо він і в листї з падолиста 1863. оправдує ся: „Нїмецькі поезії пришлю Ти хіба аж, як їх попереробляю. Що до решти — я много дечого позачинав а нїчого ни скінчив; ни маю я, братіку, до нїчого волї, хожу мов ни по свому світу. Дома нисоглась, вороги на всї боки, а до того ще і здоровя того нїт. Доле моя! — По храмах та по гуляннях ни хожу“. Із сих останних слів міркуємо, що йому й Танячкевич докоряв храмами та гулянями та радив се покинути. Він і покидав, хоч не на довго, бо любив не лише забаву, але й храмову гуцульську пишноту.

Так коли в осени 1863. владика Гакман звиджував православні парохії в горах, Федькович не забув написати в листї: „Отца нашого владику приймали ми велично, по гуцулськи“.— А один сьвідок сего приниманя владики оповідає, як то було. В селї Киселицях зійшла ся сила Гуцулів з

---

[1]) Пор. Мат. 87—88.
[2]) Мат. 87.

цілої Путилівщини, під проводом Федьковича, щоби повитати достойного гостя Владика вийшов з парохіяльного мешканя до людий, звернув увагу на Федьковича і спитав: „А се що за фільозоф в окулярах?“ Федькович склонив ся чемно і представив ся. Гакман розмовляв з ним дуже ласкаво та розпитував ся про відносини гірського народу. Потім забрав Юрія з собою на парафію.[1]) Певна річ, се був незвичайний Гуцул і владика мав з ким говорити...

Попри господарство, деяку літературну працю і розривки, Федькович уже 1863. р. почав давати лекції саме у тих „Німців“, що то ніби були його ворогами. Пізнавши його, вони зовсім не лякали ся, повірити йому свої діти. А він знав добре німецьку мову, знав незле й французьку[2]) і загальні відомости його були немалі. Між иньшими предметами знав також і стеноґрафію; тай музику розумів о стілько, що читав ноти, грав на ґітарі — кажуть, що і на флеті — та умів записати кожду мельодию. Учити других він дуже любив і знав. Говорив ясно і плавно.

Так уже 1863. р. він почав учити дітий начальника повіта Губріха, а потім учив також доньку начальника суду Авґустака. Є вістки, що з часом ся його педаґоґічна приватна діяльність значно поширила ся — і з того мав він мабуть деякі доходи. В сих родинах, де учив дітий, просили його часто на забави. Тоді то бував він душею товариства. Розмовний, веселий, жартував

---

[1]) Розповів Дмитро Гасюк з Киселиців. Л. Н. В. 1905, т. 32, ст. 187. — В Мат. 81. згадано також про се. В Путилові Гакман просив Ф-ча прийти на обід в офіцирськім мундурі. Ф-ич не згодив ся на се і не прийшов.

[2]) Що поет знав французьку мову та вчив її других, се посьвідчила його учениця, Анна Губріх, і Ґустав Кудерна. Поет учив у Губріхів три доньки: Анну, Марію й Іду, і двох синів: Кароля й Оттона, від р. 1863—1866. Юрій жив у своїм домі, а в Губріхів стравував ся. Отже Анна Губріх знала поета добре. (Пор. Колесса: Коссован. 90 і 91).

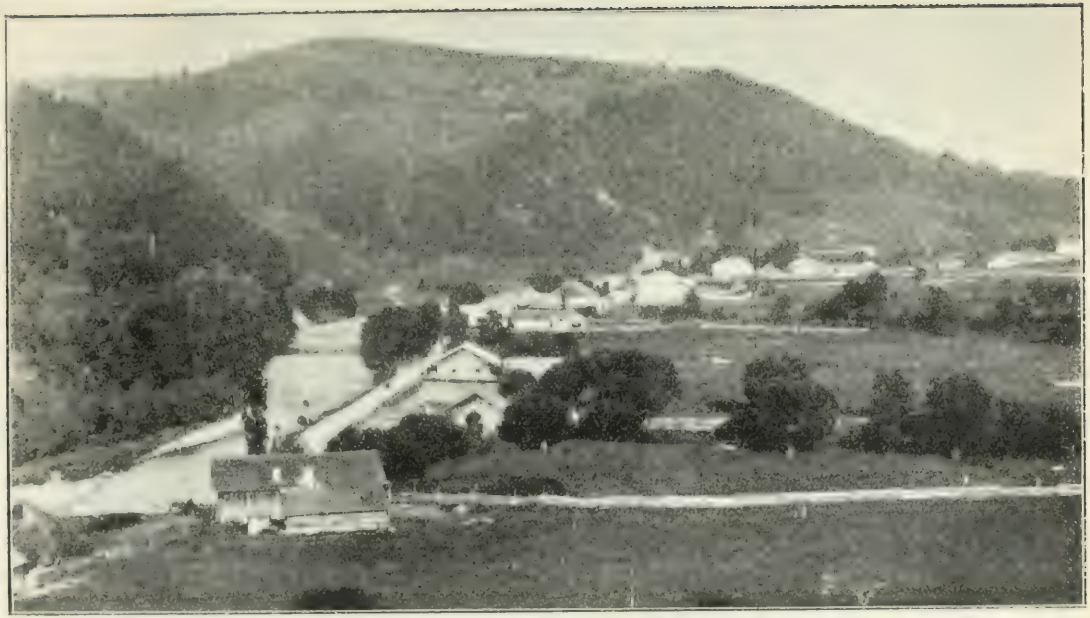

Частина Сторонця-Путилова аж до школи. (Фотоґрафія з 1909 р.)

поет із панночками, деклямував, співав прегарним барітоном, гуляв, а навіть сам аранжував танці та забави. Взагалі не виступала тоді ще у нього така неохота до женщин, як се бачимо в пізнійшій добі його житя.

Між тим у січни 1864. р. склало ся се, чого так дуже Федькович лякав ся мимо того, що нераз доводило ся йому чути гіркі докори від матери: ся нещасна мати померла від тифу дня 14. л. січня.[1]) Удар був для поета дуже тяжкий. „Аж тепер я знаю, як то люде плачут!“ — писав він львівській громаді і Танячкевичеви 24. січня. — „Я в великі печалї, братіку, туга моя безконечна... Моя ненька, як умірали, то всїх вас благословили, братіки мої любі. — „Пиши їм, синку“, кажут, „що я їх благословлю із сего і того світа“.

А далї описує Федькович дуже жалісний народний звичай коло помершого: „Господи, що плакали, конаючи; ужем їх на лаву поклали, а они ще плакали. — Другої днини раненько, як я їм личко вмивав (бо у нас на Буковинї така поведінка, що кождого ранку, кількі тїло лежит, то мусит син або дочка батькові або неньці личко умити, утерти, волосячко причесати, отченаш прочитати, поцюлювати у руки і у ноги, і по імени прокликати), отже як я їм личенько вмивав, то ще слїзоньки у очех стояли. Віщувала мабіть моя ненька покойна, що мене ось на нужду та ворогам на наругу покидає!“...[2])

Учениця його, Анна Губріх, оповідала, що поет прийшов тоді, по смерти матери, до них, до Губріхів, зі словами: „Дїти! я не маю вже неньки. Клякніть та помоліть ся за неї!“ Притім сам упав на колїна та горячо молив ся, заливаючи ся сльозами.

Весь час від смерти матери аж до єї похорону Федькович ходив, гуцульським звичаєм, без

---

[1]) Виписано з метрики померших. Тут сказано, що вона прожила 61 літ.

[2]) Матер. 89—91.

шапки, тілько чоло обвязав чорним платком. За домовиною голосив жалібно, а по похороні довго нікуди не виходив з дому.[1]).

Ніхто з людий, що були тоді в Путилові, і словом не згадує про те, чи був на похороні чоловік Гординської, чи ні. Що син Осип не дав йому знати про смерть матери, се певне. А при зимовій порі і далекій дорозі не було й так легко А. Гординському дістати ся з Черновець до Путилова. Та чи був він чи не був на похороні, а зі смертию його жінки, а матери Осипа, відносини між ним а сином ще погіршали.

Треба хоч кількома словами згадати тут і про долю батька. Рік 1864. був і для нього нещасливий; за якусь провину відобрали йому веденє ґрунтових книг і призначили до маніпуляцийної служби. Року 1866-го подавав ся він о посаду директора краєвої табулї, але єї не дістав. У кваліфікациї написали йому між иньшим, що він хоровитий чоловік. Тоді подав ся він у пенсию і 1867. р. його звільнили зі служби з платою 236 зр. 25 кр. на рік (за звиш 15 років служби маґістратської і державної). При таких малих доходах жив очивидно Гординський скромно і тихо, через що й задержала ся у його знакомих гадка, що він жив, як борсук[2]) та що був дуже скупий.[3]) А справди він не мав і за що гуляти, коли би був хотів; що ощадний був, се правда, бо все таки лишив по собі маєток на кілька тисяч зр. вартости. Року 1873. просив цісаря о підвисшенє йому пенсиї, але не дістав. Свою плату побирав у Чернівцях, де і сам жив у своїй реальности, значно задовженій.[4]).

---

[1]) Пор. Колесса: Коссован 91. і Л. Н. Вістник 1905, т. 32, ст. 185.

[2]) Л. Н. Вістник 1905, т. 32, ст. 180.

[3]) Чи можна Ф-ча, стор. 9.

[4]) Дати про службу і спенсіоноване Гординського виписані з актів його, які находять ся в архіві краєвої табулї в Чернівцях.

Сторонець - Путилів з північної сторони. (Фотоґрафія з 1909 р.).

Так то склало ся, що батько з сином зовсім розійшли ся, бо коли померла Гординська, не стало і сеї слабкої звязи між ними. Кождий жив собі окремо, бо кождий був занадто гордий, щоби другому уступити. Так по смерти матери поет, котрому ще не було 30 літ, лишив ся без контролї і міг собі жити, як сам хотїв. Смерть матери розбудила у нїм розвагу і він — як запевнює його наймит — устаткував був троха, перестав ходити по коршмах та заняв ся господаркою. Особливо любив ходити коло квітів, котрих богато понасаджував собі в городї. В лїтї ходив у полонини, збирав усїляке зїлє, сушив, понаповнював ними пуздерка, та давав людям на лїки. А пізнавати зїля навчив ся він від ворожок.[1]) Зрештою жив так, як доси. Гуцульських форм та звичаїв придержував ся Юрій в тім часї дуже точно. У справах релїгійних поводив ся зовсїм так, як Гуцули. Він упросив о. Юрія Ганїцького, щоби той посьвятив йому хату (се було мабуть по похонї матери), при чім відбули ся всї обряди, практиковані Гуцулами в таких випадках. В церкві бував трохи не кождої недїлї. Вступивши до церкви, бив поклони і давав „на службу“ колачі або хлїби, кілька крейцарів та воскову сьвічку. Виходячи з церкви, чекав з капелюхом в руцї на панотця, цїлував його в руку, відпроваджував аж до дзвінницї, попри котру виходило ся на дорогу, а сам вертав між Гуцулів, зібраних коло церкви, та провадив із ними гутірку.[2])

У перших місяцях по смерти матери він мабуть зовсїм не займав ся лїтературними працями. Одно те, що він — як писав ще в січни 1864 — тужив, журив ся, не мав дома нїякої вигоди, задовжив ся; друге те, що по Великодни мав ста-

---

[1]) Розповів „Юзько“ (Осип Огоновський): — Колесси: Коссован, 91.

[2]) Розповів о. Юрій Ганїцький. Пор. Колесси: Коссован, 91.

вити ся до військового „супровіту“ (suberarbitrium), лікарських оглядин, по котрих мав уже рішучо або піти в пенсию, або знову вертати ся у військо, чого він дуже не хотів; третє те, що під весну 1864. р. чув ся нездоровим, груди його боліли; а до того ще від початку 1864. р. він став „депутатом“ до сервітутової комісиї — і вже в січни нарікав, що „з писання та з труду мабіть і не вийти“.[1]) Разом взявши, склали ся обставини, дуже некорисні для літературної праці.

Перед Великоднем 1864. р. поздоровили його зі сьвятами його „камратя“ з війска. Федькович переписував ся з „цуґсфірером“ Ілашем Хрестиком і з Михайлом Дутчаком (оба були Буковинці, один з Кучурова Великого, другий із Заставни), отже Ілаш Хрестик відповів йому. Його лист сьвідчить найкрасше про те, як Федькович жив з вояками. Так пишуть справди тілько приятелї до себе. „Любий брате, як ти від нашої компанії відійшов, завше ми тебе споминаєм, бо ми усї не можем тебе забути, як ми си любили, як ми добре жили“. А далї жартом додає Хрестик слова, з котрих міркуємо, що такі камрати, як Федьковичеві, свою любов стверджували і чарками: „Брате, коби ми си до купи зійшли, щоби ми оба по єдні чарці від Ковача шарнули. Але ти, любий брате, пішли менї на пару очка тої від Ковача, бо я без неї не можу дихати, бо я від тебе богато пив, але іще маю охоту напити си за твої гроші“. Се, розуміє ся, на половину жарт, але й на половину правда: Федькович уже у війску любив, хоч не завсїгди, „шарнути“ по чарці. Крім Хрестика поздоровляли Федьковича й иньші фірери та капралї, „одним словом: цала компанїя“.[2]) І не лише із Семигороду, але й з Черновець.

Доля сих товаришів дуже займала поета,

---

[1]) Мат. 89—91.
[2]) Мат. ст. 92—94.

особливо, як котрому не повело ся у війску, от як Михайлови Дутчакови, що того-ж 1864. р. вернув ся до дому, хорий на сухоти. І в листї[1]) і в поезиях, дуже жалісливих, він величав Дутчака та падькав над його нещасною долею. А Дутчак і справди помер 1865. р.

З Великоднем поздоровили поета і Львовяни: Танячкевич, Горбаль, Яків Гудик і Гнат Гарасевич (сї, що були в Путилові в лїтї 1863.), а Володимир Стебельський, під той час ученик 6-тої гімназ. кляси, звеличав його досить гладким віршом. У листї Танячкевича, у повени звичайних у него патетичних фраз, читаємо легкий докір його поетови: „Ти менї упав на дусї, від давна не чули ми піснї живої від Тебе! Правда, що недавно тяжко тебе доля доткнула, (Т. мав на думцї смерть матери Ф-ча), але глянь на Тараса, як він поборов долю своєю думою“ і т. д. „Ми чекаєм нової піснї“. „Стрепени ся, Орле, з Христом воскресшим! Тїш ся, жий веселий, здоровий, співай!“ [2])

На такий щирий лист Федькович у перше в своїм житю признав ся, що зледащів. „На сам перед красно тебе прошу, — відписав він Танячкевичеви—будь ласкав подякувати від мене всїм тим щирим душям, що мене на святе воскресеніє так красно повінчували! Да ни повінчували они мене, а серце моє урвали! бо я ни варта тої горячої любови, що ви мене нею обгорнули, мов орлїми крильми! Я ни варта єї, братіє, я — зледащів“.

А далї, пожалувавши ся на своє здоровлє, знов повторив: Я зледащів, братіку, ох, я зледащів!“ Ми не привикли чути від Федьковича таку сповідь, бо звичайно, на його думку, були винні ріжні вороги і навіть мати, лише не він — а тепер ось що сам про себе зважив ся сказати! Се

[1]) Мат. 101.
[2]) Мат. 99.

мабуть і смерть матери і дійсна сповідь у церкві — бо на Великдень Федькович „порядкував ся“ в церкві в Тораках — і груди, що розболїли його під весну, і слабість товариша Дутчака і щирі привіти з ріжних сторін — усе те разом застановило поета і він схаменув ся: „Що я роблю?!“ Він і написав тодї штучку „Так вам треба“ — але ся штучка вийшла зовсїм слаба, поет не був у настрою; зовсїм свобідне і безконтрольне житє не „панило“ його талантови, так як і весняне гірське повітрє шкодило його грудям.[1])

А коли на весну і в лїтї 1864 прийшло ся йому заступати селян у сервітутовім процесї і тратити богато часу на громадські дїла, він чим раз менше мав часу й охоти займати ся лїтературною працею — і так нидїла його душа чим раз більше.

Від дня 1. жовтня 1864. Федьковича спенсіонували вже на стало, як інвалїда. У письмі з мінїстерства стоїть, що стало ся се задля короткозорости поета; трудно було дібрати для нього окуляри, такі мав слабі очи.[2]) Він і сам писав про се у своїй автобіоґрафії: „На очи я з малого хлопця не був дужий. Але коли, служачи в війску, я з найгорячшойов ревностев взявсь до книжок та до науки; а коли до того прийшов ще і похід та італїйскі упали: то я так на очі занепав, що мусїв в роцї 1863 обернутись до військового уряду, „суперарбітріум“, де менї маленьку пенсійку призначили і одпуст до дому дали“.[3])

Так Федькович нарештї зовсїм звільнив ся від війска, хоч задержав свою офіцирську ранґу і пенсию. І саме отсе, що він мав далї право називати себе офіциром, а проте носив ся по гуцульськи, разило безнастанно декого з урядників та доводило поета до нарікань на „ворогів“.

---

[1]) Мат. 100—102.
[2]) Мат. 352.
[3]) Повісти, вид. Драгоманова, VI.

Доходи, які він мав тепер, були такі самі, як і попередного року: 291 зр. пенсиї річно, до того своя хата і господарство. Жити на такі доходи по „панськи“ годї було, однак на скромне, господарське житє вони могли зовсїм вистарчити. А що поет, хоч перебрав ся за Гуцула, таки господарив по „офіцирськи“, то не диво, що мусів оглядати ся й за иньшими доходами.

---

2. Федькович заступником і оборонцем громад довгопільського околу в сервітутовім процесї.

На 1864. рік, а по части і на дальші роки (до 1870) припадає важна робота Федьковича: його участь у сервітутовім процесї довгопільского околу. Ся справа була доси майже зовсїм нерозяснена; тимчасом вона важна і для характеристики поета, як громадянина, і також з того боку, що пояснює нам, чому 1864. р. Ф-ич мало працював лїтературно. Крім иньших клопотів він мав богато заходу із сим процесом, до котрого, як не фаховий правник, мусів добре приготовляти ся, збирати ріжні материяли і писати.[1])

Сервітутовий процес з 1864. р., про котрий іде мова, можна так схарактеризувати: Доходження черновецького старости Мільбахера з 1814. р. виказали, що колишнї піддані в горах довгопільського околу[2]) складали своїм панам земельний

---

[1]) Відомости до сего уступу про ролю Федьковича в сервітутовім процесї беру з праць д-ра Лукіяновича, друкованих у Матеріялах до житєписи Федьковича (375—408) і в Записках Тов. ім. Шевч. у Львові, т. CIII. Всякі иньші працї і спомини на сю тему обминаю, бо показали ся невірними. Маю на думцї те, що оповідали: Колесса у студиї про Коссована, Кантемір в Л. Н. В. 1905, т. 31, 228—230, Кудерна у „Проміни“ 1905, чч. 11—13 і в Л. Н. В. 1905, т. 32, 182—183 і Кирстюк у „Проміни“ 1907, ч. 9.

[2]) Довгопільський окіл складав ся табулярно з трох великих дібр: Довгополе, Путилів і Ростоки разом із сусїдними селами. Ті добра були спільною, неподїленою власністю Ґуденуса, Айвасів, Джурджована, Фльондорів, Яношів і гр. Льоґотети. Так було записано в ґрунтових

Гуцули із Сторонця-Путилова. (Фотоґрафія з віча 1909. р.).

чинш, терхи, повісмо і сир. За те користували ся ґрунтами під управу, лїсами і пасовисками. З лїса продавали дерево, а на пасовиска приймали і чужу худобу. Одним словом були ужиткуючими властителями землї і по знесеню панщини 1848. р. повинні були стати повними єї властителями. Коли число осель в лїсах стало зростати і давні оселї почали розширяти ся, а поселенцї стали негосподарно нищити лїси, пани почали бояти ся за свою „зверхну“ власність. Починають відбирати займанщини, спинювати нові займи, підбільшати давні чинші та заводити нові (кельтунки, пєцове, клямкове, новачизна, овеча дачка, а по 1848-ім р. єї еквівалєнт: топливо і паша). Се доводило до скарг і процесів, які тягли ся роками. При доходженях пани оправдували ся тим, що відшкодовують себе за сьвіжі займи, яких доконують піддані без їх відома і дозволу. Щоб утримати ся при найвартнїйшій дачцї (овечій), пани називали її раз чиншом з умови найму, другий раз відплатою за сервітути. Р. 1861. вийшов заходами комісаря Штронера несправедливий провізорияльний розпорядок, котрим наказано Гуцулам платити овечу данину, а 1863. р. відбирано її від людий навіть силою. Такі часи застав Федькович по приїздї в гори.

Хоч і який болючий для народа був сей розпорядок, а всеж він, нехай і коштом данини, утримував Гуцулів у праві уживаня лїсів і пасовиск. Хто готов платити дачку, тому пан не сьмів відмовити лїса нї пасовиска. Тої правної користи наші люди не відчували, бо всею душею хотїли скинути останки підданчого ярма.

Тимчасом пани не хотїли зголошувати ся до викупу сервітутів мимо повторюваних зазивів і погроз. Коли минуло кілька речинців, уряд вико-

---

книгах. У фізичнім посїданю мав кождий властитель видїлену частину в кождій місцевости, але в однїй малу, в другій більшу.

нав погрози і вислав до Вижниці в маю 1863. р. окружного адюнкта Михайла Клюсіка, як льокального комісаря. Клюсік був справедливий, але для народу прихильний урядник. Він мав сам зладити викази зголошень до сплати сервітутів тай мав при тім полагодити остаточно сей віковий спір, який почав ся 1803. р. жалобами на перетяженє панщизняне, перемінив ся в індемнізацийний, а потім у сервітутовий.

Десять громад довгопільського околу вибрали тоді Федьковича в падолисті 1863. р. своїм заступником у сім процесї; заступником прочих громад іменувала його комісия з уряду. Зараз у грудні 1863. р. збираєть ся він студіювати акти до процесу, робить копії давних протоколів і вносить письменну просьбу до краєвої комісиї в Чернівцях, щоб дала на се дозвіл. На се комісия не дала дозволу. Тим пильнїйше мусїв Федькович збирати материял до оборони між народом, а те робив впрочім і перед внесенєм письма до комісиї, на що покликає ся при переслуханю.

В тім першім своїм письмі з 13 XII. 1863. р. жадає ще Федькович знесеня провізорияльного розпорядку з 1861. р. і запевнює, що в околї нема сервітутів, хоч се щойно мали показати заряджені доходженя. Отсе випереджуванє вислїдів доходжень було причиною, що письмо Федьковича зложено ad acta.

Не зражав ся сим Федькович. В лютім слїдуючого року вносить друге письмо до комісиї, а 7. червня тогож року третє. В обох домагає ся знесеня провізориї і грозить, що удасть ся до цїсаря. Оба письма далеко відбігли від тих, які комісия привикла діставати, а всї три письма показують, що не вийшли зпід пера правника. В II. письмі ставить Федькович дивовижні предложеня, (здержанє податків), а в третім обжаловує президента краю о віроломність. З того письма довідуємо ся також, що Федькович був у президента

краю і особисто ставив до нього тіж самі домаганя.

Комісар Клюсік, поки ще взяв ся до урядованя, жадав також, щоби провізорию з 1861. р. знести. Але реферат дістав ся в руки Штронера, того ж, що спричинив виданє того розпорядку. Очивидно, що він до внесеня не прихилив ся, але ще приказав комісареви стисло держати ся інструкций. Від тоді починає ся тиха війна між Клюсіком і Штронером. Перший, де може, підпускає шпильки та картає славну провізорию. Формально знесено її аж рішенєм із 7/IV. 1866. р., але фактично упала вона скорше, бо правительство не важило ся знову насилати в гори екзекуцию, хоч дідичі домагали ся того.

Хоч Федькович і не був правником, боронив Гуцулів як не мож краще. Вроджену бистроумність, здоровий розум і вимовність підкріпив основними студиями історичних і фактичних відносин. А понад усім любов народа. Се горяче чутє диктувало йому зізнаня в обороні правди. Платний адвокат, заводовий правник певно не був би так боронив Гуцулів. Такої думки буде кождий, хто прочитав дотичні протоколи, хто з битєм серця вижидав відповіди Федьковича на тяжке питанє комісаря Клюсіка і переконав ся, що Федьковичеви ніколи не забракло влучних аргументів. Отся щира, розумна і хосенна оборона селянських інтересів у сервітутовім процесї і вся діяльність Федьковича звязана з тою справою відкривають нове духове богатство, новий талант того великого чоловіка.

Льокальна сервітутова комісия у Вижниці мала до рішеня два питаня: I. Чи пожиткованє лїсів колишніми підданими було служебністю, яка підпадає під приписи патенту з 5. липня 1853. р.? Коли так, то треба би ту служебність викупити від них і панам лишили б ся лїси необтяжені. II. Чи овеча дачка, або замість неї дачка сиром або

грішми були підданчі, чи відплатою за пожиткованє лїсів?

Коло сих двох точок обертав ся цїлий процес 1864. р. Зрозумів се Федькович і всї сили свої звернув на те, щоб допомогти комісиї на сї два питаня відповісти по правдї. Переслуханє Федьковича, що заступав громади, і панів Джурджована та Айваса, що заступали усїх панів, тягло ся (з перервами) від 6. мая до 29. серпня 1864. р. Пересправа була писемна, отже комісар диктував до протоколу питаня, а сторони списували власноручно свої зізнаня, відповідаючи на поставлені питаня.[1])

Клюсік зірвав з традиційною нездарностю всїх дотеперішнїх комісарів і при помочи Федьковича ясно і рішучо виказав, між иньшими навіть зізнанями самих панів, що в процесї а) не йде о нїякі сервітути, анї о права, які підпадають під приписи патенту з 5. липня 1853 і б) що овеча дачка не була нїякою відплатою за сервітути, тілько бере свій початок в підданчих відносинах. Так і випало рішенє краєвої комісиї з 7. цьвітня 1866. р.

Однак воно було властиво тілько моральною побідою. Воно тілько касувало провізорию з 1861. р.; зрештою жадної иньшої користи безпосередно не дало. Краєва комісия сказала, що не до неї належить судити справу, але до комісиї для звільненя ґрунтів від панщизняних тягарів (Grundentlastungskommission), яка після 1848. р. впровадила в житє закон про скасованє панщини.

---

[1]) Відповіди Федьковича надруковані в Матеріялах до його житєписи (ст. 408—491). Се цїла розправа, дуже важна для істориків економічних відносин Гуцульщини. Ф-ич, котрий не був правником, мав без сумнїву богато працї і клопоту з причини процесу. Він так і нарікає в однім листі з початку 1864. р. по смерти матери: „Осиротїв, одовживсь, а тут ще і вийшла сервітут-комісия та накинула на мене якесь депутатство, чи що; з писання та з труду мабіть і не вийти“. (Мат. 90).

Значить, тепер перед новою властию треба було ставати зі старим ділом. Та ні, перше всего треба було ждати. Комісар Клюсік 28.IX. 1864. р. післав вислід своїх трудів, списаний на 467 аркушах паперу з 175 прилогами, краєвій комісиї. В липні 1865. р. післано сей весь материял з внесенями до міністерства. Міністерство висказало свою думку 1. жовтня 1865. р. і щойно тоді приготовила комісия свій присуд, виданий 7. квітня 1866. р. Тимчасом пани, зачувши, що ліси мають дістати ся Гуцулам, запродали їх Жидам, а ті в страшний спосіб нищили їх. Федькович ужив усеї енергії, їздив до Чернівців і писав протести то просто до властий то через льокальну вижницьку комісию, поки уряд не спер вирубу дерева. Але пани виграли рекурс у міністерстві під сам конець 1865. р. Повітовий уряд в Путилові дістав, правда, наказ наглядати, щоби пани не нарушували лісового закона і щоб мали на увазї мужицькі служебности на тих лїсах, але мимо того пани почали знов теребити ліси. Тоді Федькович вніс через вижницьку сервітутову комісию дві жалоби до краєвого правительства. Вніс також письмо до сойму з просьбою, щоб той спинив нищенє лїсів у довгопільськім околї тай щоб напер на краєву комісию сервітутову, щоб вона видала раз присуд.

Вкінці появило ся рішенє краєвої комісиї. На папері було воно корисне для громад, але здійснити його було нелегко. В першій мірі ходило о провосильність того присуду. Федькович купив її коштом угоди з панами. Ліси і пасовиска, за які йшов спір, повинні були зараз по знесеню панщини перейти на колишнїх підданих тай очивидно податки були б від сих лїсів платили селяни. Тимчасом ліси лишили ся за панами; пани їх відпускали селянам за чинші і податки самі платили. Після рішеня краєвої комісиї пани мали вертати побрані чинші селянам, а селяни мали вернути панам податки, які ті платили до дер-

жавної каси. Отже тепер Федькович іменем громад зрік ся звороту чиншів, плачених від 1848—61. р. панам за ліси і пасовиска, а пани зрекли ся звороту податків, плачених від тих лісів і пасовиск від 1848—61. р. тай зрекли ся права рекурсу.

Та тому, що частковий дідич Ґуденус не був при сій злагоді, то всї прочі пани вислали до нього письмо з просьбою, щоб і він приступив до злагоди і щоб не вносив до мінїстерства рекурсу проти самого рішеня комісиї з 7/IV. 1866. р. Не послухав їх Ґуденус, бо і до злагоди не приступив і проти самого рішеня краєвої комісиї вніс до мінїстерства рекурс. Рекурс він програв, та за те краєва комісия для звільненя землї від панщизняних тягарів, до якої належав уже тепер довгопільський процес, також не признала угоди між Федьковичем і панами з причин чисто формальних. І Федькович і Джурджован були повновласниками з уряду, перший для громад, другий для дідичів. Як такі не мали вони права робити угоду, а що найменше без окремої повновласти. Льокальна комісия не мала права приймати сю угоду до відомости.

Коли повідомлено Федьковича про се рішенє, він письмом до краєвої комісиї з дня 10/II. 1868. р. зложив свій мандат, як селянський повновласник довгопільського окола. Краєва комісия для звільненя землї від панщизняних тягарів видала 21/XII. 1867. р. присуд, яким наказала додатково відшкодувати панів за підданчу данину овечу, а тим самим ліси і пасовиска припадуть на власність колишнїм підданим. В тій цїли мають пани зголосити сю дачку до викупу, так як зробили з панщизняними данинами по знесеню панщини. Мали подати число побираних овець, або подати висоту сплат за дачку. Податки плачені панами від 48—61. р. і чинші, плачені в тім часї панам підданими, зліквідує ся окремо.

Ся чинність протягнула ся ще повних три роки, аж до 1870. р., коли її полагоджено.

Та серед того був ще один угодовий епізод. Як виконаню рішеня краєвої комісиї з 7/IV. 1866. р., так само тепер покінчено індемнїзацийних лїквідаций ставили пани перепони.

Ще при угодї з Федьковичем з 1/VI. 1866. р. застерігали вони собі ревіндикацію (відібранє) всїх ґрунтів, які після 1848. р. дістали ся в руки рустикалїстів (селян). Тепер готові були відступити від тих своїх претенсий за цїну компензати податків, заплачених ними від 1848. до 1870. р. від тих ґрунтів, які дістають ся рустикалїстам, з тими чиншами, які пібрали вони в тім самім часї від бувших підданих за ті самі землї. Таку угоду з повновласником панів Іґнацом Ґушкевичем зробили в присутности Федьковича, Григорія Кантеміра і довірених: Фошки й Рубаного самі рустикалїсти. На дотичних протоколах підписані крім місцевих селян зверхности громадські з Сергіїв, Тораків, Кисилиців тай усюди громадські печатки.

Ті угоди списано з кождим частковим паном (через заступство) окремо, датовані вони 1. жовтня 1869. р., а з кінцем 1870. р. були завершені урядові чинности адмінїстрацийних властий в тім віковім процесї, що з підданчого перемінив ся в сервітутовий, а вкінцї в індемнїзацийний.

Хоч корисний вислїд того процесу виборов для хлїборобів Федькович, пішла поговірка, що він дав ся панам підкупити і дїлав на шкоду громад. На жаль, сї закиди дістали ся і до друку через брак розваги і критики, хоч були цїлком безосновні.

Всї закиди, які тільки найдуть ся в дотичній лїтературі, всї вони зроблені безкритично: завішено їх у просторі часу і місця, без конкретних обставин. Піднесли їх люди, які не то що не читали урядових актів, але не знали історії процесу і не розуміли його основ. Не треба навіть відкли-

кати ся до того, що Федькович, чоловік заможний і бездітний, чоловік який мав перейти до історії українського народа тай був наскрізь чесний — не поповнив би такої поганої зради. А не треба, бо з процесу виходить, що Федькович заступав Гуцулів щиро і сміливо тай запальчиво накидав ся на панів і на уряд. І пощо мав би сей чоловік за юдині сребреники продати правду? З якої рациї?

Впрочім першу угоду з 7/IV. 1866. р., зроблену на просьбу комісаря Клюсіка, уряд уневажнив. За уневажнену угоду дідичі не могли платити. А не платили ж за неї і наперед, на се вони надто розумні. Угоду з 1 X. 1869. р. зробило богато людий, а між ними крім Федьковича було надто богато головачів, тай треба би було богато кошту. Краще було підкупити ліквідацийну комісию. Вкінци була се угода в дословнім значіню, себ то зроблено уступства з обох боків. Вартість овечої дачки побираної путилівськими панами в однім році приняла комісия на 496 зл. 26 кр. конв. мон. Сума плачених ними річних податків від селянських лісів і пасовиск могла бути меньша, але пани зрікали ся права відбирати землю, яку селяни займили по 48-ім році. За таку угоду не мали причини підплачувати Федьковича. І память буковинського соловія лишить ся в історії неосквернена.[1]).

---

[1]) У другій своїй студиї про сей процес (в Записках, т. CIII.) доказує др. Лукіянович урядовим показчиком ґрунтів, що на імя Федьковича не записано ніякої землї, дарованої панами. Тут пише він також докладнїйше про ліквідацию овечої дачки.

3. Федькович і Павліна Волянська.

Пізнавши громадянську діяльність Федьковича, мусимо ще хоч кількома словами, бо надовше оповіданє не маємо жерел, згадати про другу пробу поета, оженити ся. Очивидно він і сам бачив, що треба йому господині до хати, бо з господарства не буде мати хісна і з наймитом не дасть собі ради. Тому й оглядав ся він за відповідною парою для себе і вибрав собі Павліну Волянську. Про сю дівчину чули ми доси тілько анекдоти або чутки, на основі котрих могли думати, що се була якась дуже перебирчива і пуста панна. Я згадаю також сї анекдоти, однак думаю, що се не була така плитка дівчина, як її описують Тут нам порукою і сам Федькович, чоловік загалом не дуже падкий до дівчат, хиба що вони справди чимсь добрим та гарним звернули на себе його увагу.

Павліна Волянська була наймолодшою донькою о. Михайла Волянського, пароха з Тюдева, дуже інтелїгентного чоловіка. Одна старша сестра єї була замужем за о. Сильвестром Витошинським, що бу пізнїйше парохом у Красноїлї, друга за о. Йосафатом Кобринскким, відомим патріотом і парохом у Мишинї [1]); лише вона, Павліна, не могла собі вибрати жениха, хоч за молоду була першою красавицею. Перекидала женихами — як оповідав о. Гр. Кантемір — так довго, поки не лишила ся „на леду“.

Павліна перебувала дуже часто в Розтоках буковинських у свояка Олександра Волянського, що був жонатий з первою сестрою поета. Із сим Олександром поет переписував ся ще з війска та просив між иньшим приладити йому гуцульський стрій, ще заким приїде.[2]) Приїхавши в гори, Ф-ич

---

[1]) Із споминів о. Ів. Левицького: пор. Чи можна Ф-ча. 40.

[2]) З недрукованих записок Р. Заклинського від Вас. Волянського.

дійсно перебував 1863. і пізнійше радо в Розтоках — і тут очивидно бачив ся нераз з Павлїною. Однак по невдачі з Дияконовичівною і по смерти матери він чей не зараз загадав сватати Павлїну — се могло стати ся мабуть не скорше, як з початком 1865. р.

Писаним слїдом сего сватаня є мала брошурочка в рожевій обгортцї п. з. „Дві пісні рожеві. Моєму коханю на поклін“, видана Федьковичем 1865. р. Мотиви сих двох пісень подібні, як у поезиї до Емілїї Марошанки, про стрільця і рожу, — але Марошанка вже була вийшла замуж і се певно не до неї співало ся. По знайомости з Марошанкою остало ся у поета тілько розчарованє, котре 1865. р. приняло вже в души поета більше трагічну форму. Сю саму „казочку“ про стрільця і рожу, що виписав Федькович 1860. р. Емілїї в альбом, він обробив наново і видав 1865. р. у збірцї своїх нїмецьких поезий та закінчив її вже сумно: бідний стрілець помер через рожу. У першій „пісні рожевій“ повторив те саме по українськи. Тут він без сумнїву мав на думцї себе з військових часів і характеризував свій давний настрій:

„Чи він пишний чи нещасливий?“
Усї жовняри говорили —
„Чи він студений, як зима,
Чи серця у грудех нема,
Що все мовчит, як та могила,
Нїкого й словом не займа?“
Жовняри своє говорили,
А він як думав, так дума́.

Тимчасом сей студений стрілець, що, здавало ся, не мав серця у грудях, помер через рожу, себ то, переповівши поетичні образки звичайною прозою, офіцир Федькович любив ся уже раз нещасливо і коли думав чи писав про свою любов до Емілїї, то здавало ся йому, що міг з того й померти.

А щож каже друга „пісня рожева?“ Тепер

уже стрілець — не стрілець, тілько вівчар з тримбітою, — Федькович не офіцир, тілько Гуцул. Він любить знову „рожу“, приспівує їй та казки каже, вона хилить ся на вівчарські груди, засипляє, але збудивши ся нарікає на вівчаря та ще й, на лихо, добачує у нього на обох полах кров. Звідки ся кров? Се кров ще з давної пригоди, коли вівчар був стрільцем і погиб уже раз через рожу. А тепер ось він, вівчарем, знову загинув через иньшу рожу.

Здаєть ся, Павлїна, не знаючи Федьковичевої пригоди з Марошанкою, не богато зрозуміла із сих алєґорий, досить неясних навіть такому, що вже ліпше пізнав поета і з його житя і з його творів. Федькович був уже осторожнїйший, коли се писав, і хоч свої дві „рожеві пісні“ написав „свому коханю на поклін“, про те се не було вже таке величанє, як для Емілії, се була мабуть загадка для панни Павлїни.

А там, як вони собі жили з собою, про те годї нам судити тілько на основі сих пісень, бо иньші кажуть нам більше. У поезиї до Дмитра Лелика, написаній мабуть 1865. р. — бо в листї з 9. червня 1865. находимо згадку про побратимство сего Лелика з поетом[1]) — читаємо, що годї вже поетови шукати своєї долї за морями, в чужих краях, бо вже нема сили,

Боля чогось груди...
А в вишнику поуз хати
Дївчата гляголят,
Подивім ся, пане брате,
Чи не наша доля
Стоїт оттам, заквітчана,
Синї оченята?
Пане-моя, Ладо моя,
Урочисте свято!...
А я думав, моя зоре,
Що ти дес за морем
Пишаєш ся, — а ти собі

---

[1]) Мат. 108.

В паннянськім суборі
Красуєш ся, любуєш ся,
Знай — в образї свято!
Ходїмо їй привитати,
Товаришу-брате![1])

Федькович ходив витати свою „паню“ не тілько тодї, коли вона була в горах,[2]) а з весною 1865. р. їздив і до Мишина, де була сестра Павлїни за о. Кобринським і де певно перебувала якийсь час сама Павлїна. Вояк Несторюк пише в листї з 16. цьвітня 1865. до Федьковича: „Як ти будеш до Мишина їхати“...[3]) Хоч і нїчого більше про се не знаємо, але чого-ж би поет їздив саме до Мишина?... В Коломиї був, і то мабуть не раз, щоби з Білоусом, котрий заложив друкарню, побалакати про видаванє часописи, а при сїй нагодї „скочив“ і за иньшим дїлом до недалекого Мишина.

Другому товаришеви, Ілашеви Хрестикови, що на Великдень 1864. р. поздоровляв так щиро Федьковича та нагадував йому, як вони собі нераз „шарнули“ горівочки від Ковача, написав поет також поезию про свою любов[4]) — могло се бути найпізнїйше 1866. р. — але тут уже тон не веселий; уже було мабуть по всїй любови.

„Три чверти року в'ни кохались“ — пише поет — а потім прийшло ся закоханим розлучити ся. Її віддали замуж за царя, але вона далї любила свого першого милого і таки загибла з туги на його могилї, та стала рожею.

Та коли із сеї поезиї, зпоміж поетичних прикрас ми можемо вилущити, як зерно з оріха,

---

[1]) Поезиї, стор. 184.

[2]) В листї з 9. червня 1865. р. Ф-ич пише: „А ти знаєш, серце, що я вже не в Путилові тепер, а в Розтоках пробуваю? Вороги, брате! Писав бих ти про те, та аж обридло минї. Не пишу!“ — Пор. Мат. 107.—Здаєть ся, не про ворогів ішло, тілько про Павлїну.

[3]) Мат. 107.

[4]) Рожа, Поезиї, 240—243.

тілько думку, що вже Федькович розійшов ся з Павліною, то в иньшій, так і затитулованій: До неї,[1]) він уже пише виразно:

Єдина ти моя! Чи Господь так дав,
Чи долї цариці судили?
Як вітер з горою, як риба з водою,
Як рожа з весною ми жили!
Я в тобі, ти в менї, душа до душі,
Голубко ти моя!... Та горе!
Що доля судила, що Господь судив,
Що в небі писали нам зорі,
Те люде розбили, спалили, зіжгли...
Що люде не збавлять на світї?
І щастє і долю і душі і вік,
І божі і світскі завіти!...
І так наше щастє то марно пішло,
Як лист калиновий водою.
Не жити, нам серце, як вперед жилось, —
Не бути нам, мила, з собою...

Тут уже жалї поета, як бачимо, не закутані у казкові видумки про стрільця і рожу, тілько звичайні та щирі. Через що справди розійшов ся Федькович з Волянською, ми не знаємо, та нарештї се й не таке важне; а важнїйше те, які слїди лишило се нове розчарованє в души поета.

Гр. Кантемір оповідав, що Федькович лише „досить собі сподобав Павлїну, — не мож сказати, щоби в ню влюбив ся“ — очивидно так могло здавати ся сторонним людям. Павлїна була, хоч і не молода вже, але доволї ще гарна з лиця, високого росту і огрядна собою. Мабуть довший час надумували ся обоє, чи побрати ся, бо дехто каже, що Федькович аж р. 1867[2]) сватав її, але Павлїна не звертала вже тодї уваги на Федьковича, котрий, коли Кантемір правду оповідав, а не анекдоту,[3]) досить незручно сватав її. Се

[1]) Поезиї, 363. Ся поезия була друкована 1873. р., але вона написана, може й кілька років, скорше.

[2]) Сей рік подає В. Волянський (Спомини, 7); Никифорянка каже, що се було аж по 1867. р., а може, як Ф. був інспектором (Л. Н. Вістник 1905. т. 31, 232).

[3]) Я записав сю анекдоту також від о. Кантеміра 1901. р.

мало бути у Розтоках. Одного вечора сидів Федькович із Павлїною у Волянського та оповідав їй свій сон: „Знаєш, Павлїнко, я мав сон, що до мене прийшла велика та товста дївка і зачала мене скоботати, а я пробудив ся — та так менї страшно стало“. А Павлїна на те: „Та як ти товстих жінок боїш ся, то іди до дїдька!“ (Кантемір оповідав се иньшим разом знову инакше, але подібно). По такій розмові Павлїна скинула із себе панську одежу, порубала і спалила: „Оттуди най іде панство!“ Зовсїм загнївала ся на Юрія, але кажуть, що мимо того була би віддала ся за него, тілько вже потім і він не хотїв.

У першім пересердю поет пімстив ся на Павлїнї так, що пішов до леґінїв, коли вони танцювали, гостив їх, компонував богато коломийок на свою любку та співав їх до танцю. Ось одна з тих:

Ой кувала зазуленька тай сїла на сїно:
Чомуж ти ся не віддаєш, Тюдївська Павлїно!

Деякі із таких коломийок задержали ся ще й доси між народом.

Так то і сим разом вийшов із сватів Федьковича — як він писав за першим разом — „ячмінь“. І се були вже остатні його свати і остатна любов до дївчини.

А преці ся Павлїна мусїла мати у своїй души неменше завзятя, як і поет, і була неменше нещаслива від него; вона-ж і пішла зовсїм його дорогою. Скинувши із себе панське платє, одягла ся по гуцульськи — а се у горах значило, що вона, хоч попадянка, готова вийти замуж за Гуцула. Небавом справди повінчала ся з молодим Гуцулом (тодї була вона вже сиротою). „А як ходила коло нього!—згадував о. Кантемір. — Вимивала його, вичісувала, перфумами його напускала!“ Про дальшу єї долю знаємо небогато. Знаємо лише, що у старших лїтах служила у кревних

сьвящеників в Михальчу та в Дихтинци — і так на службі минула ся.[1])

Кантемір оповідав, що розлуку з Павлїною Федькович не дуже брав собі до серця і небавом забув її. Се є в части подібне до правди при відомій двоякій вдачі поета, що любив не лише дївчат, але і мужчин; однак треба тут зауважити, що в душі поета сї три невдачі з дївчатами: з Марошанкою, Дияконовичкою і Волянською викликали просто трагічний погляд на любов. Він майже нїколи не писав про щасливу любов, тілько про таку, що є згубою для чоловіка. Щоб не сягати до його поем та оповідань, тілько лишити ся при казцї про стрільця і рожу, він сю казку пізнїйше ще раз переробив і по нїмецьки і по українськи[2]) і все закінчував її однаково: стрілець гинув. Пригадаймо собі, що за першим разом сей стрілець ішов лише з жалем у Семигород — і ми зрозуміємо, як поет потім оцїнював свої розчарованя: через ті „рожі“ можна було й згинути... Правда і видумка помішали ся з часом, Федькович ставляв свого стрільця то в Шенбрунї на вартї коло рожі, то на полонинї, але основна думка лишила ся та сама: гірке розчароване. А се розчароване разом з иньшими підкопало досить скоро поетову віру у сьвіт та в людий. Він відчував такі невдачі тяжше, нїж людям здавало ся.

---

[1]) Се оповідане про Павлїну зложене з дрібних вісток, записаних від о. Гр. Кантеміра (Колесса: Коссован, 89 і Л. Н. Вістник 1905, т. 31, ст. 227. Василя Волянського (Чи можна Ф-ча, 17), Никифорянки (Л. Н. В. 1905, т. 31, ст 232), о. Ів. Левицького (Чи можна Ф-ча, 40) і моїх додатків про поезиї.

[2]) Поезиї, 455—456 і 778—779.

4. Федькович двірником (начальником) громади Сторонця-Путилова. — Його стараня про громаду. — Домашнє житє. — Кандидатура на посла.

Рік 1866-ий у житю Федьковича зазначив ся тим, що тоді вибрали його начальником громади (двірником) Сторонця-Путилова. Поміг йому при виборі посол до сойму і господар із Сергіїв, Власій Фошка. Може бути, що Федьковичеви се двірництво давало вдоволенє, але щоб воно давало йому більше доходів, як він мав з причини двірництва видатків, у се повірити годі. Він любив занадто гостий і занадто приймав їх, щоби не докладав до двірництва ще й зі своєї кишені. А вже про те й не казати, що ся нова гідність забирала йому час, який міг би був ужити для літератури, хоч не можна сказати, щоб він тоді зовсім забув на письменську працю.

Федькович був начальником громади за першим разом пять літ (бо по повороті зі Львова його знову вибрали). Був дуже акуратний у всім і справедливий. Ніколи не було в нього непологоджених справ, ніколи не висилав карних післанців і людий ніколи не карав, як то лучалось по иньших громадах, про те люди мусіли в час і податки платити і коло доріг робити.[1])

Бувши двірником він дбав, аби вибудувати нову церкву без накладаня дачок на громадян. Помалу збирав потрібні на се гроші. Найперше, аби було де вибудувати її, подарував гарний кусень свого огорода під будову. Потім усі грошеві кари, які накладав на пяниць, призначував на будову церкви і вів з них докладний рахунок. Також мусіли у нього окуплювати ся й ті, що

---

[1] Із споминів о. Івана Левицького, котрий від 1864. до 1875. був гр. кат. сьвящеником у Путилові. — Чи можна Ф-а, 40.

сиділи на віру; сї гроші йшли також на церкву. Висилав людий з колядою — і громадяни радо давали свої жертви. Церковна старшина, до котрої належав і Федькович, орудувала призбираними грішми так, що роззичувала їх на проценти. І селянам було з тим добре, бо не платили жидам лихви, і церкві, бо гроші не лежали дармо. Так з часом призбирала церковна старшина гроші і вибудувала нову гарну церкву.[1])

Як двірник, полагоджував поет дуже часто такі справи, які тепер лише суд переводить, як справи спадкові і карні.[2])

Один такий двірницький суд з 1867. р. описав М. Бучинський у своїх споминах; він сам був при тім:

В гарнім громадськім будинку засїв трибунал, зложений з двох присяжних і двірника Федьковича, яко презеса; він сидїв по серединї між присяжними. Винуватцїв привели з арешту два „патрольники“ (поліціянти). Покалїчені обжаловували, винуватцї діставали голос і боронили ся. Справа (перерубанє клуба аж до кости) належала перед кримінальний суд, але Федькович, порадивши ся з обома „журатами“, оголосив засуд:

„З причини, що оголошено було з уряду громадського, що не вільно ходити до коршми на забаву з топірцями і взагалї зі зброєю, а легінї того не послухали, то покалїченому дадуть „маржину“ (скотину), десять зр. на церкву, а самі мають 14 день сидїти у громадськім арештї межи блощицями“.

Сей засуд приняли пошкодовані і переступники без усякого протесту. Так розсудив Федькович сю справу, як автократ чистої крови, що мав в очах народу найбільшу повагу.[3])

---

[1]) Л. Н. Вістник 1905, т. 32, ст. 186. Розповіли: дяскал Юрій Скраба, Чучко й иньші.

[2]) Розповів Дм. Гасюк, Л. Н. Вістник 1905, т. 32, ст. 187.

[3]) Спомини, ст. 9.

Родинна хата Федьковича і стара церква. (Фотоґрафія із 1867. або 1868. р. Пор Мат. 179).

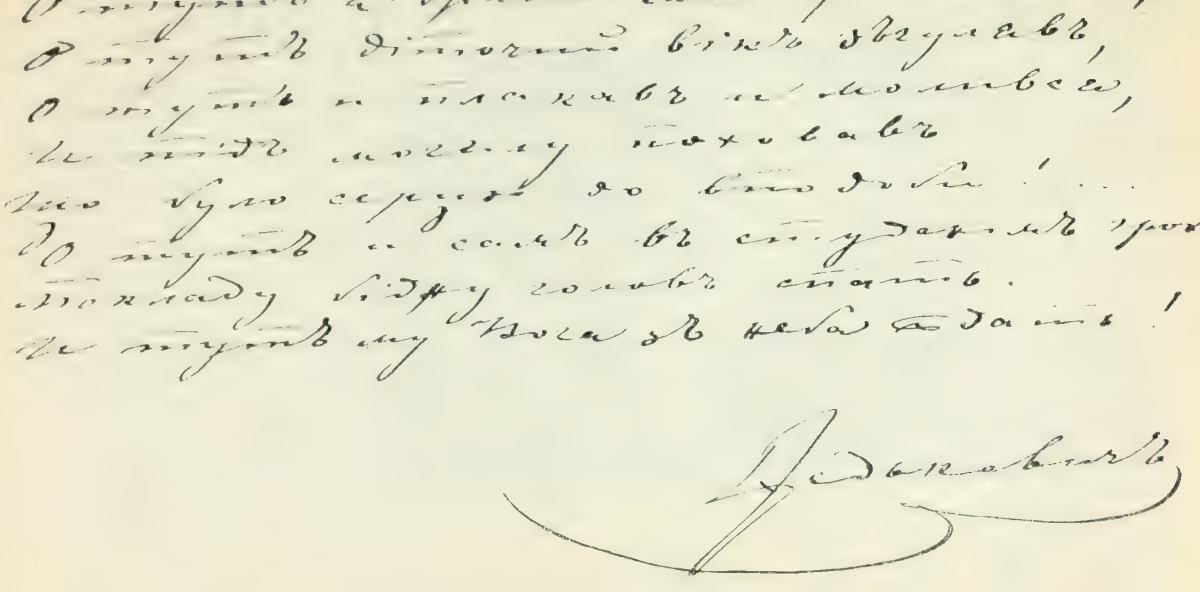

Автоґраф Федьковича на фотоґрафії хати.

На народну школу мав Федькович також дарувати два морґи свого города — тілько пізнійше, якимсь способом, сей ґрунт перейшов на власність православної церкви.[1])

Для леґінів справляв забави з танцями при скрипках і сам вмішував ся в забаву. Се робив тому, щоби нарід відтягнути від шинків.[2])

Заступником Федьковича у начальстві був „журат“ Пантела Чучко і сей провадив справи громади, коли Федькович виїзджав з Путилова, н. пр. до Розтік, або пізнійше, коли був шкільним інспектором, до Вижниці і Черновець, а то й докінчив за нього двірництво, коли він виїхав до Львова до „Просьвіти“.

Весною 1866. р. відвідав Федьковича у Путилові о. Олекса Слюсарчук, що мав тестя в горах, у Ферескулї. Сю свою гостину у поета о. Слючарчук описав[3]) — і з сего опису годить ся подати що важнійше до характеристики Федьковича:

„Я застав Федьковича в городї коло робітників. Город був досить великий, хата на помостї, звичайна, але досить вигідна. Обстава хатна — селянська; попід стїни — лавки і кілька ослонів та „писаних“ скринь на лудинє (одїж). В більшій комнатї стояв довжезний стіл від порога аж до противної стїни. Стіл застелений звичайною грубою скатертю, котру певно хиба раз на місяць здіймали до праня. На столї лежали три кружки із студеною — може вчерашною ще — мамалигою, а на лаві в кутї дві барилки з горівкою.

Коли господар почув моє прізвище, то, виділо ся, врадував ся, але коли відтак я сказав, що приходжу, щоби особисто пізнати нашого

---

[1]) З недрукованих записок Р. Заклинського; оповідала жінка Ю. Огоновського.

[2]) Розповіла Анна Губріх. Л. Н. В. 1905, т. 32, с 185.

[3]) Спомини про Федьковича, зібрав Р. Заклинський, ст. 1—4

поета, відповів дуже холодно, що його в тій самій ціли богато людий „з панства“ навідує, а з голосу і виразу лиця пізначнó було, що він тому зовсім нерад, та що в його гадках і я вже до того „панства“ зачислений. Наступила прикра мовчанка, тим прикрійша, що ми оба сиділи один

Скеля над Путилівкою перед хатою Федьковича.

напроти другого і дивили ся на себе! Зразу я не міг розстати ся з тою гадкою, що загостив до чоловіка високо інтеліґентного, тай розпочинав розговір ба відси ба відти, а все про висші ідеї, але мій господар кліпнув на те хиба оком, або докинув одно-два слова, і бесїда все уривала ся. Його ціле поведенє неначе говорило: „Я простий

Гуцул; мене сї справи анї не обходять анї я їх не розумію!“ Мене брала ся розпука: тут вечеріє, до дому чотири милї і то городами та стежками, про які хиба по днинї можна розвідати ся, а ночувати у такого непривітливого господаря!?...

На моє щастє був мій господар під той час двірником — і заявив менї, що завтра сесия, та що охрестні двірники вже нинї вечером посходять ся. І справди, незабавки зачали вони сходити ся. Позасїдали коло довгого стола; почало ся „чєстóванє“ горівкою, а за тим і вечеря. Вислужений вояк, єдиний слуга і „кухар“ Федьковича, спрятав давну „мамалигу“, а зготовив кілька кружків сьвіжої, подав бриндзї і кілька мисчин яєчницї — тай уже.

До тепер був я чужим, — приблудою в товаристві. Тому то, щоб дати про себе иньше понятє, я сам запросив ся до стола і дав себе честувати. Що більше: коли я — перший раз на віку — запримітив, що на Буковинї селяни, витаючи ся або приймаючи, чи подаючи собі „порцию“, рівночасно один другого цїлують в руку,— чинив так само. За першим разом мій господар нїби супротивив ся тому, але воно таки йому сподобало ся, бо недовго тревало, а він почав мене обнимати та цїлувати, називаючи мене „рідним братчиком“.

По відходї гостий мовчаливий та недовірливий доси Юрій став бесїдливим та щирим, як дитина, торкав ся в розговорі питань фільософічних, а мав і малу бібліотечку таких творів в язицї нїмецькім та французькім. Радив ся мене, в якім видї має написати „Довбуша“: чи яко епос, чи яко драму, і т. ин., а коли я уложив ся спати, він сїв з гітарою в руках коло мене, та співав своїм милим голосом одну пісню за другою.

Другої днини переждав я, доки не скінчила ся сесия з двірниками в урядї тодїшнього начальника повіту (Bezirksvorsteher) Губріха, а відтак завів він мене до дому того урядника, де ми по-

були з годину. Федькович уділяв дочкам Губріха науки французького язика, тож бував у него, як у себе дома, а всеж таки, коли був тоді зо мною, сів собі на остатнє крісло недалеко порога, і — звичайно як би мужик — в розговорі обзивав ся зрідка і дуже скромним тоном.

Я міг аж третьої днини відїхати домів, тож було досить часу не про одно поговорити. Зміж иньших пригадую собі деякі його вислови, з котрих одні цїхували його чоловіком справди розумним, а иньші доказували (на мою гадку), що він не почував себе післанником божим для свого народу, та рад би був скорше мати лиш користь зі свого таланту. І так: 1) Я питав його, чому він на вступі приняв мене так холодно? На се відповів менї: „До мене навідує ся отте ваше панство лише з простої цїкавости, та щоб витрібувати, що я знаю. Тож най знають, що я лиш простий Гуцул, котрий їх не потребує, і не дасть себе обзирати, як якого дивогляда! Один панотець з „ляцького боку“[1]) обзирав мене навіть таки оттут у хатї. Прийшов так, як ви отсе, і став мене на пробу брати. Я собі, звичайно, з ученими (?!) не міряю ся; тож він на відходї з досади замуркотів: „Das ist ja ein Narr!“ Тай будь-же з такими щирий!“[2]). Ну, на се і я цїлком годжу ся. 2) Я в дуже чемний спосіб висловив свій жаль, що він так мало пише. Тодї почув я слова, які мене дуже болюче вразили: „Менї слава байдуже, а хісна з мого писаня я не маю. Я не писав би таки зовсїм нїчого, коби не тота смутча[3]) моя натура. А то прийде на мене часом така

[1]) „Ляцький бік“ Черемоша — се Галичина, а „волоський бік“ — Буковина. — Прим. Ол. С.

[2]) Я довідав ся опісля, що тим гостем у него був пок. о. Нечай парох із Завадки. Він під той час приладив був до друку кумедну собі розправу про „трираменний хрест“. Не без того, щоби в часї своєї гостини не морочив сею справою і Федьковича. Добре вибрав ся!... — Прим. Ол. С.

[3]) Смутча значить проклятуща. — Прим. Ол. С.

година, що хоч, чи не хоч, а мусиш писати!“ Ми перечили ся довго на сю тему: я вказував на добро загалу, на післанництво поета і т. д., він же в своїх поглядах виявляв ся щораз більше материялїстом[1]). —

Таке оповідає Слюсарчук і ми з його оповіданя бачимо, як Федькович чимраз більше відчужував ся від культурного житя та сходив на Гуцула зі всіми його добрими і злими прикметами.

Цїле лїто 1866. р. прожив Федькович у Розтоках, харчував ся у своячки Волянської, учив єї сина, читав, писав, співав богато, ходив по горах, бесїдував з людьми. Розтоки дуже йому сподобали ся. Казав, що тут огороди красші, овочі добрі; подивляв волоські оріхи, що ростуть такі, як величезні дуби. Любив посидїти під таким оріхом. В Розтоках удають ся красні сливки, яблока, виноград, не так, як у Сторонци, то він сим тїшив ся. Часто говорив, що Розтоки йому сподобали ся, бо тут половина поля, а половина огородів.[2])

З дальшого його житя цїкава є вістка, що він в лютім 1867. р. кандидував на посла до буковинського сойму[3]) разом із Власїєм Фошкою із Сергіїв, котрий до того часу був послом до сойму. Сей Фошка допоміг був недавно Федько-

---

[1]) Др. Бучинський заявляє, знаючи вдачу Федьковича, що Юрій все те без сумнїву говорив лише на перекір. Се потверджує також д. В. Волянський. — Прим. Р. Заклинського.

[2]) З оповідань Волянської (Никифорянки), Л. Н. Вістник 1905, т. 31, 231 - 232.

[3]) Кантемір, котрий оповідав про сї вибори і менї (1901) і Заклинському (пор. Л. Н. Вістник 1905, т. 31, 226—227) не знав сказати, чи се були вибори до сойму, чи до ради державної. Але і з самого оповіданя Кантеміра про В. Фошку, його дїяльність у соймі в часї 1861—1866 і про те, що Фошка знову кандидував, видко, що бесїда йде про вибори до буковинського сойму в лютім 1867. р., коли вибрано 4 Русинів.

вичеви при його виборі на двірника, отже тепер був сердитий, що той йому бороздить. Гуцули потягали за Фошкою, бо знали його давнійше, як Федьковича, і вірили йому, хоч він своєю інтелїґенциєю не міг міряти ся з Федьковичем; зрештою знали, що Федькович перебраний пан, а вони хотїли вибрати тілько селянина. „Нїмець нас продасть“, казали. Однак уряд не хотїв нї одного нї другого, тілько найшов собі иньшого кандидата.

Прийшло до виборів. Вибрали виборчу комісию; презесом був староста Губріх, брат того, у якого поет учив дїти; членами стали між иньшими о. Григорій Кантемір і Федькович. Тодї Кантемір, очивидно з намови старости, промовив до виборцїв: „Панове ґазди! Правда, що Фошка богато зробив для гір, але поляницї (мешканцї піль, рівнин) не мали нїкого, щоби за ними обстав. Я міркую, що Федір Кушнїр з Підзахаря буде найлїпший; тот на границї між горами і поляницями“. Ради Кантеміра селяни послухали і вибрали Кушнїра послом.

По виборі встав Федькович, котрий очивидно наперід мусїв знати від Кантеміра, що послом не вийде, (давнїйше на Буковинї вибори звичайно випадали так, як уряд хотїв)—так він встав і промовив також: „Федоре Кушнїрю! Панотець Кантемір узнали тебе за розумного чоловіка і тебе вибрали послом. Будь чесний і ретельний заступник наших громадів. Диви ся, аби ти не носив брехнї в торбі від села до села, так як Фошка носив“.

На се відозвав ся Фошка: „Юрію! Не перерубав я твого лїса, а ти мого нї! Але я тобі загнав рибу у сак, а ти менї гей не дуже. Іди, йди, порахуємо ми ся на передї“.

Такою гомерівською розмовою двох кандидатів на посла про брехню у торбі, рубанє лїса і рибу в саку закінчили ся сї вибори. Нарід волїв мати темного Гуцула послом, як осьвіченого

Осип Федькович. Дереворит з варшавських Kłos-ів 1873, № 424 з 2 (14) серпня, перерисований мабуть з фотографії, поданої тут на стор. 367.

Федьковича, котрому в опінії темного народу мабуть найбільше зашкодило його веденє сервітутового процесу, хоч нарід не мав причини нарікати на нього. Він дбав про людий, однак люди „зрадили“ його.

---

5. Розрив Федьковича з Галичанами. — Ф-ич зложив офіцирську ранґу 1868. р.

Таких „зрад“, як Федьковичеви здавало ся, зазнав він уже й передом богато, а 1867. р. „зра-

Осип Федькович. (Фотографія з 1867. р., досить розширена у Галичині. Пор. Мат. 174 і 178).

дили“ його й приятелї зі Львова. Ще сї поезиї, що вийшли в осени 1867. і з початком 1868. р. в Коломиї, не були друковані і знані, (а се були поезиї: Мертвець, На могилї Дутчака, Синї пюрця, Городенчук, Рожа, Циганка і Дезертир), як хтось з Бродів подав у „Руси“ 1867. ч. 17. з дня

26. мая дуже обережну і, треба сказати, справедливу критику на „Дві пісні рожеві“ та на сї поезиї і фрашку „Так вам треба“, що він надрукував у галицьких часописях. Варто подати цїлу ту оцїнку, аби видко було, як поет з малої причини попав у зневіру. У дописи з Бродів сказано так:

„Сам наш Федькович, — нехай нам сего не бере за зле — далеко лучше писав, доки ми не стали величати його в письмах наших; послїдніж утвори його, як „Рожеві квіти“ (?) і иньші дрібні поезиї, суть тілько забавкою без цїнности; а прецї при його знаню руської народної мови, при його поетичнім таланті, він в силї був би утворити що путнього, розчитавшись в нашій історії й покинувши споминки військові, которі, наколи повтаряють ся за часто, хоть би природно представлені, не роблять уже того ефекту, як його поезия про загибаючого улана, поміщена в „Слові“, його „шельвах“, і иньші початкові його поезиї. Навіть його комедия „Так вам треба“ не зробила б на сценї жадного ефекту, окрім того, который його імя, яко імя народного писателя, викликує“.

Нїхто-б не повірив, як дуже взяв собі поет до серця сю критику і як розсердив ся на Львовян. „Я такий тепер заклопотаний, — відповів він зараз Горбалеви, котрий був редактором „Руси“ — що менї дивно, як я і на сих пару слів міг ся зважити. Аж тепер вам вірю, що тото є клопіт і нужда, і як чоловік може в апатию впасти; не впасти, але пропасти, бо я рахую кождого чоловіка за пропав, що в ню впав. От і я; — да така мабуть божа воля, нї що і робити. —

Що я тому бродзкому добродїєви такий великий у очах, що він мене, у 17. числї Руси так гарно звеличав? — Не дурно то наш нарід приповідає, що „свиня не ззїст, доки не обваляє“.— Подякуйте, ласкави будьте, львівскі громадї від мене за „почестне“ і скажіт єї, що най ся не боїт,

що я єї своїми „безцінностями“ ще коли ся надокучу. Держав Бог Андрушка й без того окрушка.

Я гадав піти до Коломиї і там яке белєтристичне письмо основати. Але почестне бродзкого добродія примусило мене, і свої музї ледащі подякувати за хліб-сіль літерацку, а самому стати на громадзкого писаря. Діло дуже прозаічне, але пожиточне. Щож робити?

Ще вас молю-благаю, братчику, мабіть уже у останне, абисте були такі ласкави, сами написати до Вахнянина, най менї відошле усї мої манускрипти, не давше їх у печатню, а ви пришліт менї мій буквар і ті поезиї, що бувше в мене — їх до Львова взяли. А нашим редакторам там скажіт, аби моє имено не важили ся у своїх ґазетах споминати нї друкувати, бо менї не тяжко до Львова поїхати да їх обдрукувати, але не друкарским калилом, а гуцулским топорищем. Менї тепер однаково: пропала честь, пропав хліб, найже пропадає і вік, хоть мій, а хоть чій.

А за сим словом бувайте здорови, пане Костю, і не забувайте сеї прахтики, що хто не слухає здорового розуму, тот мусит опісля слухати бродзких дехтярів, се вас щире радит ваш вірний Федькович“.[1])

Нїчого й казати, що по такім листї відійшла не лише Горбалеви, але і всїм „Правдянам“ охота зачіпати ся з Федьковичем, котрий, правда, радив другим слухати здорового розуму, але сам, як бачимо, не дуже його слухав і вмів, як на те прийшло, не лише прикро писати, але й грозити топорищем...

Правда й те, що молоді громадяни чи у Відни чи у Львові могли його сердити, бо анї не друкували його поезий, анї не писали, чому не друкують. Федькович мав готову до друку збірку поезий уже у цьвітни 1866. р. Були тут: Дезертир, Мертвець, Циганка, Рожа, Кріль Ероль, Мо-

---

[1]) Мат. 159—160.

гила, Неприкаянний і Окрушки.[1]) Сю збірку хотів він видати 1866. р. в Чернівцях і свояк Федьковича, Юрій Ганїцький, збирав уже гроші на друк.[2]) Тимчасом з Відня написав до Федьковича молодий громадянин, др. Павлусевич, що віденські студенти „Українцї“ закладають лїтературне товариство[3]); в маю 1866. просили вже Віденцї Федьковича, щоб їм вислав свою збірку поезий, а вони надрукують.[4]) Федькович згодив ся і післав.

Не трудно собі уявити, що віденські громадяни, як прочитали сї поезиї, розчарували ся і втратили охоту, друкувати їх. Але повинні були хоч відіслати їх зараз та сказати свою думку Федьковичеви, нехай і прикру. Бо він правду казав ще 1863. р.: „Я би сегодне навіть яко поета богато вище стояв, коби було кому було, минї правду уповідати та усе на праву дорогу наводити“.[5]) Тимчасом знайомі Федьковича або не хотїли або лякали ся, сказати йому свою думку — і так він сходив на бездорожа. До того й держали Віденцї його збірку у себе цїлий рік — аж до часу, як у Руси появила ся неприхильна критика — і йому здавало ся, що коли б ся збірка була вийшла ще 1866. р., то й такої критики не було би.

Отже коли ся критика так дуже його вразила, він погнївав ся і на Віденців і на Львовян та казав собі всї свої рукописи звернути. Львовяни не хотїли втратити такого помічника для „Правди“ і просили Омеляна Партицького в Тернополї о посередництво, щоби якось Федьковича втихомирив. Він і написав до поета та ще й якийсь дарунок післав йому, мабуть книжки. Але поет, в листї з 4. липня 1867. — більше як в місяць по критицї — ще був сердитий та писав:

---

[1]) Мат. 129.
[2]) Мат. 126. 129, 130.
[3]) Мат. 123—125.
[4]) Мат. 131, 132 і 137.
[5]) Мат. 84.

„За дар і за ласкаві речі дякую, а до львівских писем писати не буду, бо львівска громада обійшла ся зо мнойов, як з одним дурнем (не до вас кажучи); мені лиш дивно, як не встидались Львівце до вас про се і писати? — Читали ви про мене у 17. числї „Руси“? — Звеличали мене, нїщо й казати!... Мене за таков славов у друге не кортит; най їй собі шукає, хто хоче, а я — Гуцул! — Ви знаєте, батьку, Гуцулів?

Пишете, що менї тернопільска старшя Русь клонит ся,—я їй сто раз нище й лїпше, аби здорови були, батьки наші любі!... Поклонив би я ся і до молодої тернопільскої громади, да бою ся, що зо львівсков на одно копито роблена. — Це чули ви, добродїю наш годний, як Віденчуки ся гарно зо мнойов обійшли? Ще травня рік минув, як писали менї, аби я їм післав мої нові поезиї до печатаня. Я попротивив ся та й післав, а они? — і чутки не дают, не то що! — Тепер менї нїчо робити, як їх до суду скаржити, аби менї хоть манускрипти вернули. — Руска інтелїґенція!...

У сегорічні роковини смерти нашего великого кобзаря заслав я у Львів два поменники (поминальні поезиї). Знаєте, що Львівце на се сказали? — нема грошей!... Перше моє „Посланіє“, що я у Львів заслав, пропало без слиху! Кілько я не упоминав ся, аби менї хоть манускрипт вернули... але деж там!... А ті іґноранти ще сміют вас, Добродїю, своїми хто зна якими ханьками та бріхнями клопотати!... Я, батьку милий, не розумію ся на нїмецкі дипльомації, я — просто собі—Гуцул. Моя школа була Чорногора, а не львівска або віденска академія“.[1])

Гнїв сего ученика Чорногори був справди не аби який. „Правдяни“ не знали, як до него і приступити, і урадили вислати у вакациї двох товаришів до нього в Путилів. Були се Мелїтон

[1]) Мат. 165–166.

Бучинський і Антін Слюсарчук. Перший з них описав сей свій побут у поета — і ми сей опис, хоч він місцями не має з літературною працею Федьковича нічого спільного, подаєм в цілости, бо він заразом малює й обставини, серед яких приходило ся поетови працювати.[1])

„Обійстє Федьковича — оповідав М. Бучинський) — сьвідчило про лад і достаток. Федькович займав новий великий двір, гуцульський, знаний з фотографії. Урядженє вказувало на заможність господаря. Гостинна комната обставлена була вздовж попід стіни софами, що були накриті волосистими килимами. На полицях видно було книжки і музичні інструменти, в роді ґітари. В давній старій хаті (де пару літ перед тим померла його мати) містила ся кухня під доглядом слуги, в одній особі і кухаря і фірмана, бо Федькович держав до виїзду пару расових гуцульських коників при елеґантнім угорськім візку. В тійже старій хаті містили ся також комори нашого господаря, де була посуда столова і кухонна та значні запаси кухонні і господарські. Звідтам являла ся на столї вуджена оленина, упольована самим господарем.[3]) Була то для нас нова страва, котра явила ся на столї до обіду при консервах овочевих. Словом, ціле обійстє вказувало на господаря заможного і запопадливого.

До Федьковича прибули ми над вечером і представили ся яко збирачі живої словесности, раді пізнати Буковину і його. Я член львівської громади, Слюсарчук станїславівської.

Федькович приняв нас чемно, та не щадив заходів, щоби нас також гостинно приняти. Розгостили ся ми у него; почала ся бесїда на темат літератури. Ми стали розпитувати про нові його

---

[1]) Уступ про двірницький суд я вже подав висше, на стор. 357.

[2]) Пор. Спомини, стор. 7—13.

[3]) Се ледви могло бути правдою, бо Ф. не любив полювати. — *О. М.*

поезиї, а він у відповідь на се відчитував нові свої твори і нариси драмату Довбуш, а пісні народні, ним самим уложені в ноти, відспівував ніжно баритоном при ґітарі.

Того-ж вечера сиділи ми з ним по вечері на приспі перед хатою. Ми розпочали знов розмову на темат літературний, про відносини „Правди“, а поет при тім висловив свої жалї против єї редакциї. На то заявив я, що власне з рамени львівської громади прийшов я просити його, щоби праці свої пересилав до „Правди“, котрої комітет редакцийний, громадський, не допустить до ніякої самоволї редакторів“.

На другий день був двірницький суд. Описавши його, М. Б. оповідає далї таке:

„У вільних хвилях пішла розмова з Юрієм про наші виданя літературні і ми дуже здивували ся, що Федькович був мало і хибно поінформований про літературний рух в Галичинї, а іменно думав він, що редактори наші роблять золоті інтереси, визискуючи ґеніяльних авторів. Очивидно найшли ся якісь такі люди, що дали йому такі хибні інформациї. Не знаю, чи дав віру нашому поясненю, що „Правда“ основана і піддержувана складками академіків, а за праці печатані в ній нікому нічого не платить, бо автори пишуть і присилають праці до печати лише з патріотизму. Взагалї слїдно було на Федьковичу відокремленє від сьвіта, лєктуру переважно лїричних німецьких поетів і велику охоту відзначити ся також яко німецький поет-лїрик.

Гості були в його домі майже безнастанно, найбільше прохожі, як ось: стражники фінансові, жандарми і т. и. Ті непрошені гості гостили ся у него цїлими днями, забирали йому весь час, а для нас були вони дуже невигідні, бо не було коли, якубудь справу основнїйше обговорити. Через три днї нашого побуту тревали такі гостини майже без перестанку, а гості того рода не жалували господаря, і тому не було кінця

розношеню страв, наливок найострійших — до пізної ночи, бо господар мав формальну амбіцию в тім, щоби гостий славно нагодувати, а ще лучше напоїти, і при тім повеличати ся, що хоч принимав кождого гостя із знаменитими примівками прозою і віршами, то по нїм не видко було нїколи нї найменшого слїду похміля.

Серед тих гостин не могли ми діждати ся продиху, щоби спокійно розтолкувати Федьковичеви положенє видавництв у Львові, але все таки довели ми до того, що прирік дальше писати до „Правди“. По трох днях на силу майже вибрав ся я від него, хоч мій товариш лишив ся і поїхав з ним у сусїдство до о. Кантеміра“.

Бучинський каже, що Ф-ич прирік йому, помагати „Правдї“, але се ще не зараз стало ся. У вересні 1867 стояла ще справа так, що Ф-ич все ще не мав своїх поезий з Відня в руках — а тут Партицький подав йому уже надїю, що сам їх надрукує[1]), і похвалами навертав поета до себе. Сї похвали писав не хто иньший, а сам Кулїш, коли прочитав „Безталанне кохання“ і „Опришка“, що друкували ся в „Правдї“ в першій половинї 1867. р., заким ще Ф. розсердив ся на Львовян. „Не навтїшаємось ми тут речами Вашого Федьковича. — „Пливе Днїстер, тихий, як той руський народ, широкий, як його думка, глибокий, як його рани і т. д.“ На палїтрі в сього маляря свої — не позичені фарби. Буде у вас, буде красна лїтература!“

„Оповіданнє про Опришка зове Кулїш „невиданою появою в нашій лїтературі“. От так, бачите, судять Ваші твори люде учені і тямущі. Нїчим тоті пусті вибрики львівських паничів“...

Такими словами Партицький зовсїм привернув Федьковича до себе і коли львівські „громадяни“ у той сам час, у вересни, вислали окреме письмо до Ф-ча з 14 підписами, де обіцювали

---

[1]) Мат. 167.

зовсім зреформувати „Правду“ від нового року 1868. та просили о поміч і раду, він їм звернув лист, дописавши дуже прикрі слова: „Ви от на чім стоїте, паничі: Мені дайте раз за всігди покій, тай на сім конец бесіді. — А мої поезиї, що з Відня вам прислали, на сих міст відослати мені до Партицкого що й до слова! — Я лиш не знаю, яким чином могли віденскі динді мої письма до вас слати, коли я їм умисне і виразно казав, їх до Партицкого післати? Відай, як німец каже: Gleich und gleich gesellt sich gerne. Єсли ся хто відважит, пів словечка мого у ваші псевдо-Правді друкувати, то буду го судом доходити! Sapienti sat.“ [1])

Як бачимо, Ф-ич зовсім не квапив ся помагати „Правді“. Поезиї, котрі тоді надійшли з Відня, дістав в руки Партицький і він, щоби ще більше удобрухати Федьковича, похвалив їх та із літературного фонду, який мав у себе, післав йому 50 зр.[2]) Також за його старанєм, а під доглядом Остапа Терлецького із Станїславівської громади, надруковано його поезиї в трох томиках в Коломиї, бо там була руська друкарня. Гроші на се склали також громади, між иньшими і львівська, на котру химерний Фелькович так сердив ся.[3])

Під той час, як друкували ся поезиї Ф-ча, в жовтни 1867., він писав і Остапови Терлецькому: „Правда не варта і цибулї печеної, нї що до верха, нї що до середини, а до таких органів я не пишу. Гадаєте, що цїлий Майор грейцар варт? Овва! Волїли би Авербаха переводити.“[4])

У місяцю грудни 1867., як довідуємо ся з листу Ом. Партицького до Ол. Барвінського,

---

[1]) Мат. 171—172.
[2]) Мат. 172.
[3]) Пор. „Руслан“ 1907, ч. 250.
[4]) Мат. 174.

Федькович все ще сердив ся на „Правду“ і на львівську громаду, та з тої причини не хотів, щоб і його фотографії розпродували.[1])

З початком р. 1868. він ще не був добрий на „Правду“ та на Львовян[2]), — гадав мабуть, що тепер, коли вийшли його поезиї в Коломиї, всї ударять перед ним чолом. Він і допитував ся у Терлецького в марті 1868: „Чи не вийшла ще критика на мої нові поезиї? Я би вас просив ту критику виволати, бо буде наука для мене“.[3]) Однак „Правда“ мовчала і мабуть нїхто і в листї не важив ся йому сказати щиру думку про його поезиї. Та він і сам зміркував небавом, що щось тут склало ся не так, як він сподївав ся; мовчанка про поезиї була також критикою і поет, зневірений, пригадав собі, що є ще на Буковинї крім нього другий поет, Данило Млака (Ізидор Воробкевич) та й перед Великоднем 1868. р.[4]) відозвав ся до нього. Але як?

Усе — каже — на сьвітї не зміняє ся, тілько я змінив ся, вернув у Буковину тесати домовину. А я гадав у своїй хатї ще помолодїти!... Не довелось, не судилось, треба мабуть умирати. Та нїчого менї не жаль, тілько Буковини; я гадав її звеличати, прославити, але бачу, що не потрафлю. Але от хто се потрафить? Ти! Даниле Млако!

Світи, батьку, світи світло,
Бо я вже не вспію![5])

Се була свого рода капітуляция, зовсїм не подібна до недавної грізної постави поета.

В маю 1868. він уже написав і „декрет“ на себе, що на три роки покидає всяку лїтературну роботу. „Бо мене, пане, обібрало наше

---

[1]) Руслан 1908, ч. 250.
[2]) Мат. 175—176.
[3]) Мат. 177.
[4]) Пор. „Руслан“ 1907, ч. 253.
[5]) Поезиї 314—317.

село за війта, а другі дві селї за завідцю; отже нема коли і їсти сїсти, не то що. — І лист оден відписати не маю коли, не ще вірші віршувати! Спасибіг львівскі громадї да віденським паничикам! бо менї не треба було сільської служби приймати ся, коби мене були так дуже не уразили. — Тепер за пізно, за пізно, пане мій годний, а руська муза най собі сї три роки по львівських та віденських паничах витає, а не у гуцулського сина. Бог менї, Бог єї!

Добушя я зачав і серед третого акту, на космацкім празднику, покинув. Най собі три роки храмує здоров. — Моя фрашка[1]) переведена та нї коли відписувати, так як і перевід Слова о полку Ігоря. Як би не то, то рад бим ся сими речами вам прислужити, так як бим рад, до вашего дїла з вами у сембрію стати! За пізно.

А на мене не забувайте, хоть я на три роки з великого і поважного збору галицких писателїв мажу ся, — три роки не вік, а за все воля того, що світ єго".[2])

Так писав Ф-ич до Партицького. Сей жаль до Галичан чути ще в кількох дальших листах,[3]) з під пера вирвало ся раз Федьковичеви слово зовсїм непарляментарне, Партицький образив ся, поет його перепросив — але відносини між ним, а Галичанами рвали ся і нарештї зовсїм урвали ся на три роки.

Цїкаво тут подати перепрошенє Ф-ча, бо він ним сам себе характеризував: „Що я вам (Партицькому) великої подяки винен, то я добре знаю, і буду вам в серци моїм во вік вдячний. А що я словами дорікаю, то треба менї прощати, бо я вам уже у перед писав, що я загонистий і за одну хвильку тілько понаписую і понаговорюю, що і через увесь вік не відповім; тому прощайте. Ми Гуцули всї такі".[4])

---

[1]) Так вам треба.
[2]) Мат. 178—179. [3]) Мат. 182—183. [4]) Мат. 185.

Але сего перепрошеня не на довго стало, бо в падолисті 1868. р. Ф. зірвав переписку з Партицьким, — ображений тим, що той не хотів чи не міг ширити його фотографії.[1]) „Я не знав, — каже Ф. — що і Сироти та Перебендї ще є на світї. — Коли они лиш люде, то прошу їх собі тримати, а я раз за всїгди вам кажу: бувайте здорови!“[2])

І як попрощав ся так прикро з Партицьким, так уже справди більше як три роки не відзивав ся до нього, поки оба зійшли ся у Львові.

Із сего остатного листу Ф-ча до Партицького видко, що всї ті його поезиї, які друкували ся в Правдї в роках 1869—1870,[3]) крім До Данила Млаки і Здоров субору „Просьвіти“, мав уже Партицький в руках найпізнїйше в початку р. 1868., а готові були вони очивидно ще скорше. Партицький мав видати ще один томик поезий Ф-ча, але по такім почеснім від него, втратив до сего охоту і віддав їх редакциї „Правди“, а редакция і друкувала їх помаленьки через два роки. А були тут гарні поезиї, гарнїйші, як у коломийськім виданю. н. пр. З Окрушків — і тілько дивувати ся треба Партицькому, як видавцеви, що він вибрав саме слабші річи до збірки.

До сих „угризків“ Ф-ча причинила ся й істория його з букварем, та про се ще буде мова далї, а тут до неприємностий, зазнаних Федьковичем з причини Львовян, треба ще додати, що в лютім 1868. він зложив свій мандат, як селянський повновласник довгопільського окола, розчарований не зовсїм вдатним закінченєм сервітутового процесу.[4]) До того долучила ся ще нова пригода. За селянськими справами Ф-ич ходив не-

---

[1]) Мат. 179.
[2]) Мат. 187.
[3]) Пор. Поезиї від стор. 309—358.
[4]) Пор. тут ст. 346.

раз і до Чернівців до призедента краю і той мав дорікати йому гуцульським строєм.[1]) Мабуть у звязи з тим є слова поета ще з весни 1867. р.: „Німчики мене, братчику, доїдают, кажут зрікати ся свого народу, свого краю, свої музи, або подякувати їм за пенсію. Я на послїдне пристав; тепер же відки жити?“ [2]) — „Німчикам“ ішло, здаєть ся, о те, що не годить ся офіцирови „понижувати“ себе і вбирати ся по хлопськи; але тут натрафили вони на впертого чоловіка, котрий не гадав піддати ся і не піддав ся. Він вичекав ще якийсь час, а там і зрік ся офіцирського стану, зложив шаржу (5. падолиста 1868. р.) нїби то з родинних причин (?!) та щоб шукати собі цівільного занятя,[3]) а справди щоб мати раз спокій. Пенсию йому лишили, але офіциром він перестав бути; сам не хотів.

Так позривав Федькович зносини з людьми на всї боки.

---

6. *Педаґоґічна дїяльність Федьковича.*[4])

Крім громадянської і лїтературної роботи займав ся ще Федькович в 60-их роках і укладанєм книжок для народних шкіл. Відомо нам уже, що він сам учив дїтий у знайомих — і добре вчив; про се сьвідчать його вихованки, звичайно учениці. Так з одного боку сей його нахил до научаня дїтвори, а з другого боку розумінє потреб народу, навели його на думку, подбати о відповідні книжки для народних шкіл — і він

---

[1]) Мат. 81–82.

[2]) Мат. 159. Оповідають, що Ф-ич і перед військовою старшиною являв ся в гуцульській одежі, що йому брали за зле.

[3]) Мат. 353–354.

[4]) Сей уступ зложений на основі урядових актів, з котрих важнїйша частина подана в Матеріялах до житєписи поета.

зладив передовсім буквар, ще мабуть 1866. р. (так виходить з листів[1]). Сей буквар разом з проґрамою, як би найліпше можна уладити народні школи, він післав коло нового року 1867. православній консисториї в Чернівцях,[2]) котра — як відомо — опікувала ся народними школами на Буковині, хоч і не всіма, бо ще значну частину шкіл — цілий черновецький повіт — доглядала до 1869. р. латинська консистория у Львові.

У православній консисториї засідали вже тоді люди, як Коморошан, що не годили ся на народну мову — і вони не приймили Федьковичевого букваря. Спершу говорили йому чи писали, що не мають такого референта, щоби міг оцінити буквар,[3]) але до липня 1867. уже референт найшов ся і відкинув буквар. Які знавці мови оцінювали Федьковичеву працю, се видко найліпше з письма, яке дістав поет із консисториї.

N. 3159.

Благородномꙋ Господи́нꙋ N. Федковичъ Порꙋтчикъ къ Ростокахъ. Пре́дложеный Консїсторїи ѿ Господина Порꙋтчика „Бꙋкварь длѧ ґосподарскихъ дѣточокъ на Бꙋковинѣ“ возращаетсѧ Господинꙋ Издателю (?!) съ тимъ Примѣчанїемъ вспѧть, ꙗ́ко таковый по резꙋлтатѣ Цензꙋри ѝзъ Глѧдꙋ дїдактичного ѝ Методичного во Оучилищахъ народныхъ на Бꙋковинѣ неможетъ ѡ́потребленъ бꙋїти.

Ѡ Консїсторїи Бꙋковинской въ Черновцахъ дня 24 Юнїѧ / 6 Юлїѧ 1867.

Въ небытности ихъ Високо Превосходителства Преосвѧщеннаго Єпископа.

Ѧрхїмандритъ Єпархїи
Bendella[4]).

---

[1]) Мат. 183.
[2]) Тамже.
[3]) Мат. 152.
[4]) Спомини, ст 13. — Ю. Кантемір казав, що причиною відкиненя букваря був аристократизм крилошан.

По такій відповіди не було вже чого далї з консисториєю заходити ся. Федькович мав надію, що його буквар приймуть у Галичинї, і передав його К. Горбалеви.[1]) Потім була ся праця його у М. Бучинського,[2]) у Ом. Партицького, у Василя Ільницького[3]) і нарештї опинила ся у шкільній комісиї при львівськім намісництві у цьвітни 1868 р.[4]) Цїлий рік ждав Федькович на те, чи приймуть його буквар у Львові, і тїшив ся, що „сьміх би був не аби-який“, як би там узнали добрим його буквар, котрий у Чернівцях відкинули. Але у Львові не квапили ся повідомити Федьковича, чи приймають його роботу, чи нї, а тимчасом надумала ся вже і черновецька православна консистория та в серпни 1868. завізвала Федьковича офіцияльно, щоби він писав шкільні книжки.[5]) Федьковичеви дуже залежало на тім, щоби дістати зараз буквар зі Львова, мабуть через те, що був переписаний на чисто, писав за ним до Партицького і до редакциї „Правди“, просив і сердив ся чому йому не звертають[6]) — тимчасом буквар лежав у шкільній комісиї і добути його звідтам (у вакациї!) не було легко. Се був час, коли Федькович щораз більше не довіряв Галичанам; тодї й се зволїканє з присилкою букваря виводило його зовсїм з рівноваги. Нарештї зі Львова подали йому надію, що його буквар приймуть — і він ждав далї.

Вони казали: Буквар написав якийсь Федькович, що заледво був офіциром. Коли би то був написав який консисторський совітник, то зараз були би апробували. (Л. Н. Вістник 1905, т. 31. ст. 227). — Ю. Ганїцкий оповідав, що референтом букваря був о. Василь Продан і він відкинув книжку з причини фонетичної правописи. Він казав: „Я мав би на старі роки вчити ся письма від Федьковича?!“ (Л. Н. Вістник 1905, т. 32, ст. 184).

[1]) Мат. 152, 158, 160.
[2]) Мат. 178.
[3]) Мат. 177, 178, 182.
[4]) Руслан 1908, ч. 257.
[5]) Мат. 183—184.
[6]) Мат 184—186.

„У перше мені блиснула надія, наші школи на народнім язиці основати“ — так писав він у серпни 1868[1]) і ми можемо зрозуміти його нетерпеливість та заінтересованє сею справою. Думка була справди розумна і, як на тодїшні часи на Буковині і в Галичині, незвичайно сьміла. А про свої дальші пляни роботи для народної школи писав Федькович у падолисті 1868. О. Партицькому: „Моя гадка була така: написати у перед Букварь, вітак рахубу, вітак ґеоґрафію, вітак сторію, вітак економію, вітак правництво, при тім сторію біблїйну, науку релїґійну, молитвеник, житія Святих і т. д. — Єсли, як кажете, мій Буквар приймется, то зараз напишу і ґеоґрафію і т. д. — І ще раз вас молю: Старайте ся, аби мій Букварь приймен був, то на віки вічні буду вам дякувати![2])

Таке загадував Федькович, але йому не довело ся се виконати, бо і в Галичині і на Буковині шкільні власти ще далеко не годили ся з народною мовою у шкільних книжках та з реформою правописи, яку дораджував Федькович за прикладом Кулїша. У черновецькій консисториї засїдали тодї ще більші ігноранти у справі народного шкільництва, як у Львові, і надії на те, щоби Федькович вийшов на верх зі своїми думками, не було майже ніякої. Він знав се, бо вже раз відкинули йому буквар, не подавши навіть докладнїйших причин; він зрештою і від людий чув, хто у консисториї сидить та оцїнює такі працї, як його.

На основі листів і урядових актів можна докладно списати історию сего стараня консисториї про шкільні книжки. Саме тодї, як консистория вдавала ся до Федьковича за букварем (в серпни 1868.), вона завдала сю роботу і Григорієви Воробкевичеви і свойому стипендистови

---

[1]) Мат. 184.
[2]) Мат. 186.

Львови Кириловичеви. Гр. Воробкевич не хотів сам займати ся тим і просив Львовян, щоб йому постарали ся про материял, тілько радив писати все „строгою етімольоґією“ на лад Б. Дїдицького, бо инакше православна консистория не прийме роботи.[1]) Із Львовян нїхто не квапив ся, брати ся до сего дїла, так що нарештї сам Гр. Воробкевич почав — як він каже, складати плягіят-читанку.[2]) Про неї писав він у лютім 1869: „Читанка моя спочиває на столї до половини нїби-то готова, але страшне зла, бо я не маю охоти для хлопцїв голову собі бити; до того треба псіхолоґії і педаґоґії, а в мене того дасть Біг. На щастє і консистор мовчить — відай забув.[3])

Однак консистория справди не забула на те, тілько втратила надїю на Гр. Воробкевича і умовила ся із Львом Кириловичем, аби він переробив старий буквар і читанки. „Зревідований“ буквар (перероблений мабуть з якогось иньшого) предложив Л. Кирилович уже в сїчни 1869. Консисторський референт М. Коморошан порадив правительству поробити в нїм деякі поправки, з котрих можемо пізнати і його педаґоґічні відомости:

1. Всюди писати є, а не ѥ;
2. ѻ викинути і писати волъ а не вôлъ;
3. ꙗ уживати лише на початку слів, а в серединї слів ѧ;
4. другий відмінок від слів: темная, свѣтлая, добрая — писати темной, а не темнои;
5. писати лишъ, а не лише або ино, бо се по галицьки.

„Взагалї — каже Коморошан — треба би порадити коректорови Л. Кириловичеви, щоби держав ся більше церковного письма і церковної мови — у його буквари видко сю недостачу

---

[1]) Руслан 1907, чч. 280, 281.
[2]) Тамже, 287.
[3]) Руслан 1908, ч. 177.

на ріжних місцях — бо консистория поробила вже стараня, щоби для буковинських народних шкіл видано славянські книжки в сім напрямі“...

Таке справозданє разом з букварем Л. Кириловича вислано правительству при кінци цьвітня 1869. Про те, щоб і Федькович подав у сей час консисториї на розгляд свій буквар, ми не маємо ніяких відомостий — і на основі урядових актів думаємо, що він розгадав ся, до консисториї 1868. р. не подавав уже своєї праці і ждав, що з нею стане ся у Львові. Тілько без потреби поперечив ся з Партицьким за буквар.

З початком 1869. р. у Львові настала така зміна, що редакцию „Правди“ обняв Наталь Вахнянин; йому вдало ся привернути поета знову до „Правди“, хоч не на довго. Про се мусимо на сім місци згадати, бо з сим вяже ся по части і справа педаґоґічної діяльности Федьковича. Наталь Вахнянин писав П. Кулїшеви 20 ст. ст. січня 1869: „Федькович надіслав також вірш на роковини Тараса — но дуже крівавий — годї його друкувати, хибай уступами. — Дивний сей Федькович — я писав до його і просив його, щоб взяв участь при Правдї. Він відказав ся, бо був дуже розлючений на громадянів львівських. Просив я в його і вірш на роковини Тараса; і від сего відказав ся — однак тепер надіслав аж два. Тепер відгукнусь я до його на-ново, бо шкода сего чоловіка, а мав він і причину гнїватись на лїнивих наших громадянів.“[1])

Вахнянин „відгукнув ся“ справди до Федьковича і видобув від него для „Правди“ Довбуша, якого й почав друкувати у цьвітни 1869. Тимчасом склало ся, що само правительство вдало ся до Федьковича за шкільними книжками і хотїло його взяти навіть до Відня до книжкової комісиї. Стало ся се очивидно без порозуміня

---

[1]) Анатоль Вахнянин: Листи до П. Кулїша. У Львові 1908. стор. 62—63.

з консисториєю, котра вже мала в руках буквар Кириловича. „Буде тому чи не три місяці (отже се було в марті 1869) — писав Федькович до редакциї „Правди“ — як приїхав до нас на сесію наш староста і показує мені письмо, що прийшло з Відня через руки краєвої президії, аби мене запитав ся, чи я би пристав піти до книжкової комісиї до Відня і там книжки діля шкіл руских народних писати. Я відразу пристав і дав навіть на се на письмі від себе реверс, що слова свого не оскочу. — 16-ого мая дістаю я таке письмо від старости, а то офіцияльне (подаємо у перекладї з нїмецького):

„Ч. 1373. До п. І. Федьковича, двірника в Сторонци-Путилові“.

„На основі розпорядженя в. ц. к. мінїстерства віроісповідань і просьвіти з 29. цьвітня с. р. (1869) до ч. 2870 і приказу в. ц. к. краєвої управи з 8. мая с. р. до ч. 4758 взиваю Вашу Благородність, щоби переробили першу читанку (для шкіл народних) з увзглядненєм буковинського руського діялєкту і обставин житя тутешнїх руських жителїв. Лишає ся Вам до волї, або теперішнї тексти і предмет науковий переробити, або вложити нові уступи до читаня як прозою так і віршами. В тій цїли передаю Вам у прилозї один білими картками переплетений примірник. Згадане в. мінїстерство готове винагородити Вас відповідно, наколи Ваша праця (еляборат) буде одобрена і принята для накладу книжок шкільних.

Ц. к. староста повітовий в Вижници, 13. мая, 1869.

Губріх.

На се письмо відповів Федькович староству так:

„Дуже почесний для мене зазив з 13. мая 1869, ч. 1373, щоб я руську читанку переклав, або переробив, наповнив найсердечнїйшою і найщирійшою вдячностию для високого правительства і особи Є. Е. пана мінїстра просьвіти — не лише мене, але й цїлу руську народну партию, котрій

я сей високий зазив подав до відомости, як радісну новину. Однак остатний уступ згаданого високого зазиву я мушу розуміти так, що мою працю приймуть тілько під умовою, себ то коли наклад шкільних книжок на ню згодить ся. Тимчасом я пересьвідчений тілько о прихильности високого міністерства просьвіти, а не о зичливости і здатности цензора моїх праць. Тому, щоб не тратити марно часу і праці, гадаю, що найліпше роблю, подаючи тут два уступи на пробу, а то: один оріґінальний уступ, а другий переклад 80-го уступу з читанки, мені присланої.

Колиб я і руська народна партия мали се щастє, що сї мої прібки признали би добрими, то я зараз, не відкладаючи, приняв би ся виконати високий зазив. Коли-ж би високе міністерство просьвіти зволило бути таким прихильним до мене і мені поручило написанє всїх руських книжок для народних шкіл, почавши від букваря, то я нї трохи не сумнїваю ся, що не буде мати причини жалувати того, що повірило менї сю роботу.

Сторонець. 5. червня 1869.

Федькович.

Се є оріґінальний текст відповіди Федьковича правительству. Але є ще й другий текст сеї відповіди, який він вислав редакциї „Правди“ — і ми мусимо його також пізнати, задля думок, висказаних у нїм.

„На се (на письмо старости) я — пише Федькович — ч. староству так відтяв“ (Відповідь нїмецьку подаю в вірнім перекладї):

Хвальне ц. к. Староство!

Поважаний зазив з 13. мая 1869 р. мушу відклонити. Згадану читанку переробити я не підіймаю ся, а то з огляду на послїдний уступ зазиву, з котрого я висновую, що в. міністерство сумнїває ся о моїй спосібности до укладаня руських

учебників і длятого мій еляборат перед принятєм до накладу шкільного хоче ще піддати під рецензию. Однакож я знаю, що моїм рецензентом не буде сам п. міністер, а лише якась креатура зпосеред скритих москвофілів, яких богато є при міністерстві, — доказом того редакция у Відни

Осип Федькович. Портрет з часу коло 1870. р.

видаваного ніби-руського дневника законів державних, — або якийсь член львівської або черновецької консисториї, о котрого добрій воли для московської справи я ні трохи не сумніваюся, — або який професор руського язика і літе-

ратури, котрий, хоч би в найлучшім разї — а те не мислимо — не одушевляв ся панрусизмом, то о язиці народнім, легко сказавши, не має і найменьшого понятя. Тому то я певний, що мої руські еляборати, хоч би були найлучші, не будуть одобрені. Тим бо панам не лежить на души добро справи, а просто їх полїтична цїль. На доказ того: неумотивоване відкиненє мого руського букваря черновецькою консисториєю, хоч сей буквар, як сьвідчить приложене письмо (письма сего нема), найшов собі прихильну оцїнку у львівської шкільної ради краєвої. А відтак? Буквар сей узнано добрим (gediegen), а прецїнь його не приняла львівська шкільна рада до накладу шкільного, бо, здає ся, ся книжка не підходила добре під московський лад. І маю я тепер знов пошити ся в дурнї? (soll ich mich zum Kasperl hergeben?) Маю знову взяти ся за нелегку роботу в тій цїли, щоби панове москвофіли, що свою справу уміють хитро вести, її відкинули як невідповідну, а відтак з великим жалем в. мінїстерству розтолкували, що нема нїкого, котрий би взагалї руські учебники знав укладати і що проте нема другого виходу, як погані, на половину московські лїпянки (Machwerke), що називають ся учебниками шкільними, і на дальше полишити в школах? Як в. мінїстерству дійсно а не лише pro forma залежить на двигненю руського народу через заведенє добрих шкіл, то най зволить воно, не лишень поручити менї уклад всїх руських учебників для народних шкіл, почавши від букваря, але і увільнити мене хоч би від тїни якої небудь гегемонії зі сторони москвофілів".[1])

Як бачимо, сей текст відповіди написаний значно острійше, як перший, і він для нас тим цікавий, що з него довідуємо ся, як Федькович знав добре відносини і як рішучо ставив справу народної мови у школах.

---

[1]) Мат. 496—503.

„Так я утяв нашим Німчикам, — писав далї Федькович до редакциї „Правди“ (справди-ж, як знаємо, він далеко не так остро „утяв“)—а честну редакцію прошу, зужиткованєм сего мого письма хосенну прессію учинити, аби наші Москалики уже раз з коня впали, а ми у стримінь собі сїли.

А! — ще одно: Я буквар свій зі Львова дістав;[1]) але п. Партицкий важив ся чималі поправки в нему поробити. Як він се смів? прошу єго запитати. — Коли п. Партицкий хоче мене корегувати, то нехай у перед лїпше учит ся по руски, да не з книжок, а з народу. То біда, що кождий дурень хоче великого нашего Кулїша учити!“

Відповідь Федьковича правительству разом з двома його уступами з читанки пішла урядовою дорогою до мінїстерства просьвіти. Тимчасом 14. мая 1869. р. вийшов новий шкільний закон, котрий заводив у народнім шкільництві великі зміни, які з часом принесли народам великий хосен. Між иньшим відібрано школи з під дозору і опіки духовеньства і передано під дозір окремих шкільних властий, місцевих, повітових і краєвих шкільних рад, зложених з ріжних людий. На Буковинї зійшла ся краєва рада шкільна перший раз 10. липня 1869 — отже справа виданя нових книжок для народних шкіл на Буковинї припала саме на час, коли краєва рада шкільна відбирала від православної консисториї шкільні дїла. Так разом з иньшими дїлами переняла шкільна рада і справу букваря та читанок, уже майже полагоджену консисториєю.

---

[1]) Се вже було тодї, як відкинула його галицька шкільна комісия. Про се читаємо у Правдї 1869, ч. 17. з 8. мая: „Комісия для уложення руських книжок до сих пор заявляла ся більше негативно, як позитивно. Головне дїло комісиї проявило ся в тім, що вона, зараз на перших засїданях, відкинула дві працї важнїщі: Буквар Ю. Федьковича і Руську граматику О. Партицького. З яких причин се стало ся, нїхто до нинї не знає“...

Федькович хотів випередити власти виданєм свого власного букваря і вже в маю 1869. почав умовляти ся з М. Бучинським, щоб надрукував його у Відни. Бучинський, котрий учив ся тоді у Відни й історию Федьковичевого букваря знав очивидно від львівських громадян, мав охоту видати його коштом віденських „громадян“. Під конець червня Бучинський мав Федьковичів буквар в руках, а редактор „Правди“ (в ч. 22. з 15. червня) надрукував уже тимчасом допись з Буковини, написану цілком певно в редакциї на основі відомих нам письм Федьковича, і таким способом зробив „хосенну прессію“, як собі того поет бажав. „Правда“ радила при кінци „дописи“ міністерству просьвіти, „щоб воно поручило Ю. Федьковичу ціле діло укладаня книжок шкільних, а сей нехай би собі прибрав до помочи, кого знає“.

Ходило тепер о виданє букваря. Переглянувши його, Бучинський — як сам оповідає[1] — зажадав від Федьковича дозволу справити деякі незрозумілі у Галичині провінциялїзми і заступити їх словами, уживаними і в Буковині і в Галичині, та викинути деякі польонїзми, як „кленчити“. Буквар, призначений первісно для Буковини, міг по таких поправках служити також і Галичині. Однак Федькович не годив ся на поправки — і тут ми пізнаємо потроха і його вузкоглядність у справах мови. Він писав: 1. „Мягчити слова не позволяю, бо то є польонїзми (sic!). Конец має бути конец а не конець. Абуза (abusa) українскі до нас не мают прилипати. 2. „Нашего“ має бути таки „нашего“, а не „нашого“. Чули ви, аби руснак, хотя би і з галитчини, казав „нашого“? Що Партицкий чи Осадца каже, то не є ще євангеліє. Истенна истеннов, а відзїмісє — відзїмісє (sic!). 3. Є не можна перемінити на і. (Ф. мав на думці ѣ, якого

[1]) Спомини, ст. 15 і 99., де подані листи Ф-ча у справі букваря і співанника.

тоді уживав). Се калїцтво би було. Ви не читали, як українцї тепер пишут? „Єсти“ пишут „йісти“! — се не смішна річ? (sic!). Без є не можна обійтись“.

Федькович згодив ся лише на те, щоби писати „господар“ замісць „господар“, і на викинене знака ъ — та сказав: „Більше концесій не можу вам зробити. Сли ласка так — добре, сли нї — пришлїт менї букварь, — видите, шо і я умію нїмцем бути“.

Таке написав він ще 10. липня і дав доказ не лише фільольоґови Партицькому, але й правникови Бучинському, що не був без химер навіть на поли граматики і часом не сягав далеко поза свою Гуцульщину та Покутє. Тому Бучинський звернув Федьковичеви його буквар і надрукував тілько співанник уже в осени 1869. р. Тодї годив ся Федькович уже й на поправки у буквари, щоб тілько його надрукувати,[1] але на се вже не найшло ся гроший.

Не пощастило ся Федьковичеви з букварем, а тимчасом Л. Кириловичеви ішло се дїло, як з платка. При кінци липня 1869. прийшло з мінїстерства просьвіти таке письмо буковинської краєвої ради шкільної:

„Кандидат на учителя Лев Кирилович приняв ся зревідувати істнуючі руські шкільні книжки, особливо буквар, першу і другу читанку, і зблизити мову в них до діялєкту, уживаного на Буковинї. На буквар Кириловича дала гр. сх. консистория свою оцїнку, у котрій провідна гадка така, що треба старати ся, задержати по змозї церковно-славянські форми.

З другого боку двірник із Сторонця, Осип Федькович, заявив, що готов також зревідувати тексти. Як із поданих ним уступів видко, він обстає за народним діялєктом не лише що до форм і добору слів, але і що до правописи.

---

[1]) Мат. 191—192.

Посилаю проєкти Кириловича і Федьковича і оцїнку консисториї і взиваю краєву раду шкільну, сказати свою думку про них та виразно написати, яких форм мови і якої правописи треба ужити в руських книжках для буковинських народних шкіл, тих, що їх мав би видати наклад шкільних книжок.

Вистане, коли краєва рада шкільна загально скаже, що годить ся

1. або з думками Кириловича, або
2. з думками Федьковича, або
3. з проєктом гр. сх. консисториї,

і не буде вдавати ся у граматичні подробиці, тим більше, що сими троякими думками висказані майже зовсїм сї три напрями на ниві руської лїтератури, які доси виявили ся.

Відень, 15. липня 1869.

За мінїстра віроісповіданя і просьвіти

Глязер.

У вересни 1869. зійшла ся краєва рада шкільна і рішила справу книжок так, що признала спосіб Кириловича найвідповіднїйшим, тілько він мав ще дещо змінити та поправити, а деякі давнїйші поправки відкинути. Мінїстерство на се згодило ся, Кирилович поправив ще книжки після порад учителя ґімназиї Івана Глїбовицького (москвофіла), до кількох днїв (!) був готовий буквар, десять днїв пізнїйше перша читанка, у шість днїв потім друга читанка — і 31. жовтня 1869. були вже буковинські народні школи на чверть столїтя забезпечені книжками, що хоч не були писані церковною мовою, як бажала собі консистория, але й не народною, як се зробив Федькович. У книжках було „язичіє“, нїби зближене до буковинського діялєкту, і трудна нїби-етимольоґічна правопись — і се разом довгі лїта спиняло розумний розвиток нашого народного шкільництва на Буковинї.

Одно осягнув Федькович своїми заходами

коло народного шкільництва, а іменно те, що вже на першім засїданю краєвої ради шкільної 10. липня 1869 постановлено порадити мінїстерству, щоб іменувало Федьковича окружним шкільним інспектором на Вижницький повіт. Федькович був уже потроха відомий і краєвому правительству і мінїстерству, як автор букваря, зрештою й як двірник, — і тому звернули на нього увагу, хоч він не був учителем. У справозданю до мінїстерства сказано: „Іван (!) Федькович де Гординський, призначений на першім місци для Вижницького шкільного повіта, — се інтелїґентний і дбалий (strebsam) чоловік, що у громадах вижницького повіта має велику повагу і буде старати ся також про народне шкільництво. Що він ним займав ся, на те дав він доказ тим, що заявив свою готовість перекласти шкільні книжки на мову тут уживану, як се вже відомо В. Ексцеленциї з иньшої нагоди.[1])

Розпорядком з дня 31. серпня 1869. іменовано Федьковича шкільним інспектором на Вижницький повіт, у котрім тодї було всего сїм народних шкіл, а то: в Путилові, Дихтинци, Розтоках, Іспасї, Бергометї, Лукавци і Мігові. Підчас його інспекторства отворено школу у Вижницї, а по новім подїлї шкільних повітів прибули до Вижницького ще народна школа в Руськім Банилові, дві у Вашківцях, і по одній у Карапчеві, у Замістю і Вилавчу.

Приписаний службовий обіт зложив Федькович 22. вересня і з тим днем розпочав свою інспекторську дїяльність.[2]) На дієти призначили йому павшальну річну суму 200 зр., а підводи мали йому давати громади. Тілько 9. лютого 1870. згодили ся давати йому подорожне річно 70 зр., а 28. серпня 1871 підвисшили йому подорожне на

---

[1]) О. Федькович шкільним інспектором. Статя Ом. Поповича, Buk. Schule, 1904, ст. 76.

[2]) Buk. Schule 1904, 76, 77. — Мат. 504.

120 зр., отже разом мав 320 зр.[1]) Двірником у Сторонци і „завідцею“ двох иньших сусідних громад лишив ся він і на далї, так що тепер мав уже справди досить роботи і мало часу на лїтературні твори. Тому то за ті нецїлі три роки, як Ф. був інспектором, ми маємо ледви кілька його листів (він мабуть і не переписував ся тодї часто, бо його листів його знакомі не викидали, а переховували) і мало що знаємо певного про його лїтературну роботу за той час. Жив він через ті три роки звичайно у Сторонци, а у Вижницї наймав собі комнату, доїздив туди і там реферував шкільні справи.[2])

З якими думками починав Ф. свою інспекторську діяльність, се ми бачимо з його дописи до Czernowitzer Zeitung, написаної небавом потім, як він обняв свою службу. „Зчудував ся я, — писав він по нїмецьки 24. жовтня 1869 — прочитавши в 1641. числї „Черновецької Ґазети“, що на 16. засїданю сойму (буковинського) сего року пос. Ковач виноватив правительство за се, мов оно через заведенє примусу шкільного викликало в народї апатию до школи. Не шкільний примус, бо такого не було, викликав апатию, але мізерні пляни наукові та ще мізернїйші лїпянки, що велять себе звати шкільними учебниками. Як би мінїстерство просьвіти було подбало о те, щоби шкільні книжки були писані в язицї народнім та відповідали сьвітоглядови, потребам і житєвим обставинам народу, то були би школи доси, хоч під слабими учителями принесли иньші плоди, а про неохоту не було би і бесїди. Коли необразований селянин неохотний школї, то годї чудувати ся. Але що він школи зараз в перших тижнях не полюбить, за се вина лежить на самій школї, се є на безглуздних плянах наукових і на ненародних учебниках. — Один, що богато знав би розказати“.[3])

---

[1]) Buk. Schule 1904, ст. 76.
[2]) Л. Н. Вістник 1905, т. 32. ст. 182.
[3]) Мат. 504.

Се була сьвята правда. Так що з того? Саме тоді, як се писав Федькович, Кирилович був уже готовий зі своїми учебниками, як раз такими, на які Федькович не годив ся. „Круг мого нового чину—писав ще він Бучинському в осени 1869[1])— дуже тісний, і не много дасть ся доброго зробити, найпаче длятого, що правительство не є нам приятне, на що много доводів маю, чи маємо“. Справди, Федькович зі своїми думками про народне шкільництво випередив Буковинців на цілі десятки років, — і духовеньство і буковинські бояри і правительство і самі Русини в великій частині коли не були ворогами народного шкільництва або байдужими до него, то мало розуміли і журили ся тим, якими дорогами воно мало би піти, а буковинські москвофіли робили те, що їх товариші у Галичині, — спиняли розвиток народної мови, де могли, навіть у народній школї. Серед таких обставин круг діланя Федьковича мусів бути справди дуже тісний, хоч се не спиняло його, не покидати своїх думок і не робити уступок.

Оглянемо тепер інспекторську діяльність Федьковича за час від його іменованя аж до резиґнациї, принятої 20. червня 1872.[2])

Із книжок, які поет приготовив для народних шкіл, вдало ся йому завести тілько свій співанник. М. Бучинський надрукував його у Відни своїм коштом[3]). Федькович був дуже радий із сего виданя і в падолисті 1869. подав його до краєвої ради шкільної з просьбою завести його у народних школах. Ізидор Воробкевич, котрий дістав сей співанник до оцінки, написав, що з ві-

---

[1]) Матер. 191.

[2]) Про се писав уже на основі урядових актів Ом. Попович в Bukowiner Schule 1904, ст. 75–84 і др. Д. Лукіянович (за Поповичем) в Ділї 1904, чч. 178 і 179. Про четвертий, найбільший інспекторський звіт Федьковича не згадав нї один нї другий.

[3]) Мат. 191.

сьмох пісень шість мабуть оригінальні, Федьковичеві, а дві народні, що загалом вони легкі і для дітвори добрі. Проф. Іван Глїбовицький подав ще шкільній раді німецький переклад тексту пісень — і 1870. р. в липни дістав Федькович повідомленє, що його співаник приняли до народних шкіл. Потім старав ся Федькович, щоби сей співанник приняли також до середних шкіл, але для таких шкіл він не надавав ся; тут уже І. Воробкевич переміг його своїми співанниками, які саме у той час вийшли з друку.

Хотїв ще Федькович, щоби шкільна рада приняла його календар для дітий, і старав ся о се в осени 1869. р. Писав, що батьки питають ся нераз своїх синів-школярів, коли буде яке сьвято, коли піст або місяць настає і т. и., а діти не знають сего сказати, бо не вчили ся. А коли б вони се знали вичитати з календаря, селяни були би вдоволені зі школи. Крім того важнїйші дати з історії, подані у календарику, які мав би учитель розяснити дітям, спонукували би й учителїв і селян до пізнаня історії. Свій календарик написав Федькович тодїшньою фонетичною правописю і оправдував се так: „Що я ужив української правописи, як найльоґічнїйшої зі всїх славянських, а не етимольоґічної, котра справди такою не є, із сего чей не вийде нїяка перепона, бо українська правопись ширить ся щораз більше, і вже крайна пора, викинути всякі середновічні схолястериї“. Шкільна рада не приняла календарика і сказала Ф-чеви, при кінци 1869. р., що то річ учителя і катехита навчати дітий про місяці, пости і т. и.

По сїй невдачі Федькович мав ще гадку, що поведе ся йому хоч дальші частини співанника завести у школи, — він і зладив другу частину (мабуть 1870. р.) і цїлий ряд віршиків в такім самім роді, як пісні для школярів, — з них може й думав він скласти третїй випуск, — але сего дїла він не довів тодї до кінця, без сумнїву че-

рез те, що вже Воробкевич видав свій „Сборникъ пѣсней“ для дітий і сей „Сборникъ“ заведено 1870. р. по школах.

Так він уже й не видав ніякої книжки для школи, тільки се добро, яке нагромадив для своїх читанок і співанників до 1872., друкував потім у виданях „Просьвіти“, а ще більше задержав у себе до часу, як став 1885. р. редактором „Буковини“ та помагав Омелянови Поповичеви видавати „Бібліотеку для молодежи“. Усі ті „Проскури“, байки та повістки для молодежи і народу, набожні пісні (житя сьвятих), колядник, молитвенник (лишив ся й доси в рукописи), мабуть і „Маланка“ (сеж також колядки під новий рік)— усі ті твори, хоч і не написані в один час, але походять з одного жерела: з педаґоґічної діяльности Федьковича. Спершу, коли він се писав, мав на думці потреби народної школи; коли-ж покинув інспекторство і пішов до „Просьвіти“, розширив свій плян так, що мав на думці і селян — і писав для них. В початку з доброї волї й охоти, а потім уже спонуканий своїм урядом інспектора, він думав над потребами школи, над осьвітою народу, і помагав молодежи і селянам, як сам розумів і як серед своїх обставин міг.

Як з книжками для шкіл не вело ся йому — хоч вони вже своєю мовою були красші від ліпянок Кириловича — так не богато із сих порад та реформ, які він, бувши інспектором вигадував для народних шкіл, виконали краєві власти. І ми тілько й сим мусимо вдоволити ся, що Федькович випереджував своїх сучасників на Буковині думками про народне шкільництво на цілі десятки літ. Се видко із його чотирох інспекторських звітів про народні школи і з одного звіту про повітову учительську конференцию, які ми повинні близше пізнати.

Перший інспекцийний звіт є з 30. липня 1870. У нім пише Федькович, що загальне вражінє із шкіл вижницького повіта дуже сумне; учителї

працюють, хто більше, хто менше,—щож з того, коли діти мимо шкільного примусу не ходять до школи, або як ходять, то дуже неправильно. У Дихтинци зовсім перестали ходити до школи, у Розтоках і Вилавчу ось-ось перестануть. Всюди справджує ся вірна стара пословиця:

Wenn der Bauer nicht muß,
So rührt er weder Hand noch Fuß.

Треба присилувати селян, щоби посилали дітий до школи.

Місцевих шкільних рад, що доглядали би школи, або ще зовсім нема, або як є, то не знають закона, або складають ся з неписьменних людий. Треба би передовсім ними заняти ся та повчити їх про їх обовязки.

Інспекторами шкіл в місци (в селї) нема навіть кого вибрати, бо або самі менше знають, як учитель, або не хочуть сего уряду, або не мають часу.

Дітий треба би покищо силувати до науки не від 6. до 14. року житя, тілько від 7.—14., бо нема досить учителїв, а сільські діти у 7-мім роцї житя ще звичайно не досить розвиті для школи.

Від неквалїфікованих учителїв треба би вимагати, щоб до року виказали ся кваліфікациями, бо є між ними й такі, що ніяк не надають ся на учителїв. Усї повинні звернути більшу увагу на науку писаня.

Економічні обставини шкіл досить смутні. Громади платять учителям мало і не в час, так що ті поневолї мусять оглядати ся за иньшими зарібками. Н. пр. учитель в Алєксандердорф дістає 60 зр. річно; — простий парубок до коний не має чого завидувати такому учителевн.

Дві школї у Вашківцях непотрібні. На одну дає рим. кат. релїгійний фонд у Львові 105 зр. річно запомоги; з того учитель не може вижити. Крім того такі школи із сепаратистичними тен-

денциями шкідливі з політичного боку; їх тяжко дозирати.

Про наукові прибори заповідає Федькович осібно внески на учительській конференциї, для котрої подає такий порядок нарад:

1. Чи учебники, приписані для руських шкіл, відповідні, чи потрібно би може иньших, яких і чому?
2. Чи повинен народний учитель впливати на релїгійні почуваня народу і шкільної молодежи — і о скілько?
3. Чи треба народну школу уважати приготованєм до середнїх шкіл, чи лише до господарства?
4. Чи сьміє і може учитель дбати про поведенє шкільної молодежи поза школою, як він се має робити і що йому вільно?
5. Чи треба і як треба учити молодїж, уживати календаря та чи потрібний і окремий календар для шкільної молодежи?

Заким відбула ся та конференция, для котрої сї питаня поставлено, Федькович їздив від 30. січня до 17. лютого 1871. в друге на інспекцию шкіл і написав про се такий звіт (подаємо його у скороченю): Загально взявши, не можна бути вдоволеним із шкіл. Дітий ходить уже троха більше на науку, однак в порівнаню до числа населеня зовсїм мало. Причини того ріжні. Місцеві шкільні ради зовсїм не дбають анї про бідну дітвору, анї про шкільні прибори — і взагалї маловажать собі прикази повітової ради шкільної. Не виказують дітий, що не ходять до школи, не пильнують учителїв і ті їздять собі без дозволу, куди хочуть. Провідники місцевих рад шкільних, звичайно сьвященики, не вчать релїгії і занедбують школу мабуть по приказу з гори.

Місцевими інспекторами шкіл по селах є 6 сьвящеників, 3 громадських писарів, 1 даскал, 1 господар, а 2 місця ще не обсаджені. Отже вина за занедбуванє школи паде найбільше на сьвя-

щеників. Один з них відкинув три рази іменованє його інспектором, чим „найкрасше здемаскував себе і своїх товаришів“. Про иньших місцевих інспекторів нема що й говорити; вони не доросли до свого уряду. Тому Федькович радить, вибирати місцевих інспекторів зпоза місцевої шкільної ради, або ще ліпше: „здати учителїв на їх власну чесність і амбіцию“.

Приниманє дітий до школи і виписуванє їх із школи ще зовсім неупорядковане; тілько самі учителї старають ся якось зарадити тому. Що притім буває богато самоволї, сего можна сподівати ся по селянах, котрі не тілько не справили би одежини, але й шкіру зняли би з дитини, щоб лише не ходила вона до школи та щоби „Нїмцї єї не мучили“.

З учителїв тілько двох є відповідно приготовлених до навчаня; иньші повинні ще сами вчити ся і для них дуже придались би окремі курси для науки. Крім того треба подбати о красшу плату для всїх учителїв, бо з нужди є вони й дяками і писарями і факторами, з нужди не сидять на місци, тілько їздять, щоб заробити дещо. А коли котрий уже доробив ся і має з чого жити, то дає собі волю, мов би хотїв надолужити собі ті часи, коли був писарем, дозорцею робітників, візником, фактором і Бог знає чим у свого наставника місцевої ради шкільної (Федькович мав тут на думцї сьвящеників). Иньший знову не жиє в згодї із сьвящеником і дає йому все відчувати, що тепер незалежний від него.

З поступу дітий у науцї загалом мало можна бути вдоволеним. З причини острої зими богато дітий не ходило до школи, шкільних приборів нема, діти не мають книжок, шкільні будинки часто невідповідні, місцеві ради шкільні не дбають і про се.

Щоби сї тяжкі відносини поправити, ставить Федькович 12 ріжних внесків, де радить наглядати дуже пильно діяльність місцевих шкільних рад

при записуваню і увільнюваню дітий; старати ся о наукові прибори; вести надзір над учителями і шкільними будинками; донести краєвій раді шкільній, що сьвященики не вчать релїгії; назначити нових місцевих інспекторів шкільних; завізвати учителїв до совісного виконуваня обовязків під загрозою вкорочуваня плати; просити краєву раду о підвисшенє учительської плати; наказати учителям, щоби точно провадили шкільну канцелярию, і видати їм потрібні до того формулярі; скликувати два рази в рік повітові учительські конференциї; подбати о шкільні будинки; заборонити уживанє неапробованих шкільних книжок; дати одному учителеви нагану за побитє дітий.

В півтора місяця по сїй інспекциї, в днях 28—30. марта 1871. відбула ся у Вижниці заповіджена перша повітова учительська конференция. Приготовленя до неї забрали Федьковичеви немало часу, бо все, над чим радила конференция, перейшло перше через його руки, а над такою справою, як плян навчаня, треба було добре попрацювати. В конференциї взяло участь 12 учителїв.

Вони ухвалили передовсїм, щоби шкільних дітий ділити на 8 відділів, себ то після шкільних років, котрих було тоді й на Буковинї ще 8.

Другою справою було принятє пляну навчаня для одноклясових шкіл. Плян сей уложив сам Федькович і з него ми бачимо докладне знанє новочасних дидактичних засад у поета і його практичні погляди. Він ставив до учителїв досить великі вимоги, більші на всякий випадок, як тепер ставлять, хоч і зазначував, що се найвисші вимоги, до яких учитель, коли він чесний чоловік, повинен стреміти, а хто би не мав кваліфікациї до якого з предметів, повинен просити о увільненє від обовязку навчати його. Для всїх предметів Федькович приписував синтетичну (індуктивну) методу, крім писаня, якого радив учити

після аналїтично-синтетичної методи писаня і читаня.

Плян навчаня, розложений на 8 років, складає ся з таких предметів (подаємо тілько зміст):

1. Наглядна наука, щоби навчити дїтий дивити ся, думати і говорити. Прибори до сеї науки.
2. Писанє від перших початків аж до складаня важнїйших письменних виробів (листів, вільних задач, писем з орудками і т. д.)
3. Писанє по нїмецьки.
4. Читанє в рідній мові.
5. Читанє в нїмецькій мові.
6. Граматика рідної мови.
7. Вправи в нїмецькій мові.
8. Деклямациї прозових і поетичних уступів.
9. Письменні вправи.
10. Рахованє.
11. Ґеометрия.
12. Рисованє.
13. Ґеоґрафія.
14. Історня. Пляном приписана історня Буковини й історня Руси.
15. Фізика.
16. Історня природи.
17. Гігієна.
18. Спів, між иньшим і церковний.
19. Ґімнастика. (В часах Федьковича мало хто звертав увагу на потребу ґімнастики).
20. Державні, краєві і громадські уряди.
21. Як ходити коло звірів і рослин.
22. Знанє церковно-славянської мови: читанє і розумінє молитов, знанє всїх скорочень (титли), толкованє, псалтир, вибрані евангелія, вибрані апостольські посланія, акафисти, мінея. „Сеї мови — каже Федькович — треба вчити вже в народній школї, тому, що вона лїтурґічна, не згадуючи вже про сї клясичність і богатство форм. Але в народній школї треба брати її тілько христоматично“.

Сей плян навчаня почав обовязувати у вижницькім шкільнім повіті від початку шкільного року 1871/2.

Дальше радила конференция над статутами товариства повітової учительської бібліотеки, яку Федькович задумав заложити, щоби учителї далї могли вчити ся. Сї статути звернула краєва рада шкільна повітовій, щоби справила їх після закона о товариствах, та поручила „піддержати по змозї се пожиточне дїло". Але небавом потім само мінїстерство просьвіти наказало закладати повітові учительські бібліотеки, через що й Федьковичів статут не придав ся. Мінїстерство наказувало, що на бібліотеку має кождий учитель зложити що року $_2$% своєї плати; Федькович наставав на се, щоб учителї платили по 5 зр. на бібліотеку, бо даток $^1/_2$% від плати за малий — і справди добре радив. Що до книжок для бібліотеки, Федькович мав уже на повітовій конференциї цїлий показчик потрібних книжок.

Конференция ухвалила дальше, виготовити до нового шкільного року методичні працї, потім виробила розклад годин, ухвалила, як упорядкувати записи дїтий до школи, як придбати прибори до навчаня, радила над тим, що сьвященики по селах вимагають за богато т. зв. релїгійних вправ, і постановила просити о підвисшенє плати учителям.

Вкінци радили учителї над тим, чи добра є т. зв. етимольогічна правопись для народних шкіл. Всї згодили ся з Федьковичем, що ся правопись за трудна для шкіл і що треба всї шкільні книжки справити на фонетичну правопись. Федькович подав зараз цїлий проєкт, як справити книжки, до краєвої ради шкільної, ся рада віддала сей проєкт 27. цьвітня 1871. р. в оригіналї тодїшнього учителеви руської мови при черновецькій гімназиї, Іванови Глїбовицькому (москво-

філови) — і в него сей проєкт пропав на нинїшнїй день.[1]).

При кінци конференциї мав Федькович промову до учителїв, яку варто тут подати для характеристики його самого і учителїв і обставин, в яких находили ся тодї народні школи.

„Мої панове!

Не забувайте, що найважнїйшою задачею нашої теперішньої конференциї було установленє пляну навчаня, і поважно застановіть ся над тим, що сей плян ви мусите виконати, коли хочете виратувати школу від упадку; а я з жалем мушу сказати, що наша школа почала упадати. Справди, панове, се не видумка! Хто-ж винен тому? А хто-ж би, як не ті люди, що їм держава повірила веденє своїх найважнїйших закладів, себ то шкіл, віддала їм їх в руки з таким щирим довірєм, що можна безхарактерним чоловіком назвати такого, хто безсовісно надуживає сего великого довіря держави, хто не має на стілько чести, і замісць займати ся одним із найсьвітлїйших людських обовязків, яким є осьвіта народу, повірена вам, панове, вганяє радше за розривками, або не дбає про нїчо, або боїть ся працї, або мстить ся на кімсь, або підлизує ся комусь. Справди так, панове! Бо хоч між вами є чесні і бездоганні люди, то таки мушу богатьом зробити сей закид — і се мій тяжкий обовязок, якого не сьмію забути, упімнути вас поважно, щоб ви нарештї застановили ся і почали думати про як найточнїйше виконуванє свого обовязку, котрий приносить більшу честь, як усї инші.

Пригадайте-но ви собі, мої панове, з якою тугою вичікували ви відділеня школи від церкви. Ви нарікали на утиски, на самолюбство, на негідні поступки, на брутальність, на нарочне переслїдуванє правдивої осьвіти, на пониженє школи до

[1]) Bibl. Selnica 1904. 81

негідної лизунки, що з одного боку ніби-то дурила сьвіт тим, скілько вона зробила для осьвіти, а з другого боку хитрими, єзуїтськими плянами утримувала нарід в давній дурноті. Правда, панове, що ви так нарікали? Нічого казати, ваші наріканя були оправдані — і ваша радість, з якою ви повитали нову еру шкільництва, була дуже зрозуміла. Держава зняла з вас кайдани і ті часи, коли вас, учителів, понижувано до того, що ви були писарчуками, польовими, візниками, льокаями у передних кімнатах дикого ультрамонтаньства — ті часи останутъ ся мабуть у вашій памяти вже тілько, як страшні байки, і ви, як вільні люди, як чесні напередовці-борці за знанє і осьвіту підете на зустріч ясному сонцю! Величава будуччина, мої панове, можна вам позавидувати її!

Однак ви погано віддячуєте ся своїй освободительці, своїй добродійці — державі, що сотворила сю величаву будуччину, ви не справджуєте сего великого довіря, яке покладено у вас!... І школа і ви маєте ворогів (ви знаєте їх!) і вони систематично працюють над вашим упадком і тілько ждуть на ту радісну для них хвилину, коли будуть могли по діявольськи злобно засьміяти ся і з держави і з довіря до вас, коли сьвітови з триюмфом скажуть, що без них школа не можлива. І ви, маючи таких заприсяжених і небезпечних ворогів школи, маловажите собі теперішній, людяний догляд над вами і, замісць з пильностю, в десятеро більшою, займати ся своїми обовязками, уважаєте школу чимсь побічним і їздите то на розривки, то на лови, а в голові вам спекуляциї і забави, яких і назвати не можна! Погано ви віддячуєте ся, панове, — ще раз кажу: погано! Я бою ся, що вороги школи будуть мати аж за богато права до радости. Однак ви подумайте, що держава не дасть на сьміх своїх шкіл задля вашого неробства, і будьте певні, що працею заслужите собі признанє, довірє і повагу, та дивіть ся лише, щоб із сеї поваги не вийшла

для вас зневага! Чи ви може думаєте, що на щось красшого, як на зневагу і погорду, заслугує собі чоловік, що у своїй тупоумности маловажить найдорожше добро, повірене йому: осьвіту народу? Відповіджте собі, панове, на се самі!

Малі успіхи, які ви осягаєте у школі, ви оправдуєте тим, що діти не ходять правильно до школи. Се є давно відоме оправданє, яким ви затикаєте рот властям, що вас дозирають. А все-ж таки я пересьвідчив ся, що сего року ходило до школи далеко більше дітий, як минувшого року. А коли-б і не ходили, то хто був би тому передовсім винен, як не сей і той пан?! Що наш селянин посилає свою дитину до школи з відразою, сему не можна дивувати ся, бо він темний. Що дитина, призвичаєна до нечуваної свободи у своїх поступках, ходить також дуже нерадо до школи, се також легко зрозуміти; але що вона вже у перших днях, як почне ходити до школи, не полюбить цілим серцем школи й учителя і з нетерпеливостю не жде на ту годину, коли знов може піти до школи, сему в переважній частині лише ви винні, мої панове! Недаром каже один теперішній поважний педагог: „Штука цвите і нидіє через артистів, а школа через учителів. Кожда школа є завсігди така, як єї учитель; вона є його духовою фотографією. Коли учитель по двох роках не здобув собі поважаня і любови у своєї громади, то се злий знак для него, а коли початкові відзиви не змінили ся на поважанє і любов, то се повинно учителя глубоко застановити“.

Застановіть ся і ви також, панове, і вдарте ся в груди, поки ще не пізно, поки ви ще не затягли школи над беріг пропасти, поки ви заприсяженим ворогам вашим і школи не дали ще нагоди до пекольної радости з причини, що школа упадає, і поки вони, як у апокалїптичній приповісти, не стоять на руїнах та не кличуть до людий: „Дивіть ся! дивіть ся! так то буває з людьми,

котрі у своїй гордости гадали, що без нас зможуть жити!" — Чи ви хочете справди бачити такий тріюмф? А се може дійсно прийти скорше, ніж вам здає ся...

Коли-ж ви, панове, поважно думаєте над тим, щоби ті школи, в яких ви учите, піднести, то чи можу я мати яку надію на вас, бачивши нераз, що ви, крім кількох, нічого не зробили і не робите, щоб собі самим придбати більшу педагогічну осьвіту? Чи ви гадаєте, що курс, який ви відбули в учительській семинариї, то вже альфа і омега всякого педагогічного знаня? О, коли так, то треба вас жалувати, панове! Ви-ж повинні знати, що наука педагогіки і дидактики, як і всяка новітна наука, іде що дня вперед величезними кроками. А ви замісць далї учити ся, займаєте ся найчастїйше зовсїм чимсь иншим, як се, що до вас належить. І чи не має від того терпіти ваша повага і повага школи?

Але Немезіс іде в слїд за вами: За кілька років стануть учителями ученики нової учительської семинариї в Чернівцях; тодї ви зміркуєте, як то прикро буде вам, що ви нічого не робили, щоби вдержати ся на уровени знаня і фахових відомостий. А ще одно: якже ви гадаєте показати ся перед нашим краєвим шкільним інспектором, що має сего літа приїхати на інспекцию в наш шкільний повіт? Я бою ся, що не будете дуже відважні. Тому застановіть ся, панове, поки не пізно, здогоніть, що можна, бо мене боліло би ваше упокорене не менше, як і вас, я бажаю вам по щирости тілько вашого добра. З тої причини сказав я вам сегодня і гірку правду, бо не міг инакше. Учительську конференцию я уважаю судом, де мусить ставити ся кождий, що працює у школї, і де кождого по справедливости судять. Тому сї нагани, що були у моїй промові, нехай кождий бере до себе в такій мірі, як йому його совість каже. А я можу себе успокоїти лише сим,

що я правди не сховав і що мої закиди не відносять ся до всїх панів, тут зібраних.

А тепер їдьте, панове, щасливо у свої домівки і не забувайте там, хто ви є: ви є управителями шкіл, повірених вам державою!“

Промова Федьковича була, як бачимо, терпка, але розумна. — Під той час нагадали собі Федьковича у Львові. Як відомо, він тепер майже з нїким з Галичан не листував ся; отже Львовяни хотїли йому дати доказ, що не забули його.

Загальні збори „Просьвіти“ іменували Федьковича 8. червня 1871. р. своїм почесним членом (тодї також іменували й Ізидора Воробкевича й Ізидора Шараневича).[1]) Федькович був таким скрупулятним, що післав диплом до краєвої ради шкільної з запитанєм, чи сьміє його приняти. Краєва рада спитала галицьке намісництво, що се за товариство і чи має право іменувати почесних членів, а діставши відповідь, що так, відослала Федьковичеви диплом з дозволомм приняти його. Здаєть ся, у старостві порадили йому так зробити на всякий випадок, бо сам Федькович знав же добре, що за товариство „Просьвіта“.

Від 7. до 17. липня 1871 Федькович ще раз їздив на інспекцию шкіл. Для характеристики околиці, в якій він жив, і часів, варто подати із сего третього його звіту, кілько дїтий застав він у школах — тут числа скажуть більше, нїж слова:

---

[1]) Мат. 362.

	Обовязаних до школи дітий було	Записаних до школи	Федькович застав у школї
В Іспасї	186	48	15
В Банилові	182	69	29
У Вашківпях правосл. школа	275	59	2(!)
У Вашківцях рим. кат. школа	—	46	25
В Карапчеві	274	114	10
В Замостю	64	24	10
У Вилавчу	178	31	12
В Лукавци	155	40	25
У Мігові	169	32	8
В Алєксандерсдорф	—	21	19
У Вижниці	—	80	40

При Іспасї сказав Федькович, що учителї мабуть „поправляють“, як їм потрібно, викази дітий, що ходять або не ходять до школи. Шкільний будинок був там в порядку.

В Банилові треба було учителя напімнути, щоби більше займав ся школою. Шкільний будинок запущений, може небавом завалити ся.

У Вашківцях учитель правосл. школи здавна хорий; школа зовсім занедбана, будинок потребує направи. У рим. кат. школї тамошнїй учитель зовсім нездатний.

У Карапчеві хлопцї були добре приготовлені. Будинок дуже чистий.

В Замостю дістає учитель всего 105 зр. плати і то неправильно; учить дїти добре. Шкільний будинок направляють.

У Вилавчу всї ненавидять учителя: може дійти до того, що нї одна дитина не буде ходити до школи. Шкільний будинок такий поганий, що се мука для дїтий у нїм сидїти.

У Лукавци учитель заслугує на похвалу і нагороду. Будинок чистий.

У Мігові мало хісна зі школи; дїти ходять дуже неправильно. Будинок чистий. Місцевий „інспектор“ школи в арештї...

В Александерсдорф учитель пяниця і нездара.

У Вижницї треба учителя просто нагнати, бо зовсім занедбав школу; дїти забувають і се, що знають з дому.

Уже і з сих Федьковичевих звітів видно, які тяжкі часи переходило народне шкільництво на Буковинї в початках 70-тих років мин. стол. Із 1871-ого року лишило ся ще богато иньших шкільних актів, з котрих видко, що Федькович енергічно брав ся до поправи шкільних відносин. Що до учителїв, то недбалим почав нарештї відбирати посади; але з другого боку старав ся, щоби ті учителї, які пильнували своєї служби, мали красшу плату, бо в їх нуждї добачував передовсім малї успіхи школи. Цікаво, як він боронив сеї справи: „Я можу висказати ся за підвисшенєм плати лише для сих учителїв, що в учительськім заводї справди працюють з успі-

хом; ті-ж учителї, що збувають час по храмах, ярмарках і т. п. подорожах, на мою думку, не заслугують на підвисшенє плати навіть тоді, коли би справди жили в нуждї“... Хоч се трудно було би виконати і на дїлї могло було дати несовісним інспекторам нагоду до кривдженя учителїв, однак треба з Федьковичем згодити ся на засаду, що яка праця, така повинна бути й плата.

З осени 1871. р. не маємо нїяких таких важних Федьковичевих актів, що були б гідні уваги. Тілько з січня 1872. один акт про недїльну, повторну науку заслугує на згадку; Федькович не дораджував поки що заводити сю науку. На звичайну науку, каже, трудно стягнути тепер дїтий, а не то ще в недїлю; тай учителї нарікали б, що їм забирають вільну днину. Для контролї працї учителїв, аби при візитациях непіддурювали інспектора продукциями від паради, лише справди учили, завів Федькович в лютім 1872 тижневі викази по школах, книжки, у котрих учителї мали записувати, чого за тиждень навчили.

Того-ж місяця, лютого 1872., він їздив знову на інспекциї шкіл і вернувши до дому занедужав. Навіть звіту з інспекциї не написав. Яка се була недуга, ми не знаємо; здаєть ся, була се більше знеохота до інспекторства, як справдїшня недуга. За 200 зр. річної плати і 120 зр. на подорожи — отже за плату таку, яку меньше-більше мали й учителї, він робив справди не мало. На засїданє повітової шкільної ради 18. цьвітня 1872. він не явив ся, написав, що хорий і що далї не гадає служити, коли йому не підвисшать плати. Зі староства відписали, що нехай подасть просьбу о підвисшенє плати, а служби не покидає, тим більше, що — як кажуть люди з гір — він уже подужав. Він вернув ся до служби і 10. мая відбув інспекцию школи у Вижницї. Однак знеохота до інспекторства вже засїла в його души — і він лише шукав собі иньшого занятя, щоби подяку-

вати за службу і забрати ся з Путилова аж до Львова.

Як на те, хтось тоді доніс Вижницькому старості Цукерови про приватне житє Федьковича[1]) — і староста очивидно мав розмову з поетом. Наслідком сеї розмови було те, що Федькович дня 22. мая написав до товариства „Просьвіти“, чи не взяли би його на редактора видавництва.[2]) Заким прийшла відповідь із „Просьвіти“ на сей його лист, їздив він ще обзирати иньші школи — і про сї обзорини зладив звіт (се вже четвертий з черги), незвичайно цікавий своїм змістом і написаний свобідно та широко, не без іронії, мов би хотів на прощанє сказати все, що знав про шкільництво. Сей звіт є заразом найкрасшою іллюстрациєю сільських обставин на Буковині у 70-их роках і, коли порівняти його з першим звітом, доказом, скілько Федькович зробив для шкільництва, та скілько ще треба було зробити серед обставин, які могли й здорового чоловіка виводити з рівноваги, а не такого нервового, як Федькович. Варто подати із сего звіту хоч зміст, бо се сам поет описує часи і обставини, в яких жив і працював. Се були такі тяжкі обставини, що один чоловік — навіть такий педант, як Федькович — не міг їх поправити і мусів нетерпеливити ся.

У жидівськім містечку Вижниці було обовязаних до науки дітий 563; з них записаних до школи тілько 59; иньші — як каже Федькович — пильно вправляли ся в киданю камінєм, болотом і піском на спокійних людий. Для Вижниці треба було чотироклясової школи, а була тілько одноклясова у низкім поганім будинку. Але в ній учив новий учитель так добре, що Федькович був дуже вдоволений. Приборів школа не мала. Місцевий інспектор зовсїм не дбав про школу.

---

[1]) Bukow. Schule 1904. ст. 77. [2]) Пор. протоколи „Просьвіти“ в Мат. 362.

В днях від 7—12 червня 1872 звидів Федькович школи в Іспасї, Руськім Банилові, Вашківцях, Карапчеві, Замостю, Вилавчу, Лукавци, Мігові і Бергометї. В Розтоках, Дихтинци і Сторонци не міг тепер задля дощів відбути інспекциї, але від часу, як він звиджував їх в лютім с. р., у них нїщо не змінило ся, отже звіт його про всї школи і тепер вірний.

Загальне вражінє із шкіл мав Федькович таке, що в них все таки видко було поступ. Дїти ходили правильнїйше до школи і більше було їх — і учителї займали ся ревнїйше навчанєм. Дїтий було у школї о $^1/_3$ більше, як попередного року, а о половину більше, як шкільного р. 1870. Однак місцеві ради шкільні були й є перешкодою у дальшім розвитку шкіл.

Дїтий ходило би до школи ще більше, як би не то, що їх уживають за пастухів до худоби. А навіть і там, де є пасовиско і де вистало би кількох пастухів, при худобі кождого господаря є його пастушок чи пастушка, так що нераз назбирає ся і сотня дїтий — і вони пють горівку, курять, або ще гірше виробляють. Тут причина морального упадку селян.

Крім того селяни не дбають про вихованє дїтий. Чим більше зіпсований синок, тим більше тїшить ся ним тато і за масні проклони та за його збитки бере його в недїлю до коршми. Коли ж батько і мати тілько самі йдуть до коршми, або лише зі старшими дїтьми, то молодші лишають ся дома і заживають свободи не лїпше від батька і матери.

Також не мають дїти одежі. В лїтї до пятого і до шестого року житя ходять в Адамовім костюмі, а в зимі вилежують ся купами на печах і там певно не займають ся побожними думками. З яким чутєм іде потім такий хлопчина до школи, убраний у великий батьків кожух, подібний до страхопуда, підперезаний шнурком,

з кулешею за пазухою, — коли він нагадає собі забави на пасовиску або на печі?

Тут богато могли би помогти місцеві шкільні ради, але вони звичайно не тілько нічого не роблять, але ще й шкодять школї. Провідники місцевих рад (Ф-ич мав очивидно на думцї сьвящеників) залежні від громадян і против них не хочуть іти. А є й такі індівідуа, що осьвіту уважають лихом і шкодою для себе.

Селяни гадають, що коли їх дїти ходять до школи, то вже вони для них і для господарства пропали. І так справди буває; ще й встидають ся потім вивчені дїти свого батька-матери. Коли-ж вертають ся на господарство, то що з собою приносять? Морально нічого, бо в школї не звертають уваги на моральність, зрештою селянин не знав би сего й оцїнити; а із шкільних відомостий дитина не може дома скористати, бо вони дуже далекі від сї щоденного житя. „Адже я недавно бачив, — каже Федькович — як один учитель мучив дитину рахунком за каву". І граматикою без потреби мучать учителї дїтий, так як би не можна бути добрим господарем без докладного знаня приименників та міцної і слабої відміни дієслів.

Дальшою причиною відрази селян до школи є неприступне пояснюванє предметів. Тут уже не так учителї винні, як непопулярні книжки. Уступи в них зрозумілї більше для міських дїтий, для сїльських дїтий вони незвичайні, тим більше, що й написані жаргоном, як можна найбільше віддаленим від народної мови. Автор сих книжок старав ся з усїх сил, можна сказати: з методою, замазати всю лїпшу, чеснїйшу сторону народного характеру, всю його поезию в найлїпшім і найширшім значіню слова, — старав ся о се і зробив се. Такі книжки підтримують найбільше неохоту селян до школи.

Сему лихови зарадили б троха шкільні бібліотеки по селах коли б такі були. Дїти брали

би книжки до дому, читали би родичам і ширили би так осьвіту. Так що з того? Нема таких книжок. Книжки, що виходять у Львові і в Коломиї, і своєю тенденцисю і своїм змістом, а радше недостачею змісту зовсім не надають ся до бібліотек; так само й галицькі часописи для народу: Наука, Ластôвка, Русская рада, Учитель і и., у котрих повно державної зради і залицаня до боготвореної Росиї. Над тим повинна застановити ся краєва рада шкільна, коли не хоче, щоб до гнилої соломи нашого населеня не підложив хто політичного, чи то пак руссофільського чиру. Не можна закладати шкільних бібліотек, не маючи книжок, про котрі треба би перше постарати ся.

Що до учителів справа поліпшила ся, більше вже є здатних, як нездатних. Але остаточної цїли народної школи мимо всего вони не годні осягнути, раз тому, що обовязкове навчанє німецької мови забирає їм богато часу, друге тому, що бідні і зле заплачені. Самі дальше вчити ся не можуть; з повітових бібліотек і не користають, бо в нїй кождої книжки тілько по одному примірникови, — красше було би, коли б мали бібліотеку у своїй школї. Зрештою і часу не мають і коли б навіть читали фахові книжки, то мусїли би перше добуті відомости прикроїти для народу, серед якого живуть, і що до форми і що до мови – а до сего не всї здатні. Замісць курсів для учителів (Fortbildungskurse) лїпше було би постарати ся для них о такі книжки; бо хоч вони на тих курсах учать ся богато доброго і корисного, але нікому і в думку не йде, спитати їх, чи вони знають добре читати, писати ортографічно, сяк-так рахувати — і всего того розумно, по людськи навчити дїтий.[1])

---

[1]) Так характеризував Федьковича і його свояк, Юрій Ганїцкий, котрий казав, що Федькович був дуже добрим інспектором: не старав ся, аби із сільських дїтий

Чи може вірити давним кваліфікацийним сьвідоцтвам з ріжними печатками і підписами, де аж кишить від нот: bine і forte bine? Досьвід учить инакше; треба нових учителів, а давним один курс не поможе; таких курсів треба би для них що вакаций аж до успіху.

Однак і слабший учитель осягнув би більше, коли-б мав відповідні прибори до навчаня. Але їх звичайно нема. В 11 школах, котрі Федькович звидів, застав він 5 примірників руської рухомої азбуки, 2 примірники такої німецької азбуки, 2 прилади до численя, 7 образків для наглядної науки, 1 ґльоб, 1 плянїґльоб і 3 карти Австриї. В жадній школї не було порядної таблиці, лише якісь потріскані, споловілі дошки; жадна дитина не мала своєї таблички, лише якісь зошити, куповані у крамарів, дорогі, а до нічого. Анї батьки дїтий, анї місцеві ради шкільні не дбають о се, хиба що учитель сам подбає. У школї не подиблеш анї чорнила анї оловців, анї лїній — нїяких приборів до писаня; тілько учитель в Лукавци купив те все дїтям за свої гроші. Через те очивидно дїти звичайно не вміють писати.

Повітова рада шкільна вже три роки упоминає громади і місцеві ради шкільні, щоби і в тім зробили порядок; ті обіцюють се зробити — і на тім кінчить ся. Або доброї волї у них нема, або гроший. На те нема иньшої ради, тілько нехай громади призначують якісь суми на шкільні прибори і віддають їх місцевим шкільним радам, або нехай стягає сї гроші повітова рада шкільна і купує, що потрібно для шкіл, або нехай повітова рада умовить ся з якоюсь фабрикою, спровадить шкільні прибори і розложить потім видатки на громади на рати.

„Що до руських книжок, уживаних по школах, покликую ся на мої звіти з попередних років,

---

були фільософи, але аби вміли читати, писати, рахувати. (Л. Н. Вістник 1905, т. 32, ст. 184).

у котрих я виказав досить докладно, які вони нездатні, а тепер лише висказую свій жаль, що на сю важну справу доси ніхто не звернув уваги".

Нарешті що до місцевих шкільних інспекторів Федькович повторяє те, що й колись писав. Каже: повітовий інспектор не є літаючим Голяндцем, щоби всюди міг бути і все бачити; тут місцеві інспектори повинні доглядати учителя, чи се справди самі діти не ходять до школи, чи може учитель так уладжує, щоб не ходили. Порядних учителів не треба доглядати, але недбалим, заплаченим „злодіям, що крадуть дні" (Tagediebe), треба дивити ся на пальці; вони перед повітовим інспектором плачуть, що діти ходять неправильно до школи, покликують ся на свої фальшовані катальоги - папір, звісно, терпеливий — а в души тішать ся, коли кляса порожна. А місцевим інспекторам, звісно, вигіднійше жити з учителями в згоді, ніж дивити ся їм на пальці.

Про економічні обставини шкіл списав Федькович окремі таблиці і радив хоч ліпші шкільні будинки обезпечити від огню — і вкінци поставив на засіданю повітової шкільної ради 18. червня 1872 відповідні внесеня. Рада постановила:

1. старати ся по громадах, щоби до пильнованя худоби не брали дітий, обовязаних до школи,
2. в неділї і сьвята щоби батьки не брали дітий до коршем,
3. щоб діти не ходили голі улицями, тілько убрані, як до пори року,
4. пятьом учителям признано грошеві нагороди від 40 до 60 зр. за їх успішну працю і похвали на письмі,
5. повітовий інспектор має передати старості покажчик, яких приборів у якій школї потрібно, а староста накаже війтам справити їх,

6. у кождій школї мають бути дві порядні лякеровані таблиці,
7. подбати у вакациї о направку шкільних будинків,
8. Вижниця має постарати ся о розширенє школи й о другого учителя; сусїдні місцевости: Чорногузи, Виженка і Рівна не можуть посилати до Вижниці своїх дїтий.

На засїданю повітової ради шкільної 18-го червня 1872 подав Федькович також дневний порядок повітової учительської конференциї, яку загадував скликати в жовтни 1872 (але вона відбула ся ще пізнїйше з причини резиґнациї Федьковича). Сей дневний порядок сьвідчить також про добрі наміри Федьковича, дуже хосенні для шкільництва. Конференция мала радити про бібліотеки, повітову і місцеві, особливо „як можна би зарадити недостачі відповідних для них руських книжок“, про розклад годин для південної науки у школах з руською і нїмецькою викладовою мовою, про те, чи відповідно уложені учебники і читанки та як би їх поправити, або нові уложити; про перепони, які стоять на заваді розвиткови шкільництва в повітї, далї як погодити домашнє і шкільне вихованє, про засади карности у школї; крім того практичні лекциї з ґеографії, з читаня і писаня при помочи рухомої азбуки, уживанє рахункової машини, а на остаток вільні виклади.

Однак ся конференция відбула ся вже без Федьковича, бо він у два днї потім, як зложив звіт з інспекциї, 20. червня 1872, зрік ся своєї служби, нїби то длятого, що вона йому не дає певного прожитку, а справди спонуканий до того старостою Цукером, котрий і написав потім до краєвої ради шкільної, що „Федькович не має доброї слави, бо сторонить все від лїпшого товариства, а має хоробливий наліг до тїсних зносин з найпростїйшою голотою“. На місце Федьковича повірило мінїстерство 16.

жовтня 1872 тимчасово інспекцию шкіл Вижницького повіту православному парохови в Розтоках Теодозиєви Айвелїнґови.

Тимчасом у „Просьвітї“ вже 15. червня ухвалили приняти Федьковича за редактора видавництва, однак повідомили його о тім тільки з кінцем того місяця — і в перших днях липня поет був уже у Львові.

З інспекторських часів Федьковича варто подати ще кілька згадок його знайомих; сї згадки доповняють нам характеристику поета, як інспектора.

Коли Федькович був інспектором шкільним, каже йому раз по доброму староста Цукер: — Чи ви не послухали би мене? Може би ви до засїданя не приходили в тім строю?

Федькович відповів: — Як хочете, то я зовсїм не прийду на засїданє. Як я раджу що народови, то нарід менї не вірив би, коли би я не був у народній одежи. Жию між народом, люблю той нарід і народної одежи не покину! [1])

Інспектор Ом. Попович чув від учителя К., котрий ще служив за Федьковича, що Федькович носив ся тодї лише по гуцульськи і їздив завсїгди зі своїм „льокаєм“. У службі був він строгим з учителями, а дуже приязним з дїтьми. Найшовши раз у школї гикавого хлопця, спитав учителя К., чи годен він усунути гикавку, а коли се учителеви справди вдало ся, Федькович не міг його нахвалити ся.

Учитель С. в Б., бувший вояк, настрашив ся був інсп. Федьковича, станув перед ним випростований по війсковому і не міг за весь час добути з себе і слова. Федьковичеви не остало нїщо, як відїхати з постановою, усунути страхополоха зі служби. Товаришеви К. удало ся випросити у Федьковича, щоби почекав до другої

---

[1]) З оповідань Гр. Кантеміра. - Л. Н. Вістник 1905, т. 31, ст. 227.

інспекциї, тимчасом показав страхополохови, як має учити, і додав йому відваги. Федькович приїхав в друге і сим разом був уже зовсім вдоволений з учителя С. З того часу уч. К. мав у Федьковича велику ласку. Він відносив ся прихильно і до кількох иньших учителїв, що й опісля були ревними робітниками; видко, що звичайно, який хто з ранку, такий і до останку...[1])

Управитель школи у Вашківцях, Тимкович, котрий служив ще за часів інспекторства Федьковича, оповідав таке Р. Заклинському:

Коли Федькович приїхав на інспекцию школи до якого села, то у вільній хвилинї кликав своїх знайомих, аби з ними побалакати. Тимкович пригадував собі ось який випадок: Було се в Руськім Банилові; Федькович казав закликати Якова Осташика: „Сей був у мене „цугсфірером“, і Гната Кузя: „Той був за капраля“. Коли вони прийшли, запросив усїх на пиво. Опісля прийшов до Тимковича переночувати, а ті пішли до дому. Ся невинна забава огірчила дуже місцевого пароха, аристократа, тай він робив Тимковичеви за се болючі докори:— Як ви могли йти на пиво з простими мужиками! Таж то стид для вас, а ще більший стид для Федьковича!

Такого аристократизму не мала в собі душа Федьковича. Він був щирий для селян; убогих запомагав. Сердешний був чоловік. Тимкович дуже мило згадував його.

Тимкович прийшов 1872. р. у маю до Вашківців. Федькович був ще тодї інспектором. Праця Тимковича дуже йому сподобала ся і він дав йому за се похвалу на письмі. Він був великий приятель школи, учителїв і народу.

Поки він став інспектором, уживали у всїх школах етимольоґічної правописи. Федькович перший старав ся завести у школах свого повіту

---

[1]) Buk. Schule 1904, ст. 84.

т. зв. фонетичну правопись і при кождій нагоді поручав її учителям.

Одного разу, коли Федькович був на госпітациї школи у Вашківцях, запросив його Тимкович до себе і хотів почестувати чаркою горівки. Він відповів: „Дякую вам, я того тепер не вживаю“. Отже бачимо, що були такі часи, коли Ф-ич зовсім здержував ся від напитків.[1])

Надучитель Василь Завадюк з Милієва оповідав:

Федькович приїздив на інспекцию шкіл, як Гуцул, обстрижений, в окулярах. Коли увійшов у шкільний будинок, то в сїнех ставив свій капелюх на топорець, а тоді входив до кляси. До дітий і учителїв був дуже щирий, не приймав нїяких доносів на учителїв і не переслїдував їх.

На конференциї скликував учителїв до Вижниці і тут сидів у гуцульськім убраню, дарма, що голова конференциї й урядова особа. Полагодивши справи, просив усїх учителїв на вино, погостив — і забирав ся до своєї роботи.

Чи шукав Ф. своїх знайомих, як приїхав на село?

— Деколи бувало, як приїхав на інспекцию і трафив на сам торг, ходив подивити ся, чи не подибле кого знакомого з військових часів. І здибав нераз. Витав ся то з сим то з тим, просив на скляночку вина — і люди тїшили ся. Нераз у реставрациї склали такий довгий стіл, як на весїлю, а він тїшив ся, бо і сей добрий і той добрий, і сей приятель, і той приятель. Так погостить своїх другів і тоді йде на інспекцию школи. По нім не було нїчого слїдно. Лише часом можна було догадати ся, що більше випив, бо був більше говірливий.[2])

---

[1]) За слїдами Ф-ча. Л. Н. Вістник 1905, т. 31, стор. 205 і 206.

[2]) Л. Н. Вістник 1905, т. 31, ст. 217—218.

Про прихильність Федьковича до народу сьвідчить се оповіданє: Се діяло ся за часів інспекторства Федьковича. Один господар в Іспасї отемнїв на очи, але його сина про те взято до війска, навіть реклямация не помогла. Учителеви Завадюкови жалко було селянина і він старав ся, звільнити його сина від війска. На се треба було посьвідченя від вижницького старости. Коли учитель приїхав за сим посьвідченєм до старости, стрітив на дорозї Федьковича і розповів йому, як свому наставникови, що його у Вижницю привело. „Добре робите, — каже Федькович — ідїть до старости і беріть посьвідченє, а я на вас тут зачекаю, бо хочу знати, чи добре поорудуєте; а як нї, то я сам піду за сим дїлом“. Але учитель по довшім торзї зі старостою дістав посьвідченє — і вийшов від нього. Федькович дійсно ждав. „Памятайте, — казав він Завадюкови — що бідному народови все треба помагати, де зможете і кілько зможете“. — А того вояка справди увільнили від війска.[1])

---

7. Літературні працї Федьковича в роках 1863—1872.

Оглянувши так житє Федьковича за час від 1863. до 1872. р., мусимо, як і перше, подивити ся ще, як се його житє відбило ся на його творах та як дальше розвивав ся чи нидїв його талант. Я вже і в житєписи, н. пр. в оповіданю про Павлїну Волянську, вказав, скілько Федьковичевого власного житя є в декотрих його поезиях; але тут хотїв би розібрати докладнїйше сю думку, яка приняла ся у нас, про занепад таланту у поета по його осїдку в Путилові.

До того треба нам доконче установити перше хронольогію його важнїйших праць з того

---

[1]) Л. Н. Вістник, 1905, т. 31, ст. 218—219.

часу, бо у критичнім виданю писаня Федьковича розложені більше роками, коли друкували ся, а не коли писали ся, і здогади впорядчика, як н. пр. про поему „Лукіян Кобилиця,“ не певні. А для нас важнійше те, коли Ф-ич що писав, ніж коли написане друкував. Отже доводимо наперід до ладу хронольогію Федьковичевих праць з того часу, як він вийшов з війска і привіз із собою у гори кілька недокінчених творів.

Праці з 1862-ого року:

Три поеми: Циганка, Зрадзїлля і Дезертир, перше „Новобранець“.

Сї три поеми „переиначував“ Ф. ще при кінци 1862. і мав лише докінчити. — Порів. Мат. 57, 64, 84.

Окрушки, мабуть усї I—XXV, були готові також 1862. р. — Порів. Мат. 79.

Шипітскі березі, друковані в „Метї“ 1863 ч. 2., належать також до поем, переиначених ще 1862. р.

Серце не навчити, оповіданє, вислане до „Вечерниць“ 2. цьвітня 1863, є мабуть також з 1862. р, бо від сїчня до цьвітня 1863. Ф. ледви чи годен був писати довшу річ. Порів. Мат. 75.

Праці з 1863-ого року:

Того року Федькович надрукував оповіданя:

Серце не навчити, Штефан Славич, Хто винен? і Стрілець.

Оповіданє: Талїянка, надрук. у Метї 1864, ст. 46—49, є мабуть також з 1863. р.

Праці з 1864-ого року:

Ф. лагодив збірку нїмецьких поезий. Пор. Мат. 102.
Поеми: Дезертир, Циганка і Зрадзїлля лежали не дороблені. — Пор. Мат. 102.

Талїянка, оповіданє, друк. у „Метї“.

Так вам треба, фрашка, написана на весну 1864. р., надрукована в Ниві 1865, перероблена ще раз 1867. (Ся друга перерібка затратила ся). Пор. Мат. 102, 149, 152.

Праці з 1865-ого року:

Федькович надрукував того року:

Дві пісні рожеві, Gedichte (збірку німецьких поезий) і оповіданя:

Пісня про вдову, Сафат Зїнич, Побратим, Пісня про коханє, Співанка, Три як рідні брати. Також Кобзар і жовняри і Капітан написані мабуть 1865. р.

Тогож року, а найпізнійше в зимі на 1866. рік зладив Ф. нову збірку поезий, бо вже на весну 1866. писав, що має готові поеми: Дезертира і Циганку (обі ще з 1862. р.), поему Мертвець (може се давнійше Зрадзїлля, бо сего заголовка пізнійше нігде не находимо), Рожа, Кріль Ероль, Могила (Дутчака), Неприкаянний і Окрушки (ще з 1862. р.) — (Пор. Мат. 129). Сю збірку післав він в травню (маю) 1866. р. до Відня — і в липни Анатоль Вахнянин оголосив у Слові і Голосї народнім передплату на них. Вони названі там так: Заспів, Городенчук, до Музи, Рожа, Циганка, Дезертир, Мертвець, Туга (очивидно на могилї Дутчака), Неприкаянний (отже се не те саме, що Городенчук), Кріль Іроль, Окрушки.[1])

Більша часть сих поезий друкувала ся потім у Коломиї 1867 і 1868. р.

Праці з 1866-ого року.

Федькович надрукував того року: В день скону батька нашого Т. Шевченка.

---

[1]) Пор. „Голосъ народный“ 1866. ч. 16. з 22. червня—4. липня.

Старав ся у Чернівцях і у Відни надрукувати свою збірку українських поезий. Пор. Мат. 131, 132, 133, 137—138, 139.

Написав Перше посланіє, подібне способом писаня до поезиї: „В день скону Т. Шевченка“. Пор. Мат. 150.

Оповіданє Опришок, надруковане у „Правдї“ 1867, ч. 1., отже написане ще 1866. р.

Ладив буквар для народних шкіл.

Працї з 1867-ого року.

Оповіданє Безталанне закоханє надруковане у „Правдї“ 1867. ч. 4.

Добуш.

Плян був готовий ще 1862. р. — Мат. 57.

Року 1863. збирав материяли. — Мат. 88, 103.

Року 1864. написав про житє Добуша і співанку про нього.—Мат. 103.

Року 1867. сподївав ся Ф. зовсїм скінчити Добуша; перший акт був готовий в маю. — Мат. 149, 152.

Переклад „Слова о полку Ігоревім“.

Про поеми Свекруха, Волошин і дрібні поезиї, готові вже мабуть перед кінцем 1867. р., буде ще мова.

Працї з 1868-ого року.

Повість Керманич була мабуть зовсїм готова. — Мат. 184 і 194 і Руслан 1908, ч. 279.

Збірка нїмецьких поезий (Мат. 188—189). готова мабуть уже ранше.

В роках 1869—1872 Ф-ич, як заповів, не відзивав ся майже зовсїм до Галичан і ми знаємо лише, що 1869. він надрукував свій співанник для дїточок, 1870. мав готові коляди (Мат. 194) і збірник дрібних поезий (Мат. 194), — зрештою невідомо нам нїчого про якісь більші працї його в тих роках.

В сїм покажчику не названі всї, і найдрібнїйші, твори Федьковича, тілько важнїйші, такі, що дають основу до характеристики лїтературної працї його в Путилові. Переглянемо наперед

оповіданя його, бо в роках 1863—1865 він писав їх раднійше, як поезиї.

В оповіданю Штефан Славич (1863) перший уступ сьвідчить, як Федькович тїшив ся горами, осївши в них.[1]) Далї пише він про свій похід у Семигород 1853. р.[2]) і про богацького сина Штефана Славича та його нещасливу любов, що довела його до самоубійства. Цїле оповіданє взяте з військових часів поета.

Оповіданє Хто винен (1863) узяте з народного житя, але тема — нещаслива любов.

Стрілець (1863) також з народного житя; тема — нещасна любов.

Талїянка (1864) з вояцького житя; тема — нещасна любов, списана очивидно з чужих уст, хоч опис Венедику (Венециї) Федьковичів.

Сафат Зїнич (1865) з вояцького житя. — Зїнич пімстив ся на Сербинчуку, що покинув дївчину, убив його, а сам пішов за те на десять лїт до вязниці.

Побратим (1865) з гуцульського житя — тема подібна, як у „Сафатї Зїничу“, тілько тут побратим сам себе карає за те, що звів дївчину, стріляє в себе.

У Капітанї (1865?) находимо малу згадку про постій Федьковича у Бреші, зрештою нїчим не замітну.

Нарис: Кобзар і жовняри (1865?) взятий живцем із житя поета у війску.[3])

Оповіданє: Три як рідні брати (1865) взяте з житя господаря з Дихтинця, Миколи Кочергана, з котрим Федькович служив у війску, а потому посьвятив йому поему „Циганка“. Се Кочерганови трапила ся така пригода у дорозї із Семигороду до дому, як описано в оповіданю. Федькович заходив частенько до Кочергана, коли

---

[1]) Пор. тут ст. 66—67.
[2]) Пор. тут ст. 93—97.
[3]) Він поданий тут на стор. 205—208.

їхав у Вижницю, або вертав звідтам.[1]) Імя жандарма Тайбера в оповіданю правдиве; сей Тайбер бував 1864. р. у Федьковича в Путилові.[2]) Друге імя: Яків Нестерюк (повинно бути Несторюк) також правдиве; се знакомий Ф-ча з Коломиї, з котрим він і переписував ся 1865. р.[3]) (В 70-тих роках хотів Ф-ич се імя взяти за свій псевдонім).

Лишають ся ще три Буковинські пісні з голосами, до котрих думку піддали Федьковичеви пісні з голосами у другім томі „Записокъ о Южной Руси".[4]) Однак він подавав не лише пісні з голосами, а ще, сказати-б, і коментар-оповіданє, що потверджувало би саму пісню.

У першій пісні молодецькій тема подібна, як у Стрільци, про нещасливу любов і женитьбу з удовицею.

Друга пісня молодецька інтересна для нас споминами Федьковича про постій у Відни, про війну 1859. р. і поворот до Буковини. Хоч се оповіданє вложене в чужі уста, але думка про італїянську війну очивидно Федьковичева; вона досить неприхильна. Про тяжкі походи міг поет сказати дещо і з власного досьвіду. Зрештою тема — нещаслива любов.

Третя співанка — теж саме про нещасливу любов.

Переглянувши сї оповіданя, написані до 1865. р., ми бачимо, що реального житя, на яке Федькович дивив ся власними очима, в них дуже мало; се або спомини з війска (в них ще найбільше житєвої правди) або улюблена Федьковичева золочена Гуцульщина, де — здавалось би—у народї не було иньшого лиха, тілько з нещасливої любови. Федькович ходив мов не по свому сьвіту — так він писав про себе у той час

---

[1]) З недрукованих записок Р. Заклинського.
[2]) Мат. 104.
[3]) Мат. 106 107.
[4]) Він знав сю книжку від 1864. р. Мат. 99.

і так справди було. Йому подобалось те, що було декоративне у Гуцулів: богатство, красна ноша, дорога зброя, лицарський характер, безмежна любов, побратимство, гостинність, пісні, — одним словом „гуцульська слава“. У листах не забув він згадати навіть про вівцю, яку давав панови за опал; в житю і сам заступав громади у сервітутовім процесі та бачив людську кривду — але описувати нуждованє людий в оповіданях він не мав охоти.

Коли він 1867. р. прочитав у перше Авербахові оповіданя, що підходили під його жанр, — а він перше сих оповідань не читав — то написав Горбалеви: „Авербах козир-писар, ні що й казати! Нарід без усеї народности, без усеї поезиї, як німецкий, ще ледви хто ліпше відмалював, як він. Але для Руснака, з роду поетичного, Авербахові письма хіба тілько варта, що діля псіхолоґа, і то лиш діля того, що хоче спосіб гадки Німця-селянина, то є хлїбороба, знати“.[1]) Із сих слів виходить, що Федьковичеви, як „Руснакови, з роду поетичному“ більше подобало ся описувати „поезию“ свого народу, як його прозаїчне житє. Він так і робив.

І коли з сего боку подивити ся на його героїв, на те житє, яке він описував, мусимо йому признати, що писав поезию, хоч у прозї — дарма, що тему про нещасливу любов обертав на всї боки. Тут йому взірцем була Марковичка, а там і само психічне житє та досьвіди поета піддавали йому безнастанно сю тему.

Мабуть ся одностайність теми, яку подибував кождий читач в оповіданях Федьковича, навела Танячкевича на думку, порадити йому, щоби кинув прозу. Він на се зараз і згодив ся (в червни 1865) та відписав йому: „Коли кажеш не писати прозою, то я вже тільки віршувати-му“.[2])

---

[1]) Мат. 159.
[2]) Мат. 107.

І рада і постанова були дуже нерозумні — але Федькович справди мало вже потім писав оповідань. А велика шкода, бо дальше оповіданє його Опришок, де описані Розтоки (тут Ф., як уже звісно, прожив ціле літо 1866. р.), дуже гарне і виїмково має иньшу, інтересну тему, - і повістка Безталанне закоханє (друкована 1867), хоч темою підходила зовсім до попередних, як уже сам заголовок показує, та нагадувала також і „пісні з голосами“ — бо ся повістка є також немов коментарем до народної пісні, яку Ф-ич подав цілу проте мала в собі богато „поезиї“.[1]

Драгоманів писав 1876. р. про сї повістки Федьковича так: „Повісті, которі печатав Ф. у галицько-українських часописях до 1867. р., це діла цілком його власні, самостійні, яких не було ні перш, ні послї у галицькім письменстві. Для розуміючого діло доволї буде сказати, що Федькович у них почав малювати життє гуцульского селянина так, як Тургенев — великоруського, Квітка й Марко Вовчок українського, Ауербах німецького, Жорж-Занд французського. І усякий, хто познакомить ся з повістями Федьковича, не перестане жалкувати, чому він не пише їх більше“.[2])

Хто знає красше житє Гуцулів, ніж знав Драгоманів, той міг би сї слова його про повістки Ф-ча хиба о стілько справити, що коли критикови йде о народні звичаї, віруваня, ношу, мову, поезию і т. п. детайлї реального житя, то се все він справди найде в сих повістках; коли-ж хоче з них довідати ся, як щодня живе чи жив гуцульський люд, то там сего не найде, що найменче не все найде, що у Гуцулів було й є гідне уваги. І в них було й є житєвих конфліктів далеко більше, ніж із самої любови — саме в 60-тих роках

[1] 1868. р. мав Ф-ич повість „Керманич“, про котру не знаємо нічого більше, крім звісток в листах. Мат. 184 і 194. — Пор. також Руслан 1908, ч. 279. — Здасть ся, Ф-ич переробив потім сю повість на драму.

[2]) Повісті, XLVI.

Гуцули переходили тяжкі часи економічного занепаду, якого хиба такий чоловік, як Федькович, не міг чи не хотів описувати. Однак з тим всім повістки Федьковича зовсім не можуть бути доказом на те, що у Путилові його талант знидів; навпаки мусимо сказати, що у той сам час, як він писав то більше то менше недотепні поеми, він доказував своїми повістками, що про занепад таланту у нього не могло бути й мови. У нього була лише велика недостача критичного змислу, а не таланту, і се видко навіть у його словах про тіж самі його повістки. Коли Львовяни мали 1867. р. гадку, видати їх разом, Федькович відрадив їм, бо „за слабі до того — мої повісти отце“,[1]) а пізнійше і Драгоманову казав те саме.

Придивім ся тепер поезиям Федьковича з років 1863—1872.

Рік 1862-ий був дуже корисний для літературної творчости Федьковича. Такі більші праці, як Люба-згуба, Новобранчик, Лукіян Кобилиця і навіть дрібні поезиї, Окрушки, сьвідчили про великий зріст таланту у нього. Але він рівночасно розчитував ся в Шевченковім Кобзарі (а мав його від липня 1862. р.[2]) і в голові його чимраз більше засідала думка, заступити великого поета, що недавно помер. Адже добрі приятелї не даром писали йому, що він се потрафить. І він так і сам гадав, обравши собі Шевченка за свого учителя, за свого „тата“.

„Нима в нас сонця, як Тарас, нима місяця, як Квітка, і нима зіроньки, як наша Марковичка“ — отсе літературна думка Ф-а із січня 1863.[3]) Куліш йому не подобав ся, за холодний був йому. „Тарас батько в золотих рамцях у мене. Я покладу го в образи, та до него отченаш казатиму[4])“ — так писав у маю 1863, уже з Путилова — і у той сам час заповів у Вечерницях ч. 9.:

[1]) Мат. 149.
[2]) Мат. 42.
[3]) Мат. 56.
[4]) Мат. 79.

Займу плуги круторогі,
Зорю гори тай долину,
Зорю свою Буковину,
Як наш Тарас, як мій тато
Научив мене орати.[1])

Се була така сама зарозуміла гадка, як і та, що він виповів ще 1861. р., коли писав про Шевченка, небавом по смерти його:

Спи-ж ти, руский соловію,
Я за тебе тужу,
А як тутки зазоріє,
Я тебе пробужу.[2])

Тілько тоді Федькович ще мало що знав із Шевченка, а під конець 1862. р. він уже знав його „Кобзаря“ добре і допитував ся за тими поезиями, що їх ще дома не мав, н. пр. за „Калиною“, котру уважав „може найкрасшою думкою Тараса“.[3])

Під конець 1862. р. збирали ся Львовяни видати другий томик поезий Федьковича, але він їх стримав, щоб не квапили ся[4]), бо саме тоді (се писано у січни 1863) він „усі свої поезиї переиначував“.

Новобранчик був на ті часи нецензурний, отже Федькович почав його переиначувати на Дезертира: занадто мила була йому ся тема, щоб він міг її покинути. У „Новобранчику“ писав поет про самого новобранця небогато — тілько про те як він виходив з дому та як в Італії, діставши за кару триста прутя на тіло, застрілив ся; — за те, богато писав про себе та висказав немало, як на австрийського офіцира, непатріотичних думок. Прочитавши Дезертира, ми бачимо, що він старав ся писати цензурно, щоби можна було поему надрукувати, хоч і не сховав провідної думки: великого спочутя до

---

[1]) Поезиї, 151.
[2]) Поезиї, 37.
[3]) Мат. 69 і 102.
[4]) Мат. 57. і 64.

долї нещасного дезертира і великої ненависти до його гнобителїв; друге: мотивував самоубійство вояка цїлою історією, як він з наймита доробив ся господарства, оженив ся, діждав ся любих дїточок, а потім взяли його до війска, били за пусто-дурно, він здезертирував, щоб жінцї помогти, його зловили, знову били, а тимчасом жінка з дїтьми померли з голоду — і він з горя застрілив ся; третє: Федькович наслїдував тут деякі помисли Шевченка, н. пр. сороміцькі пісні з „Гайдамаків“, наслїдував і фрази, але загалом сего наслїдуваня не так богато, щоб надто разило.

Поема Дезертир без посьвяти, написаної як зміст єї показує—очивидно по виходї з війска, і без двох остатних уступів: Стойкар і Конец, була готова вже при кінцї 1862. р., уже справди не богато мав поет кінчати, як сам казав. У „Кінци“ Дезертира є та сама пісня про товариша, яку Ф-ич видав по нїмецьки 1865. р. п. з. Der Kamerad,[1]), з чого можна би здогадувати ся, що Дезертир був викінчений також 1865. р.

У поемі є анахронїзм, що вояка бють буками 1859. р., коли тимчасом „улицю“ і буки скасовано ще 1855 р.; думка, що вояк важив ся пішки втїкати з Італії в гуцульські гори і нїгде його не зловили у війсковім мундурі!), аж у Галичинї зловив його Бойко, — ся думка також дуже не подібна до правди. Мимо того і мимо слїдів Шевченка ся поема і помислом і обробленєм і провідною гадкою зовсїм не дає права, говорити про виразний упадок поетичного таланту у Федьковича. Вона зовсїм не гірша від „Новобранчика“. Тай не диво; се ще переважно його дорібок з 1862. р.

Поему Юрій Гінда Федькович переробив на Шипітскі берези (друковані в Метї 1863); про сю перерібку треба також сказати, що вона красша від „Юрія Гінди“.[2])

---

[1]) Поезиї, 732.

[2]) Пор. мої замітки до сих поем в „Буковинї“ 1909, чч. 232 і 234.

З поеми Циганка, яку Федькович писав в осени 1862. р., остали ся тілько два уривки[1]) — і з них можна би здогадувати ся, що тут була иньша тема, ніж у тій Циганці, що на весну 1866. була готова. Але певна річ, що і другу редакцию Циганки Федькович так само почав ще 1862. р. Адже він писав у січни 1863., що Циганку і Зрадзїлля має лише докінчити[2]) і в червни 1863. повторив, що їх не „богато уже має кінчати“.[3]) Отже і „Циганку“ мусимо зачислити до праць Федьковича, майже готових уже на відході його з війска.

Наслїдуванє Шевченка тут подібне, як у Дезертирі, не надто замітне. Тема подібна, як у Шипітських березах, провідна думка та сама, що і в Любі-згубі, що „коханє не жарти“. Легінь покинув Циганку, а вона постарала ся його отруїти.

До праць, менше більше уже викінчених коло нового р. 1863., каже нам сам поет у своїх листах зачислити і Зрадзїлля. Поеми Федьковича з таким заголовком ми не знаємо, але він міг заголовок змінити, а про те писати про якесь зрадливе зїлє. Ще на весну 1864. р. вичисляв він свої поеми так: Дезертир, Циганка і Зрадзїлля[4]), а вже 1866. р. називав їх: Дезертир, Мертвець, Циганка.[5]) Здаєть ся, що Зрадзїлля се Мертвець. Федькович покинув заголовок Зрадзїлля, бо в поемі не зїлє чинить зраду, тілько иньші чари (зеркало і воскові сьвічки), а ся зрада така, що чари завели Марусю не до шлюбу з Василем, а в могилу.

Сю поему переробив Федькович більше, як Дезертира і Циганку, уже підчас свого побуту в Путилові, і в нїй ми находимо уже дуже виразні

[1]) Поезиї, 118 і 119.
[2]) Мат. 57.
[3]) Мат. 84.
[4]) Мат. 102.
[5]) Мат. 129.

наслідуваня Шевченкової „Катерини“ і „Тополї“, Біргерової „Lenore“, а до того й переказ про мерця і дівчину, який Федькович вичитав у „Записках о Южной Руси“.[1]) Вояк Іван у сїй балляді згинув під Новаррою 1866 р., отже видко, що й сама балляда того року коли не зовсїм перероблена, то остаточно вигладжена.

Розглядаючи сї поеми Федьковича, ми бачимо значну ріжницю в обробленю їх, таку іменно, що в Дезертирі і Циганцї богато більше самостійности й оріґінальности поета, як у Мерци. Коли-ж він затратив сю оріґінальність?

Вийшовши з війска, він довгий час не писав поезий. „Що ся тичит мої музи, то мушу тобі ся по правдї признати, що тепер дуже мало пишу, і що зачну, то ни маю охоти навіть докінчати“ так писав поет у червни 1863.[2]) В падолистї того року писав: „Нїмецькі поезиї пришлю ти, хіба аж як їх попереробляю.— Що до решти, я много дечого позачинав. а нїчо не скінчив; ни маю я, братіку, до нїчого волї, — хожу мов ни по свому світу“.[3])

В р. 1864. по смерти матери і підчас сервітутового процесу не писав він також нових поезий і ті, що вже їх позачинав, лежали не дороблені.[4]) Тілько року 1865-ого — тодї, коли гадав, що оженить ся з Волянською, — він почав знову писати поезиї. Написав і видав відомі вже нам Дві піснї рожеві про свою любов. Форма сих пісень сьвідчить, що поет дістав був уже від Танячкевича Шевченкову „Калину“, котрої ще на весну 1864. р. не мав.[5]) Сю саму форму з „Калини“ находимо і в поезиї „На могилї званого мого

---

[1]) „Записки о Южной Руси“ том I. були Федьковичеви відомі в початках р. 1863 — може вже і 1862 — пор. Мат. 71; другий том на весну 1864. — Мат. 99.

[2]) Мат. 83.

[3]) Мат. 87.

[4]) Мат. 102.

[5]) Тамже.

брата Михайла Дутчака у Заставні“, хоч тут є й оріґінальні Федьковичеві строфи. Сей Дутчак, котрого Федькович ще 1862. р. в иньшій поезиї величав, як свого приятеля, вернув ся 1864. р. з війска до дому тяжко хорий на груди і поет дуже тужив за ним.[1]) Потім він помер (мабуть 1865. р.) — і на його памятку написав поет поезию: На могилї, котра вже на весну 1866. була готова.[2]) У поезиї є вкладка про лїрника, що піснями валить монастир, та сама, що по нїмецьки: Taras, надрукована 1865. р. (Уже по надрукованю сеї поезиї „На могилї“, він доробив до неї иньший конець, де додав свої нові жалї з приводу критики його поезий в Руси 1867, ч. 17).

В нїмецьких поезиях, виданих 1865. р., наслїдував Федькович Гайного і Улянда та переповідав свої вірші про Довбуша і Дзвінку. Замітна тут також поезия про Тараса Шевченка, що він годен своїми піснями „урвати монастир“ — один з доказів, як дуже переймав ся тодї Ф-ич поезиями Шевченка.

І дійсно сї поезиї, що він зложив у роках 1865—1867: Мертвець (пор. Шевченкову „Катерину“ і „Тополю“), Синї пюрця (Шевченкові: Думи мої), Городенчук (Шевченковий: Перебендя), Думи мої і знову Думи мої, дїти мої (те саме у Шевченка), Посланіє, В день скону Т. Шевченка — і ще деякі слїди в иньших поезиях — сьвідчили, що Федькович зовсїм піддав ся впливови Шевченка. Се було переповіданє думок і форми поезий українського поета таке невільниче, що сьвідчило про повний брак критики у Федьковича.

Тут ми стаємо перед загадкою, що се був за обяв у поета, котрий як перше, перед 1863-им роком, так і потім, по виданю поезий в Коломиї,

---

[1]) Мат. 92—93 і 101.

[2]) Нема сумнїву, що Могила названа в листї, ст. 129, і На могилї і т. д. се те саме.

від 1868. р. був орігінальним, був сам собою і зовсім не наслїдував Шевченка, і в той сам час, коли наслїдував Шевченка, писав зовсїм орігінальні і дотепні оповіданя. Бачимо тут якесь роздвоєнє душі у поета протягом кількох лїт, нахил у душевній сфері до когось пристати, когось любити, когось своїм братом чи татом величати, так як у щоденнім житю величав за ріжні правдиві і певно вигадані добродійства своїх „званих братів“, котрим посьвячував поеми: Семена Нарівняка, Михайла Дутчака, Дмитра Лелика, Ілаша Хрестика, Миколу Кочерганюка і Івана Юрчишиного — мабуть самих неписьменних людий, котрі й не могли прочитати того, що їм поет посьвячував. Кождий з них був і „найлїпший і найвірнїйший“ приятель Федьковича, кождого згадував поет раднїйше, як свої три любки і кождого величав за те, що виратував його з якогось нещастя чи гризоти. А коли сягнути до переписки Федьковича, то там найдемо ще більше таких „братів“, що згадка про них доводила Федьковича трохи не до сліз.[1])

Подібно у психічній сфері Федькович пристав серцем до Шевченка. Тут розум був нї при чім, він любив Шевченка за те, що той був дуже нещасливий, а при тім ґеніяльний поет. Йому здавало ся, що має право уважати свою десятилїтню „неволю“ так само тяжкою, як була неволя Шевченка, і цїле своє житє подібним до його житя. До того вмовили в нього ріжними величанями, що він годен заступити Шевченка і він сю думку приняв за свою, а Тараса за свого „тата“. Сему „татови“ він і справляв сам поетичні поминки, виписуючи віршовані величаня в день його смерти, „молив ся“ до него, називав його апостолом, пророком і сьвятим.[2]) Се було щось більше, як критична оцінка Шевченкової праці.

---

[1]) Мат. 101.
[2]) Пор. поезиї, 185—189 і 345—348.

подиктована розумом і артистичним почутєм, се була любов, котра о стілько приняла иньшу форму, як любов до ріжних „званих братів“, о скілько Шевченко перевисшав їх своїм значінєм, як поет і до того ще покійник.

Надмірна нервова чулість з 1861. року уступила ся була троха 1862. року, коли поет почав одужувати. Нова слабість з 1863. р. вирвала його з тих кругів, де він мав стілько званих братів під рукою, і завела в гори, у нові обставини. Груди боліли його, хоч не завсїгди, ще зо два роки; проте він заживав волї, як знав, і шкодив свойому здоровлю негігієнічним житєм. Чи уступила ся тодї його нервовість? Нї! Він, як і перше, находив собі і правдиві і видумані нещастя та „ворогів“, тужив за приятелями з війска, так як перше у війску тужив за волею; пробував обійти ся без них і оженити ся (а годї-ж було брати собі за жінку до хати хоч би й найлюбійшого Івана чи Миколу, — пізнїйше він і се зробив зі своїм Огоновським); свати два рази не довели до доброго кінця; а тут піятика підкопувала далї його нервовий систем і воля на всї боки деморалїзувала його. Се було нерозважне приватне житє — ведене далї чутєм та інстинктами, а не розумом і сю нерозвагу ми находимо і в поезиях його. Повістки свої він маловажив; за те поезиї вважав вершком своєї діяльности і в них вкладав свою душу зі своїми прикметами, унаслїдженими і набутими. Сї прикмети дуже часто скидають ся на велику затрату самосьвідомости, свого я, котре поет хотів утопити у чужім я, і утопив, хоч і не зовсїм.

Не зовсїм, бо - як уже знаємо - у своїх повістках був Федькович орігінальним; а в поезиях, навіть тодї, коли наслїдував Шевченка, він все таки подекуди зберіг свою індівідуальність, не тілько в сих поемах, як Дезертир і Циганка, що вже коло нового року 1863. були більше-менше готові, але і в тих, що він їх

складав у той сам час, як виразно наслїдував Шевченка, отже в роках 1865 1866. Такі поезиї, як баляда „Рожа“ і „На могилї Дутчака“, зовсїм не можуть бути доказами упадку його поетичного таланту.

Але є ще одна ґрупа поезий, які др. Франко, після того, коли вони друкували ся у „Правдї“, зачислив до років 1868–1870,[1]) хоч ми маємо богато причин, уважати їх творами, написаними скорше, в роках 1862—1867. Попереду були вже подані уступи з листів поета, з котрих видко, як він (уже в маю 1868) рішив ся на три роки „вимазати себе з великого і поважного збору галицких писателїв“, розсерджений на Галичан і „Правду“ за поезиї і буквар. Крім поезиї До Данила Млаки, котрою він так само „вимазував“ себе із збору писателїв, як і в листах, і поезиї Здоров субору „Просьвіти“, надісланої очивидно „Просьвітї“, а не „Правдї“, (обі сї поезиї написані 1868. р.) він дійсно не посилав через три роки нїяких своїх поезий до „Правди“, а се, що тут друкувало ся 1868–1870 р., було ще з попередних років.

Прочитаймо тілько уважно, що писав Партицький до редакциї „Правди“ з початком 1868. р. „Федьковичеві поезиї, коли треба, то друкуйте. Я можу розпоряджуватись ними по власній волї. Химер Федьковича не опасую ся“.[2]) Ішло очивидно о поезиї, які Партицький мав уже у себе, але не призначив до коломийського виданя. Відтак писав і Федькович Партицькому 1. липня 1868., коли вже вийшов третїй томик його поезий у Коломиї: „Ще вас маю о одну річ питати: Що стало ся з моїми поезиями, що я вам післав? Таже я вам їх на то післав, аби они, котрі добрі, печатали ся? Опріч трьох томиків не знаю, аби які вийшли. Не гоже ви ся зо мнов обходите,

---

[1]) У критичнім виданю поезий і в Дїлї 1901, ч. 283
[2]) Руслан 1908, ч. 254.

ви галицкі пани! Бо єсли мої вірші до людей не здалі, чо їх у себе тримати, а менї не відослати? — Поезиї мої, коли не здалі до печатнї, то дожидаю з Букварем".[1])

Із сих слів видко також, що Партицький не видав у Коломиї всїх поезий, які дістав від Федьковича; не видав з тої причини, шо не стало громадянських гроший.[2]) Він їх і пізнїйше не напечатав окремо, але покищо потїшав поета надією, що видасть, а що заплатив йому за них (ми знаємо лише про 50 зр., які післав йому), то очивидно признавав собі право розпоряджати ся ними по своїй вподобі. Тому то писав Ф-ич Партицькому в падолистї 1868.: „Що тичит ся друку і розпаю моїх поезий, то раз за всїгди вас прошу, з ними по свої воли зарядити. Они менї заплачені, тож менї нїякого дїла до них. Хіба тілько просити буду, з кождої книжечки, у котрі мої речи друковані будут, менї с кілька егземплярів дарувати".[3])

По сїм листї, написанім сердито і прикро, Федькович перестав на кілька років переписувати ся з Партицьким і Партицький не відзивав ся татож до нього, але поезиями його зарядив так, що віддав їх редакциї „Правди" і тут вони друкували ся протягом років 1868—1870.

Із наведених висше слів поета виходить, що сих поезий було ше на цїлі „книжечки". отже до них треба зачислити напевно і поему Свекруха (друк. 1868-го а готову мабуть уже 1867 р.), і поему Волошин, друковану у „Руській хатї" тілько 1876. р., але готову найпізнїйше 1869. р.[4])

Крім сих поем, друкували ся у Правдї 1868. такі дрібні поезиї: Душко моя розмаіта, Старий жовняр (вістка про сю поезию є в

---

[1]) Мат. 182.
[2]) Пор. Руслан 1907, ч. 250.
[3]) Мат. 187.
[4]) Мат. 192.

листї з 1866. р.[1]), але вона ще давнїйша, Сей світ однакий був і буде, Віра, Флояра, До М. Д., Зіронько моя і З окрушків I—XXV (в Правдї 1868, 1869 і 1870—всї окрушки мабуть ще з року 1862). У „Правдї“ 1869. друкували ся ще поезиї: Гуляли, Ілем, Сонце, На зеленій млаковинї, 1870 лише: Йому й її — і на сїм мабуть вичерпав ся увесь засіб Федьковичевих орігінальних поезий, які мав Партицький. З перекладів мав він три: Кріля Іроля (Ґете), Співака (Шіллєра) і Прощі (Гайне), котрі також друкували ся у „Правдї“.

Сю ґрупу поезий, що йно названих, уважав Іван Франко „новою фазою в розвою творчости“ Федьковича.[2]) „Манєра наслїдуваня Щевченка — писав Франко — щезає постепенно. Федькович хилить ся з одного боку до тону народної піснї, з другого боку до нїмецьких поетів Шіллєра, Ґете та Гайне. — Видно у поета якесь заглублене в самого себе, в абстрактні, фільософічні питаня. Одна з перших поезий сеї доби натискає на конечність віри в житю... Поет попадає в якийсь песимізм, не вірить у свої сили, жалує ся на те, що їх богато розтратив у війску. — В його піснях починає звенїти якась містична нота, прим. у вірші „Флояра“. — Та про те власне тепер поетови удають ся чудові лїричні або описові поезийки; його дух набирає інколи дивної гармонії, ясности і прозорости, як вода Черемоша в осени (в поезиях „З окрушків“). — Тепер, при кінцї 60-их і в початку 70-их років у него являєть ся момент дивного спокою і ясности та артистичного згармонїзованя. Пристрасти, що кипять у „Дезертирі“, уляглись, лишаючи тілько тиху мелянхолїю. Творчість ослабла, се так, не пориває ся на більші пляни; поет покинув навіть кінчити свою велику „дивоглядію“ про Довбуша.

---

[1]) Мат. 130.
[2]) В „Дїлї“ 1901, ч. 283.

За те в хвилинах вітхненя він сипле перли — дрібні „окрушки“, пісеньки в роді: Гуляли, Ілем, Куда? або отся чудова „Рожа“, з артистичного погляду може найкращий його твір“ (мова йде про „Рожу“, що починаєть ся від слів: В неділеньку в ранці, друковану в перше 1872. р. в „Правді“).

Ся оцінка поезий Федьковича безпечно вірна, коли йде мова про саму вартість їх; коли-ж узяти на увагу відношенє їх до поета і характеристику поета, з них виведену, то се не вірне, бо хронольоґія поезий не така, як др. Франко здогадував ся. Се не була нова фаза в творчости Федьковича, бо всї названі поезиї (може крім Рожі і сих кількох поезий, що друкували ся в „Правдї“ вже по 1872-роцї) належить коли не до 1862. р., то до тих самих часів, коли він наслїдував Шевченка. До тону народної пісні і до нїмецьких поетів він хилив ся з самих початків своєї лїтературної карієри; релїґійним, а навіть містиком він був уже в часї до 1868. р. „Дивний спокій і ясність і артистичне згармонїзованє“ ішло у него поруч і рівночасно з несмачним наслїдуванєм Шевченка; на те нам повістки Федьковича з часів до 1868. р. доказом, а новий доказ на те дають нам і сї поезиї, що їх др. Франко зачислив до нової фази творчости поета. В тім і загадка душі поета, що він у той сам час міг бути і собою, індівідуальним, і міг наслїдувати без критики Шевченка. Се очивидно залежало від хвилини, чи може від днів, у яких сїдав поет писати, від лєктури, яку тілько що відложив на бік, від настрою, від теми і т. п.

Через три роки Федькович справди майже зовсїм не переписував ся з Львовянами. Нову вістку про поезиї находимо тілько в листї з 30. грудня 1870: „Маю також — писав Федькович — збірничок дрібнїщих моїх поезий і хотїв бих їх дати печатати, лиш не знаю, по чому у вас аркуш друку платит ся і чи на часу тепер, поезиї

видати".[1]) Федькович міг мати тут на гадці сї поезиї, що вже друкували ся у „Правдї" в роках 1868—1870, і ті, що написав у той час або мав у себе з давнїйших часів. Коли переглянемо всї відомі нам поезиї Федьковича з часів від 1868. р. аж до виїзду його до Львова (1872), побачимо, що у збірцї його могли бути передовсїм сї поезиї, про які й говоримо, і крім того ще лиш кілька, про котрі не знаємо, коли вони написані. На всякий случай сї поезиї не становили нової фази в творчости поета і сьвідчать тілько про се, яка складна була Федьковичева натура.

Що Федькович по 1868-ім роцї покинув манєру наслїдувати Шевченка — се правда. Мало того; він написав уже потім тілько один поменник на роковини смерти Шевченка (1869), а відтак закинув писати таке, мов би мав жаль до Шевченка, що наслїдуваня його не принесли йому слави; він уже й на посьвяти не був такий щедрий, як передом, бо вже нїколи нїкому нїчого не присьвятив, мов би вирік ся і всїх своїх камратів та „званих братів"; зірвав зносини зі „сьвітом" і коли що й писав, то не давав з рук. Се була нова фаза радше в його житю, як у його писанях, фаза його чим раз більшої самотности і містицизму, замкненя в самім собі і медитаций.

Крім поезий, писаних по українськи, треба нам згадати хоч кількома словами його нїмецькі поезиї. Р. 1868 він мав їх цїлу збірку і післав у манускриптї редакторови часописи Reform у Відни, Фр. Шусельцї,[2]) котрому й посьвятив їх. Які се були поезиї, ми не знаємо; мабуть було між ними богато тих, шо увійшли потім до збірки: Am Tscheremusch".

Крім повісток і поезий написав ще Федькович 1864. р. (саме тодї повстав народний театр у Галичинї) дуже слабу сценїчну річ п. з. Так

---

[1]) Мат. 194.
[2]) Мат. 188—189.

вам треба з грубими ефектами (як от битє по лици війта, котрий на те зовсїм не реаґує) і 1867. р. два акти Довбуша. Сї два акти траґедиї коштували Федьковича певно далеко більше роботи, як який небудь инший лїтературний твір його з тих часів. Він думав кілька років над Довбушем, але придумав більше фантастичну казку, як історичну траґедию. Закроїв він сю траґедию широко, забажавши подати історию Василя Довбуша і його сина Олекси та чудний склад обставин, що Олекса закохав ся у своїх сестрах, не знаючи про се. Ми з другої редакциї „Довбуша“ бачимо, як Федькович хотїв повести історию Олекси Довбуша і в чім він добачував траґізм — у кровосумішцї — і ся сама видумка може застановити психольоґа, чому саме вигадував поет щось таке незвичайне. Зрештою сї два акти „Довбуша“ були зовсїм неісторичні і несценїчні, декорациї треба би було зміняти безнастанно і сама траґедия ломила ся вже по першім актї, котрий — як се писав і сам поет — становив окрему цїлість.

Для житєписця інтересні в сїй першій редакциї „Довбуша“ сї моменти, що показують нам ще деякі душевні прикмети поета уже в тім часї, коли він се писав. В листах із тих часів і в поезиях Федьковича ми найдемо не одно місце, котре нас здивує новиною, що поет вірив у ворожбу та у сни. „Маю просити куму, аби минї подивилась у зьвізди,—вона головна знахарка, брате“— писав поет н. пр. 1865.[1]) У Дезертирі читаємо:

Запитає в нічних зорей
про завтрішню долю (Поезиї, 267).

У поезиї До неї читаємо:

Що в небі писали нам зорі — (Поезиї, 363)

У поемі Свекруха находимо місце:

---

[1]) Мат. 108.

Сон не мара, мої сизі.
Хто се знати може;
Сон, се янгіл з того світа,
Серафського лику,
І ходить він як ніч Божа
З дзеркалом великим
Показувать людям долю —
Лиху й добру долю;
І стоїть в'на змальована
Дивними символи
У дзеркалї тім великім —
Хто може читати! — (Поезиї, 337—338).

А в Добуши Циган Морган памятає, що Цигани з Єгипту, згадує богів Ізіс і Озіріс, місто Мемфіс, сам є чорнокнижником і має якісь два золоті хрести, котрими хоче чудес доказати. Се вже читаємо у першій редакциї Довбуша, значить з 1867-ого року! Се може і не впадало би в очи, коли-б не знатє, що в кілька років пізнійше і сам Федькович став „чорнокнижником" та астрольоґом, до чого перечитував книжки про єгипетських астрольоґів. І от уже 1867. р. у „Довбуши" дає поет на се доказ, що читав уже дещо про астрольоґію та починав у ню вірити. Мало того; він уже 1867. року мов би заповів свою власну будуччину, коли мав стати ворожбитом, вложивши такі слова в уста Цори:

Чи-ж ворожков
Так тяжко в світї бути, як гадаєш? —
Дай, подаруй ти свою віру, серце,
Родину, батька, маму, добру славу,
Усе, усе, що маєш дорогого
У сїм безціннім світї, а дістань
За все то зраду в надгороду, а
Ти є ворожка певна.[1])

Зовсїм так само, як тут Цора про себе каже, думав потім поет, що за своє серце, за родину, за добру славу, за все, що було йому дороге, заплатили йому всї зрадою — і він став астрольоґом... Хоч се не було правдою, щоб усї

[1]) Писаня Федьковича III. 1. А. 106.

заплатили йому за його серце та за його працю зрадою, але він так думав, — а звісно, що житє є таке, як його субєктивно береш, а не таке, як воно справди є.

Пригадаймо собі тепер, які були культурні обставини на Буковині у той час (1863—1872), як Федькович жив і працював у Сторонци-Путилові. Часи і люди були тут такі, що Федькович не находив майже у нікого анї зрозуміня, анї підпори. Чи йшло о видаванє часописи в Чернівцях, чи о його власні поезиї, чи навіть о книжки для народних шкіл, все розбивало ся о заскорузлість і темноту буковинської „інтеліґенциї“, яка скоренько потонула у москвофільстві. Федькович не усував ся, доки міг, від неї і старав ся здобути право горожаньства хоч для народної мови в школах, — не вдало ся йому і се, противна сила була за велика. Буковинська суспільність не знала покористувати ся його талантом і охотою до праці, не витягла його з далекого гірського села у ширший сьвіт і не дала йому спромоги, працювати в красших обставинах і для ширшої громади.

Однак у поета було за богато енергії і любови до народу, щоб гірське село потрафило вбити його духа. І ми бачимо, як він приймає ся ріжних громадянських робіт у вузшім крузї: заступає громади у сервітутовім процесї, стає двірником, громадським писарем, учителем, інспектором шкіл, притім далї займає ся літературою, — одним словом не піддає ся обставинам, що вбивали духа, працює для народу щиро і добре і свою любов до него доказує ще й незвичайним, як на осьвіченого чоловіка, способом: жиє і носить ся так, як і всї Гуцули, задержуючи всї їх добрі і, на жаль, лихі прикмети.

У Сторонци-Путилові Федькович „схлопів“. Недостача дійсно інтеліґентного товариства, до-

брих книжок і часописий, не уладжене домашнє житє, розчарованя з причини ріжних людий і невдач тілько скріплювали його давну неохоту і недовірє до всяких „панів“, своїх і чужих, та відсували його чим раз дальше від „широкого сьвіта“. А вроджена нервовість, яка здаєть ся, притихала хоч деколи, вибухала від часу до часу з цілою силою і розєднувала його ще більше з людьми. Ми бачили, який він 1868. р. був роздратований і з якою упертостю пірвав зносини з „панами“ на три роки. Немов бажав кого тим способом покарати і сам звільнити себе від зненавиджених людий.

Але у всї часи він не зрікав ся працї для тих самих людий і то працї такої, що давала йому або дуже малий материяльний хосен або й не давала жадного. Було в сего чоловіка богато завзятя і готовости, служити громадї, був і талант, було й розумінє потреб народу, але він зявив ся на Буковинї „за скоро“, випередивши на четвертину столїтя людий, які його могли зрозуміти і оцїнити.

Коли до того пригадаємо собі, яка то була „лїтература“ на Буковинї перед Федьковичем і за його побуту тут, то зрозуміємо, який то великий у своїм краю письменник і громадянин проживав тихо, без гомону, серед невідрадних обставин, там далеко, „за сьвітом“, у Сторонци-Путилові.

VIII.

Федькович у Львові 1872—1873. р.

Піду я у Львів, там красний, кажуть, город,
Високі церкви та препишні палати;
А все бо вищі золоті наші гори!
Чужий ще не став, нє, за рідного брата!

Да що ми з тих гір, коли й в горах є люде,
А відь же від них і в Львові не сховатись!
Гірькая біда, не мавше серця в грудех,
А гірше бо є, два аж їх в грудех мати.[1])

Се написав Федькович мабуть у липни 1872, коли вже мав звістку, що товариство „Просьвіта“ згодило ся приняти його за редактора своїх видавництв. Невеличка се поезия, але вона досить докладно малює Федьковичеві сумніви. Перед десятьма роками він був би злетів до Львова і мав великий жаль до знайомих Львовян, що не найшли йому там посади; ще навіть 30. грудня 1870, уже коли був шкільним інспектором, він писав мб. до редактора „Правди“: „Ви не знаєте, добродію, як я дуже затужив до Львова, і єстли би хоть як небудь там прожити можна, то я би зараз туда кочувавсь. Да се мабуть утопії, як і усі мої сподіваня на Львів та на Галитчину.[2]) А

---

[1]) Поезиї, 494.
[2]) Мат. 193—194.

тепер ось Львовяни давали йому занятє, і то відповідне для нього, ще й згодили ся платити йому, хоч і не богато; утопія справджувала ся саме так, як собі того поет бажав. Та як тілько утопія перестала бути утопією, явили ся зараз у поета й його неминучі сумніви. Покинувши по неволї інспекторство, котре відповідало й його ідеям і заспокоювало амбіцию, даючи йому все таки поважане становище по зложеню офіцирської шаржі, він опинив ся серед своїх знайомих у горах звичайним двірником, „простим“ Гуцулом, навіть не таким маючим, щоб за саме богатство поважали його. Господарем він не був і навіть не любив займати ся господарством, здавши все на свого наймита Юзька Огоновського. На добрий лад він міг оставати ся й у Сторонци-Путилові, не бідуючи надто материяльно, бо і не звик до панського житя і находив навіть у тім вдоволенє, що жив по гуцульськи. Однак було йому очивидно троха соромно по „здеградованю“ з інспектора; томила його думка, що мабуть усї люди знають, чому він мусїв покинути службу; старостї треба було дати доказ, що він дійсно найшов собі службу, яка йому обезпечувала житє красше, як інспекторство; треба було взагалї забрати ся з гір хоч на якийсь час, щоби „прокляті“ люди не вказували на нього пальцями; а з другого боку й надив його красний город Львів, надила „Просьвіта“, що перед роком пошанувала його почетним членьством, і приманювала його також праця, яка була немов продовженєм його інспекторської, просьвітної діяльности. Тілько ось яка біда: непокоїли його „люди“ — вони і в горах, вони й у Львові і перед ними не втечеш. Відозвала ся у поета знову давна його мізантропія, дуже дивна у него, бо він же своєю роботою для людий сьвідчив, що ворогом їх не був. Він тілько знайомих не терпів і бажав заховати ся від них, щоб анї він їх не бачив, анї вони його.

Жалко було йому покидати й гори, бо вони ще висші, ще красші, ніж львівські палати, але бажанє, щезнути хоч на якийсь час з гір, перемогло і він 11. липня 1872 виїхав до Львова,[1]) значить, саме на вакациї, коли виділ „Просьвіти“, зложений майже із самих професорів, розїздив ся. По дорозї Ф. вступав мабуть до Коломиї, певно був у Станїславові, де відвідав Мелїтона Бучинського[2]) — і тілько 22. липня приїхав до Львова.[3])

У Львові, очивидно з причини кінця півроку по школах, не зараз зійшов ся виділ „Просьвіти“; Федькович мусїв ждати аж до 25. липня, коли й постановлено, що йому числять плату від 1. липня і лишають волю, укладати книжечки для народу після пляну, який він уважає добрим. Плату назначили йому ще перед тим, коли в маю умовляли ся: 250 зр. річно за 12 друкованих аркушів оріґінальних праць; крім того і товариство „Руська Бесїда“, що опікувало ся театром, згодило ся платити йому других 250 зр. річно, жадаючи за се пять клясичних перекладів.[4]) І одно й друге товариство дійсно платило йому першого року те, що обіцяло,[5]) так що Федькович разом із своєю офіцирською пенсиєю (291 зр.) мав першого року близко 800 зр. Жити було з чого, але навіть на ті часи така умова, щоб за марних 500 зр. заплати в рік достарчити 12 друк. аркушів популярних видань і пять „клясичних“ перекладів, себ то перекладів із клясиків, була тяжка і майже

---

[1]) На листї до Драгоманова, Мат. 236, стоїть написано рукою Федьковича: „11. Juli 1872 nach Lemberg. 1. Oktober 1873. nach Hause“. З листів, адресованих уже в жовтни 1873. до Путилова, видко, що він справди був уже в той час у горах.

[2]) Спомини, 12.

[3]) Так записано у львівській „Основі“ 1872, ч. 53.

[4]) Пор. протоколи „Просьвіти“ в Мат. 362.

[5]) В IV. томі писань Федьковича, ст. VII–VIII, подав Ів. Франко виписки із книги видатків „Руської Бесїди“, котрі стверджують се.

неможлива до виконаня. Ті, що придумали сю умову, очивидно не розважили, що одну і ту саму працю можна всіляко зробити, і без сумніву за богато вимагали від Федьковича, не знаючи його педантизму, його сумлінности у праці і його уподобаня в чистих, під лінію, по військовому писаних рукописях. Не довго треба було ждати, щоб і товариства і Федькович пересьвідчили ся, як трудно було додержати сю умову. Федькович за богато вірив сам собі, коли пристав на ню, і мабуть не знав, що його праці мусять ще переходити ріжні митарства рецензентів.

Однак поки що у вакациї він мав спокій і жив собі, як хотів. А хотів він і у Львові жити так, як доси жив, отже, як на те прийшло, топив усю свою журбу і мізантропію у чарці. Зараз у перших днях побуту у Львові переконав він кількох Львовян, що мав далеко сильнійшу голову, як вони. Про се оповідав Остап Левицький Ром. Заклинському ось що:

Коли Володимир Шашкевич був редактором „Вечерниць“, тоді прислав був Федькович вірш на роковини смерти Шевченка. Се було 1863. р.[1]) Остап Левицький переглянув сей вірш та добачив, що в кількох місцях ритм не був цілком правильний, хоч цілий вірш був дуже гарний; а що той ритм легко можна було поправити, не псуючи ні трохи вартости і змісту поезиї, то О. Левицький позволив собі поправити його, всуваючи або опускаючи декуди якесь слівце, або попросту переставивши два три слова в порядку. І так пішло до друку. Шашкевич був би на се ніколи не позволив, але він не знав про се.

Коли Федькович прочитав свою поезию з поправками О. Левицького, загнівав ся дуже і у гніві написав лист до одного з семинаристів, ма-

[1]) У „Вечерницях“ взагалї не було Федьковичевої поезиї на роковини смерти Шевченка, отже се помилка Остапа Левицького. Се мабуть говорить ся про пізнїйші „поменики“ Ф-ча.

буть до Танячкевича, де між иньшим сказав: „Що то за оден якийсь там писака, що посьмів мені мої вірші на свій дурний лад поправляти?... Хіба ж він не знає, що я Гуцул, а в Гуцула є пістолї! Я там незабаром приїду, то вже розмовимо ся“.

Однак по часї Федькович очивидно охолонув з першого гнїву, бо якось не являв ся у Львові з пістолями. Тим більше схаменув ся він, коли довідав ся, що тим „писакою“, що посьмів поправляти його вірші, був Остап Левицький, знаний уже тодї автор польської поеми: „Siekiniery“.

Аж кілька лїт пізнїйше, коли Климкович розійшов ся був уже з Ливчаком (редактором „Страхопуда“) і осїв був стало у Львові, де заходами Лавровського дістав посаду у рустикальнім банку, приїхав і Федькович до Львова, — не на поєдинок, а з причини, що саме тодї сподївав ся він через Климковича і Лавровського дістати ся також до сего банку. (Не до банку, а до „Просьвіти“).

Зараз таки другого дня по своїм приїздї зійшов ся він з Остапом Левицьким у Климковича. Познайомивши ся, заявив йому, що зовсїм не гадає відступати від дуелю. Секунданти були вже під рукою: господар Климкович і Заревич, котрий також тодї був у Климковича. Оружєм до дуелю мали бути чарки. Хто більше випє таких чарок „народних клясиків“ (так називав Федькович звичайно всякі роди горівок), того проголосять побідником, а супірник має зараз перепросити його. Місцем поєдинку мала бути реставрация знаного у своїм часї Фердинанда (Квятковского) при бернардиньскій площі, над якою саме мешкав Климкович.

Сяк чи так, що було робити? О. Левицький мусїв пристати на поєдинок і на його умови — тим більше, що й секунданти рішучо напирали на нього. Отже зійшли вони на долину до ре-

ставрациї і поєдинок розпочав ся. Якийсь час О. Левицький держав ся кріпко, — та про те досить скоро мусів піддати ся, признати Федьковича побідником і перепросити його. Обидва поцілували ся сердечно і розійшли ся в найліпшій згоді. На другий день зійшли ся знову обидва в сій реставрациї і знову познакомлювали ся з „народними клясиками“.

Від того часу О. Левицький не мав уже нагоди зійти ся з Федьковичем,[1]) — але лишили ся у Львові К. Климкович, Федір Заревич і Вол. Шашкевич (син Маркіяна), самі талановиті і самі нещасливі люди; всї вони повмирали молодо, змарнувавши і свій вік і свій талант. З ними то жив Федькович у згоді та сходив ся деколи.[2]) Щирійше відносив ся також до студента Теодора Маркова, проф. Анат. Вахнянина і лікаря д-ра Петра Сушкевича.

Иньших він відразу почав обминати. Від липня, коли він приїхав, до кінця 1872. р., було шість засїдань виділу „Просьвіти“; Федькович був на першім, 25. липня, потім аж 28. грудня, а 1873. р. зовсїм не приходив до „Просьвіти“. Як він відносив ся до львівської громади, про те довідуємо ся з листу Юл. Романчука до нього, писаного в січни 1875: „Простїть моїй щирости, але я не можу инакше, як лиш отверто правду казати. Коли б Ви, будучи ще у Львові, не відсували ся так від громади, не жили самітно, мов пустельник,[3]) коли б були більше обертали ся між нами, котрі щиро урадувались Вашим приїз-

[1]) Л. Н. Вістник 1905, т. 32, ст. 188—190.

[2]) Руслан 1907, ч. 51 — спомини Б. Дїдицького.

[3]) Теодор Марків, тепер начальник суду в Бучачи, оповідав, що Ф-ич, бувало, цїлими днями анї не виходив з хати анї не впускав нїкого до себе. За се від часу до часу і цїлу ніч просидїв у реставрациї зі знайомими. Тодї по кількох чарках ставав дуже балакучий і веселий. Взагалї жив дуже скромно і не упивав ся нїколи. (По се писав менї проф. В. Винар з оповідань свого тестя Т. Маркова.

дом до Львова, наконець, коли б Ви хоч трошка менше були дразливі на деякі слова або поступки, котрі може нерозважно, але не неприхильно до Вас були висказані або сповнені, — сердечна приязнь між нами а Вами була би до нині ні на волос не розірвалась“...[1])

Се правда, що д. Ю. Романчук написав, тілько одного ні він ні львівські громадяни не знали, — вони не брали на увагу, що у Федьковича уже тоді виразно зазначило ся схибленє ума його вірою в астрольогію. Тут він, сказати б, писав зовсім розумні книжечки для народу — хоч могло і повинно було людий дивувати його велике уподобанє в релігійних темах і рівночасно в мітольогії, його очивидна містика, — а тут він для „Просьвіти“ (!) зладив і астрольогічну книжечку п. з. Планїта чи Ворожка в тім глубокім пересьвідченю, що се також наука для народу... Львовяни знали за мало житє і пригоди Федьковича, дивили ся на нього як на здорового чоловіка, хоч і відлюдка, тимчасом сей „пустельник“ уже не мав стілько здорового розуму, щоб міг відповідати за всї свої поступки. Се було те невідоме, грізне фатум, що зводило його на манівці, і він очивидно й не був сьвідомий, що таке діє і на що час марнує. Від тепер і до самої смерти його ми будем помічати сю розколину в його душі: з одного боку то більше то менше розумну і потрібну працю, а з другого боку цїлі роки, змарновані на астрольогію, і глубоку віру в призначенє. Тут очивидно вроджені прикмети були його нещастєм; безнастанне невдоволенє, яке всї помічали у нього, він старав ся убивати, як міг, то пустельничим житєм, то алькоголем, який хоч на хвилину годив його з житєм. Робити йому із сего закид ми, що пізнали його житє докладнїйше, не можемо, тілько можемо жалу-

---

[1]) Мат. 238.

вати його і дивити ся на нього, як на чоловіка не зовсім здорового.

Незгода поміж Федьковичем а „Просьвітянами“ і „Бесідниками“ пішла найбільше з того, що праці поета переходили ще перед друком оцінку, яка — звісно неслушно — ображувала амбітного поета. Далеко була би „Просьвіта“ зайшла, коли би була друкувала й такі праці Федьковича, як його „Ворожка“! Однак з другого боку можна вірити О. Цурковському, котрого спомини подаємо дальше, що Федьковича міг разити сей офіцияльний, бюрократичний дух, який панував і в „Просьвіті“ і в иньших тодішніх українських інституциях. Федькович мав діло з людьми „на становисках“, нераз і досить високих, і почував ся супротив них ніяково. До сего редакцийного комітету, вибраного в маю 1873. р., що почав відкидати Федьковичеві праці, належали: директор гімназиї і сьвященик Василь Ільницький, (він був головою комітету), професор університету і сьвященик Омелян Огоновський і далї самі професори: Омелян Партицький, Юліян Романчук, Анатоль Вахнянин, Теофіль Барановський і Іван Бічай. Сї люди не були такі нездатні, щоб не могли оцінити Федьковичевої праці, однак — можна думати — висказували Федьковичеви свої поради та бажаня і що до змісту і що до форми його праць так, як професори звикли у школї, а Федькович не хотів почувати себе, як ученик перед професорами-панами. „Не диво тому, — оповідає вірно Григорій Цеглинський — що коли 1872 приїхав він до Львова, представилась єму тая інтелїгенция в такім видї, в якім представляєсь она і нинї (1888. р.) еще цїлому народови: в паньскім, шляхоцкім. І він шанував її, кланяв ся їй низенько, але душі своєї не отворив... Оповідають, що, як раз поет написав стих, оден з тодїшних учителїв читав єго прилюдно і, як то у нас буває, закидав присутному поетови острим тоном: „Се, бачите, зле,

се не має мисли, се поправте і т. п.“ Поет вислухав лекциї спокійно, поважно, — напослїдок підняв ся, приступив до учителя і смирно, смирно — поцїлував його в руку. Учитель змішав ся вельми, він зрозумів поцїлуй, бо поетови опісля і в думцї не було його послухати. Так стало ся ще і з одним теперішним професором унїверситета,[1]) що уважав за добре давати поетови-самоукови прилюдно науку. Беручи річ загальнїйше, чи не такі-ж самісенькі відносини нашої інтелїґенциї і до люду? Промавляючий тоном паньским, верховідним до люду може бути певний, що він смирить ся йому, поклонить низенько, поцїлує в руку, але — не послухає. А Федькович — то справдїшнїй ґенїй людової вдачі“.[2])

Чи за такі поступки Федьковича, як цїлованє в руку, будь що будь нещире і лукаве, можна назвати його ґенїєм людової вдачі та й чи іменно лукавство є визначною прикметою люду, про се — звісно можна би перечитись з Гр. Цеглинським; однак, треба признати, Федькович справди копіював люд дуже часто у своїх поступках і таке цїлованє в руку, нїби із вдячности, дуже нагадувало лукавого мужика з села. А треба знати, що се не анекдоти, тілько правдиві події з житя поета у Львові...

І своїми писанями і своїми поступками Федькович чим раз більше підходив під тип покірного, прибитого горем, побожного і забобонного селянина і придумував таке добро, яке сей селянин любив: коляди і щедрівки, побожні пісні, житя сьвятих, казки і — ворожку... На таку осьвіту міг такий поступовець, як М. Драгоманів, дивити ся з гори і ми з ним також погодимо ся в тім, що „Просьвіта“ вже і в самих початках свого істнованя могла й повинна була придумувати для народу і більше реальну просьвіту, однак нї-

---

[1]) Омеляном Огоновським.
[2]) Зоря 1888, ст. 34.

чого не вдіємо, так тоді розуміли осьвіту народу, так розумів її і Федькович — та ще добре, що він своїми иньшими заходами, н. пр. в часі свого інспекторства, засьвідчив, що мав ширший сьвітогляд.

Однак, хоч Федькович своїми думками про те, яка має бути осьвіта народу, загально взявши, підходив під смак своїх критиків з „Просьвіти“, проте — як сказано — не жив з ними у згоді. Не минуло й пів року і він загадав уже покинути Львів. До Остапа Терлецького, котрий почав в осени 1872 р. служити у Відни „вольонтером“ в університетській бібліотеці, написав лист, у котрім просив, щоб йому виєднав службу у — московській амбасаді, мабуть при помочи відомого тоді у Відни протоєрея Раєвського, що богато наших людий збаламутив. Думка Федьковича була на стілько дивна, що Остап Терлецький, хоч який молодий, уважав своїм обовязком, опамятати поета, і написав йому спокійний та розумний лист,[1]) у котрім дуже йому відраджував покидати Львів. „Ви нікому не сидите тягаром на плечах — писав Терлецький. — Вам дають гроші, а Ви їм даєте свою роботу. А Ваша робота певне варта ті гроші, що Ви берете, бо так як Ви, у нас мало хто або й ніхто не може робити. Зрешту, кого-м ся питав ві Львові про Вас, кождий хвалив Вас, — бо й як же Вас не хвалити і не любити, коли Ви робите як день так ніч, ще до того за таку невелику плату. — А у Львові, о скілько я знаю — люди наші загалом мало горнуть ся до себе. Кождий себе тільки любить і себе тільки знає, а до другого о стільки ся лиш горне, о скільки ся горнути мусить або може. А у Відни єще гірше. У Відни ми оден другого ледви раз на місяць бачимо на громадських сходинах Січи.—А про московську амбасаду шкода й говорити. Скажуть вам насамперед відкликати

[1]) Мат. 200 - 203.

усьо, щосьте написали, скажуть сказати, що то, в що Ви вірили і про що писали, що ціле Ваше життя минувше то брехня, то болото. За тоє дадуть Вам 10 або 20 рублів — і по цілій параді. Наробили бисьте собі сорому на увесь свій вік.— Бо претцінь не думаєте, щоби Москаль Вам давав свої гроші, тай Вам позволив писати так, як Ви хочете і то, що Ви хочете". І далї ще переконував Терлецький Федьковича розумно і чесно, щоб не покидав Львова.

Але загонистий Федькович добре писав колись про себе, що він „за одну хвильку тілько понаписує і понаговорює, що і через увесь вік не відповість".[1]) Він і тепер, діставши лист Терлецького, понаписував та понаговорював у першім пересердю Бог зна що, та добре зробив, що сего листу Терлецькому не вислав, тілько, роздумавши, лишив його між своїми паперами і ми тепер з нього міркуємо, що Терлецький таки опамятав на якийсь час поета. Заболїло Федьковича найбільше підозрінє, що він міг би зрадити нарід. „Що Ви про якусь зраду народньої справи говорите, цего зовсїм не розумію, бо я нї Хмельницький, нї Лаврівський, нї який там небудь чиновник; а народ зрадить хіба лиш такий, хто може. А кавалок хлїба явним, честним способом заробити, можна і в Нїмця, і в Москаля, і де небудь, це не сором; да сором єго о-так їсти, як я го їм, де минї кождий гарно чути дає, що я єму отце тягаром на плечох. — Пишете Ви, що булисьте „глубоко" приконані, що минї тут „добре". На це Вам скажу, що й коневи у господаря „добре", если му навалить повні ясла сїна. Да я „з голоду" сюда не прийшов, будьте приконані, але прийшов у ті вірі, що тут „Русинів" найду".[2])

Се писав Федькович 31. грудня 1872. Із сих слів ми бачимо, що поета болїло: давали йому

---

[1]) Мат. 185.
[2]) Мат. 203—204.

відчувати свою „ласку“ мабуть через те, що за перший піврік не богато зладив материялу для видань „Просьвіти“, хоч він не дармував і, де як де, а у Львові дійсно богато працював. Хоч сей заробок у своїх людий був також чесний і явний і Федькович на правду не з голоду прийшов до Львова, проте можемо йому вірити, що сей і той випімьув йому його — а се гордого Гуцула ще більше відкидало від громади.

Однак лист Терлецького поміг — поет лишив ся у Львові та далї дуже пильно працював, толкуючи трагедиї Шекспіра і Ґотшаля та займаючись виданями „Просьвіти“. Пересиджував богато дома та думав над способами, пригожими для осьвіти народу. Про один такий спосіб, досить непевної вартости, годить ся тут сказати дещо більше, бо поет і виконав його. Йому дуже подобала ся лїра і він вірив, що набожними піснями і грою на лїрі можна також богато доброго зробити для людий. Ще 1864. р., зараз по смерти матери, писав Федькович Танячкевичеви: „Дуже я давно маю охоту на лїрі вчитись. Ни мож би у Львові достати?... А коли у Львові нима, то буду просити Климковича, щоб минї у Кієві роздобув. В Італїї також грают на лїру, да ни знаю, як би то можна відтиля достати. — На що сму лїри? питати ся меш. От на що, братіку: як мене нещасна година ни мине, та схочут назад в військо взяти, подякую їм за їх хлїб, а сам піду співаючи по всї Буковинї. Наш народ дуже любит лїру“.[1])

Однак склало ся, що Федькович не потребував сходити аж на вандрівного лїрника, жив після того ще вісїм років у Путилові і вдоволяв ся ґітарою. Тілько у Львові нагадав собі давню мрію і хоч тепер уже сам не думав ходити з лїрою, але її далї уважав її педаґоґічним засобом для народу та, щоб не вдоволяти ся самою теориєю,

---

[1]) Мат. 90.

спровадив собі в осени 1872. р. ліру з вигнутим дном, як у мандолін, із Швайцарий,) а другу, звичайну, таку, як у Галичині вживають лірники, з плоским дном, купив тепер чи пізнійше мабуть у Галичині,— обі ліри лишили ся по його смерти. Маючи ліри, почав укладати до них лірницькі пісні про сьвятих, котрих зібрала ся спора збірка.

В осени 1872. він ще очидивно не знав грати на лірі, тілько приучував ся. А тут Львовяни, довідавшись про се, захотіли почути, як він грає і співає. Ліра, звісно, й сама собою дуже простенький інструмент, не на концерт, — до того гра на ній разом з набожною піснею дуже нагадувала лірників-жебраків із відпустів, а ще коли Федькович і не знав добре грати на ній, мусів дізнати сорому своїм виступом в ролї лірника. Отже відважив ся на се — і вийшов маленький скандал. Так бодай описує се проф. Ів. Верхратский, що чув сю гру, хоч по способі, як він се пише, можна думати, що грубо пересолив. Проф. Верхратский пише:

„Коли Федькович, запрошений „Просьвітою", прибув до Львова, народовці вельми тішили ся, що він став урядником того народного товариства. Для повитаня купили йому ліру. [Дійсно він сам спровадив собі ліру]. В виданю Б. Дідицкого своїх поезий він сам писав, що з великим залюбованєм грав на лірі. [Анї в автобіографії, анї в поезиях, виданих Дідицьким, Федькович того не писав; згадував лише про шездару]. Тож народовці задумали його просити, щоби заграв на лірі на концерті в Народнім домі. Я тому був противний: не знаєм, як там він грає, ліпше наперед переконати ся. Уладім в касині вечер довірочний, мужчиньский, може бути відчит і грайба на ріжних інструментах, а також і на лірі. Як покаже ся, що грає добре на лірі, попросимо його і на концерт. На те і згоджено ся.

) Мат. 197.

Пішли Федьковича просити на вечер. Федькович приняв запрошенє. В означений день Федькович не прийшов о годині 7. вечером, коли то мав зачати ся вечер; чекано на него до ⁸/₄ на 8, потім зачали самі грати, відбув ся також відчит („Воздух атмосферний" — відчит мав я), а доперва по відчиті по 9. надійшов Федькович з лірою! Всї зацікавили ся дуже. Просять його по одвітній перегодці заграти на лірі. Аж ту Федькович хоч і прийшов з лірою — відмовляє. Просять його, просять, аж вкінци з тяжкою бідою дав ся умолити. І сїв з лірою. Став співати піснь, ним самим зложену, про св. Отця Николая, при чім на лірі грав так, що крутив корбою... О співаню і граню якімсь артистичнім (!) і не говорити. Гостї вислухали його співаня і граня, поплескали і подякували. На тоє Федькович: „дякую панцтву, що слухали". Зовсїм не вміти грати на лірі, писати, що ся грає з залюбованєм і виступити перед гістьми з гранєм — се справди чудно, вельми чудно, як і богато иньших диварних річей того дивогляда... Розуміє ся, вже більше Федьковича не прошено на виступ нї на вечер, нї на концерт".[1])

Так то не повело ся Федьковичеви з лірою.

---

[1]) До сеї згадки про концерт додав ще проф. Ів. Верхратский таку замітку:

„Федькович убирав ся, як згадано, зовсїм по гуцульски і споминав з великим запалом про „волю". Так горячого „волелюба" вибрали були Гуцули в Сторожинци (? в Сторонци) на війта. Федькович яко війт так страшно кривдив ?! Гуцулів (розказують (!), що мав їх навіть страшенно ! бити, хоть того не дозволює право, що перебравши ся зачаїли ся на него в ночи, коли вертав з коршми, і так його збили, що відлежав добрий тиждень. Так то показує ся, що то легше про „волю" говорити і ходити в гуцульскій ноши, нїж справди для люду зробити що доброго". — Пор. „Злобні видумки Ів. Франка", ст. 16—20). Проф. Верхратский міг сьміло не заганяти ся так далеко в осуді Федьковича, бо й чоловік, що зовсїм не має наміру вибілювати поета, мусить сї слова В-ого зачислити також до „злобних видумок"...

І від нього і від його ліри вимагали „артизму“, тимчасом ні він, як співак, ні ліра, як інструмент, справди не надавали ся на концерт—се вже дійсно дивні претенсиї мали люди до Федьковича... Про те-ж, чи він знав чи не знав хоч сяк-так „обертати корбою“, оповідає нам і другий знайомий Федьковича, сьвященик Остап Цурковський. Се оповіданє, цікаве з неодного боку, заслугує на те, щоб ми подали його тут вповні, бо в нім богато черт до характеристики поета; тут лише вказуємо на те, що Федькович у Львові, щоб за ним не бігали уличники, одягав ся часом і по „німецьки“; се довідуємо ся зі споминів Цурковського. Він оповідає так:

„Я пізнав ся з Федьковичем тогди, коли він був у Львові при „Просьвіті“, а я під той час був завідателем капелянії Дмитровичі (староства Львівського), через що мав я часто зносини зі Львовом. Було се р. 1873. Не від річи, гадаю, буде ту згадати, яке вражінє зробив поет при першій стрічи на мене. Федькович був чоловік заживний і досить рослий, в поставі його було дійсно щось імпонуючого; однак лице його повне і грубе представляло тип нашого звичайного, поважнійшого Гуцула, задумчивого, мовчаливого, але при тім лагідного, привітного, котрому і до голови не приходило надавати собі: „ось то я!“ Привикши до бундюжних поваг иньших низовців, признаю ся, що поверховність його вдарила мене ще більше. Додати ту хочу ще про стрій, в якім я пізнав його і в якім він звичайно ходив. Федькович носив ся у Львові, здає ся, смирности ради, щоби не звертали на него очий, більше-меньше так, як носили ся всї, се-б то по німецьки. „Більше-меньше“ кажу для того, що він не носив сурдута порозтинаного з заду, тілько жакет із стоячим ковнїром, котрий виглядав на жовнярський „кабат“, при тім мав на собі народню сорочку, про що не носив нї ковнїрчиків ніяких, нї осібних рукавів. Однак Федьковича не мірив я

звичайним поглядом, а дивив ся на него під тим вражінєм, яке зробив він у моїй души своєю лїрою; я бачив перед собою Бояна-поета, котрого животворна пісня гула по нашій з просоня прокинувшій ся країнї, перед котрим, в надмірі мойого поважаня для него, дрожала душа і неначе говорила: „Не гідна я розвязати тобі ремінчика у сапога твого“. Щоби се зрозуміти, не завадить сказати, що я був оден з тих, що то виростали в часї нашого відродженя по р. 1860..., в часї повного ентузіяму, де то немов на голос труби Архангела Руси, здавало ся, воскресло давне козацтво, повне благородного завзятя, козацтво-товариство, що перекликувало ся по усїм закуткам одним всїм зрозумілим окликом: „пугу“, що мало одну мисль, одну душу; де здавало ся, що наче справдили ся слова нашого старшого Бояна Тараса Шевченка, що недолїтки поросли в гетьмани. Під такий то час явив ся між нами Юрій Федькович, що для сего молодого козацтва мав таку приману, як невідступний колисьто від козацтва-лицарства кобзар-лїрник, котрий оспівуючи тодїшнї пригоди, козацку славу, одушевляв до нових посьвячень, і являв ся в їх очах, як божий чоловік. І справди поезия Федьковича була тим теорбаном, при звуцї котрого набирали молоді борцї і того то сьвятого патріотичного огню, котрий, не в догану кажучи, чогось-то потах у теперішньої молодежи.

При однїй нагодї запросив я поета до себе на великоднї сьвята, на що він д великій моїй радости радо пристав. Коли прибув, на самім вступі не міг надякувати ся менї, бо се значило для него тілько, - говорив— „немов би я його з пекла визволив, що не видить тих львівських професорів, що зможе собі сьвята опровадити як слїд поміж людьми, і призабувши за Львів, відотхнути свобідно сільським повітрєм“. Задоволеня його з приїздом до мене не в силї я описати, скажу тілько, що тїшив ся немов той школя-

рик, що то вирвав ся з бурси, що то по словам Свидницького в очах матери був не ученик а мученик, а його учителї не учителї а мучителї. Мушу тут згадати, що у Львові на той час, як пок. совітник Лавровський був головою „Просьвіти“ і „Руської Бесїди“ почало в тих институциях наших повівати духом бюрократичним, щось то на лад институций старших, званих „твердими“, а взглядно „русскими“, де вже не находили ми того прежнього братнього духа, а втискав ся дух мертвоти, котрий справди впливав пригноблюючо на поодиноких людий; над сим такий дух як Федьковичів, певно мусїв скорбіти. Вечір провели ми на короткій гутірцї. Над полїтикою не розводили ся, бо поет, здавало ся, не привязував до полїтики великої ваги; коли я починав щось з полїтики, бодай чи не про похоронене тодї сьвіже внесенє угодове Лавровського, поет немов у відповідь на почату бесїду мою зі всею рішучостию сказав: „Пан-отче! Нарід се наша вся сила і опертє, його стараймо ся просьвітити і піддвигнути, пригорнути до себе, а тодї не журімо ся, відповідна повага нам усе найде ся“. Відтак сказав, звернувши ся до мене: „Жатва ваша многа, ви, жиючи між народом, можете зробити много“. І став мене питати, що я роблю для піддвигненя народа. На то відповів я йому, що яко душпастир проповідую тверезість, а яко громадський радний подаю людям добрі ради. Над сими справами почав поет уже розводити ся і сказав: „Добре, але що-ж ви робите, щоби тверезість підтримати? Сама присяга не вистарчить, а треба дати їм щось в заміну, чим би могли вільний час запрятати і що могло би їх ублагороднити і від піяньства само відвернути“. Яко средство таке спасительне уважав поет пісню, а то не спів хоральний, але спів звичайний народний, який кождий завести-б у себе міг дома при помочи лїри. Федькович обовязав ся лїр таких доставити по 4 зр. і безплатно учити грати. Лїру

уважав Федькович за найвідповіднійший інструмент для того, що зпомежи всїх інструментів до супроводу був найдешевший і найлекший до вивченя: на цїлковите вивченє мало виставати 3—4 годинї, а взглядно 3—4 лєкциї. Лїри тоті не були звичайні, які видимо у слїпцїв, але конструкциї поправної, які виготовляв якийсь чоловік в горах.

Погуторивши троха з поетом більше меньше на сю тему, попрощав ся я з ним, бо наступала воскресна недїля, а по сїльскому звичаю треба було менї досьвіта вставати, а то тим більше, що мав я ще другу і то до $^{3}/_{4}$ милї віддалену церкву. І справди дуже рано, як то повідають, ще на зазір встав я і пішов до церкви. Як же здивував ся я дуже, коли при обходї наоколо церкви побачив я перед собою Федьковича, перебраного по сьвяточному в народнім строю. Підчас служби Божої читав він апостола, а при обох входах ішов із свічкою в руках враз з церковним братчиком наперед мене; на церкві же занимав найпочетнїйше місце, на яке братчики його запросили, се є наперед престола. Тому що Федькович у своїм народнім строю виглядав імпонуючо, то всї звертали на него очи.

По полудню мав я в себе гостї. В товаристві був Федькович вправдї маломовний, але знов не з тих несмачних маломов, з котрими чує ся товариство немов у клопотї; із словом виходив коли уважав се за потрібне, розговір набирав лиш поважного настрою. При бесїдї зійшов він на наші народні піснї і став деякі співати. Голос його був тихий, але дуже чутливий, милий, тонкий, який більше меньше у всїх наших Гуцулів подибуємо. Відтак просив мою сестру, щоби що заспівала і не міг налюбувати ся, почувши єї піснї. При сїй нагодї виразив ся, що подільські піснї о много красші, як гуцульські, котрі більше монотонні,— і для доказу переспівував одні і другі. Вражінє на всїх зробив Федькович як найлїпше,

як чоловік з товариською ввічливостию, в котрім не було нічого рубашного. Що до напитків оказав ся дуже повздержливим. З причини, що я мав іти на вечірню, а відтак ще їхати до прилученої церкви, гості розїхали ся. Коли я поїхав, Федькович з цілим домом вибрав ся приглядати ся тамошній гаївці. Коли я повернув і ми стали з Федьковичем сам на сам у саду, сказав він мені, пізнавши судженого моєї сестри, молодого урядника: „Панотче, губите свою сестру“. І справди так стало ся. Додати мушу, що Федькович по раз перший пізнав його в мене і що на око був се чоловік дуже укладний. Тим дав Федькович доказ, що був глубоким знатоком людий.

На другий день по утрени в себе, мав я ще богуслуженє в прилученій церкві. Коли я повернув, не застав я Федьковича; сказано мені, що вийшов на село. З обідом чекали ми на него, але опісля дали нам знати, що Федьковича запросили до війта. Війт Михайло Машталїр був вправдї латинником, але опроваджував руські сьвята. По обідї ляг я спочивати. В тім дають менї знати, що прийшов окоман (він був разом і заступником двірського обшару), і що в великім якімсь затрівоженю хоче конче зі мною видїти ся. Вийшов я, а сей з великим страхом починає менї доносити, що Федькович з хлопами пє та що плете хлопам щось дуже небезпечне, що конче треба його звідтам узяти. Разом взиває мене, щоби я з ним удав ся до него. На се відповів я йому, що сему не можу няти віри, щоби Федькович міг щось і то ще дуже небезпечне хлопам говорити, бо се бувший ц. к. офіцир, що побирає і тепер пенсию, поет, чоловік, котрого „Просьвіта“ спровадила до Львова до укладаня книжок для народа, чоловік, котрого і я сам пізнав з найкрасшої сторони і т. и. Се помогло і панок відійшов. Але по хвили надбігає знов задиханий і, як перше, затрівожений і просить мене вже на милість Бога, щоби я з ним

пішов, бо Федькович дуже за „пан-брат“ собі з людьми, що мов якесь диво з народом починає ся і що назбігало ся повно до него людий.

Щоби пересьвідчити панка, я забрав ся з ним і пійшов. Коли ми увійшли до хати і поздоровили всїх як слїд, господар дому і всї притомні гостї віддали менї звичайну почесть, між иньшими і Федькович, сказавши до мене тихцем: „Пан-отче! Не дивуйте ся, з народом треба як нарід!“ Просили мене усїсти, і я сїв собі, а відтак подїлив ся сьвяченим яйцем з прихожанами. І який же тут вид представив ся менї, яка небезпечність? Ото, коли чарка пішла в круг, видїв я, як Федькович, віддаючи чарку господинї, поцїлував її в руку, а з другими справди як брат з братом, і то ще найменьший, обходив ся, бо старших цїлував також в руку. Серед загальної охоти завів поет якусь історичну, народови знану пісню, котру зачали за ним потягати другі. По піснї став їм поет виясняти єї значінє. Лїтиньский, — бо так звав ся панок,— почав тодї поета тягти до дому. Поет старав ся втихомирити його, та просив, щоби і він собі сїв і враз з другими погостив ся, поговорив з людьми добре слово сам і послухав їх. Люди справди таки на силу не пускали поета, однак вкінци мій товариш доконав свого. Сего вечера я вже Федьковича не бачив, ходив собі самітно по саду.

Будучи опісля у Львові, відвідав я Федьковича і застав його, як співав собі при ґітарі. Коли я прийшов, відложив ґітару на бік і показав менї ліру, про яку говорив зі мною і познакомлював мене з нею. Відтак заспівав в супроводі тої ліри кілька пісень. Супровід був дуже милозвучний, так що до хатного, звичайного ужитку така ліра може заступити всякий інструмент. При сїй нагоді згадав менї, що було кілька моїх селян у него, і просив мене ще, щоби я зібрав усїх співолюб-

них селян і з ними приїхав до него на науку. Я прирік йому, але дотримати се не було легко".[1])

Вернувши з Дмитрович від о. Цурковського, Федькович жив далї тихо і здалека від громади та писав свої річи. Тодї отворено сьвітову виставу у Відни; Федькович мав гадку поїхати туди та подивити ся, та якось не довело ся і він не виїзджав зі Львова.

Дня 24. мая 1873. виділ „Просьвіти" згодив Федьковича знову на рік, але сим разом записано се у протоколї вже не так, як в липни 1872. р. Тодї лишали Федьковичеви волю при укладаню книжечок, а тепер жадали від него таких праць. які йому вкаже редакцийний комітет. В кілька днів потім зазнав ще Федькович иньшої неприємности. „Руська Бесїда" заявила, що не може приймати на себе обовязку, платити йому далї 250 зр. річно, бо не має з чого. Виділ „Просьвіти" зійшов ся знову 31. мая і приняв на себе сих 250 зр., що доси платила „Бесїда", — отже від 1. липня мала „Просьвіта" платити поетови 500 зр. річно, а він мав давати материялу на 24. аркуші друку, що місяця на два аркуші.[2]) Хоч виділови „Просьвіти" не можна було не признати доброї волї, але по сїй ухвалї Федькович уже певно бачив, що довго у Львові не посидить. Тепер уже мав він достарчити не 12 аркушів просьвітних видань і пять „клясичних перекладів" для театру, лише 24 аркуші самих популярних книжечок, а се зміняло й утруднювало згоду тим більше, що редакцийний комітет путав Федьковича при доборі тем і оцїнками. Конець того не міг бути иньший, тілько такий, що Федькович мусїв небавом покинути „Просьвіту".[3])

---

[1]) Зоря 1888, ст. 143—144.

[2]) Мат. 365.

Син тодїшнього голови „Просьвіти", Волод Лаврівський, оповідає, що раз пополудни прийшов до хати його батька Федькович і нарікаючи на „просьвітних" цензорів сказав, що мусить з жалем покинути редакцию, бо

Прийшли шкільні фериї; професори з „Просьвіти“, з котрими Федькович мав діло, розїхали ся — і він лишив ся, так сказати-б, ше більше самотним, як був перед тим; мав спокій. Цікаво, які думки займали тодї його: ото від 16. липня до 2. серпня — більше, як два тижнї — не сходила йому з думки смерть і він написав своє завіщанє![1]) Йому було тодї ледви 38 років — і певно нікому, що бачив його високу, кремезну поставу, і на думку не приходило, щоб чоловік у такім віку і при такім здоровлю думав уже про смерть та про завіщанє. Може бути, що се холєра, яка тодї ширила ся по Галичинї і у Львові, навела поета на думку, писати завіщанє,— та коли-б він серіозно бояв ся смерти, то все таки инакше писав би, що по його смерти має бути. Хоч се завіщанє й не було таке, як звичайно буває, бо Федькович не розпоряджав ся своїм маєтком, тілько писав, який має бути його памятник і як його мають хоронити, та висказував притім богато думок, які з завіщанєм не мали нїчого спільного, проте сим документом він виповідав такі самі думки, як своїми першими поезиями про зневіру в житє і смерть, — се був документ його мелянхолії, хоч і не такої сильної, як перед десятьма роками. Сего завіщаня за житя Федьковича нїхто не бачив і не читав, але воно характеристичне для побуту поета у Львові.

Федькович бажав собі, щоб його хоронили зовсїм по гуцульськи, по православному. Тїло щоби поклали в углї хати на лаві, одягнене простенько, прикрите бавовняним рядном, без нїяких прикрас. У хатї щоб кадили добрим ладаном. Але притім дещо, на думку Федьковича, повинно

вже йому терпцю не стає, а свою остатню людову повість, приладжену до друку, яку звернув йому рецензент, проф. Ом. Огоновський, з жаданєм цїлковитого переробленя, вкинув з жалю і пересердя до печі. — Порів Лїт. наук. Вістник том XIII, ст. 210.

Мат. 367 - 372.

би бути инакше, як бувало. Передовсїм, заким чоловік помре, не повинні його мучити бабськими плачами та звичаями, не повинні класти його у як найгіршу комнату. Нехай при смерти і родина і лїкар мають веселе лице, комната нехай буде простора, ясна, прибрана образами, статуями, квітками. Коли-б ще й лагідна музика до того! Однак тепер, замість того, люди мучать умираючих, мабуть щоб не жалували за сьвітом... Парастаси дуже подобали ся Федьковичеви; біда лише, що панотцї не зважають навіть при смерти на релїгію і естетику та гроші беруть. „З кождої шпари визирають дикі середновічні часи і захланність“. Евангелія треба би не співати, тілько читати, а ще красше мати проповіди при покійнику, тілько не про „царство небесне“, а про мораль і людяність. „Одиноке і правдиве царство небесне се спокій духа в житю“. У Гуцулів грають при похоронах на тримбітї; се наводить поета на думку, як би то гарно було, щоби по кождій проповіди грала музика! А людям на похоронї не давати сьвічок, щоби пекли собі руки, тілько квітки.

Про памятник писав Федькович так: „Коли я вже собі заслужив або коли ще собі заслужу на те, щоб на мою памятку ставили статую або малювали мене на образї, то я бажаю собі, щоби се так зробили: Чи плястично чи на образї я маю бути не в иньшій, тілько в гуцульській ноші. Статуя з каменя або з металю має складати ся з ромбу або чотирогранної плити, а на нїй моя стать у природній величинї, покладена на правий бік, голова сперта на рамени, мов у дрімотї, у лївій руцї топір. У кого серце повне любови і щира рука, того прошу о ялицї, рожі і барвінок на моїй могилї і довкола неї. Чи найде ся хто такий?... У головах не ставте менї хреста, лише засадїть ялицю. Хрестів я мав я досить у своїм житю“...

На підставу памятника подав ще Федькович

і написи: слова пророка Даниїла, поетів Шекспіра і Гайне і свої. А його слова такі:

Вгадайте! кільканацяте тут серце
Гниєть, що звані други трутили
Єго у гріб?...

Отже і памятник поета мав сьвідчити против його „званих другів“!...

А ще вичитав поет в Illustrirte Zeitung (з 26. липня 1873, № 1569), що портрети поетів завсігди повинні бути з їх молодих літ, а не з тих літ, коли їх уже журба зїла та лишила свої сліди на їх лици і тілї. Ся думка дуже сподобала ся Федьковичеви і він дописав до завіщаня: „Гет! з образами поетів, з котрих видко, як їх старість поорала! Ідеал для ідеалу! Краса для краси! Нехай і по смерти служить їй поет!“ І подає ще, що дуже гарний портрет його ще зперед італїянської війни мав Семен Нарівняк.[1])

Щож се за завіщанє таке? Се не завіщанє, а так собі думки про смерть, убрані у форму завіщаня. І з того боку вони для нас інтереснїйші, ніж було б і саме правдиве завіщанє маєтку родинї чи кому там.

Покищо маєтком у Путилові завідував Ю. Огоновський і хоч певно до нього не докладав, проте було йому мало і просив гроший у Федьковича, а той не мав.[2]) Юрій Ганїцкий дуже дивував ся, до чого Огоновському гроший потрібно, коли цїле господарство і будинки були в порядку. Поета се також непокоїло; до того холєра у Львові і надія стати функціонарем прокураториї у Путилові (від 1874. р. мали бути по судах заступники прокураториї, вибирані зміж населеня) — до чого мав йому помогти начальник суду Августак, у котрого він перше учив доньку[3]),—

[1]) Я допитував ся за сим портретом, але не відпитав його. Може се той, що поданий тут на стор 109?
[2]) Мат. 211 і 212.
[3]) Мат. 212.

зродили у нього думку, покинути Львів як найскорше. Адже можна і з Путилова посилати материял для „Просьвіти“ — так писав йому свояк Ганїцкий — і ся думка очивидно переконувала Федьковича, лише трудно було йому вирвати ся так відразу зі Львова. Треба було почекати на професорів, що мали повертати з ферий, і уладнати дїло у „Просьвітї“.

А ще саме тодї приїхав до Львова Мих. Драгоманів і Федькович зацїкавив ся ним, як мало ким, хоч сам собою викликував у Драгоманова тілько смутні думки. Драгоманів, що знав Федьковича з писань, сподївав ся побачити далеко не такого чоловіка, як побачив, — а оба бували в себе досить часто. Маємо три відзиви наочних сьвідків розмов Федьковича з Драгомановом — і нам треба їх пізнати.

Мелїтон Бучинський оповідав Р. Заклинському таке:

„Коли Федьковича покликано до Львова на редактора книжок Просьвітних р. 1872, вступив він до мене в Станїславі. Якийсь час потім приїхав я до Львова на нараду ізза заснованя товариства імени Шевченка, а заставши там Михайла Драгоманова, пішли ми в двійку відвідати Федьковича. Він мешкав тодї на Хорущинї під горою при улици Цитадельній коло Оссолїнеум нр. 1. Видав ся менї ще більше апатичним, як 1867 р., і хотяй розпитував про львівські видавництва і товариства, то був скупий на слова і своїх поглядів не виявляв. Був він тодї маломовний, але прото радо відчитував уступи із зачатої епопеї про скандинавсько-руську старину, котра з виїмкою імен руських князїв і героїв видалась менї наслїдуванєм мало звісної тодї в Галичинї Теґнерової „Fritjoffsage“[1]). Також читав він нам уступи з новопереробленої драми „Довбуш“, а наконець показав нам перші уступи свого нового астро-

[1]) Се була недокінчена поема: Слава Ігоря.

льоґічного твору під назвою „Планїта“ про віщованє судьби і будущини з рисунками констеляциї.

Задав я собі богато дармої працї представити Драгоманову все теє як хвилеві збоченя чоловіка, обдарованого надто буйною уявою, бо Драгоманів був формально здесперований і не дав ся збити з осуду, що „сей чоловік стратив уже сьвідомість свого упадку“.[1])

Іван Верхратский запамятав таке про знакомство Федьковича з Драгомановом:

„Остатний раз, коли прийшов я до Драгоманова, був у него увеличений „поет“ народовців, Федькович. Драгоманів для принятя гостя поставив тарілку з тїстами і цукровинєм перед ним, та Федькович відсунув тарілку, щось незрозуміло пробовкуючи; відтак витягнув із штанів (Федькович все убирав ся по гуцульски) капшук, скрутив собі „дзїґарку“ і яв з найбільшою флєгмою курити. Те поведенє Федьковича видало ся менї незвичайно чудним (?!), та аж тепер оно менї зрозуміле: по гуцульски принимає ся гостя горівкою, а не цукровинєм, чого у Гуцулів зовсїм не буває; хто знає, може Федькович єще бажав, щоби не лише припивати, але по гуцульски цїлювати ся по руках.

Менї видав ся Федькович мимо те, що був то чоловік собою оказний, дуже несимпатичний. Говорив спровола, цїдячи кожде слово крізь зуби і поморгуючи при тім від часу до часу коротко стриженим усом. Я взагалї оцїняв Федьковича инакше, нїж переважна часть народовців. Я високо ставлю кілька єго поезий, написаних справди з поетичним жаром (в збірнику вид. Богданєм Дїдицким) і живі образки люду в єго оповіданях — та на тім конець. Всї його переспіви з Шевченка в родї: „Кохайте ся, чорноброві, да

[1]) Спомини, ст. 12.

не з умерлими“, єго „пюрця“, єго драми в оригіналї і в перерібцї менї зовсїм не по нутру.

Федькович говорив вельми важно про мітольогію Славян, яку задумав написати.[1]) Тою своєю „ученою“ бесїдою він мене не збудував нї трохи, а і Драгоманів при його словах неспокійно вертїв ся. Жалую, що не записав собі зараз опісля дещо з тої розмови. А навманя писати менї нїяк не хоче ся. Може бути, я не одно би — по тільки роках тепер представив невірно, тож лучше поперестати на самій згадцї“.[2])

Дійсно лучше...

Сам же Драгоманів написав дещо більше про своє знакомство з Федьковичем, та на жаль його спомини десь пропали — проф. Стоцкий їх не дістав — і лишила ся тілько така замітка:

„Варто було б спомянути про знакомство з Федьковичем, та про се я написав осібний мемуар для пр. Смаля Стоцького, то й не хочу тут розказувати теж саме вдруге. Скажу тільки про загальне вражінє, яке зробив на мене тодї австроруський Шевченко.

Федькович видавсь менї капіталом, котрий і сам себе не вміє вжити як слїд, і ті, що навколо його, не вміють, і котрий через те просто що дня пропадає і навіть деморалїзує громаду приміром свого пропадання. З глибоким жалем зоставались ми з жінкою всякий раз, коли виходив од нас Федькович, — заходив він до нас частенько, хоч усї говорили про нього, як про дивака та відлюдка. Та що порадити, ми не знали“...[3])

Була рада для Федьковича: він повинен був лїчити ся й жити гігієнїчно, та на се нїхто не

---

[1]) Ф-ич очивидно переповідав свою передмову до Маланки, де подавав „родовід“ старославянських богів.

[2]) Злобні видумки д-ра Івана Франка, написав Іван Верхратский, у Львові, 1907, ст. 15—16.

[3]) Австроруські спомини М. Драгоманова. Львів 1889—1892, ст. 179—180.

звертав йому уваги, мабуть тому, що дуже був трудний приступ до нього. А отсе, що він і сам не знав, як ужити свого таланту, і ті, що жили з ним, також не знали, що зробити із сим „капіталом“, — се велика правда, бо мимо всіх вроджених і набутих прикмет, мимо примх і несимпатичних привичок, се ще справди був „капітал“, котрий шкода було марнувати. Драгоманів добачував своїм бистрим розумом те, що у нього було добре, і потім старав ся запрягти його до корисної і не трудної для нього праці (етнографії Гуцульщини) та підбадьорити на духу виданєм його оповідань, однак по втраті професури і виїзді з Київа він і сам жив у тяжких обставинах та не міг займати ся ним.

Ще в серпни подав Федькович до надпрокураториї у Львові просьбу о посаду заступника прокуратора у Путилові[1]) — і мабуть в надії, що дістане сю посаду, виїхав зі Львова 1. жовтня 1873., перебувши тут 14 місяців і кілька днів.[2])

Сих 14 місяців назвав він у своїй автобіографії „чорними“ і писав, що „розчарований вернув до краю під рідну стріху“.[3]) Хоч розчарованє було обопільне: не лише по стороні Федьковича, але й по стороні виділу „Просьвіти“, однак мусимо се памятати, що поет каже, бо такі „розчарованя“ — менше з тим, чи оправдані, чи не оправдані — складали ся вже від років на

[1]) Мат. 212 і 216.

[2]) В автобіографії, писаній для Драгоманова, (пор. „Повісті“, ст. VI) каже Федькович, що у Львові перебув 14 місяців — і се правда, бо від 22. липня 1872 до 1. жовтня 1873 є 14 місяців; поет не зарахував лише кількох днів. „Просьвіта“ виплачувала йому гроші до 1. січня 1874 і на сій основі здогадував ся др. Франко (пор. Писаня Федьковича, том III_2, стор. VII), що Федькович жив у Львові не 14, а 18 місяців. Однак се не згідне з правдою, бо від жовтня 1873 відбирав Федькович листи вже у Путилові, між иньшими від Т. Маркова зі Львова.

[3]) Порів. Повісті, ст. VI.

те, щоб із Федьковича робити щораз більшого відлюдка і — астрольоґа...

Доведемо ще історию зносин Федьковича з „Просьвітою“ до кінця, щоби потім не вертати ся до неї наново. У „Просьвіті“ гадали, що Федькович верне ся, і ждали на дальші його книжечки. Але він анї не вертав ся, анї нічого не присилав. Тому від 1. січня 1874. здержали йому плату. Коли поет довідував ся через свого знакомого, Теодора Маркова, через що здержали йому плату, в „Просьвіті“ сказали: тому, що Федькович не посилає квітів за давну плату і взагалї не дає про себе знати.[1]) Небавом дістав він лист від виділу „Просьвіти“ – такий: „На засїданю з дня 12. лютого рішив виділ тов. „Просьвіта“ запитати Вас, добродію, чому Ви не ласкаві присилати нам дальші працї для популярної науки. Ви зобовязались контрактом новим, в липцю 1873. р., давати товариству що місяця материялів на два аркуші друку. До сього часу з тих материялів принято на стільки, що вистарчило на 3½ аркуша друку. Прочі материяли виділ не удобрив і не буде їх печатав. Ви отже маєте рестанциї, а не поповняєте їх. Просимо Вас проте, обяснїть нам, як думаєте на будуче, а іменно, чи хочете додержати нам дане Вами слово при умові в липцю в минувшім роцї. Сподїємось як найскоршої відповіди“.

Лист підписав заступник голови, др. Омелян Огоновський і секретар Наталь Вахнянин.[2]) Федькович відповів їм на те дуже прикро, з його листу заховала ся тілько одна фраза в протоколї „Просьвіти“, але й вона богато каже: „Я писати не думаю на тото, аби мали лїтературні монополїсти що критиковати“.[3]) Через те й ухвалив виділ „Просьвіти“ 28. лютого 1874, що умову

---

[1]) Мат. 227.
[2]) Мат. 228.
[3]) Мат. 366.

з Федьковичем узнає ся неважною від 1. січня 1874., а його візвав, щоби ще надіслав 6½ аркуша друку, бо від 1. липня 1873. він дав материялу тілько на 5½ аркуша (Вечерниці на 2 арк., Ворожка 2 арк. і Руский женчик 1½ арк.).[1]) Федькович не присилав материялу і тому в „Просьвіті“ сердили ся на нього,[2]) зрештою не без основи, хоч поет переживав тоді вже нові клопоти, які й не давали йому подумати спокійно над своїми обовязками супротив „Просьвіти“.

Тілько в січни 1875. старав ся проф. Ю. Романчук знову навернути його до „Просьвіти“ та до „Правди“, хотів погодити його із Львовянами;[3]) Федькович відповів йому: „Хоч ви професор, але я вас дуже шаную“ (!) — се оповідав мені сам проф. Романчук — прислав кілька віршів для „Правди“ і, здавало ся, мав гадку помагати знову „Просьвіті“. Його довги у товаристві змазано, бо порахували йому й сей материял, що він лишив для „Просьвіти“ і для шкільних книжок,[4]) видаваних товариством; — Партицький старав ся також притягнути його наново до товариства і до своїх видавництв[5]); Федькович і йому обіцяв „відробити ся у Просьвіті“[6]) — але із усїх тих обіцянок не вийшло богато добра, хоч про око Федькович погодив ся із Львовянами і посилав деякі дрібнички для „Правди“. Хотів навіть редакциї „Правди“ і свого „Довбуша“ дати і „Дикі думи“, та склало ся инакше — і він знову відчужив ся від Львова — сим разом уже на завсїгди.

---

[1]) Мат. 366.
[2]) Мат. 231.
[3]) Мат. 237—239.
[4]) Мат. 240 і 241
[5]) Мат. 244.
[6]) Мат. 245—246.

Для доповненя оповіданя про побут Федьковича у Львові, мусимо придивити ся й тим його працям, що він у Львові написав, хоч о стілько, о скілько вони подають нам нові причинки до характеристики поета.

Праця його у „Просьвіті“ була, як се вже раз сказано,[1]) продовженєм його інспекторської діяльности і його книжечок для шкільної молодіти. У Львові він виконував сей плян, який поклав був собі ще 1868. р.[2]) Плян був широкий і обнимав не лише мораль та релїґію, але й реальну науку: історию, ґеоґрафію, економію, правництво і т. п. Але одно те, що Федькович не до всего був підготовлений і находив уподобанє саме в таких моралїзуючих оповіданях, які підходили до смаку і видїлови „Просьвіти“, друге знов те, що не мав коли і не міг усего сам зробити, було причиною, що із широкого пляну він виконав лише малу частину.

Працї, які Федькович або привіз уже готові до Львова, або тут написав, були такі:

А. Призначені для „Просьвіти“.

Рускѝ церковнѝ и народнѝ коляды и щедрôвки. Сю збірку вислав Федькович до „Просьвіти“ ще із Сторонця і допитував ся в марті 1872, що з нею стало ся.[3]) В рецензиї мав її Федір Заревич — і тілько у грудни 1872. рішили її друкувати.[4]) Надруковано її 1873. р.

Село Фармазоны, перерібка із оповіданя Чоккого: Goldmacherdorf, готова вже в лютім 1873,[5]) надрукована того-ж року.

Дванацять пѣсней во честь и славу

---

[1]) Порів. тут на ст. 448.
[2]) Пор. тут на ст. 382 і в Мат 187.
[3]) Мат. 195.
[4]) Пор. протоколи „Просьвіти“, Мат. 363.
[5]) Тамже, 363.

святого отця нашого Николая, були готові в лютім 1873,[1]) і надруковані 1873.

Казки для руского народу: 1. Казка за стрільця і 2. Від чого море солоне, надруковані 1873.

Житіє святого великомученика Юрія і три Федьковичеві пісні про него, друковано 1873.

Вечерницѣ, читанка для сельскихъ людей: 1. Житє св. великомученика і мироточця Димитрія, 2. Як виряжав Петро Конарюк своїх синів в найми, 3. Чортівска бочка, 4. Нові муки Христові, 5. Придабашки, — надруковані 1873. р.

Глогорожечка, надрукована у „Ластôвц-ї“ 1874.

Виділ „Просьвіти“ не приняв до друку таких праць Федьковича:

Проскура для чемних руских діточок, збірка легких набожно-навчаючих віршиків, була готова в лютім 1873.[2])

Пісня про ангелів і діяволів, готова в лютім 1873.[2])

Пісні для дітий[3]) — се була очивидно ся збірка, що Федькович хотів видати для народних шкіл і надрукував тілько один випуск ще 1869. р.

Ворожка, книжечка на 2 аркуші друку, і

Руский женчик на 1½ аркуша друку,[4]) обі готові в літї 1873.

Між рукописями Федьковича лишив ся ще і малий молитвенник для дітий, написаний (після пляну з 1868. р.) також мабуть у Львові.

До сих праць мусимо для цілости додати тут ще нескінчену поему п. з. Слава Ігоря і два циклї пісень п. з. Маланка (I. Наша Маланка дністровая і Б. Ти місяцю, ти королю, ко-

---

[1]) Пор. протоколи „Просьвіти“ в Мат. 364.
Тамже 364.
[2]) Тамже, 364.
[3]) Тамже, 366.

трі — як зміст сьвідчить — походять так само з років 1872—1873 (можливо, що вони й скорше зложені) і доповняють Федьковичів „Колядник“.

Із сих праць ми бачимо, що Федькович хотів передовсім виконати і в великій мірі довів справди до кінця се, що загадував ще 1861. р. У першій збірці його поезий находимо вже одну коляду і дві весільні (ладовні) пісні. Про ті пісні писав тоді Федькович Дідицькому: „Не кажу я, щоби сї дві пісні ладовниї великого вартунку мали бути, а я їх тому писав, аби, по перше, свої сили на так для співака труднім поли старославянскої поезиї спробовати, а по друге: славне руске міщанство заохотити, при своїх весільних обрядах наші красні старосвітскі поведінки, а ще краснїйші право-рускі пісні запровадити, бо ручу, що хто раз солодкі голоси ладовниї чув, а ще не зовсім серце закаменїле має, той певне при жалісливім „Ладо! Ладо!“ сльози обітре, бо єго душу обгорне ціла краса старославянского духа і тих часів, коли на світї ще гаразд було. Єсли руска молодїж би собі жичила, то з радостію напишу пісні з мельодиями для руского весїля і поклоню їх нашим милим красавицям і соколам-парубкам, моїм братям, а як би собі жичили, то приточу тим пісням докладно усї обряди і поведінки звичайні при певних руских весїлях, не уймаючи чести анї „весїлю“ в. г. Лозиньского, анї в. г. Гальки“. В другім листї до Дідицького Федькович сповіщав його, що пильно займає ся зложенєм повнїйшої збірки таких ладовних пісень разом з мельодиями.[1])

За сим „весїлєм“ допитували ся 1866. р. тернопільські студенти у Федьковича і хотїли його видати, але він певно не мав такої збірки,[2]) скінчило ся на обіцянцї та на плянах. І пізнїйше він не описав весїля у народу, за те виконав

---

[1]) Поезіи 1862, стор. 136 - 137.
[2]) Мат. 128 - 129.

свою гадку, зладити збірку коляд для народу. Не робив він сего так, як етнограф, навпаки він і народні колядки ретушував і сам повидумував цілі ряди нових, чи то на Різдво, чи на Маланки під новий рік чи на Йордан. Особливо два циклї пісень на Маланки інтересні тим, що Федькович придумав для них цілі родоводи славянських богів. Із спадкових актів Федьковича знаємо, що він мав у своїй бібліотеці книжки: Wissenschaft des slavischen Mythus, Очеркъ славянского баснословія і Słowiańskie starożytności Шафарика (по польськи), але в сих книжках він не міг найти так упорядкованої мітольогії — се вже він сам завів лад там, де його ніколи не було, і нам впадає в очи се уподобанє поета у сїй старославянській релїгії та містиці. Слїди того находимо й в иньших його поезиях, н. пр. у Диких думах, Славі Ігоря і и.

До сих старань поета, віддати народови до ужитку пісні, відомі йому споконвіка, але тепер упорядковані і доповнені Федьковичем, треба зачислити й його збірку п. з. Руский женчик, яка пропала, а мала, як видко із заголовка, на меті женців і жнива, — сим разом хоч і не сьвята, але важний час у житю селян.

Поруч із сею цікавостию Федьковича до старославянських богів та богинь бачимо у нього заінтересованє і житєм нових сьвятих він їх описував і прозою і віршами — передовсїм очивидно свого патрона Юрія — та щоб сї віршовані житя сьвятих увійшли в нарід, придумав цїлу теорию про великий і добрий вплив лїри на нарід. Була се очивидно лише фантазия з його боку, але інтересна тим, що сьвідчила про його глубоку релїгійність, недалеку від містицизму. Він, правда, знав сказати (н. пр. у завіщаню) прикре слово про сьвящеників, або і в поезиї: „Чи хто зміркує?“ скрикував з болю:

О, ни вірю я в Бога!
Мене ме за гріх, я го за біль судити![1]) —

але дійсно і в щоденнім житю і в писанях він був побожним чоловіком і то так далеко, що чим раз більше вірив у призначенє, у те, що так „Бог дав“, чи то, що так у зорях було записано. Тут він сягав ще дальше, ніж побожний виділ „Просьвіти“, котрий житя сьвятих друкував без перешкоди, але на Федьковичеву „Планіту“ чи „Ворожку“ не годив ся. Се придумав собі поет з роками такий фільозофічний систем, що дав би йому відповідь на всї його сумнїви і розчарованя, на питанє, чому йому так не вело ся, — і ся його фільозофія, дивним дивом, зійшла ся з фільозофією астрольоґів зперед соток і тисячів років.

Між паперами Ф-ча лишив ся його зошит із 1873-ого р., в котрім є подані заголовки праць, які він загадував писати для „Просьвіти“. Се неначе проґрама, про що писати. Варто се прочитати, бо по самих друкованих працях Ф-ча для народу можна би думати, що він надто вузко розумів народну осьвіту. Так не було; тілько йому не довелось сю проґраму виконати. Заголовки, які він собі приготовив до праць, були такі (подаю їх дословно разом з німецькими коментарями Ф-ча):

1. **На чім світ стоїть?** Росправа і наука дуже цікава для кождого руського чоловіка. Populäre mathemathische Geographie.
2. **Про Турки і Татари.** Книжечка дуже цікава хоть для кого.
3. **Де ми і хто ми?** Beschreibung Europas.
4. **Дорога у Єрусалим. до божего гробу.** Росправа дуже цікава для кождого руского господаря. Populäre geo- und ethnographische Beschreibung Kleinasiens und Palestinas zur Zeit Christi und der Apostel. Beschreibung Asiens.

---

[1]) Поезиї, ст. 391.

5. **Де ладан божий росте?** Дуже цікава річ для кождого хрестіянина. Populäre Beschreibung Afrikas.
6. **Відки тютюн і люлька?** Росправа дуже цікава для кождого курця. Populäre Beschreibung Amerikas.
7. **Сине море то океан — море!** Книжечка дуже цікава для кождого, хто хоче знати про море, кораблї, скит-рибу, перла, коралї і оселедцї. Populäre Meeres- und Schiffahrtskunde.
8. **Не тілько світа, що у вікнї видко**, або: що дїєть ся по божому світї? Reisebeschreibungen.
9. **Є люде і ще люде!** Страх цікаві повісти хоть для кого! Schilderungen aus der Völkerkunde.
10. **Святий звіздарь колядар!** На рік божий 1874, коли яке свято припадає, коли місяць який настає і коли яка погода буде! Книжечка для кождого хрестіянина, кождого господаря, кождого розумного чоловіка доконче потрібна.
11. **Хто то був ті славні козаки?** Річ, котру кождому Русинови доконче треба знати.
12. **Де правду продають? От тут!** Книжечка гірька як полин, але за тото дуже здорова, або: мід не мід, а ти, Русине, до голови по розум їдь! Populäre Geschichte der Ruthenen.
13. **Не все правда, що на весїлю плещуть!** Написав оден, що там був, де рибу за овес міняють, або: іди до голови по розум! Populäre Enthüllungen über das Treiben und die Ziele der russophilen Parthei.
14. **Премудрого Соломона речі.** Книжечка для добрих людий. Kernsprüche und Lebensregeln.
15. **О Чильчику Васильчику**, або: у кого вірували Русини о-перед Христа? Річ дуже цікава для кождого Русина. Unsere Mythologie, populär dargestellt. (Мабуть сю працю відчитував Ф-ич Драгоманову, а потім подав при „Маланцї“. Се заразом основа до здогаду, коли „Маланка“ написана).
16. **Царь-вогонь і цариця-водиця**, або: у кого вірували Русини о-перед Христа. Річ дуже цікава для кождого Русина. Populäre Darstellung des altslavischen Götterglaubens. (Тема мабуть та сама, що під ч. 15.

Б. Працї, призначені для „Руської Бесїди“.

Як козам роги виправляють, фрашка на основі Шекспірового „Уговканя непокірної“, була ще працею Федьковича із Сторонця, але

надрукував він її у „Правдї“ вже підчас свого побуту у Львові 1872.

Запечатаний двірник, штука для театру, за житя поета недрукована.

Макбет, переклад із Шекспіра. Федькович привіз уже з собою до Львова один або й два переклади „Макбета“, а третїй переклад зладив у Львові, мб. в осени 1872. р.

Гамлєт, переклад із Шекспіра, зладжений у Львові 1872—1873. р.

Мазепа, переклад траґедиї Рудольфа Ґотшаля, готовий ще 1872. р. Посередником поміж Ґотшалем а Федьковичем у справі дозволу на переклад був Антін Кобилянський, котрий тодї служив у Львові при реальній школї.[1])

Із сих перерібок та перекладів нема чого брати до житєписи поета, хиба можна вказати на те, що вони є доказом його великої пильности і робучости. Хоч „Руська Бесїда“ з них не мала хісна, бо театр не виставляв їх, проте сих 250 зр., які Федькович дістав від „Бесїди“ за сї працї, були справди мізерною заплатою.

Федькович думав у Львові і про свого Довбуша; на місяць вересень 1873. вибирав ся до Коломиї або до Путилова, щоби його „вже раз переробити“ (endgiltig umzuarbeiten).[2]) Але виїхати тодї він не міг — і тілько в осени 1873. в Путилові міг взяти ся за сю роботу. Все ж таки передмова до другої редакциї „Довбуша“ зі згадками про Ладо-Дажбога нагадує нам занятя поета славянською мітольоґією ще у Львові.

---

[1]) Мат. 204—206.
[2]) Мат. 215.

IX.

Федькович знову в Путилові 1873—1876. р.

Вернувши зі Львова в гори, Федькович жив знову в Путилові, сим разом неціли́х три роки, бо від перших днів жовтня 1873. р. до 24. серпня 1876. р. До кінця 1873. р. виплачувала йому „Просьвіта“ по 50 зр. місячно, отже мав з чого жити. Але від січня 1874. „Просьвіта“ перестала платити — і йому лишила ся тілько його офіцирська пенсия, 24. зр. в місяць. Від 1869. р., коли Ф-ич став інспектором, він завсігди мав більше доходів і міг жити, хоч не виставно, але вигідно, а тепер урвало ся. З просьби, щоби його зробили функціонарем прокураториї, нічого не вийшло[1]); на проєкт Івана Наумовича, щоб дописував за гроші до „Науки“, Федькович ніби-то пристав і післав йому якийсь стих до новорічного числа „Науки“ (1874), але Наумович не помістив його з тої причини, що „в тім стиху пробиваєсь українофільство, котре найбільше у духовеньства не має симпатиї“.[2]) По сім стиху Наумович уже й не хотів мати його за сотрудника.

Лишила ся Федьковичеви тілько почесть, що

---

[1]) Мат. 216.
[2]) Мат. 219 і 226.

заходами Драгоманова (ще в жовтни 1873) київське „Императорское географическое общество“ вибрало його своїм членом, але се не давало ніякого доходу, за те накладало на нього моральний обовязок, виконати те, що обіцяв Драгоманову, то є описати Гуцульщину. Він і взяв ся до того, зараз по повороті зі Львова, досить пильно, виробив проґраму опису Гуцульщини, з котрої Драгоманів був вдоволений,[1]) почав стягати потрібні для себе книжки про ґеоґрафію і етноґрафію,[2]) але — як з усего видко — він не брав ся з великою охотою до сеї праці, раз через свої прикрі материяльні обставини, друге через те, що хоч він сам був по симпатиї етноґраф, але збиранє етноґрафічних материялів розумів по свойому: народні пісні він поправляв, вигладжував або лише наслїдував, як н. пр. у „Маланції“. Крім того він знав, що етноґрафією Буковини займав ся вже тоді і Гр. Купчанко[3]), а сей молодий чоловік, за порадою Драгоманова, досить скоро упорав ся зі своєю роботою і вже 1873. р. мав готову свою збірку.[4]) Ся збірка не була, правда, етноґрафією самої Гуцульщини, але все давала невідомий материял з Буковини. Вона й була небавом надрукована.

Тимчасом з початком 1874. р. уже нарікав Федькович перед Т. Марковом, з котрим сходив ся у Львові, що йому не так іде, як повинно.[5]) А що йому дійсно було тоді дуже круто, міркуємо по тім, що він у лютім і марті 1873. р. трохи не погодив ся зі своїм рідним батьком, котрий на пенсиї жив у Чернівцях. За весь час побуту Федьковича у Путилові і у Львові ми й не згадували про батька його, бо обидва зовсїм не жили з со-

---

[1]) Мат. 221.
[2]) Мат. 223—224.
[3]) Мат. 217—219.
[4]) Руслан 1908, ч. 236.
[5]) Мат. 227.

бою і не писали навіть до себе, мов чужі собі люди. Знаємо лише з оповіданя знакомих, що батько від родини в горах та від Гуцулів довідував ся часом, як веде ся його „Юзьови“, але зближити ся до нього й не старав ся, щоб не дізнати зневаги. Се були подібні до себе вдачею люди, дійсно рідні батько і син, коли подумати, що оба жили опущені і самотні, оба могли, склавши свої доходи разом, жити хоч сяк-так вигідно, а коли би Осип продав був свій маєток у горах і замешкав у батьковім домі в Чернівцях, то могли таки й зовсім вигідно жити, бо було з чого, — і проте до згоди між ними не доходило, обидва воліли жити самотою і в невигодах. Адальберт Гординський мав тоді 64 роки і був хоровитий. Ся хоровитість і самота настроювали його сумовито і він перший шукав способу зближити ся до сина. Мабуть перевідав старий, що син бідує, і стало йому жалко. Написав до свояка Чернявського в Розтоках, щоб намовляв сина, прийти до Черновець. Чернявський почав намовляти Федьковича, щоби поїхав, однак той не зважив ся поїхати, лише написав лист в лютім 1874.[1]) Здавало ся, що батько з сином погодять ся, що найменше старий своїми двома листами до сина, які лишили ся по нім, дав доказ, що поважно думав про згоду. „Моя дитино! — так писав А. Гординський 21. лютого 1874. — Уже між нами згода — амінь! Ти можеш свою ціль осягнути лише тоді, коли посидиш тут кілька тижнів; лише так може сповнити ся твоє бажанє. Тому виїдь, хоч би й завтра, сюди, забравши з собою одежу, білє і т. п. Мешкати будеш у моїй ком-

---

[1]) З оповідань п. Никифорянки (пор. Л. Н. Вістник 1905, т. 31. ст. 233 виходило б. що Ф-ич відвідав батька в лютім 1874., однак з листу батька, де він каже, що листами не порозуміє ся із сином, і із споминів Кудерни (в Проміни 1905, ст. 162) виходить, що поет не був у батька, лише листи писав.

нації, харчу і послуги не можу тобі дати. З отвертим серцем і цілою щиростю приїзджай до свого батька“.[1])

Ціль, яку хотів Федькович у Чернівцях осягнути, се була мабуть перерібка Довбуша, або якась иньша літературна робота. Федькович не квапив ся їхати до батька мабуть тому, що не ставало йому гроший на харч у Чернівцях, а тут батько писав виразно, що не може дати харчу. Хоч старий Гординський справди мав ще меншу пенсию, як син, бо всего 236 зр. річно, однак і син, коли обчислив ся, гадав, що не буде з чого жити у Чернівцях. Отже в другім листї[2]) писав йому батько, що коштувало б його житє, казав забрати з собою рукописи, інструменти і „гірський костюм“ (гуцульську одежу), радив, що шкода кождого тижня, нема на що чекати, зрештою бачив, що листами не договорить ся із сином до нічого. „Годї! Не гнївай ся! При найлїпшій волї так наслїпо листами не договоримо ся до нічого. Я твого листу майже не читав“. Тут ще і замітка дуже характеристична і для батька і для сина: „У мене можеш довго сидїти і нїхто тебе не побачить, у мене гостї не бувають“... Отже обидва готовили ся жити, як пустельники, відлюдно, як зрештою й доси любили жити.

Більше листів уже батько до сина не писав; се можемо сказати певно, бо Федькович, вернувши зі Львова, дуже пильно складав листи, які діставав, в окремі теки, записуючи педантично на кождім, котрого дня його дістав і чи відповів на нього, чи нї. З тих часів аж до смерти лишили ся всї листи, писані до нього, — батькових листів уже більше між ними нема. Поет волїв остати ся в Путилові, незалежним від батька...

---

[1]) Мат. 229.

[2]) Мат. 229. Оба листи А. Гординського писані по нїмецьки, а адресовані по французьки.

Урядник Ґустав Кудерна, котрий старого Гординського знав із свого побуту в Чернівцях, а молодого пізнав 1871. р., коли переселив ся до Путилова, подає нам у своїх споминах характеристику батька і сина, котра нам стане також за відповідь, чому батько з сином не могли жити разом. „Осип ніколи не крив ся зі своїм ворогованєм до батька. Старий у своїх молодших літах також не дуже любив ширші товариства. Спенсіонувавши ся, жив зовсім самотно і хоч мешкав у середині міста і серед його гамору, преці, як відлюдний анахорет, був обмежений на своє власне товариство. Його вдача була ноторично дуже самолюбна; цілою натурою любив лиш себе самого. Жив диваком і хотяй не чув приємности у приятельських сходинах з иньшими добродушними людьми, — проте був би він з цілою певностию дуже радо свого єдиного сина притиснув до свого батьківського серця.. Він ніколи не сумнївав ся про правесність свого сина, уже хоть би лиш задля подібности лиця. Він хотів навернути сина до себе всякими способами, котрі старий сам впрост розпочинав або через посередників, — но всї ті заходи розбивали ся о заїлість і ненависть сина, котра затвердла на кість. Тілько коли вже батько вмирав, Ф-ич вибрав ся до Черновець“.[1])

Із сих слів, як і з цілого, відомого вже нам поведеня сина супротив батька, бачимо, що обидва були дуже подібні до себе не лише з лиця, але і з прикмет. Се було фатум їх обох.

У скрутнім для себе положеню поет поміг собі так, що оженив свого наймита Огоновського з Марією Пилипко, котра разом зі своєю материю Василиною і з чоловіком почала жити в домі Федьковича. Сей наймит був уже старший парубок, а його жінці було тілько 15 літ — і до того вона не хотіла покидати гуцульських звичаїв та

[1]) Промінь 1905, ст. 162.

не вдоволяла ся одним чоловіком. З тої причини бували потім в домі Федьковича нераз сварки та бійки і Огоновський з грижі слабував. Се оповідала його своячка.[1])

Однак Федькович уважав, видко, женитьбу свого „вихованка“ одиноким способом, як і йому не „путати сьвіта“ і як також собі помогти, щоби не потребував жити спільно з батьком. Все-ж таки була дома жінка, а навіть дві жінки, бо і Федьковичева „сваха“ Василина — і хоч уся та

Осип Федькович. Фотоґрафія з 70-их років. Тут видко найліпше, що Ф. був з лиця подібний до батька.

„родина“ своєю інтеліґенциєю зовсім не була йому під пару, але своїм простим житєм та гуцульськими норовами мабуть і не дуже його разила, бо він сам уже давно вспів „згуцульщити“ себе...

---

[1]) Л. Н. Вістник 1905, т. 32, ст. 188.

Про його дальше житє у Путилові знаємо ми дуже мало. Кудерна, з котрим жив Федькович у приязни, оповідав, що як коли Федьковичеви прийшла гадка писати, то він працював і з кілька тижнів та нікуди не ходив.[1]) По сій роботі, яку Федькович зробив у сих трох роках (1873—1876)

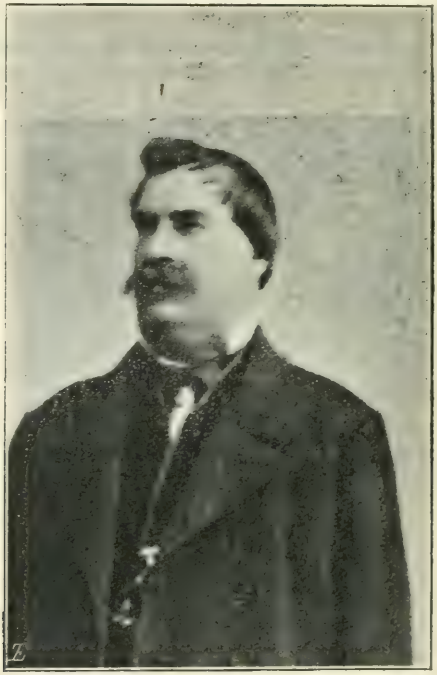

Адальберт Гординський-Федькович.

—знаємо, що він тоді написав Довбуша (другу редакцию), переклав його на німецьке і зладив також Дикі думи — можемо думати, що він справди не дармував, особливо 1874 і 1875. р.

---

[1]) Л. Н. Вістник 1905. т. 32. ст. 182.

Зрештою жив собі своїм звичайним способом, ходив до церкви то на цминтар „до мами трошки“,[1]) то до знакомих на тарока, або устроював собі іділлю: сїдав собі на стрімкім березї Путилївки між ялицями — перед себе клав столик, на нїм лїру і думав свої думи. Часом приймав і в себе гостий колачем і сметаною — і при добрих знайомих не був маломовний, умів і „елєґантсько знайти ся“.[2])

Один рік учив тодї нїмецької мови 8—9 лїтню доньку начальника місцевого суду, Августака. Учив добре. Заховував ся поважно і з тактом. Всї любили його, тілько учениця бояла ся його, бо чула від людий, що він має в собі опиря...[3])

Загальне вражінє, яке він робив тодї на людий, не було лихе і ми — при недостачі конкретних подій — добре зробимо, коли послухаємо голосів сих людий, що його знали. Сьвященик Іван Левіцький пише у своїх споминах таке:

„Се була видумка Федьковича, що бецирковї урядники йому докучають чи його переслїдують. Урядники любили і поважали Федьковича, хиба се брали йому за зле, що він мало з ним жив; нїхто його не переслїдував.

Він мав свої слабі сторони, що, аби стати хлопоманом, пішов часом на весїлє або на празник до простого Гуцула і там уже, як то кажуть, перебрав мірку, і то не в їдженю, але в питю. То було дуже, а дуже рідко, але се факт, що так бувало. Отже се брали йому урядники за зле і говорили: „Най би то десь на забаві межи нами було (то є аби межи нами впив ся), то не було

---

[1]) Л. Н. В. 1905, т. 31, ст. 181. Пор. також Промінь 1905, стор. 261, де Кудерна пише, що Ф. почитав матїр по смерти єї, як яке божество.

[2]) Се оповідала менї п. Білїнкевичева, вдова по сьвященику, що був у Путилові. Образок берега тут на ст. 361.

[3]) Се оповіла та сама учениця, тепер жінка старости Коритовського у Коросні. (З недрукованих записок Ром. Заклинського).

би нічого злого, але межи простими Гуцулами — то соблазнь“.

Отже пяницею (принаймій за моїх часів, то є від 1864. р. до кінця 1875. р.) його назвати не можна, бо він лише читав і писав, а від товариства ухиляв ся; — я навіть заручив би, що він сам ніколи а ніколи не упив ся, а може навіть жадного трунку сам не пив. Покликую ся на теперішнього апеляцийного совітника у Львові, п. Бернгарда Мілєра, котрий за моїх часів був бецирковим актуаром і мешкав кілька років у Федьковича, ба навіть харчував ся у нього, — він посьвідчить, що я правду кажу. Що стало ся по р. 1875., того вже знаю.

Федькович дуже уважав на людий, ніколи нікого не образив, був дуже доброго серця. Належав до касина, приходив часто, любив грати тарока, але дуже низко, і в круглї.

Був веселий і приносив часто свої принагідні поезиї, котрих, о скілько менї звісно, не давав до друку, бо казав; „такі нісенїтниці не варто друкувати“. Із сих поезий кожда мала свою причину, для чого Федькович її уложив. Так н. пр. пісню „Там, де Чорногора сумно“ уложив по нїмецьки для давнїйшої „сендзїни“ - Нїмкинї, котра дуже радо слухала сеї пісні, але не розуміла слів.

„Стрільця“ написав Федькович по руськи і по нїмецьки з тої причини, що його просили часто на польованє і дивували ся, що він, хоч військовий чоловік, не любив польованя. Так кожда поезия мала свою причину“.)

Із споминів Г. Кудерна варто се виняти: „Як я приїхав до Сторонця-Путилова р. 1871, застав я там Федьковича перебраного уже від довшого часу за селянина. Він був тогди начальником гро-

---

[1]) Чи можна Ф-ча, ст. 39 і 40. Спомини о. Ів. Левіцького. З таких принагідних, жартобливих поезий Ф-ча відомі нам дві з 1874. р.: Jägerlied і Adam und Eva. — „Поезиї, ст. 736—740“.

мади і шкільним інспектором. Я чув за него богато незвичайного. З видженя знав я його ще з Чернівців яко офіцера. Се все спонукало мене студиювати того мужа; тому й шукав я за його товариством і з конечности пив з ним горівку, причім за товариша мав я тодішнього гр. кат. пароха Левіцького,[1]) котрий також хотів його пізнати.

Федькович був чоловіком в собі замкненим; у тверезім стані маломовним і непривітним. Коли хто хотів завести з ним розмову, мусів перше разом з ним випити богато горівки і тілько по Х-тій чарці розвязував ся йому язик, що був перше дуже скупий на слова. — Скоро раз леди поломили ся, тоді його конверзация загально була не лише приємна для забави, но і поучаюча".[2])

Иньшим разом оповідав Кудерна з більшим одушевленєм про Федьковича, — що правда, радше про його твори, як про його особу: „Федькович був чоловік практичний (?) і в ситуациї швидко орієнтував ся. Ми були дуже добрі знайомі і жили в дружбі. Ф-ич був у мене кумом. Я студиював його душу, його характер довші літа і пізнав його докладнійше, як хто иньший у сьвіті. Я був і буду з почестию для його творів, бо вони вийшли в повні з уст великого, сьвітового (?) поета. Я поважав Ф-ча задля його креацій, задля його поезиї. „Се ґеній, се перла людскости" — так думав я про него і таким він був для мене, коли деклямував мені свої поезиї".[3])

Послухаймо ще, що неінтелїґент каже про Федьковича.

Дяк Юрій Семанюк подає таку характеристику поета:

„Любий та милий був то чоловік. Як я був дяком у Путилові, знав я його добре, ба і він

---

[1]) Сего самого, що його спомини подані передом.

[2]) Промінь 1905, ст. 162.

[3]) Л. Н. Вістник 1905, т. 32. ст. 182. Записав Р. Заклинський.

мене чогось то любив, чого, не знаю. Знаю лишень то, що майже в кождий передодень сьвята брав він мене до своєї хати від пароха. Там (у хаті) скаже, бувало, мені співати народні пісні, а сам возьме ґітару або ліру, тай собі ту саму пісню грає. Співаю, співаю, аж ту дивлю ся: Федьковичеви котять ся сльози з очий. Я удавав, що не бачу. Обтерши сльози, він зачинав сам співати якусь вояцьку пісню. Так нераз сидимо до пізної ночи.

Борони Боже, щоб я коли сказав йому „ви", тогди сердив ся дуже. Коли-ж я забув ся і таки сказав „ви", то він зараз і каже з досадою: „Жди, тезку, не забувай ся, ми всї рівні".

Федькович убирав ся по гуцульськи і так ходив і до церкви. По дорозї не минув нікого, аби не привитав ся, та дечого не заговорив.

Раз на св. Юрія взяв був він мене до себе з церкви; то були його іменини. Хто тогди навернув ся до його хати, всїх честував, гостив, а відтак став грати. Ми співали до пізної ночи, гуляли та з пістолєтів стріляли. Через цїлий час забави був Федькович зовсїм тверезий, як ґаздї яло ся. В ночи ще мене сам відпровадив до пароха, бо, як казав, бояв ся, щоби я не впав на кладцї, через котру менї приходило ся переходити.

Федькович гроша нікому не жалував. Як лише мав, то кождому позичав, та давав даром. Нераз висилав наймита свого, аби пантрував, хто в бідї-нуждї находить ся у селї. А коли сей „зміркував кого", то він зараз ішов туди, тай грішми ратував. Навіть більші квоти гроший давав він бідним, як видів, що їм дуже треба".[1])

Ще кілька висказів ріжних людий:

Протоєрей Ю. Кантемір: „Юрій материялїстом не був; що було, то йшло. Бідного не облишив нїколи, аби не помилував".[2])

---

[1]) Спомини, ст. 22—23.
[2]) Л. Н. Вістник, 1905, т. 31, ст. 232.

Жінка учителя Никифоряна: „Мав таку натуру, що всьо роздавав бідним, хотяй би собі нічого не лишило ся. — У него дома не було кому ані зварити, ані випрати“.).

Двірник з Киселиців Дмитро Гасюк: „Ф-ич був крепкий, здоровий, з лиця добродушний, з серця дуже милосерний. Всї ходили до нього за порадою. Він не лише радив, але і грішми помагав. — Маєток по мамі мав великий. Однак за чужими, приватними і урядовими справами занедбував своє господарство і воно звільна упадало“.[2])

Господар Пантела Чучко: „Ф-ич був дивак: він, бувало, покине свою службу, ходить по мужиках та списує співанки. Правда, що давав гроші бідним людям, та що!“[3])

М. Драгоманів написав також свої спомини про Федьковича, котрого відвідав (31. серпня — 2. вересня 1875) у Путилові і був у нього три днї. На жаль, сих споминів нема; Драгоманів мав їх післати проф. С. Стоцкому і мабуть не післав, або вони пропали на почтї. Не може бути, щоби Драгоманів не списав своїх споминів, бо він каже певно: „Про Федьковича й про мій пробуток у него я росказав осібно“.[4]) Так ми й не знаємо, що помітив сей авторітетний муж у Федьковича протягом трох днів, — знаємо лише, що мало радісного та доброго, бо хоч Федькович, як чоловік, мав богато симпатичних прикмет, але потребував Драгоманову показати тілько свої астрольогічні студиї, якими тодї вже пильно займав ся, щоб навести на нього глубокий смуток...

Однак цікаво, як Федькович, що так сторонив від львівських професорів, і у Львові і тепер у себе в горах показував своє велике довірє до Драгоманова. Драгоманів знав заставляти людий

---

[1]) Л. Н. Вістник, 1905, т. 31, ст. 232.
[2]) Тамже, том 32, ст. 187.
[3]) З недрукованих записок Р. Заклинського.
[4]) Австро-руські спомини, 386.

до роботи і в початках 70-их років запряг у свій віз богато молодих людий. З Федьковичем ішло тяжше.

Коли не вдало ся йому, заставити його до етнографії, він придумав видати його повістки — і ся думка була дійсно розумна, бо на Україні Федьковича не знали і зрештою самі повістки заслугували на друк. В осени 1874. просив його, позволити видати їх, написати коротеньку біографію, перекласти незрозумілі, гуцульські слова та зладити показчик повісток. Що на те відповів Федькович, про те довідуємо ся з листу Драгоманова до проф. Стоцкого,[1]) бо Федьковичевої відповіди не маємо. „Моє виданє „Повістий“ зробилось доволї кумедно: автор стояв тодї на тому, що його повісти „нїчого не варті“[2]) й не хотїв не тілько дати менї яких рукописів, але навіть сказати, чи я зібрав усї його повісти, котрі були напечатані в галицьких часописях. „Е, то не варто! Робіть, що знаєте!“ З цих двох фраз я нїчим не міг його збити. Персональних стосунків з Федьковичем я мав не богато, хоч вони були досить приязні. Перший раз я з ним бачивсь у 1873. у Львові, а потім 1875. в Путилові, де я прожив три днї, після чого Ф. провів мене до Жабйого. В цей раз ми говорили богато, — але враження на мене зробив Ф. дуже сумне, котре зводить ся до такої думки: як наша громада не вміє нї виховати, нї навіть піддержати таланту, нї послужитись ним. Коли іллюстрация такої думки не вдасть ся Вам за велику й навіть шкодливу гересь, то я напишу Вам мої спомини про Ф-ча“.[3])

---

[1]) Сей лист, доси недрукований, находить ся у проф. Стоцкого.

[2]) Се саме писав Ф-ич до редакциї „Правди“ ще 1867. р. Пор. Мат. 149.

[3]) Се ті самі спомини, що про них Др-ів згадує в „Австроруських споминах“, а котрих проф. Стоцкий не дістав.

Федькович не написав Драгоманову і нової своєї біографії, лише додав до своєї біографії з 1861. р., надрукованої Дідицьким, коротенький уступ про те, що з ним діяло ся за остатних десять років, і сим разом позволив собі сказати також дещо неправдиве про себе та про матір, про що вже була мова попереду. Се писав він в осени 1874. Драгоманів післав йому тоді за повістки 100 зр., до того ще й книжок, усе ще сподіваючись від нього опису Гуцульщини.[1]) Однак ні Драгоманову ні Львовянам не вдало ся тоді видобути якусь більшу працю від Федьковича, бо він, як з його листу[2]) виходить, першу половину 1875. року ужив на те, щоби переробити свого Довбуша по німецьки, почім загадував перекласти його на рідну мову, та брати ся до нових траґедій: Ґонта, Кара-Дьорді та до виданя німецьких поезий. Сї пляни перепиняли такій роботї, якої бажали від нього Львовяни і Драгоманів.

З німецькою перерібкою Довбуша їздив Федькович в місяцю червни 1875. р. до Радовець, до свого давнього приятеля Найбавера, котрий тоді був директором радовецької ґімназиї. Не знаємо, яке вражінє робив тоді Федькович на Найбаверi, бо той не лишив по собі нї листів нї споминів про Федьковича, однак — коли вірити нашому поетови — його „Довбуш“ дуже вподобав ся Найбаверови. Федькович писав 18. червня 1875 до Партицького:[2]) „Довбуш удавсь менї так добре, що і Найбавер і всї, котрим єго читав, не могли надивовати ся і велику фурору менї віщували. Найбавер кладе єго над Шілєрового „Wilhelm Tell“ і каже, що і Шілєрови рідко у котрі драмі всї характери так удались, як менї у Довбуши“.

Найбавер був за розумний письменник, щоб

---

[1]) Мат. 235—236.
[2]) Мат. 245.

не добачував хиб „Довбуша“, і тому, здаєть ся, нарочно перехвалив сю траґедию, — а в тім, хто його знає, може й справди і він і „всї“, котрим Федькович читав свою траґедию, добачували у нїй щось незвичайне. Нам іде о сей настрій поета, о сю певну думку, яку він мав про себе, коли мав перекладати нїмецького „Довбуша“ на українське. Як тут можна було видобути від нього що иньше, коли на нього ждала мила праця, по якій сподївав ся великої слави!

Про щож і міг розмовляти Федькович з Драгомановом, коли той приїхав до нього при кінцї серпня 1875. р.?[1]) Вжеж передовсїм про „Довбуша“. А там ще привіз Драгоманів із собою спис гуцульських слів, винятих з Федьковичевих оповідань, — і оба зладили відомий словарець, доданий до оповідань. Зрештою з розмови з Федьковичем виніс Драгоманів „дуже сумне“ вражінє, дарма, що сей приймав земляка з України, як міг, найкрасше і провів його аж до Жабйого, бо той їхав на Угорщину.[2]) Очивидно, не про гостину йшло Драгоманову, а про талант Федьковича, що марнував ся.

З одного листу Драгоманова[3]) довідуємо ся, що підчас його побуту в Путилові Федькович просив його вистарати ся йому яке місце на Українї. Драгоманів втратив був тодї сам професуру у київськім унїверситетї і опинив ся без посади, проте не забув просьби Федьковича і в Одессї говорив про се із знакомими. Там подали йому надїю, що може найдеть ся для Ф-ча посада у проґімназиї, і він писав поетови, щоби вдав ся з просьбою до двох Одесситів, офіцияльно до інспектора проґімназиї Конст. Андр. Пятницького (йому радив післати потрібні документи і нїмецькі твори) і неофіцияльно до Олексїя Олек. Андрієв-

[1]) Мат. 247.
[2]) Австро-руські спомини, ст. 386 і д.
[3]) Мат. 250.

ського. Чи Ф-ич написав так, як йому Др-ів радив, не відомо; здаєть ся, що не написав, бо таких документів і німецьких творів, щоб він ними міг інспектора Пятницького переконати о своїй здатности на посаду у прогімназиї, у нього не було. Принаймі Др-ів не дістав про се ніякої вісти від Ф-ча.[1])

Тимчасом під конець 1875. р. вийшли у Київі оповіданя Федьковича з гарною передмовою Драгоманова. Др-ів перший старав ся оцінити розумно праці і значінє Ф-ча, вказавши на те, чим він ріжнить ся від иньших галицьких письменників та що дав нового своїми оповіданями. „Усякий, хто познакомить ся з повістями Федьковича, не перестане жалкувати, чому він не пише їх більше[2]) — писав Др-ів мов нарочно на адресу Ф-ча, щоб розважив його раду. Ф-ич читав її певно, але думки про свої повістки не змінив; тоді він тішив ся „Довбушем“. Драгоманів прислав йому 150 примірників його „Повістий“, котрі мали піти в продаж (по 1 зр. за примірник) в його користь. Продажию займали ся Львовяни, дещо справди продали, а дещо й так розібрали; богато хісна Ф-ич з того не мав.[3])

У той час не тішило його виданє оповідань і через те, що мав великі неприємности з причини свого сексуального житя. Уже мабуть і тоді, коли з Драгомановом говорив про посаду, щось його непокоїло, щось знали про нього власти. Доки був у Путилові судя Авґустак, у котрого Ф-ич учив доньку, був спокій. Він навіть узяв його в пропозицию на функціонаря прокураториї від нового року 1876. (на місце Кудерни)[4]), однак небавом переніс ся до Перемишлян у Галичині — і Ф-ич лишив ся тим, чим був. Та се ще не було б лихо, але донос до суду в лютім 1876. — очи-

---

[1]) Мат. 253.
[2]) Повісті, XLVI.
[3]) Мат. 258—263.
[4]) Мат. 256.

видно подібний, як 1872., р. про „дуже тісні зносини з найпростійшою голотою“ — так наполохав Ф-ича, що він уже гадав утікати перед криміналом до Одесси, до чого просив Драгоманова о поміч. „На мене, пане ласкавий, дуже велика біда склалась і матбути треба буде з Австрії утікати, аби креміналу спасти ся... Аж за надто, трохи не на смерть затурбований не пишу більше, лиш о ласку Вас благаю: не дайте пропасти“!!![1])

Та якось обійшло ся без криміналу й утечі до Одесси, в суді „убили“ справу — і Ф-ич міг собі дальше працювати над своїм Довбушем, котрий під весну був уже готовий, ще тілько передмову переробляв поет.[2]) Все-ж таки не було йому в Путилові приємно жити — і він просив Авґустака, щоби йому вистарав ся о яку посаду в конвіктах у Львові, або о лекциї[3]), однак найти йому таке занятє не було легко.

Аж ось старий Адальберт Гординський своєю смертию висвободив сина з Путилова і дав йому спромогу перейти до Черновець та почати нове житє, шкода, що не красше... Се була ціла траґедия опущеного батька, котрий, так само, як і син, не дуже й міг відповідати за ті прикмети, які мав з роду. Кільканацять літ не бачили они себе і тілько смертельна недуга одного з них звела їх разом.

В серпни 1876. старий Гординський тяжко занедужав. Знакомі Федьковича взивали його листами і телеґрамами, аби приїхав з Путилова до Черновець, до батька. Поет приїхав, як з листів видко, 24. серпня 1876. Спонукало його до того не лише синівське почутє, яке в нім озвало ся, але й чутка, що він (поет) умер; сю чутку видумали деякі свояки на те, аби хорого Гординського намовити, щоби їм записав свій маєток.

---

[1]) Мат. 254.
[2]) Мат. 256.
[3]) Маті 257.

Сьвідки стрічі батька з сином описують її так: „Тут застав він (поет) повну хату свояків батькових, понайбільше женщин. Коли його побачив Адальберт Гординський, утїшив ся, підніс руки тай промовив: „Synu mój drogi! synu mój jedyny! mój Józiu kochany! ty żyjesz! Ciebie już umarłym zrobili!“ На то відповів Юрій: „Ви, татку, хорі?! Чей Бог дасть, що поздоровієте!“ А звертаючи бесїду до слів батькових, затиснув кулаки і вимахуючи ними в ту сторону, де стояли свояки, сказав: „Мене вороги умерлим зробили! Але я такий здоров, як медвідь, ще неодному бим голову розтріскав!“ По тих словах зашуміли сукнї і ті, що жадали від А. Гординського запису, повиносили ся з хати.“)

На другий день по сїй прикрій сценї відвідав Ф-ич Ізидора Воробкевича, котрий тодї разом з Олександром Барвінським збирав материяли до альманаха „Руська хата“ і вже дістав був від Федьковича „Довбуша“ та деякі поезиї.[2]) Про сю гостину писав Воробкевич Ол. Барвінському так 25. серпня 1876: „Нинї посїтив мене в первий раз Юрій Федькович, по гуцульськи одїтий, в окулярах і соломянім крисаку. Здоровий, плечистий і гарний чоловік, лиш тихий і задумчивий, здаєть ся, що велика тяж єму серце давить. Єго, так менї здаєть ся, не тїшить нї сонце, нї луна, нї днина і ніч, єму все однаково, і слова тяжко з него почути. Дивував ся я, ци то сей Федькович, котрий нераз так горяче писав, котрий щи-

---

[1]) Чи можна Ф-ча, с гор. 28.

[2]) Сей альманах се була проба І. Воробкевича, без помочи „Русской Бесѣды“ дати хоч малий доказ лїтературного житя на Буковинї. Виданєм займав ся Олекс. Барвінський у Львові. Книжка вийшла 1876. р. — Того року деякі черновецькі москвофіли видавали гумористичну часопись т. п. Лопата. Вийшло тілько 14 чисел. Висьмівали там Шевченка і цїлий український рух, кпили собі з мови в обжниках правосл. консисториї, хоч самі писали ненародною мовою, — зрештою часопись була дуже кепско редаґована і видавана.

рим руським словом нас кормив і огрівав. Він містичний чоловік, в єго близькости якось одному unheimlich стає. Питав ся він мене, як далеко поступила печать нашого альманаха і як менї „Довбуш“ подобав ся. Казав я єму, що альманах ледви печатати ся почав, а „Довбуш“ гарно писаний. Просив я єго, щоб нас спомагав, щоб сильно ще забренїв у свою лїру, на що він менї відповів, що нема для кого писати, нема читателїв — і таких партий, що хорони Боже, і що волїє він по нїмецьки писати. Ще раз я єго просив, своїми новими творами (нас) потїшити — і так і розійшли ся ми.“[1])

Сї слова: „нема для кого писати, нема читателїв“ — треба нам памятати; ми находимо їх не лише тут, але і в листах і творах поета, готових 1876. року, і вони виразно показують настрій поета у той час.

У два тижнї по сїй розмові двох поетів, дня 9. вересня 1876., помер батько Федьковича, проживши 67 років. Цїлий свій маєток записав він синови. Похоронивши батька, поет замешкав в його домі в Чернівцях і в осени (1876) шукав способу, якби міг надрукувати свого нїмецького „Довбуша“, а крім того (мабуть також у той час) зложив з поезий, які вже мав і які нарочно тодї написав,[2]) збірку п. з. „Дикі думи“ і післав їх Воробкевичеви з листом, з котрого виходить, що Воробкевич не віддав Федьковичеви візити; очивидно бояв ся його „містичности“ і таємничої мовчаливости. А шкода, бо Федькович дуже потребував тодї доброго, щирого і зичливого приятеля. Та у Воробкевича були тодї свої безнастанні клопоти і праця.

„Я Вам — писав Ф-ич 13. падолиста 1876.— нагадую собі — вже казав, що від тепер по ру-

---

[1]) Руслан 1909, ч. 1.

[2]) На се вказує н. пр. поезийка „С під юга“ про неспокій на балканськім півострові.

ски писати вже не думаю; от переглянув я усї свої рускі письма, а межи ними понаходив чимало віршів, котрі, здавалось менї, ще шкода було у огонь метати. — Тїїж вірші зібрав я і списав у отсю книжечку, котру Вам отсе поселаю, с прісьбою, зарядити собі з нев яко воля і ласка Ваша. — Як найдете що гарного і путнього, то можете або у Ваш альманах помістити, або до редакциї Правди відослати. Бо щоб ся книжечка у цїлости діждалась печатаня — сего не надїюсь, хотьби може се і найлучше було, бо всї сї поезії становя одну цїлість, неначе поетичну автобіоґрафію.

Я ще думав, сю книжечку наші Рускі Бесїдї подарувати, але потому погадав собі, що наша змосковщена „Бесїда“ таким даром би погордувала, отже і складаю го у ваші руки, ще раз с прісьбою, вступитись за сими гуцулскими сиротами, хоть і дикими, але за те — сказати можу — оріґінальними, бо спеціяльно гуцулскими!

Жаль менї на Вас, Добродїю, що мене колись не посїтите. — Яж предсє був у Вашім домі, отжеж годилоб ся, щоб Ви і у мене раз були. — Чи то може задля того у мене не буваєте, аби і до Вас не приходити, бо се нїмецка така куртоазія?“[1])

Але Воробкевич не приходив до Федьковича і нїхто иньший з інтелїґенциї не бував у нього, а він сам уже мало з ким і переписував ся. І так у Чернівцях, у столицї Буковини, цїлих вісїм років жив поет більше самотно, нїж у горах, зовсїм так, як і його покійний батько. Та про се треба окремо говорити, а тут на закінченє остатного трилїтного побуту поета в Путилові треба придивити ся його працям з того часу, бо в них також найдеть ся неодно для житєписи поета.

---

[1]) Мат. 275.

„Довбуш“ і „Дикі думи“.

Коли Федьковичевого „Довбуша“ прочитати уважно раз і другий (бо за першим разом ледви чи хто розмотає те, що поет намотав),[1]) то з думки не сходить питанє: се що за штука?! Здраматизована балляда чи казка? Бо на траґедию, основану хоч сяк-так на правдивім житю, „Довбуш“ зовсім не виглядає. З 11 важнійших осіб, які автор вивів на сцену, він „вимордував“ немилосерно девять. Девять трупів на сценї чи поза сценою — по що? на що? з якої причини? В чім траґізм? Де та сила в души людській, що доводить неминуче до такого нещастя? Любов, ненаситна женихливість Довбуша? Ну, нехай! любов і справди треба вважати найважнійшим мотором у сїй траґедиї; тут тієї любови, — вільної, гуцульської, дикої любови зі страшною заздростию дуже богато. Але Федьковичів траґізм не в наслїдках такої любови; се й не була би новина на сценї. Його „чорна доля, чорний анґіль“ — се якесь дивне фатум. Олекса Довбуш має три сестри; з них одна княгиня, друга Ґуцулка Дзвінка, третя циганка Цора. (Се вже його батько, Василь Довбуш, такого наплутав з матерями княгинї, Дзвінки і Цори). Олекса не знає про се нїчого; знає тілько, що має брата Івана. Отже любить по черзї то Дзвінку, то Цору, то княгиню, — всюди доводить людий до смерти, поки нарештї й сам гине, і тілько вмираючи дізнає ся, що сестри любив. Казка тай годї!

Але поет і в гадцї не мав назвати свою траґедию казкою; навпаки такого містичного туману напустив на сцену, що нам аж моторошно робить ся, а все на те, щоб ми вірили його казцї. Тут і Єзуїт, висланець від якоїсь містичної „ради в тройцї“, щоб сїяти лихо за лихом; хоч який

---

[1]) Маю на думцї сю другу редакцию „Довбуша“, що була в „Руській Хатї“, з 1876. р.

він „котюга“ і хоч як нам не хочеть ся вірити, щоб у першій половині XVIII. віку він міг бути у Гуцулів, але нарешті можемо його розуміти. Се Ґетівський Мефісто з „Фавста“, der Geist, der stets verneint. Але тут у траґедиї є і дещо таке, що ми неминуче мусимо зачислити до казок, до містики, а чого сам автор не хотів туди зачислити. Крім того „чорного ангіля“, що казав братови зводити сестри, чуємо в траґедиї про віщованя, дивні сни, чарівні топірці і хрести, срібні і золоті кулї (на Довбуша) — і що найчуднїйше, ті всякі чари та віщованя сповняють ся!... А є тут ще і старий чарівник Циган Морган, котрий знає, що Цигани з Єгипту, Фараонові діти, котрий ворожить із старої єгипетської книги і своїми чарами трохи не доводить до того, щоб стати „владикою всїх духів, царем над царями, крушити скиптри та роздавати корони“, однак перед часом умирає. Його донька називає частенько у розмові єгипетських богів: Тіфона, Ізіс та Озіріс... Ми й не зрозуміли-б, звідки взяла ся у Федьковича ся віра в „чорну долю“ та віщованє, коли б не чували вже про него, що він сам займав ся астрольоґією і читав у зорях.

У переднім слові до „Довбуша“, писанім „в день великого пущеня“, себ то під весну 1876. р.[1]) Федькович каже таке: „І сего-ж то казками і піснями осїяного Довбуша вибрав я собі за героя сеї траґедиї. — А ти, любий мій та убожественний руський народе, прийми єго від мене яко лїтературну лепту, може і остатну! бо на другу чорна моя доля та тяжкі мої вороги спомочись не дадуть!... Міг би я був, правда! — чималий той час, щом на сю драму приложив, хосеннїще для нашої лїтератури обернути. Да щож робить, коли то серце не навчити, а співак у такого пана служить, що єго нї впросити

---

[1]) „Руська Хата“, 102.

ні вмолити, бо у всему свою волю має, гірш того деспота або настоящого тирана“.

Інтересні для нас тут слова Федьковичеві, що він отсе вже „може й остатну лепту“ дає свому „любому та убожественному руському народови“.. Се те саме, що він і говорив і писав І. Воробкевичеви. Вийшло се у него певно з жалю до Русинів і розчарованя, якого зазнав у житю, а котре описав у „Диких думах“ (про се буде далї мова); але не був се намір, взагалї нїчого не писати. Навпаки того-ж таки року 1876-го він пробував щастя зі своїм нїмецьким перекладом „Довбуша“ у Нїмців, посилав його Найбаверови та ледви видобув його від него назад, післав потім своякови Ганїцкому і гадав, що громада Путилів (!) дасть гроші на друк, посилав і до Відня, але не найшов ся нїхто, хто б схотїв видати „Довбуша“ по нїмецьки.[1]) Не повело ся Федьковичеви й у Нїмців... А він думав, що тілько в нас нема для кого писати...

Щоби зрозуміти песимізм поета, що давав такий пригожий ґрунт до астрольоґічних занять, треба нам ще позбирати деякі відомости з листів та з поезий його, особливо з „Диких дум“. Так і вийде з усего, що з 1876-им роком він хотїв справди закінчити свою працю для Русинів, бо після 1876-го року він видав тілько свої нїмецькі поезиї (1882), а по українськи з вісїм лїт майже зовсїм не відзивав ся друком; за те дуже пильно „пазив“ своєї астрольоґії.

Про „Дикі думи“ писав Федькович, що се є „неначе поетична автобіоґрафія“ його. Всїх „диких дум“ 41; крізь усї знати то більше то менше одну провідну думку або настрій, але декотрі таки здають ся менї на силу вложеними в низку, до котрої не надавали ся. Як там і було, інтересно те, що вся та збірка кінчить ся тою самою

---

[1]) Kleine Beiträge zur Kunde der Bukowina, von Dr. R. F. Kaindl, Czernovitz 1897. — Пор. Мат. 273, 285.

думкою, що й розмова Федьковича з Воробкевичем та його лист: „На що й грати, коли чорт ма' кому“... Придивім же ся сїй „поетичній автобіографії“, виймаючи з неї самі провідні думки.

„Дикі думи, думав Гуцул-Невір“, — невір тому, бо втратив віру у любов і надію: він бачив їх тілько на гульках та хрестинах, а у звичайнім житю — нї. Сей невіра — то Гуцул кобзар Марко, alter ego Федьковича. Він попадає у недугу, котру мусимо приймати з застереженєм; се не звичайна недуга, а лиха доля з торбами, що судила Маркови бути кобзарем, щоб „здихати голодним псом у порога людий“. Але сеї долї не минути, (се, як бачимо, та сама думка, що у переднім слові до „Довбуша“) у грудях Маркови „шумить“, душа вириваєть ся у сьвіт, він мусить співати, —

дай, подай ми кобзу з клинка,
най ти, батьку, заспіваю,
бо словами сего годї...
Ріки, батьку, йдуть у море,
а горі нема їм ходу..

Така вже доля судила ся йому, хоч і нема кому, зладити його кобзу „на давний стрій“. Приходить ся співати „на новий стрій“ — а сей новий стрій, то самі сумні пісні про те, що нема любови, а є лише зрада, а як і є любов, то з колючками, як рожа. От зрадила Дзвінка Довбуша, зрадила Марічка Василя. Се тілько в іранській казцї царівна справди любила простого стрільця. Але сеї казки-туги любка Марка-кобзаря не хоче й слухати. Через те Марко й видужати не годен, все ще „горить“, хоч йому й ліпше вже. Він згадує далї і такі випадки, де була любов, але не щаслива. От у Шипотї сестра сестру отруїла, бо обі кохали одного і обі стали березами. А якась Циганка отруїла і себе і легіня, що загадував з другою женити ся. За иньшим знову, за якимсь керманичем, що потонув у Черемши, кинула ся і дївчина у плесо... Те все таке смутне,

що шкода й вірити у щасливу любов. Треба шукати иньших ідеалів.

Марко уже здоров, перебув уже горячку з єї привидами все смутної любови і находить собі иньшу мету — рідний край. От Україна! Там Тарасова пісня будить народ до житя, може колись і красше буде на Україні, — сяк чи так, Марко не запродасть своєї душі тим „каганам“ з Кремлю. Але поки-що желїзний цар у желїзнім дворітюрмі каже красній царівні (Україні) присягати на желїзну книгу — що? не знати.[1]) Чорні косарі (духовеньство) косять душі людські і змітують у стоги. На Буковині також не красше; тут люди забули, хто вони були і якої матери діти — одно слово: нема у ріднім краю душі відради, красше у сьвіт іти! „Там широко, не так, як в нас, що ніде і плечі обернути“. От над Дунай піти-б!

Іде Марко над Дунай. Тут колись знали Серби собі порадити! За Мілоша Обреновича зірвали ся до бунту і скинули із себе турецьке ярмо. Шаблю в руки, а не ваї! А тепер знову „на юзї“ на Балкані на бурю заносить ся (1876). Коли загоять ся рани нещасних „южан“? А зрада у любови є і тут! От виратував Серб Туркиню з неволї, кохав її, а вона віддала ся якомусь Грекови; він їх і зарізав обоє. Душно, сумно і тут над Дунаєм; тут лиш Турки та ножі, — красше вертати ся у свої гори! „Або в гори, або в гріб!“

А хиба в сих горах справди красше? Куди тобі! От полюбив богацький син бідну дївчину. Лихі люди і батько не дали їм пібрати ся — він і застрілив ся. І в Гуцулів нема гаразду; треба мабуть ждати, поки збудить ся король Гуцул, що замішав ся у бій богів і за кару спить доси у Сокільськім. Він збудить ся колись і поможе. Завяжуть колись Січ і на Чорногорі. Але поки

---

[1]) Чи не звісний указ з 1876 р. мав поет на думцї?

що гинуть відважні керманичі дараб у Черемши, гинуть по лїсах сьмілі рубачі — сокирники, иньші пропадають у війску та стріляють ся з жалю — смутно і в горах! Кобзарська зоря блудить самотою по небі і найкрасше було-б, як би і пазила неба, а не падала у болото, жабам на втїху... Тимчасом вік минає, краса пропадає, смерти не вмолити — дійсно не варто жити...

В остатній „дикій думі“ поет таки вже про себе виразно пише: „А як менї відправу дали“, себ то як він вийшов з війска 1863. року,

то я з радіщ вам аж зарув!
А й кобзу свою не забув!..
А в'ни мене питати стали,
що видів я у сьвітї?
— — — — — — — —
І сам вже не знаю,
про віщо ще я їм співав!
А в'ни-ж? А в'ни-ж?... Оден дрімав,
а другий хріп з усеї сили.
Старі про кози говорили,
дївчата товпились в куток...
А я з кобзини струни змок,
та гай у клїть з нев...
На що й грати,
коли чорт ма' кому!..

Такі остатні слова „диких дум“ — і в них ми чуємо вже відому нам Федьковичеву думку про „остатну лепту“ для народу, про те, що нема кому писати і що він тому гадав покинути писати рідною мовою. Справдило ся аж надто скоро Драгоманове спостереженє, що наша суспільність не знала нї виховати, нї піддержати, нї покористувати ся талантом Федьковича...

Але чи „Дикі думи“ були дійсно поетичною автобіографією Федьковича і на що він у них поклав вагу? Недуга і виздоровленє Марка нагадують те саме у Федьковича. Поздоровівши, він хоче співати народови на давний стрій (значить так, як 1861. р. або ще скорше), але вже не може, бо і сам зазнав розчаровань у любови Маро-

шані, Дияконовичка, Волянська) і у других не бачив щасливої любови. Отже нещаслива любов перша підкопала його віру в людий.

Втративши віру в любов, Федькович гадав, що заступить її праця для України. Однак, куди не глянув, всюди бачив страшно тяжкі обставини, і в Росиї і на Буковині. Таку діяльн сть для народу серед тяжких обставин Федькович мав уже за собою (сервітутовий процес, начальництво, інспекторство, борба з чорними косарями-сьвящениками, праця у „Просьвіті“) — і ся праця навела на нього другу зневіру.

Вернувши зі Львова в гори він бачив, що зрештою всюди біда — і поза Україною і дома, в горах між Гуцулами. Се все разом склало ся на повну зневіру у поета, на його поетичну автобіографію, на „Дикі думи“. Як бачимо, сї поезиї дійсно звязані коли не з його житєвими пригодами, то з його думками. По 15 роках праці для народу се був досьвід і добуток його душі, — катастрофа, хоч і не зовсїм оправдана зверхнїми обставинами поетового житя, але мотивована ним по свойому вірно і не облудно; він так відчував свої пригоди, як писав про них, так їх оцїнював. На сю оцїнку „здоровий розум“ може годити ся або не годити ся, але Федьковичів розум, затроєний вже містикою і фаталїзмом, не міг иньшої придумати. І ми, хоч знаємо иньші причини неповодженя Федьковича, всеж таки можемо згодити ся з ним у тім, що йому справди не вело ся.

Так то Федькович 1876. р. у своїх писанях пращав ся зі своїм „любим та убожественним народом“, бо „на що й грати, коли чорт ма' кому“... І жаль і досада!

У близший розбір Довбуша і Диких дум не тут місце вдавати ся, однак треба ще тут вказати на сю нїби-наукову містику, якою він окутав у сих творах Гуцулів. Він справди читав дещо з історії, коли загадував описувати Гу-

цульщину; крім того відомо нам, що він уже у Львові займав ся радо славянською мітольоґією. Отже і в Довбуши і в Диких думах находимо сліди сих „студий“. Але се все радше видумки коли не його, то Найбаверові. У Найбавера в Радівцях був Ф-ич зі своїм „Довбушем“ — і мабуть тільки тоді й дістав від нього його твори та прочитав їх. Доси ми находили у писанях Федьковича мало слідів Найбавера (тільки у „Юрію Гінді“ і „Шипітских березах“), так що й про вплив його мусіли говорити обережно. Се були більше приятельські особисті зносини, тай то не часті; і тільки, відновивши з Найбавером знайомість в літї 1875. р., Ф-ич розчитав ся в його творах та дещо приняв за своє.

І так Найбавер у своїй студиї: Grundzüge zur Geschichte vom Serethland (1873) писав, які народи по черзї переходили Буковину або жили у нїй. Те саме подав Ф-ич у передмові до свого Довбуша: „Перші ідуть Гуни, за ними Обри, за ними Мадяри, за ними Печенїги, а за сими, около року 1037. Уци, Моголами просто „Уцули“ звані. Але і сї мусять около року 1078 своїм племінникам Куманам (Половцям) уступатись, мечуть ся в Карпати“ і т. д. Се все у Федьковича так само зовсїм не удокументоване, як і в Найбавера, але тут Ф-ич черпав свої перші відомости, що Гуцули — Уци, Половцї і т. и.

У своїх оповіданях, виданих ще 1869. р., писав також Найбавер:[1])

„У карпатській верховинї від жерел Тиси і Прута аж у низ до жерел Сучави, а місцями ще дальше на полудне, осїла частина туранського народу „Уців“, спорідненого з Куманами. Сей нарід дуже заховував свої прикмети і тільки пізнїйше тай помалу приняв мову славянських сусїдів, але їх звичаїв і одежі не приняв. Сї гірські Гу-

---

[1]) Erzählungen aus der Bukowina. Czernowitz 1869. ст. 75—76.

цули мали своїх ватажків і коли їх туранські брати і союзники по нападї Монголів і упадку куманської держави стали почасти невільниками, а по части розсипали ся і пристали до иньших племен та скріпили їх, то вони через те, що жили далеко і самотою, задержали свою самостійність і вважали себе, так як і перше, за таких, що мають право не лише до гір, але й до цїлої землї куманської—і тому до нових завойовників відносили ся завсїгди ворожо".

І в замітках (ст. 281) каже Найбавер між иньшим: „Дивне дїло, що у Гуцулів можна найти тїсно звязані ґотські і туранські звичаї". Найбавер поясняє собі се тим, що Гуцули, як осїдали в горах, застали вже тут мабуть якийсь нарід тай з ним злили ся.

Ту саму гадку находимо і в иньшім творі Найбавера, у поемі: Nogaia oder die Steppenschlacht. Ein Gedenklied aus Seretland. Von Ernst Rudolf Neubauer. Radautz. (1876).

У поясненях до сеї поеми каже Найбавер, що аркан се воєнний танець Куманів, що сїльське населенє Буковини (як він пише: серетського краю) задержало богато старотуранських звичаїв, як глибокі поклони (в церкві і перед людьми), як те, що жінки цїлують одна одній руку, гуцульські „каравани" на конях, звичай давати помершим напій і поживу, тризну, сьвяткованє сьвят на честь сонця або огню, деякі черти в житю родиннім і громадськім, азийський переказ про громовий топір (так Федькович перетолкував Найбаверів Sonnentopor) у Гуцулів.

„Ся сьвята збруя — каже Найбавер — мала завсїгди находити ся в руках найвизначнїйшого ватажка Гуцулів. Остатний носив її відомий гуцульський герой Добош. По його смерти мали громовий топір затопити в Черемши".

„Уци" (по монгольськи „Уцули"), нарід споріднений з Куманами, осїли понайбільше у північній части серетського краю (Буковини) і в су-

сїдних Карпатах. Тут, правда, приймили вони малоруську мову, але по нинїшнїй день відріжняють ся від покутських Русинів і від Волохів ношею, звичаями і обичаями. Зрештою й тепер ще карпатські Гуцули памятають, хоч неясно, свою давню вітчину над Каспійським морем. Коли у лїтї свитає, бере Гуцул тримбіту і скликує вівчарів, обертає ся до сходу, дує у тримбіту і говорить потім живо, як би сьпівав ранїшню молитву:

Ей, гори! гори!
і чорні і темні
і дуже студені!
Ей, море! море!
і синє і зимне
і дуже далеке". (Стор. 102–103).

Так писав Найбавер про Гуцулів.

Федькович, котрий не тілько читав Найбаверові твори, але й мав часом нагоду говорити з ним, приняв сї його погляди на Гуцулів; — може бути, що й сам неодно піддав Найбаверови, бо красше знав житє Гуцулів, нїж сей зайшлий Нїмець; але так дуже строго не держав ся їх. Раз назвав у „диких думах" Гуцула — Половчанином, бо, каже у замітцї: „Гуцули пишуть ся половецкого роду" (стор. 400). Другий раз у „Королї-Гуцулї" (стор. 443) назвав уже Гуцулів Уцами і повторив виразно Найбаверову замітку: „Гуцули покликають ся все на якогось короля та на Чорне море" (Н. писав, що на Каспійське море). У пізнїйшій перерібцї „Короля Гуцула" подобало ся вже Федьковичеви вивести Гуцулів таки від Ґотів, а лише їх короля назвати Гуцулом стор. 465). Хто прочитає згадані Найбавером оповіданя про Ґотів над Черемошом (н. пр. оповіданє Boxolan und Catrao, той і зараз побачить, що се звідси взяли ся у Федьковича такі думки про Гуцулів.

В передмові до „Довбуша" находимо також сї Найбаверові думки. Федьковичеви очивидно подобало ся, що міг своїх Гуцулів вивести від

сьвітових воївників, що вони не українського, а якогось иньшого роду, і через те се такий „живий, легкомислий, нежурливий, превеселий, прудкий, горячий, завзятий, до бучі і баталії всегда готовий народець“.[1]) Однак, як непевний був родовід славянських богів, зладжений Федьковичем, такий непевний був і родовід його Гуцулів. Ф-ич не був анї історикомъ, анї антропольогом,—і тому чи писав про всїх Гуцулів, чи про самого Довбуша, послугував ся неімовірними видумками, приплутуючи до гуцульських гір і Барбароссу в Кіфгайзен і „Льореляй“ Гайного і Білобога та Чорнобога і єгипетських Фараонів і Єзуїтів і давні леґенди про кровосумішку — усе без ладу і критики, так як без критики лежало те все в його голові.

---

[1]) Писаня Ні. 1. А. ст. 165.

X.

Федькович у Чернівцях 1876—1888. р.

1. Про роки 1876—1884.

Приходить ся нам з черги описати побут Федьковича в Чернівцях від 24. серпня 1876. р. аж до його смерти. Здавалось би, тут у Чернівцях уже були люди, що бачили, як Федькович жив, і описали нам його житє. Куди там! Про те, як він тут жив цілих вісїм років, до часу, коли став редактором „Буковини“, ми знаємо менше, ніж про його побут у горах. З одного боку мало хто в Чернівцях цікавив ся ним; в „Рускій Бесїдї“ верховодили москвофіли; нове, хоч сяктак сьвідоме національне житє тілько починало ся між студентами нового унїверзитету; видавництв, крім мізерного календаря „Бесїди“, майже не було; нїхто й не шукав і не потребував Федьковича. З другого боку і він сам обходив ся без інтелїґентного товариства, у „Рускій Бесїдї“ не мав чого й шукати, а дотеперішні житєві пригоди напоїли його такою зневірою до людий і особливо до Русинів, що він справди, хоч і не покинув зовсїм писати по українськи, але майже нїчого не давав до друку. Тому й не диво, що нїхто з черновецької інтелїґенциї не придивляв

ся його житю, не мав до нього ніякого літературного діла і не записав нічого.

Зрештою се житє — маю на думці не працю його, а звичайне, щоденне житє — не було нічим таким замітне, щоб заслугувало більшої уваги; він жив і в Чернівцях так, як у Львові і в горах, не покидаючи своєї самоти і своїх привичок.

В осени 1876. зладив він „Дикі думи“ і цікавив ся друком Довбуша в „Руській хаті“ та виставою його у Львові. Ся вистава ледви чи вдоволила його так, як він сподівав ся. „Довбуш“ не зробив фурори. Оцінка трагедиї у „Правді“[1]) написана досить здержливо: „Не хочемо твердити, щоб Довбуш був вільний від недостатків, іменно що до свого історичного заснованя, що до характеру воєводи і конечної смерти всїх героїв трагедиї, — але мусимо сказати, що неприхильні погляди „Слова“ і деяких маломисльних читачів на сей утвір переважно походять ізза незнаня миту Гуцулів о Довбуші і задля тїсноти самої грясти, через що слухачі надто мусять напружати свою увагу і дуже легко теряють звязь акциї, дійсно дуже живої і неперервно розвиваючої ся. Мимо того представленє „Довбуша“ буде зачислятись до найлїпших сегорічних представлень нашого театру, а „Довбуш“, хоч потребує ще значних змін що-до сценїчного представленя, буде неперечно першою дійсною трагедиєю у нас“.

Буде — але не був, а Федькович уже мрів про фурори! А ще і виставили „Довбуша“ погано, як описано у Правдї. Федьковичеви певно було зовсїм немило таке читати; однак він сумлїнно розважив сю оцінку, як се видко із його третьої перерібки „Довбуша“. Не повело ся йому сего року і з друком німецького „Довбуша“, як уже сказано попереду.

---

[1]) Правда 1876, ст. 959—962.

Року 1877-гого він був і в зимі коло Різдва і в літї у Путилові, але більшу частину року перебув у Чернівцях. Тодї зладив він свою збірку нїмецьких поезий п. з Am Tscheremusch, між котрими є доволї перероблених із „Диких дум“; посьвятив збірку Найбаверови, але не мав способу її видати. Він бажав уже віддавна, прославити себе нїмецькими поезиями, тим більше тепер, коли, на його думку, не було кому між своїми земляками „грати“, але якось не довелося йому того року видати їх. Того року Ф-ич викінчив трагедию „Мазепа“, котру — як з листів видко[1]) — треба вважати його самостійною працею попри перекладї трагедиї Ґотшаля.

Під конець 1877-ого р. виставив директор театру Омелян Бачинський його Довбуша у Вижницї, при чім Федькович богато помагав йому радами.[2]) Вистава випала дуже скромно; в листах людий, що бачили „Довбуша“ у Вижницї, нема грімких похвал без застороги; видцї попросту не розуміли трагедиї. Федькович скористав і тут із заміток Бачинського при третїй перерібцї „Довбуша“.

Року 1878. у вересни викінчив він свою збірку побожних пісень п. з. Руский лїрник. Се є до сорок віршованих „житій сьвятих“ на цїлий рік. Збірка цікава, з огляду на автора, не так змістом, як своєю тенденциєю: се виконав Федькович свій давний плян: лїрою і піснями до лїри виховувати нарід. Збірка сьвідчить також безперечно і про велику релїгійність автора.

Під конець 1878. р. старав ся о. Николай Огоновський зискати Федьковича для свого „Родимого Листка“, що його загадував видавати в Чернівцях. Федькович післав йому повістку „на початок, бо хто знає, чи на яку ще споможусь. Я так уже, видите, в драму влїз, що менї повість

---

[1]) Мат. 285, 291, 297, 299, 303, 326 і 329.
[2]) Порів. Мат. 289 і дальші.

уже анї раз не вдаєсь". Була се повістка „Три дурнї",[1]) якої Н. Огоновський не приняв. Цікаво, що Федькович підписав себе тут псевдонїмом Марко Несторюк і в листї до Н. Огоновського, чомусь не висланім, писав: „Що я перебрав псевдонїм Марко Несторюк, се вже так мусит бути, хоть вам і причину сказати не можу".[2]) Імя Марко було з „Диких дум", а Несторюк нагадувало або вояка Якова Несторюка, з котрим Ф-ич переписував ся 1865. р.[3]), або Нестерюка з народної піснї, яку Ф-ич частенько згадує у своїх писанях, н. пр. у „Циганцї". Причина, чому Федькович загадував ховати себе за псевдонїм, була мабуть така, що Н. Огоновський не був певним націоналом і не давав поруки, що свій „Родимий Листок" буде видавати народною мовою. Він і видавав його 1879. дійсно так, що видко було його симпатиї до москвофільської течії, але все таки видобув від Федьковича і надрукував його чотири поезиї з „Диких дум".[4])

Від початку 1879. р. Ф-ич мешкав уже не в серединї міста, тілько за містом в поли при „Стрілецькій улицї" (тепер Воляна), де купив собі малий домик. (Про се ще буде мова далї). Наймити вели йому господарство, варили, приносили горівку, а сусїди, черновецькі передміщани, бували його гістьми. Поет зовсїм занепав на дусї, займав ся пильно астрольогією, ворожив людям та через свої привички попав при кінци 1879. р. у великий клопіт. Один з наймитів поета доніс до суду про його гомосексуалїзм (§. 516. австрий-

[1]) Мат. 582–590.
[2]) Мат. 306.
[3]) Мат. 105–107
[4]) „Родимый листокъ", літературно-науковий журнал, з портретами ріжних письменників, виходив у Чернівцях 1879., 1880. і 1881. р. Видавав його Николай Огоновський, брат проф. унів. Омеляна. Мова у Род. Листку не була народна, але і не московська, а так щось посередне. На Буковинї не мав сей журнал майже жадного впливу, бо не мав тут передплатників.

ського карного закона) і він в р. 1880. відпокутував за се два тижні арешту. Відбувши сю кару, поцїлував судию в руку... Очивидно, так йому вже в зорях було написано і він не перечив ся з долею. Се оповідав менї саме той судия, що судив поета, д. Филемон Калитовський.

Справа стала голосна в Чернівцях і в Галичинї, бо черновецькі москвофіли не забули післати дописи до своєї часописи у Львові про сю пригоду Федьковича, — нїхто не розважив, що се були просто хоробливі обяви у поета, яких він не мав сили перемогти, закон не знав тут також пощади, — і так з великого відлюдка зробили ще більшого. В роках 1881 1884 Федькович з незвичайною завзятостию займав ся астрольоґією. Сею старосьвітською фільозофією про призначенє він поясняв собі усї свої невдачі і пригоди та втихомирював свою душу. А де ся фільозофія не помагала, там помагав алькоголь. Інтелїґенция й перше не зближала ся до нього, а тепер і зовсїм забула його; поет не переписував ся кілька років з жадним Українцем.

Року 1882. Ф-ич видав нарештї у Чернівцях власним накладом збірку своїх нїмецьких поезий п. з. Am Tscheremusch, присьвятив її Найбаверови, але не підписав ся своїм іменем, тілько криптонїмом: Gedichte eines Uzulen. Оцїнки сих поезий були надруковані в „Зорі“ 1882. р. і в Neue freie Presse 1883.[1]) Хоч вони були досить прихильні, однак можна сумнївати ся, чи дали поетови таке вдоволенє і славу, яких він сподївав ся по своїх нїмецьких поезиях.

Того-ж року 1882. Ф-ич хотїв поправити свою лїтератську славу ще й виданєм нїмецького „Довбуша“,[2]) але се йому знову не повело ся. В українських видавництвах не друкував він тодї

[1]) Ся оцїнка подана в перекладї в „Зорі“ 1883, ст. 132.

[2]) Мат. 309—310.

нічого, хиба що редактори витягали із своїх тек щось з його давних праць.

Так жив він собі самотно аж до р. 1884., коли громада українських націоналів уже на стілько зросла в Чернівцях, що могла забрати „Руську Бесіду“ у свої руки. Тоді зблизив ся до Федьковича урядник скарбової дирекциї, Іван Тимінський, і старав ся видобути його з апатиї та з занепаду і пригорнути до громади.

Та заким про се заведем річ, треба нам ще пізнати материяльні відносини поета і його астрольогічні занятя, що дадуть нам ключ до зрозуміня сего періоду в його житю (1876—1884). Вісім літ житя — се не переливки, і нас би чудувало, коли б ми знали, що Федькович — чоловік мимо всїх своїх чудацтв дуже робучий — продармував сей час. Ні, він не дармував; се тілько його тодїшнє особисте житє було вбоге на важнїйші події, але вільного часу, якого мав тепер богато, він не марнував і працював на диво богато — шкода лише, що найбільше над такою пустою справою, як астрольогія. Однак сею астрольогією він і дав нам причину, не осуджувати його надто остро, а красше пожалувати хорого чоловіка.

---

2. *Маєткові відносини Федьковича.*

Між паперами Федьковича є кількадесять листів, писаних до него, у справах маєткових. Друкувати їх в повній основі не було потреби, і тому я не помістив їх у „Материялах до житєписи Федьковича“; але тут, де йде бесїда про маєткові відносини поета, треба виняти з них те, що сяк або так пояснює нам обставини його житя або подає деякі нові риси до його характеристики.

Покинувши війско, Федькович, як вислужений офіцир, діставав 24 зр. 25 кр. місячної пенсиї.

Се було головне і певне жерело його доходів до самої смерти. Другим жерелом — було господарство в Путилові. Складало ся воно з дому, кількох моргів орного поля, з левади, пасовиска і ліса — разом звиш 35 моргів.[1]) Покидаючи війско, поет мав надію, що буде міг з матерю жити на сім господарстві і з него; але коли мати померла (1864. р.), він — звичайно: офіцир і поет, що господарити не вчив ся — опинив ся в досить труднім положеню. Сей маєток його не був великий; в р. 1897. оцінив його Ю. Ганіцкий[2]) на 8000 зр. вартости, — 30 літ перед тим він очивидно не мав і такої ціни; Федьковича з таким маєтком можна було зачислити тілько до середно-заможних Гуцулів. Найбільшу вартість мала простора хата і великий город довкола неї.

По невдалих пробах оженити ся, Федькович господарив уже далї сам при помочи слуги. Зі споминів Івана Кирстюка[3]) виходить, що він був би тодї радо відступив кому своє господарство під услівєм, що міг би як не все, то хоч від часу до часу перебувати в Путилові на харчи того чоловіка, котрому дав би своє добро, значить: приймав ся ролї „годованя", хоч і не зовсїм на гуцульський лад: „Я тобі відступаю все, а ти мене годуй до смерти!", бо і сам докладав своїх гроший, але в значній части іменно так. Із тих же споминів Кирстюка довідуємо ся, що мало було лакомих на те, щоби таким способом дістати Федьковичів маєток — очивидно і сей маєток був не такий то великий, щоб різікувати, і Федькович вимагав иньшого житя; через те лишало ся все по давному. Гідність двірника а потім і громадського писаря, коли судити по тім, як Федькович сам жив і гостий приймав, певно

---

[1]) Лукіянович: Спірні питаня в Записках, том CIV.
[2]) Мат 213.
[3]) У „Проміни" 1907. ч. 9.

коштувала його більше, ніж він мав зиску з неї. Як повновласник громад у сервітутовім процесї він мабуть діставав якісь дієти, але се був дохід і невеликий і тілько на короткий час. Принявши посаду повітового інспектора шкіл (1869—1872), через три роки він діставав лише по 200 зр. річно і на обїздки спершу 70 зр. а потім 120 зр., значить: уже й з тими доходами Федькович не мав більше, як коло 50 зр. місячно на прожиток, не числячи хати і господарства. Коли-ж утратив посаду інспектора, виїхав до Львова до „Просьвіти", де разом зі своєю пенсиєю мав не більше, як 75 зр. місячного доходу, отже знову не так богато, щоб міг „панувати"; тимчасом на господарстві в Путилові лишив Юзька Огоновського, свого, так сказати-б, економа, котрий однак господарив для себе, а не для властителя, і все вимовляв ся, коли Ф-ич писав, аби йому прислав які гроші.

Але тодї, як Ф-ич уже виїздив до Львова, він, крім маєтку по матери, мав ще господарство по Якові Полєку — переважно лїс (звиш 75 моргів) і пасовиско. Разом було сего звиш 112 моргів. Се господарство прийшло на Федьковича межи роками 1859, а 1869, яким способом, не знати. Иньших ґрунтів, записаних на Федьковича, нема у ґрунтових книгах.[1]) В листах є ще бесїда про полонину на Семакові коло Конятина, яких 80 моргів), котру Федькович мав продати Гуцулови Шинкарюкови[2]) на сплату на рати, не відомо за кілько. Шинкарюк не дуже спішив ся з ратами, як з листів видко, а Кирстюк оповідає, що Федькович дарував йому сю полонину, хоч у те не дуже можна вірити. Взагалї справа із сим ґрунтом неясна. Може се був ґрунт Полєків. Мав Федькович також якийсь ґрунт „на Віпчинї", ко-

[1]) Лукіянович: Спірні питаня, Записки Тов. ім. Шев. т. CIV.
[2]) Мат. 213.

трий — як каже Ганіцкий — продав жидам. В р. 1875. продав ще якийсь грунт Василеви Малишеви за 1250 зр. (В листах і в нотесї Ф-ча се записано).

Вернувши зі Львова в гори в осени 1873. р., він перебував тут до серпня 1876. р. Може й виїздив куди, але певно не на довго. Був се для него з материяльного боку прикрий час, як видко з того, що старав ся о ріжні посади або занятя і навіть мало що не погодив ся з батьком, щоби з ним разом мешкати у Чернівцях (1874). Але до того не дійшло і тілько, як батько помер і записав поетови свій маєток, він осів у Чернівцях, лишаючи у Путилові на господарстві згаданого вже Юзька Огоновського з його жінкою Марією і тещею Василиною, що була „кумою“ Федьковича. З того, як потім (1877) сей Юзько господарив, Федькович не був вдоволений: через його недбальство мав платити якусь велику стемплеву кару; крім того за продані грунти завинив переносну таксу, а податок за те, що мав у Путилові, дуже йому прибільшено — і він сердив ся то на Огоновського, називаючи його у листї до Ганіцкого 1877, 31/12) — „Gauner“, то на путилівські громадські власти і на всїх „мамелюків“. „Яку пайку призначувала держава на громаду, а громада на мене що року, се я платив завсїгди правильно“. — Але тодї всїм збільшено податки, отже й Федькович мусїв платити. Та поки заплатив, мусїв прочитати гіркі докори того-ж Юзька й його тещі, що ось він, татко — бо так його все Юзько називав — обіцяв ними опікувати ся, як дїтьми, по руках і ногах куму цїлував, а тепер їх зафантували за Федьковичеві податки. Вони могли собі спокійно жити на своїм господарстві, а тепер вони зруйновані... Треба було немало безличности з боку з тих прибраних „дїтий“, щоб таке писати, бо-ж вони жили на поетовім

---

[1]) Мат. 286—287.

господарстві, як на своїм, і користали з него. З другого боку треба було такої безпорадности і окремого, чисто Федьковичівського способу думаня, щоб так зробити, як він тут зробив—а сей поступок його дуже треба брати на вагу, щонайменьше для порівнаня з панськими „хабарями“, про які довгий час говорено.

Придивившись тому, як Юзько господарив, сьвященик із сусїдства, Юрій Ганїцкий, порадив Федьковичеви (25 2 1878) „з Юзьком порахувати ся і дати йому грамоту, аби він знав, що належить до нього, і рівночасно звільнити його від завідуваня твого маєтку. Нема сумнїву, ти робиш йому добро, помагаєш йому, як можеш, але де ти сегодня найдеш подяку за добродійства“? Але Федькович уже й без сеї поради, ще 6. лютого 1878. р. дарував Огоновському дім і 10 моргів 1433 квадр. сяжнїв ґрунту довкола хати, все без сумнїву вартости кількох тисяч зр. навіть на ті давні часи, тілько застеріг собі, щоби Огоновський не продав з того нїчого без його дозволу. Сего акту даровизни, здаєть ся, не дав зараз Огоновському, бо чей же той не був би вже 25. лютого виступив зі згаданими висше докорами; а в тім і се може бути, бо Огоновський був мабуть у Федьковича 6. лютого 1878 в Чернівцях. Так би з листів можна здогадувати ся... На знак вдячности за такий дарунок, Огоновський посилав потім „таткови“ на Великдень писанки, звідував ся від часу до часу про його здоровлє, хотїв поставити хрест на гробі його матери (1881), та панотець чомусь не позволив, прислав раз якусь джергу, запрошував Ф-ча до себе, але той не приїздив і т. п.

Федькович не упоминав ся о нїщо, бо тимчасом продав уже свій дім в Чернівцях (про се ще далї буде мова). Але р. 1883. Огоновський почав уже частинами продавати дарований йому ґрунт, не питаючись Федьковича о дозвіл. Се занепокоїло поета, він вислав кілька листів до Пу-

тилова, справою заняв ся щирий чоловік, судия Максим Михаляк, але Огоновський приніс акт даровизни і сам судия рішив, що він має право продавати своє; хиба за те, що не питав ся Федьковича о дозвіл, той міг би постарати ся о анульованє даровизни. Але Федькович сего не зробив і дуже скоро погодив ся з Огоновським та далї вдоволяв ся писанками від него. А щоби, буває, хтось чужий не помішав йому, то й зладив новий акт-письмо до Огоновського, яке найшло ся між паперами поета. (Се очивидно лише брулїон з вересня 1884, а орігінал дістав Огоновський мабуть у падолистї того року; бо тодї він відвідав свого „татка“ в Чернівцях). Подаю тут сей цікавий документ в перекладї з нїмецького:

„До пана Осипа Огоновського, господаря в Путилові.

Після акту даровизни з дати: Чернівцї, 6. лютого 1878 приняли Ви на себе обовязок, при продажи якої-небудь парцелї дарованої реальности постарати ся перше о мій виразний, письменний дозвіл, бо инакше згаданий акт даровизни втратить свою вагу.

Сего обовязку Ви не сповнили, бо ріжні парцелї дарованої реальности продали без мого дозволу; отже я мав би право, подбати в судї о позбавленє акту даровизни його ваги.

Однак Ви завсїгди були до мене прихильні і менї вдячні; тому я сим разом не хочу робити ужитку зі згаданого свого права і годжу ся виразно і на письмі на ті продажи парцель дарованої реальности, що вже відбули ся. Однак сподїваю ся і застерігаю собі, щоб Ви не лише показували менї свою вдячність, але при кождій дальшій продажи парцель дарованої реальности вперід просили мене о виразну і письменну мою згоду на се.

Чернівцї (перемазано: вересня) 1884.

Печатка: I. F. на ляку.

Підпис: Josef Rit. v. Fedkowicz“.

Свою вдячність Огоновський показував

1885. р. тим, що намовляв Федьковича, аби переніс ся до Путилова, або полагоджував його дрібні орудки; але коли Ф-ич у маю 1885. потребував 100 зр., Огоновський цілий рік вимовляв ся, хиба щоби поет згодив ся був на продаж нового кусня ґрунту,—він саме мав купця-возьного, що йому все листи писав — і на тім у вересни 1886. року вриває ся переписка Огоновського з „татком“, більше листів його вже нема, хоч Ф-ич переховував навіть рецепіси...

Ще раз, правда, відозвав ся Огоновський — а то, коли Федькович помер. До маси спадкової зголосив він свої претенсиї на 2568 зр. — так докладно обрахував те, що він дав свому „таткови“ і грішми і харчем... Справди Федькович міг у гробі обернути ся від такої нечуваної брехні і невдячности. Однак суд відправив Огоновського з квитком, не признавши його претенсиї...

Як сей чоловік потім господарив, нас уже й не обходить, але кілька слів ще треба додати: він продав решту Федьковичевого маєтку 1894. р., а сам підрізав собі горло. Коли його виратували, він скочив пізнійше зі скали у ріку і утопив ся...

Тепер треба дещо сказати про той дім, що Федькович дістав по батькови. Був то партеровий домик при цьвітній улиці (тепер д-ра Рота) у Чернівцях, котрий мав свою ціну найбільше через те, що від него до ринку не було більше, як до двіста кроків. (Тепер на сім місци стоїть велика камениця). Федькович мешкав у сім домі зі слугою Плетнею. Половину дому, здаєть ся, наймав, хоч з того як мав з кільканацять зр. місячного доходу, то певно більше ні. Огоновський з Путилова не помагав йому, а житє в Чернівцях все таки коштувало більше, ніж Федькович мав доходів. До того, як уже було сказано, він і дарував Огоновському в лютім 1878. р. путилівське господарство, хоч з продажи його міг би був мати з кілька тисяч зр. — Через те він уже при кінци 1878. р. шукав купця на свій дім в Чер-

нівцях і, найшовши його, продав свою реальність. Рахунок із сеї продажи і зі стану каси його, записаний у нотесї Федьковича, такий:

Nominalkaufschilling	12.700	fl.	
Hievon:			
Faktorgeld	200	„	
Nachlaß dem Iring	338	„	22
Advokatenauslagen	14	„	28
Stempel- u. Notarsgebühren .	10	„	10
S-e .	. 562	„	60
Bleibt der wahre Kaufpreis .	12.137	„	40
Hievon:			
Die Sparkassaschuld	3000	„	
die Japkeschuld	1120	„	-
Dem L. geliehen	3000	„	
dem Pletnia geliehen	400	„	-
Beim Käufer auf 5 Jahre . .	3660	„	
15.10 vom Iring erhalten . .	1550	„	–
S-e . . .	12.730	„	—

Із сего рахунку видко, що по відтягненю довгів в сумі звиш 4000 зр., лишало ся Ф-еви звиш 8000 зр. чистих; 3660 зр. з того мав купець дому сплачувати Ф-еви через пять років, а решту дістав поет готівкою. Сї гроші він роззичив; найбільше позичив одному судиї, Л-ому, бо 3000 зр., а потім ще мабуть 700 зр.; також свому слузї Плетнї 400 зр. Лишив і собі щось, бо сторгував для себе малу хатину майже за Чернівцями при стрілецькій улиці (Jägergasse Nr. 33, тепер д-ра Воляна), покинувши гадку, яку мав 1878. р., переносити ся до Вижниці. Тепер, маючи більші доходи, як звичайно мав, Федькович зажив по своєму. На жаль, той час, коли він жив самотою у своїй хатї при стрілецькій улиці, треба вважати порою його найбільшого дивацтва: се був час, коли він займав ся дуже пильно астрольоґією. Кілька років, аж до 1884. р., як з листів судити,

він обертав своїм капіталом, як знав, без великих клопотів. Аж 1884. р. головний довжник Федьковича, судия Л., почав щось „микитити“. По ріжних скаргах і заходах, „усів“ — як то кажуть—Федькович на доходах судиї і від 1. серпня 1885. р. діставав з його плати по 42 зр. місячно. Судия, обтяжений родиною, уживав і просьби і грозьби, щоб собі сплату облекшити, але Ф-ич не попускав – і нїщо дивного, бо вже й коло него було круто.

Що стало ся із тими грішми, що Матвій Плетня позичив від Ф-ча, не відомо; одно тілько відомо, що сей наймит, котрий шість років служив у Федьковича, горячого сала залив за шкіру і свому бувшому панови і його новому слузї Михасеви Мельникови; жінка Плетнї 1886. злаяла сего Михася „вагабундою, злодїєм, рабівником, костогризом, повішельником“ і тим подібними епітетами і за се мусїла покутувати три днї в арештї та заплатити 5 зр. коштів. Своєю дорогою і сей Мельник не був більше варт, як Плетня, хоч Ф-ич його боронив.

При таких довжниках і слугах та ще при сусїдах, що тілько пазили того, аби у Федьковича попоїсти та випити, і при „смутчій натурі“ здивачілого поета, що інтелїгентного товариства не любив, не диво, що він уже 1884. р. бідував. Про се писав Кониському (25. XI) одинокий тодїшнїй приятель Федьковича зпоміж інтелїгенциї, Іван Тимінський — та разом з иньшими на другий рік думав забрати його до міста, щоби сусїди його не розпіячували. Се нарештї і стало ся (1885); Федькович продав свою хату при стрілецькій улицї та спровадив ся до одної комнати при „Руській Бесїдї“, де жив разом зі своїм слугою Михасем Мельником.

У сїм нарисї маєткових відносин Ф-ча, зладженім коротко на основі записок поета і листів, не перечу, може найти ся якась мала недокладність; але в головній основі дати певні, нїчого

не видумано, бо йде о можливо вірну характеристику поета і з того боку. Фінансїстом він не був — се один певний висновок з того всего.

---

3. Федькович астрольогом.

Астрольогія се незвичайно стара наука про те, який вплив мають зьвізди на тїло, душу і долю чоловіка. Біблїйні „три царі“-волхви мали бути халдейськими астрольогами — а таких „волхвів“ було в давнім Орієнтї богато. Від них перейшла ся „наука“ і в середні віки; астрольоги мали велике значінє на дворах давних цїсарів та королїв. Та навіть і тепер, у таких сьвітових столицях, як Лондон і Париж, є цїлі астрольоґічні товариства, є й ворожбити, що жиють з астрольоґії. Вся величезна теперішня культура не дає ще богато людям відповіди на те, чому іменно одним людям добре веде ся, а другим зле, і кому мало тих пояснень та потїх, які подає релїґія, той шукає ще втихомиреня своєї душі у зорях, у призначеню. Се є віра у фаталїзм, у долю, від якої не втечеш, хиба що обезпечиш себе перед нею знанєм, „під якою планетою ти вродив ся“ (ся фраза відома і в нашім народї) і будеш старати ся обминати нагоди, що можуть тобі зашкодити.

Щоби зрозуміти, хоч потрохи, астрольоґічні занятя нашого поета, я переглядав і сї книжки, що він їх уживав, і новійші, яких він не міг мати. Переді мною н. пр. книжка, видана 1909. р. у Берлинї п. з. „Elemente der Astrologie“, написана якимсь містером Geo Wilde у Галїфаксї в Анґлїї.[1]) З найбільшою повагою пише сей анґлїйський дурисьвіт ось що на початку своєї „студиї“: „Астрольогія се є наука про вплив біль-

[1]) Се є два томики із „Talisman-Bibliothek“, де можна читати про всякі таємничі відомости старого і нового сьвіта: альхемію, астрольоґію, гіпнотизм і т. и.

ших і менших небесних тіл на житє мешканців землї. Що такий вплив дійсно є, може кождий легко пересьвідчити ся, коли скаже компетентному астрольогови поставити і відчитати свій гороскоп“. (На те містер Wilde, що очивидно знає людий і купецьке діло, подає при кінци книжки свою адресу і ціни за ріжні гороскопи). „З гороскопу чоловіка, — каже він дальше — то значить з положеня зьвізд на небі у той час, коли він родив ся, можна вичитати, які є прикмети його тіла й душі, який у нього характер, як зложать ся його маєткові відносини, до якої праці він найбільше здав ся, яке занятє для нього найвигіднїйше і найкориснїйше, яких має і буде мати противників і ворогів, чи оженить ся (вийде за-муж) чи нї і коли, чи буде щасливий у подружю, чи дістане спадщину, чи у суспільности дійде до значіня або впаде, куди буде їздити у своїм житю, якою смертию помре і коли“.

Як бачимо із сих слів, обсяг астрольогії такий самий, як був у тих знахорок, що „читали“ Федьковичеву долю у зорях — про се вже була мова попереду — і як був у тих ріжних Циганок та ворожбиток, що про них так часто читаємо й у Федьковичевих творах і взагалї в наших давнїйших поезиях та оповіданях. Не лише неосьвічений нарід, але й інтелїґенция в часах Федьковича хотїла знати свою долю, своє призначенє, і шукала людий, щоб дати себе піддурити. Адже столиками, що самі рушають ся і ворожать, займав ся також Іван Наумович та писав про те неменше поважно, як містер Wilde. Вороженє на зодияку зерном, усякі кабали і пасиянси до недавна належали, а може й тепер ще належать до розривок нашої інтелїґенциї в Галичинї і на Буковинї. Тілько, звісно, і народні ворожбити та ворожки і „панські“ робили своє дїло більше просто і навгад; правдивий астрольог мусїв богато читати і вчити ся і знати. Не-даром же астрольогія прожила уже зо два тисячі років і мала своїх

заступників, котрих слава лунала сотки років. Їх праці ходили у відписах по Европі (Індийці й Японці мали тимчасом своїх знахорів), а коли настали друкарні, то протягом трох століть вийшло друком богато астрольоґічних книжок. Астрольоґ з 19-ого століття, що поважно дивив ся на сю „науку“—та ще такий педант, як Федькович,—не міг брати ся до астрольоґії, не познакомивши ся із сими давними книжками, не приготовивши ся відповідно.

А се приготовленє вимагало справди студий і коштів. Вплив на чоловіка мають по думці астрольоґів планети: місяць, Меркур, Венус, сонце, Марс, Юпітер, Сатурн, Уран, Нептун, зодияк: баран, бик, близнята, рак, лев, панна, вага, скорпіон, стрілець, козел, водяр, риби — і дванацять „небесних домів“. Отже астрольоґ мусить мати астрономічні річники (ефемериди), де день по дневи записане положенє планет на небі, і таблиці домів (Häusertabellen), потрібні на те, щоби означити, як стояли зьвізди з зодияку при якімсь породі, як вони сходили і т. п. З того виходить, що астрольоґ мусить передовсім розуміти астрономію і мати богато клопоту з означуванєм, як стояли зьвізди при чиїхсь родинах перед півночию, або по півночи. Федькович не мав усїх астрономічних річників і тому часто переписував ся з професором обсерваториї у Кракові, Францом Карлїнським,[1]) котрого просив означити карту неба у даний час.

Астрольоґи ділять небесну сферу на 12 рівних частий, котрі називають „небесними домами“ (се не те саме, що 12 знаків зодияку). Кождий „дім“ має свій вплив на житє чоловіка; має свого реґента, котрим є завсїгди більша планета (Са-

---

[1]) Франц Карлїньский був спершу адіюнктом астрономічної обсерваториї в Празї, а в р. 1862 став професором астрономії і висшої математики в університетї в Кракові.

турн, сонце і и.) — і всї ті великі і малі зьвізди разом ворожать долю чоловіка, відповідно до того, як стоять підчас уродин його, як відносять ся до себе, чи „ворожо“ чи „прихильно“. Астрольоги давно вже означили, яку міць має котра планета або зьвізда і „небесний дім“ і придумали велику силу ворожб на всяке положенє зьвізд. До якоїсь певної системи в тім, звісно, не дійшли, але один від другого переймав гадку, що н. пр. Марс має иньший вплив, а Венус иньший, і так виробила ся деяка одностайність у поглядах.

На дїлї се ставленє гороскопу вимагає — як се бачимо у Федьковича — досить богато заходу. Треба нарисувати кілька кружків, один в другім, подїлити на 12 частий, і в ті подїлки вставляти карту неба з часу уродин якогось чоловіка, рисувати зьвізди принятими знаками, — і тілько роздивившись у положеню їх, іти до „книги декретів“, де вже списаний вплив планет і зьвізд і домів — і звідси відчитувати, яка кому доля судила ся. Такий один кружок-гороскоп, рисований цирклем і розписаний ріжними красками, коштував Федьковича певно найменьше день роботи. А кілько заходу треба було, заким він розібрав, що мав класти у сей гороскоп! Була се дійсно дорога забавка та ще така нїби поважна.

Про те, що Федькович займав ся астрольогією вже в кілька лїт потім, як вийшов з війска, ми чули; вже у Львові для „Просьвіти“ приготовив „Планїту“ чи „Ворожку“; але тодї, здасть ся, ще мав часом сумнїви, чи що варта вся астрольогія. Є н. пр. одна маленька поезійка Федьковича п. з. Де доля? написана в початках 70-их років, де він сам признає ся до астрольогії, але висказує ся про неї з недовірєм.

Ти дома молотив горох,
а я ходив, мій милий брате,
у Нїмцї доленьки шукати;
ходив-єм навіть до Волох
і за шклянні тирольскі гори;

нарештї навіть і до зорі
ходив, ба хожу ще і досї, —
а доля спала у горосї.[1])

Та се тілько така хвилина сумнїву прийшла на Федьковича, бо, коли судити по тих книжках, які він до астрольоґії собі спроваджував, і по тій працї, яку він вложив у сю „штуку“, щоб її пізнати, се не була в него забавка, а тяжка робота. Ужив він на неї, як сам каже, десять років житя, видав немало гроший на старі книги, котрі певно не легко було роздобути, і перестудиював для астрольоґії астрономію з рідкою пильностию, щоб нарештї, пізнавши небесні шляхи, потонути у „високих“ нерозгаданих тайнах. На основі рукописів поета можна означити і роки, коли він займав ся астрольоґією. Се є роки 1874—1884. „Довбуш“ і „Дикі думи“ були справди остатними поважнїйшими працями поета з того часу (до 1876); потім він зложив лише збірку пісень про ріжних сьвятих (побожність наказувала йому також астрольоґія), видав збірку своїх нїмецьких поезий, написав „Мазепу“, а решту часу ужив уже на свої таємничі студиї.

Пригляньмо ся лише сим книжкам про астрольоґію, які Федькович мав у своїй бібліотецї (вони списані у нотарияльнім інвентари спадщини по Ф-чу, а декотрі заховали ся й доси у людий). Є тут старосьвітські книги з довжезними побічними заголовками (котрі пропускаю); є і новійші студиї про астрольоґію, котрі помогли Федьковичеви зрозуміти сю нелегку штуку. Ось заголовки сих книжок:

1. Julii Firmici: Astronomicum poeticum. Із сеї латинської книги, мабуть рукописи, бо Фірмікус — астрольоґ з 4-ого столїтя, — лишили ся тілько шкіряні лубки з написом, але Ф-ич мав її цїлу.

---

[1]) Поезиї I., 372.

2. Geburtsstundenbuch — durch Martinum Peigium, Basel 1572. Велика книга, писана по німецьки.
3. Aegidii Strauch: Astrognosia, synoptice et methodice in usum academicum adornata. Wittebergae, 1659. Книга латинська.
4. Arboretum mathematicum — von Tobias Beuceln, Dreßden—1669. Книга німецька.
5. Physiologia Kircheriana experimentalis — quam ex vastis operibus Adm. Rev-di P. Athanasii Kircheri extraxit, et in hunc ordinem per classes redegit Romae anno MDCLXXV Joannes Stephanus Kestlerus Alsata, — Amstelodami, 1680. Велика книга латинська.
6. Athanasii Kircheri: Sphinx mystagoga, sive Diatribe hieroglyphica, — Amstelodami, 1676. Книга латинська.
7. Ein ewiger Planeten-Calender—durch Valentinum Krausen, der Artzney Doctoren zu Bamberg, 1678.
8. Vollenkommene Geomantia (I. частина: Punctierkunst, II. частина: Astrologia terrestris), — Freystadt 1703.
9. Nicol Catani: Geomantischer Schoepffen-Stul, Freystadt 1704.
10. Die edelste Eitelkeit etc., Freystadt 1704. Книжки під чч. 8, 9 і 10, німецькі, оправлені разом.

Крім сим книжок, що находять ся тепер у д. Макса Кайндля, управителя народної школи в Чернівцях, були ще — як читаємо у нотарияльнім інвентари спадщини по Федьковичу — у його бібліотеці такі книжки (заголовки їх подані в інвентари неповно):

11. Abracadubra der Magie,
12. Die Cabala,
13. Anleitung zu den curiösen Wissenschaften, Leipzig 1717.

14. Astrognosia von Fingelli (1659),
15. Glückszahlen des Menschen,
16. Ursprung und Bedeutung der Sternnamen v. Ideler, Berlin 1809, а також наукові виданя астрономічні, як 54 томи астрономічних календарів, кількадесять карт зьвізд, атляси неба, учебники астрономії і календарські (Kalenderkunde), два томи Brehmer Astronomische Jahrbücher (1882, 1883), Natur der Himmelskörper, астрономічні таблиці і формули; учебники географії і історий (Illustrirte Weltgeschichte v. Caro, 6 томів); крім того ще

Der Thierkreis und das feste Jahr von Dendera. Von Carl Riel. Leipzig, 1878.

Grundzüge der Astronomie und Astrologie der Alten, besonders der Aegypter, von Dr Max Uhleman, Leipzig 1857.

Thoth oder die Wissenschaften der alten Aegypter, von Dr. Max Uhleman, Göttingen 1855.

Aegyptische Altertumskunde (4 томи), von Dr. Max Uhleman.

Astrologische Vorträge zur Einführung in das Verständniß des Systems und der Geschichte der Astrologie, gehalten zu Dresden im Winter 1854/55 von Dr. Adolf Drechsler, Dresden 1855.

Über die Astrologie der Hindu, von Carl Freiherrn von Hügel.

Über alte und neuere Astrologie, von I. A. M. Mensinga, Berlin 1871.

Сих кілька остатних книжок з бібліотеки Федьковича затримало ся також (у д. М. Кайндля) і з них видко, що поет дуже пильно перестудиював передовсім Дрехслера і Улємана. А чого він не находив у всїх тут названих книжках, за тим допитував ся у проф. Карлїньского в Кракові, котрому й платив за ріжні карти неба та астрономічні обчисленя. Найбільше листів у справі купна старих і нових книжок та всего того, що Ф-ич потребував до астрольогії, є з років 1881—1884; се, видко, був найгорячійший час в астро-

льоґічних занятях поета. Кілько то заходу було лише з тим, щоби при помочи книгарів у Відни і Берлині роздобути ті всілякі „Абракадубри“ та „Кабали“! А кілько то праці коштувало, щоби хоч сяк-так зорієнтувати ся у сих купах старої бібули! Поет не знав латини і греки, а тут на біду деякі доктори астрольоґії писали по латині. Поет мав у своїй бібліотеці учебники латинської і грецької мови і словарі до сих мов — очивидно пробував сам дати собі з ними раду — він часом у листї або в деякій праці й кинув кілька латинських слів — але де йшло о таку „поважну“ роботу, як вірний переклад праці якогось астрольоґа, там він на своє знанє латини не спускав ся і вдавав ся до професорів. Так н. пр. астрольоґа Фірміка перекладав для Федьковича проф. Лопушинський зі Станїславова, котрий гірко нарікав на ворожбитську латину, з якою не міг собі дати ради. Поет заплатив йому за переклад і подав його у своїй праці Apotelesmata.

На основі сих старих і нових книжок зложив Федькович кілька своїх праць, котрі в нотаріяльнім інвентари списані так (здаєть ся, неповно і не зовсїм вірно):

Decan: 7. Haupttafel, (се до астрольоґії),

Grundzüge aegyptischer Theologie, (ся рукопись пропала),

Fundamentalartikel, (до астрольоґії),

Astronomie, (рукопись пропала),

Firmikus, (се були мабуть два переклади з Фірміка),

Apotelesmata (in Leder gebunden).

Із сих автоґрафів Федьковича затримало ся саме стілько, скілько треба, аби побачити, як далеко загнав ся поет у своїй вірі в астрольоґію. Він сам написав „гороскопію“ з ріжними таблицями та обчисленями і грубезну „книгу декретів“ (Apotelesmata), що як з одного боку сьвідчить про незвичайну педантерию поета, так з другого боку є доказом духового занепаду його.

Бо хоч до своєї „штуки“ він перестудиював і таку реальну науку, як астрономія, проте кінцева мета всеї тої праці є для нас тепер що найменше дивна, а з уваги на поета інтересна хиба тим фільозофічним та моральним підкладом, який він поклав у свою „гороскопію“.

З тої причини й подаємо дещо з його астрольоґічних праць. На початок оголошенє, яке він хотів надрукувати а може й надрукував у якійсь німецькій часописи, здаєть ся в Neue Freie Presse (1881) або в Über Land und Meer (1884), бо між паперами Ф-ча є листи в справі сеї оповістки:

„Я постановив собі як найдокладнійше перестудиювати астрольоґію всїх старих і нових культурних народів і по десятилїтнїх тяжких і дорогих дослїдах дійшов до результату, якого я нїколи не сподївав ся: я можу тепер сьміло сказати, що долю чоловіка і його будучину можна відгадати, тілько нехай він не жадає чогось такого неможливого, як жадали середновічні астрольоґи, і тримає ся сих скромних границь, які взагалї зазначені для чоловіка, що не все може осягнути.

Всїх неупереджених людий, котрі не маловажать усего, чого самі не годні зрозуміти, я взиваю отсим цїлком поважно, щоб написали до мене, а я певний, що переконаю і найбільших недовірків. І сї також, що не займають ся самою астрольоґією, але хочуть пізнати незвичайно інтересну, а все ще невияснену староєгипетську теольоґію, нехай вдадуть ся до мене, а я ручу їм, що будуть вдоволені“.

Далї подає Ф-ич свою адресу, дає поруку за дискрецию, коли хто її вимагати-ме, а собі застерігає, що буде відповідати тілько на поважні листи, бо „основа астрольоґії чисто математична, се не нїяка таємна робота або забобон“.[1])

В оповістцї згадує він і про староєгипетську

[1]) Мат. 636.

теольоґію, яку простудиював, і про яку написав також свою працю (вона названа і в посмертнім інвентари). Про важність сеї праці можна дуже сумнївати ся, бо Ф-ич не був еґіптольоґом; але як він сам її цінив, можна бачити з того, що в січни 1882. р. писав до віденської орієнтальної академії про своє „відкритє“. З академії відповіли йому чемно, що дуже цікаві на його відкритє. На те Ф-ич знову написав, що його відкритє просто епохальне, але йому треба би до Відня поїхати і устно розмовити ся з археольоґами, отже може-б академія заплатила йому дорогу і побут у Відни. Вийшло купованє кота в мішку — і з академії вже на се письмо Ф еви не відповіли. Але ж бо й дуже підозріло стилїзував він свій лист (в лютім 1882): „Я би, каже, й тепер відложив ad acta результат моїх студий, коли-б я так дуже не тужив за Віднем, де я прожив найщасливійший час мого житя [сих „найщасливійших часів“, як бачимо, було у Ф-ча більше, — се залежало від того, коли він писав і до кого, щоб назвати один і той сам час щасливим або нещасливим] і де я сподїваю ся вилїчити ся з моєї довгої слабости ноги (перечеркнено: недуги). Отже висока академія зробила би попри те і християнське дїло“.[1])

Висока академія поміркувала, що тут щось та не так — і „епохальне відкритє“ Федьковича з поля єгипетської теольоґії на віки пропало... Лишили ся нам тілько слїди сих студий в деяких творах поета, імена богів: Тіфон, Озіріс, Ізіс — та ще деякий єгипетсько-циганськo-астрольоґічний крам у думках поета. Однак саме вже те переконанє його, що він зробив „епохальне відкритє“ на такім поли, де тілько привчені специялїсти-еґіптольоґи на місци в Єгипті могли щось відкрити, вказує на крайну безкритичність поета, яку колись все таки стримував здоровий розум, а тепер уже не мав над нею сили.

---

[1]) Се виписано з нїмецького брулїону Ф-ча.

У цілій житєписи Федьковича я підзначував обережно ті явища його душі, що вказували нам початки його душевної недуги, не з наміром, описати його як божевільного, тілько для виясненя деяких його поступків. Що сам Ф-ич дав нам досить доказів на те, що у його душі не все було в порядку, про се мабуть у нікого не буде сумніву. Чим далї, його недуга змагала ся, нещасний поет був мабуть часом сьвідомий того, що хитає ся на порозї поміж сьвідомостию а божевілєм, хотїв лїчити ся, але віра у фаталїзм ломила його волю — і він далї брив у астрольоґії тай дійшов у нїй до Геркулевих стовпів, до яких доходили і його попередники-астрольоги зперед соток лїт. Ся астрольоґічна фільозофія була вже певним доказом звихненя ума в поета, що найменше в однім напрямі, і нагадувала собою товіянїзм і месиянїзм польських поетів, містику Гоголя і и. Се було нещастє його — таке житє: на пів сьвідоме і розумне, а на пів безкритичне. Хто пізнав астрольоґічні працї поета, той і зрозуміє та оправдає його всї нерозумні поступки від хлопячих лїт. Стілько працї, скілько він вложив в астрольоґію, не вложив би чоловік із здоровим розумом. А весь траґізм тут у тім, що поет уважав свою працю дійсно важною і пожиточною, а себе трохи не апостолом правди.

Варто прочитати Федьковичеву передмову до його „Гороскопії“: тут він дещо сказав і про себе і виложив усю фільозофію астрольоґії, так як він її розумів. Усе в сїй фільозофії можна би нарештї зрозуміти і виправдати (не згодити ся з нею!), коли-б не те, що поет затримав для себе „ключ до сьвятинї великої таємницї“, не виявив його нікому, через що нам приходить ся тепер зачислити його до ряду тих самих давних астрольоґів, про яких він зрештою і сам пише, що вони осоромили себе на віки. Федькович не осоромив себе, бо се не сором, а нещастє -- бути

хорим... Ось що він пише у передмові (подаю переклад з німецького):

1. Що се таке гороскопія?

Гороскопія — ліпше сказати хроноскопія або хрономантия, по давньому астрольоґія — се є штука, як з положеня зьвізд підчас уродин якогось чоловіка можна виворожити наперед його долю.

2. Невже можна вгадати наперід, яка буде чия будучина?

Можна вгадати; на се подає нам істория богато прикладів. Лише той, що не знає історії і взагалї сьвітових законів, може маловажити сї приклади, — а новітні вчені у своїй зарозумілости звичайно ігнорують все, з чого не можуть здати собі справи, хоч би се було зовсїм певне і ясне.

3. Щож вони кажуть про т. зв. астрольоґію?

Круґ,[1]) н. пр., каже у своїм фільозофічнім словари: „Основна думка астрольоґії сама собою правдива. Ся думка така: Все, що є на сьвітї, залежне природно одно від другого; отже і небо і земля. Небесні і земні твори мають такий вплив на себе, що зміни одних заповідають наперід зміни других, отже хто вміє пізнавати ся на сих змінах, той потрафить пізнати і долю чоловіка та заповісти її наперід. Але сей висновок за далекий, бо-ж доля чоловіка залежить від його вільної волї“.

4. Однак як має ся річ із сею вільною волею?

Кольб,[2]) н. пр., каже у своїй історії культури: „Се є правда, що певні, тривкі закони рядять

---

[1]) Федькович мав тут на думцї: Allgemeines Handwörterbuch der philosophischen Wissenschaften, що вийшов у Липску 1827—1834. Зладив його Wilhelm Traugott Krug († 1842), німецький фільозоф, автор цїлого ряду фільозофічних праць.

[2]) Georg Friedrich Kolb, автор ріжних праць з поля історії, статистики, національної економії і публїцистики. Федькович подає цитат з його працї: „Geschichte der

і такими явищами, які на око здають ся припадковими. Люди лише тому гадають, що вони мають вільну волю, бо хоч вони знають, що роблять, але не знають причин, що їх до того спонукує. Н. пр. дитина гадає, що бажає молока після своєї волї і т. п.“ — Кольб доказав сей свій погляд як не можна красше числами у своїм підручнику порівняної статистики — і тому тілько безмежна тупоумність може маловажити такі докази. Але в нашім столїтю аж кишить від дитячих непомильних догм.

5. Який же висновок з того?

Ось який: Як макрокозмом рядять тривкі, незмінні, математично докладно відміряні закони, так рядять такі закони і мікрокозмом, одиницею, в нашім випадку чоловіком. І макрокозм і мікрокозм, звязані тїсно з собою, впливають один на другого, очивидно відповідно до своєї величини, сили і власти. Сих трох основних прикмет нїхто не може заперечити; все, що взагалї є на сьвітї, невмолимо залежне від математичних законів; тому то можна математично зовсїм докладно обчислити обопільний вплив макрокозму на мікрокозм. — А що доля чоловіка се нїщо инше, лише сума впливів усего сьвіта (макрокозму) на чоловіка (мікрокозм) і сї обопільні впливи можна означити — то можна очивидно означити і минувшину чоловіка, так само і його будучину, як то доказано в історії на численних прикладах.

6. А що, коли історики піддурили нас або їх хто піддурив?

Тодї я, автор, можу сам дати на все доказ і поруку, бо менї за молоду виворожив один астрольоґ будучину і все, що він сказав, слово за словом по ни-

---

Menschheit und Kultur“ (вийшла 1843. р. Цїкаво-б знати, чи Ф. докладнїйше перестудиював сих двох авторів, Круґа і Кольба, чи лиш так заглянув до них для своєї астрольоґії?

нїшнїй день сповняє ся. Се мене й спонукало до моїх довголїтнїх, невтомних і дорогих дослїдів.

7. Який же результат сих дослїдів?

Такий, що я нарештї відгадав, хоч ще не зовсїм, велику загадку, що найменше пізнав основу єї, і гадаю, що віднайшов загублений ключ, якого уживали старохалдейські астрольоґи до відчинюваня таємничих воріт будучини. Право на сю заслугу, гадаю, що можу собі признати.

8. А чому-ж не дійшли до нїяких результатів та ще на віки осоромили себе середновічні астрольоґи? Адже вони страшенно працювали і навіть устроювали публичні катедри для астрольоґії!

Вони осоромили себе, бо по перше: се було не лише неможливе, але пусте і глупе, чого вони вимагали від астрольоґії, а по друге: вони не черпали з першого жерела, лише з калабань, де було кілька крапель живучої води, а все решта болото.

9. Хиба-ж вони не черпали з жерел, що зовсїм заслугують на віру, як із Манїлїя, Птоломея, Фірміка і иньших?

Черпали, але не питали себе, звідки ті автори брали свої відомости. Правда, ті автори кажуть, що вони вдавали ся за своїм знанєм до пражерела, себ то до Єгипту. Але-ж панове доктори астрольоґії повинні були ще себе спитати, чи й се пражерело могло бути чисте, з котрого черпали Манїлїй, Птоломей, Фірмік і иньші, чи може й воно не було забагнене так, що й уживати його годї було? В часи Птоломея Єгипет був уже зовсїм не тим, чим колись, тілько тїнь з него остала ся; через те й Петозіріс і Нецепсо, що поясняли Фірмікови астрольоґію, були може вже тілько тїнями давнїх тїний. А коли би й приняти, що оба названі Єгиптяни знали старі таємницї духовників, до котрих належала й астрольоґія, то хто нам дасть поруку, що вони якомусь

там чужинцеви дійсно виявили всї таємниці, — адже за таку зраду духовники карали смертию!

10. А преціж вони присягають ся, що брали своє знанє з Єгипту!

Яке се знанє!... Греки і Римляни знали добре або могли се знати, що за зраду духовних таємниць зрадника жде кара смерти. Скажім, що вони приходили до духовників з листами найвисших володарів-побідителїв і були такі безличні, що силували духовників до зради. Хто-ж би дивував ся єгипетським духовникам в їх бідї, коли б вони напасникам подали видуману по майстерськи фальшиву систему, приготовлену вже завчасу для безличних чужих гнобителїв, щоб їх спекати ся і нїби приподобати ся і все таки таємниці не зрадити — та ще й гроші і всяку ласку собі заробити.

11. Коли-ж так, то чи не можна дати віри навіть Фірмікови, що зі всїх астрольоґів найбільше на неї заслугує?

Навіть і йому не можна вірити! Правда, він дуже заслужив ся, що передав нам астрольоґічні традициї, о скілько сам пізнав їх, але зробив він се без добору і критики. Тимчасом критика нїгде не є така легка, як саме в астрольоґії, де чоловік „під рукою“ має найпевнїйший предмет, на якім робить дослїди, а іменно має самого себе! Однак Фірмік не лише не подав критики, але ще й осоромив себе чим иньшим, н. пр. наукою про „деканів“; раз каже, що старі не хотїли передати сеї науки потомкам, другий раз знов пише, що він бажав би собі, аби її всї знали. Коли старі не хотїли, то Фірмік повинен був з того догадати ся, скілько варті й иньші єгипетські правди. Коли-ж він сам не хотїв виявити сеї таємної науки у своїй працї, то міг собі задержати і решту, щоб не брати за марний уривок грубих гроший.

12. Так хиба його праця не має нїякої вартости для астрольоґа?

То ні! має вартість, ще й велику, але треба її перше докладно оцінити, поправити, відділити в ній зерно від полови — та ще й тоді має вартість тілько для такого, у котрого в руках є вже ключ до сьвятині великої таємниці.

13. А звідки-ж автор (Федькович) прийшов до того ключа?

Сего ніхто не сьміє знати, лише він один; читачеви доволі буде довідати ся, що сей ключ правдивий; а що він дійсно правдивий, о тім може легко пересьвідчити ся на своїй власній особі, або на родині та знакомих. Описувати-ж для него дорогу у край загадкового сфінкса — сего автор не може приняти ся, хоч воно й цікаво було би се прочитати.

14. Якже-ж дивить ся він (Федькович) на астрольогію з морального боку, або иньшими словами: чи добре знати свою будучину?

Коли вже наперід призначено, яка має бути чия будучина і коли її можна відгадати, то тоді сліпий припадок перестає рядити по свойому, а на його місце приходить вічний закон. Коли-ж сей закон визначив чоловікови дорогу, хоч би й тернисту або кроваву, то він находить свою відраду і потіху у сьвідомости, що се такий закон, що се йому така сумна доля судила ся. А що всякий закон має свою мету, а всяку мету назначує якийсь розумний творець, то ніщо так сильно не піддержує віри у божество, ніщо не переконує нас так певно о тім, що єсть Бог, ніщо не каже нам так скромно, по дитячому піддавати ся волі божества, як астрольогія.

15. Отже чоловік не має ніякого способу змінити свою долю?

Не має! Постанови Того, що назначує долю, не зміняють ся; ті сили, що виконують його волю, рядять строго і докладно. Але його вічна любов дала чоловікови за товариша ґенія, що терпеливо і вірно помагає йому нести хрест аж на гору Голгофту; сей добрий ґеній — то че-

снота. Держи ся, чоловіче, сего ґенія, а зрештою здай ся на волю Всевишнього, він покермує твосю долею так, щоб тобі було найліпше!

Слава, Вічний, твому обличю, душе усего сьвіта, пане безконечних часів, кормителю фенікса, що осьвічує житє сьвятих, аллилуя аж до небес!

Сподоби мене, зіслати його на мене, на твого слугу, щоби проповідав правду, твою вічну правду, на пожиток і науку справедливих, так як ти сам є вічною правдою і справедливостию.

А ти, Єдинородний Одного, що держиш у своїй правиці сім зьвізд, а в устах маєш обоюдний меч, хорони мене своєю силою, щоб я міг показати безбожним, що ти є α і ω, початок і конець, хоч ти сам без початку і кінця.

Нехай так буде! Амінь!

В день фенікса, т. є. 21. марта року 1883. вочеловіченя божого сина".[1])

Як се всякий бачить, із сеї передмови можна найкрасше пізнати гадки Федьковича-астрольоґа. Від розумного до нерозумного тут тілько крок; взяти лише гадку, що чоловікови від того лекше, коли знає, що йому по закону зле, а не від припадку; або те, що поет не хотів нікому виявити „ключа до сьвятинї великої таємниці"...

Крім передмови до гороскопії задержало ся ще між паперами Федьковича 16 основних гадок (Grundsätze), у котрих поет приготовляє далї читача до зрозуміня становиска автора і його праці. У 8-мій точці пише він:

„Що найпевнїйше в сїй справі зібрав я за проводом мого ґенія і зложив у сю книжку, а собі затримав тілько одну таємницю про пункт гороскопу (Geheimniß des Horoskoppunktes), щоби переказати його устно. Правда, що ся таємниця найважнїйша зі всеї штуки; через те саме я уважаю тілько декількох вибраних людий гідними,

[1]) Мат. 637–643.

знати сю таємницю, бо ніхто-б не повірив, як негодяй може надуживати навіть сеї штуки, що сама собою така невинна“.

Інтересна також 11-та основна гадка: „Астрольоґ має дбати не лише про своє фізичне здоровлє, але повинен бути й як найбільш моральним, бо тілько здоровлє і моральність можуть дати йому сей спокій душі і ясний розум, яких він, як правдивий і добрий астрольоґ, доконче потребує. Він повинен дивити ся на себе як на сьвященика божества, що має висше призначенє, ніж богато иньших людий, і горе йому, коли він стане негідним сего свого званя. Тому нехай не важить ся він виконувати практично свою штуку скорше, поки не пізнає єї хоч настілько, щоб міг її боронити з пересьвідченєм“.

Головна астрольоґічна праця Федьковича то є його: Apotelesmata oder das Buch der Decrete, прегарний, педантично списаний рукопис на звиш 900 сторін (аркушевого формату), оправлений гарно і сильно. Тут у передмові каже Федькович: „Ся книга містить витяги, відписи або переклади декретів із сих астрольоґічних творів, що мені здавали ся найімовірнійшими, хоч я не можу ручити за їх непомильність“.

„Найкрасше заступлений у моїй збірці є Julius Firmicus maternus, астрольоґ, котрому найбільш зі всїх можна вірити; цінити його по заслузї навчив нас тілько др. Макс Улєман. На жаль його Octo libros matheseos ще не перекладені, а толкованя, які я тут подаю (вони зазначені буквою F), зовсїм не є такі, щоб на них можна спустити ся. На се звертаю я пильну увагу читача і раджу йому, держати ся красше оріґіналу, себ то латинського виданя“. Се були ті переклади проф. Лопушинського, яких Ф-ич не міг сконтролювати.

Далї закидує Федькович у передмові Фірмікови, що він не знав відділити важне від неважного і каже про свою книгу, що і тут не все

гідне уваги, бо астрольоґічна література дуже велика, а в ній не було ладу. Завести в ній порядок — се діло не легке, але обовязком кождого астрольоґа дбати про се. Подані „декрети“ се лиш приклади; а вірні і добрі „декрети“ (себ то штука ворожити на зорях) залежить таки найбільше від інтеліґенциї і божого натхненя астрольоґа...

Наконець подаємо з рукопису Федьковича те, що він вичитав у зорях про себе самого. Здасть ся, сей гороскоп поставлений уже по згаданих у нім подіях, себ то по 1880-ім році, хоч дивно, що зорі помилили ся що до року, коли поет пішов до війска, коли став капралем і коли батько помер. Помилки, правда, невеликі. Але є тут дещо і до біоґрафії, чого ми не знали і доси не знаємо добре, як от 1858: упадок зі сходів. Зрештою гороскоп був би досить правдивий..

Федькович починає його остатним днем 14. року свого житя:

Durch die Sterne marquirt:

Bis 7. August 1848: Tod der Schwester Maria.
1853: Aßentirung.
Tod der Schwester Pauline.
1855: Korporal.
1858: Sturz von der Stiege.
1863: Gefährliche Krankheit.
1867: Gemeindevorsteher. Inspektor.
1874: Gemeindevorsteher.
1876: Gefahr, schweres Unglück.
1877: Tod des Vaters. Erbschaft.
1880: Kerker.

Що ждало поета по 1880-ім році, сего він не записав. А ждало його невеселе житє і коли його астрольоґія помогла йому се житє зносити, то спасибі їй хоч за те.

---

1. Суспільні відносини на Буковині у 1880-их рокахъ. Федькович навертає ся до громади.

Майже зруйнований на тілї, на душі і на маєтку, Федькович дожив часів, коли на Буковинї пригадали собі, що він ще жиє і має свої заслуги в минувшинї і що міг би ще послужити далї громадї. Минало вже близько чверть столїтя від його першого виступу на лїтературній ниві і він міг нераз відчувати жаль і до своєї долї і до своєї суспільности, що дали йому так знидїти; бо хоч він сам не був без вини, проте, можна думати, у більше сьвідомій громадї були би найшли ся вже давнїйше люди, що не дали би йому так марнувати себе. Тимчасом сих двайцять лїт, прожитих серед байдужої і темної буковинської суспільности, лишили на нїм такі тяжкі слїди, що він їх уже до самої смерти не міг позбути ся.

В оцїнках Федьковичевої дїяльности ми привикли читати, що чим був Котляревський для України, М. Шашкевич для Галичини, тим був Федькович для Буковини. Однак сю гадку треба би справити так, що йому судила ся доля така, як Шашкевичеви: довго ждати на те, щоб його думки взяли у суспільности верх, а до того часу або — спочивати у могилї, або змарнувати ся ще за житя. Ідеали Ф-ча, які він ширив від 1861. р., були на Буковинї ідеалами тілько кількох осіб і він справди мусїв ждати аж до 1884. р. отже повних 23 роки — поки тут найшла ся громадка, яка його красше зрозуміла та пожалувала.

В початках 80-тих років мин. ст. положенє буков. суспільности було ще тяжше, як тодї, коли основувала ся „Руска Бесїда". Сьвідок тих часів, заслужений буковинський дїяч, Єротей Пігуляк, так писав 1909. р. про них:

„Перед 25 роками не було на Буковинї української нациї. То, що було, то були собі оттакі люди, що уживали між собою української мови, більш нїчого. Се були собі, так би сказати, овеч-

ки, котрих стригли німецькі управителї краю по урядах податкових, от як стриже і доїть собі пан господар свою худібку для свого ужитку. Руська народна школа істнувала в краю лиш на папері, о висших школах з рідною українською мовою не було й бесїди, а о яких небудь полїтичних правах, або взагалї горожанських тих людий в краю, що говорили українською мовою, не сьмів ніхто говорити, не то їх домагати ся. Досить вказати на то, що перші будителї українських ідей в краю, котрі стали будити масу і орґанїзувати її у сьвідомий нарід по перших читальнях, зустріли ся зараз із жандармськими кольбами, від котрих треба було відгризати ся аж по коштовних судах німецьких. Повітами володїли пани старости безмежно.

Німецький дух здавив був всяке народне житє в краю, йому ніяк було оперти ся. Лиш волоські бояри спромагали ся на певний опір у своїм дусї. Той боярський опір ставав німецькому володарству чим раз невигіднїйший; тож рішила ся німецька управа в краю дати собі в той спосіб раду, що віддала управу православної церкви в краю в руки боярські. Поставлено 1880 року митрополитом сьвідомого румунїзатора Морара-Андрієвича.

Від тепер починає ся нова доба утиску нашого народу, подвійна, німецька і волосько-дїдичівська, доба сьвідомого знївеченя буковинської Руси. Ми засуджені на моральну смерть. По цивільних урядах панує безмежна німота, а на поли церковнім лютують румунїзатори. Пустив Морар на тодїшню одиноку слабеньку інтелїґенцию руську, на руське духовеньство, безпощадну погоню. Сьвітська інтелїґенция не входила своїм незамітним числом навіть в рахубу. А руські сьвященики не були в силї устоятись румунїзаторському ударови. Виховані в німецьких школах, відчували і розуміли хиба інстинктовно національне житє, відпорної сили в них дарма було

ждати і шукати. Не диво, що Морар упорав ся вкоротці з тою одинокою інтеліґентною верствою руського суспільства в краю, від котрої можна би було сподівати ся відродженя народу, так, що остало ся з неї лиш кілька недобитків. Здавало ся, що судьба руського народу, запечатана на віки. Хто не пережив такої страшної доби, той не годен собі її й уявити, бо не годен відчути такого грізного чутя, яке проходило невпинно вбиваючою струєю по жилах і нервах народного орґанізму. Несьвідомий нарід того не розумів, тож і не відчував, що завмирає, гине. Але хто отаку грізну добу переживав сьвідомо, той терпів муки людини, засудженої на смерть. А небогато було тоді тих сьвідомих дітий завмираючого українського народу, можна їх було почислити на пальцях одної руки. І аж в таку страшну добу, добу Алезаньо-Морарівську, рішає ся тих кілька сьвідомих одиниць на геройське діло, на ратованє, на відродженє народу!

Починають ся збирати недобитки сьвітської і духовної інтеліґенциї в гурток. Коли зібрало ся їх кільканайцять, то се вже була уся руська громада!

Зачинає ся роботу від завязуваня перших читалень по завмерлих селах. Хто не робив отсеї першої роботи, той не має понятя, кілько ідеалїзму, кілько енерґії, кілько жертв, кілько надлюдської сили треба було добувати, аби устояти ся в тій широко й далеко нікому незрозумілій роботї і довести вкінци таки до успіху. А успіхи були спершу ледви замітні, але з часом прибирали вони чим раз виразнїйші форми.

Та око Мораря добачило її вчасно, замітило се бистрим зором хищного яструба. Коли згадати, як кинув ся він був своєю тоді страшною силою і на тих кілька сьвітських одиниць-ратівників народу, щоби їх цілковито знищити, то мороз іде тілом і майже не можна розуміти, яким дивним дивом не затер ся по тих кількох народних працівниках слїд, як се стало ся з иньшим

ратівником народу від пияньства, з т. зв. мужицьким „пророком“.[1]) Тут показує ся власне величезна ріжниця між працею всесторонно-сьвідомих, сьвітлих одиниць і підприємством хоть сильної, але вузкоглядної індивідуальности простолюдина“.[2])

Другий сьвідок тих часів, що потім богато напрацював ся над нашими народними школами на Буковині і поставив їх високо, Омелян Попович, так згадує свої молоді літа, прожиті ще під впливом москвофілів, і заснованє часописи „Буковина“:

„Був собі дїд і баба, мої таки по батькови, незаможні міщани, що мали в Чернівцях при ул. Бальша хату з гарним садом-огородом. В тім домі була славна шляхотська бурса, в якій бувало по кільканайцять шляхотських синів, головно з Волоки над Черемошом, що вчащали до ґімназиї, учит. семинариї і дяківської школи тай до народних шкіл. Між тими хлопцями був живий національний рух, який плекало тайне товариство „Согласіє“ зборами, відчитами, муз.-декл. вечерками, театром і біліотекою та ґазетами, які ученики читали в „Рускій Бесїдї“, заходячи туди майже щоденно.

Ті дїдові бурсаки збудили й у мені національне почутє, особливо пок. мій товариш Апостол Думич. Він запровадив мене й до „Бесїди“. Ставши 1877. року учителем, вступив я зараз в члени тодїшнього „литературного общества Русская Бесѣда“. Вона була тодї властиво тільки касином, де було лише „Слово“, коломийська „Русская Рада“, кілька московських ґазет, присиланих даром, яких ми помимо „языческихъ обученій“ тодїшнїх професорів руської мови не ро-

---

[1]) В 90-тих рр. мин. стол. ходив по Буковинї молодий парубок з проповідями тверезости і мав незвичайний успіх між народом. Його постарали ся небавом зробити „нешкідливим“.

[2]) „Буковина“ 1909. р. ч. 6.

зуміли, отже й не читали. Все-ж таки і „Русская Бесѣда“ мала ту заслугу, що гуртувала в собі Русинів і піддержувала що мога національну сьвідомість, хоч би „русскую“, і тим спиняла особливо румунїзацию і національну байдужність. Року 1878. вибрано мене до виділу „Русско-ї Бесѣд-и“, що на засїданю з дня 3. лютого 1879 р. ухвалив видавати „литературныи сочиненія“. В дотичний комітет вибрано 17. лютого 1879 о. Сидора Воробкевича і о. Димитрієвича, проф. Льва Кириловича, адюнкта суду Омеляна Левицкого і мене. Димитрієвич відійшов на другий місяць до Львова, а Левицкий не брав участи в „лїтературі“. На першій нарадї комітету перепер Кирилович свою гадку, що нам, мовляв, треба піднимати народ до себе, а не знижати ся до него, отже писати „Изданія Бесѣды“ не „простою“ а „вченою“ мовою. Ну, і вийшли головно моїм заходом дві такі книжочцї 1879 року „мишам на снїданє“. По тій невдалій пробі вже ізза браку гроша, якого годї було роздобути від народу за мертвеччину, перестали виходити дальші наші „изданія“ на підставі рішеня виділу з 8. вересня 1879. На засїданю з дня 3. марта 1880 поставив я внесок на відновленє видань, але справу відрочено, бо оба оо. Воробкевичеві відказали ся від участи в редакциї. Комітет відтак справди вибрано, але він ограничив ся на видаванє календаря.

Щоби таки „просьвічати народ“, взяв ся я попри редакцию календаря, яку менї повірювано опісля рік-річно, ширити „Изданія общ. Качковского“, розуміє ся, із таким самим успіхом і з тих самих причин. Сї невдачі захитали мої „тверді убѣжденія“, а від аматорських вистав театральних під проводом М. Коралевича, якими заняв ся опісля гурток членів „Бесїди“ і „Союза“, під чародійним впливом живого рідного слова я й зовсім „змяк“. Коли-ж у ортографічній комісиї, до якої „Бесїда“ на зазив кр. ради шк. вислала (1880) і мене, проти аргументів народовців, „тверді“ по-

срамили ся, бо обіцяли відповісти аж на другім засіданю, якого за їх заходами вже більше не скликано, тоді я набрав переконаня, що справа „твердих“ нечиста.

Якийсь ще час надіяв ся я погодити „твердих“ із „мягкими“ і старав ся о те в інтересі єдности тої невеличкої громадки наших людий; тому при нагоді заснованя тов. „Народного Дому“ надруковано статути в двох виданях з „дашками“ і без них, з двома і з одним „с“. Коли і сї заходи розбили ся о впертість кацапів, тоді рішив ся я йти народною дорогою, не оглядаючи ся на число, тільки на якість товаришів, на їх щирість для народного добра, якому єдино я рад був служити, навіть коли послугував ся язичієм, якого вчили нас лжеучителї.

По семилїтних невдалих пробах, промовити мертвецьким язиком до живого народу, відтак погодити огонь з водою, себто народовців з кацапами, прийшов я до переконаня о конечности поборювати одно і друге, як шкідливе для народу.

По сих досьвідах поставив я на виділовім засіданю „Бесїди“ дня 23. червня 1884. року внесок видавати народну ґазету, що й принято виділом на засіданю з дня 13. липня враз із моїм другим внеском на видаванє книжочок для шкільних бібліотек, що відтак одобрено й головними зборами з дня 8. вересня 1884. На бібліотеку для молодежи призначено тоді 100 зр. запомоги, які треба було звернути товариству із передплати і з соймової запомоги, яку кр. виділ уже прирік був. На часопись призначено з „Бесїди“ запомогу 25 зр. (!) на один рік, за що редакция мала відступати „Бесїдї“ всї ґазети, які діставати-ме в заміну. На сих же зборах вибрано виділ, який зірвав із „твердими“, а на засіданю з дня 12. вересня 1884 року рішив уживати правописи Осадци. „Бібліотеку для молодежи“ рішила видавати „Бесїда“ сама, а справу ґазети рішено обговорити

ще на осібних зборах членів руских товариств. Ті збори й відбули ся, а на них явив ся й Федькович, якого спонукав Іван Тимінський переняти редакцию. На тих зборах відраджував особливо Николай Огоновський від видавництва, вказуючи на то, що його „Родимый Листокъ“ має на Буковині ледво кількох передплатників. Та ми не послухали його „щирої“ ради а ухвалили з новим роком 1885 таки видавати двотижневник, який на мій внесок і охрестили „Буковиною“.

Ось так повстала „Буковина“, якої редакцию повірено мені“.[1])

Для характеристики часу варто ще подати кілька слів про тодїшнїх народних учителїв, що зачисляли ся так, як і сьвященики, до нашої інтелїґенциї та повинні були журити ся народом. Отже в 4-ім числї „Буковини“ з 1885. р. читаємо про них, що вони через нїмецьку науку у школах поробили ся фальшивими космополїтами. А далї сказано: „В цїлій Буковинї ледво знайде ся 10 учителїв (на 80 близко шкіл), котрі уміють правильно по руски писати, а єсли хто думає, що се неможливе, ми готові заплатити дорогу тим десятьом, котрі відважать ся подати нам довід, що се неправда. Ми певні, що їх не знайде ся“. Сильнїйшої характеристики сеї верстви суспільности мабуть не можна придумати.

Про те нове житє в Чернівцях, яке почало ся тут у відновленій громадї 1884. р., була вже мова.[2]) Позбувши ся мертвеччини, громада оживала. Хоч у нїй не було більше, як кільканацять сьвідомих, звичайно молодих людий, але розумінє потреб народу було красше, як до недавна, і робота була розумнїйша. Вечерки, відчити, представленя, давані „Руським драматичним товариством“, котрого головою був Ізидор Воробке-

---

[1]) „Буковина“ 1909, ч. 6.
[2]) Пор. тут на стор. 314—315.

вич, (1884. р. було сих представлень шість), оживили товариське житє в Чернівцях. Намір, видавати часопись і бібліотеку для молодежи та селян, спонукував оглядати ся за людьми, що вміють писати. Оттоді й нагадали собі Федьковича.

Р. 1884. (мабуть літом) був Олександер Кониський у Чернівцях. Відвідав Федьковича, говорив з ним про Роткеля і побут у Львові при „Просьвіті“, слухав нарікань, що се товариство не тілько вказувало йому теми і плян для популярних праць, але цензурувало і поправляло його мову і стиль, — приглядав ся поетови і не міг не помітити на нім тяжких наслідків алькоголізму, однак все-таки виніс з гостини у него вражінє, що він „какъ человѣкъ, отличался необыкновенною скромностью, симпатичною добротою и беззавѣтною любовію и преданностью къ русинамъ, въ особенности къ своимъ гуцуламъ“.[1])

Крім Федьковича Кониський познакомив ся тоді і з Іваном Тимінським, дуже діяльним у той час членом громади, — і не без того, щоб оба не розмовляли про поета та не придумували способів, як його ратувати із занепаду. З того часу й переписували ся оба.) Тимінський сподівав ся помочи від Українців для часописи і писав за тим, а в однім листї (з 25. падолиста 1884.) згадав і про Федьковича: „При сей случайности залучаю вам також на желаніє п. Федьковича єго портрет.[3]) Федькович, котрий для діла руского на Буковині був пропав, зачав ся рухати. Я єго збудив із сна і він зачав знов писати, а пише досконало. Федькович уже нераз мені казав, що мене єму Бог прислав, називає мене ан-

---

[1]) Пор. тут на стор. 27 і 28.

[2]) Листи Тимінського до Кониського, ще не друковані, находять ся в архіві Наукового Тов. ім. Шевченка у Львові. З них я подаю тут деякі вісти.

[3]) Се певно ся фотографія, що подана тут на початку книжки. Вона з 1884. р.; нею хотів Ф-ич також пригадати себе землякам.

гелом і обіцює працювати, тілько одна біда: дуже бідний і не має з чого жити. — Я хожу до Федьковича що тижня і пильную єго, аби свій талант не приспав. Єсть надія, що він ще з десять років писати буде, єсли лиш буде жити".

Се писано у той сам час, як Федькович новим письмом забезпечував Ю. Огоновському даровану реальність в Путилові, а з другого боку від судиї Л. не міг добити ся звороту значної позички.[1]) Тимінський поміг йому, видобути, бодай місячними сплатами, гроші від довжника, але се почало ся тілько 1. серпня 1885; тимчасом в осени 1884. він дійсно вже не мав з чого жити. У духовім занепаді, якого і він сам не міг не помічати, та у таких житєвих клопотах Федькович міг справди вважати Тимінського своїм спасителем; його слова, що їх повторяє Тимінський в листї, показують нам страх чоловіка, котрий сам побачив перед собою пропасть. Він обіцює знову працювати для народу, очивидно не астрольогією, до котрої — як здаєть ся — у той час стратив довірє, бо переконав ся, що від віри в призначенє зовсїм не стало йому лекше. Сего зневіря у него можна би здогадувати ся по тім, що саме 1884. р. вриває ся вся його переписка в справі астрольогії і нема ніяких нових його праць з того поля. Видко, поет мовби дійсно пробудив ся із тяжкого сну, як пише Тимінський, мовби ждав на когось, хто би його вирвав із чарів астрольогії, хто би його стягнув з небесної висоти, куди він „ходив до зір", на землю до звичайної роботи.

Драматичному товариству він дарував уже 1884. р. свою мельодраму „Керманич" і комедию „Сватанє на гостинци".[2]) В осени прийшов на на-

---

[1]) Пор. тут на стор. 527—528.

[2]) Пор. „Буковина" 1885, ч. 1. — Ще 1883 р. мав Ф. гадку се зробити, та мабуть тоді діло не дійшло до кінця. — Мат. 310—311.

раду в справі часописи і згодив ся підписувати її, як редактор. Мав давати фірму, яка з давних часів була голосна між земляками і яка могла ще новій часописи надати поваги. Для „Буковини“ й задержано його повістку „Дністрові кручі“, бо в календари на р. 1885. не стало на неї місця.[1])

О. Федькович. Рисунок Вільгельма Гехта на основі двох портретів з Тов. „Просьвіти“, поміщений у видавництві Die oester. ungar. Monarchie (в томі про Буковину, стор. 403). Сей портрет нагадує найбільше фотографію поета з 1884. року, поміщену на самім переді сеї книжки.

Попри те Ф-ич все ще не покидав думки видати збірник набожних пісень; в тій думці під-

[1]) Мат. 314.

тримав його ще 1882. р. один галицький дяк,[1]) котрий мовби вгадав давне уподобанє поета. З листу Тимінського (з 25. XI, 1884) довідуємо ся, що поет, опамятавши ся з астрольогії, в осени 1884. р. далї думав над своїм „лїрником“ та колядником. „Тепер — писав Т-ський Кониському — працює він (Ф-ич) над колядником і зборником побожних пісней, котрі на Буковинї межи ріжнородним населенєм губять ся. До сего потребує Ф-ич „Житія сьвятих“ або „Четї Минеї“, котру книжку буду просити, аби-сте були ласкаві з Печерской Лаври (!) позичити і на мою адресу до Черновець скоро прислати. За два місяцї найдалїй я тую книжку Вам пришлю“. Нема сумнїву, що Кониський не ходив до Лаври за книжками і Федькович мусїв без них обійти ся.

Прийшов новий рік 1885. і появило ся перше число маленького двотижневника „Буковина“. Підписаний був редактор Федькович, але з його писань був тут лише давний „Сафат Зїнич“. Тілько в 3-тім числї почало ся друкувати його невідоме доси оповіданє „Днїстрові кручі“. Зрештою він справди редакциєю не займав ся. „До цїлої „Буковини“ лиш я і Попович пишемо, — читаємо в листї Тимінського до Кониського з 20. лютого 1885.—а Федькович дає фірму і лїтературну часть приготовляє. Федьковича хочемо взяти до міста під свою опіку, бо там, де він мешкає, сусїди єго розпіячують та шкода чоловіка. Та не маємо до того средств“.

Сї средства і потім не найшли ся у громади, але найшли ся від 1. серпня у Федьковича і він справди переніс ся до міста під конець того року; однак поки-що жив собі у своїй хатї між сусїдами, черновецькими мулярями, поліцаями і т. п., що були в него частїйшими і милїйшими гістьми, ніж „пани“. Гостї були невибагливі, а гостинний господар також не тужив за дорогими напитками,

---

[1]) Мат. 308.

тілько вдоволяв ся разом з ними горівкою... Однак дивну появу стрічаємо у тодішнім його житю: чоловік, що колись, ще 1868. р., з пересердя вирік ся офіцирської ранги, на весну 1885. р. затужив знову за нею і робив заходи, щоб йому її вернули, коли можна, ще й з підвисшенєм.[1]) Читаємо про се в листах і чудуємо ся, щó Федьковичеви стало ся. За причину, чому він зложив 1868. р. ранґу, він подає тепер таке: не мав з чого жити, мусів на своїм малім хлопськім господарстві фізично працювати і думав собі, що се не до лиця офіцирови... (Ми знаємо, що причина була иньша). — Тепер, каже далї, його материяльні відносини поправили ся (?!) і він на свої старі літа безмежно затужив (!) за своїм давним офіцирським характером.

Ся „безмежна туга“ була мабуть одним з обявів його „пробудженя із сну“. Поет міркував і сам, що по своїй волї чи по неволї знизив ся до способу житя своїх темних сусїдів, ласих на горівку, — і сї сусїди, а також і панове, може й не хотїли вірити, що він був колись офіциром, а не простим Гуцулом. Щось мусїло скласти ся таке, що подразнило його амбіцию, нарушило його гордість. Однак офіцирського характеру йому не вернули і він чув ся глубоко ображеним. В листї до секретаря цїсарської канцеляриї ми читаємо про „незаслужене упокоренє“ його, поета і любимця народу (сам себе так називає), мабуть з тої причини, що „Буковина“, котрої він є редактором, виступає против президента краю. Як нераз перед тим, так і тепер виявила ся недостача критичного змислу у поета, бо коли-б він його мав, був би здогадав ся, що воєнне мінїстерство довідувало ся про нього в Чернівцях, дізнало ся, що він був судово караний, і тому йому відмовило. Федькович хотїв потім ще через Дамяна Гладиловича добити ся ласки у згаданого

[1]) Мат. 314—318.

секретаря, — Гладилович прирік старати ся, хоч чудував ся, що „такий Гуцул, як Ф-ич, забанував за характером служби, котру у своїх любих піснях неволею заявив“, — однак сї стараня не довели таки до нічого. Найменше чотири місяцї справа ся займала поета, значить, не була се у нього хвилева примха, тілько досить уперте старанє о спромогу, одягнути ся ще раз чи більше разів по офіцирськи. Дійсно чудні забаги у 50-лїтнього чоловіка, що колись, хоч не завсїгди, ненавидів війска. Однак сї забаги, взяті як психічний момент, сьвідчили без сумнїву також про се, що поет хотів вирвати ся із своєї звичайної сфери, не хотів потонути уже без ратунку в сїрій будденщинї.

В серпни 1885. р. була в Чернівцях громада академічної молодежи зі Львова, з Кракова і з Відня; був і гість з України, Арабажин. Сї студенти їздили з концертами по Галичинї і вступили також до Черновець. Пішли відвідати Федьковича у його хатї. Арабажин поздоровив його іменен Українців, Єронїм Калитовський іменем Галичан. Федькович подякував, але в довшу розмову з гістьми не вдавав ся... Так оповідають сьвідки, що були притім. Очивидно не до вподоби були йому сї відвідини.

Тим чуднїйше, що такий відлюдок небавом потім відважив ся на зборах промовити до селян. Було се 13. вересня 1885. на головних зборах полїт. товариства „Руська Рада“.

Тит Ревакович, котрий був на сих зборах, писав так про них: „Тямлю. коли перший раз прийшов Тимінський з Федьковичем на збори „Рускої Ради“, лиш поет увійшов, привитала його інтелїґенция в першій комнатї окликами „слава!“; він відклонив ся мовчки і пійшов до другої комнати, але коли побачив її битком заповнену селянами, вернув скоро назад і аж по якімсь часї прийшов назад з Тимінським. Питаю Тимінського, чого Ф-ич виходив. Т-кий каже, що поет,

побачивши ненадійно так богато селян на зборах, де о добрі їх мало ся радити, втішив ся так дуже, що йому сльози пустили ся з очий і, виплакавши ся вперід на дворі, доперва тоді увійшов назад у комнату радну. — Тямлю, з яким огнем промовляв тоді Ф-ич тричі до селян, як розказував селянам їх бувальщину, підносив, як колись Русини, предки наші, були могучі і славні".[1]) А в „Буковині" з 1885. р. ч. 18. ся участь Ф-ча в зборах описана такими словами:

„Чи знаєте ви, хто ми є?" запитав бесідник наших братів в сіраках. „Ба! знаємо! Ми Русини!" утяли сердечні хлібороби. — „Та треба вам знати бувальщину Русинів", сказав знов п. Федькович і відкрив в свійскій йому, простій, наглядній та одушевленій мові образ славної бувальщини руської. Помянув він бувших князів руських та їх славу, котрій смирялись турецькі, волоські та иньші пани на „ліктьох та на колінках". Счислив він, скілько Русинів єще тепер є та що не тілько руського сьвіту, скілько в вікні. Слова походячі із серця припали до серця".

Отже на розмову зі студентами Федькович не мав слів, а перед селянами здобув ся й на цілі промови. Се, як знаємо, не була в нього новина; він здавна поступав так з „панами", що приходили на нього подивити ся...

До таких чудацтв поета треба зачислити й сю житепись, що він того-ж року (1885) подиктував Т. Реваковичеви.[2]) У сій житеписи було дуже мало правди; за те поет подав цікавому „панови" нові видумки про себе, декотрі взяті з житеписи Шевченка. Не знати лиш, чи він сьвідомо говорив неправду, чи може й сам вірив у сї видумки, бо й се могло бути.

Десь при кінци 1885. р. перенїс ся Федькович до комнати коло „Руської Бесїди"; Тимін-

---

[1]) Зоря 1888, стор. 35.
[2]) Пор. тут на стор. 4 і д.

ському повело ся вирвати його з-поміж простих сусїдів і завести у більше інтелїґентне товариство. Вчинок сей був без сумнїву розумний і добрий, хоч Федьковичеви було трудно привикнути до нових обставин і непрошених опікунів. Він згодив ся на все, передовсїм з материяльних причин, бо менше потребував видавати на прожиток; крім того відчував і сам потребу, ратувати себе з духового занепаду, до чого осьвічене товариство очивидно більше надавало ся.

---

5. *Ювилей Федьковича.*

Добра воля малої черновецької громади, подякувати Федьковичеви за його довголїтню працю і скріпити його духа, найкрасше проявила ся 1886. р. Того року минало 25 лїт від його першого виступу на лїтературній ниві і громадяни постановили відсьвяткувати сей ювилей по змозї величаво. По змозї — бо громада була ще дуже слабенька і людьми і засобами. Отже один з громадян, проф. Юстин Пігуляк, намалював даром олїйний портрет поета, котрий уже в червни 1886 був готовий. Ю. Пігуляк оповідав менї, що поет досить нерадо й апатично сидїв йому до образу та кілька разів говорив про себе: „Ein verfehltes Leben! (невдале житє)“. Була се рефлєксия, подібна до тої, яку він сказав недавно перед тим, оповідаючи про своє житє Т. Реваковичеви і Тимінським: „Ich gehöre zu denen, die am Wege sterben“ (я з тих, що в дорозї умирають.[1]) В сих словах видко жаль і застанову поета, але й безнадїйність. На такий настрій душі його, ювилей, хоч і скромний, міг бути добрим лїком — і громада розумно робила, що старала ся його ратувати. Шкода лише, що се так пізно стало ся...

---

[1] „Зоря“ 1888, ст. 36.

О. Федькович. Портрет з натури, малював Юстин Пігуляк в червни 1886. р. Власність „Руської Бесїди“ в Чернівцях.

Отже, коли портрет був готовий, скликано загальні збори „Руської Бесіди“ на 6. липня пополудни і на них постановлено одноголосно іменувати поета почесним членом товариства. Підписано гарну грамоту — і на сім збори закінчено. У вечір того дня у комнатах товариства відбув ся літературно-вокальний вечерок.[1] У головній комнаті, прикрашеній цьвітами, під заслоною поміщено портрет. На кріслах засіли пані, богато з них в народних строях, гості з Черновець і з краю, відпоручники читалень і молодежи, кількох Поляків і Німців і и. Голова і два члени товариства ввели поета в комнату. Всї встали та привитали його грімкими окликами „слава“! Коли він засів на почеснім місци, голова товариства Єротей Пігуляк поздоровив його з ювилеєм, передав грамоту, відкрив портрет при окликах збору і побажав ювилятови многих літ та доброго здоровля. Хор відспівав величне „многая літа“. Потім проф. Стоцкий мав відчит, у котрім так описав той час на Буковині:

„Мало ще є Русинів на Буковині, що відчувають належито велику важність нинїшнього нашого сьвята, велике його значінє в житю буковинської Руси; а богато ледви чи й догадує ся, що у нас сегодня велике, превелике народне сьвято! Тай не диво! Зрозуміти се можуть тілько люди з цїлковито вкоорозованим почутєм народним, люди, що прийшли вже до самопізнаня народного, що стрясли з себе окови духового рабства, на котрих видно слїди поступу і признаки свобіднїйшого духа 19. віку; одним словом: люди відродивші ся національно. А таких людий у нас ще мало, дуже мало. Таж на буковинській Руси не дуже так давно, як яло зоріти.

[1] Сей вечерок описав Ом. Олексів (Ом. Попович) докладно в „Буков. календари“ на р. 1887 (друкованім 1886. р.), стор. 41—59.

Правда, минуло вже 25 літ, як в перше почула буковинська Русь своє рідне слово з уст Осипа Федьковича, слово, котре було на стілько сильне, щире і ніжне, що могло-б, здає ся, і камінє порушити; но, як видно — 25 літ неперестанної словесної праці одного або навіть і двох людий не досить, щоби пробудити і оживити віковою недолею прибиту, заумерлу народність. Там, де та народність, як у Галичині і на Україні, була вже почасти пробудила ся з вікового сну, — там понеслось милозвучне і солодке слово Осипа Федьковича повною струєю; там воно причарувало і запалило любовю до руської мови неодно серце, там воно скріпило ту любов, розбудило нове житє літературне і народне, і тому то цінить ся там у всїх так високо імя нашого ювилята. А у нас на Буковині мусимо ми і наш високоповажаний ювилят бути задоволеними, що горсточка людий зібрала ся сегодня віддати честь його трудам на рідній ниві, і загріти ся його могучим словом до праці на тій ниві, на котрій він перший почав сїяти животворне зерно; ми мусимо радіти, що то зерно принесло вже сякий-такий плід, та що наша нива нині вже не лежить облогом; ми мусимо втїшати ся, що буковинська Русь починає оживати, відроджувати ся. Коли отже в Галичині і на Україні привязує ся до трудів О. Ф-ча, тих правдивих перел неоцїненої краси нашої литератури, величезне значінє піддержаня і скріпленя відродившої ся ідеї народної, то у нас з їх животворною силою на віки буде вязати ся відродженє буковинської Руси. Таким способом ми нині не тілько віддаєм заслужену честь 25-лїтним трудам О. Ф-ча, і величаєм великого нашого поета і писателя, но обходимо велике сьвято відродженя нашого народа, до котрого він перший поклав могучу, сильну, віковічну підвалину — р і д н е с л о в о. Тому то у нас сегодня велике, превелике народне сьвято

празник національного відродженя буковинсько-руського народа“.

Далї оповів проф. Стоцкий цїлий розвій духового житя Буковини від прилученя єї до Австриї, вказав на те, як слабо проявляло ся се житє, і звеличав заслуги Федьковича. На його талантї спізнали ся зараз в Галичинї; за те на Буковинї не займали ся народними справами, не цїкавили ся письменством і так — „у нас ледви хто і знає, що писав Ф-ич, як співав Данило Млака“, Федьковичів товариш по перу і ровесник; „25 лїт дїяльности Ф-ча і Млаки перейшли понад буковинською Русию майже марно. Ба нї! не цїлком марно — сказав далї др. Стоцкий — а доказом сего най буде хоть то, що та сама „Руська Бесїда“, що ще недавно кормила нашу Русь розличними в язиковім взглядї лїтературними дивоглядами, уже прозріла, що вона знає уже цїнити рідних і добрих синів Буковини і тому самосьвідомо зазвала Вас сегодня сюда, щоби віддати честь О. Ф-чу, що перший почав на Буковинї проганяти тьму а ширити сьвітло, що перший заговорив на буковинській Руси рідною мовою, і то такою солодкою, милозвучною, що аж серце рве ся, слухаючи сеї мови.

Но не конець на тім. Його заслуги для Буковини величезні і через то, що він розвіяв у нас темряву вузкоглядности, що він перший показав, що нам нема що віддїлювати ся від рідних братів у Галичинї, на Українї, бо ми один нарід, одна наша мати, один наш язик. Своїми творами звеличав він Буковину на всю Русь, а як він її любить, доказом того кожде його слово. Наконець приняв ся він за трудну і велику задачу просьвіти народної і оборони прав народних і ми всї знаємо, о скілько ми вже поступили наперед, відколи почала виходити у нас „Буковина“. Почутє народне ширить ся у нас з кождим днем більше, наш нарід будить ся, встає. Се суть заслуги О. Ф-ча!

Ми чуємо мимоволї, що ми тебе в порівнаню з твоїми заслугами не годні ще звеличати, но не бануй, Батьку наш Осипе, працюй нам дальше на ниві народній, неси сьвітло під наші стріхи, а чей діждеш ся часу, коли вся Русь пробудить ся, пізнає твої діла, і після діл твоїх осудить тебе лучше, як ми се сегодня можем. Не зражай ся тим, що на твоїй рідній Буковинї, для котрої ти жив, трудив ся, працював неутомимо через 25 лїт, не знаходиш належитої чести.

Потїшай ся тим, що ти найшов нинї вже на нїй приют, що під твій прапор стали вже горнути ся твої братя, а при дальших твоїх трудах прозрять і незрячі, і віддадуть честь!

Потїшай ся тим, що твоє імя рознеслось по цїлій Руси і є її окрасою.

Доказом сего най послужать сї численні письма, котрі заразом доповнять то, чого я тут не доказав".

І тут Стоцкий відчитав кількадесять телеґрам і листів з Буковини, з Галичини, між иньшими і від редакциї Now-ої Reform-и в Кракові, котра в ч. 152 -153 помістила фейлєтон про Федьковича, тепло написаний Волод. Масляком. Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові іменувало тодї Ф-ча своїм почесним членом і повідомило його об тім листом.[1]) Взагалї у всїх привітах було богато щирости, вдячности, бажань доброго здоровля та довгого віку і заохоти до дальшої працї.

Потім декламували „Сонні мари" і „Празник у Такові", читали „Три як рідні брати" і співали піснї, зложені до Федьковичевих слів: Поклін, Гуляли і Окрушки. Підчас концерту милу неспо-

---

[1]) Саму грамоту почетного членьства, дуже гарну, як сказано в „Буковинї" 1887, ч. 11, привіз Ф-еви потім окремий делєґат Товариства ім. Шевченка, др. Евген Олесницький.

діванку зробили Ф-еви селяни з Кіцманя, подавши йому „хліб-сіль“, себ то два великі колачі, гуску соли і кригу меду. Прості, щирі слова селян при тім дуже зворушили всїх зібраних.

По вечерку відбула ся в салї одної гостинниці спільна вечера зі співами і ріжними промовами, українськими, нїмецькими і польськими, на котрі відповідав три рази Ф-ич. У першій промові дякував усім за стілько доказів щирої любови, з осібна-ж свому приятелеви Тимінському; у другій промові братям-Славянам і зокрема редакциї Now-ої Reform-и; у третїй братям-селянам і осібно кіцманецькій депутациї. Пізно по півночи скінчила ся та вечеря і поет попрощав ся із зібраними.

Було се сьвято, хоч і невелике розмірами, але миле своєю щиростию. Коли до того додати, що декотрі нїмецькі, польські і чеські часописи згадали при сїй нагоді добрим словом заслуги Ф-ча, то можна було мати надію, що ювилей не лишить ся без добрих наслїдків на поетї. Як він почував ся на души по сїм ювилею, не знаємо; однак поезия п. з. „Убогий леґінь“, що має дату ювилею 24 червня (6. н. ст. липня 1886 і говорить очивидно про самого автора, досить сумна. Сей „убогий леґінь“ шукав щастя і слави, міг стати королем і не хотїв, міг бути Довбушем — і також не хотїв; тодї доля рішила:

Тож співаком будь, з торбами будь,
За прошений хлїб зривай свою грудь,
А люди щоб тя не чули!

І пішов співак у сьвіт, а за ним чорна недоля у слїд.

І доки буде він ще блукать
По сему білому сьвітї?
І жити би рад, й співати рад,
І рад би в славу одїтись, —

А тут вже на вічну смеркає ніч...
А що осталось? О, пріч з ним, пріч!
Глогові, не лаврові віти!...[1]

Так по свойому Ф-ич переспівав відому німецьку поезию і лишив нам слова, які тільки стверджували його давний настрій ще з „Диких дум“, його відоме вічне невдоволенє. За якимись незвичайними причинами сего невдоволеня нема потреби шукати; Тимінський в листї до Кониського з 18. липня 1886 пояснив нам се коротко словами: „Ювилей Ф-ча випав дуже добре. Але Ф-ич зачав знов пити. В день його ювилею мусїв я його стеречи, аби не був пяний, а по ювилею то знов що дня як дуда. Таке лихо“. На се лихо дійсно не було вже ліку; воно мало поета загнати в могилу...

Однак поки-що він не забув подякувати і в часописи за ювилей та за привіти.[2]) Ся подяка його така:

„Вельми Честні Земляки!

Довелось менї діждати великої несподїванки в житю, великої чести за мої скромні і невеличкі труди на поли нашої літератури. Я не в силї висказати моєї радости, яка мене обняла, і мого щастя, якого я дожив, оглядаючи дня 6. липня так сьвітлий обхід мого сьвята моїми Дорогими Земляками. Сей день є найсьвітлїйшим днем мого житя і остане на все дорогою менї памяткою. Тож приймiть, Дорогі мої Земляки, за се мій найнизший поклін тай щиросердечну подяку!

Найпаче дякую Хвальному товариству „Руска Бесїда“ за велику честь і звеличанє мене і моїх скромних трудів тим, що іменувала мене Своїм почетним членом, відслонила мій образ в

---

[1]) Поезиї, 471.
[2]). В „Буковинї“ 1886 ч. 13.

Своїх комнатах і устроїла в мою честь так сьвітлий і незабутний вечір.

З глубини мого серця дякую також всїм Хвальним Товариствам, Читальням сельским з Галичини і Буковини, Редакциям руских і польских газет, Честній депутациї селян з Кіцманя і Раранча, моїм Дорогим приятелям і знакомим з Буковини, Галичини і України, за їх сердечні поздоровленя і їх память на мене, як також і всїм панам Добродїям, що при бенкетї своїми щирими промовами мене звеличали.

Не маю я слів, мої Вельми Честні Земляки, щобим Вам так подякував, як Ви мене пошанували, но коли моя праця на що придала ся, то приймїть увіренє, що я і дальше буду трудити ся на рідній ниві і що я готов все моє принести на вівтар матери Руси, на вівтар людскости.

Чернівцї, дня 12. липня 1886.

Осип Федькович".

Федькович обіцяв тут і дальше трудити ся на рідній ниві — і дійсно дотримав слова, бо працював до самої смерти, котра вже була не за горами, не за лїсами...

По ювилею дістав ще Ф-ич лист від Д. Танячкевича з привітом. „О! вже не богато нас, — писав він гарно, згадуючи давні часи — тих старих товаришів, що витали зорю народного нашого відродженя, а витали з таким чистим серцем, так глубоко відчуваючи те сьвяте благовістуванє, справди мов сьвята, коли то кождий прояв новий пламенний нашого рідного слова, кождий вірш, кожда повісточка родили жар сьвятий і животворний, — коли то і твої пісні-думки, Кобзарю мій дорогий, попереписувані, нїм були надруковані, облїтували, мов райскі птиці, і голубили рідні, щирі молоді душі. Не знаю, чи теперішнє поколїнє потрапить зрозуміти і відчути той жар, те дріжанє сьвяте, той запал, яким жила

і обмінювала ся та невеличка громада сподвижників нашого рідного слова з тої нової доби, тих оскресителїв питомого свого народного житя. Нам сего не забути!“ [1])

Ще давнїйші часи нагадав Федьковичеви його перший учитель і приятель, Р. Роткель, що проживав на старі лїта у свого сина, лїсничого у Великополи під Яновом, і з часописи довідав ся про Федьковичів ювилей. По 34 роках, як не бачили ся, відозвав ся і сей симпатичний Нїмець і написав поетови: „Як часто я думав про Вас! Коли-б я був знав, що Ви живете в Чернівцях! — Я гордий на те, що я перший пізнав Ваш талант і вмів оцїнити Вашого духа, що рвав ся в гору, коли тимчасом нїкчемні прозаїчні люди довкола Вас не добачували у Вас нїчого більше, тілько незначного хлопця, аптикарського практиканта. — О, коли-б я Вас міг ще раз побачити у своїм житю! Напишіть дещо свому старому приятелеви“...[2])

Федькович написав, але лист його затратив ся. Тілько з другого листу Роткеля видко, що Ф-ич післав йому свої нїмецькі поезиї „Am Tscheremusch“, нарікав на своє слабе здоровлє та звідував ся про його житє. Роткель описав йому коротко своє житє, просив не забувати його та мабуть поет не відписав йому знову, бо справди був такий слабий (у серпни 1886. р.), що навіть сам не міг листу написати.[3]) А там потім мабуть відвелось.

6. *Працї Федьковича з 1886—1887. р.*

Під опікою громади, в найблизшім сусїдстві „Руської Бесїди“, прожив Федькович два роки.

---

[1]) Мат. 320–321.
[2]) Мат. 319—320.
[3]) Мат. 326.

Ся опіка очивидно не була така, щоби спиняла поета в його учинках, бо хто-ж і міг його доглядати цілими днями? Тай чи мав він уже силу змінити свій спосіб житя, хочби був і бажав? Отже опіки сеї було стілько, що „Бесїда“ відступала йому одну комнату даром і дехто з членів товариства навідував ся до нього частїйше. Зрештою поет жив собі разом зі своїм слугою Михасем Мельником, парубком далеко не таким розумним, щоби знав, як доглядати такого визначного чоловіка. Він сповняв лише його волю, приносив горівку і сам поступав так, що Тимінський і иньші громадяни старали ся його віддалити від поета. Приходило й до суперечок з Мельником, які дуже обурювали поета, котрий боронив свого слуги. Так н. пр. в рік по ювилею він дуже горячо обстав за ним і на перекір громадї не хотїв його від себе пустити, хоч той за свої учинки, очивидно не за якісь ідейні, був під доглядом полїциї. Федькович покликував ся перед членами „Бесїди“ на великодушність, на потребу прощати і поправляти попсованого чоловіка і т. п.[1]) Все те було дуже гарне, але сьвідчило тілько о тім, що поет потребував мати коло себе молодого парубка; Мельник був йому до вподоби і тут громада нічого не могла порадити.

Натомісць догляд членів „Бесїди“ над Федьковичем о стілько був корисний, що вдало ся спонукати його до розумнїйшої роботи, як астрольогія. Найважнїйшою його роботою з того часу була драма „Богдан Хмельницький“, яку він скінчив на два тижні перед смертию. Крім того він знов почав писати вірші, що правда, не з великим талантом; були се або нові перерібки давних поезий, як н. пр. „Шипітскі берези“, або віршована публїцистика з докорами против Волохів, Нїмцїв, Поляків, Москалїв, москвофілів і сво-

[1]) Мат. 327—329.

їх людий,[1]) або дидактика (байки), або нові набожні пісні і т. п. У Львові видано 1885. р. другим накладом його коляди, в Чернівцях 1887. р. „Проскуру“, зладжену ще 1873. р., і „Пісні жовнярскі“, мабуть також давнійшу збірку, замітну австрийським патріотизмом і уподобанєм до війска, так чудним у чоловіка, що колись з ним не міг погодити ся. Иньші писаня поета друкували ся тоді в „Бібліотеці для молодежи“ і в иньших черновецьких видавництвах.

Всї ті праці сьвідчили бодай про те, що поет під опікою громади троха опамятав ся і тямив свою обіцянку по ювилею. У сих працях може й не було вже стілько таланту, що в давнійших, однак і з них видко було поетові чутя і думки, які він висказав на кілька місяців перед смертию словами:

Я люблю мою Русь-Україну;
Я віру в єї будучину;
В тій то надії я живу й умру.[2])

---

7. Нужда і смерть Федьковича. Похорон і могила на могилї.

В осени 1887. р. Ф-ич переробляв свого „Мазепу“ і „Богдана Хмельницького“. Проф. Стоцкий перечитував перероблене, висказував свої думки і поет старав ся поправити, що вважав потрібним. На місяць перед смертию писав він ще: „Перший акт поправив, як казали. А тепер прошу Вашої милости о як найскоршу рецензию, бо я без роботи нужусь. А то у мене много значит, не переривати собі одну роботу другов, але клепати желїзо, доки ще горяче...“ Є

[1]) Пор. поезиї: Вже двацять рік, (стор. 472—477). На новий рік, Я не дивую ся, Старий господар умирає. До наших ромунїзаторів, Наши „старе“ і До руских наших дяків (482—493).

[2]) Поезиї, 514.

ще й иньша картка з тих часів: „Я гину з нудів! Змилуйтесь!“ [1]) Се характеристичне для поета; він дійсно цілий свій вік був робучий і таким остав ся до послідних своїх днів.

Але тоді, коли він се писав, він уже не чув ся здоровим. Терпів він уже здавна на якийсь новотвір в жолудку і навіть не лічив ся. Може бути, що се астрольоґія наказувала йому здати ся на божу волю. Недуга була того рода, що він з нею ходив і міг працювати — і тілько при кінци 1887. р. звалила його на постелю. Траґедия „Богдан Хмельницький“ була вже готова; поет передав її проф. Стоцкому; ще лиш бажав її переписати на чисто, щоби на сам Новий рік дати її „Руській Бесїдї“. Та вже не довелось...[2])

Поет відчував, що вже „на вічну смеркає ся ніч“ і розпорядив ся устно своїм маєтком. Всї свої писаня відказав „Руській Бесїдї“, а гроші, які ще мав і які могли прийти з продажи його інвентаря і бібліотеки, при сьвідках призначив для свого слуги Мельника.

У понедїлок, 9. січня вечером розмовляв ще Федькович з Ом. Поповичем та допитував ся, чого потребувати-ме на 1888. рік до „Бібліотеки для молодежи“. Гадки його були ще за горами... Та на другий день рано дістав він вибуху крови з жолудка і виходу вже для нього не було. Збігли ся громадяни і не відступали його до пізної ночи. Послїдні, що говорили з Федьковичем на кілька годин перед смертию, були Ізид. Винницький і Ом. Попович. „Тяжка се слабість!“ казав він, ледви добуваючи з себе слово за словом. „Не лишайте мене!“ говорив ще потім до прислуги, що підносила його — „я вийду з сего... вам віддячу ся“... Та омлївши ще два рази, віддав душу о год. 5½ в середу рано, 11. н. ст.

---

[1]) Мат. 329 і 330.

[2]) Ся вістка і дальші про слабість і похорон Ф-ча взяті з „Буковини“ 1888 чч. 1 і 2. і зі спадкових актів.

січня 1888. р. Як то він 1873. р. бажав собі умирати, як то він розмальовував собі обстанову при умираню, а прийшло ся — скінчив житє в дуже скромній комнаті і при обстанові, ні троха не подібній до вимріяної... Тілько в гуцульську одежу вбрали його... Першого правдивого поета Буковини не стало в живих. Минув ся перед часом, бо був ще не старий; прожив усего 53 роки і 5 місяців...

Вістка про смерть поета розійшла ся того-ж дня по Буковині і Галичині — і у відповідь прийшли небавом до Черновець телеґрами зі спочутєм від редакциї „Діла“, стрийських Русинів і молодежи, від руського театру з Перемишля, від перемиських Русинів і учеників, від коломийських товариств і молодежи, від львівських богословів, від віденської „Січи“, ще иньші зі Львова, Тернополя, Бережан, з Кут, Підбужа, Кіцманя, Заставни, Путилова, Сучави і з Женеви від Драгоманова, а також від деяких Поляків. Всї відчули тяжко смерть поета, памятаючи великі його заслуги.

На дворі стояв тріскучий мороз, коли „Руська Бесїда“ приготовляла похорон Федьковича. В ночи перед похороном зірвала ся буря і снїжна метелиця, яка — здавало ся — спинить всїх людий із сїл приїхати до Черновець. Отже не спинила: члени всїх читалень з черновецької околиці прийшли; люди із села Топорівців блукали в темну ніч кілька годин, а таки не завернули домів; чотири читальники з Розтік за Вижницею їхали верхом цїлу ніч, важили житєм, аби лише бути на похоронї і зложити вінок на могилї поета. Та найбільше вражінє зробили Гуцули зі Сторонця-Путилова, що з таких далеких сторін у таку лють на дворі приїхали попрощати свого земляка. І з иньших буковинських сїл прибули люди; з Галичини приїхала лише одна депутация (із Станїславова), очивидно через морози і снїги на зелїзниці.

На домовині покійного зложили вінці з написями на лентах черновецькі товариства: Руська Бесіда, академ. Союз. Народний Дім і драматичне товариство; дальше львівські товариства: Просьвіта, Руська Бесіда, Академичне Братство і и.; редакция „Буковини“ і Gazeta polska, станиславівська „Руська Бесіда“, Русини з Тернополя, Русини з Вижниці, проф. Мих. Драгоманів з Женеви, Мих. Павлик з Кракова, Іван Франко зі Львова і иньші.

Похорон почав ся 14. січня о 10. год. рано Похід (з „площі Австриї“, ч. дому 10) провадили протоєреї оо. Ізидор Воробкевич і Попескул з оо. Бендасом і Граматовичем. Передом ішла похоронна процесия, за нею військова музика 41. полку піхоти, а за музикою ступали депутациї читалень з вінцями. На самім переді несли вінці Гуцули в пишних строях, потім Долиняни, міщани, за ними студенти університету, а наконець знов читальники з парастасом. За ними ішло духовеньство у сьвітлих ризах, а за духовеньством склянний чотирокінний караван з відповідною службою. За караваном ішли члени руських товариств і богато черновецької інтеліґенциї нашої, німецької і польської.

За весь час походу від дому до катедральної церкви приграваля військова музика, а перед церквою депутациї з вінцями і музика зробили шпалір для духовеньства і для тіла, несеного до церкви.

В церкві відправили похорон, потім о. Із. Воробкевич мав промову, в першій части патріотичну а в другій похоронну; опісля по послїднім пілованю всї сьвященики відслужили парастас і цїлий похід рушив на кладовище „Горечу“. Дорогою з катедри до кладовища музика йшла, але нічого не грала, бо інструменти на сильнім морозї замерзли.

На кладовищи серед великої студени і метелиці відправили сьвященики панахиду. Потім про-

мовляли ще голова „Руської Бесїди“ Єротей Пігуляк і член „Союза“, студент Григ. Ганкевич. За той час мулярі замурували в гробі на віки першого поета Буковини.

Перший се раз в Чернівцях несено вінцї і велике то зробило вражінє. Цїлий похоронний обряд відбув ся тілько по руськи. Коли виносили домовину з церкви, відсьпівали Русини надгробну пісню „Тихий вітер“ з новим текстом. Над могилою буквально розщипано цьвіти з вінців „на памятку“. Також знято всї ленти.

Так відбув ся похорон Федьковича. Очивидно при такій нагодї не обійшло ся без споминів про поета. І так один селянин на похорнї оповідав таку історию: Федькович, бувши офіцером, мав до послуги вояка із Заставної, на Буковинї... Сей вояк пішов на відпустку, оженив ся в Заставній і там проживав, а пок. Федькович жив у Путилові. Раз дають крівняки сего вояка знати Федьковичеви до Путилова, що він умер. Федькович приїхав зза 20 миль до Заставної на похорон свого вірного слуги, а підчас похорону за домовиною нїс деревляний хрест.[1])

Минув ся похорон і тепер треба було пожурити ся тим, хто його має заплатити. А коштував він більше як 500 зр. Тут незаможну громаду виручив пок. поет, по котрім ще стілько маєтку лишило ся, що стало і на похорон і на скромний памятник. Поет сам собі все заплатив і громада не мала журби...

Маєток по поетї—як записано в актах спадкових — оцїнено на 2336 зр. 86 кр. Були се готові гроші і невеликий дохід з продажи інвентаря по нїм та малої бібліотеки, зложеної переважно з нїмецьких книжок. Із сих гроший треба

---

[1]) Се певно було на похоронї Мих. Дутчака. Пор. тут на стор. 337 і 435.

було поплатити деякі Федьковичеві довги; решту призначив поет свому слузї Мельникови; не гадав мабуть про те, хто заплатить похорон і памятник... При спадковій розправі сьвідок Шавди казав, що чув такі слова поета перед смертию: „Памятайте, панове, по моїй смерти мій цїлий маєток єсть мого Михася. Це моя цїла фамілїя, це моя дитина; дивіть ся, аби його нїхто не скривдив“. (Очивидно Ф-ич називав Михася своєю дитиною так, як його називали татком). Сьвідок полїцай Андронїк повторив слова поета так: „Аби-сте були сьвідки, що мій цїлий маєток по моїй смерти буде мого Михася. Я жадної фамілїї не маю, це єсть моя дитина“. Сьвідок полїцай Жемна чув таке саме. А два иньші сьвідки, Матвій Плетня і Іля Руснак, що служили у Ф-ча давнїйше, не чували таких слів Ф-ча. На сїй основі суд признав спадщину Михасеви Мельникови, з чого ріжні правдиві і неправдиві свояки ф-ча, в роді Огоновського, що по смерти поета числами „доказували“, як вони помагали йому, були дуже невдоволені. Вони мабуть гадали, що Ф-ич лишив справди значний маєток; тимчасом, коли з його спадщини заплатили довги, похорон і памятник, мало що й Мельникови лишило ся...

Із сих зізнань сьвідків у судї довідуємо ся, хто то ще бував у поета перед смертию. Се його давні сусїди із стрілецької улицї, неосьвічені передміщани. Перед ними то, а не перед „панами“, сказав поет свою послїдну волю; їх то просив він пильнувати, щоби хто його Михася не скривдив...

В лїтї 1888. р. поставлено Федьковичеви памятник, зовсїм не такий, як він бажав собі 1873. р. Посьвяченє його відбуло ся в присутности членів черновецьких товариств і відпоручників поблизких читалень дня 25. червня. Обряд посьвяченя відправили протоєреї о. Попескул і о. Із. Воробкевич. Потім виголосив о. Воробкевич в щирих

словах нагробне слово, а хор відспівав пісню: „Тихий вітер повіває“. Товариства і патріоти руські зложили на могилу кобзаря хороші вінці. Памятник з твердого материялу. На плиті стоїть

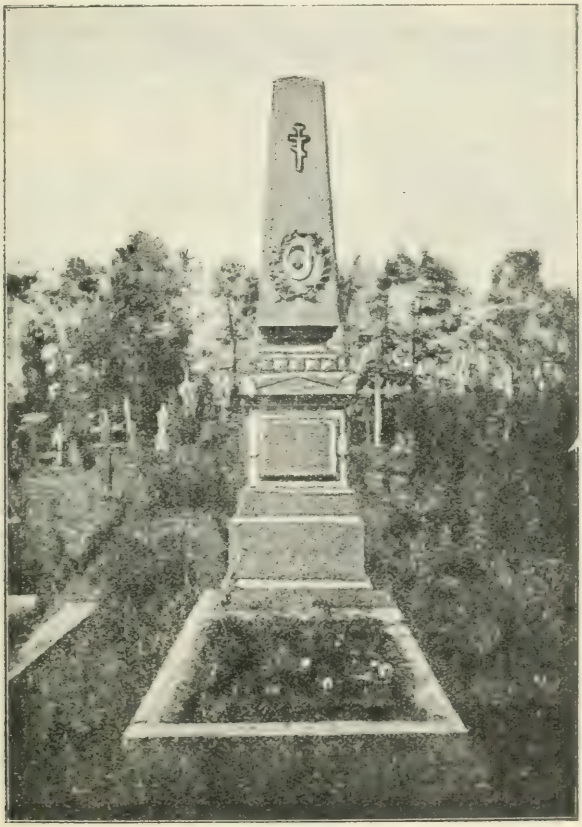

Памятник на могилї Федьковича.

досить високий куб; на всїх чотирьох сторонах вложені чорні, мармурові таблиці з написами. На переді: „Юрій Федькович, *27. липня 1834, †11.

січня 1888“. По правій стороні: „Бо я для України лиш жию, Єї і душу й тіло завдаю, За ню ріков козацка моя кров, Се моя заповідь. — Ю. Федькович“. На задній стороні: „За теж ти честь і слава, витязю, Не тілько тут, але й по цілім сьвіті, Не тілько нині, але й поки сьвіта, І хто сьвятую Русь лиш спомяне, То й твою честь і славу не мине. — Ю. Федькович“. — По лївій стороні: „Спи ти, руский соловію, я за тебе тужу, а як тутки зазоріє, я тебе пробужу. — Ю. Федькович“.

На кубі стоїть обеліск, на нїм вибитий лавровий вінок, а у вінок вложений портрет поета з 1884. р. на порцелянї.

Була прегарна лїтна днина, як із кладовища вертали ся черновецькі громадяни до дому.[1]) Всї згадували лютий мороз і бурю в день похорону поета та порівнювали їх із сею тихою і ясною лїтною дниною. Вечером зійшли ся ще руські родини і гостї-селяни на вечерницї в огородї „Народного дому“. З нагоди посьвяченя памятника прийшли також привітні телєґрами і листи. Більше, поки що, буковинська Русь не могла дати свому першому поетови...

Смерть Федьковича відбила ся широким гомоном по ріжних наших і чужих часописях. Небавом появили ся і деякі спомини та характеристики поета, але все те було звичайно непевне і недосказане; не тілько загал, навіть історики лїтератури не знали поетового житя в-повнї і вірно. Таким загадковим чоловіком був він ще довгі лїта, поки призбирали ся матеріяли, на основі котрих можна було скласти його повну і правдиву житєпись.

Так само не скоро зібрано й видано всї його писаня. Зараз по смерти поета мав сим заняти

---

[1]) Се посьвяченє памятника описане в „Буковинї“ 1888, ч. 12.

ся проф. Стоцкий,[1]) але справа відволікла ся; 1892. заповіджено, що вже сего року (!) почнуть видавати,[2]) але се лишило ся також обіцянкою; 1897. р. др. В. Щурат видав один випуск поезий Ф-ча і на сїм видавництво знову спинило ся. Тілько коли виданєм писань Федьковича заняло ся 1902 року Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, діло пішло гладше, хоч також не скоро, бо тягло ся десять років.

---

8. Закінчене.

На остатку було би найрозумнїйше подивити ся на цїле житє Федьковича очима досьвідченого лїкаря і з лїкарського становища оцїнити його поступки і „загадковість“. Материялу до такої оцїнки в житєписи Ф-ча досить, але я не лїкар і тому від лїкарського розбору душі поета мушу здержати ся. Все-ж таки, заким хтось з лїкарів напише свою думку, хотїв би я сказати ще кілька, хоч не фахових слів.

У нас пробували пояснити поступки Ф-ча хлопоманьством, якимсь незвичайним демократизмом. Хто прочитав цїлу житєпись поета, той зрозуміє, що всего самим хлопоманьством не можна витолкувати; богато ще лишить ся такого, що нас дивує або разить. Тимчасом порівнанє житя цїлого ряду поетів наводить і нелїкаря на думку, що сих людий треба судити осторожно, бо робить ся їм кривду необдуманими докорами. Вони не все можуть відповідати за свої поступки, за свої чудацтва і т. п. У них бувають вроджені або набуті прикмети, які їм самим є тягаром, яких би вони нераз хотїли спекати ся, але не мають сили.

Федькович був у своєї матери девятою з черги дитиною; се, на думку лїкарів, має свій

---

[1]) „Буковина“ 1888, чч. 2 і 4.
[2]) „Буковина“ 1892, ч. 2.

вплив на здоровлє дитини. А про Федьковичевого батька можемо сьміло сказати, що він свому синови передав богато зі своїх прикмет. Потім його незгідливе житє з жінкою і остре відношенє до сина витворило сю сліпу ненависть, що нас так разить у поета. Цікаво читати у лікарських студиях, що се не лише Ф-ич, але богато иньших поетів ненавиділо своїх вітців;[1]) прочитавши се, треба стримати ся з замітками на тему злого вихованя, неделікатности або й дикуньства Федьковича. Всї дальші житєві пригоди і поступки його: мелянхолія, „хлопське“ житє, піятика, непосидючість і охота до вандрівки, любов до мужчин, містицизм і астрольоґічні занятя — се, певно скажуть лікарі, цілком звичайні обяви у неврастеніків і Федькович є лише клясичним прикладом такого хорого.

Федькович справди дуже нагадує Гайнріха Кляйста. Кляйст служив також у війску і покинув його; потім не посидів довше на ніякій посаді; зміняв гадо місце побуту; переважно був невдоволений собою і таємничий; не привязував ся тривко до дївчат (не попрощав ся зі своєю судженою на відході, так як і Ф-ич); протратив маєток і для себе на будуче видумував найчуднїйші пляни; потрафив довго і понад силу працювати; був дуже честилюбний, хотів дорівнати Ґетому (Федькович — Шевченкови) і тяжко відчував невдачі; не терпів батька і боготворив матїр; в сексуальних справах виразно хилив ся до мужчин; шукав завсїгди чогось незвичайного: „братньої“ душі, „правдивого“ щастя, „правдивої“ любови, „правдивої“ вірности; не знав міри в нічім; в товаристві був непривітний і тупий; хотів виречи ся всего і стати хлопом; свої видумки відчував, як правдиві події; мав богато жіночого в собі, шукав рівноваги для своєї душі у матема-

[1]) Пише про се др. Вільгельм Штекель у своїй студиї: Dichtung und Neurose. Bausteine zur Psychologie des Künstlers und des Kunstwerkes. Wiesbaden. 1909.

тиці, фільозофії і фізиці (Ф-ич в астрольоґії) і т. д. Коли читати лікарську студию д-ра Задґера про Кляйста,[1]) то приходить ся що хвилини скрикувати: „Зовсім так, як у Федьковича!“ Дійсно, в житю сих обох поетів стілько однакових або дуже подібних поступків, що можна чудувати ся. Тілько Ф-ич прожив о 20 років довше, як Кляйст, і ще сильнійше розвинув у собі всї ті хоробливі душевні прикмети, які мав спільні з Кляйстом. Лікар найшов би ту вдячне поле для порівняної студиї і нове жерело до аналїзи душ неврастеніків. Наш поет і своїм житєм і своїми писанями справди потверджує сї незвичайно інтересні спостереженя новітних лікарів, які вони роблять на ріжних ґеніяльних людях.[2]) Читаючи такі спостереженя, приходить ся хиба жалувати сих нещасливців, що свою славу здобувають собі дійсно коштом свого здоровля, тїлесними і душевними муками. В такім лікарськім осьвітленю Федькович уже нас нічим не дивує і не разить; навпаки будить глубокий жаль своєю незавидною долею. З такого становища не треба й не можна було промовчувати в його житєписи того, що може для ширшого загалу не має значіня, але для аналїзи душі його безпечно дає ширшу основу. З того становища і писаня Федьковича (н. пр. Три як рідні брати, безнастанні любовні теми, посьвяти поем воякам, Довбуш і и.) дістають иньше осьвітленє. Але все те вимагає окремих студий, до житєписи належить тілько посередно — і тому я на сїм слові й кінчу свою працю.

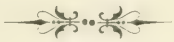

---

[1]) Heinrich von Kleist. Eine pathographisch-psychologische Studie von Dr. I. Sadger. Wiesbaden. 1910

[2]) У Вісбаденї (Verlag von I. F. Bergmann) виходить бібліотека п. з. Grenzfragen des Nerven- und Seelenlebens. в якій говорить ся часто і про письменників. Названі мною дві студиї взяті із сего видавництва.

ДОПОВНЕНЯ
до показчика на стороні 25—32.

Підчас друку сеї житєписи появили ся ще такі три статї про Федьковича:

Незвісні поезиї О. Ю. Федьковича. Подав Кирило Студиньский — в „Руслані“ 1911, ч. 105. Є се чотири німецькі поезиї, з них одна, „Ruine Nyamz“, написана мабуть ще коло р. 1851. підчас побуту Ф-ча в Нямц. (Пор. тут на стор. 71. і д.).

Юрій Федькович в світлї нових матеріялів. Написав М. Євшан — в Літ. Наук. Вістнику 1911, книжка IX. за вересень, стор. 279—290. Статя написана головно на основі матеріялів, виданих мною, також статї Лукіяновича „Спірні питаня“ і переписки Драгоманова.

Спірні і сумнївні питаня в житю Федьковича. Написав Денис Лукіянович — в „Записках Наук. Тов. ім. Шевченка“ 1911, том CIV. стор. 123—173. I. Походженє Ф-ча. II. Побут Ф-ча в Молдаві. III. Роля Ф-ча в сервітутовім процесї. Перші два уступи не дають нїчого нового до житєписи Ф-ча; третїй був менї відомий і я з нього скористав. (Пор. тут на стор. 339—348. — (В цитатї на стор. 339, в 11 рядку з низу замісць том CIII. має бути **том CIV.** Так само на стор. 348, в 4 рядку з низу).

Про траґедию „Мазепа“ (пор. стор. 517). Від впорядчика оріґінальних театр. творів Федьковича, проф. Ол. Колесси, я довідав ся, що йому оріґін. траґедия Ф-ча п. з. Мазепа невідома, і рукописи єї він не має. Мій здогад, що се не переклад з Ґотшаля, лише оріґін. праця, опертий на листах. До Найбавера писав Ф-ич 1877: „Сего року скінчив я траґедию „Мазепа“ і саме тепер переписую її. Коли з тим упораю ся, то знову буду Вас мучити і просити о Вашу ласкаву оцїнку“. (Мат. 285). На український переклад Ф-ич чейже не просив би у Нїмця оцїнки. Так само иньші уступи з листів (Мат. 291, 297, 299, 303, 306 і 329), порівнанє того, що директор театру Бачинський пише, з перекладом „Мазепи“, слова поета, що його фантазия, що тичить ся „Мазепи“, ялова і и., сьвідчать, що се була оріґінальна траґедия. Здаєть ся, рукопись Ф-ча закинула ся, але Бачинський мав відписану сю траґедию (Мат. 299).

ЗМІСТ.

СТОРОНА

Передмова . . . . . V.

Оцінка жерел до житєписи Федьковича.

Три автобіографії поета і їх оцінка: — Що писав і говорив Федькович про своє походженє, родину, хлопячі літа і 1848/9 рік. — Про побут у Молдові. — Про військову службу.— Про дальше житє від 1863. р. — Біографічні студиї Івана Франка, Олександра Колесси і Романа Заклинського. . . . . . 1—24

Показчик друкованих уже статей про Федьковича . . . . . 25—32

I. Родина Федьковича і його хлопячі літа.

Родовід Гординських-Федьковичів. — Адальберт Гординський і його карієра. — Анна Дашкевичева і єї родина. — Женитьба Адальберта з Анною. — Нещасливе пожитє обоїх і причини того. — Адальберт Гординський мандатором до 1848. р. — Осип Гординський, його уродини і житє в родині.— Його наука дома і в Чернівцях. — Сьвідоцтва з низшої реаль-

СТОРОНА

ної школи. — Виїзд Адальберта Горанського до Черновець. . . . . . 33—68

II. Федькович у Молдові.

1848/9 рік. — Побут Федьковича у Молдові. — Спомини Р. Роткеля. . . . . . 69—83

III. Федькович у війску 1852—1859. р.

Пожите батька і матери за час від 1848—1863. — Поворот Осипа з Молдови. — Служба його в канцеляриї купця Добрянського. — Бранка Федьковича до війска і його військова карієра. — Похід у Семигород 1853. р. — Перші літа служби. Приставане з простими вояками. — Побут у Чернівцях 1854. р. Роки 1855—1859 у Семигороді. — Принагідні німецькі вірші Ф-ча і народні пісні. — Зазіра його 1858. р. — Побут у Відни і похід в Італію 1859. р. — Іменоване офіцером. Перший український вірш. — Поворот до Черновець. — Стріча батька з сином; характеристика обох. . . . . . 84—112

IV. Федькович у Чернівцях 1859—1861. р.

Федькович у Чернівцях від літа 1859. до лютого 1861. р. — Його нові знайомі: Е. Найбавер, А. Кобилянський і К. Горбаль; короткі житєписи їх і характеристика. — Спомани Горбаля про житє в Чернівцях коло 1860. р., про Л. Лукашевича, про Кобилянського і його знайомість з Федьковичем і про сходини у пані Марошані. — Що Федькович читав. — Федькович і Емілія Марошані. — Федькович

СТОРОНА

і Семен Нарівняк. — Брошури А. Кобилянського: Slovo na slovo і Holos na holos. . . 113—162

V. Федькович у Семигороді 1861—1863. р.

Відхід Федьковича до Семигороду. — Недуга його. — Неприємности у службі. — Намір покинути військо і шукане нової служби. — Гуцульська одежа. — Зносини А. Кобилянського і Федьковича з Б. Дідицьким. — Поезиї Федьковича у „Слові“ 1861. р. — Окреме видане поезий. — Думка Дідицького про них. — Непорозуміня Федьковича з Дідицьким і А. Кобилянським. — Біографічні моменти в поезиях Федьковича з 1861. р. . . . . . 163—201

Останний рік служби Федьковича у війску. — Здоровлє його у 1862-ім році. — Пляни, як уладити собі житє. — Федькович читає твори Шевченка, Квітки, Марка Вовчка і Кулїша. — Житє його і поведенє з вояками. — Некористні обставини до писаня. — Різдво 1863. р. — Тяжка недуга і обяви мелянхолії в початках 1863. р. — Поміч зі Львова. — Відпустка. — Федькович у Чернівцях від кінця лютого 1863. р. — Перехід на православіє і імя Юрій. — Осїдок у Путилові. — Біографічні моменти в творах Федьковича з 1862. і початку 1863. р. . . . . . 202—240

VI. Суспільне житє на Буковині в роках 1848—1884.

Про часи на Буковині по прилученю до Австриї. — Збірник пісень І. Велегорського. — Давні повісти. — Г. Продан. — В. Ферле-

СТОРОНА

свич. — 1848. рік і суперечка Волохів з Русинами. — Роки 1849—1861. — Пробудженє 1861. р. — Дописи у львівськім „Слові“. — Поминки Шевченка 1864. — Думка про свою часопись 1864. — В. Продан і М. Коморошан. — Думка Галичан про Буковину. — Суперечки Русинів з Волохами. — Основанє „Руської Бесїди“ і єї дальший розвій. — Москвофільський напрям. — Основанє унїверситету в Чернівцях 1875. р. — Житє молодежи. — Національний напрям бере перевагу 1884. р. . . . . . 241—315

VII. Федькович у Сторонци-Путилові 1863—1872. р.

1. *Ф-ич замешкав в родинній хатї. — Перші вражіня. — Проба оженити ся. — Житє його 1863. і 1864. р. — Смерть матери. — Карієра батька. — Ф-ич пішов у пенсию.* . . . . . 316—339
2. *Ф-ич заступником і оборонцем громад довгопільського околу в сервітутовім процесї.* . . . . . 339—348
3. *Ф-ич і Павлїна Волянська* . . . . . 349—355
4. *Ф-ич двірником (начальником) громади Сторонця-Путилова. — Його стараня про громаду. — Домашнє житє. — Кандидатура на посла.* . . . . . 356—367
5. *Розрив Федьковича з Галичанами. — Ф-ич зложив офіцирську ранку 1868. р.* 367—379
6. *Педаґоґічна дїяльність Ф-ча.* . . . . 379—422
7. *Лїтературні працї Федьковича в роках 1863—1872.* . . . . . 422—446

СТОРОНА

VIII. Федькович у Львові 1872—1873. р.

Умова Ф-ча з „Просьвітою“ і „Руською Бесїдою“ у Львові. — Як відносив ся Ф-ич до Львовян. — Ф-ич учить ся грати на лїрі. Великдень у Дмитровичах. — Завішане Ф-ча. Знайомість з Драгомановом. — Поворот до Стороння. — Працї Ф-ча у Львові для „Просьвіти“ і для „Руської Бесїди“. . . . . . 447—483

IX. Ф-ич знову в Путилові 1873—1876.

Проба Ф-ча погодити ся з батьком. — Як жив тепер. — Драгоманів у Путилові і видане оповідань Ф-ча. — Смерть батька. — „Довбуш“ і „Дикі думи“. . . . . . 484—514

X. Федькович у Чернівцях 1876—1888. р.

1. *Про роки 1876—1884.* . . . . . 515—520
2. *Маєткові відносини Федьковича* . . . 520—529
3. *Федькович астрольоком* . . . . . 529—547
4. *Суспільні відносини на Буковинї у 1880. роках. — Федькович навертає ся до громади* . . . . . 548—562
5. *Ювилей Федьковича* . . . . . 562—571
6. *Працї Федьковича з 1886—1887. р.* . 571—573
7. *Недуга і смерть Ф-ча. Похорон і памятник на могилї* . . . . . 573—581
8. *Закінчене* . . . . . 581—583

Доповнення 584

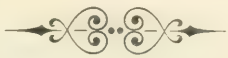

ОБРАЗКИ.

Стор

1. Портрет Федьковича з 1884. р. . . . . V.
2. Гора Сокільський 53
3. Долина між Підзахаричем і Розтоками 55
4. Краєвид з Устя Путилови 57
5. Великий камінь (Погар, Бісків) за Устєм Путилови 59
6. Краєвид із Дихтинця 61
7. Скалиста стїна над Путилівкою в Киселицях 63
8. Родинна хата Федьковича (найдавнїйший образок) 65
9. Теперішня церква в Сторонци 67
10. Портрет Рудольфа Роткеля 72
11. Портрет Федьковича (у військовім мундурі) з 1859—1860. р. 109
12. Портрет Е. Р. Найбавера 116
13. Портрет Антона Кобилянського . . . 124
14. Портрет Емілїї Марошанї 135
15. Портрет Федьковича (у військ. мундурі) з 1862. р. 216
16. Загальний вигляд Сторонця-Путилова . 319
17. Сторонець-Путилів і околиця 325
18. Частина Сторонця-Путилова аж до школи 331

Стор.
19. Сторонець-Путилів з північної сторони 334
20. Гуцули із Сторонця-Путилова 340
21. Родинна хата Ф-ча і стара церква . . . 358
22. Автоґраф Ф-ча на фотоґрафії хати . . 359
23. Скеля над Путилівкою перед хатою Ф-ча 361
24. Портрет Ф-ча в гуцульськім строю . . 366
25. „ „ „ „ . . 367
26. „ „ „ „ . . 387
27. „ „ „ 489
28. Портрет Адальберта Гординського-Федьковича 490
29. Портрет Ф-ча (з рисунку В. Гехта) . . . 557
30. „ „ (з образу Ю. Пігуляка) 562
31. Могила Федьковича і памятник 579

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

PG
3948
F4
1902
T.8
c.1
ROBA